ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XIII

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1932-33

	Lei
N. IORGA. Pretendentul Nicolae Basarab în Elveţia	5.—
ION I. NISTOR. Opera d-lui N. Iorga	10.—
ION I. NISTOR. Un român iscoadă la 1683 în tabăra Regelui Sobieski la Viena	20.—
N. IORGA. Testamentul lui Nicola Nicolau	12.—
N. IORGA. Apelul către unire a lui Cuza-Vodă la 1859	5.—
N. IORGA. Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul şi Radu Şerban. .	12.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. III. Tactica	50.—
N. IORGA. « Moşnenii » din Cremenari.	18.—
N. IORGA. Mormântul Doamnei Neaga şi al neamului ei	5.—
N. IORGA. Publicaţii străine privitoare la istoria contimporană a Românilor	5.—
N. IORGA. Moşnenii de pe Verbilău şi de pe valea Buzăului	12.—
N. IORGA. I. Pedagogia unui jurisconsult fanariot din Bucureşti la 1780. II. Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio	15.—
N. IORGA. Contribuţii la istoria modernă a Galaţilor	20.—
ALEX. LAPEDATU. Din grijile şi greutăţile unei domnii	25.—
N. IORGA. Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul	15.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul, dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. IV. Fortificaţiunea	40.—
TOMUL XIII (1932):	300.—
N. IORGA. Un culegător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu	45.—
N. IORGA. Doamna Elina a Ţării-Româneşti ca patroană literară . . .	10.—
I. I. NISTOR. Bisericile şi şcoala greco-română din Viena	45.—
N. IORGA. Ceva din legăturile domniilor româneşti cu Ierusalimul . .	20.—
N. IORGA. Două scrisori ale lui Atanase Anghel	10.—
N. IORGA. Domnitorii români Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino şi Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei	5.—
N. IORGA. Radu Cantacuzino	10.—
N. IORGA. Donaţiile româneşti pentru Megalospileon şi Vlah-Sarai . .	5.—
N. IORGA. B. P. Hasdeu ca istoric	5.—
N. IORGA. In jurul pomenirii lui Alexandru-cel-Bun	10.—
I. I. NISTOR. Contribuţii la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina. . .	30.—
ION I. NISTOR. Din corespondenţa lui Todleben dela Plevna	40.—
ALEX. LAPEDATU. Campania polonă în Moldova la 1686	25.—
N. IORGA. Un pedagog « moldovean » pe la 1800	5.—
N. IORGA. Câteva observaţii asupra celui mai vechiu tezaur cultural românesc	5.—
N. IORGA. Legăturile româneşti cu Muntele Sinai	5.—
I. LUPAŞ. Inceputul domniei lui Matei Basarab şi relaţiunile lui cu Transilvania	15.—
I. C. FILITTI. Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV—XVII	15.—
TOMUL XIV (1933):	
N. IORGA. Opinia publică germană şi România lui Carol I-iu înainte şi după războiul de independenţă	20.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab V. Strategia	70.—
N. IORGA. Din viaţa socială a Brăilei supt Turci	10.—
N. IORGA. Un observator englez asupra Românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu	20.—

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XIII

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1932-33

CUPRINSUL

UN CUGETĂTOR POLITIC MOLDOVEAN DELA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-lea: ŞTEFAN SCARLAT DĂSCĂLESCU

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 4 Martie 1932

I.

Greutatea tiparului la noi până acum câteva decenii, puţina răspândire a cărţilor, trase într'un număr restrâns de exemplare, cetirea lor mediocră au făcut ca lista scriitorilor şi operelor care formează literatura românească a secolului al XIX-lea să apară mult mai săracă de cum a fost în adevăr.

In toate ramurile întâmplarea-mi scoate necontenit înainte publicaţii complet uitate şi manuscripte care n'au văzut lumina tiparului.

Cu prilejul unei călătorii la Târgul-Jiiului, d-l Ioan Rizu Corban mi-a dăruit un manuscript moştenit dela părintele său, care cuprinde însemnările între 1850 şi 1878 ale unui necunoscut, Ştefan Scarlat Dăscălescu.

Numele de Dăscălescu e cunoscut prin versurile unui poet focşănean cu oarecare talent, din epoca Unirii Principatelor. De Ştefan Scarlat nu se auzise încă.

Totuş el a fost, la 1821, secretarul lui Tipaldo, Caimacamul Craiovei, apoi al lui Pinis, consulul rusesc din Bucureşti, aşà de mult amestecat în mişcarea grecească a « Eteriei ». El a cunoscut pe Tudor, despre care rosteşte o părere slabă, ca acelea pe care contemporanii şi le fac de obiceiu despre aceia cari s'au ridicat mai presus de dânşii. A fost de l-a văzut cu câteva zile înainte de actul trădării şi se aflà la Silistra când

cu sosirea boierilor chemați la Constantinopol. Nu știm ce rost a avut în epoca Regulamentului Organic, când spune că a găzduit, la 1849, « mai multe luni », pe Mihai Sturza la dânsul. Când începe a povestì din nou, în manuscriptul său, puțin haotic, în care vărsà tot ce-i dădeà experiența ori îi răsărià în gând, el povestește călătoria în Apus, prin Germania, Elveția, Italia, în Franța, la 1858, interesantă împletire de observații de acolo, critici ale împrejurărilor dela noi și îndemnuri patriotice, de o mare franchețà, adesea aspră în formă, pentru moravuri și pentru oameni. Am tipărit-o în foaia « Cuget clar » (IV, p. 323 și urm., etc.). Alte ori e un judecător năcăjit și pesimist al circumstanțelor din România la începutul Domniei lui Carol I-iu. Dar, alături de aceste înfierări, adesea foarte juste, și cârtiri de moșneag care-și așteaptă moartea, de om sărăcit prin gospodărie la moșie și întreprinderi nenorocoase, sunt portrete pătimașe, dar vii, ale oamenilor de atunci. In «Calendarul Ligii Culturale» pe 1932 (pp. 54—81) am făcut loc unor pagini de polemică, puțin înnăcrită, ale lui. Aici, împreună cu analiza largii părți de vorbărie nepublicabilă sau publicabilă cu greu, desfacem ceeace merită în adevăr să fie cunoscut.

S'a născut, ni-o spune însuș — cine altul ar fi putut să ni-o spuie? — la 20 Iulie st. v. 1800. Asupra originii familiei sale el dă, în treacăt, aceste lămuriri: « Așà spun că a fost și străbunul mieu, Medelnicerul Vasile Dascălul, dela care familia noastră poartă numele de Dăscălescu ». Locul nașterii nu e cunoscut, dar tot dela el știm că erà Muntean, probabil Oltean. Numai pe urmă a trecut în Moldova, așezându-se la Focșani, unde ia pe fiica lui Asanachi Dan, pe care l-a privit ca pe un părinte, și începe o lungă și fericită căsnicie, care i-a dat patrusprezece copii, din cari i-au trăit numai șapte.

A învățat grecește la școala lui Veniamin din Lesbos, de care m'am ocupat cândva tot aici.

La școala lui Lazăr, în 1818, având acum optsprezece ani, a întâlnit pe Eliad, « fiul polcovnicului Ilie din Gorgani » [1]).

[1]) « Imi aduc aminte că pe la anul 1818, când visitam și eu ca amator, în vârstă de optsprezece ani, școlile: cea grecească dela Veniamin Lesvios și cea românească de curând deschisă de Gheorghe Lazăr Transilvăneanul, că am întâlnit un tânăr cam de vrâsta mea și cu cărțile la subțioară ca și mine. Curând am făcut cunoștință și mi-a spus că e fiul polcovnicului Ilie din Gorgani și că-l chiamă Ion ».

Asupra întâilor studii, iată ce ni spune însuș, într'un studiu asupra literelor chirilice:

« Imi aduc aminte din copilărie că nu împlinisem cinci ani, când părinții m'au dat la carte grecească, nu numai pentrucă școala română nu există, dar ar fi fost rușine să învăț românește și nici am învățat; nu cunosc alfabetul chirilian, nici măcar Crezul și Tatăl Nostru decât din traducere după grecie, și, de am uzat la scris și lectură de literele chiriliene, a fost numai din practică. M'au dat, zic, la carte grecească și doisprezece ani m'am chinuit să învăț ce? A cetì întâile rugăciuni în Octoih și Psaltire, cărți bisericești, gramatica lui Laskaris sau altele asemenea imperfecte, a traduce autori eleni vechi în limba greacă modernă, care nici aceea n'o cunoșteam și eram nevoit tot odată să învăț și pe una și pe alta, că eram opriți nu să căpătăm vreo explicație în limba română, ci nici să o vorbim în școală, supt grele pedepse: bătăi, falangă. Iată ce erà învățătura grecească și educația tineretului României. Și eu, prin multă stăruință și dorința ce am avut a mă instruì, tot m'am ales cu ceva. Am putut ajunge să înțeleg autorii vechi clasici, a vorbì limba modernă și a scrie corect; dar pariez că nici a zecea parte din sutele de copii ce au intrat odată cu mine în școală n'au învățat nici atâta ».

Aiurea va vorbi, în pomenirea oamenilor pe cari mila sa i-a îmmormântat, de « un dascăl Constantin Dasidis, Grec epirot, care în copilărie (a autorului) îi dăduse lecții de limba elenă, ce o cunoștea în adâncurile ei, și pe mine m'a inițiat, de-i voiu fi recunoscător cât voiu trăi ».

Incă dela 1828 erà în Moldova, ca « funcționar și comisar », adică pentru ciumă, de care s'a îmbolnăvit de două ori.

La Focșani a fost și membru, apoi președinte al Consiliului județean, și se plânge că nu i s'a recunoscut dreptul de a fi senator, din cauza lui Cuza-Vodă și a lui Kogălniceanu, pe cari i-a cunoscut bine, deșì « nu prea a închinat brahă peste masă cu dânșii ». Se apără cu indignare, el, vierul, că ar fi fost cunoscut ca bețiv.

A avut moșie de zestre la Conțești, la Câmpuri, la Căpătan și se laudă cu descoperirile sale în materie de agricultură. « S'ar puteà sămănà rânduri distanțate chiar cu plugul, sămănând brazda dintâiu, iar al doilea brazdă de plug să acopere brazda sămănată și al treilea sămănată, a patra nesămănată și tot așà înainte ». Se gândià la nu știu ce formă nouă de vase,

la descoperirea de mine. A înjghebat, din izvoare franceze, ca *La Maison Rustique*, un întreg mic tratat de agricultură și viticultură. Până la sfârșit el se prezintă mergând, pe jos și călare, la lucrul câmpului.

« Politica » lui a fost ura politicii. In anii târzii, după dovada de vrednicie românească a războiului de neatârnare, el scrie mișcat: « Mi-ar plăceà să mai trăiesc și să văd finitul acestui crâncen răsboiu și patria mea cum rămâne ». Iar, când îi merge și mai departe gândul, el înseamnă, cu scrisoarea-i latină, sigură până la sfârșit, în April 1876: « Aș dorì întrunirea a toată România într'un singur Stat, adecă alipirea către Statul actual a părților sfâșiate din coloniile lui Traian, precum Basarabia până la Nistru, Bucovina și, dacă s'ar puteà vreodată, Transilvania și Banatul, și ar fi de ajuns ca să constituim un Stat puternic ».

Gândindu-se la moarte, scrie: « Imi aștept oara: dă-o, Doamne, mai blândă, mai ușoară ».

Insemnările lui se opresc în Septemvrie 1878. Nu știu dacă va fi fost îngropat, cum dorise, « în mormântul familiei la Bahna », și de sigur nu i s'a pus inscripția pe care și-o alesese el:

> Aici zace Ștefan Scarlat Dăscălescu,
> Român de nație și de inimă,
> Infocat doritor de fericirea patriei și a familiei.
> Cu cele mai bune intenții s'a greșit în calcule.
> A păcătuit, însuș a mărturisit.
> Și care muritor este fără păcat?
> Ziceți: « Dumnezeu să-l ierte! » [1]).

II.

Viața și-a povestit-o de două ori. Intâiu cu privire mai de aproape la dânsul, fără ton de istoric, dar întinzându-se, după obiceiul său, la tot ce se petrecuse împrejur:

Născut la începutul secolului al XIX-lea, supt Domnia Grecilor fanarioți, în pruncia mea cel mai însemnat lucru ce am văzut a fost invazia Rușilor dela 1806. Imi aduc aminte cum părinții miei și toată

[1]) Lasă fii: Iorgu și Mircea, fete: Ruxanda, măritată cu Constantin Stamatin (fiica Marița, după Holban), Maria, cu Gheorghe Ghițescu, Victoria, precum și « nepoți și nepoate până la a patra generație ».

lumea ieșià înaintea oștilor cu pâne și cu sare, în genunchi și cu capetele plecate ca la niște liberatori, și nu fără rațiune, că vexațiile și supărări din partea Turcilor serhatlii, mai vârtos a Brăilenilor, cei mai mulți renegați români, lepădăturile societății, ajunseseră în culme și nimeni nu erà sigur nici de viața lui, necum de avere. Dar această îmbrățoșare a Românilor, cuceritorii au plătit-o cu amar. Vexațiile Turcilor fuseseră pasagere, accidentale, iar ale Rușilor erau permanente și felurite. Boierii țărilor, străini și pământeni, deprinși a trăi prin funcții din spinarea săracului, precum și în ziua de astăzi prin budgetul Statului, s'au grăbit a se gudura pe lângă mai marii oștilor și a li ajutà la despoieri. Bine zice proverbul că pădurea n'a simțit vătămare până ce toporul n'a căpătat coadă de lemn; așà și boierii noștri, mari și mici, ocupând toate funcțiile țărilor, ca să facă pe placul străinilor și să tragă și pentru dânșii mari foloase, s'au pus cu mare ardoare a împilà pe popor, și asupririle, jafurile de tot felul s'ar păreà de necrezut, de neauzit, și cu toate acestea le-am văzut, le-am auzit. Sunt aievea! Și, pe când țara gemeà în chinuri și nevoi, boierii și cocoanele petreceau în răsfățuri cu Muscalii; și desfrânarea atât de mult se lățise în societatea claselor de sus, încât mai nu-mi vine a crede că din fiii de boeri născuți în cursul acei campanii fără amestec de sânge muscălesc să fie vreunul...

Țin minte că, mergând cu maică-mea la Focșani, cam pe la 1809, mi s'a întâmplat a vedeà mulțime de oameni morți de tifus, întinși pe la biserici, așteptând îmmormântarea; tifusul, boală contagioasă ca și ciuma iscată în spitalurile oștenești, se lățise prin orașe și prin sate și făceà mii de victime. Tot atunci am mai văzut în Focșani țărani, bărbați și femei, cărând lemne la spitale, înhămați la sănii ca dobitoacele, pentrucă boii și caii, de iarna grea, și mai vârtos de munca și truda multă, periseră, și lemnele erau de lipsă la spitaluri.

Pe atunci erà o dare pe vin, care la Munteni se chemà vinăriciu, iar la Moldova vădrărit, câte 5 bani [1]) pe vadra de vin numai dela contribuabili, adecă clasa de jos, și prin urmare cea mai săracă, pentru că boierii, mănăstirile, neguțătorii cei bogați și privilegiații de tot felul erau scutiți. Taxa n'ar fi fost grea, dacă s'ar fi perceput pe dreptate, dar iată cum devenià exorbitantă: se vindeà la cochii vechi, sau prin licitație orală, la un bogătaș sau la o companie, mai totdeauna compusă de străini, cari apoi o sublicitau pe județe la taxildari sau perceptori, cu cât puteau ca să li rămâie profit. Aceștia, la rândul lor, mai de multe ori împinși de alți competitori, luând antrepriza prea scumpă, sau și dealtfel, voind mai mult câștig să facă, pentrucă aceasta li erà meseria și hrana, nu puteau să se mulțumească cu cei 5 bani de vadră legiuiți, ci căutau felurite mijloace ca să stoarcă înzecit: cotiri mincinoase, perceperi anevoioase, globiri; și, precum pe vremea aceea multele havalele, beilicuri (corvées) nu dau răgaz bieților săraci a-și

[1]) 3 bani vechi alcătuiau o parà turcească de 40 la leu.

mai căută și de casnicele lor interese, și multe vii rămâneau neculese, estimau perceptorii roada viei și obligau pe proprietari să plătească supt nume de vinăriciu mai mult decât roada viei în realitate. Atunci să fi văzut bătăi, schingiuiri de tot felul, ca să scoată bani, și, la neavere, li împliniau până și cenușa din vatră, cum este proverbul. Unul din acești aprigi taxildari a fost Costache Paraschivescu, care, cumpărând percepția taxei vinăriciului județului Râmnicul-Sărat, atâta cruzime a arătat, încât a silit pe părinți să-și vândă până și copiii sclavi; care a făcut mare larmă și a cășunat multe anchete. Dar nu cumva a întors cuiva ceva; nu cumva a luat vreo pedeapsă? Nimic! Ba nu zic, poate să fi dat, dar nu celor prădați, ci mită protectorilor și comisarilor cercetători. Dau pe acesta de exemplu, și cred că, dacă nu toți, cel puțin cea mai mare parte din funcționarii de pe atunci erà de felul acesta. Boierii cei mari din ambele Principate, în mare parte străini, parveniți, erau cu totul închinați și devuați generalilor ruși, tot atât de depravați, ca să-i lase liberi a prădà țara, și funcționarii subalterni de tot felul, dependenți de boierii cei mari, făceau voile acestora și trebile lor în parte.

Așà au mers lucrurile cât a durat ocupația rusească. Dar la 1812 Rusia, nevoită de năpada lui Napoleon I-iu, fu împinsă a încheià pace cu Turcia și a înapoià Principatele: cu Moldova ciuntată, și-a retras oștile. Turcia a numit Domni dintre Fanarioți: la Munteni pe Ion Carageà și la Moldova pe Scarlat Calimah. Turcii au cuprins serhaturile, adecă cetățile de pe țărmul stâng al Dunării. Domnii au venit în țară cu gloate multe de Greci flămânzi: cealaltă lume se bucurà, sperând la mai bine; numai boierii, și mai cu osebire bietele cocoane, erau în doliu și nemângâiate. Imi aduc aminte că li se cântà un cântec, ce începeà:

> Frunză verde de năgară,
> Se duc Muscalii din țară,
> Cocoanele se plâng să moară.

Ei bine, greutățile și supărările Muscalilor s'au ridicat de pe țări; Domnii se instalaseră, erà pace; nu cumva se simțià vreo ușurință? Oh! Nu! răul nu s'a curmat, ci mai vârtos s'a îngreuiat.

Domnii, cu Grecii lor, goli și flămânzi, luând de auxiliari pe boieri, deși pământeni, s'au pus a prădà țara cu metoda nu mai puțin eficace; toate funcțiunile deveniseră venale, mari și mici.

Vodă vindeà dregătoriile înalte sau Ministerele la pământeni, rezervându-și pentru Greci, anume, postul de Mare Postelnic, Cămăraș, Portarbaș sau întroducător de mari dignitari turci, Caimacam la Craiova și câte un ispravnic la fiecare județ, osebit de alte mai mărunte posturi, cuvenite tot Grecilor.

Dignitarii cei mari sau miniștrii vindeau și ei posturile subalterne atribuite postului lor. De exemplu, Vistierul cel Mare, ce ținea loc de

ministru de Interne și de Finanțe, vindeà posturile de ispravnici, de sameși pe la județe, de șefi de secțiuni din cancelaria lui și altele mai mici; Vornicii de Țara-de-Sus și de Jos posturile de vătași de plaiuri, un fel de subprefecți, și ceilalți miniștri asemenea; apoi și ispravnicii (prefecții) vindeau zapcilâcurile plășilor (subprefecturilor), și, dela Domn până la cel mai de jos funcționar, luau numai din spinarea săracului contribuabil. Trebuià dar să se producă mult, ca să-i poată îndestulà pe toți; și aceasta se chemà punere în pâne și chiverniseală; nu erà de rușine, ba încă de fală, și nu li lipsià, ca să se asemene cu funcționarii de astăzi, decât, diș-parasì, adică dreptul de a trece la pensii.

Trebile erau organizate de minune: cu toții furau, prădau, fără milostivire. Dar toate în lume au un capăt. Acei despoiați, pierzând răbdarea, năzuiau la codri, se făceau tâlhari de drumul mare, prădau, ucideau pe cine întâlniau, și atâta se îmmulțiseră, încât nici nu mai erà siguranță pentru călători. In zădar se nevoià Carageà a-i stârpì, sau măcar a-i sperià cu țepi, neîndurător, cu tăieri de mâni, de nasuri, și urechi, că numărul lor creșteà, recrutându-se din alți desperați, și nu puteà fi dealtfel, căci, de vor mai fi trăind contimporani, pot afirmà împreună cu mine că au văzut sau auzit cum se legau oamenii iarna de garduri, de atingeau numai cu degetele picioarelor goale, cum se afumau în vizunii, cu fum de ardei, pentru rămășițile dărilor fiscale... Țăranii, sărăcimea îi credeau de eroi, îi numiau « păunașii Codrului », « voinicii voinicilor », « vrăjmașii ciocoilor » și « răsbunătorii lor »; au pentru dânșii o mulțime de legende și cântece populare, cu care și astăzi li place a se răsfăță în ospețele lor.

Dacă ar fi fost numai atât! Dar mai adăugăm vexațiile Turcilor serhatlii, cari din zi în zi se lățiau în țară: moșiile particularilor, multe poști împrejurul serhatului, erau apanagiul lor. Un Turcălău cât de sărac, sosind cu o căruță cu pește din Brăila, se primbla prin satele țării, până își desfăceà marfa, și erà tratat gratis el și caii lui. Nu erà moară, nu erà o trecătoare de apă, unde să nu fie un beșliu, care strângeà havaet; dar pentru ce? — belea turcească!

Peste aceasta mai adauge și ciuma, adusă în țară de Turci și de Fanarioți încă dela 1813, flagel permanent până la înființarea carantinelor; care a făcut zecimi de mii de victime.

Iată starea țerilor noastre dela deșertarea lor de Ruși până la 1821, la simulacrul de revoluție poreclită grecească, dar eu nu știu cum să o califìc, căci cum s'ar puteà..., în niște țări poporate de mai multe milioane, câteva mii de străini vagabonzi să poată jucà rol de revoluționari, să implice conivența țărilor contra voinții lor? Și, cu toate acestea, așà s'a întâmplat. Cauzele și motivele ar fi prea lung a desvoltà; destul atâta să vă spun că Moldova și Muntenia într'o vreme erau împărțite în două clase de oameni locuitori: cea mai mare parte erà compusă de străini, mai cu samă Greci și Bulgari, iar a satelor, massa poporului, de Români, agricultori, ignoranți și tâmpiți prin

multele apăsări și vexații, încât ajunseseră în apatie și completă indiferență despre ei și țara lor. Cei dintâiu dictau legea celor din urmă, și răscoala, revoluția făcută de orășeni erà pe tăcute primită de săteni, fără însă să ia parte la dânsa activă, ba mulți nici din orășeni. Așa dar a fost ușor la o mână de vagabonzi străini, favorizați de orășeni, să între și să cutreiere înarmați amândouă țările, să despoaie, să desbrace și să dispună de soarta lor, până ce de afară a trebuit să vie Turcii să-i alunge.

Până acum v'am spus tot rele și tot prăpăstii, și aș dorì să vă povestesc și ceva bun, dar, oricât mă frământ cu mintea, nimic nu pot găsì; dacă cumva n'am socotì un bine surparea Fanarioților dela Domniile țărilor, care revoluția Grecilor ni-a procurat.

Numirea de Domni pământeni a deschis o nouă eră țărilor; administrația lor, deșì calcată pe regulele din trecut, deșì vexațiile nu se curmaseră, totuș devenise mai domoală, mai omenoasă, birurile ușoare, suferite, corveele puține. Limba și numele de Român ieșite la iveală; pe ici, pe colea școli românești, și, dacă n'ar fi fost supărările din partea Turcilor serhatlii, bântuirea ciumei și lipsa comerțului, prohibat de Guvernul turcesc, șase ani ai Domniei lui Grigore Ghica și Ion Sturdza, până la invazia Rușilor dela 1828, s'ar puteà numì o epocă de pace, precum de multă vreme nu avuseseră țările acestea. Vitele se îmmulțiseră, îmbielșugare de pâne și de toate de lipsă vieții, încât ajunsese părechea de boi buni 50 până la 70 de lei; vaca cu vițel 16 până la 20 de lei; oaia, capra 2 lei; chila de grâu dela 18 până la 25 lei; carul de popușoiu, secară, orz, ovăs dela 8 până la 10 lei; vadra de vin dela 20 de parale până la un leu, și celelalte asemenea. Sărăcimea, bine hrănită, îmbrăcată, își plătià dările la timp, fără să aibă nevoie de multă trudă și rămășițuri de dări în țară nu se pomeniau.

Nu-i îndoială că, pe lângă aceste bunuri materiale, mai trebuià ceva ca să se facă țările fericite; trebuià regulamentată administrația lor într'un mod mai echitabil, să li se dea legi, să se înființeze o jurisdicție stabilă, comerțul să se protege, să se deschidă școli, să se deschidă multe, pentru luminarea poporului agricol; miliție din pământeni să se înființeze ca să nu mai fie prada străinilor vagabonzi, și altele multe câte se cer la o țară bine administrată.

Nevoia de îmbunătățiri începuse a se simțì, ba a se și proiectà, și poate, dacă ar mai fi durat pacea, cu încetul s'ar fi pus în lucrare; dar invazia dela 1828 a pus capăt la toate.

In cursul campaniei dela 1806 eram copil mic, puține am putut vedeà și auzì din câte se petreceau în țară; dar la 1828 mă aflam în floarea vrâstei, cu familie, și am luat parte în Moldova — unde eram domiciliat — la multe afaceri ale țării și ca funcționar și ca comisar; pentrucă pe atunci nu degeaba erà cineva boier și privilegiat. Și, pe cât a ținut ocupația rusească, adecă dela 1828 până mai aproape de 1835, am fost necontenit în serviciul Statului, îndeplinind felurite îndatoriri, cele mai multe gratuite, și adesea cu primedjia vieții. Prin

urmare am putut vedeà de aproape și a cunoaște toate câte s'au petrecut și a le povestì cu exactitate cui va voì să mă asculte.

Rușii au năpădit țara fără declarație de rezbel, trecând Prutul pe la mai multe puncte în noaptea de 23 Aprilie st. v. anul 1828. Și pe dată au împresurat cetatea Brăila, cuibul răufăcătorilor turci, ce bântuiau cu mare cruzime, mai cu samă județele din preajma lor.

Bieții locuitori ai țărilor, crezând pe Ruși ca liberatori, au alergat cu pâne și cu sare înaintea oștilor. Și îmi aduc aminte că și noi la Focșani așà am făcut, când ni-a sosit generalul Geismar cu o brigadă de ulani în avangardă. Toți, mari și mici, bărbații, femei, până și copii, li-am ieșit spre întâmpinare. Mai mare bucurie nu cred să fi simțit popor în lume, și toți se întreceau a-i primì cu benchete și ospețe. Dar, până să sosească acești liberatori, spaima și frica ce a simțit orașul nostru de spre Turci în cursul a celor trei nopți dela trecerea Prutului și sosirea Rușilor nu fusese mai puțină.

Turcii, răspândiți prin toată țara, parte ca beşlii (militari) în garnizoană și mai mulți ca speculanți de tot felul: grâne, vite, cherestele, au fost surprinși de năvălirea Rușilor și, ca să nu cadă prizonieri, nevoiți a fugì spre țărmurile Dunării, s'au format în bande de mai multe sute înarmate pentru apărare, chiar de spre locuitori, pe cari atât de mult îi maltrataseră.

Drumul tuturor acelora ce se coborau din Moldova-de-sus erà prin Focșani, și, dacă mai înainte, în timp de pace, erà de temut trecerea lor, dar acum, când se coborau în cete mari atâția Turcălăi înspumați și dorind răsbunare? Ce groază trebuià să insufle bieților Focșăneni, ce se ştiau tot atât în ura lor, ca și Muscalii, tot ghiauri socotiți! Și cine ştie ce ar fi pătimit, dacă orășenii nu s'ar fi îngrijit a priveghià și a se păzì singuri.

Pe vremea aceea locuitorii acestor țări, în stare primitivă, ignoranți, erau împărțiți în trei clase distincte: boieri, neguțători și popor, cu toții povățuiți numai de bunul simț, pentrucă încă nu străbătuse în țară străbălatele și falșele idei de civilizație, și luxul desfrânat care, în loc să lumineze, a conrupt nația. Boierii cei bătrâni dau sfaturile și purtau cârma societății. Boierii cei tineri ascultau și respectau pe cei bătrâni; neguțătorii și poporul ascultau și urmau boierilor, încât la prilejuri grele, la nevoi, toți deveniau o massă compactă, și boierii cei bătrâni cu sfaturile, boierii cei tineri cu conducerea și poporul cu brațele făceau minuni de înțelepciune și bravură.

Așà am văzut și atunci că boierii au găsit cu cale ca toți orășenii, mici, mari, să se înarmeze, orașul să se ilumineze, toți să stea în picioare zi și noapte, să se privegheze ei înșiși și la trebuință să se apere, până va trece pericolul, puindu-și speranța la Dumnezeu și la brațele lor. Cu clipa sfatul acesta s'a pus în lucrare: mai mult de 1000 de oameni bine înarmați s'au pus în picioare străji împrejurul orașului, patrule numeroase s'au organizat; noaptea, orașul erà luminat și ziua bine străjuit, încât nu s'ar fi temut de îndoit număr de năvălitori. Și se

vede că această purtare a Focşănenilor a insuflat grijă Turcilor, cari n'au mai cutezat niciunul a venì în oraş, decât şi-au îndreptat calea pe din sus de Focşani prin podgorie, până ce în sfârşit a sosit şi avangarda rusească, şi lumea s'a liniştit.

V'am spus că Ruşii, trecând Prutul, cea dintâiu treabă au avut a asedià Brăila; acolo au năvălit cu toată puterea lor; au bătut cetatea patruzeci şi trei de zile şi au izbutit a o luà prin capitulaţie, ba încă, cum vorbiau gurile, prin trădare, căci de bravură şi ghibăcie n'au prea dat dovezi. Acolo a venit şi Împăratul Nicolae I, împreună cu fratele său Mihail, şi am avut şi noi Românii ocazia rară de a-i vedeà, şi eu care vă povestesc, văzându-i de multe ori, aş puteà să vă descriu fizionomia lor.

Nicolae erà de statură înaltă, bine proporţionată, şi la faţă blond, de o frumuseţă rară bărbătească, dar cu un aier posomorît peste vrâstă, arogant, despotic, care menià ce are să fie mai în urmă, căci atunci abià aveà trei ani de Impărăţie şi încă nu-şi arătase arama. Iar frate-său, cu vreo trei degete mai mic de statură, roşu la păr, pistruiu, brusc în apucături: la tip îşi asămănà figurii tată-său, dar mai întocmită şi mai bun la inimă, pre cât ni se spuneà.

Turcii din cetate, deşì surprinşi şi nepregătiţi, că n'aveau nici măcar chirurgi pentru căutarea răniţilor, cu o garnizonă de zece, mult cincisprezece mii oaste neregulată, nedisciplinată, cea mai mare parte compusă din Brăileni, cu toate acestea s'au luptat bărbăteşte şi multă vătămare au făcut oştilor ruseşti, încât, cevà mai bine să fi fost aprovizionaţi, cevà mai bine conduşi, şi dacă n'ar fi fost şi trădare, nu ştiu zău de n'ar fi ruşinat pe Ruşi, cu toată suta de mii de oşti grămădită împrejurul cetăţii. Indestul că Românimea toată erà plină de veselie, văzând acest cuib de tâlhari asediat şi, în sfârşit, căzut şi pe toţi Turcii daţi peste Dunăre, ca să nu se mai întoarcă.

În cursul asediului, locuitorii judeţelor de prin prejur din Moldova şi Muntenia, acei ce mai mult suferiseră vexaţii, alergau cu miile din toate clasele ca la un iarmaroc la tabăra rusească, şi de curiozitate, şi mai mult de plăcere, să vadă peirea vrăjmaşilor lor neîmpăcaţi. Se întâmplase a fi tocmai în Maiu şi Iunie, cel mai frumos timp al anului, şi mulţi îşi părăsiseră casnicile interese şi stăruiau acolo, cu toate incomodităţile, numai ca să vadă sfârşitul.

Dar toată medalia are şi revers. Nu trecù mult şi Românii începură a pierde iluziile, bucuria lor efemeră a se împuţinà şi din decepţie în decepţie ajunseră a plânge cu amar soarta lor cea grea, cu mult mai rea decât mai înainte, pre cât se păreà, mai permanentă. Abià Ruşii întraţi în ţară, şi începură cu rechiziţiile: cirezi întregi de boi şi de vaci, buţi cu rachiu şi cu vin se luau de pe unde se găsiau, grâne de tot felul, mai vârtos grâu şi orz, fără altă plată decât nişte chitanţe, care cred că nici până astăzi nu s'au plătit. Dar n'a fost numai atâta: corveele pe toate clasele, ţăranii cu braţele şi vitele lor, şi clasele privilegiate împreună cu boierii obligate a face serviciile

cele mai grele gratis, ba de multe ori și cu primejdia vieții, de nu-și mai sămănà o țară protejată de dânșii, ci o țară cotropită prin puterea armelor.

Nimeni alții nu se aflau bine decât Jidovii, ce din toate părțile veniau ca corbii după hoituri ca să tragă foloase dela depravații ofițeri ruși prin cele mai infame mijloace; și ...rușine să o spun, dar trebuie să o spun: Câțiva magnați sau boieri mari din amândouă Principatele, ce fuseseră spioni Rușilor, înainte de invazie, și cari, pentru a-i atrage mai cu grăbire, li descrisese țările ca pline de îmbielșugare de tot felul, încât să-i facă să creadă că numai cu resursele acestor două țări vor puteà purtà rezbelul, și naturalmente aceștia au fost puși în fruntea trebilor și la împilări ei au fost cei mai zeloși și mâna dreaptă a cotropitorilor.

Dar n'au trecut șase luni și toate resursele din țară se sleiseră, pentrucă abundența erà părută numai, iar aevea, deșì un oarecare prisos se credeà peste stricta consumație a locuitorilor, însă aceasta erà de tot puțină în comparație cu trebuințile unei mari oștiri și nu proveniă decât din închiderea comerțului grânelor, monopolizate pentru Constantinopol.

Rușii, viind în nevoie a-și aduce cerealele din țara lor, sarcina a căzut tot pe bietele țări a le transportà dela malul Prutului, pe unde erà lipsă, adecă Moldova dela Lipcani și dela Sculeni până în Focșani și Muntenia din Focșani în toată țara și peste Dunăre. Închipuiți-vă, pe o iarnă din cele mai cumplite, pe o zăpadă de un stânjen și un frig cel puțin de 25 de grade, țăranul nostru prost îmbrăcat, cu boi slabi, obosiți din corveele de vară, într'o călătorie de cinsprezece poștii, ce puteà să se aleagă de dânsul și de vitele lui?! S'au ales atât, că, dela Sculeni și Lipcani până în Focșani, drumul nu se mai cunoșteà decât prin miile de stârvuri de vite perite și mulțime de oameni degerați.

Din maltratarea bietelor vite, din exalațiile stârvurilor s'a iscat o epizootie atâta de cumplită, încât mai mult de jumătate rassa bovină dintr'amândouă țările a pierit, — mare calamitate într'o țară agricolă.

Dar n'a fost numai atâta: răul s'a întins și asupra vieții oamenilor. Oștile rusești, puțin înaintea căderii Brăilei, trecând Dunărea, toată vara s'au primblat prin Dobrogea și Bulgaria, au bătut pe Turci la o întâlnire mai serioasă, cam cu greu, pe cât mi se spuneà. Dar, după prea însemnate pierderi, nu s'au ales mai însemnat decât cu luarea Varnei, care li deschidea calea peste Balcanuri, căci Silistra în aceà campanie n'au putut-o luà. Și, după ce au pierdut mulțime de oameni și dobitoace de foame și de frig, au fost siliți să-și îngroape artileria, să ridice asediul Silistrei și să treacă Dunărea la noi în iernatec.

Acestea sunt de domeniul istoriei, unde se pot vedeà pe larg; le amintim numai în treacăt ca să pregătesc înțelesul calamităților căzute pe nenorocitele noastre țări, ce am să povestesc.

Rușii, întorcându-se fără cai, fără tunuri, au fost cantonați la iernatec în tot cuprinsul țărilor și cfartiruiți prin orașe și prin sate, pe la casele

particularilor. Grea sarcină, dar tot ar fi fost suferită, dacă, odată cu venirea lor, nu s'ar fi iscat cumplita boală a ciumii, adusă de ei de peste Dunăre.

Abià pe la începutul lui Decembre 1828 s'au ivit cele dintâiu simptome, și atât de tare s'a aprins focul, încât în lunile viitoare: Ianuar și Februar 1829 muriau cu sutele, și poate și miile, oamenii, străini și pământeni; și lumea înspăimântată își părăsià casele și averea și fugià care încotro ca să scape. Orașele și satele se pustiiseră și alte adunături de oameni nu erau decât lazarete de ciumați, iar prin târguri nu vedeai decât răsboliți de ciumă și ciocli.

Atunci, fiind numit membru la comitetul de ciumă în Focșani — și ce numit?!, adus cu convoiu rusesc și pus în silă! — am avut prilej a face mai multe observații. Străini, mai mulți soldații cu grămada cădeau, iar Jidovii se potopiau, și aceasta pentru necurățenia cea mare și neștiința de a se păzì de acest flagel. Dar au murit și din localnici foarte mulți, pentrucă nu erà chip de a face vreo pază, chiar de ai fi voit, dupăce toate casele aveau Ruși în cvartire și erau apururea în contact cu dânșii. Dealtfel, precum localnicii erau deprinși la această boală, pentru că, introdusă în țări încă dela 1813, devenise oarecum endemică, știau a luà măsurile cuvenite, și puține ravagii făceà, și poate și acum ar fi scăpat mai ușor, dacă s'ar fi luat măsurile cuvenite, atât de guvernele țărilor, cum și de comandirii oștilor.

Dar tocmai acești din urmă se îndărăpnau a propagà răul. Apucaseră să zică că nu-i ciumă și, nu știu, ori pentru ca să înșele pe Impăratul, sau pentru cazuri politice, o numiau boală lipicioasă, și vai de aceia ce cutezau a demonstrà că-i adevărată ciumă, că pe dată cădeau în urgie! Iancu Călinescu și mulți alții au fost horopsiți și exilați numai pentru francheța lor, și toți ceilalți dela guverne au trebuit să plece capul și să tacă.

Atunci speranță de mântuire nu mai erà. Contactul cu Rușii, sau prin cvartiruri, sau prin felurite însărcinări, și mai cu samă prin multiplele corvee, care aduceau pe țărani dela satele cele mai depărtate cu transporturi de provizii pentru oști și lemne pentru spitaluri, erà așà încât nu se puteà a nu se răspândì ciuma pretutindene. Focșanii au suferit mai mult decât alte orașe, pentrucă generalul prinț Gorceacov, șeful statului-major al corpului lui Rujevici, cantonat acì, a găsit cu cale a închide orașul cu un batalion de soldați, să nu lase pe nimeni nici să între, nici să iasă și, ținându-l așà închis multă vreme, l-a covârșit tot cu ciumă. Și, până ce n'a murit tot batalionul, cu ofițerii împreună, n'au putut fugì bieții oameni câți mai rămăseseră să scape să fugă.

V'am spus, pare-mi-se, că fusesem numit membru la comitetul de ciumă la Focșani și județul Putna. Această periculoasă funcție am păstrat-o întreg anul 1829, până ce s'a curmat răul cu desăvârșire.

Șase săptămâni am mas în trăsură în mijlocul orașului pustiu, și de două ori m'am molipsit și am văzut servitorii miei bolnăvindu-se și

murind lângă mine, departe de familia mea, fără nicio leafă, fără nicio diurnă, nici perspectivă de recompensă; ba, la sfârşitul socotelii, am avut prilej a vedeà pe toţi aceia ce serviseră deadreptul Ruşilor spre împilarea ţărilor, poate şi prin cele mai infame mijloace, încărcaţi cu decoraţii şi recomandaţi la cele mai lucrative funcţii, iar eu, ce nu servisem decât numai patriei şi omenirii pătiminde, cu pericolul vieţii mele, a trebuit să mă mulţămesc cu o neînsemnată mulţămire din partea Divanului Implinitor, ca pentru un serviciu ordinar obligatoriu.

Aşà mergeau treburile pe atunci, dar acum văd că merg şi mai rău...

Pre cât îmi aduc aminte, după registrele ţinute, se socotiau morţii de ciumă — sau de boală lipicioasă, cum o botezaseră —, ca 5.500 de Moscali, ofiţeri şi soldaţi, afară de acei morţi prin spitaluri, porecliţi de alte boale, dar aevea cei mai mulţi tot de ciumă. Iar, localnici cunoscuţi, vreo 1.500 în Focşanii Moldovei şi în preajmă, şi ca 800 în Focşanii Munteneşti. Poate şi mai mulţi să fi murit, că dela Mart la Iunie, în toiul cel mare al boalei, n'a mai putut ţineà nimeni socoteală exactă şi se scrià numai după spusa cioclilor. Apoi, dacă numai în Focşani au perit atâtea mii, câţi oare vor fi murit în tot cuprinsul ambelor ţări localnici, şi câte zeci de mii de oşteni ruşi şi-au găsit mormântul aici!

Dar, mulţămită lui Dumnezeu, aceasta a fost ultima bântuială a ciumii în ţara noastră, că n'au întârziat a se înfiinţà carantine pe tot lungul Dunării, şi răul atâta de radical s'a curmat, încât celor născuţi dela acel timp încoace nici li trece prin gând, nici pot să-şi închipuiască ce a fost mai înainte.

Să urmăm şirul povestirii noastre despre întâmplările de atunci.

Ruşii în 1829 au trecut Balcanul, au cucerit Adrianopolul, s'au înaintat până aproape de Constantinopol. Şi atâta groază au vârît în Turci, încât a fost nevoit Sultanul Mahmud a cere şi încheià pace cum au voit biruitorii. S'ar fi putut crede, s'ar fi putut sperà cel puţin, că, odată pacea încheiată, Ruşii n'aveau decât să se retragă în ţara lor şi să lase Turcia devastată şi pe noi în pace.

Dar n'a fost aşà. Noi am mai avut păcate să expiem.

Prin tractatul de pace, Turcia obligându-se la o indemnizaţie de spesele resbelului, de un milion cinci sute de mii de galbeni, într'un termen oarecare, şi până la răfuirea plăţii dând zălog cetatea Silistra, s'a stipulat a rămâneà şi ambele Principate, Moldova şi Muntenia, tot în stăpânirea Ruşilor, ca drum de ocupaţie. Aşadar ţările acestea, întocmai ca un copaciu stufos, când vine o ploaie, strânge în frunzele lui cele dintâiu picături, de poate omul câtva timp să se adăpostească supt dânsul, după ce se umplu frunzele şi crengile de umezeală, şi începe a se strecurà, încât afară ploaia stă, dar supt copaciu picură multă vreme, tot aşà şi în nefericitele aceste ţări după încheierea păcii au fost ursite a mai suferì jugul străin încă şase ani aproape şi stăpânirea imediată a Ruşilor, până când împrejurări grave i-au silit a se duce şi fără voia lor.

Şi este de observat că niciodată de voie din ţările noastre nu s'au retras; au trebuit cazuri de forţă majoră să-i silească a ridicà ocupaţia...

Precum v'am spus, noi rămăseserăm şi după pace tot în mâna Ruşilor, cu un corp de armie în spate şi cu oblăduire curat rusească. In Muntenia, cu un satrap rus, generalul Chiselev, supt numire de preşedinte plenipotenţiar al Divanului Implinitor, compus din pământeni umili servitori, şi în Moldova generalul Mircovici supt numire de vice-preşedinte al Divanului de acolo. Aceştia au administrat ţările în cât a durat ocupaţia. Şi, ce e drept, adevărul nu-l putem negà: că ţările n'au avut a se plânge despre administraţia lor, mai vârtos a lui Chiselev, care s'a arătat blând, omenos şi înţelept. Au făcut mult pentru îmbunătăţirea lor, mai mult decât s'ar fi aşteptat dela un Rus. Şi poate ar fi făcut şi mai mult dacă ar fi fost Domnul ţărilor şi dacă n'ar fi atârnat de voinţa unui aprig stăpân, ale cărui interese erau de alt fel. Indată ce a venit la putere, primind multe plângeri şi tânguiri despre abuzurile şi jafurile tuturor împiegaţilor de tot felul, ajunse la culme, a numit mai multe comisii revizuitoare, compuse din Ruşi şi localnici, ca să cutreiere ambele ţări, să asculte plângerile tuturor şi să facă dreptate. In adevăr prea multe restituiri nu s'au făcut, deşi s'au dovedit abuzuri enorme, pentrucă corb la corb nu-şi scoate ochii, şi mulţi chiar din comisari erau cu musca pe căciulă. Dar tot a fost un bine, că a mai pus pe gânduri pe jăcaşi...

Pe lângă multe alte îmbunătăţiri şi înfrumuseţări ale oraşelor şi mai cu samă Bucureştilor, a pus în aplicaţie « Regulamentul Organic », aceà *Charta Magna* octroiată nouă de Rusia, după placul şi interesele ei, precum voiu arătà mai jos, şi s'a silit a cumpătà oarecum defectele lui prin înţeleptele măsuri ce a luat, încât nu s'a simţit reformarea staturilor în toate amăruntele din ambele Principate. Şi, de s'au ivit oarecare tulburări cu prilejul recrutaţiei în satele ungureşti, a fost din reaua chibzuire a subalternilor şi din intrigile străinilor megieşi, ce nu li plăcea nici aşà prost să ne organizăm.

Apoi, organizând într'amândouă ţările un recensământ general de toţi contribuabilii, a aşezat asupra lor contribuţia regulamentală directă şi fixă de 30 de lei pe an, în cursul galbenului austriac de 31 ½ lei, unica dare supt numire de capital, în care erau adunate toate dările de mai înainte, directe şi indirecte, şi corveele de tot felul. Afară de acèastă dare mai erau contribuabilii obligaţi a muncì câte şase zile pe an la facerea drumurilor naţionale şi vicinale. Şi, pentru ca să fie stabilite dările într'un period de şapte ani — adecă dela un recensământ până la altul — şi să lipsească scăderile şi sporirile eventuale, erà regulată o dare dela însurăţei dela 10 până la 20 de lei pe an şi dela fiecare contribuabil o zecime pe darea lui în folosul cutiei săteşti, din care să se plătească birul morţilor, fugiţilor, scrişilor de două ori şi alte cheltuieli săteşti. Iar în oraşe şi târguri patente asupra neguţătorilor de cl. I 240 lei, cl. II 120 lei şi cl. III-a 60 lei. Asupra meseriaşilor cl. I 200 lei, cl. II 100 şi cl. III 50 lei. Şi a calfelor în

genere 30 de lei. Atâtea erau toate dările, și, cât a durat administrația lui Chiselev, nu s'au sporit măcar cu un ban. Dovadă că aceste sarcini erau așà de purtat, că atunci rămășița nu se pomenià. A trebuit să cadă Domnia și administrația în mâna localnicilor, ca puțin câte puțin dările să sporească, până să ajungă în zilele noastre nefaste de părută civilizație această conrupție la extremitate, unde, fără să fie scutită nicio clasă din societate, niciun mobil, niciun imobil, cel mai sărac este silit a-și vinde libertatea și existența ca să plătească sute de lei.

Chiselev a înființat și milițiile pământene prin recrutație, numite prin regulament «straja pământească», dându-li instructori ruși, insuflându-li spiritul marțial și făcându-i demni de a fi sâmburele și precursorii armatei noastre de azi.

De nu este tocmai cum ar fi fost de dorit, cauza este prea frecventele schimbări ce a suferit, și culpa este a celor ce au dirijat-o, făcând-o când franceză, când prusiană și Dumnezeu mai știe cum, numai națională nu.

A înființat și cele dintâiu școli românești, cel puțin în comunele urbane. Și, într'un cuvânt, a făcut tot ce a putut, tot ce l-au iertat împrejurările și voința stăpânului pentru îmbunătățirea și înflorirea acestor țări, atât de mult încercate în trecut.

Niciodată în cursul îndelungatei mele vieți n'am văzut țara mea mai mulțămită, măcar de starea sa materială, ca supt administrația acestui om eminent, chiar prin aplicația acelui faimos Regulament Organic, atât de decriat, și ars de străbălați fără să pună alt în loc decât utopii.

Departe de mine de a-l lăudà și a zice că Regulamentul a fost fără metehne. Ba a avut metehne mari și multe, și păcătuia chiar prin baza lui. Dar, oricum, la noi, cari mai înainte eram într'un haos, și nu ne puteam constituì într'un mod stabil, Regulamentul mare bine a făcut că a constituit și a regulat Statul pe o cale îndestul de bună ca pentru un început, și foloasele lui au fost incalculabile. Bârfească oricât ar vroì aceia cărora a desplăcut! Biruri cumpătate și stabile, directe. Nicio dare indirectă, afară de vămi; chiar taxele de export ale cerealelor și ale vitelor, fixe. Incetarea de orice alte corvezi decât a drumurilor. Deschiderea comerțului emanată din tratatul dela Adrianopole și răpedea lui desvoltare. Toate astea au îndemnat pe toți la muncă, s'a făcut bielșug mare în țară, și libertatea comerțului, dând avânt prețului cerealelor, a făcut să valoreze pământul îndoit și întreit decât mai înainte. Prin urmare și venitul lui și munca omului. Și trăiau în voie, bogați și săraci.

Apoi și Statul luà puțin, cheltuià puțin: lefi mici, funcționari nici a treia parte cât sunt astăzi, justiția gratuită, și, asemenea, și instrucția, multă, puțină; deficite în budgeturi nu erau; împrumuturi, ca să bage țara în datorie, nu făceà, ba încă și oarecare excedente din an în an...

Să vorbim acum și despre Regulamentul Organic.

După revoluția grecească și căderea Fanarioților, viind Domniile țerilor la pământeni, s'au găsit Statele într'o dezorganizație completă și s'a simțit nevoia de o regulamentare.

In tot cursul Domniilor lui Grigore Ghica în Muntenia și Ion Sturdza în Moldova, mai multe conciliabule în Bucovina, Iași și București între magnați sau boierii cei mari ai ambelor țări, în înțelegere negreșit cu Rusia, protectoare sau aevea stăpâna lor, cum să organizeze Statele într'un mod stabil, și pregătiseră mult material, când a năpădit invazia dela 1828.

Împăratul Nicolae, rămâind și după pace stăpân, a voit să doteze țările cu acea regulamentare mult dorită, și, având în mână lucrările boierilor pe cât se prepune, le-a mai netezit, le-a corijat, mai ciuntind, mai sporind, după interesul lui, și a slimuit aceà lucrare ce a luat numirea de « Regulament Organic », care cuprinde în sine un fel de Constituție și o reglementare completă de așezare și administrație a țărilor în toate ramurile ei și în tot amăruntul lor. Dar, ca să nu se pară de-a dreptul trimis dela Petersburg, s'a numit un comitet compus din opt boieri mari, cei mai însemnați, patru din Moldova și patru din Muntenia, cu secretarii lor, supt președinția general-consulului rusesc Minciaki, ca să colaboreze la acest regulament. Acest comitet, întrunindu-se la București în 1830, ușor a pregătit cele ce erau gata și a dat la lumină Regulamentul Organic, precum l-am văzut, precum s'a aplicat, oborînd cu totul instituțiile vechi și înlocuindu-le cu altele nouă, care mai bune, care mai rele, precum mai jos vom arătà. Apoi prin solii iarăși de boieri s'a trimes la Curțile suzerană și protectriță spre ratificare: totul a fost zis. S'a aplicat de Chiselev, precum v'am spus, și a domnit în țările noastre treizeci de ani. De nu l-ar fi schilogit și desfigurat succesorii lui, și l-ar fi lăsat în starea lui primitivă, aplicându-l cu sinceritate, cu toate metehnele, tot s'ar fi putut menține̊à. Dar în cele din urmă devenise un schilog și erà de lipsă a se înlăturà.

Metehne a avut multe, a fost născut în păcate, dar cele mai de căpetenie după părerea mea sânt:

Intâiu că a împărțit țările, nu în clase, ci în caste, ca în Indii:

a) Boieri și privilegiați;

b) Neguțători și târgoveți și

c) Țărani și plugari.

Apoi boieri de cl. I, de cl. II, cl. III și privilegiați.

Cei dintâiu cu titluri de nobleță ereditare și cu drepturi inclusive la Domnie și la Ministere. Cei de al doilea și al treilea cu drepturi la funcții subalterne. Iar simplii privilegiați fără niciun drept decât să servească țării gratuit pentru privilegiu.

Cât pentru târgoveți și plugari, aceștia n'aveau decât să plătească dări și să servească pe celelalte clase. Și, pentrucă, în genere, plugarii și clasa de jos din târguri erau adevărați Români, ei deveniau iloții străinilor.

II. Că, în materii de alegeri de Domni, Mitropoliți, de deputați la Camere, a mărgenit țara legală numai în boieri cu titluri, și, din aceia, în capitale pe jumătate, și numai până la oarecare rang, și pe jumătate câte unul din județ, lăsând orășenilor numai dreptul de alegeri municipale, iar țăranilor plugari niciun drept, nici direct, nici indirect.

III. Că a supus pe țăranii plugari locuiți pe moșiile boierilor la muncă grea de câmp, supt numirea de clacă sau boieresc, care, cu desvoltarea comerțului, scurgerea productelor cu folos, i-a adus în stare de sclavi, muncind numai pentru proprietar.

Ei, cari înainte de Regulament munciau prea puțin și pentru ei și pentru proprietar și aveau toate câmpiile țării la dispoziția lor gratis sau cu o neînsemnată retribuție și prăsiau vite multe, aveau pâne cu îndestulă, pentru că, exportația fiind împiedecată, toate productele se consumau mai mult în țară și chiar proprietarii n'aveau cuvânt a fi prea exigenți, pentrucă în simplicitatea viețuirii lor n'aveau trebuință de mulți bani... Dar Dunărea se deschide la toate națiile, comerțul se desvoltă, și cu dânsul se introduse luxul desfrânat, încât proprietarului ce cheltuià 1.000 de lei acum nu-i mai ajungeau nici zece mii ca să împace luxul, și de unde să-i scoată? Dela moșie și din spinarea plugarului. Găsește protector pe Regulamentul Organic, și cu ajutorul lui tot sporește munca din an în an, prin felurite pretezte, până îl aduce la extremă sărăcie, și, dacă, în desperație, părăsește cineva casa și se încearcă să fugă, proprietarul este în drept a-l urmărì și a-l aduce la urma lui, cu nevasta și copiii, mai sărac de cum a purces.

Am văzut cu ochii miei deasemenea lucruri petrecându-se, și apoi nu mai mă miram de ce țăranii noștri sânt tot săraci pe așà pământ mănos ce posedă patria lor!

Regulamentul Organic mai are și alte multe păcate, dar ce să le mai amintesc, când el a răposat?! Nu însă din pârlitura ce i-au făcut străbălații în 1848, faptă deșănțată, fără niciun capăt, ci din bubuitul tunurilor franțuzești, care l-au nimicit și pe el și protecția impilătoare rusească...

Îmi aduc aminte că în timpii Fanarioților, bântuiți de vexațiile și desprețul lor, de împilările Turcilor și de ravagiile ciumii, ne rugam la Dumnezeu să ne scape și măcar sclavi să devenim ai oricărui concherant, numai viața noastră și a copiilor noștri să ni se asigure. Deși, de altfel, nu ne prea aflam rău, că îmbielșugare, ieftinătate și înlesnire de traiu erà în ambele țări (chiar după Revoluția grecească se vindeà părechea de boi de mijloc cu 50 de lei, iar până la o sută de lei se puteà căpătà părechea de acei boi cari acum se vând dela 40 # în sus), vaca cu vițel dela 16 până la 20 de lei, chila de grâu 20 de lei, de săcară, popușoiu 6 până la 7 lei și de orz, ovăs, meiu, 4—5 lei, și cu toate acestea cursul galbenului austriacesc era 24—25 lei, nu puteam fi însă mulțămiți și doriam o soartă mai bună. Dar ne năpădesc Rușii cu toată greimea puterii lor, alungă pe Turci, li surpă cetățile, cuiburile de tâlhării, și pentru un minut ne făcură să credem la feri-

cirea mult dorită. Nu întârzie însă a se ivì reversul medaliei și să pierdem iluziile, căzând în mai mare mizerie.

Năpădind atâta mulțime de oști ca lăcustele, numaidecât mâncară, risipiră tot, prădară mii de vite și băuturile spirtoase câte găsiră. Corveele sânt multe și dese. In trebuințile oștirilor făcură să piară de trudă, de foame și de epizootie cea mai mare parte a vitelor de hrană ale locuitorilor. Casele nu mai erau ale noastre; toate erau ocupate cu spitaluri și cfartire, și, vârf la aceste toate, ciuma, adusă în țară de oștile venite la iernat, care a făcut atâtea victime numai într'un an, câte nu făcuse în curs de cinsprezece ani, dela 1813 până la 1828.

Apoi n'ajunserăm mai rău acum decât în trecut și puteam fi mulțămiți în starea de față?

Nu, negreșit, regretam trecutul, cât de dureros, și speram, ne rugam lui Dumnezeu ca să ni mai ușureze necazurile și să ni dea mai bine. Nu zic că mai pe urmă n'a venit și cevà bine, ba și multe prilejuri fortuite, neașteptate, care ar fi putut aduce țările la o adevărată fericire, dar împrejurările, oamenii și mai vârtos oamenii ce au condus trebile, în loc de a le pune pe o cale bună, vedem că pe zi ce merge le îngenunche și le duc la peire...

Imi aduc aminte că, cu patruzeci de ani în urmă, când despre altele erà destul de rău, căci niciodată bine absolut în țara mea n'am apucat în tot cursul îndelungatei mele vieți, tot aveau Românii și timpi de petreceri și serbări vesele; țara toată, toți se ocupau cu munca câmpului și cu agonisita, iar, după ce-și adunau recoltele, cum venià iarna și sosià Crăciunul, nu erà decât o serbare continuă la toate clasele societății, cât durau Câșlegile. Cluburi, baluri publice nu se pomeniau, dar în toate orașele, mari și mici, se făceau petreceri periodice din casă în casă, cu mâncări și băuturi și muzică. Iar, când venià asupra lăsaturilor de sec, atunci toată lumea da la o parte orice trebi și interese și se ținea numai de petreceri până în ultimul lăsat de sec. Boierii de țară mai aveau un obiceiu: îndată ce se făceà cale de sanie, se întovărășiau mai mulți și plecau împreună cu femeile lor și cu băuturi; poposiau la cel întâiu din cale, petreceau acolo o zi, două, altădată și mai multe, și apoi, luând și pe gazde, purcedeau înainte și poposiau la altul; petreceau și acolo și împreună cu gazda treceau înainte, încât se făceà un foarte interesant chervan, și durà cât erà cale de sanie.

Pelerinagiul acesta se făceà cu nume de felicitații — heretismòs — pentru sărbători și, precum chervanul devenià numeros, de multe ori până la cinsprezece trăsuri în câte patru cai, s'ar crede acum că mare cheltuială se făceà cu asemenea vizite, dar nu erau așà costisitoare, căci fiecare din cei cinsprezece erà ținut la rândul lui a hrănì musafirii, servitorii și caii lor. Iar apoi unde rămâne ospitalitatea românească proverbială, când mai vârtos erà atâta abondență în toată țara, și cu bani doar niște băcălii de se cumpărau! Pe atunci puteai călătorì prin toată țara și să faci mai multe popase, fără să deslegi

baierile pungii. Hanuri la drum, oteluri nu erau, sau erau de tot proaste, dar, înserai drept vreun sat și vroiai să rămâi acolo, n'aveai decât să te duci la casa proprietarului sau la arendaș, sigur a fi primit și bine găzduit; cât pentru plată, ar fi fost o ofensă a propune, afară de niște bacșișuri slugilor. Apoi, până și la clasele cele mai de jos, ospitalitatea erà în onoare, și se practicà.

Țin minte că odată, într'o iarnă, întorcându-mă dela Galați împreună cu regretabilul Răducanu Copcea, și înserând drept satul Pencu, unde trebuià să rămânem, nemeresc la casa unei văduve și cer găzdăluire; primește cu bucurie și îndată ne instalăm. Casa erà curățică, bine îmbrăcată cu așternuturi de țară; văduva aveà doi flăcăi și se păreà înstărită, că se vedeau multe vite dinaintea ușii. Ei bine, noi ne-am pus la odihnă, dar trebuià de mâncare pentru noi și servitori, și orz și fân la cai; abià am deschis gura să-i propun, și pe dată a trimis pe unul din flăcăi să dea orz și fân la cai și să ajute vizitiului a așezà caii; apoi mă întreabă și despre ale mâncării: ce bucate poftim. Eu i-am zis că o găină ni ajunge. Ea răspunde că are găina gata și mai are și un crap chiar proaspăt, adus de curând din baltă, și tot ea propune să facă jumătate găina cu borș, jumătate plachie și capul fript pe grătar. In două oare toate au fost gata. Am mâncat, ne-am odihnit. A doua zi, când să purcedem, i-am oferit doi icosari pentru găzdăluire, dar cât a fost uimirea noastră de mare când am văzut că refuză! De odată am crezut că nu-i mulțămită și am mai adaus un icosar, dar ea nu voià să primească niciun fel de plată, zicându-ni că ne-a primit la gazdă ca de datoria ospitalității și tot ce-a dat și a făcut este fără plată și tot ce dorește este să știe dacă am rămas mulțămiți de găzdăluire. Atunci m'am întors către Răducanu și i-am zis: « Vezi, iubite, această generoasă ospitalitate a unei văduve romănce din clasa plugarilor? O au cea mai mare parte din clasa aceasta, dar tare mă tem că n'or să treacă mulți ani și are să dispară cu totul ». Am trăit și am văzut această prezicere a mea realizându-se, și nu puteà să fie altfel: țăranul nostru de astăzi nu mai este acel de pe atunci; n'are ce mâncà el, necum să mai poată ospătà și pe alții, aibă cât de multă bunăvoință...

Cât pentru invaziile rusești, deși de lungă durată, mai ușor le-au suportat toate clasele societății. Intâiu pentrucă erau de normă și prea frecvente; al doilea pentru uniformitatea religiei și asămănarea poporului rus cu al nostru în moral, simplicitate și aplecări, deopotrivă ignorant și oprimat; și, al treilea, pentrucă clasele cele mai de sus de massa poporului, boieri, proprietari, comercianți, mai toți privilegiații, găsiseră mijloace a trage foloase, ba mulți așà se înavuțiră, împărtășindu-se din gaspilările comorilor rusești în abondență vărsate și cu profuzie risipite de comandirii oștilor ei; țăranul bucuros bea la crâșmă cu soldatul; folosià și crâșmarul și se îngăduià în traiul din casă; comerciantul vindeà cu prețuri fabuloase, mai vârtos productele orientale, precum tutunuri și alte mărfuri turcești; proprietarii vindeau bine

productele, și tot felul de impiegați ai Statului, dela mare până la mic, se chivernisiau, încât nu vedeai, mai cu osebire iarna, când se așezau oștile la iernat, decât alegreță și petreceri; clasele de jos cu soldații, clasele de sus cu ofițerii de toate treptele; baluri și benchete necurmate. Puțini erau pe vremile acele cari să prejudece, să se gândească la viitorul patriei. Întunerecul, ignoranța ce acoperià toate clasele societății făceau să se creadă că nu s'ar mai puteà mai bine, și mulți doriau chiar încorporarea acestor țări cu Imperiul Rusiei.

Invazia turcească dela 1821, deși teribilă la Moldova mai ales din cauza Ienicerilor, armata cea mai demoralizată, nedisciplinată și crâncenă, exterminată în urmă de Sultan Mahmut, n'a fost de lungă durată; și, precum clasele superioare de prin orașe și târguri, cea mai mare parte străini sau de conivență cu tulburătorii, pribegiseră peste hotar, clasa de jos a cultivatorilor n'a resimțit nicio jignire, nicio impilare, pentrucă erà bielșug și oștile puține. Această invazie ni-a făcut și bine mare, că a curățit țările amândouă de tot felul de vagabonzi străini și, dacă n'ar fi urmat invazia dela 1828, când li s'a dat prilej a reveni Grecii de toate clasele, Bulgarii, călugării, pentru multă vreme ar fi fost țările scăpate de dânșii. Dar a fost făcut și alt bine: că au confiscat toate averile grecești, mănăstirești și laice, și veniturile lor le-au lăsat în folosul țărilor, care le-au tras până la invazie. Dealtfel n'ar fi mai fost de lipsă a se seculariză în timpii din urmă mănăstirile grecești cu atâta zgomot, și țările s'ar fi folosit de venituri ce grecii călugări au adunat în curs de mai mult de treizeci de ani.

A mai fost o invazie turcească la 1848, dar aceea a urmat din ordinul Padișahului Nicolae al Rusiei și fără îndoială contra voinții Sultanului; n'au făcut niciun rău și, pe lângă greimea oștilor rusești, nici s'a simțit puțina oaste turcească.

Vine acum rândul invaziei austriace. Aceasta ni-a picat ca din cer... Deși [oștile] n'au fost numeroase, poate nici a cincea parte cât Rușii, și n'au ocupat decât un an și ceva, au făcut greu să se resimtă jugul lor, tratându-ne ca cum am fi fost cuceriți cu armele, și proastă recomandație și-au dat, încât s'au iscat asupră-li ura generală și toată lumea regretà pe Ruși, mai de omenie și mai convenabili în toate privirile. Soldatul austriac, crezut mai civilizat decât Rusul, s'a văzut a fi arogant, nesociabil, desprețuitor, violent și răpitor; ofițerii, comandirii, până la cel mai înalt grad, asemenea; o mână de oameni, și nu-i încăpeau amândouă țările; feluri de pretenții și rechiziții; case de spitaluri și de cvartiruri prin orașe și sate nu li mai ajungeau. Acolo unde Rușii încăpeau o mie, ei puneau o sută, și apoi pretindeau casele cele mai de frunte, chiar acele ce cruțaseră Rușii, expulzând pe locatari, fără considerație de familie și de timp; case de cvartire mai luxos mobilate decât puterea locatarului și alte multe vexații.

Dar a dat Dumnezeu de s'a încheiat pacea și s'a ridicat și această nevoie de asupra țărilor: s'au dus de unde au venit, și socot că în toate clasele societății nu se află un om măcar care să mai dorească ocupație

austriacă; şi-au înstrăinat pentru totdeauna inimile Românilor de spre Nemţi, în vreme când de spre Ruşi tot mai este simpatie şi se mai găsesc cari să-i regrete, cel puţin acei ce-au împărţit foloase cu dânşii [1]).

III.

O altă parte din voluminosul caiet al lui Dăscălescu are mult mai pronunţat caracterul de povestire istorică:

Născut la începutul acestui secol, cele petrecute în pruncia mea le-am auzit dela părinţii mei şi dela alţi bătrâni, le-am cetit în felurite istorii, iar, după ce am venit în stare a cunoaşte lumea, am fost martor ocular, ba adese, în felurite funcţii şi misiuni ce după vreme în cursul vieţii am ocupat, am fost şi actor la cele întâmplate, ce voesc a descrie; şi atât s'au întipărit în mintea mea, încât, deşi din memorie le povestesc, nu mă tem că voiu fi desminţit şi pot chiar cu data lor precisă a le însemnà.

La anul 1800 până la 1802 domniau Fanarioţii. In Muntenia, Mihai-Vodă Suţu bătrânul şi în Moldova, Alexandru-Vodă Suţu Drago-zaadè, iar Turcia, mai cu osebire aceà europeană, supt Impărăţia lui Sultan Selim, se aflà într'o adevărată anarhie. Mulţime de aghiani şi alţi dregători turci supt nume de rebeli răsculaţi; bande de multe mii de hoţi organizate ce prădau făţiş şi pustiau cea mai mare parte a Bulgariei [2]). Şi mai grozav, mai cumplit decât toţi revoltaţii era Pasvantoglu, care cu câţiva ani înainte cuprinsese cetatea Vidinşi împrejurimile lui şi atâta se întărise, încât nici oştile Sultanului, trimise cu favoritul lui, Gezaerlì Hasan-Paşa, nu putuseră a-l supune, şi se făcuseră spaima bieţilor locuitori ai ţărilor noastre, mai vârtos ai Munteniei. Domnul şi boierii Munteniei nu puteau hălăduì decât cu grele dări de bani şi plocoane, şi nici aşà nu-l puteau mulţămi: la cea mai mică nemulţămire: amerinţări, şi amerinţări aşà de teribile, încât, la începutul anului 1802, înăsprindu-se asupra lui Mihai-Vodă, nu ştiu pentru ce griefuri, şi amerinţând mai serios, au insuflat tuturora frică, panică, de s'au risipit, nu numai oraşele şi satele de peste Olt, ci şi din Valahia Mare, şi chiar Bucureştii s'au spart. Vodă, toţi boierii şi cei mai notabili orăşeni au pribegit, năzuind în Transilvania. Spuneau bătrânii că rămâne oraşul pe mâna vagabonzilor şi a golanilor. Multe excese şi prădăciuni s'au comis, că, găsind insignele Domniei, le învestise un brahagiu arnăut. Şi poate ar fi ars şi Bucureştii dacă nu venià

[1]) Pp. 313—347. — Scris în 1872.

[2]) « Aceştia se numiau cârjalii, şi spun că aveau obiceiu după ce mîncau şi prădau un târg sau un sat, să ceară şi diş-parasì, adică plata ostenelii dinţilor, rămas proverbial ».

Tersenicli-oglu, aianul de Rusciuc, ca să puie capăt neorânduielilor, înfrânând pe perturbatori.

După fuga lui Mihai-Vodă Suțu, Poarta, luând știre, a numit provizoriu Domn al Valahiei pe Alexandru-Vodă Suțu, Domnul Moldovei, dar n'a apucat să se întroneze, că l-a întâmpinat mazilia din amândouă Domniile, în cale la Focșani, și în locul său s'au numit Domni, la Moldova Alexandru-Vodă Moruzi și la Muntenia Constantin-Vodă Ipsilant, amândoi creaturi rusești și cu totul devotați ei.

Cauza disgrației lui Alexandru-Vodă a fost pentrucă erà partizan franțuzesc și Napoleon I-iu, atunci Intâiu Consul, începuse a predomnì în lume.

Rusia, izbutind a scoate dela Sultan Selim renumitul hatișerif de 1802, prin care se fixau Domniile, până atunci neașezate, pe șapte ani, dar tot la familiile Fanarioților, se micșurau dările către Poartă, și alte multe imunități din privilegiurile pierdute, Rusia, zic, nu puteà să lase pe Alexandru-Vodă pe tron, și i-a fost de nevoie a intrigà pentru creaturile ei.

Acești doi Domni, Moruzi și Ipsilant, din cei mai buni Fanarioți ce au avut țările, au domnit patru ani, și spun bătrânii că a fost mult bielșug, și țările, resimțindu-se de înțeleapta lor oblăduire, începuseră bine a se împoporà și a se îndreptà.

Poate ar fi domnit până la termen și țările s'ar fi aflat și mai bine, dacă nu se amestecà politica cea mare a lumii până și în ungherele noastre. Chestia Orientului, căreia facem și noi parte și care și astăzi încă stă nedeslegată, a fost calul de bătălie și locul de luptă între Franța atotputinte și Rusia ce se nevoià a-și sprijinì avantagiile și preponderența ce prin multă trudă și vărsări de comori și de sânge aveà căpătate dela Turcia.

Napoleon, învingător a tot continentul Europei, proclamat de curând Imperator al Francezilor, voind a împiedecà Rusiei influența în Orient și prin urmare a expulzà din Domnia țărilor noastre pe partizanii ei, a trimis în solie mare la Constantinopol pe vestitul său compatriot Sébastiani și a izbutit a se destituì și a se înlocuì la Moldova cu Scarlat Calimah și la Muntenia cu Alexandru Suțu; și Moruzi a purces la Constantinopol, iar Ipsilant a apucat la sănătoasa, a fugit în Transilvania și de acolo în Rusia.

Rusia, pe de altă parte, după ce s'a încercat prin ajutorul Engliterei cu sforțarea Dardanelelor și intrarea în Constantinopol a flotei comodorului Smith, a însfăcat țările noastre fără declarație prealabilă de rezbel.

Ocupația ei a durat șase ani și, cât a costat-o sânge și comori, numai registrele ei ar puteà să ni spuie, cu toate că pentru comori nu prea e de plâns, căci, după cum adeverează istoria, Englitera le plătià; se spune o anecdotă, că Alexandru I-iu, de câte ori voià să cerceteze socotelile acelui resbel de Orient, îl apucà durere de cap și le zvârlià, atâta erau de enorme cheltuielile.

Poate că s'ar fi eternizat ocupația Rusiei pe spinarea noastră dacă la 1812 n'ar fi pornit Napoleon I-iu asupra ei cu lumea toată. De nevoie au fost Rușii să facă pace cu Turcia chiar cu paguba ei și să ne părăsească; și poate așà ar fi fost dacă Turcia ar fi fost mai bine organizată și n'ar fi existat Fanarioți trădători; în loc de a pierde din conchistele ei de mai nainte asupra Turciei, ea a izbutit a desmădulà Moldova și a răpì jumătate țara din Nistru până în Prut supt nume de Basarabia.

Nu târziu după această pace dezastroasă, Turcia, deșteptându-se din letargia ei și cunoscând trădarea, a descăpățânat pe Dimitrie Moruzi, Marele Dragoman și primul făptuitor, ce se aflà în Ordie, și pe fratele său Panaite Moruzi, în Constantinopol. Dar ce folos! Basarabia a rămas în veci pierdută; și, ce e mai dureros pentru tot Românul, să privim cum guvernul rusesc, prin toate chipurile, se nevoiește a o desromânì.

Rusia, intitulată protectrița noastră, după ce cu câțivà ani mai înainte uneltește a se rupe un colț din țară și a se cedà Austriei supt numele de Bucovina, apoi forțează pe Turcia a-i cedà ceeace nu erà a ei, altă jumătate din țară; și aceasta este dreptate? Dar ce să mai zicem noi când vedem o nație întreagă de zeci de milioane și o țară de zece ori mai spațioasă ca România ștearsă din harta lumii, desmădulată, împărțită, gemând în sclăvie și pierzându-și până și numele?

Negreșit că această soartă ne așteptă și pe noi, și numai evenimentele extraordinare, care în șirul acestei narații se vor vedeà, ne-au putut salvà, așà ciuntiți cum ne aflăm și cum am scăpat până acum neînghițiți de colosul Nordului; că, despre bunăvoința Rusiei, destul să amintim manifestul lui Nicolae I-iu dela 1848, prin care ni tăgăduià până și originea, care ziceà că se pierde în noianul veacurilor, ne tratà de utopiști și voià să ne aibă numaidecât podani rusești.

Destul acum despre aceste, despre care vom aveà prilej a vorbì și mai în urmă; să ne întoarcem la șirul evenimentelor.

După pacea din 1812 s'au numit Domni la Muntenia Ion-Vodă Carageà și la Moldova Scarlat-Vodă Calimah, fost prizonier în Rusia în timpul campaniei, și odată cu ei a venit și ciuma, care a secerat multă lume, și toate calamitățile de mai înainte. Cum au domnit aceștia este de domeniul istoriei și spațiul ce mi-am proiectat nu-mi permite a mă întinde; atâta numai pot afirmà că România erà foarte jos căzută: nicio îmbunătățire, nicio milă pentru popor. Domnii, și mai cu osebire Carageà, se vede că avuseră prea scump cumpărată arenda Domniei, că, unindu-se cu boierii porecliți ai țării și având aduși cu dânșii stoluri de Greci flămânzi, s'au pus a prădà cu toții țările, adecă sărăcimea, fără milostivire, și am văzut cu ochii miei în Muntenia oameni puși la tortură pentru dările fiscale.

Străinismul atâta se îmbuibase și românismul așà căzuse în batjocură, încât erà rușine a se numì cineva Român, rămas acest nume venerabil numai opincarilor; și Grecii, până mai dăunăzi, cu cuvântul

Vlachos însemnau numai pe țăranul cultivator. Puținele școale ce aveam erau grecești, educația tuturor claselor dela opincă în sus se făceà în limba greacă, conversația în societate, corespondențele intime erau grecești, ba și sacerdoțiul se grecise, iar limba română erà zvârlită în gura opincarilor și cartea ei bună numai pentru popii opincari.

Nimicnicirea oștilor franceze în Rusia, căderea definitivă a lui Napoleon I-iu au dat și mai mare vâlvă și putere Rusiei și a slăbit și mai mult pe debila ei victimă, pe Turcia. Nemulțămită numai cu protectoratul țărilor noastre, unde voința ei erà lege și Domnii greci mai mult supușii ei decât Turcilor, și cu protecția creștinilor din cuprinsul Imperiului Turciei, voià să răstoarne acest Imperiu prin insurecția popoarelor creștine subjugate și mai vârtos a Grecilor. Indemnà, ajutà și prin fapte; spionii și emisarii ei cutreierau provinciile Turciei. Eterii sau confraternități de conspiratori se înjghebau pretutindeni, bani se adunau și vulcanul stà numai să izbucnească.

Intre aceste, la anul 1818, Vodă-Carageà, după ce s'a îndestulat de prăzi, într'o zi de vară, după ce a asistat la îngroparea bătrânului Radu Golescu (eram și eu față), și-a luat comorile, a trecut în Transilvania și de acolo din țară în țară până la Pisa, în Italia, unde s'a statornicit.

Din această pribegire n'a urmat nicio tulburare în țară, și Turcia, fără să facă cea mai mică persecuție cuiva, s'a grăbit a numì Domn pe Alexandru-Vodă Suțu, atâta de persecutat de ceilalți Fanarioți și de Rusia și nenorocit, menit să moară de otravă, precum se va vedeà.

Iar Scarlat-Vodă Calimah, mai credincios și poate mai conștiincios, a stătut la Domnie până la împlinirea a șapte ani. Poate că nu aveà nici așà mult a se teme ca Carageà; pentrucă, ce e drept, dacă n'ar fi avut pe lângă dânsul mulțimea de Greci lacomi și boieri pământeni și mai lacomi, s'ar socotì de un Domn din numărul celor buni Fanarioți: om blând, omenos, dar slab, se lăsà cârmuit de cei de pe lângă dânsul și de Doamna lui, și, de se va fi făcut vreun rău în țară, lor trebuie să se atribuie. Mazilindu-se din Domnie, s'a dus la Constantinopol, ca să moară zugrumat în exil la Forbalì, în Asia Mică.

Amândoi acești Domni, în țările lor respective, au lăsat coduri de legi trase din codurile franceze, compuse în limba greacă și apoi traduse pe românie: al lui Carageà numai o prescurtare, un extract de legi, al lui Calimah mai pe larg, nu mai puțin însă defectuoase și poate și traducerea abătută; dar, oricum, dacă ar fi fost cine să le aplice în conștiință, tot ar fi fost de folos societății.

In anii din urmă ai Domniei lui Carageà a venit în București un Gheorghe Lazăr, Român transilvănean, om învățat și bun patriot. Prin ajutorul și protecția câtorva boieri pământeni și a Mitropolitului român Lupu, a izbutit a deschide în chiliile Sfântului Sava cea dintâiu școală deoarecare însemnătate în limba română și, atrăgând la sine mulți din tineri, pe lângă prelecții, s'a pus a li insuflà idei nouă pentru dânșii, spiritul românismului, mândrie națională și iubire de

patrie: că Grecii cu limba lor sunt niște împilatori de cari trebuie odată să se desbere, că ei sunt Români și țara trebuie să fie a lor.

In zădar Grecii s'au încercat a persecută școala lui Lazăr, că ea de ce mergeà se întărià și în scurt timp așà progrese a făcut, încât adepții ei au fost destui ca să răspândească ideile nouă în toată România.

Din această școală au ieșit Eufrosin Poteca, Ion Eliade Rădulescu, Petrache Poenaru și încă mulți alții, și tot din această școală, cu puțin înainte de revoluția grecească, s'au ales patru tineri și s'au trimis în Italia pentru studii mai înalte pe socoteala Statului. Incât un singur om, Gheorghe Lazăr, a fost capabil a regenerà România și a ne face ceeace suntem. Numele lui trebuie să rămâie nemuritor la noi și în veci trebuie să-i păstrăm recunoștință.

După mazilia lui Calimah s'a numit Domn la Moldova Mihai Grigore-Vodă Suțu, strănepot bătrânului Mihai-Vodă Suțu, tot după intrigile Rusiei, inițiat planurilor ei și gata a le pune în lucrare, precum în curând s'a văzut.

Dela anul 1819 până la începutul anului 1821, afându-mă atașat pe lângă doctorul Tipald, Caimacamul Craiovei, în calitate de secretar în limba greacă și căpătându-i încrederea, am avut prilej a cunoaște din corespondențele lui cu contele Capodistria, atunci la Petersburg, confident Impăratului Alexandru, și cu alte persoane grece însemnate uneltirile și planurile Eteriei grecești, și izbucnirea erà iminentă.

La începutul anului 1821, Alexandru-Vodă Suțu moare otrăvit și chiar în Ianuar, când încă Suțu nu-și dăduse sufletul, din curtea lui Pini, general-consul rusesc, se smulge un Slugerul Tudor Vladimirescu, creatură rusească, cu 40 de Arnăuți, trimis să insurecționeze cele cinci județe de peste Olt. Iar în Februar trece Prutul și vine în Iași generalul rusesc Alexandru Ipsilant, fiul fostului Domn Constantin-Vodă, cu o mulțime de vagabonzi de toate națiile. Mihai-Vodă îl primește cu solemnitate, boierii i se închină, Mitropolitul îi sfințește steagurile, niște bieți Turci aflați în oraș se omoară — și iată revoluția proclamată și chiar începută, și Moldova compromețată.

Dar pentru ce această revoluție, cine o face și cu ce mijloace? Afară de Greci și câțiva boieri greciți, nimeni nu știe nimic, și toți o atribuie planurilor Rusiei și că în curând oștile rusești, de care gemeà Basarabia, au să treacă Prutul. Tot odată și în Țara Grecească și în alte provincii ale Turciei au izbucnit pe apă și pe uscat la mai multe locuri insurecții, și mai cu samă în Moreia (Peloponesul); s'au iscat atunci lupte crâncene, rezbel de exterminare și mult sânge nevinovat a curs, mare eroism și abnegație s'a văzut, dar și mai mare pustiire și scădere pretutindeni.

Sultan Mahmut, ce domnià pe acele vremi, văzându-se înfășurat în atâtea nevoi, în mânia lui, ca să-și răsbune, a pus sabie în creștini și mulți a omorît, poate și nevinovați, dar și pe Fanarioți și pe călugări mi i-a curățit de rudă, de sămânță, și poate că în fanatismul turcesc ar fi omorît pe toți creștinii din Imperiul lui, dacă nu s'ar fi temut de Puterile Europei.

Aceste, la rândul lor, văzând cele ce se petreceau, au întrat la grijă despre manoperile Rusiei, și Englitera și Austria mai cu samă, care nu voiau să cadă Turcia, s'au sburlit tare și au cerut cont Rusiei. S'a hotărît congres la Laybach, și acolo s'au adunat toți potentații Europei; strâmtorându-se pe Împăratul Alexandru să răspundă asupra evenimentelor, a tăgăduit și a desavuat tot, și iată cauza pentru care oștile lui n'au trecut Prutul.

Turcului i s'au deslegat mânile să-și împace cum va puteà populațiile. Prin urmare și el aice la noi a trimis Ieniceri la Moldova, ca mai culpabilă, și relele ce au făcut sunt de notorietate publică, iar Muntenia au dat-o asupra lui Mehemet Alì-Pașa de Silistra, care în adevăr s'a purtat mult mai blând și țara n'a prea pătimit. Misia lor a fost de a curățì țările de insurgenții aventurieri, străini, căci localnicii, mai vârtos adevărații Români, n'aveau nicio părtășie. Ușor li-ar fi fost Turcilor și în scurt timp și-ar fi putut împlinì misia, dar prinseseră milă de țară și mai că nu mai voiau să se mai ducă nici ei.

Se vede însă că n'a prea fost pe voia lor, că numai ce s'a văzut un ordin dela Poartă către Pașa de Silistra, serascher și plenipotent asupra ambelor Principate, pe la începutul anului 1822, ca să aleagă câte șapte din cei mai notabili boieri din cei de față dela fiecare principat și să se trimită la Constantinopol. Așà s'a și urmat, și aproape de Paști, fiind sosiți toți în Silistra, au făcut acolo sărbătorile și apoi au pornit la Constantinopol. Niciunul din ei nu știà pentru ce erau chemați și se pierdeau în conjecturi felurite; numai de Domnie nu li treceà prin gând. Și cum mai puteà gândì vreunul când acest drept îl pierduseră țările cu o sută de ani în urmă și-l căpătaseră Grecii fanarioți, încât Domniile acestor două țări le socotiau de moștenirea lor? Știu anxietatea și grija boierilor la pornire, pentrucă am fost martor ocular, aflându-mă atunci în Silistra cu oarecare funcție pe lângă Pașa de Silistra, și, cât am zăbovit acolea, am fost împreună cu dânșii. In sfârșit, au ajuns la Constantinopol și câteva luni nu s'a mai auzit despre ei nimic. Tocmai pe la jumătatea verii ni-a venit știre că s'au numit Domni dintre acești boieri: la Muntenia Banul Grigore Ghica, iar la Moldova Logofătul Ion Sturdza.

Prin aceasta a picat steaua Fanarioților: au pierdut Domniile pentru totdeauna, ba încă li se confiscase și averile nemișcătoare ce aveau aice într'amândouă țările, precum și ale mănăstirilor grecești, și până la invasia Rușilor dela 1828 veniturile se adunau în cassele Statului, și se cam curățiseră binișor țările de Greci.

Au venit Domnii, s'au instalat, au domnit până la menționata invasie și cum au domnit și despre caracterul lor și starea țărilor se va vorbì mai în urmă. Acum vin a zice cevà în treacăt și despre revoluția Grecilor în țările noastre, întărîtarea de popor a lui Tudor Vladimirescu, înarmarea Căminarului Sava și sfârșitul ce a avut.

Turcii de pe la serhaturi, de frica Rușilor, deocamdată n'au făcut nicio mișcare, și Ipsilant, găsind câmp liber, a pornit din Iași spre

Bucureşti, cu puţina oaste ce-şi închipuise, şi a ajuns la Ploeşti; de acolo s'a lăsat la Bucureşti şi, fiind nesigur acolo, s'a suit la Târgovişte, unde şi-a aşezat cvartirul-general, puind la contribuţie judeţele din preajmă, până ce au venit Turcii de l-au poftit afară, adecă l-au luat în goană, l-au bătut la Drăgăşani, i-au omorît cea mai mare parte din Greci, încât, scăpat ca vai de el în Transilvania, Guvernul austriac l-a închis într'o cetate, şi acolo s'a topit.

Cât pentru Tudor Vladimirescu, am vorbit şi alocurea, şi aice nu voiu amintì decât în scurt pruesele lui şi ce a devenit. Purcegând din Bucureşti cu 40 de Arnăuţi aleşi şi bine înarmaţi, nu s'a oprit nicăiri până la Râmnicul Vâlcii, şi acolo a stat în târg de şi-a potcovit caii, şi a luat drumul la Târgul Jiiului. A mers la tahtul isprăvniciei, a luat toţi banii câţi a găsit în sămeşie, a arestat pe ispravnici, i-a înlocuit cu alţii, a pus pe frate-său Vistierul Pavel sameş şi a început a da proclamaţii incendiare şi a recrutà oaste; în puţine zile adunând ca la 500, s'a tras în mănăstirea Tismana. Căimăcămia, luând ştire îndată, a pornit într'acolo pe Slugerul Ion Solomon şi alţi căpitani cu toţi pandurii şi Arnăuţii, dar, până să ajungă la dânşii, insurgenţii se înmulţiseră foarte, că se răsculaseră mai întregi judeţele Mehedinţi şi Gorj şi veniau cu miile de se înrolau la Vladimirescu; încât el, văzându-se în forţă mare, a plecat cu gloate multe spre Craiova şi a poposit la mănăstirea Strehaia, în depărtare de o poştă. Acolo i-au ţinut calea, atât Solomon cu ai lui, cum şi Serdarul Iordachi, Farmachi şi alţi căpitani, cu mai multe sute de Arnăuţi, trimişi de Divanul dela Bucureşti. S'au hărţuit ceva, au stricat ceva muniţii pentru ochii oamenilor, dar după puţine zile s'au împăcat şi au venit cu toţii la Craiova. Atunci să fi văzut spaimă pe Craioveni; fugià care încotro puteà, că se dusese vestea de cruzimile şi despoierile soldaţilor Domnului Tudor, ocârmuitorul Adunării Izbăvirii, că aşà începuse a se intitulà, care mai cu samă pe ciocoi (boieri de orice treaptă) şi pe cochinţi (Greci, arendaşi de moşii) îi potopià. Cam aveau dreptate bieţii soldaţi să facă prădăciuni, că aceasta erà toată solda lor şi numai din prăzi trăiau.

In Craiova nu s'au zăbovit prea mult şi au luat drumul la Bucureşti toţi cu toate puterile lor. Dar pe drum oastea lui Tudor voià să-şi exercite meseria şi, în lipsă de alte chilipiruri, au prins a prădà şi bisericile. Asta nu venià la socoteală Domnului Tudor, pentrucă nu voià să treacă în ochii lumii tocmai ca tâlhar de codru, şi a prins a cam înfrânà pe făptuitori, cam spânzurându-i, cam tăindu-i. Au prins şi soldaţii a se desgustà de el, a-l părăsì şi a se întoarce de unde veniseră, încât nici cu jumătate din câţi purceseseră n'a ajuns în Bucureşti. Oricum, bine, rău, a ajuns. Dar boierii şi toate clasele orăşenilor cele înstărite n'au voit să-l aştepte şi au emigrat cu miile la Braşov. Cu toate aceste, tot rămăsese multă lume, acei fără mijloace de a emigrà, şi totdeauna sunt mai mulţi săraci decât bogaţi.

Căminarul Sava, creatură a lui Calimah-Vodă — apropos de Calimah, uitasem să spun că, după moartea lui Alexandru-Vodă Suțu, Poarta îl numise Domn la Muntenia, că-și trimesese caimacami pe cumnatu-său, Postelnicul Costache Negri, și Hatmanul Ştefanachi Vogoride, cari și veniseră până la Silistra și așteptau evenimentele —, Sava, în lipsă de alte autorități, își însușise poliția orașului, cu consimțimântul orășenilor rămași, și-și făcuse o forță imposantă, înrolând pe toți tabacii și pe cine mai găsise bun de arme. Când a venit Tudor, Sava nu a îngăduit să dispuie de oraș, și a trebuit să se mulțămească a-și casernà oștile în Mitropolie și în preajmă și el a-și aveà reședința în mănăstirea Cotroceni. Puțin după sosirea lui Tudor a sosit și Ipsilant la Colentina, dar nici pe dânsul au îngăduit a întrà în oraș. Ipsilant s'a tras la Târgoviște, cum am zis, iar Domnul Tudor a prins a-și luà atribuțiile suveranității și, din oarecari boieri ce mai rămăseseră alcătuind un simulacru de Senat sau Ministeriu, s'a pus a administrà țara, adecă atâta spațiu cât i se întindeà puterea, o mică întindere de loc; numià ispravnici pe la județe și alți funcționari și formula ordinelor lui erà: «Dela Slugerul Teodor Vladimirescu, ocârmuitorul Adunării Izbăvirii, către...».

Mult n'a ținut această stare de lucruri, că Meemet Alì-Pașa de Silistra, numit de Poartă serascher expediției din amândouă Principatele, a scos pe chehaiaua lui cu mai multe mii de oști, Zaporojani și Turci, din Europa și din Asia, și, dându-i și pe Costache Negri, unul din caimacamii lui Calimah, l-a pornit spre București, iar la Moldova a dat asupra Pașii de Brăila să meargă cu oardele de Ieniceri și alte oști din preajmă și cu artilerie, și a numit și Caimacam Moldovei pe Ştefanachi Vogoridi, unul din caimacamii lui Calimah.

In Muntenia treaba a fost ușoară. Turcii au ocupat Bucureștii fără turburare, fără vărsare de sânge, pentrucă Domnul Tudor dăduse înapoi spre Pitești și nici mai erà ostil Turcilor, după ce ceruse a capitulà prin ambasadorii ce aveà trimiși la Silistra, Constantin Borănescu și Ioniță Jâianu, cum alocure am arătat, ba încă promiteà ca el să scoată pe Greci din țară și să stingă revoluția. Ipsilant se aflà la Târgoviște, iar Sava, îndată ce au sosit Turcii, s'a unit cu dânșii.

Statornicindu-se ordinea în București și administrația țării luându-și cursul ei regulat, Chehaia-Pașa, de curând avansat la acest rang, a gătit expediție numeroasă de Turci Zaporojani și Sava cu ai lui, și i-a pornit asupra insurgenților. Ci Domnul Tudor, ajungând până la Golești, trădat de ai lui, a fost prins de Serdarul Iordachi cu ai lui, în ziua de 20 Maiu 1821, trimis în fiare la Târgoviște și acolo osândit de Ipsilant ca trădător cauzei lor, și omorît. Iar rămășița oștii lui, cu Hagi-Prodan și Macedonschi, s'a unit cu Grecii.

Apoi Turcii, luându-i pe toți din urmă, Greci, Arnăuți și panduri, i-au împins până i-au trecut Oltul la Drăgășani, și acolo au trebuit a se bate. S'au bătut, și insurgenții, învinși cu mare pierdere, s'au risipit care încotro au putut scăpà, dar mulți și în urmă au perit, aduși de

ţărani, că iertare nu erà. Pandurii mai cu samă şi cu mavroforii au perit, căci Arnăuţii toţi, cu Serdarul Iordachi şi celelalte căpetenii, mai dela începutul luptei s'au retras şi, luându-şi drumul prin munţi, au ieşit tocmai în Moldova, unde au prins mănăstirea Secu şi acolo au ţinut războiu îndelungat timp, precum se va vedeà mai la vale. Spun că, precum erau insurgenţii concentraţi la Drăgăşani, dacă ar fi stătut toţi grămadă să dea piept, de n'ar fi şi învins, dar mult rău ar fi făcut Turcilor şi scump şi-ar fi vândut viaţa. Că aveau şi ei impozant număr de oameni, ca la 1.500 ai lui Ipsilant, cel puţin alţi atâţia panduri ai lui Tudor şi vreo opt sute Arnăuţii lui Serdar Iordachi, oameni aleşi, încercaţi, toţi călări, bine armaţi, al cărora eroism s'a văzut la Secu, şi ei valorau cât toţi ceilalţi.

N'a fost însă aşà: unul de altul nu ascultà; nu se înţelegeau. Ipsilanti cel dintâiu a apucat fuga, Arnăuţii s'au debandat, şi restul au perit victime.

Cu lupta dela Drăgăşani s'a stins revoluţia din Muntenia şi oştile triumfătoare s'au înturnat la Bucureşti pe la finitul lunii lui Iulie.

Acum rămâneà Sava cu ai lui. Turcii, cu tot serviciul ce li făcuseră, puseseră în gând să se curăţe şi de dânşii. Găsesc unealtă pe un Udriski, agent austriacesc, în care nenorocitul Sava aveà încredere şi-l înşelă a întrà în Bucureşti. Tac puţine zile, şi la 7 sau 8 August, bine nu-mi aduc aminte, când cetaşii lui erau răspândiţi pe la casele lor, cei mai mulţi părinţi de familie şi înrolaţi în bune intenţii, numai pentru apărarea căminurilor lor, Chehaia-Paşa pofteşte pe Sava, delibaşi Mihali, Ghenţaga şi alte somităţi să vie la conacul lui, ca să recompenseze trudele lor. Abià întraţi într'un antret întunecos, şi toţi se omoară de oameni înadins postaţi. Acesta fu signalul uciderii şi a cetaşilor lui.

Mă aflam în Bucureşti în aceà zi şi am fost martor ocular al cruzimii Turcilor. Alergau pe uliţe în toate direcţiile dangalacii desculţi, cu capetele goale şi cu iataganele în mână, şi, unde întâlniau om, supt prepus măcar, de ai lui Sava, pe loc îl oborau, îl desbrăcau, îi tăiau capul, pentru care aveau un premiu, şi alergau la altul. Această zarvă a durat trei zile, în care mulţi nevinovaţi au perit.

Dar se vede că erà menit ca nici Turcii să scape neînfruntaţi, că, chiar din ziua dintâiu, rupându-se o ceată de 29 indivizi, supt comanda căpitanului Tănase Hirariotul, om viteaz, demn de mai bună soartă, cu care avusesem prilej a face cunoştinţă mai înainte şi-mi spuneà că a servit la Neapole supt regele Ioachim Murat, iar în ziua aceea se aflà cvartiruit în casele Serdarului Marcu din mahalaua Oltenilor, au năzuit în biserica din aceà mahala, zisă biserica Oltenilor, şi au ţinut de Duminecă până Marţi, până ce s'au topit toţi; dar şi-au răsbunat lor şi companionilor lor cu asupra, că fără exageraţie mai multe sute de Turci, şi mai vârtos Zaporojani, au ucis sau au rănit; niciun glonte al lor n'a fost pierdut şi, până n'au pus tunurile şi au bătut biserica toată ziua Luni şi cât au fost în viaţă asediaţii, n'au

putut răsbate Turcii. Așà s'a curățit Țara Muntenească de insurgenți.

Peste Olt, Pașa de Vidin, trimețând pe Silihtarul lui cu oști la Craiova, a făcut dreptate cu toți cetașii lui Tudor, că i-a spânzurat cu grămada și a curățit țara și de hoți și de Arnăuții ce mai rămăseseră supt comanda unui Serdarul Iamandì Giuvara.

Iar în Moldova au urmat lupte mai mari, că, din toate părțile adunându-se Grecii revoluționari și alți străini ce luaseră parte la malul Prutului drept Sculeni, cu gând ca să scape la Ruși, i-au năpădit Turcii cu putere mare și cu artilerie și i-au stricat rău, că mulți au ucis, mulți s'au înecat în Prut și puțini au scăpat de cea parte. Mai rămăsese Serdarul Iordachi, Farmachi, cu Arnăuții lor, în mănăstirea Secu, cu cetașii lor. Aceștia au ținut războiu mai multe luni, și mulți Turci au ucis, mult eroism au arătat, până ce cei mai curagioși, pierzând orice speranță, n'au voit să se predeie, ci, pândind tocmai când Turcii năvăliseră în mănăstire, Serdarul Iordachi însuș a aprins prăfăria, și au perit cu toții, împreună cu multe sute de vrăjmași ai lor. Numai 29, mai mișei, împreună cu Farmachi, s'au predat vii, pe cari Turcii, trimețându-i la Silistra în lanțuri, unde am avut prilej a-i vedeà și eu, și de acolo spre Constantinopol, în cale i-au tăiat, și cu aceasta a luat sfârșit revoluția și în Moldova.

Socot că nu mi se va bănuì că m'am prea întins cu descrierea revoluției dela 1821, la care pământeni prea puțină parte au luat, și nici au trebuit să ia, și cu drept cuvânt s'a numit grecească, că a Românilor n'a fost. Am amintit aicea mai multe împrejurări ce n'am văzut alocurea scrise și la care am fost martor ocular sau am avut prilej a le cunoaște bine.

Dar să ne întoarcem la Domniile nouă.

Odată cu numirea Domnilor, au trebuit și oștile turcești să se retragă din țări. Din Muntenia, lăsând groasă garnizoană supt comanda lui Gavanosoglu, s'au retras în liniște și fără vătămarea poporului, iar din Moldova, unde asemene a rămas groasă garnizoană supt comanda lui Chiciuc-Ahmet, oștile turcești, mai cu osebire Ienicerii, după ce au ars orașul Iașii, în retragerea lor, multe supărări și vexații au făcut, până ce au ieșit din țară.

In cursul de șase ani ai Domniilor lui Grigore Ghica și Ion Sturdza, țările s'ar fi îndreptat, rănile din trecut s'ar fi vindecat, că timpii au fost favorabili, lumea se adunase și se pusese pe muncă, dacă n'ar fi fost bântuite, pe de o parte de boala ciumii, de nesiguranță înlăuntru din cauza multor tâlhari, ce umpluseră codrii, și mai cu samă de supărările Turcilor dela serhaturi, cari atâta se obrăzniciseră, încât mai toată partea câmpului în lungul Dunării o cotropiseră și bieții proprietari nu mai puteau exploatà moșiile lor și erau siliți a le împosesià la Turci cu nimica; și încă moșii care astăzi au venituri de multe sute de galbeni, li se împosesiau pe câte un morun, cinci ocă de icre și o păreche de papuci cu mești de Țarigrad.

Școlile grecești, odată cu Grecii și cu limba lor căzând și părăduindu-se, au prins a se înființà școale românești, limba română a început a se purificà de cuvintele împrumutate dela toate națiile, neologisme a se introduce și Românii a se resimțì că sunt și ei o nație. Aristocrații și cei ce aveau dare de mână au prins a trimete pe fiii lor ca să-și facă educația și să studieze în țările civilizate și toți porniseră pe calea progresului, când ne-a prăpădit invazia Rușilor acea dela 1828.

La anul 1828, April 23 st. v., oștile rusești, fără manifestație prealabilă, pe la mai multe puncte trecând Prutul, până în trei zile au și împresurat cetatea Brăilei și au apucat mulțime de Turci în țară, negustori și beșlii, cari, după convenția dela Acherman, abià în 1827 încheiată, erau fără grijă de așà daune.

Mai pe urmă, Impăratul Nicolae, prin manifestul său, a arătat griefele și motivele rezbelului, cele mai multe ca ale lupului cu mielul din fabulă; iar adevăratul motiv, că de mult gândià rău Turcului, că mai vârtos reformele lui Sultan Mahmud și disciplinarea oștilor nu-i prea plăceau și mai cu samă că, fiind în pace și fără grijă despre toate Puterile Europei, triumfător asupra Perșilor, plin de putere și de vâlvă după o pace de mai mulți ani, apoi tânăr și ambițios, a crezut timpul și ocazia favorabilă să facă o mare lovitură.

Odată cu Rușii intrați în țară, Domnii au trebuit să înceteze de a domnì, și pe Grigore-Vodă Ghica Rușii, mulțămiți de purtarea lui, l-au lăsat în pace la casa lui, iar pe Ion-Vodă Sturdza, pentru oarecare griefuri și poate și calomnii, l-au dus prizonier în Basarabia, la o moșioară a lui. Și, pentrucă cred că despre dânșii nu voiu mai aveà prilej a vorbì, însemnez aice ceeace știu despre dânșii și cum i-am cunoscut în viața lor politică.

Grigore-Vodă erà boier de vremea veche, aristocrat în toată întinderea cuvântului, fără învățătură solidă, dar educat pe metoda Fanarioților, de puțin spirit, de puțină capacitate, dar onest, de un caracter ferm și îndărătnic cât un Ghică, — că aceasta este proverbială în familia lor; nesimțindu-se capabil, ascultà bucuros sfaturi și cei ce i le dau bune se resimțiau de recunoștința lui, dar vai de acei ce-i dau sfaturi greșite, sau îl vicleniau, că la dânsul nu mai aveau iertare! Iubià poporul, urà jafurile și erà teroarea impiegaților de orice clasă.

De n'ar fi fost împrejurări grele, neatârnate de voința lui, el ar fi făcut țara lui fericită — și tot n'a lăsat-o în rea stare.

Cât pentru Ion-Vodă Sturdza, ce s'ar fi putut așteptà dela un om crescut și trăit la țară, fără nicio învățare, fără măcar educația fanariotă a magnaților țării! Că Sturdza erà, dar nu ca Săndulachi și ca Grigore Sturdza, și Domnia îi venise tocmai ca lui Saul din Biblie; apoi erà și cam trecut în vârstă și-i cam plăceà și băutura. Cu toate acestea, bunul simț nu-i lipsià și câte-odată le brodià bine. Dacă n'ar fi fost încunjurat de netrebnici și dușmănit și desprețuit de ceilalți aristocrați, ce priviau cu invidie Domnia lui, și, iarăși, dacă ar fi fost

îmbrăţoşat şi bine sfătuit de dânșii, tot ar fi făcut și el bine țării [1]; dar tot trebuie să-i mulţumim că n'a dus țara în prăpastie.

Rușii, după o luptă crâncenă de patruzeci de zile, luând Brăila, au trecut Dunărea, pela Satul-Nou, în Basarabia, și, supt comanda feldmareșalului Wittgenstein, s'au pus a bate cetățile din Bulgaria. Dar mari trebi n'au isprăvit, căci, afară de luarea Varnei, la care a asistat însuș Impăratul Nicolae, şi a câtorva altele mici cetăți și bătălia dela Lofcea, care aproape a fost să o piarză, cu toată inegalitatea puterilor, încolo au avut tot decepții; soldații lor au murit de frig și de foame supt zidurile Silistrei, corpul lui Rugevici s'a demontat cu totul, tunurile au fost siliți să le îngroape, și au venit la noi în iernatec ca vai de ei. Ba ne-au adus și ciuma, care a potopit mulțime de oameni în curs de un an, atât Ruși, cum și localnici. Că-mi aduc aminte că, eu fiind rânduit președinte la comitetul pentru stârpirea ciumii în Focșani, am înregistrat morți soldați ruși 5.500, iar localnici în Focșani și în județul Putnei peste 8.000; ajunsese la Focșani să moară până la 70 pe zi și, lucru straniu, neîncăput în mintea omului, Rușii nici într'un chip nu voiau să zică că e ciumă orientală, ci o numai boală lipicioasă, și vai de acel naiv ce ar fi afirmat că e ciumă adevărată, că ar fi pățit ca Călinescu dela București, care numai pentru atât a căzut în disgrație și a fost mult timp exilat. Dar pentru ce aceasta? Altă soluție nu pot da decât că, după părerea mea, în Statele absolute și despotice adevărul nu trebuie spus niciodată.

A mai dat peste țările aceste și altă calamitate: Rușii, după științele ce luaseră de o mare îmbielşugare, sperau să se poată aprovizionà numai din țările aceste. In adevăr erà îmbielşugare relativă: pe atunci agricultura erà restrânsă, se cultivà numai cât erà de lipsă pentru hrana locuitorilor și, la timpi favorabili, erà ceva prisos, pentrucă, comerţul cerealelor fiind cu totul închis și prisosul fiind destinat numai pentru Constantinopol, veniau Turcălăi și le luau cu fiat, puind înșiși ei prețuri arbitrare, încât bietul cultivator lăsà câmpii nelucrați și atâta sămănà cât să-și poată ţineà viața. A fost destulă o vară cât să consume Rușii cu atâta gloată tot prisosul țării și li-a trebuit să se îngrijească a aduce din țara lor, dar a căzut belea şi țărilor ca să transporte toată aceà pâne dela Prut până la destinație: aici e răul.

Rușii, îndată ce au întrat în țară, au înființat Divanuri administrative supt prezidenția la București a contelui Palen [2] și supt vice-prezidenția generalului Mircovici la Iaşi. Prin aceste Divanuri se împliniau toate cererile armiei: personagiile Divanurilor, afară de Ruși,

[1] « Își luase de mentor, de consilier fără caracter oficial, pe un Iordachi Drăghici în anii din urmă: un rutinier din Visterie. Dar mari resultate nu s'au văzut din sfătuirile lui. La dânşii, Domn şi consilier se poate aplica proverbul grec: *Τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖ* ».

[2] « Nu după mult timp pe contele Palen l-a înlocuit Jultuhin, om aprig, model de Tătar, căruia însă ciuma i-a venit de hac, şi s'a înlocuit de generalul Chiselev, despre care vom mai vorbi ».

erau compuse de ciocoi rusești, și oricine își poate închipuì râvna lor să mulțămească pe stăpâni. Așà, în mijlocul iernii cei cumplite dela 1828—1829, pe o zăpadă pe alocurea de un stânjen, pe un ger cumplit s'au pornit zeciuri de mii de care dela margenile țării la Prut, precum și, în Muntenia, dela margenile țării la Focșani, ca să transporte pânea Rușilor. Aceasta a fost iarăș o calamitate pentru bietele țări, și pot zice că a întrecut și ciuma: mulți oameni au degerat, nenumărate vite au perit în cale, încât toate șleahurile erau pânzuite cu stârvuri, și din aceasta s'a iscat o epizootie, care n'a mai avut păreche în analele țărilor.

Impăratul Nicolae, nemulțămit de rezultatele campaniei în 1828, a înlocuit pe bătrânul Wittgenstein cu generalul Dibici, creatura lui, și acesta, având mai bune mijloace, folosindu-se de avantagiile Varnei, acum în mâna Rușilor, și mai cu samă de inepția și neajunsurile Turcilor, în 1829, a izbutit a trece Balcanurile, a cuprinde Adrianopolul și a se apropià cu avangarda sa de Constantinopol, rezidența Sultanului.

Acum se trecuse de glumă. Europa întreagă s'a alarmat, Sultanul Mahmut s'a înspăimântat, Turcii s'au smerit, și chiar Rușilor nu li erà la îndemână, că biruința lor sămănà cu a lui Pirrus Epirotul. Toți doriau pacea și toți au contribuit a se face, și s'a încheiat în acel an; și fără îndoială a fost în avantagiul Rusiei și în dezavantagiul Porții.

Prin tractatul încheiat, Turcia recunoșteà Rusiei dreptul de protecție în Principatele danubiene și asupra tuturor creștinilor de ritul grecesc din cuprinsul Turciei; se obligà a restituì Valahiei cetățile de-a stânga Dunării, Brăila, Giurgiu și Turnu[1]), cu tot teritoriul lor, toate insulele, bălțile și tot litoralul, ce după vremi cotropiseră Turcii, din Moldova și Valahia. Asemenea să le restituie până în șenalul (matca) Dunării; să cedeze Rusiei delta Dunării cu gurile ei, cetățile Anapa și Ienicalesi și altele multe, care mai de care mai grele, dar decât toate mai oneroasă indemnizația resbelului, de mai multe milioane de galbeni, într'un termen hotărît de ani, pentru care, până la istovul plății, puneau zălog cetatea Silistra și drum de ocupație Principatele noastre. Se mai obligau a recunoaște și reformele ce s'ar socotì de lipsă în Principate, adecă Regulamentul Organic, care atunci se prelucrà.

In urmarea acestui tractat, Rușii au rămas stăpâni pe țările noastre și ne-au desmierdat până la anul 1834. Bine am fost? Rău am fost? Zău, nu știu a vă precizà. Atâta știu că noi eram contați ca niște provincii rusești; ocârmuirea noastră erà analoagă. Și începusem a ne deprinde când, pe la 1834, ne-am surprins cu alegere de Domni, în sensul Regulamentului Organic: « Domn pe viață, ales liber de către Adunarea Obștească ab antiquo » — vorbă să fie! In adevăr, Regulamentul Organic, de către Ruși, până și Camera Deputaților se înființase, aleși

---

[1]) « Însă dărâmate și desființate de a mai fi cetăți; încă Giurgiul nu erà luat de Ruși ».

pe sprânceană, dar pe Domni i-a ales Cabinetul rusesc și i-a numit Poarta, fără să mai întrebe nația.

In Muntenia s'a numit Alexandru Ghica, frate lui Grigore-Vodă, fostul Domn, iar în Moldova Mihai Grigore Sturdza și, după venirea lor în țări, s'au tras și Rușii, după o ocupație de șapte ani, împăcându-se cu Turcia pentru spesele rezbelului, parte plătite, parte iertate. Dar Rușii s'au tras numai cu numele, că Domnii nu erau decât niște dregători rusești, cari administrau țările supt tutela și controlul consulilor rusești și nimic nu se făceà fără știrea lor.

Aici este locul a vorbì ceva despre dregătoriile rusești ce au administrat țările pe timpul ocupației și redactarea Regulamentului Organic, menit a reformà aceste țări și a le pune într'o stare normală, căci mai înainte erau în adevăr neașezate, cum ziceau bătrânii noștri, și, în toate, un haos.

Chiselev, care precum am spus, succedase lui Zultuhin, plenipotențiar al Rusiei în Principate și președinte al Divanului Administrativ al Munteniei, a pus Regulamentul în aplicație. El a înființat miliția, sâmburele armatei noastre actuale, tribunale, Curți de apel, Curți princiare, așezarea birurilor uniforme, oarecare școli naționale, și într'un cuvânt a pus pe o cale oarecum regulată administrația țărilor, pe cât îi permiteà absolutismul și diplomația astuțioasă a superiorilor lui. Multe instituții bune a făcut, și-i datorim recunoștință pentru blânda și omenoasa administrație în timpul funcției sale, cu care multe rane a vindecat, și țările supt oblăduirea sa prinseseră la suflet și începuseră a prosperà. N'am ce mai adăugì pentru Mircovici, vice-președintele Moldovei, căci acesta, subaltern lui Chiselev, căutà să se conformeze voinții și ordinului aceluia.

Cât pentru Regulamentul elaborat de Rusia și impus Principatelor, nu pot zice alt decât că, deși vițios, ba foarte vițios, că împărțià țara în două, în privilegiați și neprivilegiați, că toate sarcinile le puneà în spinarea celor neprivilegiați, adecă pe biata opincă, adevărații Români, că creà nobleța ereditară cu privilegii exorbitante la noi, unde nu fusese niciodată, și pentru cine? pentru câteva familii de origine străină, ce, după vremi, în timpii Fanarioților, se încuibaseră în țările noastre și prin vexații deveniseră posesori de mari averi: Rusia aveà interes a menajà pe privilegiați și a-i îmbuibà cu privilegii, pentrucă printr'înșii erà sigură a aveà supt picioare gloatele ignorante, și țăranul, după ce erà despoiat de Stat cu birurile, cădeà ilot proprietarului privilegiat, vicios, zic, Regulamentul, dar pe atunci erà de lipsă să fie ceva, să înlocuiască haosul și anarhia: și Regulamentul a prins bun loc, zică orice vor zice utopiștii veniți în urmă.

Pe timpul ocupației rusești s'au ivit cele dintâiu gazete în limba română: *Gazeta Transilvaniei*, din Brașov, redactată de Gh. Barițiu, *Curierul Român*, de Ion Eliad Rădulescu, în București, și *Albina Românească*, de Gh. Asachi, în Iași; foi incomplecte în adevăr, și acele din Principate foarte supuse supt foarfeca cenzurii, dar tot erà ceva, tot un pas înainte.

Domnii, instalându-se pe tronurile lor, s'au pus a domnì cum puteau și cum li se permiteà de Cabinetul rusesc.

Alexandru-Vodă Ghica, mai puțin inteligent, nu cu mare învățătură, dar cu inimă bună și bun patriot, s'a încercat a-și îmbunătățì țara: satele le-a pus la linie, în toate satele a înființat școli naționale, școlilor secundare li-a dat avânt mare, a deșteptat mândria națională și câte odată se ispitià a se opune planurilor și ordinelor rusești. Purtarea lui, cât de bună și lăudabilă, i-a cauzat căderea; că, după șase ani numai de Domnie, Rusia, asmuțând asupră-i pe privilegiați, a intrigat la Poartă de l-a destituit, și tot acei privilegiați au ales Domn pe Gheorghe Bibescu, dat trup și suflet Rusiei.

Cât pentru Mihai-Vodă Sturdza, mai inteligent și mai ghibaciu, el a domnit patrusprezece ani, până după revoluția dela 1848. Dar pentru dânsul îmi rezerv a vorbì la descrierea acei epoce pline de evenimente.

Cea dintâiu alegere de Domn solemnă și în formă liberă a fost a lui Gheorghe-Vodă Bibescu. S'a ales, a mers la Constantinopol de a sărutat ciubota Sultanului și s'a instalat în Domnie cu mare pompă. Om învățat, educat la Paris, elocvent, spiritual, ager, se sperà a fi un fenomen de Domn, când pe urmă s'a văzut că nu-i decât un Don Quichotte al Domnilor: bun orator, prost administrator; instituirile bune ale predecesorului său în părăduire, școlile la sate grajduri de boi și lumea nemulțămită, mai ales pentru purtările lui private.

Acum începuse a se adunà din străinătate tinerimea mearsă la învățătură și, venind în țară cu ideile ce căpătaseră de pe unde își făcuseră educația, și acei dela Paris mai exaltați, au prins a propagà ideile lor tinerimii din țară, hulind administrația Domnilor, apăsarea jugului rusesc și scăderea și umilirea țărilor. Și până la 1848 n'a fost decât o fierbere, o frământare în huiet surd, pe care Domnii se anevoiau a-l înăbușì; iar atunci, izbucnind în Paris și în Franța revoluția cea mare, care a răsturnat tronul lui Ludovic-Filip și a clătinat cele mai multe tronuri din Europa, s'a resimțit și la noi zguduitura, și tineretul, crezând timpul favorabil, s'a pus în mișcare să facă și la noi revoluții. Ci, la Moldova, Sturdza, mai prevăzător, mai experimentat, a știut a-i pune la rezon, corectându-i și exilându-i peste hotare, și țara a rămas în liniște. Dar în Muntenia n'a fost tot așà: Bibescu-Vodă, mai neghibaciu, s'a lăsat a se surprinde de o mână de aventurieri și mișelește a lăsat tronul și țara.

Aceștia, văzându-se de capul lor și stăpâni pe țară, au proclamat republica și câte snoave toate, fără să se mai gândească cum și cu ce au s'o sprijine și că aveau pe Ruși în spate, ce n'aveau să-i lase să-și facă mendrele. Nici oaste, nici bani, nici ajutor dela străini, nici măcar voința unanimă a nației, căci aristocrația și cea mai mare parte a privilegiaților, de frică să nu-și piarză privilegiile, ce aceștia atacau, îndată dela început li s'au declarat ostili. Țărănimea, cu toate măgulirile lor că pentru dânsa lucrează, ignorantă, deprinsă de veacuri

à tot suferì, sta nepăsătoare şi indiferentă, nedând crezare spuselor lor şi socotindu-i tot apăsători.

Am cetit istoria tuturor revoluţiilor din anul 1848, atât de bogat în evenimente stranii, şi n'am văzut nici amintindu-se despre glorioasa revoluţie din Bucureşti, cu care şi până astăzi se îngâmfă acei ce au luat parte; atâta de însemnată a fost pentru lumea cealaltă! Şi n'au făcut alta cu aceà copilărească şi nesăbăduită mişcare decât să deie prilej Ruşilor de nouă invazie şi pretext a mai ocupà ţările milităreşte câţiva ani şi de acolea a bate şi a subjugà Austriei pe Ungurii revoltaţi.

Ruşii îndată au trecut Prutul pe la Fălciiu, dar evenimentele grele ce apăsau Europa i-au făcut să stea pe loc, până ce au văzut sângeroasa răscoală dela Iunie din Paris că s'a potolit. Atunci, Impăratul Nicolae, luând curaj şi invitând şi pe Sultanul a trimete oşti turceşti, pentru formă numai, că n'aveà cu cine se bate, au întrat cu toţii în ţară. Un corp de armie rusească supt comanda lui Lüders, aceà întrată pe la Fălciiu, şi altul de armie turcească, supt comanda lui Omer-Paşa, şi cu toţii au cuprins Bucureştii.

Uşor li-a fost a stinge revoluţia din Bucureşti, un foc de paie ce mai se potolise dela sine, şi toată treaba lor a fost prinderea şi arestarea acelor mai de căpetenie răsvrătitori, dar nici pe unul n'au omorît, decât pe câţiva mai comprometaţi, mai vârtos cu arderea Regulamentului Organic, că au făcut şi această fanfaronadă, i-au desţărat, chipurile pe viaţă. N'au întârziat însă a se întoarce în ţară după câţiva ani, când a picat influenţa Rusiei. Iar pe ceilalţi, după ce i-au ţinut câtva timp închişi prin mănăstiri, li-au dat drumul, şi aceasta a fost tot. Dar nu mai puţin bietele ţări au suferit dubla ocupaţie a Ruşilor şi a Turcilor aproape de trei ani, şi Moldova, nevinovată, şi pe de-a 'ntregul, pentrucă ea a stat liniştită şi niciun amestec n'a avut la turburările iscate în Muntenia, a suferit deopotrivă, ba încă s'a osândit să iea parte la spesele resbelului, împreună cu soru-sa Muntenia, să plătească ea într'un termen oarecare 12.000.000 de ruble şi Muntenia 24.000.000, dişparasì, că nimenea nu-i chemase.

La invazia aceasta a avut prilej despotul Nicolae, sau, mai bine zicând, tiranul Nicolae, prin organul său Nesselrode, a ni tăgăduì chiar naţionalitatea şi a manifestà că originea noastră este pierdută în noianul veacurilor. Aceasta a fost prea destulă ca să înstrăineze inimile Românilor, încât să nu mai voiască nici să auză de numele lor.

Acei desţăraţi, pre cât îmi aduc aminte, sunt: fraţii Goleşti, fiii lui Dinică Golescu, Ion Eliade Rădulescu, Costache A. Rosetti, Voinescu, Cesar Boliac, Bălcescu, maiorul Hristache Tel şi câţiva alţi mai neînsemnaţi, internaţi mai întâiu înlăuntrul Turciei, iar mai pe urmă răspândiţi în toată Europa, cari, împreună cu emigraţii dela Moldova, au făcut şi ei atâta bine ţărilor, că prin presă au desvălit Europei civilizate nevoile noastre, asupririle şi vexaţiile Ruşilor, porecliţi protectori, ce ni făceau mai mult rău decât vrăjmaşii noştri, starea noastră înlăuntru şi originea noastră, şi au deşteptat curiozitatea mai multor

oameni de merit din străinătate să vie să ne viziteze, și scrierile acestora, precum și ale multor eminenți jurnaliști ce au îmbrățoșat cauza noastră, ne-au făcut cunoscuți și ni-au căpătat simpatiile Europei, încât, la timpul oportun, ni-au cauzat mari foloase și ne-au făcut ceeace suntem, o nație pe fața globului, iar nu o pepladă nemernică, precum voià Impăratul Nicolae.

Oricum, cât de copilărești, cât de deșănțate manifestările revoluționarilor noștri, dar tot n'au rămas fără roade, că au fost nevoite Rusia și Turcia a numì Domni tot dintre pământeni pe termen de șapte ani, ca să cârmuiască țările, în loc de Camere reprezentative, cu Divanuri ad-hoc, compuse de feluriți funcționari, și în Muntenia au numit Domn pe Barbu Ştirbei, iar în Moldova pe Grigore Alexandru Ghica.

Aceștia s'au pus a domnì după împrejurări și s'au purtat destul de bine în folosul țărilor, dar iată că Impăratului Nicolae i-a venit în gând să mai facă o invazie: a întrat în țările noastre și ne-a înșfăcat, sub numire de zălog, până i se vor împlinì pretențiile Locurilor Sfinte, ce disputà cu Apusenii, mai ales cu Franța.

Dar în Franța nu mai domniau atunci Bourbonii, nici Ludovic-Filip, ci apucase frâiele cârmuirii Napoleon al III-lea, nepot lui Napoleon cel Mare, și cu dânsul nu erà de jucat. Pe de altă parte, Engliterei, Puterea mercantilă, nu-i venià la socoteală jignirea integrității Turciei. Au prins a o încurajà să se împotrivească, promițându-i tot concursul. Incât s'a văzut, cu mirarea lumii, că mieii au mâncat pe lupi, că Turcii la Oltenița, în Muntenia, au bătut crâncen și au învins pe Ruși. Apoi Francesii și Englesii, împreună cu Piemontesii aliați, declarând rezbel Rușilor și asediind Sevastopolul, în Crimeia[1]), au ocazionat moartea superbului Nicolae și au nevoit pe succesorul lui a cere pace și a o căpătà umilită și cu pagube.

Prin această pace, noi, Românii, am scăpat de robia, adecă de protecția Rușilor și am căpătat și o bună bucățică de loc, în lungul Dunării, din vechea noastră Basarabie. Mai mult ceva: am fost recunoscuți și noi de nație și s'a hotărît de către toate Puterile contractante să se trimită la noi comisari, să cunoască nevoile noastre și apoi, printr'o convenție specială, să hotărască soarta noastră.

Prin tratatul din 1856, încheiat la Paris între șapte Puteri ale Europei, și anume Englitera, Franța, Prusia, Austria, Rusia, Turcia și Sardinà, care atunci era o Putere de al doile rang, iar în urmă a devenit Putere Mare, întrunind supt sceptrul ei toată Italia, precum o vedem astăzi, se stipulà din partea Rusiei cedarea gurilor Dunării, cu delta Dunării, înapoiată Turciei, cu o parte din Basarabia înapoiată Moldovei, libera plutire a Mării Negre, a Dunării, a râurilor ce dau într'însa tuturor națiilor comerciante, renunțare la protectoratul exclusiv al

[1]) «A doua Troadă, căreia nu lipsește decât un Homer ca să descrie procesele ambelor părți beligerante; unde s'au topit sute de milioane și au murit sute de mii de oameni».

Principatelor dunărene, care se înlocuià cu o garanție colectivă asigurătoare tutuși privilegiilor și imunităților ab antiquo, deplină autonomie și neamestecul nimăruia în trebile lor din lăuntru. Ba încă s'a hotărît, văzându-se multele reclamații ale locuitorilor și dorințe manifestate, să se trimeată în Principate comisari dela toate Puterile contractuitoare, pentru ca, convocându-se Divanuri ad-hoc, compuse din toate clasele, până și din țărani, ce până atunci erau nesocotiți și lipsiți de tot dreptul, să studieze starea lucrurilor și să afle, să se informeze de adevăratele trebuințe și dorințe ale poporului, după care apoi, în cunoștință de cauză, printr'o convenție înadins făcută, să decidă soarta Principatelor. Și, ca să lipsească influența Domnilor, în privire că Domnilor numiți după convenția de la Balta-Liman termenul de șapte ani expirà, Poarta să nu mai numească alți Domni decât un caimacam în fiecare Principat, spre diriguirea trebilor, până după Convenție.

Toate stipulările, mai vârtos în ceeace ne privià pe noi, punctual s'au pus în lucrare: Domnii convenționali de Balta-Liman s'au retras, Poarta a numit caimacami în Muntenia pe fostul Domn Alexandru Ghica și, la Moldova, mai întâiu pe Toderiță Balș și după moartea acestuia pe Nicolae Vogoridi, fiul prințului Ștefanachi Vogoridi din Constantinopol și ginerele Logofătului Costachi Conachi.

Comisarii Puterilor au venit, Divanurile ad-hoc s'au convocat, și rezultatele lor le vom povestì mai în urmă. Ba încă și gurile Dunării s'au eliberat, delta Dunării s'a dat Turciei și Moldovei bucata din Basarabia, prin înnadinși comisari delimitată. Dar acum e timpul a amintì ceva și despre Domnii cei patru din urmă ce au domnit în aceste țări cu Regulamentul Organic și după voința Rusiei.

Gheorghe-Vodă Bibescu a domnit dela 1842 până la 1848, când l-au detronat o mână de deșuchiați; om îndestul de inteligent, cu multă învățătură, ce-și făcuse studii excelente la Paris, elocvent, dar van, inconsecvent, fără tact și brusc aristocrat; pe de o parte supus voinții Rușilor până la umilitate, că nici puteà face dealtfel, pe de alta imitator al lui Mihai-Vodă Viteazul, dar numai în fanfaronadă, căci, de ar fi avut curajul să imiteze pe acest Domn și prin fapte, nu s'ar fi lăsat detronat așà mișelește și să abdice, ci, sau ar fi făcut cauză comună cu insurgenții, de a aderà la ideile lor, și să se fi înhățat la luptă, sau, scăpat odată din mânile lor, să-și revendice tronul voinicește, pentru că aveà în partea sa toată aristocrația și toți privilegiații, ba și din țărani marea parte, și ușor și l-ar fi recăpătat, și de multe rele și nevoi s'ar fi scutit țara, că Rușii nu mai puteau aveà niciun pretext a ne încălcà. Aceasta va să zică a imità pe Mihai Bravul, iar nu a abdicà și a pribegì la Brașov, să aștepte să vie Rușii să-l reintegreze; a văzut ce a pățit: Rușii la timp l-au înlăturat ca nedemn și au mijlocit Domnia pentru frate-său Știrbei.

De spre altele în țară, trebile au mers tot ca mai înainte, ba poate și mai prost, că el nu li purtà grija; pe el alte griji îl ocupau: cum

să se despartă de Doamna lui, cum să despartă și pe Costachi Ghica, fratele lui Alexandru-Vodă, de femeie, ca să o iea el. Aceasta la dânsul erà treabă de Stat, și, de!, a izbutit, și a făcut nuntă domnească în Focșani, la anul 1847, având naș pe Mihai-Vodă Sturdza al Moldovei. Nu-l hulesc, nu-l calomniez, că n'am avut nimic a împărțì cu dânsul, dar istoria e oglinda lumii, și adevărul înainte de toate.

Mihai-Vodă Sturdza a domnit în Moldova dela 1834 până la 1849. Acest om, de n'ar fi avut numai un defect, dar un defect mare, care i-a pătat numele și i-a înnegrit memoria, lăcomia nemărgenită de avere și avariția exorbitantă, ar fi trecut cel puțin la noi de omul mare, că aveà toate calitățile cerute ca să fie. Născut în cele mai înalte regiuni ale aristocrației moldovene, educat fanarioticește, în adevăr, dar cu destulă învățătură solidă, spirit pătrunzător, inteligent, cunoscător de oameni, ros, hârșit în trebile țării, machiavelist eminent, pe de altă parte bun econom în casa lui, cumpătat în viețuirea lui, nu puteà să nu fie și bun administrator al țării și bun politic, ca să-și conducă interesele în favorul său: pentru aceea s'a putut strecurà prin toate vicisitudinile epocii lui și a domnit atât de mult. In afară și cu Rușii și cu Turcii a fost bine, și înlăuntru a știut a fi stăpân. Boierii îl urau de moarte și mai multe comploturi și coaliții au făcut contra lui, dar pe toate le-a spulberat și, pe unii conrupând, pe alții îngrozindu-i, pe toți i-a pus supt picioare. Presimțind evenimente grele pentru anul 1848, s'a pus a priveghià țara lui, și la acele întâi mișcări ce s'au ivit a fost gata și a știut a le înăbușì, împrăștiind pe turburători și curmând răul din rădăcină.

Țara, sărăcimea nu s'a prea aflat rău în timpul Domniei lui: biruri n'a sporit, prețul sării n'a suit, în toți anii socoteli regulate, rămășițuri niciodată, deficite nu se pomeniau, ba mai totdeauna excedente (prisoase). Atâta numai că acele excedente adesea le păpà el, când cu un motiv, când cu altul, dar pe cale legală, cu încuviințările Camerei legislative. Nu e îndoială Camera, sau cel puțin majoritatea ei, apururea erà lui închinată trup și suflet și nu i-ar fi putut nimic refuzà, după ce mai ales erà așà de bun de-i făceà și ei parte, nu din punga lui, ferească Dumnezeu, ci permițându-i a tunde și ea puțin turma și așà se înfruptà din laptele ei. El a făcut cele întâiu și multe șosele în toate direcțiile, care au costat multă trudă și sudoare pe țară, dar trudele s'au uitat și șoselele există și vor eternizà memoria Domniei lui. A mai făcut și alte îmbunătățiri pre cât au iertat mijloacele țării, dar școale de tot puține, și acele neglijate.

Imi aduc aminte că, la 1849, avându-l în casa mea oaspete — și l-am avut mai bine de o lună, — într'o zi, fiind numai eu și el, între alte vorbe i-am amintit și despre lipsa școlilor și neglijarea instrucției publice și că lumea e în mirare cum s'a putut tocmai Măria Sa, om luminat, care s'a silit a face atâtea și mari îmbunătățiri, să nu facă și acest bine, cel mai de lipsă și cel mai eminent. Iată ce mi-a răspuns: « Știu bine că este așà, și intenția mea, de îndată ce m'am numit Domn,

aceasta a fost; dar, din loc ce am văzut că nu place Rușilor... Inchipuește-ți că, având ministru de Interne pe răposatul Lupu Balș, numai o încercare am făcut: să înființez un hipodrom și un fel de expoziție pentru vitele de tot felul, ca să se mai încurajeze îmbunătățirea lor, și am luat sfârle dela soacră (consulul rusesc). Rușii voiau să fie și în țara noastră ca la ei, unde școlile sunt o fanfaronadă și o pospăială pentru ochii străinilor, și unde se cheltuiesc bani nu ca să se învețe carte și să se lumineze poporul, ci ca să nu învețe».

Poate să fie și așà, poate să fie și altfel, ci, nu cu mulți ani în urmă, boierii atâta despreț aveau pentru școale și științe, încât ziceau pentru fiii lor că doar n'au să-i facă dascăli. Și însumi am auzit pe o rugină de boier mare zicând că nu trebuiesc școli prin sate și țăranul nu trebuie să învețe carte, că, de se vor face toți învățați, nu are să li mai lucreze moșiile și cine să le clăcuiască? Și atunci are să fie vai de țară, are să fie ca în Franța și alocure, unde, pentrucă sunt atât de mulți învățați, vedem ce daune se întâmplă. Mai bine la Ruși, unde carte e puțină, dar supunerea e oarbă și țara e în liniște și fericită.

Dar să lăsăm aceste, să ne întoarcem a mai vorbì despre Sturdza.

Am spus defectul, viciul lui, lăcomia de avere și avariția. Ca să-și înmulțească comorile, luà și după verde și după uscat, cum e proverbul; de arendà ocnele, aveà și el parte, peste suma adjudecată la licitație, asemenea și vămile și poștile și orice altă arendare a Statului, aveà partea lui, ca un fel de rușfet; taxa pentru cereale dela Galați și-o însușise prin Cameră, pe cuvânt că Regulamentul o lasă la dispoziția Domnului pentru recompense, dar el nu recompensà pe nimeni, sau o întrebuințà în conrupții la nevoie; schimburi de moșii avantagioase, mai cu samă cu călugării greci, pe cari îi trecuse cu șaga, de se afurisiseră să nu mai facă schimburi cu nimeni, că nu li treceà prin gând că va venì timpul când vor pierde tot, ș. a. ș. a. nenumărate. Apoi cum să nu se îmbogățească, cum să nu devie un Cresus! Dar tot nu erà mulțămit. Când erà la Focșani, asupra maziliei lui, vedeam cu ochii cum îi curg comorile din toate părțile, și cu toate acestea se plângeà mie, Dăscălescului, cum va petrece restul vieții sale în țări străine, unde vede bine că este destinat a petrece, că nu are deajuns mijloace pecuniare, și mă consultà la care oraș ar fi viața mai ieftenă, ca să se fixeze.

Astfel erà Mihai Sturdza, Dumnezeu să-l ierte, de va fi murit, și fie-i de bine comorile lui de va fi trăind, dar eu, așà cum sunt, nu i le doresc.

Nu târziu, vom mai aveà a vorbì de dânsul.

Ni mai rămâne a vorbì de Domnii dela Balta-Liman.

Barbu-Vodă Știrbei a domnit dela 1849 până la 1856. Superior frate-său Bibescu, a vădit talent de administrație eminent, a făcut instituții care, cu toate prefacerile timpurilor, au rămas în țară, și se vor eternizà. Nu zic că nu și-a tras cenușă și pe turta sa, dar a făcut-o într'un chip mai demn decât Mihai-Vodă Sturdza și niciodată nu s'a

mârşăvit. A domnit cum trebuie şi cum erà de datoria lui în aşà timpi dificili, şi Muntenii s'ar cădeà să-i fie recunoscători.

Cât pentru Grigore Alexandru-Vodă Ghica, Domnul Moldovei, un tânăr bine crescut, plin de sentiment, de onestitate şi de religie, ba chiar bigot, incapabil a-şi atribuì lucrul altuia, incapabil a se îmbogăţì din sudoarea săracilor. Aşà erà Grigore-Vodă Ghica, şi cu toate acestea în Domnia lui s'au făcut cele mai odioase vexaţii, nu de el, ci de acei ce-l încunjurau, cari îl înşelau în toate modurile. N'aveà perspicacitatea unchiu-său Mihai Sturdza, nici agerimea lui Ştirbei-Vodă, şi slăbiciunea lui îl făceà victima răilor; sprijinià ideile liberale şi dorià sincer prosperitatea naţiei; singurul Domn care, având mijloace a se îmbogăţì, ca ceilalţi, a ieşit sărac din ţară şi a lăsat pe copiii lui săraci; nu numai n'a luat, n'a gaspilat nimic, dar a dat şi patrimoniul său ţării, şi, pentru o ofensă nemeritată ce a văzut într'un libel al unor mizerabili, atâta s'a exasperat asupra injustiţiei oamenilor, încât s'a sinucis. Dar Românii, ţiind cont de bunătatea lui, de calităţile lui superioare, îi vor păstrà memoria de un Domn bun şi omenos, demn a domnì peste mai multe popoare şi a le face fericite.

Acum întrăm într'o eră dificilă, ba foarte complicată.

Dela 1856 şi înainte se schimbă starea lucrurilor la noi, aice: încep a ieşì oameni noi, idei nouă, instituţii nouă, prefacere în totul, până şi în vorbă. Voim să fim, sau a nu fi. Bieţii bătrâni retrograzi, deprinşi cu ideile lor vechi, nu voiau nici în ruptul capului a se despărţì de dânsele, dar tinerimea venită din ţări străine, cu idei noi şi adesea extravagante, deşănţate, voià totul să răstoarne, să prefacă ţările pe ideile şi gustul lor. De aici luptă crâncenă între partidul retrograd şi partidul revoluţionar, poreclit liberal.

Cu venirea la Domnie a lui Grigore-Vodă, toată tinerimea moldoveană, ce fusese spulberată de Mihai-Vodă, a căpătat voie a se înturnà la urma ei şi, s'au şi adunat, în pace de spre Ruşi, pe garanţia Domnului. Şi deocamdată au stat liniştiţi, negreşit de frica Ruşilor. Dar, când, după crâncenul rezbel dela Crimeia, influenţa Rusiei a căzut cu totul la noi, şi s'au văzut liberi, au început a se mişcà nu numai ei, ci şi cea mai mare parte a locuitorilor şi cea mai sănătoasă, indignată de multele asupriri ale Ruşilor, a manifestà tendinţa de a se smulge de supt aceà fatală protecţie şi a formulà cereri şi dorinţe care mai înainte s'ar fi socotit de utopii, dar care mai în urmă le-am văzut toate realizându-se, de am devenit ceeace suntem azi.

Intâia manifestaţie solemnă a avut loc la 1856, în Iaşi, în casele lui Mihalachi Paşcanu, unde au fost faţă şi din miniştrii lui Grigore-Vodă, ce încă domnià, fără să ia însă parte, şi s'au formulat ca trebuinţe şi cerinţe exigente pentru îmbunătăţirea stării României: 1. Unirea ţărilor Moldovei şi Munteniei într'un singur Stat, Principat, supt numele de România. 2. Domn străin din una din familiile domnitoare ale Europei, cu excluderea Puterilor limitrofe, Rusia şi Austria.

3. Oborârea privilegiilor de orice fel şi a Regulamentului Organic impus de Ruşi. 4. Constituţie liberă, potrivită cu spiritul şi caracterul poporului. 5. Sarcinile ţării pe toţi deopotrivă. 6. Inaintea legilor toţi egali. 7. Desfiinţarea rangurilor de boierie şi oborîrea nobleţii ereditare, ce la noi niciodată nu existase, decât Regulamentul ni-o impusese. Acestea s'au subscris de toţi câţi au fost de faţă, între cari şi eu, şi a aderat la ele prin manifestări ţara întreagă, afară de câţiva boieri bătrâni şi impiegaţi aristocraţi, tari în credinţa lor şi în speranţele lor către Ruşi.

Nu mai puţin şi Muntenii au făcut asemenea manifestaţii, şi cu toţii s'au silit a le pune în vederea potentaţilor la încheierea tractatului de pace dela Paris.

Dar tot trebuià să mai avem valuri multe, şi din afară, şi din lăuntru. Că, din afară, Austria, Turcia şi Englitera s'au declarat împotriva manifestărilor noastre şi mai ales pentru unirea ţărilor şi Domn străin, şi s'au pus cu tot dinadinsul a intrigà să cadă această cerinţă, şi, înlăuntru, într'amândouă Principatele, mai erau mulţi cari, din interese parţiale sau locale, foarte erau împotrivitori; aristocraţia toată, mai cu osebire boierii bătrâni, cari aspirau la Domnìi şi se temeau de pierderea privilegiilor, orăşenii Iaşilor, ce se temeau să nu li se părăduiască oraşul, încetând a mai fi Capitală, străinii împământeniţi şi toţi ciocoii deprinşi a trăì din funcţii, cari totdeauna sunt partisanii celor dela putere. Pe aceştia toţi Austria şi Turcia mai cu samă i-au făcut unelte scopurilor lor, dându-li tărîm şi mijloace a combate. Dintre caimacami, Alexandru-Vodă în Muntenia, mai neinteresat de privilegiile aristocraţilor, poate şi de Domnie, a dat liber câmp manifestărilor unioniştilor, şi lumea acolo se întărià în credinţă; dar în Moldova erà cu totul de altfel: Toderiţă Balş, numit Caimacam, a luat împrejurul lui tot ce erà în ţară mai antiunionist şi s'a pus a combate Unirea, sperând să capete Domnia. Puţin a trăit şi l-a înlocuit Nicolae Vogoridi, precum am spus mai sus. Acesta erà trup şi suflet dat Turciei, ca fecior tată-său; poate că sperà şi el Domnia şi se inspirà în totul de agentul consular al Austriei. Căpătase dela Turcia atribuţiile Domniei; creà, înălţà la ranguri. Persecutà făţiş pe unionişti; făceà tot ce puteà ca să-i desunească şi să li spargă gaşca. Şi la alegerile ce erà ordonat a face pentru deputaţii Divanului ad-hoc a influenţat aşà de făţiş, încât pregătise un Divan compus numai din antiunionişti. Dar unionismul şi liberalismul prinseseră rădăcini adânci şi voacea lor a făcut aşà mare zgomot în Europa, încât a trebuit să li ţie cont, şi Franţa a bătut cu piciorul şi a silit pe Turcia să revoace aceà alegere. Şi, la a doua alegere, cu toate anevoinţile Austriei, cu toate stăruinţile caimacamului, nu s'a putut a nu fi majoritatea unioniştilor.

Comisarii au venit, şi în Muntenia n'au putut face mari descoperiri, pentrucă Divanul lor i-a declarat necompetenţi a se ingerà în trebile lor lăuntrice. Iar Moldovenii şi-au formulat tendinţele şi cererile pozitiv.

După întoarcerea comisarilor cu științile adunate, la 1858 s'au convocat delegații Puterilor contractante tot la Paris, și au încheiat faimoasa Convenție, de toată lumea știută, care atâtea lovituri a luat, așà a fost sfâșiată, încât astăzi mai n'are nicio valoare, precum vom arătà în urmă.

Acea Convenție stipulà:

1-iu. Ca Principatele să rămâie separate.

2-lea. Domnii să se aleagă dintre pământeni, din acei ce aveau un venit de la 3000 # în sus, adică din aristocrați.

3-lea. Ca *trait d'union* o Comisie centrală în Focșani pentru interesele ambelor țări.

4-lea. Curte de Casație pentru ambele Principate în Focșani.

5-lea. Alegerea deputaților la Cameră pe clase, dând drept acelor cu venit de la 1000 galbeni în sus a alege câte doi deputați.

Și satele asemene, negreșit consiliate și insinuate de partisanii aspiranților la Domnie și cu privilegiații lor. Dar aceste toate nu erau de gustul națiunii, și nu voià nici să le audă.

Acum erà de lipsă să puie în aplicație această Convenție, și, pentrucă erà de notorietate publică că caimacamii turcești, mai vârtos cel dela Moldova, abuzase de postul său, s'a găsit de cuviință a se înființà Căimăcămiile reglementare, compuse din trei persoane în fiecare Principat, adecă președintele Curții princiare, ministrul de Interne și ministrul de Justiție ce s'ar fi aflat la încetarea unei Domnii.

Soarta a adus ca în Muntenia să fie Manolachi Băleanu și Iancu Manu, aristocrați și antiunioniști înfocați, numai Ion Filipescu liberal, iar la Moldova Ștefan Catargiu, aristocrat și antiunionist, Vasilică Sturdza, deși aristocrat, dar liberal, și al treilea, Anastase Panu, ce fusese numai locțiitor ministrului Justiției la căderea lui Grigore-Vodă, dar acum cu drept a figurà între Caimacami.

Prin urmare și trebile, politica țărilor, a luat altă față: în Muntenia, majoritatea fiind a retrograzilor, s'a pornit aspră persecuție asupra unioniștilor și a liberalilor; în Moldova, din potrivă, Anastase Panu, unionist înfocat din partidul tinerilor persecutați, atrăgând în partea sa pe Vasilică Sturza și făcând majoritate, a bravat amenințările Turciei și manoperele Austriei și a dat câmp liber tuturor libertăților, încât alegerile deputaților Camerei ce avea să aleagă pe Domn s'au făcut fără nicio influențare, și negreșit a fost majoritatea a liberalilor.

Competitori erà mai toată aristocrația, împreună și cu Mihai-Vodă, înadins venit dela Paris, și cu fii-său, beizadeà Grigore, ce aveà o bună partidă în țară.

Vine vremea alegerii: liberalii, ce erau în majoritate, neavând pe care altul de ai lor să aleagă și nevoind nici într'un chip a alege pe Mihai-Vodă, ce atât de crud îi încercase, nici pe fii-său Grigore, găsesc pe Alecu Cuza, unul din deputați, nu cu prea lăudată purtare în viața lui privată, dar om de inimă și destul de deștept și, făcând întâia infracție Convenției, pentrucă n'aveà venitul de 3000 #, și nici nu erà

înscris între candidații de Domnie, îl declară și îl aleg cu mare majoritate Domn Moldovei la 5 Ianuar anul 1859, supt numele de Alexandru Ioan I-iu.

In Muntenia, după ce Guvernul amână din zi în zi convocarea Camerei, ca să vază rezultatul alegerii din Moldova, în sfârșit se vede silit a o convocà și, prin intimidarea uneltită de liberali, prin răscularea orășenilor bucureșteni, alegerea cade tot asupra lui Alexandru Ioan Cuza, Domnul Moldovei, — a doua infracție a Convenției.

O deputație solemnă a venit să ofere lui Cuza-Vodă Domnia Munteniei, și el o primește. Și, unde aristocrații Moldovei se așteptau să vază anulată alegerea la Moldova, ca în contra Convenției, și aristocrații munteni și mai mult, deodată se văzù că Puterile consimt la voința poporului și ca fapt împlinit încuviințează dubla alegere în persoana Cuzii, și Poarta îl confirmă Domn pe amândouă Principatele, cu o condiție: numai cât va trăì el, iar după moartea lui să se urmeze după Convenție — vorbă să fie! Lucrurile mai în urmă au luat altă turnură, precum se va vedeà.

Așà Alexandru Ioan Cuza-Vodă, ce n'ar fi cutezat să-și pună candidatura nici la Domnie, acum ajuns Domn a două țări atât de frumoase, s'a pus a domnì, dar cu două Camere legislative, cu două Guverne distincte, legate prin Comisia Centrală dela Focșani, compusă din șaisprezece persoane alese, opt din ambele Camere legislative din sânul lor și opt de către Domn, și d'indată toate privilegiile s'au oborît, la dări personale s'au supus toți fără distincție, averile nemișcătoare s'au impozat la Moldova cu 5% din venit și în Muntenia cu 3%, care, în urmă, cu Unirea Principatelor, s'au modificat cu 4% peste toată România, precum se urmează și astăzi, în 1870, când scriu; ce va mai fi mai târziu nu se știe. Comerțul s'a taxat, clasificându-se prin patente; ranguri de boierìi civile s'a hotărît a nu se mai da; rangurile vechi dela sine au căzut, ne mai având nicio valoare după oborîrea privilegiilor, și desprețuindu-le însuși acei ce le purtau. Și alte multe reforme s'au făcut. Și s'ar fi făcut mult bine în țară, că din afară nu erà niciun amestec și înăuntru erau liberi a face tot ce voiau, dacă ar fi fost o unire. Dar tocmai aceasta, ca totdeauna, ni-a lipsit.

Boierii cei vechi dintr'amândouă țările, văzându-se amăgiți în speranțele lor de a scăpà de Cuza prin anularea alegerilor, s'au hotărît a-l combate pe el și pe guvernul lui prin mijlocul parlamentar. S'au întrunit într'o gașcă (partidul mare), să-l lovească în toate modurile și la toate ocaziile, până îl vor oborî. Pe de altă parte, partidul liberal s'a desbinat în două partide: simplu liberal și revoluționar sau roșu sangvinar, încât Camerele Legislative nu mai erau compuse decât de Albi, toți exprivilegiați și reacționari, ce constituiau aripa dreaptă supt numirea de Albi, centru, de liberali indiferenți și guvernamentali, și, aripa stângă, de partidul roșu sau revoluționar, care voià toate instituțiile vechi să le răstoarne și să modeleze țările în totul după ideile lor, bune, rele. . . . .

Nu mai erà posibil a guvernà cu așà Camere. S'a stârnit o luptă cumplită între guverne și între țara legală, adecă Camerele, de ministerele se schimbau ca blidele și tot așà și Camerele se disolvau și se convocau. Și aceasta a durat mai bine de trei ani; carul guvernamental a stat pe loc și nicio îmbunătățire n'a mai fost posibilă; încât și Cuza-Vodă, văzându-se în mare nevoie, și-a luat inima în dinți și, riscând tot pentru tot, a hotărît să facă Unirea definitivă a țărilor, și a făcut-o, strămutând la București toate arhivele Moldovei, numind un Ministeriu, o Cameră pentru amândouă țările și fixând Bucureștii capitala sa.

Atunci să fi văzut larmă și țipet, mai vârtos din partea Puterilor ostile! S'au convocat la Constantinopol plenipotenții Puterilor în conferință, ca să judece faptul. Și, unde se așteptà o urgie mare pentru asemenea fapt, s'a văzut că Conferința, găsind faptul împlinit, și în folosul țărilor, îl aprobă, și Turcia, negreșit fără voia ei, îl confirmă, dar tot cu rezerva a fi numai în persoană și pe viața Cuzii, iar după moartea lui să se urmeze după Convenție. Aceasta a fost a treia și mare infracție a Convenției.

Apoi Cuza-Vodă, văzând că toate i se trec, a mai făcut o cutezare, lucru ce nici Conferința dela Paris nu-l putuse deslegà, îl amânase la calendele grecești: nici mai mult, nici mai puțin, a secularizat toate mănăstirile închinate la locuri străine, lipind veniturile lor către Stat și izgonind pe călugării greci din țară, stipulându-li o despăgubire bănească oarecare, ce, nevoind ei să primească, a rămas până acum nedată, și cred că nici se va mai dà, afară de alte împrejurări, de care Dumnezeu să ne ferească!

Iarăș larmă, iarăș țipete din partea onor. Puteri și mai ales din partea Rusiei și a Turciei, pe care le dureà mai rău; și iarăș Conferințe, dar ca dintr'un farmec s'a găsit și acest fapt împlinit, și s'a găsit bun. Iată a patrăle infracție a Convenției dela Paris! Dar cel puțin aceasta a fost de cel mai mare folos țărilor, că a îndoit veniturile Statului cu o avere națională, ce o stăpâniau niște vagabonzi cu nedreptul.

Îndoială nu-i că aceste ce le-am înșirat nu le-ar fi putut Cuza face, oricât de capabil sau îndrăzneț s'ar fi socotit, dacă n'ar fi avut un sprijin, un ajutor mai puternic; și acest sprijin l-a avut în Impăratul Napoleon al III-lea, care erà a tot putinte și țineà în mânile lui vânjoase politica lumii. Și noi lui și Franciei trebuie să datorim recunoștință eternă pentru toate îmbunătățirile ce s'au făcut României.

Acum mai rămâneà o chestie, cea mai spinoasă și cea mai grea de deslegat: îmbunătățirea stării țăranului, cunoscută la toată lumea de proastă și asupritoare. Guvernul prezidat de Mihail Kogălniceanu, singurul capabil a isprăvì trebi extraordinare, precum la viața lui vom arătà, a supus această chestie Camerei legislative, cu stăruința de a deslegà sau a se pronunțà. A mai supus încă și legea pentru miliție, sau înarmarea gloatelor, și altele multe. Atâta a trebuit ca dreapta Camerei, compusă din retrograzi, toți proprietari, să se înspăimânteze, să

se zburlească şi să hotărască resbel de moarte Cuzii şi Ministeriului; dar, nesimţindu-se singură putincioasă a luptà, a năzuit la stânga Camerei, compusă din roşii revoluţionari, vrăjmaşii lor neîmpăcaţi, cari şi ei aveau a se plânge de Cuza şi guvernul lui, pentrucă, încercându-se să mai tulbure apa, după obiceiul lor, li-au dat cam rău peste bot şi, fără multă ceremonie, cu mulţi din ei au umplut puşcăria; şi extrema dreaptă cu extrema stângă, întrunindu-se, au format faimoasa « coaliţie monstruoasă » şi, prin aceasta căpătând majoritate în Cameră, au ieşit la luptă cu toţii. Odată majoritatea Camerei ostilă Guvernului, nu mai erà speranţă a se aprobà vreun proiect al lui, fie cât de rezonabil şi folositor. In zădar se nevoià Kogălniceanu, cu toată limbuţia lui, a-i convinge că trebuie să se elibereze ţăranii de clacă, care nu mai este de timpul în care trăim, şi că se cuvine a li cedà pământul pentru care clăcuiesc, cu o despăgubire dreaptă, hotărîtă chiar de dânşii; că ei strigau de pe tribună că niciun palmac de pământ din proprietăţile lor nu vor cedà, că ei voiesc proprietăţile lor libere, şi pe ţărani, dacă Guvernul vrea a-i eliberà, mute-i unde ştie!

Cu alte cuvinte ei voiau să facă majoritatea locuitorilor ţării, pe adevăraţii Români, proletari, ei cea mai mare parte de origine străină, cari Dumnezeu ştie cum au căpătat acel pământ şi câte sudori au stors din spinarea săracilor pentru dânsul!

Aceasta nu erà cu putinţă. Şi tot aşà se procedà şi cu celelalte proiecte. Eram faţă când se tractà proiectul de legea miliţiilor, şi am auzit un deputat influent din dreapta că acuzà pe Guvern că voieşte a înarmà pe ţărani spre dauna proprietarilor şi cereà să se institue şi gvardiile cetăţeneşti, să se armeze şi orăşenii, supt imediata ascultare a Camerei legislative, să aibă şi ei cu ce se apărà când Guvernului i-ar venì pofta a-i da afară pe fereşti (precum în curând au păţit-o chiar d-lor).

Cuza şi Guvernul lui, văzându-se aşà atacaţi şi cu cuţitul la gât, pentrucă aceà opoziţie, derivată din « coaliţia monstruoasă », nu aveà altă tendinţă decât peirea lor cu orice chip, au luat şi ei o hotărîre desperată: să disolve Camera şi să facă o lovitură de Stat eclatantă, şi, tocmai când opoziţia se gătià să facă cea din urmă lovitură cu un blam Guvernului, şi poate şi o destituire a Domnului, iată şi Kogălniceanu cu un decret de disolvare a Camerei, şi cu mâna armată ca să-l sprijine în caz de nesupunere. In zădar opozanţii, văzându-se surprinşi, au vrut atunci a cedà şi a aprobà din cerinţele Guvernului, că nimeni nu i-a ascultat şi prin forţă pe fereşti, precum unul din ei o proorocise, i-a dat afară din Cameră, şi s'a făcut linişte.

Apoi Cuza şi Kogălniceanu, proclamând Guvernul personal, dictatura de urgenţă pentru binele patriei, şi cerând dela ţară şi căpătând printr'un plebiscit, învestit cu multe sute de mii de iscălituri, uşor la noi, unde din nenorocire nici a suta parte nu ştiu carte, aprobarea, a proclamat Statutul dela 2 Maiu 1866, prin care se da drept Domnului şi Guvernului lui a face şi a promulgà orice fel de legi ar socotì bune pentru binele comun, fără alt concurs, fără altă censură decât voinţa lui.

Conform acelui Statut, Cuza a proclamat:

1. Legea împroprietăririi țăranilor clăcași, precum o vedem astăzi aplicată.
2. Votul universal la alegerea deputaților.
3. Instituirea Consiliilor județene, tot prin vot universal alese.
4. Instituirea unui Senat ponderativ, compus parte din membri numiți de Domn după plac și parte din membrii Consiliilor generale, cari și-ar alege el.
5. Un Consiliu de Stat numit de Domn.
6. Codurile de legi, civile, penale, militare, comerciale, copiate după cele francese sau belgiene.
7. Prefacerea cursului monedelor și a tot felul de măsuri de greutăți și capacități după metodul decimal al Francesilor, — și alte multe ce nu-mi vin în gând a le enumerà, promulgate tot în virtutea Statutului, că acest an a fost foarte fecund în legi și am căpătat cu îmbielșugare mai multe poate decât ni trebuià.

Bine, toate acestea s'au făcut, și multe din ele ni-au rămas și sunt și astăzi în vigoare — se vede că ni-au fost de lipsă, și au fost bune, — dar căzuții, paraponisiții, extrema dreaptă și extrema stângă, cum rămân? Nici ei nu dorm: se adună, se sfătuiesc, se încearcă a răsculà poporul, dar iau o bună lecție: mănâncă perechi. Alt nu mai pot face decât a conspirà asupra vieții Domnului, sau măcar a-l silì să abdice. Și ce fac? Aristocrații cu banii, Roșii cu îndrăzneala se pun la pândă a-l surprinde; găsesc mijloace a conrupe pe batalionul de vânători ce erà de gardă la palat, sau, mai bine zicând, pe comandirii lor, și, la 11 Februar anul 1866, calcă, escaladează palatul, sparg ușile, întră în cabinetul lui și cu revolverul în gât îi cer să subscrie abdicarea. Spun că l-ar fi găsit cum n'ar fi trebuit, dar cine îi puneà pe ei să-i censureze și viața privată [1])? Apoi îl îmbracă în haine civile, îl trimit prizonier la Cotroceni și a treia zi îl dau peste hotar.

---

[1]) Altă formă:

« Ce face Cuza? Știind că Camera Legislativă, compusă în majoritate de proprietari, are să-i fie ostilă, chiamă la Ministeriu pe M. Kogălniceanu, singurul capabil a face trebi desperate și a afrontà orice pericol. Și așà Ministeriul Kogălniceanu zvârle ca o bombă în Cameră proiectul de lege pentru împroprietărirea clăcașilor pe pământul pe care clăcuiseră, cu despăgubire într'un curs de ani hotărît.

Atunci să fi văzut zburlire la Cameră: Albii, adecă boierii, extrema dreaptă, unindu-se cu Roșii, inimicii lor mortali, extrema stângă, și constituind majoritate, s'au declarat fățiș contra Guvernului Kogălniceanului, ba chiar și capului Statului, asupra căruia puseseră gând rău. O iarnă întreagă s'a petrecut numai în sfezi și recriminări, și nimic nu se hotărà, căci Camera sistematic făceà opoziție Guvernului, nu numai la acest proiect, ci la toate câte i se propuneau.

Acum se desprimăvărase, sesiile ordinare se sfârșiseră și niciun rezultat decât animozitatea și ura crescând între Cameră și Guvern.

« Coaliția monstruoasă » nu voià nimic mai puțin decât răsturnarea Cuzii împreună cu Guvernul lui, și la aceasta lucrà vârtos. Dar și Cuza nu dormià, și, într'o bună dimineață, Kogălniceanu, pregătit, întră în Cameră, și, când coaliția se gătià a-i dà blam — poate a-l dà și în judecată —, el li cetește decretul de disolvare a

Şi mai iaca un fapt împlinit! O revoluţie de palat şi mai mult nimic, iar 11 Februar înnălţat la onoarea de epocă şi serbare naţională, şi făptuitorii lui 11 Februar îngâmfându-se cu numirea de: « Februarişti » până la al noulea neam[1]).

IV.

Dăscălescu vede originea tuturor relelor, întocmai ca şi Eminescu, bătrânul de şaptezeci de ani ca şi tânărul poet, omul care abià a gustat străinătatea cu cel format la Cernăuţi, Blaj şi Viena, în aceste înoiri: împrumutul nesăbuit din străinătate a formelor nepotrivite, mai rău decât zădarnice, lipsa de muncă pentru educaţia morală şi luptele politice între clici care n'au grija creaţiunilor de utilitate publică, ci numai a intereselor particulare. Funcţionarismul îi pare o primejdie socială şi un mijloc de ruină financiară. Formele vane ale justiţiei copiate îl înspăimântă. Nici Domnul, în condiţiile impuse

---

Camerei. Se mai ispitesc câţivà a se împotrivì, dar vin soldaţii şi-i îmbrâncesc afară, care pe uşi, care pe fereşti, şi li-a fost de-a scăparea.

Ei bine! Camera au disolvat-o, s'au cotorosit de dânşii, dar ce se mai face Cuza?

Să mai convoace o Cameră aleasă după Convenţie, nici erà de gândit, fiindcă puteà să fie mai ostilă şi decât cea disolvată, după ce mai toţi deputaţii erau proprietari, şi pământ nimeni nu voià să cedeze ţăranilor. Se sfătuieşte cu Kogălniceanu şi face lovitura de Stat, declarându-se dictator pentru binele comun. Cere un plebiscit de încuviinţare la ţară, uşor îl capătă şi proclamă faimosul Statut dela 2 Maiu, prin care îşi însuşeşte drept personal ca împreună cu Guvernul lui să facă orice fel de reforme va găsì de lipsă şi să promulge legi.

Prin urmare, în cursul anului 1864 şi 1865 s'a inundat ţara cu felurite reforme, şi mai bune şi mai rele, şi cu promulgări de legi, toate în virtutea Statutului făcute; şi mai de căpetenie:

1. Improprietărirea clăcaşilor, cu despăgubirea clăcii.

2. Votul universal la toate alegerile, prin delegaţi; cu alte cuvinte, Camerele Legislative la dispoziţia Guvernului.

3. Crearea unui Senat ponderativ, cu totul al Guvernului.

4. Adausuri de sarcini ţării, cu mai multe instituţii, aşà precum: Consiliu de Stat, Curte de conturi, Casa de consemnaţii ş. a.

5. Legea şcoalelor, promulgată numai pe hârtie, iar aevea nici până astăzi pusă în lucrare.

6. Introducerea în România a tuturor codurilor de legi francese, ticluite pe placul advocaţilor, cărora aceste coduri s'au făcut cu mina de aur nesecată şi-i îmbogăţeşte mai uşor decât minele Californiei şi Australiei...

7. Reformarea meseriilor, cursului monedelor şi decretarea a se tăià monedă naţională.

Cuza cu Statutul lui a guvernat ţara până la anul 1866, Februar 11, când fù răsturnat şi desţărat prin complotul urzit de « coaliţia monstruoasă », precum am arătat alocurea.

Şi cu aceasta s'a sfârşit viaţa lui politică, cel puţin pentru timpii de faţă şi împrejurările ţării noastre ».

[1]) Pp. 26—37.

de Constituție, nu poate fi de ajutor țării, tiranizată și suptă: « Domnitorul », scrie el, « ghemuit de Constituţie într'un unghier, nu poate sau nu vreà să facă binele ce ar fi de lipsă şi nu este decât o unealtă pasivă a consilierilor lui, în mâna cărora e toată treaba ».

Se critică și alcătuirea Ministerelor, în ton de jurnal, cerându-se permanență pentru ministrul de Finanțe și întinderea binefacerilor instrucției, armată cetățenească.

« Tinerimea zburdatecă și îngâmfată » care conduce țara îl sperie. Nădăjduește că vrâsta o va îndreptà.

Dar tot nu s'ar întoarce la vremile înainte de 1828, « când nu mai știam nici ce mai suntem, nici ce să ne facem: bântuiți de boala ciumii în toți anii, viețuind ca vai de noi, cu zilele în mână, viața iepurelui, de frica Turcilor de pe la serhaturi și a tâlharilor și hoților, de cari toată țara gemeà ».

Să citàm o parte din aceste critice, des repetate:

Toată țara legală, adecă acei deadreptul alegători, nu cred să treacă peste 5.000, cea mai mare parte compusă din orăşeni de toate clasele, mai mulți străini sau de origine străină·

Ea se dirijează de trei partide: Albii, rămășiță a boierilor ce revendicau puterea și privilegiile pierdute, și, deși nu prea mare la număr, erau încă puternici prin cunoștințe, capacitate și avere.

Apoi Roșii sau Revoluționarii, partidul cel mai formidabil, și atotputinte astăzi, recrutat din clasele inferioare, de toți ambițioșii, de toți cutezătorii, de toți acei ce n'au nimic a pierde și caută a pescuì în apă tulbure, în fine de toți desperații ce vor să se înțolească și să-și facă și ei loc la soare.

Nu de mult s'a mai ivit un partid, ce și-a luat numirea de liber și independinte, și e recrutat din stânga sau Roșii, și din centru sau indiferenți; dar până astăzi este inferior celorlalte două.

Tustrele partidele au căpeteniile lor, și, când sânt Albii la putere, Roșii țipă, calomniază și nimic nu găsesc bun, nici bine făcut în țară; când Roșii au parvenit a smulge Albilor puterea din mână, apoi să mai vezi la aceștia țipete și încriminări, că tot ce au făcut Roșii este spre peirea țării; că au discreditat-o, au robit-o, au sărăcit-o, și au compromis-o în ochii lumii. In adevăr trebile țării și cu unii și cu alții tot rău au mers, și:

« De îmbunătățiri rele cât vrei suntem sătui ».

Dar gâlceava lor este pentru plapomă: care să între la putere, să-și lingă degetele, să-și facă trebușoarele, să fie bun cât a fi.

De binele patriei, de îmbunătățiri și foloase comune, reale, nici vorbă; și, de au făcut vreun bine Albii, Roșii le-au stricat, precum și,

Roşii de vor face printre multe rele și vreun bine, Albii la rândul lor au să-l surpe, și vai de țară!

Nemțiți, franțuziți, înăbușiți de obiceiuri nouă în țară veche!... Perturbație și nestabilitate în administrație! Perturbație, discredit și dezordine în justiție, unde se comit cele mai oribile nedreptăți legale și cele mai nerușinate abateri: se despoaie împricinații de către avocați, plaga, lăcustele țării, în unire cu judecătorii! Şi nu poate fi dealtfel, pentrucă, cu legile întortochiate și grele de înțeles, prin urmare nepotrivite cu starea noastră, nimeni nu-i în stare a-și pledà causa sa, fie cât de simplă; trebuie neapărat să năzuiască la un advocat; apoi mai este de lipsă a găsì un advocat ce se bucură de stima judecătorilor, că, dealtfel, pierde procesul. Pilde aș puteà da câte vreți; un așà advocat se plătește scump, și de multe ori căptușeala ajunge mai scumpă decât fața. Ce să mai zic despre celelalte instituții ale țării: biruri grele de tot felul și de toată nuanța, că doară numai aierul de respirat a rămas netaxat; biruri către Stat, biruri către Consiliile județene, biruri către comune, dări la tribunale, plată de drumuri și munca la drumuri și altele Dumnezeu mai știe câte!... Sute de milioane se adună și nu se știe ce se fac, că nu-i cine să li ia socoteala de aproape. Ba se cam știe: gurile zic că toți acești bani intră în buzunarul partidului dela putere, ce își împarte frățește. Consiliile județene ca un fleac: poate dacă ar fi alegerile libere, dacă s'ar lăsà pe aleși a deliberà în conștiință, ar fi ceva bun, dar, când se aleg pe sprinceană acei ce convin guvernului, când sânt ținuți a face ce li suflă prefectul din mai înalte ordine, nu-i o umbră numai, o derâdere acest Consiliu județean?

Apoi Consiliile comunale, atât urbane, cât și rurale, nu cumva sânt mai bune? Alocurea, de unde le-am împrumutat, cred că sânt de mare folos, pentrucă, prin Consiliile județene și comunale descentralizându-se administrația, se face mai lesnicioasă și mai priincioasă tuturora, condusă de mâni abile, dar, la noi, unde alegerile prin orașe se fac prin prefecți, după voința partidului la putere, ca să aibă mâna pe listele electorale, și influența morală, unde alegerea în comunele rurale se face după placul subprefectului de țărani ignoranți, și la multe locuri cei mai stupizi, nu sunt aceste numai un simulacru, o pospăială, ca să auză străinii că avem și noi asemenea instituții? Pentru că ce folosesc societății frumoasele atribuții cu care sunt dotate aceste autorități comunale, dacă nu sunt puse în aplicație, sau sunt rău puse? In orașe nicio îmbunătățire, necurățenie, lipsă de poliție ; niște oameni ce mănâncă lefi degeaba, capabili numai a intrigà în favorul partidului și a persecutà pe cei ce nu cred ca dânșii; și, în sate, budgete grase: de vreo îmbunătățire nici e vorbă, trebile merg vălătuc, că nici n'are cine le dirijà.

Intr'așà stare ne aflăm astăzi; dar oare furăm vreodată mai bine? Se poate! Să sperăm că timpul va preface toate! Dar pentru mine, septuagenar, nu mă pot măgulì cu aceà speranță după lucrurile cum sunt: doar să vie vreo suflare, un uragan să spulbere pe toți capii partidelor, să înfrățească partidele, încât să se lumineze, să-și

cunoască cu toții adevăratul folos și să se între pe calea cea bună. Ei, dar timpul minunilor a trecut, și nu mă aștept decât tot la acele ce până acum am văzut: partidele sfâșiindu-se, ponegrindu-se, calomniindu-se și carul țării stând pe loc, căci în așà posiție l-au adus, încât cel mai ghibaciu cocer nu-i va puteà ținea hățurile și nu va puteà conduce.

V.

In materie de biografii contemporane, iată a lui Tudor însuș:

Fizionomia lui: om de statură mai nalt decât de mijloc, talia bine proporționată, fața blondă, mustața galbenă, părul castaniu, obrazul, mai mult rotund decât oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urât; sta drept, țanțoș; vorba brevă, răstită și după facultatea lui destul de elocventă, aier de comandant; pe atunci când l-am cunoscut, să fi avut 40 de ani.

Caracterul lui: șicanor. Tot timpul și-l petreceà în judecăți la București, Craiova și Târgul-Jiiului; pentru aceea purtà numele de «târâie-brâu» și pentru aceea erà rău văzut și prigonit, mai vârtos de Greci și de tot felul de slujbași, căci aveà limba prea liberă, nu crută pe nime, și toți îl loviau.

Aspru, posomorît, om greu la fire, cum se zice, il prepuneam a fi sangvinar, precum în urmă s'a arătat. Nu știu să fi fost însurat vreodată, că eu l-am cunoscut burlac. Cât despre bravura lui, nimic nu pot zice, căci faptele lui antecedente nu le-am putut cunoaște, și cele ulterioare lumea le știe; dar netăgăduit este că erà om de inimă și hotărîtor, poate și ambițios, și din aceste calități se naște vitejia. Cine știe ce ar fi fost într'o altă sferă, într'o altă epocă, cu spiritul mai cultivat, un asemenea om! Aveà stofă de om mare, dar timpul, locul și mijloacele i-au lipsit.

Costumul lui, când l-am cunoscut în timp de pace, erà haine lungi boierești, işlic, beniș, nici cum luxos, ba cam ponosite, iar, când l-am văzut Ocârmuitor Adunării, adecă Cromwell al țării noastre, purtà căciulă de gelep cu fundul de postav alb, poturi, iminei, cu colțuni, un ilic gezaerlì, gheba scurtă și alta deasupra mai lungă, selah, pistoale în brâu și o pală turcească atârnată în bandulieră.

Aplecările lui: invidios; pizmuià și criticà pe toți funcționarii fără osebire, ca cum el, dacă li-ar fi prins locul, ar fi făcut mai bine; tocmai precum se petrece și astăzi în țara noastră, că acei căzuți din funcții sau aspiranți la funcții critică, ponegresc pe cei în funcții și promit fericirea țării și apoi, când vin la putere, ce să vezi?!... rău, mult mai rău!

Aiurea:

Pentru Tudor Vladimirescu, alt nimic n'am a mai zice decât că, după părerea mea, prin faptele lui din urmă n'a dovedit mare capacitate,

nici tact de administrator ghibaciu. A făcut așà, ca toți câți l-au urmat să-l urască, să-l părăsească și până în sfârșit să-l trădee la străini, și a perit victima cruzimilor sale. N'a știut să-și atașeze nici măcar prin complicitate câțiva cu ajutorul cărora la nevoie să se apere și să moară voinicește. Devenise arogant, sever, cumplit. La întoarcerea lui dela București până la Golești, lângă Pitești a omorît mai mulți căpitani de ai lui, ba pe unii cu însăș mâna lui. Apoi trebuià să se aștepte la răsplata ce-a luat. Și numele de erou e departe de a-l merità.

Imi aduc aminte că, aflându-mă refugiat la Pitești, gata a trece în Transilvania, pe când el erà poposit în oastea lui la Golești, am mers împreună cu un Șătrarul Băjescu, ce fusese ispravnic al lui la Vlașca, de l-am vizitat cu trei zile înainte de prinderea lui. Ni spuneà multe, se arătà foarte înăsprit asupra Grecilor și se lăudà că are să-i nimicească, pentrucă s'au arătat vicleni și s'au încercat a-i debandà oastea, în vreme când eu știam bine că el i-a viclenit, trimițând la Silistra pe Dinu Borănescu și Ioniță Jiianu cu jaloba contra Grecilor. Și, cu toate acestea, nu luà nicio precauție, nici măcar de a fugì, ci își pierdeà timpul în deplină securitate, când știà că la Pitești erà Serdarul Iordachi Olimbie, Farmachi cu toată banda lor, deșì puțini la număr, dar oameni de acțiune, și hotărîți. Dovadă că, la 20 Maiu, numai cu 50—60 de oameni, ziua namiaza mare, Serdarul Iordachi a mers de l-a călcat și l-a luat din mijlocul taberii, fără să curgă picătură de sânge. La 21 Maiu am văzut cum l-au luat într'o căruță de poștă, în fiară, și l-au dus la Târgoviște, de unde nu s'a mai întors.

Se poate ca și el să fi urît pe Greci și pe străini, precum toți Românii îi urau, dar nu aceasta l-a făcut să răscoale poporul, precum îl cântă panegiriștii lui, ci planurile Rusiei și mâna lui Pini l-au împins. Și, când a văzut că Rusia — după Congresul dela Laybach — i-a părăsit și că insurecția Grecilor în curând are să se stârpească în țările noastre, a căutat să-și facă mână bună la Turci și n'a avut nici măcar curajul să meargă el să lovească cu gloatele sale și să curățe țara de străini. Aveà auxiliari toată țărănimea română și poate ar fi înlăturat invaziunea turcească și țara ar fi scăpat de calamitățile ce a suferit.

Să vorbim ceva și despre Iancu Jiianu, alt erou cântat, și despre care din copilărie auzisem: tot la Craiova aflându-mă, cu câteva luni înaintea insurecției, într'o zi am văzut la Căimăcămie un omenaș de statură mai jos decât mijlocie, de vrâstă ca de patruzeci de ani, la față foarte palid, puțin cam zbârcit, cu mustața galbenă-roșietecă, cu buzele vinete, fizionomie foarte neplăcută, în costum boieresc, dar cam pirpiriu, numai cu o giubea blănită cu vulpe, fără beniș, poate că nu-l aveà, și vorbind peltic sau cepeleag. Intrebând despre dânsul și spuindu-mi-se că este Iancu Jiianu, i-am dat cunoștința, și am avut prilej de convorbire cât a stat în Craiova, ba încă l-am și înlesnit în trebile sale pentru care venise. Prea mult dela dânsul n'am putut aflà despre pruesele lui vechi, căci se ferià a vorbì, poate că se temeà; dar, pre cât l-am putut cunoaște, l-am găsit prea incult, prea

de rând cât să fi fost un erou, și, după informațiile ce am luat, iată ce am aflat despre dânsul: El, rămâind orfan de tată, a fost rău crescut, și de tânăr s'a înhăitat cu niște Țigani, ai familiei lui sau străini, și s'a apucat de furat și prădat la drumul mare, apoi, fiind urmărit, a năzuit la munți și, unindu-se cu numeroasele bande de tâlhari ce atunci infectau Oltenia, a tălhărit multă vreme, până când l-au prins. A fost osândit la moarte și, după stăruința rudelor, căci erà de o bună familie și pe fratele tată-său, Păharnicul Jiianu, l-am și cunoscut în Craiova, a fost grațiat de Vodă-Carageà, însurat cu o fată de Grec săracă și boierit cu rangul de Șătrar.

Adevăr este că între căpitanii lui Tudor nu l-am văzut, sau că el nu va fi voit, sau că nu-l va fi primit pentru hula ce purtà.

Aceasta este știința mea despre aceste două persoane, și cred că nu fac rău a o confià acestei mici scrieri, că poate să fie de lipsă istoriei.

P. S. Intre altele îmi aduc aminte să fi cetit în revista « Carpaților », editată de G. Sion, poetul, din 1860, luna Maiu, la pagina 130, « o aruncătură de ochiu asupra evenimentelor dela 1821 », subscrisă de colonelul I. Voinescu, și găsesc că, în ceeace privește pe Tudor Vladimirescu, s'au strecurat multe erori; poate că a scris din auzite, dar eu am fost martor ocular și afirm că arătările mele sunt simplu adevăr despre acest personagiu [1]).

Iată acum și o a treia descriere a lui Tudor Vladimirescu și a acțiunilor lui (p. 282 și urm.).

Domnia Fanarioților au ținut până la 1821, la revoluția Grecilor, fomentată de Ruși. Noi Românii nu voiam să ne revoltăm asupra Turcilor, că cunoșteam slăbiciunea lor și a noastră, și, dacă am fi avut putere, ne-am fi revoltat asupra Fanarioților și asupra protectoratului Rusiei. Dar cârma țerilor nu erà în mâna noastră; în cursul Domniilor fanariote atâția Greci din toate unghiurile, Bulgari, Sârbi și alți asemenea străini din Imperiul Turcesc se grămădiseră în țerile noastre, încât li-a fost ușor să ridice steagul revoluției în țara noastră, și fără noi. Intre alte căpetenii sau unelte ale revoluției, s'a aflat și un Tudor Vladimirescu, ce ca volintir pandur la Ruși făcuse în campania dela 1806 oarecare izbânde asupra Turcilor, și căpătase gradul de parucic sau lietenent; l-am cunoscut personal, era de felul lui răzeș din județul Gorjului, și ca răzeș iubitor de șicane, și mai tot timpul își petreceà în București, și adesea îl vedeam la consulatul rusesc în vremea general-consulului Pini [2]). Pe acesta l-au ales capii revoluției grecești și d. Pini și l-au trimis cu 40 de Arnăuți peste Olt, ca se revolteze

[1]) Ppp. 3—4, 8—10.

[2]) « Multe am cetit despre acest Tudor Vladimirescu, ba l-am vezut și litografiat, dar nu-și samănă necum; și, pentru ca eu am avut prilej a-l cunoaște de aproape, n'aș crede de prisos a însemna ceva despre acest personagiu, devenit istoric pentru țara noastră ».

poporul. Dacă ar fi spus Oltenilor ţelul acestei revoluţii, adecă că este asupra Turcilor în favorul Grecilor, n'ar fi reuşit; dar el, bun politic, a ştiut unde să-i atingă; a propagat că, ne mai putându-i vedeà aşa de prădaţi şi ticăloşi, a venit în ajutorul lor şi, intitulându-se «Ocârmuitorul Adunării Izbăvirii», i-a îndemnat pe toţi la arme împotriva boierilor şi împotriva Grecilor funcţionari şi arendaşi, cari acolo mai mult decît oriunde făcuseră jafuri neauzite şi desbrăcaseră pe popor până la piele. Atâta li-a trebuit Oltenilor, şi, măguliţi de speranţa prăzilor, au alergat cu miile supt steagurile lui; în puţine zile au cuprins Valahia Mică, şi de acolo au purces spre Bucureşti cu vreo patrusprezece mii de gloate, mulţi fără arme, dar buni la prăzi, cari, văzând că, de ce se apropiau de Bucureşti, erau opriţi dela prăzi şi ameninţaţi cu moarte, au prins a-l lăsa de pe drum. Cu toate aceste tot a venit în Bucureşti, cu destui golani, şi a şi luat frânele ocârmuirii ţerii. Văzând că trebile Grecilor nu merg bine aice, că de a intra Ruşii nu-i speranţă, după ce Împăratul Alexandru la congresul dela Laybach a desavuat pe Ipsilant şi a negat orice părtăşie, şi-a luat samă să se închine la Turci, şi a şi scris Paşii de Silistra. Aceasta simţind-o Grecii, şi cunoscându-l de rea credinţă pentru ei, l-au urmărit până la Goleşti, lângă Piteşti: acolo l-au prins, trădat de căpitanii lui, l-au dus la Târgovişte şi l-au omorât. Dar şi ei n'au găsit mai bine: cei mai mulţi au perit de sabia turcească; cîţi au scăpat, au pierdut toate averile spoliate dela noi, şi corifeul lor a murit întemniţat ca vai de el în Austria. Relele ce au decurs din invasiunea turcească sânt de notorietate publică, şi noi, ce n'am luat nicio parte activă, am fost condamnaţi a plăti oalele stricate, dar cel puţin ne-am văzut scăpaţi de Grecii ce ni rodeau măduva; şi Sultan Mahmut, cunoscând viclenia şi trădările Fanarioţilor şi văzându-şi şi el odată braţele libere, a pus cuţitul într'înşii, i-a tăiat de rudă de sământă şi ne-a scăpat şi, deci, ni-a dat Domni indigeni pe Grigore D. Ghica la Valahia şi Ion Sturdza la Moldova. Dar Rusia tot a şicanat, şi, cu toată convenţia dela Acherman, unde Turcia îi dăduse ce ceruse, tot a făcut invasia teribilă dela 1828, şi la 1834 a numit Domni tot pământeni, pe Alexandru D. Ghica la Valahia şi pe Mihai Sturdza la Moldova, după planul Rusiei, chipurile pe viaţă, după aşezământul nou. Dar scurtă viaţă ar fi avut dacă ar fi ţinut cît Domnia, că Sturdza tot a dus-o cu multă trudă şi ghibăcie patrusprezece ani, iar Ghica, desplăcând Rusiei numai că a voit să facă ceva bine ţării lui, şi combătut, calomniat şi trădat de aspiranţii la Domnie,

El era de statură mai nalt decât de mijloc; nu corpulent, dar bine proporţionat; faţa palidă, mustaţa galbenă, trăsăturile obrazului potrivite; sta drept ca un soldat; serios, posomorît, vorba răpede, imposantă, dar puţină, aier de comandir.

Scria bine româneşte, poate că multele procese îl deprinseseră, dar alt nu ştia nimic. Avea spirit natural şi practică făcuse multă.

Portul lui în Bucureşti era acel boieresc oriental, că avea şi rang de Sluger. Iar în revoluţie l-am văzut în acest costum: căciulă de gelep, de miel negru cu fund de postav alb, poturi, mintean, chebe scurtă dedesupt,alta lungă de-asupra, sileah, pistoale la brâu, şi o sabie turcească în banduliera de găitan de mătasă, cu dragon rusesc.»

mai ales fraţii Ştirbei şi Bibescu, creaturi ruseşti, şi cu totul devotaţi ei, a căzut dela al şeselea an şi a fost înlocuit de Gheorghe Bibescu, ales după modul reglementar. Cum a domnit acesta şi ce a făcut până ce revoluţia dela 1848 l-a surpat, este ştiut; atâta numai îmi rămâne să adaog că, călduros partisan al politicii ruseşti, tot ce făcuse bun Ghica, el a stricat, şi el, om învăţat, ce-şi făcuse studiile la Paris, a neglijat şcolile începătoare, ce Ghica instituise mai prin toate satele Valahiei, de ajunseră grajduri de boi, şi în toate n'a fost de cît un Don Quichot al Domnilor.

Nu reproducem, şi pentru tonul lor grosolan şi pentrucă nu aduc nimic nou, portretul lui Eliad, al generalului Florescu, al generalului Cristian Tell, fost « maior în miliţie » înainte de 1848, al lui Dimitrie Ghica, al lui Anton Arion, al lui Ioan Ghica (« fiu al lui Dimitrie Scarlat Ghica..., bun om şi cu totul inofensiv»), căruia-i atribuie căderea lui Cuza-Vodă, ale Goleştilor (Ştefan, Nicolae şi Alexandru), al lui Alexandru Gh. Golescu (Arăpilă), restaurator al finanţelor publice, al unui oarecare Costachi Roşianu, ale lui Ion şi Dimitrie Brătianu, al lui Rosetti (« fiu al oarecărui Alexandru Rosetti, Spătar de Moldova, domiciliat în Bucureşti »), al neînsemnatului D. Gusti, ale lui Ion C. şi Gheorghe Grigore Cantacuzino, al lui I. M. Manu, al lui C. Grădişteanu. Seria continuă cu: P. Grădişteanu, Corneliu Lapati (descendent al Caimacamului de Craiova, care, pârînd la Sultanul pe Gezaerlì-Alì-Paşa « pentru asediul Vidinului », a adus peirea sa şi a Domnului), Eliodor Lapati, fratele precedentului, maiorul Gh. (=D.) Leca (« stigmatizat ca un sperjur » pentru partea sa în actul dela 11 Februar). Ca biografii focşănene: Alecu Sihleanu, « al treilea fiu al lui Iancu Sihleanu; născut, crescut în Focşani, în etate, acum, de cincizeci de ani », Nicolae Voinov, Alecu şi Dumitrachi Văsescu (« tatăl lor, Ioniţă Grigoriu, de origine dela Suraia, din judeţul Putna, fiu de ţăran birnic, care, înstrăinându-se de mic, cu încetul a ştiut să-şi deschidă o carieră în biurocraţie »), Dumitru şi Grigore Cozadini (« veri primari cu Vodă-Cuza, pentrucă mama lui a fost soră tatălui lor »). Se trece la: Costachi Negruzzi (« unicul fiu al lui Constantin sau Dinu Negruţ, om foarte onest »; « a lăsat fiilor săi mai puţină avere decât a avut dela părinţi », « de un caracter humoristic, dar nu muşcător »), Dimitrie Cornea (« fiul lui Enachi Cornea din Tecuciu, rămas

orfan din frageda vârstă »), Costachi Negri (« fiul lui Aga Petrachi Negre »; refuză înfierea de « maștihul » Costachi Conachi), V. A. Urechiă, Gh. Asachi (« fiu al oarecăruia protopopul Lazăr din Iași, de origine străină »), B. P. Hasdeu, Scarlat Fălcoianu.

In sfârșit, nu trebuie lăsat la o parte nici omul practic, de experiență, acela care a încercat multe meșteșuguri, vierul putnean, care poate da sfaturi în ce privește îngrijirea podgoriilor. Voiu reproduce în « Neamul romănesc pentru popor » capitolul « Despre cultura viilor și prepararea vinului în România » și studiul despre agricultură.

Dar memorialistul și criticul e și un cunoscător, unul adânc, al operelor antichității, un elenist care traduce bine pe Hesiod însuși și din ele el culege liniștea, resemnarea, grija de « bună murire », cum traduceà *εὐθανασία* Mitropolitul Veniamin, care deosebește unele pagini, clare, albe ale lui.

Găsim acolo și pasagii de adevărată antologie morală ca acestea:

Fericit acel bătrân, ajuns în vrâsta matură cu fruntea curată și cu convincția că și-a împlinit cât a putut datoriile către patrie, societate și familie! Acela nu numai nu se rușinează și n'ascunde cărunțitele zile, ci le poartă cu falǎ, ca o binecuvântare cerească, și, tocmai ca un navigator de mări depărtate și pline cu furtuni și primejdii, scăpat la limanul bătrânețelor din îndelungatul curs al vieții, așteaptă în liniște și mulțămire finitul carierii sale; se bucură de binele și fericirea patriei și a familiei sale, și bucuros dă sfaturi după capacitatea și experiența sa cui vor să-l asculte.

Dacă în adevăr înțelepciunea rezidă în capetele bătrânilor, pentru ce și bătrâneța nu și-ar aveà frumusețа ei? Și pentruce omul o urăște și fuge de ea? Toate vrâstele au frumuseța lor: în cursul vieții, prin toate omul trece. In tinerețǎ speră, aspiră; mai matur lucrează; la bătrânețǎ trăiește cu suveniruri adecă cu amintirea celor petrecute în cursul vieții, și-i bine așà. Dar ar fi și mai bine dacă bătrânii s'ar înțelege cu tinerii și s'ar ajutà unii pe alții, dacă tinerii ar respectà pe bătrâni și ar ascultà sfaturile lor și dacă bătrânii ar stimà pe tineri și s'ar silì a li da bune sfaturi. Și fericită țara unde toate vrâstele știu să trăiască în armonie [1])!

---

[1]) V. capitolul despre « năpaste », în care se simte suferința lui pe urma unui calomniator.

DOAMNA ELINA A ȚERII-ROMÂNEȘTI CA PATROANĂ LITERARĂ

DE

N. IORGA

Ședința dela 8 Aprilie 1932

Intâmplarea m'a făcut să găsesc un al cincilea exemplar din *Triodul-Penticostariu* dela Târgoviște, 1649, pe care Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, l-a dăruit Sârbilor [1]).

E o ediție îngrijită, cu litere inițiale simple și altele în care se înfățișează îngeri, capete de animale, etc., în stilul Renașterii ruso-polone. Frontispiciile în acelaș stil, înguste, sunt făcute pentru alt format și culese din mai multe serii.

Cercetându-l cu luare aminte și puindu-l în legătură cu mediul literar și politic al epocii, el trezește reflecții care ni s'au părut că oferă un interes.

Bibliografia românească veche prezintă din această rară și prețioasă carte, cu o singură ilustrație și un frontispiciu, postfața, care înseamnă data și împrejurările publicației, dar lasă cu totul la o parte foarte importanta și destul de întinsa prefață.

---

[1]) Тρіωдіон сѝ єсть трипѣснцъ стои великои Пѧтдесѧтницы Пентикостаріон ѿ двою писменѹ сїю ж҆ ѧ҆ невычаю и бл҃го волномѹ рачєнїю срьбскаго народа ѿпасно изнщѣнный, etc. Acesta e un Triod-Penticostariu, iar « Triodul postului », de care e vorba în *Bibliografie*, la No. 56, de pe pagina 175, nu e decât tot acesta. — Exemplarul nostru are în dosul ultimei pagini din Prefață însemnarea: « Să se știe aceste cărți căte au arătat [înain]te le-amŭ plătitŭ singur nu[mai] eu și nime să n'aibă treabă după moartea mea. Eu popa Radu ». Aiurea (p. 107 și urm.): « † Acăstă sfăntă carte se numeaște Pinticostarŭ au fostŭ alŭ moșului popei lui Iane, și, findu-i nepotŭ, m'au și învățatŭ și carte și mi-a ia, *(sic)* fostŭ și duhovnicŭ și mi-i l-au datŭ la mortea lui, și eu așa mărturisesc cu sufletul mieu la vreamea mea să aibu a răspunde pintru acestŭ cuvăntŭ, iarŭ eu îlŭ lasŭ înŭ măna fiiiu-mieu Gheorghii, să fiie alŭ lui și niminea treabă făr cuvăntu lui treabă cu elŭ să nu aibă, iarŭ [cine] s'arŭ ispiti să-i facă vre unŭ valŭ afarŭ dinŭ cuvăntulŭ [mieu], să fie anathema și procletŭ ».

O reproducem aici, ca punct de plecare al explicațiilor noastre:

Єлена бжїим промышленїем и благодатїю владычица всеѧ землѧ ѵгровлахїи запланнскоѧ, и проч: Чтнѣйшомꙋ и преподобнѣйшомꙋ въ їеромонасех ѡхртѣ ѡтцꙋ дамаскинꙋ, въсеѧ сто именныѧ горы адонскїѧ, прейзѧшнемꙋ исповѣдник и въсѣмъ сꙋщим ѿ сщеннаго съвъкꙋпленїа сръбска, длъжный поклонъ ѿ даваетъ.

Приноси ѹбо вины извѣстныѧ нѣкогда, и довол наѧ ѡкрꙋженїѧ блгород ное имꙋжественное прошенїе ѿсебе, ѿци требл женнїи егда сирѣчъ лице говѣнїа нѣкоего достодолъжное, видитсѧ блгослонных предлагающее и просѧщее вещей. и паче дръзновеннѣ, ѿ мꙋжа ѡбѣщающа потребꙋ немалоѧ имꙋщаго крѣпости, ниже безхотѣнїѧ бжїѧ сїю дръжаго нъжителства корабль ѡкръмлѧющаго, недрѣманном оумом, себѣ днь блженъ проходѧщаго, и иже подним начинаемым, Ликнωиндскїѧ оустроѧща дни, имлекопитичїе не малым иждивенїем приносѧщаго просисте и вы добрѣ творѧще, и пребл дѣюще еѵлскїѧ заповѣдї въслѣдъ идꙋще: ѡбаче ниже вѣсѣх, краинѣйшаг близ лихоимѣнїѧ: всегдаже ичастω, своиственнѣйше Карωм слышащим въ адинѣх, изыдете Карїи, не паки сꙋтз цѣтω празденственнаѧ: ꙗкоже и еже ѿ въсѣх просити. безстыднω, невѣмѵ такωми истины и же паче въсѣхъ прочитаетѵ философїѧ, аще бранꙋ искренно или ласкателю: дѣющемꙋ комодїиски, и тръжествꙋющемꙋ трагодїиски), нъ вы блголꙋчнω и цѣломꙋдреннω, просисте ѿ нихже подобаше и когда, и какω: сего ради и полꙋчисте прошенїа ѡбнлкω, и быс дѣло наше, ваше, требъх делѣнное хотѣнїе просѧщим ѹбо никакоже ѿ малѧхωм, такωны сщенныѧ вашеа главы, нъ ꙗкоже потребнω бѣше бгꙋ помагающемꙋ, скорꙋю благодат множицїю словом, найпаче дѣлом сꙋщꙋю пресловꙋтꙋю исладчайшꙋю ѿ дахомь: нагꙋютꙋ исправихωм, лꙋчшꙋю ненависти, и къ бꙋдꙋщомꙋ времени нераскланнꙋю: зане въ истинꙋ, процвѣтлют бго датнїи вртоградї вынꙋ, нкѣмзнаѧ и не ѡранила проѕѣбают, и еще благодатїй ковчег, непрнωвидитсѧ празденъ, ꙗкоже нѣкогда мꙋсѵкодѣмй снмонид, илй играѧ илй тщаѧсѧ извѣсти. въ истинꙋ безглетѵвпѣ, нашеѧ црквe пентикостара,

оусрѣднѡ вашей поволи нн҃ѣ исправлѐнна, и ѿ нѣкиⷯ, непотребныⷯ ваⷨ писмѐнъ испра̂ненна и испаевѐнна: на́шею печаⷮнею иⷥданна мѹдрⷺ, и оуже наслн҃чный сⷮвѣ възничениа, пѐрвагѡ, вто́рагѡ и трѐтагѡ, ѐдинѣⷨ сло́воⷨ по̀ ла́лонѣхъ, ѕѣлѡ̀ многихъ иныⷯ҃ достѡ́йна къ ѡⷹщей дш҃евнѣй по̂зѣ, къ роⷣномѹ врачѐствѹ, къ дхⷪвномⷯ къскр҃нїю, ниⷩпеⷩдъ бо, и премѹдрое мо́лни ѿ мироⷨ рѣчеⷩнаѧ бьлӓѧ пеⷩтикостаⷬ еⷢма оубо еже ѿбогоща́ти, ѿ ѐже богатѣти ѐст' црⷭтвѐннѣе, па́чеже добротвори́ти ѿ ѐже благострада́тю слⷣацае и добрѣе изречѐсѧ, добротворѐнїе оубо самое исїе еже да́ти паче нежели въза́ти преⷣ избрахоⷨ зане въ истинѹ бж҃їй даⷬ и подража́нїе и благодѣанїе, ѐгѡже ни, тѡ́же лѹчше, множае кикна пѣснодѣйствова́ дѥѡ̀ нисꙿ. и паче по доⷹнѣ: бл҃гобореческа иеїе ѿ стра́вона тогда́ па́че ч҃лками бъ подража́емꙿ бы́ти, егда̀, сѹть бл҃готворѧ́щи требѹющим. а посамодеⷬжцѹ титѹ, въпїюще. прїидѣте ѿ мене а̂ки́ ѿ ни́ла почръпа̂ите до бробла-гостныѧ струⷧ: когѡ̀ бо̂ оуташаетсѧ; ꙗко есте ствеиннѣ бл҃гое, бл҃гоприѡбщитеⷧное̂ⷨ, и вѣчнѹетꙿ, ине състарѧетсѧ, и не оукрадаетꙿсѧ. прїиди оубо бл҃гимꙿ мѹжеⷨ крѣпча́йше поможеⷨ, бл҃гѡ добрѣвѣдаще, ꙗко. въсъмъ оуга́жда́ти повꙿсемѹ (а̂ще и неоудобнѣйшаѧ вещь чтⷭнѣйшаѧ), въсѧчеки потрѐбнѡ, преждеже въсѣхъ, наⷨ имже жи́ти несамыⷨ тъчїю а збраⷬшимꙿ, нѹжда, а наⷣвъсѣ мираиѡ сътвоⷬшиⷨ попѐнїе, а промышленїе ѿплеⷮшиⷨ: ѿба́чеже бл҃готвори́ти иⷥрѧднѣе, а ноческое жи́тїе ѿблобиза̀вшиⷨ и блаженнѹю ѡнѹю жи́хи ѿсѧзавшиⷨ ѿ дѣтскагѡ въѕолт҃а, подо́бнѡ быти сѹдихоⷨ, ꙗко полеⷥное, законⷩое, правеⷣное и препоⷣбное, сиⷨ сице раⷥсѹждѐнныⷨ, по дх҃ѹ ѕѣлѡ̀ наказа́нноⷨ, и оумоⷨ ѕогла̂нѡ ѿ бжⷭтвенⷩѣйшеѧ и лоукистѧжⷫашиⷨ, да́ти и посла́ти въсѧ сѹгѹба навыко́хѡм: приложѝ и оудвоѐннѹю часть (да млъчю̀ѐще ѡнѹю стагириты трегѹбѹю ча́сть) неищева́ни быша ѿ дре̂евнѣйшиⷯ прѣѧти. Сегѡ̀ ради и мы̀ бжⷭтвнагѡ павла завѣщанїе въ оумѣ имѹще, сѹгѹблагѡ любоч҃тїа, чач҃кагѡ сирѣч̀ и бжⷭтвѐннагѡ васꙿ оудостоихѡⷨ, вашими молитва́ми и бл҃гими пра́вы оувѣщѐнн. оубо сконча́сѧ исъвⷬешисѧ дѣло, ꙗкоже оубо мы̂ любо-трѹднѣе преⷣложи́хѡмꙿ, а̂ ꙗкоже гв҃и благоиⷥволи́сѧ такѡ ибыⷨ: сты-

димбоса рещи, ѿ ꙗзыческаѧ имармены, еїе ем, ѿ нѹжды предначрѣкованнаѧ, зане нзкакѹетъ ѿ двора цркве нашеѧ, предѣлы же ꙗвѣ нечтїа ѡкрѹжаетсѧ, всема рѫлѣвающагѡ чаческое самовластїе. Блгодшнѣ ѹбо данное прїимѣте, зане блгодарѧй паки хощет въздати, ꙗкоже ѡбщее слово глетъ, и ѿ намѣренїа истины незаблѹдило естъ: и боблгодать немлъчащаѧ ем, нъ акиггда испѹщающ, блгодѣтелѧ блгодары и приклѹчающемѹсѧ нризцает, терескоѧ трѹбы веле глаcнѣише, и византїикагѡ свода противъшѹмѧщагѡ седмицею послѣ доглcное, ѿкѹдѹже и прїѧтый дартѹне, аще ималь и кратекъ, хвалит мѹжъ мѹдрый и блго оумный, найлѹчша тогосѹдѧ. нъ глет нѣктѡ, ѡдарѣхъ реченнаѧ, сумѣреннаѧ быти дължил сбѹималѣишаѧ, ниже ѿ себе да хвалим ктѡ посылаемаѧ гла Лѹкїан (стѹденно босїе ине клѹчимо): такѡ кть ѿ преподобнѣйшїи, ѿ сюдѹ премѹдрѣйшїй въ всѣхъ їѹдеѡм. притомѣ вѣща ест, да хвалитѧ ближный, ане ѹста твоѧ, тѹждый не твои оустнѣ: ꙗко ѿ иных хвала, себѣ ѹбо сладчашаѧ слышанїа-дрѹгимже ꙗже ѡсламом себѣ хвала скръбононѣишаѧ вещь нъ явѣн, чанныѧ вътризнищих, дрѹгї побѣждающыѧ тыѧ, народовѣщати ѡбыкоша, безсладом самословїѧ ѿ емлюще ꙗко многоученный свѣдѣтелствѹетъ. Плѹтарх приложи и ѡное аще хощеши всѧкаѧ блгодат ꙗвлѧмаѧ видитсѧ тѧжестил, Ябремѧ снкелїикагѡ ꙗзыкатѧжщее, понеже аки по нашаема бывлет ѿ оудобнагѡ приствпленїѧ, и деже чрътожена (ꙗкоже годѣ ѡтроковици) радѹетсѧ бохма. и паче радѹетсѧ нъ оуже видим предословїе прескачющее баснъ предѣлы начрътанїѧ предословнагѡ, Єдинотъчїю поминающе вь вам благочтивѣйшим ѿцемъ, конца наших начадкосимнѧ, Колофон же прно налагаем прелюбимѣйшѹю мтръ нашѹ бгочестїе, ѡнемъже изанїже нещадно дѹха моего възлагаю: дръзаю рещи, ꙗко Ямазона сънителева. поживописцем. чстїѧ налюбезнѣйшїѧ благодати, оузаминѣкими дрѹга дрѹѕѣ свѧзѹютсѧ, паче Гордїйскоѧ оузы, чтѡмихощеі въведенное живохѹдожнѣйшее играніе; блговременнѡ благодат прїѧте, въздадите блгодавъзблагодат, ꙗкоже нлоучи стесѧ: нъкаѧ ес блгода вѣпрашаете, икое, прошеніе; не требѹю златотканных риз, индийских бисерѡв, каме-

нїй многоцѣнныⷯ, ѿ мѹжїе нестѧжа́нїй, бл҃гъпрюврем҄еⷩны не требѹю, сиⷯ ѿтрицаюсѧ, пи́ща бо неполеⷥна, богаство же беⷥ ѿчиво: ѿ млⷭ҇твѣ оу҆ботщѹсѧ, теплѣⷨ кѣ б҃ѹ моле́нїи, и҆ равнѡдѡ҆̈ный мой гн҃ъ и҆ сѹпрѹжниⷦ жаⷧдеⷨ ꙗ҆ко е҆леⷦ. Сїѧ моⷧба на́ша, сїе и҆ проше́нїе, ва́шⷠ еже да́ти и҆ въ вре́мѧ дати́, ѿ ходатае Б҃гѹ и҆ чл҃кѡмⷪ҇ поⷱтеннѣйшїи, въсѧкомѹ, рече ѡⷩ. просѧщомѹ ѿ тебѐ да́ти, и҆ въ вре́мѧ ѿбѣщà. дане оу҆бо слъга́ни бѹ҆деⷨ моленїи молиⷨсѧ: ѿ да быхѡⷨ ѿ деⷬжали моⷧбы на́ша. прїидѣте молиⷮвенныѧ рѹки въздвиⷢнѣте, къ въсеви́дащемѹ съмотри́телю, ѡдѡ҆̈ъ на́шиⷯ сп҃сенїй, ѿ волныⷯ и неволⷩныⷯ прегрѣше́нїиⷯ нашиⷯ, ꙗ҆ко да ѿ сю́дѹ свободиⷩшесѧ и҆де́же тмà и множеⷭ҇тво бѹ҆деⷨ, и҆ не иⷥрече́нныⷯ ѡныхъ бл҃гъ, ихже ѿко невидѣ и҆ оу҆хо неслыша, полѹчиⷨ: бѹ҆ди бѹ҆ди; ходата́йствѹющиⷨ ва́шиⷨ молиⷮваⷨ, ѿ ниⷯже на́ша висѧтⷹ. Здраⷩствѹ҆йте бг҃о бл҃года́нїи, и҆живи́те пребл҃гѡповънѣшнемѹ и҆ вънѹ҆трⷹнемѹ чл҃кѹ, а҆миⷩ.

E o lucrare erudită, în care, cu citarea lui Homer și Simonide, a lui Strabon și Titus, a Stagiritului și a lui Plutarh, cu pomenirea Amazonelor și a nodului gordian, în legătură cu cererea călugărului Damaschin, e vorba de « corabia vieții ce se conduce de mintea care nu doarme », de « adevărul filozofiei », de « tămăduirea neamului » și « învierea sufletului », de « odăjdiile cusute cu aur » și de « bissul de India », « bunuri vremelnice ». Ea se încheie cu călduroase rugăciuni creștinești.

Cum se vede, Elina face un dar mănăstirii sârbești dela Athos, fundației Sfântului Sava, Chilandarului. Superiorul acestei vechi și glorioase mănăstiri, care nu odată se învrednicise și de darurile Domnilor români, dela Neagoe Basarab, soțul princesei sârbești Milița Brancovici înainte, acel Ioan Damaschin, cerând, cum spune titlul tipăriturii, să se dea o ediție a Triodului-Penticostariu într'o ortografie cu care Sârbii să fie deprinși, deci fără semnele românești îndatinate ѫ și ѧ, el trimete pentru supravegherea tiparului pe călugărul bosniac, născut la Camengrad și crescut în mănăstirea Gomionița, dar care trecuse la Athos, Ioan. Acesta conduce, în calitate de corector, pe meșterul român Proca, pomenit la capătul post-feței.

Pe ce cale s'a ajuns însă la această legătură între Doamna principatului muntean și între Sârbii pe cari sufletește ea voiește să-i ajute?

Dacă ne gândim la influența, atotputernică atunci, a fratelui Elinei, Udriște Năsturel, care a adus dela Chievul unde fusese « spudeu », student [1]), sub conducerea lui Petru Movilă — nu fusese trimes oare acolo de fratele lui Petru, Gavril, care a stătut Domn la București? — o modă rusească, arhaizantă și latinizantă, retorică și « înflăcărată », pe care o găsim deopotrivă în litera pietrelor de morminte, în aceea a unor documente, în stilul acestor inscripții și hrisoave, dacă ne gândim, deci, la această influență, nemerim de sigur. Cine altul decât acest frate a putut face « epigrama » de sub stema Elinei, încunjurată de litere ruso-latine de modelul arătat mai sus, bucată de versuri în care e vorba, pentru a explicà numele Doamnei, de ἔλεος, de « înțelepciunea lui Platon » și de « bisericile tracice » ale Sârbilor? Dar trebuie făcută restricții [2]).

Elina însăș a putut să aibă o creștere aleasă. E o Doamnă care scrie. Avem dela dânsa scrisoarea către « judeceasa » Brașovului pentru a i se trimete o meșteră de broderie (chiar în acest an 1649) și aceea în care vorbește de bătălia dela Finta [3]). Dar unde e vorba, ca în această Prefață, de Simonide și de Plutarh, nu din cunoștințile acestei nobile femei puteau fi luate aceste podoabe de erudiție.

Tot așà, înainte de Gheorghe Brancovici și de ivirea ideii slavono-sârbești pe care acesta o reprezintă în Cronica și în activitatea sa — să nu uităm că pentru Români el se făceà un Brâncovean —, o orientare panslavistă, înrâurită însă de Rusia muscălească, a putut plecà dela Udriște. Țara-Românească ar fi fost ca un element de legătură între Chiev și între acel singur centru rămas atunci pentru viața literară a nației sârbești, Chilandariul.

Restul trebuie căutat în legăturile lui Matei însuș cu Slavii din Sud.

---

[1]) Pentru termin *Buletinul Comisiei Istorice a României*, V, p. 130 No. 21.

[2]) Cf. memoriul mieu despre familia Beldy, în aceste « Memorii », IV (1925), și *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, pe 1931.

[3]) Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 110-11, No. 3; *Revista Istorică*, XII, pp. 18—19.

Mihai Viteazul avuse a face numai cu Bulgarii, din cauza unui îndoit fapt: aceștia aveau un cler superior grecesc care lui, semi-Grecul de sânge, îi aduceà prin Dionisie Ralì, Paleologul de sânge imperial, închinarea nației cârmuite de ai săi, și, în al doilea rând, rezervării agitațiilor creștine în Serbia de către Sigismund Báthory, care, râvnind cucerirea pașalâcului de Timișoara, se sprijinià pe elementele sârbești luptătoare din părțile bănățene sau vecine, peste Dunăre, cu Banatul.

Matei Basarab pare a fi avut a face și el tot numai cu Bulgarii. Se cunoaște dintr'un document publicat de Fermendžin omagiul ce i s'a adus de o deputație bulgărească, al cării vis erà ca Domnul român să ridice din nou steagul cu leul al vechilor Țari dela Târnova [1]).

Cu Bulgarii se înțelegeà el, deci, național; contactul cu Sârbii, datorit caracterului creștin ecumenic al Domnilor noștri de atunci, erà posibil numai prin Athos.

Aici Matei se adăusese ca dăruitor vechilor Domni munteni prin închinarea, încă din 1631, la mănăstirea lui Xenofont sau Xenovul a schitului Zdralea, probabil dispărut astăzi[2]); tot dela dânsul e confirmarea către aceiași a moșiilor Rațca și Siliștea, plus via dela Căciulești și înoirea unei rente anuale de 10.000 de aspri [3]). Mănăstirea Sfântului Dionisie sau Dionisatu dela Muntele Sfânt primià una de 4.000 [4]). Moșiile Cotlumuzului fură de asemenea înstărite [5]). Ceeace nu l-a împiedecat pe Domnul muntean de a luà înapoi, în 1639—41, Athosului și « altor mănăstiri din Țara Grecească » lăcașurile Tismana, Argeșul, Brădetul, Dealul, Bistrița, Glavaciocul, Snagovul, Cotmeana, Valea, Mislea, Tânganul, Potocul, Râncăciovul, Bolintinul, Câmpulungul, Căldărușanii, Brâncovenii, Sadova, Arnota, Motrul, Nucetul și Menedecul [6]).

---

[1]) V. acum în urmă studiul d-lui Zlatarschi în Sbornicul pentru Țarul Simion. Un « Macarie, exarhul dela Târnova » la Matei în 1633; Hurmuzaki, XIV, p. 162, nota 1.

[2]) *Ibid.*, p. 132, No. CCXXXI; p. 133, n-le CCXXXVI—VII; p. 163, No. CCXLVII.

[3]) *Ibid.*, No. CCXXXV; p. 195, No. CCLXXIII.

[4]) *Ibid.*, p. 134, No. CCXXXVIII; p. 164, No. CCL.

[5]) *Ibid.*, p. 146, No. CCXLII.

[6]) Codrescu, *Uricariul*, V, pp. 161, 331; XXV, p. 382.

De și Chilandariul nu apare în aceste danii, el aveà, încă dela Mihnea Turcul, în 1589, un venit anual de 15.000 de aspri dela Munteni [1]).

Dar tipăritura dela 1639 a Doamnei e în legătură cu un mare plan al lui Matei de a da cărți de slujbă întregii lumi slave din preajma lui.

In adevăr o scrisoare a Chiproviceanului Francisc Marcanich, catolic, datată din orașul său, însemnat pentru comerțul Sud-Estului european, la 10 August 1637, cuprinde aceste înștiințări: «Că Matei-Vodă, Domnul Țării-Românești, care stăpânește acum, are de gând *(intende)* a retipărì cărțile bisericești de rit oriental, de care se servesc preoții și călugării din principatul său și din multe alte provincii, precum: Moldova, Rusia, Bulgaria, *Serbia*, *Rascia*, *Herțegovina*, *cea mai mare parte din Tracia și din Macedonia până la Sfântul Munte*; care cărți sunt scrise în caractere sârbești, zise ale Sfântului Chiril, în limba ilirică veche, care e tocmai aceea în care s'a tipărit Liturghieriul iliric la Roma, în tipografia Sfintei Congregații de Propaganda Fide, de acest Rafael de mai sus (părintele Rafael Croatul, călugăr franciscan observant[2]), căruia îi scrie Marcavich, ca și cunoscutului Monsenior Iugoli), pentrucă toate acele părți au cea mai mare lipsă și nevoie de aceste cărți. Al doilea, că *principele de mai sus a trimes să caute prin deosebite provincii cine să înțeleagă această limbă și să poată revedeà și îngrijì de tiparul (attendere alla stampa) acestor cărți, și n'a găsit pe nimeni care să fie în stare;* și, pentrucă i s'a spus că sus zisul părinte Rafael o înțelege și ar fi bun de aceasta, principele a spus acelui nobil să-i scrie și să caute a-l face să vie în Țara-Românească, dându-i pentru acest scop o scrisorică a lui ca pașaport pentru părintele pomenit».

Iată scrisoarea însăș alipită la înștiințarea de mai sus:

«Mathias, Vayvoda Valachiae, etc. Rev. Pater! Nobilis vir, familiaris noster Franciscus Marcavich de nonnullis nostris et quae animo

[1]) Hurmuzaki, XIV, p. 86, No. CXLIX.
[2]) V. P. V. Năsturel, *Viața Sf. Varlaam și Ioasaf*, p. LVIII; Ilie Bărbulescu, *Studii* p. 136; *Vechile relații*, p. 6; *Relations*, pp. 325—6 (pasagiile mi-au fost arătate de colegul mieu, părintele N. Popescu).

habemus pietatis negotiis R. T. nomine nostro edocebit atque ad praestandum nobis studium et laborem suum eandem ad curiam nostram invitabit. Ei itaque plenam fidem habri volumus et humanitatis tuae personam prestolabimus, nostra liberalitate fruituram. Bucareste, 19 iulii 1637.

Mathias, etc. ».

Bucuros de această invitație, Marcanich arată corespondenților săi dela Roma că « s'ar puteà ușor câștigà și readuce la unirea cu sfânta Biserică romană și la supunerea către Papă acel principe și boierii, adică nobilii, cu tot clerul acelei provincii prin mijlocul acelor cărți ale lor, la care ei cred, dar dela sine nu le pricep ». S'ar puteà trimete, de Sfântul Părinte, « vreo reclivie și mai ales din aceà licoare ce izvorăște din moaștele Sfântului Nicolae din Bari ». Rafael ar puteà fi trimes cu titlul de vizitator apostolic, ceeace l-ar ridicà în ochii Domnului. Ar trebuì ca el să aducă « doi-trei alți frați pricepuți și morali *(intendenti et esemplari)*, cari să știe limba ilirică, pentru a puteà să steie cu dânsul, pentrucă acei din Bulgaria sunt puțini și slabi de carte. Dar totul în taină și de frica Turcilor. Și, totul în mare grabă, pentrucă *Domnul are de gând să trimeată la Chiev să cheme pe un oarecare schismatic* (« il principe ha pensiero di mandare in Kiovia a chiamar un certo scismatico »), și Marcavich cată să-l împiedece.

Se recomandà apoi ca Papa să adreseze lui Matei un brev apostolic în care să-i trimeată binecuvântarea, vorbind și « de autoritatea Pontificilor Supremi și de supunerea pe care o datorim cu toții Sfântului Scaun », dar fără a pomenì de tipar, « deoarece principele n'ar voì să se afle de ai săi că el caută să aducă pe un Latin pentru a li îndreptà cărțile ».

Brevul a și fost redactat, la 28 Februar 1638, cu pomenirea dorinții pe care Urban al VIII-lea o are pentru trimeterea de emisari și « în provinciile cele mai depărtate » *(ad remotissimas etiam provincias)*. Rafael Croatul, care e delegat și pentru a vorbì despre mântuirea sufletească lui Vodă și a supușilor lui e prezentat, fără a se precizà scopul venirii lui, ca unul « căruia pentru integritatea și învățătura lui i s'a încredințat de mult recenziunea și îndreptarea câtorva cărți pentru folosul Bisericilor ilirice care, după privilegiul acestui Sfânt Scaun serbează

oficiile în limba slavonă veche » *(cuius integritati ac doctrinae nos aliquot libros ad usum ecclesiarum illyricarum quae ex privilegio huius Sanctae Sedis in lingua slavonica antiqua divina peragunt officia recognoscendos et corrigendos iam pridem commisimus)* [1]).

Dealtfel, în principatul lui Matei erau Sârbi și Ragusani. O listă din 1644 arată la Craiova pe mai mulți negustori de acest neam: Paval Giura Markich, Antun Palušich, Petar Palušich, Dimitrie Slavich, Todor Perich, Ivan Nicola Antich și alții, apoi căpitanii Andrea și Iancul, un Croat, « Guosdeni Ivan Harvatin », un Ragusan Matei [2]).

După această corespondență catolică, nu existà deci tipar slavon în Țara-Românească la 1637. Totuș se pare că în adevăr la 1636 se tipărise în Câmpulung de Rusul Timotei Alexandrovici un Molitvenic [3]). Informația lui Marcavich, din August, se referă astfel la o stare de lucruri mai veche; de fapt încă în Ianuar 1637 apăruse și Psaltirea lui Matei, dedicată « drept-credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri legate cu noi în credință și conglăsuind cu noi în gloriosul dialect slovenesc, adecă Bulgarilor, Sârbilor, Ungrovlahilor, Moldovlahilor și celorlalți » [4]). *Numele Elinei e alipit de al lui* în prefața din care culegem aceste rânduri.

Un Bulgar din Macedonia, Meletie, fusese adus pentru tipar în locul lui Rafael, și meșterul călugăr erà dela mănăstirea bulgărească din Athos, Zograful; i se dădù vechea mănăstire Govora [5]) și i se adause, un moment, alt Bulgar, din Ohrida, Ștefan [6]).

---

[1]) Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, în «Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium», XVIII, 1887, pp. 47—49, n-le XLVI—VII. V. și în raportul de misionar din acest timp: « Li loro libri sono stampati in diversi luoghi come in Moscovia, Venetia et Transilvania, et ancor questo principe a stampato certi; la stampa venetiana è più apprezzata da loro » (*ibid.*, p. 97) ». E și lauda lui Matei, ctitor de biserici. Alt brev, în 1647, *ibid.*, p. 179, No. XCI. I se dau relicvii și icoane în 1652 (*ibid.*, p. 222, No. CXXX). Un privilegiu pentru arhiepiscopul de Sofia dela Constantin Șerban, *ibid.*, pp. 251—3.

[2]) *Ibid.*, p. 149, No. LXXX. La Novobrdo, vechea cetate a minelor de argint sârbești, erà un grup de Sârbi cărturari (*ibid.*, pp. 225—6, No. CXXXV).

[3]) *Archiva societății științifice și literare din Iași*, II, p. 407. Cf. Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, I, pp. 103—104.

[4]) *Ibid.*

[5]) *Ibid.*, No. 37.

[6]) *Ibid.*, p. 146.

La 1642 se trecuse, prin Cazanie, la tipăriturile româneşti ale lui Melchisedec Peloponezianul din Câmpulung (el apare şi la 1650), dar nu fără ajutorul lui Ştefan şi al « drucarului » rus Ioan Cunotovici; Proca, fiul lui Stanciul dela Ocnele Mari, un croitor, Lupu din Lucavăţ, se întâlnesc alături, dar şi *Sârbul, dela Râmnicul Vâlcii*, Tudor Dumitrovici [1]). Ei trec la Dealul, în 1646, sub egumenul Ioan, un zugrav, care face poarta cu *portretele lui Matei şi al Elinei*, iscălite în litere ca ale lui Udrişte Năsturel, şi *Elina plăteşte* pentru a se publicà tot acolo traducerea acestuia, din latină în slavonă, a « Imitaţiei lui Isus Hristos ». *Cartea pătrunde şi la Chilandariu.*

Astfel se ajunge în chip firesc la sosirea lui Ioan din Gonioniţa şi la tipărirea pentru Sârbi a Triodului-Penticostariu.

Cu publicaţiile Mitropolitului Ştefan tiparul muntean a luat pentru vreo cinci ani un alt drum, oprindu-se la moartea lui Matei. Incă din August 1653 însă Doamna nu mai erà în viaţă [2]), — în Maiu, Udrişte îi scrisese frumoasa epistolă despre lupta dela Finta: « Avem nădejde în mila lui Dumnezeu să se surpe semeţia vrăjmaşilor noştri », — dar forma retorică a inscripţiei ei mormântale, amestecul citaţiei latine din cartea lui Iov, arată pe fratele ei ca viu.

---

1) *Ibid.*, p. 153.
2) Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 106—107.

BISERICILE ŞI ŞCOALA GRECO-ROMÂNĂ DIN VIENA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 18 Martie 1932

1. BISERICA SF. GHEORGHE

In Viena există până astăzi două biserici greco-române şi anume biserica Sf. Gheorghe din Steuerhof şi biserica Sfintei Treimi din Fleischmarkt. Bisericile acestea datează dela sfârşitul sec. XVIII-lea şi sunt ctitorii ale comunităţilor greco-vlahe din capitala Austriei. Comunităţile greco-române se constituiră în cursul veacului al XVIII-lea, de către creştinii ortodoxi Greci, Români, Sârbi şi Albanezi cari, din motive politice dar mai ales din interese comerciale, veniră să se aşeze unii în mod statornic iar alţii numai trecător în Viena. Multă vreme creştinii ortodocşi din reşedinţa împăraţilor habsburgici, arhicatolici, au trăit fără să-şi fi avut casa lor de rugăciune, fiindcă în imperiul habsburgic exerciţiul cultului ortodox nu erà liber. Membrii coloniei greco-române din Viena asistau la serviciul religios ce se săvârşià ocazional în case particulare, atunci când vreun cleric ortodox veneà sau treceà întâmplător prin Viena. Deaceea, dela aşezarea lor în Viena, trecù multă vreme până ce se ajunse la regulamentarea canonică şi la recunoaşterea cultului lor.

Luptele îndârjite contra Turcilor aduseră pe imperialii habsburgici în atingere mai deaproape cu populaţiunile creştine din imperiul otoman. Pe timpul asedierii Vienii din 1683,

Şerban Vodă Cantacuzino ridică o capelă ortodoxă lângă Viena, şi anume pe locul unde contingentele munteneşti din armata de asediare turcească îşi aveau poziţiunile lor [1]). După respingerea Turcilor din Ungaria şi alungarea lor peste Dunăre şi Sava, numărul ortodoxilor din imperiul habsburgic sporeà mereu prin înglobarea regiunilor sârbeşti din sudul Ungariei. Această împrejurare determină guvernul austriac de a acordà şi credincioşilor ortodoxi cuvenitele drepturi şi libertăţi religioase în legătură cu liberul exerciţiu al cultului lor. Tratatele de pace dela Carlovăţ (1699), art. 13, şi dela Pojarovaţ (1718), art. 11, prevăd dispoziţiuni pentru liberul exerciţiu al religiei romano-catolice în imperiul otoman. Obligaţiuni similare se impuneau în mod logic şi cu privire la creştinii ortodoxi din împărăţia habsburgică şi îndeosebi cu privire la acei aşezaţi în Viena.

Din protocolul «Hofkriegsrath»-lui, adecă a consiliului aulic de răsboiu, din 9 Maiu 1726, aflăm de fapt că «supuşii turci şi foresterii» adecă străinii cu domiciliul în Viena, se adresaseră împăratului Carol al VI-lea cu rugămintea ca să li se respecte «manutenentia in puncto exercitii religionis» şi să nu fie jigniţi în simţimintele lor religioase. Împăratul, ascultând cererea lor, dădù ordin ca «suplicanţii» în «exercio sui religionis» şi în felul lor de a se închinà lui Dumnezeu să nu fie supăraţi de nimeni, ci să continue a se bucurà de liberul exerciţiu al religiunii lor în condiţiile şi în felul cum li fusese îngăduit până atunci [2]). Din observaţia aceasta finală se vede că credincioşii greco-vlahi din Viena beneficiau încă înainte de 1726 de dreptul de a-şi exercità nesupărat de nimeni credinţa lor în capitala Austriei. Dar alte acte oficiale cu privire la aceste drepturi nu ni s'au păstrat.

Dintr'un raport al consilierului Pluemingen din Decemvrie 1781 [3]) aflăm doar atâta că, serviciul divin pentru credincioşii ortodoxi din Viena se făceà la început de chiriarhii ilirici, adecă sârbi, cari veneau din când în când la Viena, şi anume în

[1]) Cfr. I. I. Nistor, *Un Român iscoadă în tabăra regelui Sobieschi la Viena,* An. Acad. Rom. Ist. ser. III, tom. XII, pag. 57 urm.

[2]) Anexa No. I.

[3]) Anexa No. II.

locuinţele lor particulare. La aceste slujbe dumnezeeşti participau şi credincioşii ortodoxi din Viena şi cu această ocazie preoţii şi diaconii din suita chiriarhilor îndeplineau şi anumite servicii rituale ca botezuri, mărturisiri, cununii şi altele. Primele urme de serviciu divin public după ritul orotdox se constată la 1730, când un mitropolit sârb închirià o casă în Dempfingerhof şi o întocmì pentru nevoile cultului, instalând acolo o capelă cu hramul Sf. Gheorghe. După un răstimp de 6 ani capela se mută din Dempfingerhof în Steierhof.

Din capul locului însă credincioşii greci şi vlahi nu se învoiau cu arhiereii şi clericii sârbi, cari săvârşiau serviciul divin în limba sârbească. Ei cereau cu drept cuvânt ca slujba dumnezeiască să se facă în străvechea limbă rituală grecească. Nemulţumirea lor crescuse aşà de mult, încât în 1753 ei puseră cu putere stăpânire asupra capelei ortodoxe din Steierhof şi izgoniră pe Sârbi de acolo. Ajungând în stăpânirea capelei, ei chemară clerici greci din Arhipelag ca să li îndeplinească funcţiunile rituale în limba grecească. Sârbii, izgoniţi din capelă, reclamară cazul autorităţilor de stat care le dădură câştig de cauză şi îi reinstalară în capela din Steierhof, impunând totodată credincioşilor greco-români să recunoască jurisdicţia bisericească a mitropoliei ilirice.

Dar pacea şi buna înţelegere între credincioşii greco-vlahi şi sârbi nu a fost de lungă durată.

In 1760 ei cerură mitropolitului Nenadovici să li trimită pentru serviciul divin un preot cunoscător al limbii eline. Mitropolitul respinse cererea; atunci Greco-Vlahii se adresară protopopului Damascelo Omero din Triesta, care se grăbì a li trimite un călugăr din Ierusalim pentru serviciul divin la capela Sf. Gheorghe. Indată după sosirea acestuia la Viena, comunitatea greco-română izgonì pe preotul sârb şi proclamă independenţa ei faţă de jurisdicţia bisericească a mitropoliei sârbeşti. Izgoniţi pentru a doua oară din capela greco-vlahă, Sârbii intervenirà din nou pe lângă cancelaria aulică de stat, cerând să fie reinstalaţi în drepturile lor.

Prin decizia din 28 Martie 1761, cancelaria aulică hotărî ca în viitor supuşii turci de origine greco-vlahică să fie egal în drepturi cu supuşii imperiali de naţiune ilirică. Comunitatea

ortodoxă urmà să rămână sub jurisdicția mitropoliei sârbești, iar la capela Sf. Gheorghe din Viena aveau să funcționeze doi preoți, unul de națiune sârbă iar altul de națiune elină, fiecare în limba sa națională.

Hotărîrea aceasta prea înaltă nu mulțumì însă pe Greco-Vlahi în așteptările lor. Deaceea ei nici nu se arătară dispuși să-i dea urmare, ci în Martie 1762, Greco-Vlahii ridicară din capela din Steierhof ornatele, cărțile și alte obiecte de cult și închiseră localul pentru ca să nu se poată săvârșì serviciul religios în el. Din nou intervenì autoritatea publică și restabilì starea de drept, deschizând capela pentru serviciul religios. Dar nici de astădată pacea impusă de autoritățile de stat n'a fost de lungă durată, fiindcă Greco-Vlahii, văzându-se vexați și neîndreptățiți de către Sârbi intrară în legătură cu ambasada rusească din Viena, pentru a fi admiși la serviciul divin ce se făceà în capela ortodoxă de pe lângă acea ambasadă. In 1770 principele Galitzin, ambasadorul Rusiei la Viena, închiriase casa Pilati pentru nevoile ambasadei și instală acolo și o capelă ortodoxă. La intervenția discretă a autorităților austriace, proprietarul casei denunță contractul de închiriere. Atunci Galitzin luă în chirie casele Kraus și instală acolo capela ortodoxă la care începură să umble și Greco-Vlahii ortodoxi din Viena. Dar strecurarea lentă a supușilor otomani în mrejele influenței rusești nu erà de loc în intențiile și în interesul guvernului imperial. Deaceea acesta se văzù silit să aplaneze cu un ceas mai degrabă conflictul bisericesc dintre Sârbii și Greco-Vlahii din Viena. Interese superioare de stat impuneau Austriacilor să rupă de cu bună vreme pe supușii otomani dela capela rusească și să-i readucă la capela lor din Steierhof. Iar aceasta nu se mai puteà obține în alt mod, decât prin acordarea unui larg privilegiu religios pe seama comunității greco-vlahe din Viena.

Tratativele pentru obținerea acestui privilegiu durară ani dearândul, până ce, în cele din urmă, împărăteasa *Maria Theresa*, luând avizul consiliului aulic de răsboiu și al cancelariei aulice de stat, se hotărî să dea comunității greco-vlahe cuvenitul privilej religios. Este primul privilej de acest fel acordat Greco-Românilor vienezi. Acesta poartă data de *10 Februarie*

1776. Pentru a pune capăt certurilor şi neînţelegerilor îndelungate din comunitatea grecească neunită şi a restabilì înţelegerea, pacea şi rânduiala la capela Sf. Gheorghe, se hotărî că numai ctitoria comunităţii Sf. Gheorghe din Steierhof să fie autorizată de a exercità în mod public serviciul religios ortodox în Viena, capitala imperiului, şi de a îndeplinì toate funcţiunile bisericeşti după rânduiala ritului şi a dogmelor greco-orientale. Orice creştin ortodox, de orice naţiune sau limbă ar fi el, este şi rămâne liber să intre în această capelă, să se închine acolo şi să se facă părtaş la harul dumnezeesc, alături de coreligionarii săi greco-vlahi, supuşi ai imperiului otoman.

Cheltuelile pentru întreţinerea capelei, precum şi grija pentru săvârşirea tuturor funcţiunilor bisericeşti după ritul ortodox cadea exclusiv în seama *comunităţii* sau *frăţiei* Grecilor ortodoxi, *supuşi otomani*, ce se îndeletniciau cu comerţul în Viena, cu condiţia ca ei să nu încarce capela cu datorii, ci să o înzestreze cu toate cele necesare pentru îndeplinirea slujbei dumnezeeşti. Cu aprobarea prealabilă a autorităţii de stat, capela puteà fi mutată şi în altă clădire, dacă cea din Steierhof s'ar dovedì necorespunzătoare. La capelă urma să slujească, pentru toate timpurile, un singur preot, care numai în cazuri excepţionale va puteà cere aprobarea pentru angajarea unui al doilea preot de ajutor. Preotul şi ajutorul său trebuie să fie monahi, de naţionalitate şi confesiune elină, aparţinând unei mănăstiri din imperiul otoman. Preotul se alege cu majoritatea voturilor date de membrii comunităţii greceşti. Dacă în viitor naţiunea ilirică ar dorì să cheme un preot sârb pentru îndeplinirea tainei sf. mărturisiri, şi numai pentru aceasta, atunci ea poate să o facă dar pe cheltuiala ei şi fără ca preotul sârb să poată îndeplinì alte funcţiuni bisericeşti, afară de spovedanie. La instalarea sa, preotul grec va trebuì să primească binecuvântarea mitropolitului din Carlovăţ, al cărui nume se va pomenì la sf. liturghie. Prin aceasta se stabilì dreptul de jurisdicţiune bisericească a mitropolitului de Carlovăţ asupra comunităţii greco-vlahe din Viena şi asupra capelei Sf. Gheorghe din Steierhof.

Dealtfel comunitatea greco-vlahă se administrează în mod autonom şi îşi alege din 2 în 2 ani din rândurile ei epitropii, trei la număr, cari să poarte grija capelei. Epitropii sunt admi-

nistratorii legali ai averii comunității, având dreptul de a impune cotizații membrilor, de a face colecte și de a primi legate [1].

După moartea împărătesei Maria Theresa (1780), comunitatea ortodoxă din Viena obținu confirmarea privilegiului ei dela împăratul *Iosif al II-lea*, la *3 August 1782* [2], precum și dela urmașii acestuia *Leopold al II-lea*, la *11 Martie 1791* [3], și *Francisc al II-lea*, la *9 Ianuarie 1794* [4].

In 1831 comunitatea Sf. Gheorghe cerù dreptul de a intrà în proprietatea casei din Steierhof și de a primì daruri și legate și dela credincișoii ortodoxi cari nu erau supuși otomani. Ambele cereri i-au fost satisfăcute în numele împăratului de *arhiducele Ludovic la 7 Martie 1831* [5].

In 1912 comunitatea ortodoxă Sf. Gheorghe numără 30 membri, între cari se găsià și actualul ei preot Dimitrie Gheorgiades, care în raportul său din 23 Ianuarie 1912, adresat magistratului din Viena, își înșiră enoriașii cu numele lor: Laxiades Mihail, Antoniades Panaiot, Chilaivite Gheorghe, Cristommanos Chariton, Demetriades Gheorghe, Gorgeas Constantin, Issakides P. S., Casassis Stavro, Coinsoglu Mihail, Cocalis Anton, Constantinides Sculis, Cutzmanno Gheorghe, Chiriacos Dimitrie, Ocas Petru, Pantazis Ștefan, Ph. Hanurakis Ioan, Pindo Sterio, Sakinis Eukas, Saguni Ion, Simotta Simon, Simotta Ștefan, Sachelarie Mihai, Stavro Charilaus, Spartalis Constantin, Vafiades A., Dr. Demitriades, Bratsiotis Dimitrie și Polizu Nicolai.

2. BISERICA SF. TREIMI

Curând după confirmarea privilegiului pentru biserica Sf. Gheorghe de către Împăratul Iosif al II-lea, în comunitatea ortodoxă din Viena se produse o mare ruptură. Credincioșii

[1]) Anexa No. III.

[2]) Originalul în Arhiva Ministerului Cultelor din Viena, No. 766, dosarul No. 13. Documentul a fost publicat la Viena în tipografia lui « Ioseph Kurzbeck în 1783, și anume în trei limbi, nemțește, grecește și slavonește. Un exemplar a fost descoperit de d. N. Iorga în arhiva comunității grecești din Brașov. Publicația prezintă și o planșă reușită care reprezintă pe Sf. Gheorghe, patronul bisericii. O reproducem în anexă, ilustrația No. 1.

[3]) *Ibid.*

[4]) Originalul în Arh. Min. Cult. din Viena, No. 265, dos. No. 13. Originalele acestor privilegii sunt còpii după privilegiul dela Maria Thereza.

[5]) Originalul în Arh. Minist. Cult., Viena, Dos. 13. Nr. 766.

acestei comunităţi se compuneau din Greci, Aromâni şi Albanezi, dintre cari unii erau *supuşi otomani*, iar alţii *supuşi austriaci*, proveniţi şi din Românii ortodoxi din Principatele Române, din Ardeal, Banat şi Ungaria. Între *supuşii otomani* şi între *supuşii austriaci*, izbucniră certuri şi neînţelegeri din cauza bisericii Sf. Gheorghe, pe care supuşii otomani o reclamau exclusiv pentru dânşii. Sătui de aceste certuri, supuşii austriaci, Greci, Români şi Aromâni luară hotărîrea de a se despărţì de supuşii otomani şi de a se constituì într'o comunitate bisericească aparte. În ziua de 13 Ianuarie 1786, un grup de colonişti, Greci şi Aromâni din Viena, originari din Macedonia şi Epir, dar şi din părţile româneşti de dincoace de Dunăre, 32 la număr, se întruniră la Viena şi hotărîră să se constitue în comunitate bisericească aparte, deosebită de cea a Sf. Gheorghe. Scurt după aceea, în Martie 1786, membrii fondatori ai nouei comunităţi intrară în tratative cu proprietarii mănăstirii secularizate a Sf. Laurenţiu pentru închirierea acestui imobil. Neizbutind, ei căutară să obţină edificiul fostei mănăstiri a Sf. Iacob. Cu proprietarii acestui imobil delegaţii comunităţii căzură uşor de acord pentru cedarea edificiului şi pentru adaptarea lui la nevoile nouei biserici ortodoxe a Sf. Treimi. In conformitate cu dispoziţiunile restrictive ale aşà numitei « *patente de toleranţă religioasă* », bisericile necatolice din Austria nu puteau aveà turnuri, clopote, şi nici acces direct din stradă. Din cauza aceasta chestiunea adaptării fostei biserici catolice a Sf. Iacob la nevoile cultului ortodox, tolerat numai în Viena deopotrivă cu cel evangelic, întâmpină mari dificultăţi. Acestea nici nu au putut fi învinse şi deaceea membrii nouei comunităţi ortodoxe a Sf. Treimi, se văzură nevoiţi de a-şi căutà un alt adăpost pentru biserica lor. Acest adăpost ei îl găsiră în imobilul contelui Stockhammer din Fleischmarkt, aşezat chiar în centrul cartierului grecesc din Viena. Găsind astfel şi localul potrivit pentru noua lor casă de rugăciune, o delegaţie de 6 fruntaşi greco-români, compusă din Constantin Moscuio, Paul Hagi Mihail, Constantin Damsco, Carizius Economus, Nicolai Dumitru şi Dumitru F. Dezattini, obţinură o audienţă la împăratul Iosif al II-lea şi cerură să li se acorde un privilegiu pentru

noua lor comunitate ortodoxă a Sf. Treimi, similar cu cel acordat comunității Sf. Gheorghe.

In urma rapoartelor favorabile ale autorităților în drept din 5 Mai și 2 August 1786, împăratul Iosif al II-lea acordă la *29 Ianuarie 1787*, comunității ortodoxe a Sf. Treimi din Viena un *privilegiu* pentru liberul exercițiu al religiunii ortodoxe. Privilegiul este dat «*Națiunii grecești și valahice*» cu domiciliul în Viena, de religiune greco-neunită, cu dreptul de a exercità liber și public credința lor ortodoxă și anume în capela Sf. Treimi, instalată în imobilul contelui Stockhammer. Acolo membrii comunității ortodoxe « ai națiunii greco-valahice » sunt liberi să asiste la îndeplinirea tuturor exercițiilor religioase, după ritul și rânduiala credinței lor ortodoxe. La slujba religioasă poate luà parte oricine de orice limbă și națiune ar fi el. Comunitatea greco-valahică va purtà grijă pentru întreținerea acestei capele și pentru înzestrarea ei cu toate cele necesare pentru funcțiunile rituale. Preotul capelei va fi un monah de credință și *națiune greco-vlahică* și originar din una din mănăstirile Arhipelagului, exact ca și la capela Sf. Gheorghe. Credincioșii sârbi vor puteà aveà preotul lor, dar numai pentru mărturisire, fără dreptul de a săvârșì și alte funcțiuni rituale și bisericești.

In cele spirituale, noua comunitate fu supusă jurisdicției mitropolitului sârb din Carlovăț, al cărui nume va fi pomenit la serviciul divin. Și biserica Sf. Treimi obținù prin acest privilegiu deplina ei autonomie, comunitatea având dreptul de a-și alege epitropii, de-a impune membrilor ei cotizații, de a face colecte și de a primì legate.

Privilegiul arată că membrii acestei comunități sunt *Greci și Valahi*, domiciliați în Viena.

După moartea împăratului Iosif al II-lea (1790), comunitatea Sf. Treimi cerù confirmarea privilegiului ei dela împăratul *Leopold al II-lea*. Acesta cerù avizul cancelariei aulice și al consiliului aulic de răsboiu. Ambele autorități dispuseră să se facă o cercetare minuțioasă în legătură cu această comunitate, care, pe lângă confirmarea vechiului privilegiu, mai cereà dreptul de a ridicà un turn la capela Sf. Treimi și de a așezà clopote în el. Epitropia comunității Sf. Treimi mai

cereà împăratului și înlocuirea jurisdicției mitropolitului din Carlovăț prin cea a patriarhului din Constantinopol.

Cercetările în privința aceasta dăinuiră multă vreme, fiindcă s'a cerut avizul tuturor competinților între altele și a lui *Atanasie Szekeres*, membru și el al comunității greco-valahice din Viena și censor imperial pentru cărțile grecești. Raportul lui Szekeres din 23 Octomvrie 1792 aruncă o lumină clară asupra originii *coloniei greco-valahice* din Viena și deaceea să ne fie îngăduit a-l reproduce în întregime: « Grecilor veniți acì în Viena din Orient — raportează Szekeres — li s'a îngăduit totdeauna liberul exercițiu al religiei lor. Din tradiție putem aflà doar atâta că ei, în urma tratatului de pace dela Pojarovaț, au obținut, pe lângă exclusivul lor drept de patronaj, și dreptul formal de a-și exercità liberi religiunea lor. Numai după anul 1760, sub mitropolitul Nenadovici, ei au pierdut acest drept prin faptul că ei atuncea au părăsit biserica din Steierhof și s'au alipit în cele rituale capelei ortodoxe dela ambasada rusească, protestând astfel contra revendicărilor mitropolitului sârbesc de a exercità dreptul de patronat asupra lor; acțiunea aceasta de protest a dat naștere unui proces pe chestiunea aceasta. Numai în 1776 Grecii se reîntoarseră la biserica lor după ce li s'a recunoscut formal dreptul de patronaj. Până la 1788 atât Grecii de dincoace, adică austriaci, cât și cei otomani au trăit împreună în biserica din Steierhof. După aceasta însă mai multe familii, între cari și familii din Ungaria, foarte bogate, s'au desfăcut de comunitatea Sf. Gheorghe pentrucă se simțiau disconsiderate și date în lături din partea Grecilor otomani cari erau mai numeroși. Deaceea Grecii supuși austriaci și-au zidit cu mijloacele lor proprii o biserică pe vechiul Fleischmarkt. Majestatea sa Împăratul Iosif al II-lea le-a acordat cuvenitul privilegiu, la fel cu cel al Grecilor Otomani din 1782. Și astfel ființează de atunci încoace în Viena două comunități grecești, separate una de alta, care ambele respectă în mod foarte minuțios dispozițiile privilegiilor recunoscute de împăratul și confirmate în mai multe rânduri, atât cu privire la cele « economice și politice », cât și la cele « spirituale ». Numai că noua comunitate, pentru a evità orice legătură cu națiunea ilirică, față de care Grecii sunt foarte geloși, precum

și pentru a se ferì de orice imixtiune a mitropolitului sârb, a chemat, pentru săvârșirea tainei mărturisirii, un călugăr bulgar cunoscător al limbii ilirice, în loc să cheme un călugăr iliric, precum le impuneà privilegiul. Și așà se explică că comunitatea din Steierhof are numai un preot, câtă vreme comunitatea cea nouă din Fleischmarkt are doi preoți, cari în conformitate cu dispozițiile privilegiului, sunt călugări greci, supuși otomani. In ceeace privește jurisdicțiunea bisericească nici comunitatea Sf. Gheorghe și nici cea a Sf. Treimi nu se abat dela dispozițiunile privilegiului, ci ambele pomenesc numele mitropolitului la liturghie. Cancelaria aulică ilirică, care a fost desființată între timp, o adusese așà de departe, că, în absența mitropolitului, ambele comunități grecești, se înțeleseră să aducă consilierului aulic Petrovich, care erà totodată și episcop, toate onorurile cuvenite unui mitropolit»[1]).

Consilierul aulic Kressel, în raportul său, recomandă *aprobarea* cererii comunității *greco-valahice* cu privire la ridicarea turnului bisericii și așezarea clopotelor în el, precum și cele ce privesc alegerea preoților, pentru a nu jignì națiunea *greco-valahică*, care, prin intensiva ei activitate comercială, aduce folos imperiului și care și din considerațiuni politice merită cea mai largă considerație. In caz contrar, Austria ar pierde avantajele economice și ar slăbì prestigiul ei în Orient, întrucât dependența Greco-Vlahilor de Constantinopol este de preferat celei rusești [2]).

Pe temeiul acestor referate favorabile, împăratul *Francisc al II-lea*, căci Leopold al II-lea murise între timp (1792), confirmă la *8 Octomvrie 1796* privilegiul comunității Sf. Treimi din 1787, accentuând mereu că acea comunitate a supușilor austriaci, aparține națiunii *greco-valahice*.

Privilegiul acesta a apărut mai întâi la 1822 în tipografia Mechitariștilor din Viena în nemțește, grecește, românește și slavonește. Un exemplar a fost descoperit de d-l N. Iorga în arhiva comunitățeì grecești din Brașov. Pe coperta verde a publicației găsim reprodusă «*Casa și turnul bisericii Sfintei*

[1]) Cfr. Raportul lui Greiner din 25 August 1876; Arhiv. Ministerului de Culte din Viena, Dosarul No. 13.

[2]) *Ibid.*

Treimi din Viena în Alten-Fleischmarkt No. 705». O reproducem în anexă Ilustr. No. 2. In 1859 documentul acesta a fost retipărit, în Viena în « Cezaroregească Tipografie de Stat şi de Curte » în ediţie de lux frumos încadrată în chenare aurii, în 4 limbi şi anume în limba germană şi greacă, română şi sârbă. Textul românesc a apărut sub titlul: « *Privilegii*, care cu blândeţe sunt dăruite de Majestatea Sa Împăratul *Francisc al II-lea*, locuitorilor ai acestei cezaro-regeşti catedrale a Vienei, Grecilor şi Românilor, din religiunea orientală, cezaro-regeşti supuşi, în privinţa serbării Dumnezeeşti a lor în biserica parohială a Sf. Treimi care se află pre « Alten Fleischmarkt » . Se pare că epitropia greco-română a bisericii Sfintei Treimi din 1859 nu cunoşteà primul privilegiu acordat comunităţii de împăratul Iosif al II-lea. Deaceea ea se mulţumì să deà publicităţii « privilegiile » confirmate de Francisc al II-lea în 1796 [1]).

Neînţelegerile între Greci şi Sârbi dăinuiră până la 1860, când împăratul Francisc Iosif I, prin rescriptul prea înalt din *27 Sept. 1860*, adresat patriarhului Raiacici din Carlovăţ, încuviinţă constituirea unei *comunităţi ortodoxe sârbeşti în Viena*, căreia i s'a pus gratuit la dispoziţie un loc viran pentru construirea bisericii şi a şcoalei. Şi aşà a luat fiinţă comunitatea sârbească din Viena şi biserica ei cu hramul Sf. Sava din III. Veitgasse 2.

Indată după aplanarea conflictului cu Sârbii, comunitatea Sf. Treimi din Viena, întemeindu-se pe vechile ei privilegii, votă în şedinţa din 20 Ianuarie 1861 un nou regulament prin care se decretă din nou *autonomia* comunităţii în toate treburile ei interne şi externe. Organele autonome erau adunarea generală şi comitetul. Adunarea cuprinde pe toţi membrii comunităţii; ea se întruneşte odată în an, la Crăciun, în adunare ordinară. Adunări extraordinare pot fi convocate de câte ori se simte nevoie sau la cererea comitetului. Adunarea se poate ţine, dacă afară, de membrii comitetului, sunt prezenţi cel puţin 10 membri din comunitate [2]).

[1]) Un exemplar rarisim din această publicaţie se găseşte şi la mitropolia din Cernăuţi.
[2]) Geschäftsordnung für den Ausschuss der Gemeinde k. k. Unterthanen griechisch nicht unierten Glaubensbekenntnisses, zur heiligen Dreifaltigkeit in Wien, genehmigt in der General-Versammlung der Gemeinde am 8/20. Jänner 1861. Wien, 1861.

Ea aprobă raportul general, dă descărcarea cuvenită comitetului și alege pe nouii membri ai comitetului împreună cu revizorii. Comitetul se compune din 12 membri. In adunarea generală din 28 Aprilie 1901, s'au adus regulamentului din 1861 câteva modificări esențiale cu scopul de a împiedicà intrarea în comunitate a membrilor indesirabili, cum erau bunăoară Românii. Noul regulament al comunității prevede că calitatea de membru al comunității nu se obține prin simplul fapt că cineva este ortodox, ci petentul trebuià să obție mai întâiu consimțământul comitetului. Pe calea aceasta s'a încercat de a reduce primirea nouilor membri în comunitate numai la credincioșii de origine elină sau macedo-română [1].

Măsura aceasta erà luată contra ortodoxilor daco-români, al căror număr sporise foarte mult în Viena. Împrejurările politice aduseră cu sine că numeroase familii românești din Ardeal, Banat și Bucovina să se așeze în Viena ca funcționari, ofițeri și liberi profesioniști, îndeosebi ca medici. Ca ortodocși buni, membrii acestor familii intrară în comunitatea ortodoxă a Sf. Treimi, frecventând biserica din Fleischmarkt și căutând mângăiere sufletească la serviciul divin ce se săvârșia acolo de către preotul grec. Încetul cu încetul însă, sporind numărul Daco-Românilor, aceștia simțită tot mai mult nevoia de a ascultà serviciul divin și în limba lor, întrucât limba greacă nu li era cunoscută. Cererea aceasta a fost ridicată în anul 1867 de fericitul *Mitropolit Silvestru*, atunci numai consilier consistorial și deputat în parlamentul din Viena. Silvestru Andrievici cerù în ședința parlamentului austriac ca la biserica Sf. Treimi din Viena să se numească un preot care să cunoască și limba numeroșilor credincioși români [2]. Comunicarea lui Silvestru a fost trimisă la 10 Sept. 1867 guvernatorului Austriei-de-Jos, în următoarea redacție: «Consilierul consistorial și deputatul în parlament S. Andrievici a stăruit asupra necesității, ca la comunitatea greco-orientală a supușilor austriaci la Sf. Treime, pe lângă parohul care știe

[1]) Geschäftsordnung vom 15/28. April 1901, Wien, 1901.

[2]) Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses, LXX. Beilage, V. Session, Gesetzentwurf eingebracht durch den Abgeordneten S. Morariu Andrievici, 1867.

numai greceşte, să fie numit şi un preot care să cunoască limba română şi slavonă. Andrievici a motivat propunerea sa prin faptul că «se impune ca pentru cerinţele religioase ale credincioşilor greco-orientali, să se ia de cu bună vreme măsurile cuvenite cerute de împrejurări, ceeace până acuma din cauza necunoştinţelor de limbă a parohului, nu s'a făcut şi nici nu se face. Parohul Chariates ştie numai greceşte, puţin nemţeşte, iar româneşte şi slavoneşte de loc». Guvernatorul Austriei-de-Jos, primind comunicarea lui Andrievici, se grăbì să o remită epitropiei bisericii greco-române din Viena, cu invitarea de a se pronunţà asupra acestui postulat şi de a arătà totodată numărul credincioşilor ortodoxi din această comunitate, după naţiunea lor şi anume câţi *Greci*, *Români* şi *Slavi* se găsesc în acea comunitate. Răspunsul comunităţii Sf. Treimi nu-l cunoaştem, aşà că interpelarea lui Andrievici pare a fi rămas fără efectul dorit.

In schimb însă în anul interpelării lui Silvestru, adică în 1867, se produseră în monarhia habsburgică refaceri mari şi fundamentale.

3. BISERICILE DIN VIENA SUB JURISDICŢIA MITROPOLIEI DIN CERNĂUŢI

In temeiul nouii constituţiuni din Decemvrie 1867, Monarhia Austro-Ungară se organiză pe bază dualistă. Ea se despărţì în două şi anume în *Austria*, cu numeroasele provincii de coroană, începând cu Bucovina şi sfârşind cu Dalmaţia, şi în *Ungaria* cu provinciile coroanei ungare: Croaţia, Slavonia, Slovacia, Ardealul, Banatul şi Maramureşul. Austria cu provinciile austriace îşi aveà parlamentul său la Viena, iar parlamentul Ungariei şi al provinciilor coroanei ungureşti se întrunià la Pesta.

Prin noua organizare de stat naţiunea ilirică, cu mitropolia ei din Carlovăţ, rămăsese în Ungaria, astfel că atât după prescriptele canonice, cât şi după legile austriace, comunităţile ortodoxe din Viena, a Sf. Gheorghe din Steierhof şi a Sf.

Treimi din Fleischmarkt, urmară să se desfacă din vechea jurisdicție a mitropoliei sârbești din Carlovăț și să caute o așezare și orientare nouă. Epitropiile acestor comunități s'ar fi supus cu mai mare plăcere patriarhiei din Constantinopol, dacă legile statului în care trăiau, li-ar fi îngăduit aceasta.

Dealtfel, comunitățile greco-române din Viena, nu erau singure comunități ortodoxe care urmară să se desfacă de Carlovăț. Episcopia Bucovinei din Cernăuți și episcopiile dalmatine din Zara și Cataro se găsiau în aceeaș situație cą și bisericile Sf. Gheorghe și Sf. Treime din Viena. O soluție trebuià găsită pentru această grea problemă. După studii și consultări îndelungate guvernul, austriac se hotărî să soluționeze problema prin înființarea unei *mitropolii greco-orientale, austriace*, care să cuprindă Bucovina și Dalmația precum și cele două comunități ortodoxe din Viena, care prin situația lor în capitala imperiului și la mijlocul drumului între Cernăuți și Zara, erau predestinate să joace un rol însemnat în viața și desvoltarea nouei mitropolii.

Din considerațiunile acestea, dictate de interesele superioare de stat, a luat ființă, prin înaltul decret imperial din *13 Ianuarie 1873*, noua *mitropolie ortodoxă a Bucovinei și Dalmației* cu centrul la Cernăuți.

In actul de înființare a nouei mitropolii s'a omis menționarea celor două comunități ortodoxe din Viena. Deaceea în ședința sinodului mitropolitan din 30 Iunie 1875, mitropolitul Teofil Bendela insistă asupra necesității de a se trece dreptul de jurisdicție bisericească asupra bisericilor Sf. Gheorghe și Sf. Treimi din Viena, dela mitropolia din Carlovăț, asupra mitropoliei din Cernăuți. Hotărîrea sinodală fu examinată de specialiști în dreptul canonic, între cari de marele jurisconsult Zhismann, profesor la facultatea de drept din Viena, care o găsì întemeiată și bună de a fi pusă în aplicare. Tot atunci au fost consultate și comunitățile Sf. Gheorghe și Sf. Treimi din Viena asupra dorințelor lor. Comunitatea greco-română a Sf. Treimi s'a declarat pentru recunoașterea nouei jurisdicții bisericești, cerând numai respectarea autonomiei ei de până atunci. In schimb însă comunitatea Sf. Gheorghe s'a declarat împotriva recunoașterii nouei jurisdicțiuni, întemeindu-se pe

faptul că membrii acestei comunități sunt *supuși otomani* și ca atari nefăcând parte din noua arhidieceză.

Tratativele acestea dăinuiră mai multă vreme, până ce prin rescriptul prea înalt din *19 Martie 1883* se hotărà « ca comunitățile greco-orientale din Viena, așà precum au fost supuse până acuma mitropoliei din Carlovăț, să fie pe viitor subordonate mitropoliei din Cernăuți, al cărei archipastor este autorizat să exercite drepturile sale episcopale asupra acestor comunități, drepturi ce revin unui episcop față de bisericile eparhiei sale ». In ceeace privește însă așezarea parohului și celelalte chestiuni administrative, continue să rămână în vigoare dispozițiunile de până acuma [1]). Astfel ajunseră comunitățile greco-române din Viena sub jurisdicțiunea bisericească a mitropoliei din Cernăuți, sub care de drept se găsesc până astăzi.

Divergența de vederi între comunitatea ortodoxă a supușilor otomani dela Sf. Gheorghe și cea a Greco-Vlahilor dela Sf. Treime ce s'a manifestat cu ocazia recunoașterii nouei jurisdicțiuni bisericești, s'a manifestat și mai târziu. Intre ambele comunități izbucneau adese certuri și neînțelegeri; fricțiunile dintre ele erau la ordinea zilei și mai ales în ceeace privește membrii, cari erau prea adese disputați și dintr'o parte și din alta. Guvernul din Viena, ca și mitropolia din Cernăuți trimiteau comisiuni de anchete și para-anchete pentru a aplanà certurile și neînțelegerile, cari izbucneau mereu din nou la cea mai mică ocazie. Deaceea guvernul austriac prin *decretul din 6 Mai 1893* căută să curme aceste neînțelegeri, prin o *delimitare sigură* și *definitivă* a drepturilor parohiale ale fiecărei comunități. Decretul de delimitare hotărește următoarele:

1. De parohia Sf. Gheorghe țin toți credincioșii ortodocși din Viena de naționalitate elină, macedo-română și albaneză, cari sunt supuși otomani.

2. De parohia Sf. Treimi se țin toți credincioșii greco-orientali din Viena cari nu sunt supuși români și nu sunt de naționalitate slavă.

---

[1]) Anexa No. V.

3. Toți acei ortodocși cari sunt de naționalitate slavă aparțin nouei comunități sârbești a Sf. Sava [1]).

Astfel a încercat guvernul austriac să aplaneze conflictele dintre diverșii credincioși ortodocși din Viena prin o delimitare a competinței fiecărei din aceste comunități. După datele recenzământului din 1910 trăiau în Viena 4757 suflete ortodoxe, din care 1355 cetățeni austriaci, restul cetățeni străini, maghiari, români, sârbi și otomani.

4. CONFLICTUL DINTRE PATRIARHIA ROMÂNĂ ȘI CEA CONSTANTINOPOLITANĂ

Dar evoluția nu se oprește în loc, căci scurtă vreme după aceea se iviră conflicte noui între aceste comunități. Și îndeosebi în sânul comunității Sf. Treimi, din care făceau parte toți Românii supuși austriaci. Aceștia, dându-și seama de importanța numărului și a valorii lor morale și intelectuale, începură să ceară cu tot mai mare insistență întrebuințarea limbii lor la săvârșirea slujbei dumnezeești. Dar față de aceste cereri juste Grecii, cari dispuneau de majoritatea voturilor în adunarea parohială dela Sf. Treime, se opuneau mereu realizării acestor cereri. Lupta între Români și Greci devenì din ce în ce tot mai aprigă și orice încercare de a o aplanà, rămase zadarnică. Desconsiderați mereu de coreligionarii lor Greci, Românii luară grava hotărîre de a se despărțì de aceștia și de a se constituì într'o comunitate religioasă aparte.

Nevoia unei biserici românești în Viena se simțià din ce în ce tot mai mult prin faptul că colonia română sporià mereu și că în Viena staționau numeroase regimente ce se recrutau din părțile românești ale Ardealului, Banatului și Bucovinei, și cari aveau nevoie de o biserică mai spațioasă pentru satisfacerea cerințelor lor sufletești. Deaceea colonia română din Viena alese încă în anul *1907* un comitet pentru ridicarea unei biserici ortodoxe române. Comitetul luase asupra sa și aplanarea conflictului cu Grecii din comunitatea Sf. Treimi, dar neîn-

[1]) Wiener Zeitung, 1893. No. 195.

ţelegându-se cu ei, se constituiră în *comunitate religioasă* deosebită şi îşi deschiseră încă în 1907 *o capelă românească* în *I. Loewelstrasse 8*, ca o expozitură a bisericii Sf. Treimi. Dar cu toate acestea conflictul cu Grecii şi procesul intentat pentru separarea averii, îşi continuă mersul său până la izbucnirea răsboiului mondial, care a creat, prin rezultatele sale, o situaţie cu totul nouă.

Conflictul între Grecii şi Românii din Viena continuă cu toată asprimea şi după războiu, numai că el a primit astăzi o nouă înfăţişare. Preoţii dela bisericile din Viena nu mai vor să recunoască jurisdicţia mitropolitului din Cernăuţi, ci, recurgând la toate mijloacele îngăduite şi neîngăduite, umblă să se desfacă de jurisdicţia mitropolitului român din Cernăuţi pentru a trece sub jurisdicţia Sf. Sinod din Atena.

La *26 Februarie 1922* mitropolitul Bucovinei primì din partea Sf. Sinod a bisericii greceşti din Atena o adresă prin care erà formal invitat să renunţe la drepturile sale episcopale asupra bisericilor Sf. Gheorghe şi Sf. Treime din Viena. Aceasta cu scopul ca bisericile vieneze să intre sub jurisdicţia Sf. Sinod din Atena, căruia încă în 1908 patriarhul din Constantinopol i-ar fi trecut jurisdicţia asupra tuturor bisericilor din diasporaua grecească. Or, trecerea aceasta de jurisdicţiune din partea patriarhului din Constantinopol nu puteà să se refere în nici un caz la cele 2 biserici din Viena, întrucât la 1908 ambele biserici se găsiau sub jurisdicţia mitropolitului din Cernăuţi, necontestată de nimeni şi bazată pe decretul imperial din 19 Martie 1883. Deaceea pretenţiile episcopale ale sinodului bisericii greceşti din Atena sunt şi rămân fără nici un temei.

Dar cu toate acestea, mitropolitul Vladimir Repta, sub impresia adresei sinodale din Atena, s'a arătat dispus să-i dea urmare, înştiinţând despre aceasta atât autorităţile Republicei Federale Austriace, cât şi pe preşedintele comitetului bisericii româneşti din Viena, prin adresa sa din 14 Decemvrie 1922, prin care îl vesteşte că a răspuns Sf. Sinod al bisericii greceşti din Atena că, « jurisdicţia sa nefiind decât nominală şi foarte precară, a consimţit la trecerea acestor două biserici din jurisdicţia sa în jurisdicţia bisericii din Grecia, dacă vor

consimţì la aceasta atât guvernul român, cât şi guvernul din Viena». « Dar nu pot să nu observ şi acì — zice octogenarul chiriarh — ce am observat şi în hârtia către sinodul bisericii din Grecia că biserica Sf. Treimi este înfiinţată şi recunoscută de stat ca biserică a Grecilor şi Românilor, dar precumpănind grecismul şi opunându-se Grecii ca limba română să se întrebuinţeze în biserică, Românii se văzură nevoiţi de a-şi formà o expozitură proprie cu o capelă deocamdată privată, adecă fără caracter politic, « particulară » ce se îngrijià până acum de preoţi români, nesistematizaţi, cari din întâmplare se aflau în Viena, dar acum ministerul federal austriac al internelor şi al instrucţiunii a aprobat, cu decizia No. 23088 din 7 Decemvrie 1921, înfiinţarea unei parohii ortodoxe române în Viena pentru toţi Românii ortodocşi din Republica Austriacă fără considerare a cărui stat supus sunt ei » [1]).

In adresa sa către Sinodul din Atena, mitropolitul Vladimir a avut precauţia de a-şi lăsà deschisă o portiţă de scăpare, făcând pendintă renunţarea sa de prealabilul consimţimând al guvernului român. Or, guvernul român nu şi-a putut da consimţimântul la renunţarea jurisdicţiei mitropolitane asupra bisericilor ortodoxe din Viena. Şi deaceea mitropolitul Vladimir, sesizat despre aceasta, putù revenì asupra actului său de renunţare atât prin o adresă către guvernul român, cât şi prin o nouă scrisoare trimisă preşedintelui societăţii bisericeşti din Viena, Constantin Mandrilă No. 55 din 27 Aprilie 1923, prin care declară că: « In faţa situaţiei cum ea se prezintă astăzi, nu putem consimţì ca bisericile ortodoxe greceşti din Viena, şi anume biserica Sf. Gheorghe şi biserica Sf. Treime, să treacă de sub administrarea spirituală a mitropoliei sale sub jurisdicţia Sf. Sinod bisericesc al Greciei ». Iar la 27 Aprilie 1923 mitropolitul Vladimir trimise « Sfântului Sinod al bisericii ortodoxe a Greciei în Atena » următoarea adresă de revenire asupra primei sale hotărîri de renunţare:

« La adresa din 26 Februarie 1922 Nr. 1 prezidial 234 (D. 615) pe care am primit-o prin legaţiunea regatului Greciei în Bucureşti, cu onoare şi cu iubire frăţească Vă aduc la cunoştinţă că, în faţa

[1]) Originalul scrisorii se păstrează în arhiva mitropolitană din Cernăuţi.

situaţiunii cum se prezintă ea astăzi, nu pot consimţì ca bisericile ortodoxe greceşti din Viena şi anume biserica Sf. Gheorghe şi cea a Sf. Treimi, să treacă de sub administraţia spirituală a mitropoliei noastre, sub jurisdicţiunea Sf. Sinod bisericesc al Greciei ».

« La această hotărîre trebuie să persist mai ales din următoarele consideraţiuni: 1. Că parohia cu biserica Sf. Treimi din Viena a fost la timpul său (1787) înfiinţată şi recunoscută de stat ca parohie a locuitorilor ortodoxi de naţionalitate *greacă şi cea valahă*, sub aceasta din urmă având a se înţelege, după numirea de atunci, locuitorii români de pretutindeni;

2. Că această biserică şi parohie a fost şi este şi până în prezent întreţinută în mare parte şi din contribuţiunile parohienilor români, al căror număr prevalează acum de multe decenii pe cel al parohienilor greci;

3. Că parohienii români persistă la cererea lor ca să rămână şi mai departe sub jurisdicţiunea arhidiecezei noastre, neputându-se ei până acum înţelege cu parohienii greci asupra unei separaţiuni juste a averii bisericeşti, care le-ar puteà înlesnì înfiinţarea şi activarea unei parohii proprii, precum şi clădirea unei biserici a lor în Viena. Al Mult Prea-Sfinţiei Voastre întru Hristos frate, Vladimir » [1]).

Se pare însă că cu toate acestea patriarhul din Constantinopol, de acord probabil cu Sf. Sinod din Atena, a trimis în 1924 la Viena, cu depline puteri eclesiastice, un episcop grec cu titlul de « Amasia », acordându-i totodată atribuţiile de episcop ortodox pentru Europa Centrală, cu ordinul expres de a luà în stăpânire cele 2 biserici, care au cerut probabil acel act de supunere şi recunoaştere. Parohul dela Sf. Treime s'a supus ascultării faţă de noul episcop Ghermanos, iar la introducerea acestuia a asistat şi ministrul grec din Viena. Parohul Gheorghiade însă, care are rangul de arhimandrit, a refuzat categoric să recunoască pe episcopul Ghermanos, trimis dela Atena şi dela Constantinopol.

La 22 Aprilie 1926 cucernicul arhimandrit Gheorghiade, parohul bisericii Sf. Gheorghe din Viena, a adus la cunoştinţa Mitropolitului Bucovinei refuzul său, zicând:

« Inalt Prea Sfinţite, ţin de datoria mea să Vă comunic următoarele: Inainte de Crăciun cu ocazia sosirii la Viena a Episcopului care îşi atribue dreptul de a inspectà biserica noastră eu am scris o scrisoare

[1]) Originalul în arhiva mitropolitană din Cernăuţi.

particulară Patriarhului din Constantinopol care mi-a fost profesor de teologie, rugându-l să dea ordin acestui Mitropolit al Europei Centrale de a lăsà în pace pe creştinii mei şi, în acelaş timp, i-am comunicat că Mitropolia mea canonică este cea din Cernăuţi şi că este imposibil de a mă despărţì de ea, pentrucă dreptul canonic prevede pedeapsa excomunicării pentru preotul care se desparte de Episcopul său.

La această scrisoare n'am primit nici un răspuns dimpotrivă însă şeful şi preşedintele comunităţii noastre, care trimisese şi dânsul o scrisoare particulară patriarhului, a primit un răspuns prin care i se comunică oficial că comunitatea trebuie să se mulţumească de obligaţiile Inalt Prea Sfinţiei Voastre faţă de biserica Sf. Gheorghe, pentrucă această biserică aparţine acum patriarhului din momentul în care Mitropolitul din Cernăuţi a recunoscut patriarhatul României. Vă las să judecaţi dacă această motivare este îndreptăţită şi dacă ea nu este cumva un îndemn către credincioşi la revolta eclesiastică. Astfel stând lucrurile mă aştept ca în curând să fiu pus înaintea unei dileme : sau să ascult de comunitate care va cedà recomandaţiunilor patriarhului, din care cauză urmează să fiu excomunicat de Inalt Prea Sfinţia Voastră, sau să mă supun Inalt Prea Sfinţiei Voastre, urmând ca în cazul acesta să fiu destituit din postul meu de paroh de către comunitatea bisericească de aici.

Inalt Prea Sfinţite, sunt un preot bătrân şi mă găsesc de aproape 30 de ani în serviciul bisericii; 15 ani am fost profesor de teologie în Constantinopol şi de 15 ani sunt preot. Elevii meu sunt mitropoliţi, iar eu din modestie şi din alte motive rămân şi doresc să mor ca simplu preot, deşì am fost odată ales mitropolit şi n'am primit alegerea. Să mor acum de foame, fără pretenţie, fără nimic în buzunar, sărman ca un şoarece de biserică? Ce să fac? Totul depinde de politica guvernului elin care este rău informat asupra comunităţilor greceşti din Viena. Ani de zile am trăit în linişte şi acum iată că s'a ivit demonul între noi.

Primiţi Inalt Prea Sfinţite omagiile mele
Arhimandritul Demetrius Gheorghiades»

Vrednic de reţinut este faptul că parohii dela bisericile din Viena şi-au reinversat rolurile. In 1883 parohul bisericii Sf. Gheorghe erà contra recunoaşterii jurisdicţiunii bisericeşti a Mitropolitului din Cernăuţi, pe când parohul dela biserica Sf. Treimi erà pentru această recunoaştere. In 1926 lucrurile se desfăşoară în mod invers, arhimandritul Gheorghiades dela Sf. Gheorghe este pentru menţinerea jurisdicţiei mitropolitului bucovinean, pe când cel dela Sf. Treime este un adversar hotărît al acestei jurisdicţiuni.

Guvernul român, sesizat încă de mitropolitul Vladimir, a intervenit la Atena pentru aplanarea conflictului. Răspunsul sosit dela Atena la 6 Martie 1926 nu este satisfăcător, întrucât guvernul elin răspunde că consideră chestiunea ca fiind de competința exclusivă a patriarhiei ecumenice din Constantinopol.
Aşà fiind, patriarhia română, prin adresa sa din 17 Maiu 1926 a intervenit pe lângă patriarhia din Constantinopol, cerând cuvenitele lămuriri în chestia bisericilor ortodoxe dela Viena. Răspunsul patriarhiei din Constantinopol n'a sosit încă. Dar oricât, din cele arătate până acuma se vede că conflictul româno-grec dela Viena dăinueşte încă şi că aplanarea lui aparține viitorului celui mai apropiat.

5. ŞCOALA NAȚIONALĂ GRECO-VLAHĂ DIN VIENA

Curând după obținerea confirmării privilegiului cu privire la biserică, comunitatea greco-română din Viena a Sf. Treimi stăruì pentru obținerea autorizației de a deschide şi o şcoală națională grecească în capitala Austriei, unde Grecii aveau două tipografii, una a lui George Vendoti şi alta a fraților Markides Poulion, în care apărù în 1795 un Calendar iar în 1797 Abecedarul lui Constantin Ucuța Moscopoleanul pentru tineretul aromân [1]). La 30 Noemvrie 1803 împăratul Francisc al II-lea aprobă în principiu înființarea şcoalei care fu activată numai în temeiul decretului imperial din 6 Maiu 1804. « Decretul c. r. de curte prin a cărui putere se iertà comunității a bisericii greceşti de acì de a constituì o şcoală proprie națională în capitala aceasta c. r. Viena » a apărut ca şi privilegiul din 1796 la Viena în ediție de lux în anul 1859 şi anume în limba germană, greacă, română şi sârbă. Decurând d-l N. Iorga a descoperit în arhiva Comunității greceşti din Braşov prima publicație a acestui document intitulat:
«*Decret a K. I. prea înaltei curți a cancelariei, cu a cărui putere, să iartă ceii de aici obstimi à bisericii răsăritului de a*

---

[1]) Per. Papahagi, *Scriitorii Aromâni în secolul al XVIII-lea*, pag. 49 urm.

alcătui o şcoală elinească, însuşită a neamului lor, aici întra-ceastă K. I. Catedrală a Vienei». Pe pagina a patra a copertei este reprodusă şi «*Casa Fondului Şcoalei din Viena în Untere Beiverstrasse No. 748*. (Vezi în Ilustraţia No. 3).

Epitropia Sf. Treimi ceruse o şcoală de 5 clase şi cursuri de filozofie. Guvernul austriac însă nu-i aprobă decât o şcoală de 4 clase şi anume cu secţiuni separate pentru băieţi şi fete. Infiinţarea cursurilor de filozofie s'a amânat pentru mai târziu şi anume numai pentru cazul când s'ar dovedì că elevii şcoalei naţionale greceşti n'ar puteà urmà cu succes cursurile filozofice la universitate.

Cu aceste restricţiuni s'a admis deschiderea şcoalei în următoarele condiţiuni:

1. Invăţământul religios trebuià să se predeà cu toată râvna spre luminarea minţii şi a inimii, de un preot încercat, şi anume în două ore pe săptămână pentru fiecare clasă. Preotul erà obligat să grijească ca şi acei fii ai naţiunii greceşti cari frecventează alte şcoli, ca bunăoară liceul, academia reală sau cursurile filozofice la universitate, să poată urmà cursul religios în 2 ore pe săptămână, urmând a primì notele cuvenite din această materie la sfârşitul fiecărui semestru de studii.

2. Şcoala naţională grecească nu trebuià să fie o şcoală savantă, ci o şcoală civilă de patru clase, deopotrivă cu şcoalele similare din imperiu. Materiile ce se predau erau: cetirea, scrierea, aritmetica, geografia, compoziţii în scris şi limba elină.

3. Cine doreà să ajungă dascăl la această şcoală erà dator să prezinte, pe lângă certificate autentice de bună purtare şi simţiminte loiale, şi diplome asupra cunoştinţelor sale în materiile de predare şi în metodele de învăţământ. Dascălii nu puteau fi numiţi la această şcoală fără aprobarea prealabilă a autorităţilor de stat.

Intrucât elevii şcoalei naţionale primeau instrucţie pentru nevoile statului în care trăiau, dascălii trebuiau să cunoască şi limba germană. Ei erau ţinuţi să întocmească programul de învăţământ în aşà fel, ca să predeà materiile simultan în limba nouă şi veche grecească şi în limba germană. Deaceea se impuneà ca manualele didactice să înfăţişeze pe o pagină materialul de predat în limba germană, iar pe ceilaltă pagină în

limba grecească. Inainte de a fi admise în şcoală, cărţile didactice trebuiau să fie aprobate de autoritatea de stat, în sarcina căreia cădeà aprobarea tuturor cărţilor didactice.

5. Şcoala naţională grecească stăteà în ceeace priveşte disciplina şcolară şi metodele de predare sub controlul « domscholasticului » şi al inspectorului superior al şcoalelor germane.

6. Elevii şcoalei naţionale greceşti, cari după absolvirea ei doreau să treacă la gimnaziu, la academia reală sau la universitate, trebuiau să se supună examenului de admitere, deopotrivă cu absolvenţii şcoalelor similare germane.

7. Eforii şcoalei nu face puteau nici o schimbare în organizarea şcoalei fără aprobarea prealabilă din partea autorităţii de stat.

8. Comunitatea bisericească erà datoare să poarte grija pentru toate nevoile şcoalei, să acopere toate cheltuelile, pentru ca şcoala grecească să nu cadă cu nimic în sarcina statului.

Eforia şcolară erà obligată să raporteze regulat autorităţii şcolare asupra tuturor veniturilor şcoalei, fie prin dar, fie prin legate sau prin cotizaţiuni. Se îngăduì ca şcoala să fie instalată în etajul al 2-lea din edificiul bisericii Sf. Treimi, unde se găsiau camere spaţioase şi bine luminate pentru clase. Se impuse ca băieţii să fie separaţi de fete în localuri de clase deosebite.

Decretul de activare a şcoalei naţionale greceşti poartă data de *19 Maiu 1804* şi este semnat de contele Mitrowski şi Pichler.

Pentru conducerea şcoalei se alegeau în fiecare an deodată cu epitropii bisericeşti şi o *eforie* şcolară compusă din 3 până la 6 membri. Prin decretul imperial din 16 Noemvrie 1811, controlul asupra şcoalei naţionale greceşti trecù dela « *domscholasticul* » şcoalelor germane, asupra unui « *comisar al căpităniei oraşului Viena* ». Numai târziu de tot, la 15 Septemvrie 1867, controlul asupra acestei şcoli fu încredinţat unui fruntaş din comunitatea greco-română, agreat de guvernul austriac.

Intr'un raport al epitropiei Sf. Treimi din 1912 se susţine că şcoala naţională grecească din Viena fusese frecventată în cursul vremurilor de peste 500 elevi.

Prin înfiinţarea şcoalei naţionale greceşti s'a creat la Viena un centru de cultură şi propagandă grecească. Membrii

bogați ai puternicei și înfloritoarei colonii sprijiniau din răsputeri pe lângă cauza culturii și aspirațiunile naționale grecești, întreținând în capitala Austriei și o gazetă grecească «*Ἕρμης ὁ Λόγος*», la care colaborară cărturarii lor cei mai celebri. Guvernul austriac urmărià cu atențiune publicațiile grecești și expulză în 1798 pe frații Markides din toate statele Austriei, fiindcă tipăriseră proclamațiunile revoluționare ale lui Rizas [1]). In 1814 petreceà la Viena într'o misiune particulară Tudor Vladimirescu, unde venise să reguleze anumite afaceri de moștenire rămase pe urma Elincei, soția lui N. Glogoveanu, care murise la Viena. Intre cheltuelile ce urmau să fie acoperite pe urma morții Elincei găsim și suma de 200 fl. dați «în biserica unde s'a slujit» care nu puteà fi alta decât biserica Sf. Treimi din Fleischmarkt, precum amintește Tudor în scrisoarea sa din Viena cu data de 18 Iunie 1814 [2]). La Viena eroul oltean se întâlnì cu Iordache Olimpiotul care pare să-l fi introdus în misterele societăților secrete ale eteriștilor și carbonarilor. Poate că acolo Tudor va fi făcut jurământul de credință pe steagul eterist, jurământ care i-a fost așà de fatal mai târziu [3]).

Membri celebri ai coloniei greco-române din Viena erau frații Tunusli cari la 1806 făcură să apară în capitala Austriei în traducere grecească faimoasa istorie a Țării-Românești de Mihai Cantacuzino [4]).

Un oarecare Grigori Dimitrie din colonia greco-română din Viena erà corespondentul lui Ipsilante care adunà cu activitate toate svonurile ce circulau în popor, le redactà în depeșe și le trimiteà principelui la București, [5]). La Viena a petrecut în mai multe rânduri și Daniil Philippide, autorul «Geografiei moderne» și «Istoriei României», savanta istorie a națiunilor valahă, moldavă și basarabeană, închinată împăratului Alexandru. Redactorii gazetei grecești din Viena deschiseră o polemică violentă în jurul operii acesteia, care le păreà că

---

[1]) Papahagi Per., *o. c.*, p. 50.

[2]) N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu*, An. Ac. R. Ist. XXXVII, p. 121 urm.

[3]) N. Iorga, *Iordache Olimpiotul*, vânzătorul lui Mihai Viteazul, An. Ac. Rom., Ist. XXXVIII, p. 454 urm.

[4]) N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în sec. XVIII.* p. 131.

[5]) Hurmuzaki, *Docum.*, Supl. I, vol. II, p. 282.

înfăţişează istoria neamului românesc în condiţiuni prea favorabile [1]).

Doctorul Alexandridis, medic la Viena, a tradus din englezeşte istoria Greciei de Goldsmith. Vasile Papa Eftimie a tradus şi el din nemţeşte o istorie a Greciei. Un exemplar din această carte, destul de rară, a fost descoperită de d-l Iorga la mănăstirea din Sinaia. Acel Vasile Papa Eftimie se prezintă că originar din Constantitzinos în Macedonia şi face traducerea cărţii pentru uzul şcoalei naţionale greceşti din Viena, «întemeiată acolo de frăţia Romeo-Vlahilor» *«Ῥωμαιοβλάχων»*, adica de comunitatea greco-română a Sf. Treimi. Cartea a apărut la Viena în 1807.

Vasile Papa Eftimie erà unul dintre cei dintâiu dascăli ai şcoalei naţionale greceşti din Viena. La acest *«Ἑλληνομουσεῖον»* Vasile Papa Eftimie a funcţionat ca profesor 5 ani şi jumătate, ţinând toate examenele cari se cereau pe atunci. El arată că şcoala aceasta erà, precum am văzut dealtfel şi din uricul ei de fundaţiune, o şcoală apuseană, în care nu se mergeà numai ca la şcoalele cele vechi, până la Psaltire şi până la Octoiich, ci învăţământul se îndreptà după îndrumările lui Corai Constanda sau ale ierodiaconului Ştefan Duca şi la care materiile se predau după cărţile lui Bouffier şi Müller. Examinând cărticica aceasta, d-l N. Iorga găseşte între membrii coloniei greceşti din Viena, prenumeranţi la această carte, între alţii pe George Constantin Doiu, Naum, Atanasie Ghica, Iosif Nacu, Titiris, Curti, Dimu Nicolai Dora, Nicolai Tircă, Ioan Tunuslid, Papa Sterie, Teodor Racu, Rafael Dumba şi alţii. Intre prenumeranţi întâlnim şi pe «Arhicămăraşul Ioniţă Başotă», pe C. Filliti, Mihai Cantacuzino şi pe însuş Enache Văcărescu [2]).

La mare însemnătate ajunse Ion Nicolidis din Pind, mort la 12 Octomvrie 1828, medic al coloniei greceşti şi nobilitat de împăratul Francis al II-lea la 1792 cu predicatul de «Pindo»

---

[1]) N. Bănescu, *Viaţa şi opera lui Daniile Dimitrie Philippide*, Anuarul Inst. Ist. Naţională. Cluj, II, p. 176 urm.

[2]) N. Iorga, *O nouă carte privitoare la Românii din Balcani*. Rev. Ist. IX. No. 7—9, p. 113 urm.

după numele patriei sale. Cu un an înaintea morții sale Nicolaide dărui din bogata sa bibliotecă școalei naționale din Viena 120 volume din clasicii greci și latini [1]).

Advocatul Ambrosie Comoroșan, făcând studii în arhivele din Viena a descoperit o serie de legate pentru scopurile comunității greco-române din Viena; între ctitorii și adăugătorii acestor așezăminte găsim pe cunoscutul cenzor Atanasie Szkeres (1793), Dimitrie Hamca (1818), Mihail Lesso (1841), Constantin Bellio (1843), Kyrio de Nicolitz de Sckatz și Moditzești (1854), Chiriac Gagi Angelo (1862), Cozma Bilivero (1876), fost arhimandrit la biserica Sf. Treimi.

Dar personalitatea cea mai celebră din colonia greco-română din Viena a fost, pe la mijlocul veacului trecut *Simion Sina*, originar din Cavale în Macedonia. Sina erà unul dintre Greco-Vlahii cei mai bogați și mai de seamă din colonia greco-română din Viena. Dragostea și interesul său pentru artă erà sprijinită și de o mare avere de care dispuneà. El se bucurà, ca și mai târziu Dumba, în înalta societate vieneză de mare trecere și de multe simpatii și fusese nobilitat, primind atributul: Baron de Hodos și Kizdia.

Biserica Sf. Treimi din Viena se dărăpănase în cursul vremii și aveà nevoie de reparațiuni radicale. Deaceea la 1858 epitropia bisericească hotărî să restaureze biserica. Atunci Simion Sina se oferì să ia asupra sa toate cheltuelile de restaurație. Și cum mijloacele sale materiale îi îngăduiau, el își puse în gând să creeze din biserica greco-vlahă de pe Fleischmarkt un adevărat monument de artă bizantină în capitala Austriei. In scopul acesta Sina se puse în legătură cu *Theophil Hansen*, unul dintre cei mai mari și mai celebri arhitecți ai Vienei din vremea aceea, care se oferì să elaboreze planul de

[1]) Valeriu L. Bologa, *Medici aromâni în Monarhia Habsburgică*, în « Omagiul lui N. Iorga », p. 56 urm.; cfr. V. L. Bologa, *Știri despre Aromânii din Austria la începutul veacului trecut*, în Anuarul Inst. Ist. Naț. Cluj. V, p. 503 urm. Alt profesor celebru al școalei naționale din Viena erà Mihail G. Boiagi, autorul cunoscutei « Gramatici Române sau Macedo-Romàne », apărută în 1813 la Viena cu text paralel aromân, gr.-elin și german, precum cereà decretul de înființare a școalei. Pentru uzul acelorași școale a tradus Boiagi și « Orbis pictus » al lui Comenius.

Mihai G. Boiagi, *Gramatica Română sau Macedo-Română*, editată de Per. Papahagi, Buc. 1915.

restaurație al bisericii în stil bizantin și să facă din această biserică o adevărată podoabă a Vienei [1]).

Cu pictura interiorului se însărcină cunoscutul pictor vienez *Karl Rhal*, care împreună cu discipolii săi *Bitterlich* și *Eisenmenger*, împodobiră biserica cu admirabile picturi bizantine. Tablourile Sf. Treime, Sf. Simion, Sf. Caterina, Sf. Gheorghe și Sf. Maria cu pruncul Isus în brațe sunt opere artistice de mare preț pictate de *Rahl*. Restul picturilor se datoresc discipolilor săi Bitterlich și Eisenmenger. Mozaicurile bizantine cari împodobesc interiorul bisericii, precum și columnele de marmură sunt opera profesorului *Thiersch* din München [2]).

In vestibulul bisericii, pe peretele din stânga dela intrare, se găsește o tablă comemorativă cu următoarea inscripție în limba greacă și germană:

> «Templul acesta al Dumnezeeștii Treimi,
> L-a împodobit din belșug Simion baron de Sina;
> El a lărgit interiorul și a ridicat turnul clopotniței,
> El a înfrumusețat templul Domnului cu îmbelșugare și artă;
> Deaceea Sf. Treime, ocrotește cu binecuvântarea ta,
> Drept răsplată pentru atâta evlavie, pe ctitori
> Cât și casa împodobită de ei [3]).

In starea aceasta, admirată de toți iubitorii de artă și de frumos, s'a conservat biserica Sf. Treimi de pe Fleischmarkt până în ziua de astăzi. In arhiva comunității greco-române din Viena trebuie să se găsească material bogat și de mare preț pentru studiile noastre politice, istorice și culturale.

Pilda lui Sina († 1876) a fost urmată de Nicolai Dumba, fiul lui Sterie Dumba († 1870), organizatorul industriei textile în Austria, poate rudă cu Rafael Dumba, pomenit între prenumeranții la istoria Greciei de Vasile Popa Iftimie. Ca și Sina a fost și Nicolai Dumba un mare mecenate al artei

---

[1]) Theophiles Hansen, *Der Umbau des Pfarr- und Schulgebäudes der n. u. Griechen in Wien.* «Bauzeitung», anul 1861.

[2]) Vezi Ilustrația No. 4.

[3]) Wilhelm Kisch, *Die alten Strassen und Plätze Wiens und ihre historisch interessanten Häuser*, ein Beitrag zur Kulturgeschichte Wien mit Rücksicht auf vaterländ'sche Kunst, Architektur, Musik und Literatur, Wien, 1883.

și un om cu mare trecere în viața economică și politică a Austriei, care ca membru în delegațiunea austriacă a rostit discursuri cu mare răsunet pentru Români. Dumba s'a considerat totdeauna ca membru al coloniei greco-române din Viena, și ca reprezentant al ei la diferite manifestațiuni sociale, artistice și culturale [1]. N. Dumba erà între altele și președintele celebrei societăți corale din Viena « *Männergesangverein* ». Fiul său Dr. L. Dumba a fost ambasadorul Austro-Ungariei la Washington.

In 1888 a apărut în foiletonul cotidianului vienez « Neue Freie Presse » o serie de articole din pana publicistului Dr. Alexandru Pecz asupra « Macedo-Românilor din Viena ». Pecz insistă asupra importanței elementului macedo-român pentru viața comercială a Vienei. *El înfățișează pe negustorii orientali din Viena ca Greci după cultură și confesiune, ca Osmani după țara din care veniau și drept Macedo-Români după origina lor etnică.*

Aceasta mi se pare una din cele mai bune definiții a originei și alcătuirii comunităților greco-române din Viena.

După Pecz negustorii greco-vlahi din Viena s'ar fi așezat în ultimile decenii ale veacului al XVIII-lea în capitala Austriei, mânați fiind la emigrare din Macedonia și Epir în urma luptelor și tulburărilor continue din patria lor. Familii macedo-române în Viena erau după Pecz: Sina, Dumba, Curti, Duca, Tirca, Spista, Dora, Gyra, Capra, Zotta și altele. Familii macedo-române s'au așezat și prin alte orașe mai mici din provincie. Reprezentantul unui cerc electoral din Stiria bunăoară erà un oarecare *Cabdebo*, care atrase atențiunea generală asupra elocvenței sale în parlamentul austriac dela Kremsir. Or, Cabdebo nu este decât numele românesc de Cap-de-bou, o familie rătăcită în lumea germană a Stiriei. Intre cetățenii Meier și Schmidt din Leobersdorf apare și un oarecare Apostolides, Macedo-Român și el din cine știe ce regiune a Macedoniei sau a Epirului [2].

---

[1] Hugo Wittmann, *Die Dumbas*, în « Neue-Freie Presse », 31 Oct. 1915.; cfr. H. P. Petrescu, *Familia Dumba și Viena*, în « Transilvania », an. 57, No. 5, p. 167 urm.

[2] Cfr. Romänische Revue, Die Macedo-Romänen in Wien, V, 1889, p. 26 urm.

In deceniile din urmă influenţa Macedo-Românilor şi a Românilor în genere a început să scadă mereu în comunităţile greco-române din Viena. Este însă incontestabil că atât bisericile Sf. Gheorghe şi Sf. Treime cât şi şcoala naţională grecească, ce a luat fiinţă la Viena în 1804, sunt şi rămân ctitorii, la cari Macedo-Românii au avut partea lor însemnată de contribuţie.

ANEXE

I.

Viena, 9 Mai 1726

Ordinul împăratului Carol al VI-lea de a se îngădui supuşilor otomani de religiune ortodoxă liberul exerciţiu al religiunii lor.

« Türkische Unterthanen und Forestiers der griechischen Religion alhier bitten um Manutenenz in puncto exercitii religionis und dass sie keineswegs hier in Falls möchten beeinträchtigt werden Befehl. Denen Supplikanten wiederumben hinauszugeben und lasset man es bei den Exercition allhier suae religionis auch als gebräuchiger Pflegung ihres Gebets auf Art und Weise, wie solches ihnen aller hier gnädigst zugestanden worden, ferners bewenden also, dass sie darinnen ungekränkter contimieren können und bei ihnen bestehender widerigen Zumutung es zu Erkenntnis und Fürkehrung des weiteren anzuzeigen haben ».

Wien, den 9. Mai 1726.

(ss) V. Reche von.

[Arhiva Ministerului de Răsboiu, Viena, Protocolul « Hofkriegräthen » din 1726, Mai 9. Exp. Foll. 844].

II

Viena, 29 Decemvrie 1781

Paportul consilierului aulic Plümegen către împăratul Iosif al II-lea, despre începuturile comunităţii greceşti din Viena.

Die sämtlichen nicht unirte griechische Religionsverwandte, dann türkische Unterthanen und Handelsleute allhier stellten in der Nebenlage das alleruntertänigste Ansuchen, womit das von Weiland Ihrer Majestät der Kaiserin glorwürdigster Gedächtniss ihnen allermildest verliehene Privelegium in Ansehung ihrer im Steierhofe hieselbst habenden Pfarrkirche ad St. Georgium, und der daselbst

ausübenden seelsorglichen Verrichtungen allergnädigst bestättiget, zugleich aber nach dem von ihnen beigelegte Entwürfe abgeändert und ausgefertiget werden möchte.

Dieses Gesuch hat man zwar der königl. hung. Hofkanzlei zu weiteren Veranlassungen aus der Ursache mitgetheilet, weil diese Angelegenheit vorhin durch die illyrische Hofdeputation einverständlich mit der niederösterreichischen Justiz-Banko-Deputation verhandelt, erstere Stelle aber in der Folge mit der hung. Hofkanzlei vereinbaret worden ist. Allein da nachher auf das in Sachen Allerunterthänigst vorgelegte Protocoll über diesen Gegenstand die Allerhöchste Entschliessung erfolgte, dass die hung. Hofkanzlei nur insoweit an die Stelle der vormaligen illyrischen Deputation getreten, als diese das Religionswesen der Illyrier und Griechen in den königl. hungarischen Ländern zu besorgen hatte, mithin die Ausfertigung der Privilegien für die dahin befindliche nicht unirte Gemeinde lediglich ein Gegenstand diesortiger Hofkanzlei sein, so hat man obgedachte hungar. Hofstelle angegangen, das eingangs angeführte Gesuch der nicht unirten Griechen samt allen dashiesige nicht unirte griechische Kirchenwesen betreffenden aetis prioribus anher zurückzustellen.

In dem angebogenen Reinsinnato de dto. 30. November et prosta 18. December sendet dieselbe vorerwähnte Bittschrift mit der Erinnerung zurück, dass selbe in die Ausfertigung der Bestättigung dieses Privelegiums sich nicht einlassen können, weil die hier im Steierhof befindliche Kirche ihrer Jurisdiction nicht unterliege, und legt zugleich einen Auszug der Acten bei, woraus erhelle, auf was Art die Religions-Uebung der nicht unirten Griechen zu Wien eingeführet worden und aus welchen Beweggründen der mehrgedachten Kirche dieses Privilegium ertheilet worden sei. Es sein nämlich den von Zeit zu Zeit anher gekommenen nicht unirten illyrischen Metropoliten und Bischöfen connivendo erlaubet worden, in ihren Wohnungen den Gottesdienst auszüben, und hierzu ihre sich hier aufhaltenden Glaubensverwandten einzuladen, welcher Gottesdienst aber von den geistlichen Dienern der Metropoliten und Bischöfen, ihren Beichtvätern, Diacon, Vicarien, etc. nur ad tempus versehen worden sei. Die ersten Spuren eines öffentlichen Gottesdienstes der nicht unirten griechischen Kirche in hiesiger Residenzstadt hätte sich im Jahre 1730 entdecket, zu welcher Zeit von dem Metropoliten hierzu eine eigene Wohnung in dem Dempfinger Hofe gemiethet, diese aber nach 6 Jahren in den Steierhof übertragen worden sei. Zum Gottesdienste seien eigene Priester anfangs aus dem Clero der illyrischen Nation, nachher aber aus dem Mönchenstande der hierosolymitauer Klöstern bestimmt gewesen, im Jahre 1753 hätten sich die zahlreichen türkischen Unterthanen unter dem erdichteten Vorwande eines vom Kaiser Karl VI. Majestät erhaltenen Privilegiums vom Jahre 1723 des unbeschränkten Eigenthums der Steierhof-Kapelle angemasset und die illyrische Nation hievon gänglich auszuschliessen gesucht; worauf

zwar durch die Einschreitung des Hofkriegsraths und der geheimen Hof- und Staatskanzlei die türkischen Unterthanen zu Rechte gewiesen und den Metropoliten die Bestimmung der Pfarrer eingeräumt worden sei. Allein die türkischen Unterthanen hätten gar bald wieder Unruhen angefangen, von den Metropoliten einen der griechischen Sprache kundig Geistlichen begehret und als sie selben nicht erhalten, sich an den Priester, Erxpriester Damasceno Omero gewendet, von welchem sie gar bald einen Mönchen aus Jerusalem erhalten, bei dessen Ankunft sie den illyrischen Geistlichen entsaget, und sich für unabhängig von den Metropoliten erklärt hätten. Die geheime Hof- und Staatskanzlei habe sie hierauf durch Decret de dto. 28. III. 1761 ihres Unfugs überzeugt und zur künftigen Richtschnur bestimmet, dass die türkischen Unterthanen mit den kaiserlichen der illyrischen Nation durchgehends gleichgehalten, die Pfarre der Jurisdiction des Metropolitens unterworfen und von selben zweien Geistliche, einer von der illyrischen, der andere von der griechischen Nation angestellt werden sollten. Im Monate März darauf hätten die türkischen Unterthanen alle Ornaten und Zugehörigen der Steierhof-Kapelle weggenommen und selbe mit der Erklärung gesperret, dass daselbst kein öffentlicher Gottesdienst mehr gehalten werden würde. Und obschon durch Einschreitung der niederösterreichischen Regierung die Kapelle in ihre vorigen Rechte eingesetzet worden, so habe doch der Verfall derselben im Jahre 1770 wieder zugenommen, als der russische Gesandte Fürst von Gallizin eine Wohnung im Pilatischen Hause gemiethet und hiedurch den diesfälligen Glaubensverwandten eine Kapelle geöffnet habe. Die Deputationen haben zwar diesem Übel durch gelinde Wege zu steuern gesucht und den Eigenthümern des Pilatischen Hauses im geheimen bestimmt, gegen Entschädigung die Wohnung der russischen Gesandtschaft aufzukündigen, allein diese habe bald eine andere im Kraussischen Hause entdecket, weswegen die Deputation im Oktober 1775 neuerlich die türkischen Unterthanen angegangen, Ordnung und Übereinstimmung auf der Steierhofskapelle herzustellen, worauf sie einen Plan ihrer Forderungen überreichet, den aber die Deputation möglichst zu mässigen gesuchet habe, worauf denenselben unterm 10.II.1776 ein Privilegium ausgefertiget worden wäre ».

[Arhiva Ministerului de Culte din Viena, Dosarul No. 13].

III

Viena, 2 Martie 1776

Împărăteasa Maria Tereza acordă comunității grecești Sf. George din Viena un privilegiu pentru liberul exercițiu al religiei ortodoxe la capela Sf. George din Steierhof.

« Wir Maria Therezia, von Gottes Gnaden Römische Kaiserin, Wittib, Königin zu Hungaren, Böhmen, Dalmazien, Kroazien, Slavonien, Galizien, Lodomerien, Erzherzogin zu Österreich, Herzogin zu Mailand, Mantua, Parma, gefürstete Gräfin zu Habsburg, zu Flandern, zu Tyrol, verwittibte Herzogin zu Lotharingien und Baar, Grossherzogin zu Toskana ets. thun mittels gegenwertigen Briefes kund und geben zu vernehmen jedermäniglich: demnach die gesamten in Unserer Kais. Königl. Residenzstadt Wien sich aufhaltenden griechische Handelsleute und türkische Untertanen, sowohl für sich als im Namen ihrer dermalen abwesenden und künftig nachfolgenden Landesgenossen und Glaubensverwandten für Uns gekommen mit demüthigster Bitte:

Womit Wir zur Behebung deren seit einigen Jahren wegen des auf Unserer landesfürstlichen höchsten Gnade denen in Unserer Residenzstadt sich aufhaltenden nicht unirten griechischen Glaubensverwandten gnädigst verstatteten öffentlichen Gottesdienstes unter ihnen entstandenen Irrungen und zur Herstellung einer allgemeinen Einigkeit, Ruhe und Ordnung die Regulirung der den nicht unirten öffentlichen Gottesdienste gewidmeten Pfarrkapelle ad Sanctum Georgium dahin gnädigst zu bestimmen und festzusetzen allermildest geruheten: Dass

erstens: die derzeit am Steurerhof befindliche denen in der Kais. Königl. Residenzstadt handelnden türchischen Untertanen, und nicht unirten griechischen Glaubensverwandten angehörige Kapelle ad Sanctum Georgium allein dem öffentlichen Gottesdienste der nicht unirten griechischen Kirche in der Kais. Königl. Residenzstadt dergestalt gewidmet sein sollen, dass alle gottesdienstlichen Verrichtungen nach der Ordnung des Ritus und Dogma der nicht unirten Griechen der orientalischen Kirche darienen ungehindert, und uneingeschränkt öffentlich gehalten werden mögen, und jedem Christen dieser nicht unirten griechischen Religion, diese Kapelle ungehindert einzutreten, seine Andacht zu verrichten, und die göttliche Gaben zu geniessen, gleich seinen Mitbrüdern denen der ottomanischen Pforte unterthänigen Griechen: die Erhaltung dieser Kapelle aber und alle die Aufrechterhaltung des daselbstigen nicht unirten Gottesdienstes betreffende Benehmungen der hiebei aus denen der ottomanischen Pforte unterworfenen allhier handelnden Griechischen der nicht unirten orientalischen Kirche allein bestehenden Brüderschaft gänzlichen, und dergestalten überlassen werden solle, dass auf diese Kapelle in Hiekunft keine Schulden kontrahiret, und selbe mit allen Bedärfnissen genau versehen: dahingegen die zusagende Disposizionen ihr Bruderschaft allein überlassen worden: nicht miender auch, wann entweder kaum zu klein, oder andere Umstände obwalten sollten, dass diese Kapelle, jedoch mit vorläufiger Anzeige bei der Kais. Königl. niederösterreichischen Justizbankodeputation und von dannen zu gewärtigen habenden Bewilligung, in

ein anderen bequemen Ort in der Kais. Königl. Residenzstadt übersetzet werden därfe: dass

zweitens: diese Kapelle zu allen Zeiten von einem einzigen Pfarrer versehen werde: Dieser sowohl in Ansehung der Nation als auch der Religion ein Grieche und von einem in der Türkei befindlichen Mönchkloster, von denen der ottomanischen Pforte unterworfenen allhier handlenden Griechen der nicht unirten orientalischen Kirche mittels der Mehrheit der Stimmen erwählet und hieher gebracht werde; und wann die illyrische Nation etwa in Zukunft einen illyrischen Priester lediglich zu den Beichthören auf ihre Kosten anhero zu berufen findete, dieser in die sonstigen geistliche Amtsverrichtungen einzumengen und pfarrherliche actes zu verrichten keinerdings befugt sein: gedachter Pfarrer dagegen frei und uneingeschränkt in dieser Kapelle alle geistliche Funktionen nach der Ordnung der nicht unirten orientalischen Kirche, nehmliche das heilige Messeopfer, die Taufe, die Ehe, die Begräbnissen und was immer für Gebräuche und anderen Handlungen der gedachten nicht unirten orientalischen Kirche eigend sind, administrieren und verrichten solle, dass

drittens: gleichwie sie nicht unirte griechische Glaubensverwandte Unseren Erzbischöffen und Metropoliten zu Karlowitz, welcher der nicht unirten orientalischen Kirche zugethan ist, alle einem Erzbischöffen gebührende Ehre zu erweisen schuldig seie, und daher dessen Namens von dem Pfarrer oder seinem unterstehenden Vicario, oder Kaplan dieser Kapellen in allen Kirchen dienstliche Meldung geschehen sollen; also auch ihm die auf die Pfarr gewählte Geistliche durch ein von der Bruderschaft oder derselben alle Jahr durch ordentliche von allen anwesenden unterfertigte Vollmacht bestellenden Ausschus durch ein numittelbares Schreiben (welchem die Urkunde, dass die Vorgeschlagenen wirkliche Hyeromonachi seien, auch nur in authentischer Abschrift beizulegen ist) zu dem Ende bekannt gemacht werden müsse, damit derselbe dem Pfarrer und Vikarien gegen von dem Bruderschaftaussuchuss eingeschickten obbemelten Legitimation in vidimus ohne eigene Vorwände und Eiderschpruch, oder Anbegehren der persönlichen Stellung und Einschickung deren Legitimationsdokumenten in Original (als welche wehrend der geistlichen Amtirung allhier bei der Bruderschafts locale aufzubehalten sind) die Bestättigung, den Segen und die Jurisdiktion ebenfalls schriftlich ertheilen möge, dass:

viertens: die der ottomanischen Pforte unterthänigen nicht unirten Religionsverwandten deren hier handelnden Griechen mittelst des vorhero ordentlich erwählten Ausschusses alle Jahr zwei oder drei glaubwürdige Personen durch Mehrheit der Stimmen aus ihrem Mittel erwählen, und als Epitropen anstellen sollen, welche, nachdem sie freiwillig und ungezwungen die Beschwerlichkeit der Kapelle werden auf sich genohmen haben, die Erfordernisse und Sachen dieser Kapelle zu regieren, und zu verwalten insonderheit aber zu

sammeln, und das von den Christen freiwilling und freigebig zu Bestreitung der Unkosten und Erhaltung der Kapelle hergegebene Allmosen in ihre Verwahrung zu nehmen, über die zur Pfarrkapelle gehörige Geräteschaften ein ordentliches Inventarium zu errichten, und solches bei der Bruderschaft wohlverwahrlich aufzubehalten, die eingehende Gelder aber in einer Kassatruchen, zu welcher jeder der Epitropen einen eigenen besonderen Schlüssel zu nehmen hat, dergestalten, dass eines der Epitropen ohne der andere Mitwissen, und Mitwirkung in die Verwendung dieser Gelder einzuschreiten keine Gelegenheit habe, aufzubehalten, mit dem Schlusse des Jahres aber diese Epitropen wegen ihrer Verwaltung der Bruderschaft allein neue reine und unverfälschte Rechnung vorzulegen haben; dagegen obgedachte Bruderschaft nicht im geringsten verbunden sein solle, dieser Kapelle wegen an jemand anderen eine Rechnung abzulegen, dass

fünftens: die Absetzung der alten und Erwählung der neuen, nemlich des Pfarrers und Vikarien, dass des Epitropen dieser Kapelle von dem Bruderschaftssausschuss durch Mehrheit der Stimmen zu was für eine Zeit sie solches immer für billig und nöthig befinden werden geschehe und abhange: solle sich jedoch von selbsten verstehen, dass in Betreff des Pfarrers oder Vikarien bei führnehmender Abänderung die neu erwählte zur Bestättigung und Einsegung auf obige Art dem Metropoliten zur Karlowitz angezeiget werden müssen. dass

sechstens: die Hauptunkösten dieser Kapelle, als Ziners für solche Bestallung für den Pfarrer, und das ihm allenfällig unterstehenden Vicari oder Kaplan, wie durch alle zur Aufzier und Verschönerung der Kapelle nöthige und dienstliche Erfordernissen die Epitropen von dem freiwilligen Almosen der Christen erstreiten und abführen, falls aber solches nicht hinlänglich seie möchte, alle weiteren Ausgaben von denen der ottomanischen Pforte unterthänigen hier handelnden Griechen der nicht unirten griechischen orientalischen Kirche durch einen ausserordentlichen Beitrag ersetzet werden sollen; endlich dass

siebentens: alle Geschäfte, und alle Sachen dieser Pfarrkapelle einhellig und gemeinschaftlich von der Bruderschaft und zwar durch Mehrheit der Stimmen des alle Jahr erwählenden, und mit ordentlicher Vollmacht von allen hier anwesenden vorsehenden Ausschusses geschehen im Fall aber eine Uneinigkeit oder Zwietracht zwischen der Bruderschaft sich ereignete, solches Unserer niederösterreichischen Justizbankodeputation vorgetragen werden, dieses Gericht hierüber urteilen, und nach Beschaffenheit der Umständen die rechtliche Erkenntniss schöpfen solle.

Und nun wir in dieses Gesuch der türkischen Unterthanen und griechischen Handelsleuten mit Vorbehalt des Uns als höchsten Landesfürsten in Unseren Staaten zustehenden Rechts Circa sacra gnädigst zu bewilligen befunden als befästigen und bekräftigen Wir

anmit die hieroben vorgelegten Regulierung der nicht unirten Pfarrkapelle ad St. Georgium in Unserer k. k. Residenzstadt in allen Punkten und ihren vollen Inhalt, also, und dergestalten, dass sich hirnach von ihren türkischen Unterthanen und griechischen Handelsleuten auf das genaueste benohmen werden möge und solle.

Das meinen Wir ernstlich mit der Urkund dieses Briefes, besigelt mit Unserer k. k. und erzherz. anhängenden grösseren Insiegne.

Der geben in Unserer Haupt-und Residenzstadt Wien den 2 ten Monatstag März nach Christi Unsers lieben Herrn und Seligmachers gnadenreichen Geburt in siebenhundertsechsundsiebenzigsten Unsern Reiche im sechs und dreisigsten Jahr.

Maria Theresia

Franz Graf v. Koller

[Originalul în Arhiva Ministerului de Culte din Viena, Nr. 265, Dosarul Nr. 13].

IV

Viena, 29 Ianuarie 1787

Impăratul Iosif II, acordă comunităţii ortodoxe a naţiunii greceşti şi valahice, privilegiul de a exercità liber şi public religiunea lor în capela ortodoxă din Fleischmarkt din Viena.

«Wir Joseph der Zweyte, von Gottes Gnaden erwählter römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, König in Germanien, zu Jerusalem, Hungarn, Böheim, Dalmazien, Kroazien, Slavonien, Galizien und Ledomerien; Erzherzog zu Oesterreich; Herzog zu Burgund zu Lothringen, zu Steyer, zu Kärnten und zu Krain; Grossherzog zu Toskana; Grossfürst zu Siebenbürgen; Markgraf zu Mähren; Herzog zu Braband, zu Limburg, zu Lutzemburg, und zu Geldern, zu Würtemberg, zu ober un nieder Schlesien, zu Mailand, zu Mantua, zu Parma, Plazenz, Quastalla, Auschwitz und Zator, zu Calabrien, zu Barr, zu Montferat, und zu Teschen, Fürst zu Schwaben und zu Charleville; gefürsteter Graf zu Habsburg, zu Flandern, zu Tyrol, zu Hennegau, zu Kiburg, zu Görz und zu Gradiska, Markgraf des heil. röml. Reichs, zu Burgau, zu ober und nieder Laussnitz, zu Pont a Mousson, und zu Nomeny, Graf zu Namur, zu Provinz, zu Vaudemont, zu Blankernberg, zu Zütphen, zu Haarwerden, zu Halm und zu Falkenstein, Herr auf der windischen Mark und zu Mecheln, thun vermittels gegenwärtigen Briefes kund und geben zu vernehmen jedermänniglich: Es seie die in Unserer k. k. Residenzstadt Wien ansässige *griechische und wallachische Nazion* der grieschisch nicht vereinigten Religion sowohl für sich als im Namen ihrer

dermalen abwesenden und künftig nachfolgenden Nationalisten und Glaubensverwandten vor uns gekommen, mit demüthigster Bitte: Womit Wir zur Erhaltung und Gründung guter Ordnung unter ihnen in Absicht auf ihre Religionsausübung und Berichtigung des Gottesdienstes in dem ihnen am alten Fleischmarkt im ehemaligen Graf Stockhamerischen Hause gestatteten Bethhause folgendes festzusetzende und zu bestimmen geruheten: dass

1. dieses nun hergestellte Bethhaus erwähnter Gemeinde der nicht vereinigten griechischen Glaubensverwandten und ihrem Gottesdienste der nicht vereinigten griechischen Kirche in der k. k. Residenzstadt dergestalt gewidmet sein solle, dass alle gottesdienstlichen Verrichtungen nach der Ordnung des Ritus und Dogma der nicht vereinigten Griechen der orientalischen Kirche darinnen ungehindert und uneingeschränkt gehalten werden mögen und jedem Christen dieser nicht vereinigten griechischen Religion, von was Nazion oder Sprache er immer sein möge, freistehe, in dieses Bethhaus ungehindert einzutreten und seine Andacht zu verrichten. Die Erhaltung dieses Bethhauses aber und alle die Aufrechterhaltung des nicht vereinigten Gottesdienstes betreffenden Handlungen der hier ansässigen *griechisch und wallachischen Gemeinde* der nicht vereinigten orientalischen Kirche gänzlichen, jedoch dergestalten überlassen werden sollen, dass auf dieses Bethhaus in Hinkunft keine Schulden gemacht und selbes mit allen Bedürfnissen genau versehen; dahingegen die diesfalls nöthigen Veranlassungen ihr Gemeinde allein überlassen werden sollen. Dass

2. tens dieses Bethhaus zu allen Zeiten von einem eigenen Pfarrer zu versehen sei, welchem jedoch, im Fall es die Anzahl der ansässigen Gemeinde griechischer Religionsverwandten erforderte, um die Zugebung ein oder mehrerer Vicarien oder Kapläne zu bitten bevorstehen solle. Dieser Pfarrer und Vicarien sollen aber sowohl in Ansehung der Nation, als auch der Religion Griechen und von einem Mönchsorden sein, auch sind sie aus einem in den Archipelagus befindlichen Mönchskloster von erwählter Gemeinde der nicht vereinigten orientalischen Kirche mittels der Mehrheit der Stimmen zu wählen und hieher kommen zu lassen. Und wenn die illyrische Nazion etwan in Zukunft einen illyrischen Priester lediglich zu dem Beichthören auf ihre Kosten hieher zu beruffen nöthig fände, so soll dieser sich in die sonstigen geistlichen Amtsverrichtungen einzumengen und pfarrherrliche Actus zu verrichten keinerdings befugt sein; gedachter Pfarrer und auf seine Anordnung der ihm unterstehende Vicarius oder Kaplan dagegen frei und uneigeschränkt in diesem Bethhause alle geistlichen Functionen nach der Ordnung der nicht vereinigten orientalischen Kirche; nämlich das heil. Messopfer, die Taufe, die Ehe, die Begräbnissen und was immer für Gebräuche und andere Handlungen, die der gedachten nicht vereinigten orientalischen Kirche eigen sind, zu administrieren und zu verrichten haben. Dass

3. tens die nicht vereinigten griechischen Glaubensverwandten Unserem Erzbischofe und Metropoliten zu Karlowitz, welcher der nicht vereinigten orientalischen Kirche zugethan ist, alle einem Erzbischofe gebührende Ehre zu erweisen schuldig sind; so sollen auch von dem Pfarrer oder seinem unterstehenden Vicario oder Kaplan dieses Bethhaus in allen Kirchendiensten des Namens des Jeweiligen Karlowitzer Metropoliten öffentliche Meldung geschehen, auch sind ihm die aus der Pfarr gewählten Geistlichen durch den von der Gemeinde, oder derselben alle Jahr zu bestellenden Ausschuss mittels eines unmittelbaren Schreibens, welchem die Urkunde, dass die Vorgeschlagenen wirkliche Hyeromonachi sein, in authentischer Abschrift beizulegen ist, zu dem Ende bekannt zu machen, damit derselbe dem Pfarrer und Vicarien gegen eine von dem Gemeindeausschuss eingeschickte Legitimation in vidimus ohne einigen Vorwand und Widerspruch oder persönliche Stellung, die er nicht vortragen kann, die Bestättigung, den Segen und Jurisdiction ebenfalls schriftlich ertheilen möge; die diesfälligen Legitimationsurkunden sind in original während der Amtiung des Pfarrers und Vicarien bei der Gemeinde aufzubehalten Dass.

4. tens diese Gemeinde mittels des vorher ordentlich erwählten Ausschusses alle Jahr zwei oder drei glaubwärdige Personen aus ihrem Mittel erwählen, durch Mehrheit der Stimmen und als Epitropen anstellen können, welchen, nachdem sie freiwillig und ungezwungen die Beschwerlichkeit dem Bethhause vorzustehen und selbes zu verwalten, werden auf sich genommen haben, sodann obliegen soll, für das Bethhaus zu sammeln und das von den Christen freiwilling und freigebig zu Bestreitung der Unkösten und Erhaltung des gedachten Bethhauses hergegebene Almosen in ihre Verwahrung zu nehmen, über die zum Pfarrbethhause gehörigen Geräteschaften ein ordentliches Inventarium zu errichten und solches bei der Gemeinde wohlwahrlich aufzubehalten, die eingehenden Gelder aber einer Kasse intruhen, zu welcher jeder der Epitropen seinen besonderen Schlüssel zu nehmen hat, dergestalt aufzubewahren, dass einer der Epitropen ohne der anderen Mitwissen und Mitwirkung eine Verwendung dieser Gelder zu veranlassenkeine Gelegenheit habe; mit dem Schlusse des Jahres aber sollen diese Epitropen wegen ihrer Verwaltung der Gemeinde oder dem Ausschusse allein eine reine und unverfälschte Rechnung vorlegen. Dass

5. tens die Absetzung der alten und Erwählung neuer Geistlichen, nämlich des Pfarrers und Vicarien dann der Epitropen dieses Bethhauses von dem Gemeindeausschuss durch Mehrheit der Stimmen zu was immer für einer Zeit sie solches für billig und nöthig befinden werden, geschehen könne, wogegen sich jedoch von selbsten verstehet, dass in Betreff des Pfarrers oder Vicarien bei vorzunehmender Abänderung die Neuerwählten zur Bestätigung und Eisegnung abermal auf die obige Art dem Metropoliten zu Karlowitz angezeigt werden müssen. Dass

6 tens die Hauptunkösten dieses Bethhauses, welche die Besoldung für den Pfarrer und des ihm allenfällig unterstehenden Vicarien oder Kaplan, wie auch alle zur Auszier und Verschönerung des Bethhauses nöthige und dientliche Erfordernisse sind, die Epitropen von dem freiwilligen Almosen der Christen bestreiten, falls aber solches nicht hinlänglich sein möchte, alle weiteren Ausgaben von der Gemeinde der hier ansässigen Griechen und Wallachen der nicht vereinigten griechischen-orientalischen Kirche durch einen ausserodenlichen Beitrag ersetzt werden sollen. Endlich dass

7. tens alle Geschäfte und alle Sachen des Pfarrbethhauses einhellig und gemeinschaftlich von der Gemeinde und zwar durch Mehrheit der Stimmen des alle Jahr zu erwählenden und mit ordentlicher Vollmacht von allen hier Anwesenden zu versehenden Ausschusses verhandelt, im Fall aber eine Uneinigkeit, oder Zwietracht zwischen der Gemeinde oder dem Ausschuss sich ereignete, diesfalls an den hiesigen Magistrat die Anzeige gemacht werden sollen, welcher hierüber zu urtheilen, diese Sache zu erledigen, nach Beschaffenheit der Umstände aber und wenn es einen Rechtsgegenstand beträfe, die Partheien an ihre Personalinstanz zu verweisen hat.

Gleich wie Wir nun diese Gesuch der öfters gedachten Gemeinde der hier ansässigen griechisch und wallachischen Nazion der griechischen nicht vereinigten Religion mit Vorbehalt des Uns als höchsten Landesfürsten in Unserem Staate zustehenden Rechts circa sacra gnädigst zu bewilligen befunden.

Also bestättigen und bekräftigen Wir hiemit die gegenwärtigen Vorschriften in Ansehung des nicht unirten Pfarrbethhauses in Unserer k. k. Residenzstadt in allen Puncten und in ihrem vollen Inhalt also und dergestalten, dass sich hiernach von der Gemeinde der Griechisch und Wallachischen Nazion auf das genaueste benommen werden möge und solle.

Das meinen Wir erndlich mit urkund dieses Briefes.

Wien, den 29. Jänner 1787.

Joseph.

[Originalul în Arhiva Ministerului Cultelor din Viena, No. 184, dosarul No. 13].

V

Viena, 29 Mai 1883

Decretul Ministerului de Culte şi Instrucţie din 29 Mai 1883. Nr. 5599, prin care comunităţile greco-neunite din Viena se pun sub jurisdicţia Mitropolitului din Cernăuţi.

« Seine k. k. Apostolische Majestät geruhten mit Allerhöchster Entschliessung vom 19. März l. J. a. g. zu bestimmen, dass die

griechisch-orientalischen Kirchengemeinden in Wien in gleicher Weise, wie solche bisher dem greichisch-orientalischen Metropoliten in Karlowitz unterstanden, künftighin dem griechisch-orientalischen Metropoliten in Czernowitz untergeordnet werden, welcher auch bezüglich der Benützung der Kirchen beider Kirchengemeinden zu kirchlichen und gottesdienslichen Verrichtungen die einem Diöcesan-Bischofe gegenüber den Kirchen seiner Diöcese zukommenden Rechte auszüben befugt ist.

Bei Bestellung der Seelsorger und in allen anderen kirchlichen Angelegenheiten der beiden Kirchengemeinden haben die allgemein geltenden gesetzlichen Bestimmungen Anvendung zu finden und haben daher die eigenen Statuten derselben in Bezug auf die Wahl und Entfernung des Gemeindevermögens, ihrer Stiftungen, Schulen und sonstigen Anstalten nur insoferne in Kraft zu bleiben, als ihnen diese allgemein geltenden Gesetze nicht entgegenstehen.

Idem ich Ew. von dieser Allerhöchsten Entschliessung in Kenntnis setze, beehre ich mich unter rückschluss der Beilagen des Berichtes vom 30.XII.1879, Zahl 38.714, Ew.... zu ersuchen, die hiesigen griechisc-orientalischen Kirchengemeinden von der obigen Allerhöchsten Verfügung zur Darnachachtung zu verständigen.

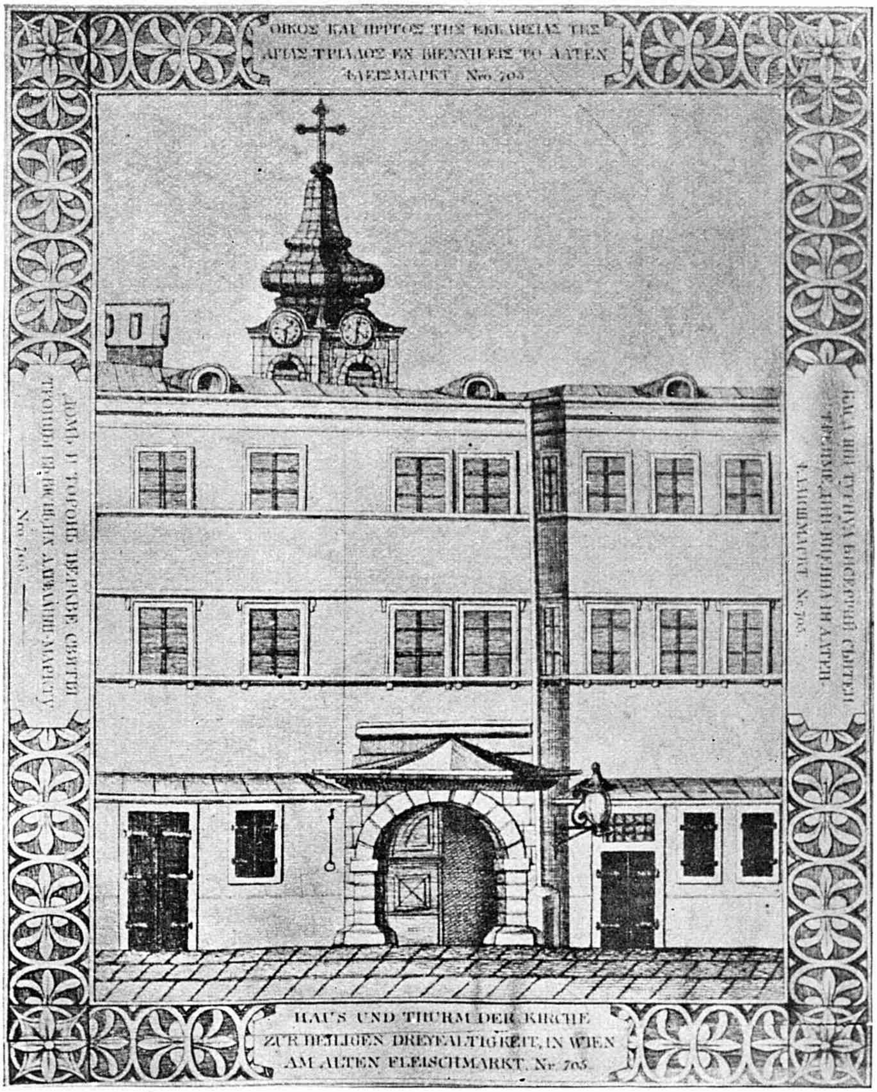
Zugleich eröffne ich Ew...., dass bezüglich der Bestellung der Seelsorgegeistlichkeit zunächst die Bestimmung des Art. 3 des Staatsgrundgesetzes vom 21.XII.1867, R. G. Bl. No. 142, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger zur Anwendung zu kommen haben und dass ich der Überzeugung Ausdruck gebe, dass die Kirchengemeinden von selbst bestrebt sein werden, solche Geistlichen zur Seelsorge zu berufen, welche rücksichtlich ihrer Vorbildung mit der Curatgeistlichkeit der übrigen anerkannten Kirchen, insbesondere aber mit den griechisch-orientalischen Seelsorgern in der Bukowina auf gleicher Stufe stehen.

Die Bestimmung bezüglich der Benützung der Kirche betrifft nur die Benützung derselben durch den Metropoliten, vorzüglich die Benützung zur Vornahme der Ceirothonie der Bischöfe und anlässlich der Abhaltung der Metropolitansynoden ».

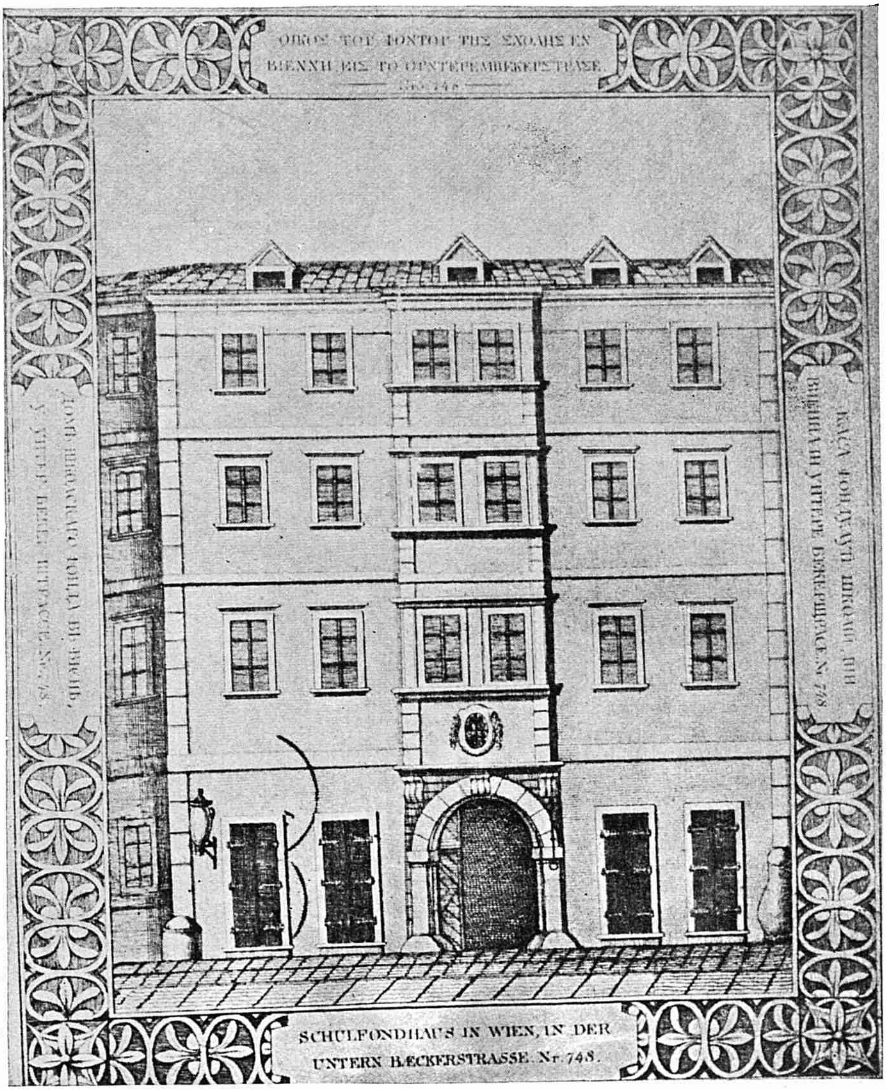
[Originalul în Arhiva Ministerului Cultelor din Viena, No. 5599]

Sf. Gheorghe, patronul bisericei din Viena, reprodus după o planșă din 1783.

Casa și turnul bisericii Sf. Treime din Viena din 1822.

Casa Fondului Şcoalei din Viena din 1822.

Interiorul bisericii Sf. Treimii din Viena din 1857.

CEVA DIN LEGĂTURILE DOMNIILOR ROMÂNEŞTI CU IERUSALIMUL

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 18 Martie 1932

Relaţiile ţerilor noastre cu Ierusalimul se cunoşteau. Răposatul Papadopulos Kerameus a însemnat în cele două publicaţii ale sale, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη* şi *Ἱεροσολυμιτικὴ Σταχυολογία*, atâtea legături literare, pe care le-am ţinut în samă când am alcătuit « Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea ».

Insărcinat cu o misiune la Ierusalim, d-l Marcu Beza, membru corespondent al Academiei, a făcut cercetări care-i permit azi să ne prezinte fotografia unora din manuscrisele pe care le semnalase învăţatul grec şi a adaus o colecţie de còpii, dintre care unele privesc aceste relaţii româneşti cu Sfântul Mormânt.

Inainte de Neagoe Basarab nu ni s'a păstrat nimic de acest fel, deşì nu e imposibil ca Ştefan-cel-Mare să se fi gândit şi la Patriarhia ierosolimitană. Marele ctitor muntean i-a făcut însă acesteia daruri, încă nelămurite, pe care le înseamnă cronica: « Iar sfânta cetate a Ierusalimului, Sionul, care este muma Bisearici, aşijderea o au dăruit şi o au înbogăţit, dimpreună cu toate bisearicile din prejurul ei » [1]).

In a doua jumătate a secolului al XVI-lea Ierusalimul, şi mai ales mănăstirea Sf. Sava, a ajuns a fi un loc de depozit sigur pentru averile totdeauna primejduite ale Voevozilor noştri.

[1]) Ediţia din *Magazinul Istoric*, IV, p. 258.

Călugări de acolo vin și în Moldova pe vremea lui Petru Șchiopul și ridică la Iași, cu ajutorul evlaviosului Domn, un metoh de o formă rotundă, așà de neobișnuită. Pentru banii dela Ierusalim ai lui Petru s'au luptat multă vreme moștenitorii din străinătate ai acestuia [1]). Un episcop de Hebron, Efrem, în aceeaș Moldovă, la 1600, funcționând ca sinodal [2]), se explică poate pe această cale, ca și prezența lui Gherman de Cesareia lui Filip.

Se cunoaște marele rol pe care, în Moldova ca și în depărtata Moscovă, l-a îndeplinit Patriarhul de Ierusalim Teofan. La 25 Martie 1617 el căpătă dela mărinimosul Domn Radu-Vodă, nepotul de nepot al lui Petru Șchiopul, dania mănăstirii Galata, marea fundațiune a acestui bun prieten al Ierosolimitanilor [3]). Inchinarea s'a făcut cu voia Doamnei Maria, fiica lui Petru-Vodă, care « au mărturisit cu gura sa înaintea noastră și înaintea a tot Sfatul nostru câtă somă de veșminte și de argintării au avut biserica aceasta, și alte multe sate au avut, și mori, și heleștee, și priseci cu stupi, și s'au prăpădit». În 1665 Ierusalimului i se va închinà Sf. Gheorghe dela Galați.

I

Una din scrisorile culese de d-l Marcu Beza pare a fi tipul neschimbat al misivelor de mulțămire către Domnii români, totdeauna darnici, încă din timpul lui Neagoe, față de Sfântul mormânt:

ΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΥΘΕΝΤΗΝ

Τὴν πανέκλαμπρόν της ἐπιστολὴν ἀσμένως ἐδέχθημεν καὶ ἐχάρημεν λίαν διὰ τὴν μυριοπόθητον ἡμῶν ὑγείαν της, ἐνεχειρίσθημεν δὲ καὶ τὸ φιλοδωρηθὲν εὐσπλαγχνικὸν καὶ χριστιανικὸν αὐτῆς ἔλεος πρὸς τὸν ἁγιώτατον ἀποστολικὸν ἡμῶν θρόνον, δηλονότι τὰ πεντακόσια γρόσια, ὁμοῦ καὶ τὰ ἑκατὸν διὰ τὴν παναγίαν τοῦ Κύκκου, καὶ ὑπερευχαριστήσαμεν τῇ Ὑψηλότητί της ὁποῦ τὰ ἐπρόφθασεν καὶ ἐπαρηγόρησεν ἐν καιρῷ πάνυ ἀναγκαίῳ· κύριος ὁ Θεὸς διὰ πρεσβειῶν τοῦ πρωτο-

[1]) Hurmuzaki, XI, locurile arătate în tablă, la p. XIX.
[2]) Iorga, *Studii și documente*, IX, pp. 30—31, 37.
[3]) Iorga, *Istoria Bisericii*, ed. a 2-a, I, p. 264.
[4]) Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 226.

κορυφαίου Πέτρου νὰ τὴν ἀξιώνῃ καὶ εἰς χρόνους πολλοὺς καὶ εὐημερημένους κατὰ ἀποδίδει μετὰ πάσης χαρᾶς καὶ θυμηδίας, χαρίζωντάς της πολυχρόνιον στερέωσιν ἐπὶ τὴν ὑψηλήν της καθέδραν, καὶ νὰ τῆς τὰ ἀντοποδώσῃ εἰς τὴν ἐπουράνιον αὐτοῦ βασιλείαν, ἐπειδὴ καὶ μᾶς ἐνθυμῆται, καὶ ἐλεεῖ, καὶ συμπονεῖ ὡς φιλευσεβὴς καὶ χριστιανικώτητος αὐθέντης. Ὅθεν ἐκτείνομεν ὡς χρέος μας τὰς ταπεινάς μας χεῖρας πρὸς Κύριον, καὶ εὐλογοῦμεν κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν χάριν τὴν ἔκλαμπρόν της κυρυφήν, καὶ εὐχόμεθα ἀδιαλείπτως. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος, παρακαλοῦμεν δὲ νὰ ἀπολαμβάνωμεν ἐκλάμπρων της, νὰ χαιρώμεθα ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ καὶ ἐφετῇ ἡμῖν ὑγείᾳ της, ἧς τὰ ἔτη εἴησαν παρὰ Θεοῦ πολλά τε καὶ πανευδαίμονα.

Τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος πρὸς Θεὸν διάπυρος εὐχέτης.

(Ms. 124, f° 82.)

Patriarhul Nectarie a cercetat şi el Moldova pe la jumătatea secolului al XVII-lea [1]).

N'avem, în fotografiile şi copiile aduse de d-l Beza [2]), nimic cu privire la relaţiile mai vechi între Biserica Ierusalimului şi Domnii ţerilor noastre. Totuşi, pe lângă cartea închinată de Matei din Pogoniana dela Sf. Sava (1599), de darul Marii Bănese Cătălina, al cării soţ nu e uşor de găsit în veacul al XVII-lea, vedem pe Lupu Vornicul moldovenesc, viitorul Vasile-Vodă, dăruind Patriarhiei un frumos manuscris grecesc, care arată însă o altă şcoală de caligrafie şi miniatură decât cele dela noi, şi pe Matei Basarab câştigându-şi mulţămiri pentru o altă carte de acelaş fel, în care se simte influenţa folclorului artistic românesc.

Cea dintâiu scrisoare din cele copiate pentru d. Beza e dela Şerban Cantacuzino, într'un moment când Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului erà sfătuitorul şi îndreptătorul Mitropoliţilor noştri şi apărătorul ortodoxiei ardelene contra Iesuiţilor propagandişti şi făceà din tipografia domnească de la Iaşi instrumentul unei întregi propagande teologice şi istorice pentru afirmarea dreptei credinţi răsăritene. Dar ea e adresată Patriarhului ecumenic.

Şerban-Vodă comunică Patriarhiei, amintind suferinţile din care Dumnezeu l-a ajutat să iasă, zidirea mănăstirii celei noi

---

1) Prefaţa la Psaltirea în versuri a Mitropolitului Moldovei Dosoftei.

2) Pentru partea decorativă se vor analizà în « Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice », 1932.

a Cotrocenilor. Din actul de ctitorie s'a copiat numai o parte: îl cunoșteam, de altfel, în forma românească, întreg din publicația asupra Cotrocenilor a lui Gh. M. Ionescu.

Se știe că Doamna Elina Cantacuzino, întovărășită de fiul ei Mihail, a făcut drumul la Ierusalim și la Muntele Sinai: am găsit undeva, pe lângă mențiunea din Papadopulos Kerameus, semnalarea unei icoane în legătură cu acest pompos pelerinagiu, care a adus ostași munteni până la Sfântul Mormânt.

Dosoftei a stat, cum se știe, o bună parte din viața sa la noi, trecând dela București la Iași [1]).

Se știe că urmașul lui, Hrisant Notara, o lumină a științii răsăritene, a fost întrebuințat, când erà arhimandrit, la negocierile păcii ruso-turce în 1711 și că a fost patronul școlilor moldovenești [2]). Se ținea și cu cărți de deslegare, scrise românește și iscălite numai grecește [3]).

II

În ce privește scrisorile *reale*, avem întâiu aceea, cunoscută, pe care învățatul Patriarh Dosoftei o adresează la 13 Decembre 1679 din «Ungrovlahia», în a patra călătorie, Spătarului Nicolae Milescu, care făcuse Sfântului Mormânt darul unui foarte prețios Evangheliariu, cu măiestre împodobiri de artă.

E o plângere pentrucă fiul plecat nu-și mai aduce aminte nici de tată, nici de patria dela care a avut tot binele. Exemple se aduc din antichitate pentru datoria față de aceia între cari s'a învrednicit cineva a trăi, și numele lui Dimitrie din Faler, în legătură cu Atenienii, e pus alături de al lui Xenofont și al lui Aristotele, citați pentru a vădì o largă informație în scripturile profane. Cel ce a mers, pe urmele lui Alexandru-cel-Mare,

[1]) La 3 Iunie 1692 în București (Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 3, No. III); la 11 Noemvrie din acelaș an la Iași (*ibid.*, p. 4, No. 2); în Ianuarie și Martie 1698 la București (*ibid.*, p. 8, n-le XIII—XIV).

[2]) Erà la Târgoviște în Noemvrie 1713 (*ibid.*, p. 18, No. XXIII), la București în Iunie 1717; «în Țara-Românească» la 4 Iulie 1719 (*ibid.*, p. 20, n-le XXVII, XXIX).

[3]) *Ibid.*, pp. 287—288, No. XVIII.

până la « Sciți » și Bactri, ar trebuì să scrie ce a văzut pe acolo: « câte neamuri, adecă, se află pe cale, și de ce limbi se folosesc, și cum se închină lui Dumnezeu, și câte poște sunt dela cetatea împărătească la Ocean și în China, și care sunt popoarele acelor locuri, care, și dacă se află în Atlasul geografic, dar trebuie spuse pentru distracție; chiar dacă se par comune, spune-le, pentrucă mai de credință decât urechile, ochii sunt ».

Milescu a împlinit această dorință și notele lui de drum sunt la baza scrierii lui Hrisant Notara, nepotul lui Dosoftei, *Κιτάϊα δουλεύουσα.*

Δοσίθεος ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης τῷ τιμιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἄρχοντι Σπαθάρῃ κυρίῳ κυρίῳ Νικολάῳ, χάριν ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς πρὸς ἔργα σωτηριώδη.

Τὸν Φαληρέα φασὶ Δημήτριον, μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς Αἴγυπτον φυγὴν δεξιωθέντα ἱκανῶς παρὰ τοῦ Πτολεμαίου, πέμψαι τοῖς Ἀθηναίοις δωρεάς, μεγαλοψυχίαν ἅμα καὶ φιλαδελφίαν ἐπιδεικνύμενον, αὐτὸς δ' ἀποδημήσας ἡμῶν, οὐδὲ χάρτην μικρὰν πέμψαι ἠνέσχον· καίτοι Δημήτριος μὲν παρ' Ἀθηναίων ἵνα μὴ ἀποθάνῃ πέφυγεν, ἀυτὸς δὲ παρ' ἡμῶν πολλοῖς προτηρήμασιν ἐφοδιασθεὶς ἐξεδήμησες καὶ ἐπεδήμησες, τῆς ἡμετέρας καὶ φιλοστοργίας καὶ φιλίας πεῖραν ἀπείληφας· εἰ δὲ καὶ ὅτι πατρίδα τὴν θρεψαμένην σε Ῥωμαίων γῆν ἀπαρνούμενος καὶ τοὺς γονέας τῇ λήθῃ παρέδωκας, τοῦτα ποιοῖς, οὐκ ἀγαθόν σοι τὸ ἔργον, Ζήνων γὰρ καὶ Κλεάνθης, οἱ στωϊκοί, καίτοι Ἀθήνησι φιλοσοφοῦντες, ἀλλ' οὐκ ἠθέλησαν Ἀθηναίοι γενέσθαι, ἵνα μὴ δόξωσι ταῖς Ἀθήναις ἀδικεῖν, καίτοι γε Διὸς καὶ Ἡφαίστου ἐχόμενοι, τοῖς μὴ οὖσι θεοῖς· αὐτὸς δὲ χριστιανὸς ὤν, ᾧ ἀθέμιτον τὸ ὁπωσοῦν ἀδικεῖν, πῶς τῆς πατρίδος καὶ μάλιστα τοιαύτης οὔσης καταφρονῶν οὐκ αἰσχύνει; εἴδ' ὅτι ἡμεῖς πτωχοῖ, ὑμεῖς πλουτοίτε, ἀρκετὴ ἀπόκρισις: Ἀριστοτέλης ἀριστᾷ ὅταν δοκῇ Φιλίππῳ, Διογένης, ὅταν διογένει, μήτε πραγματείας, μήτε ἄρχοντος, μήτε ἡγεμόνος τὴν συνήθη δίαιταν περισπῶντος. Ἢ ἴσως τοῦ τόσοι οὕτως ἔδοξεν ἵνα κατὰ τ' Ἐπίκουρον λάθης βιώσας, ἀλλ', ὦ τέκνον, πῶς λανθάνειν δύναι ὁποῦ τὸ βιοῦν; Ἔγνωσάν σε γὰρ τοιαῦτα βαρβάρων ἔθνη πρεσβεύοντα, Σκύθαι τε καὶ Βακτρίοι παρελάσαντα καὶ ἐπέκεινα τῶν τοῦ Μακεδῶνος ὁρίων ἀποδεδημηκότα (ἵνα ἡ Λακεδαίμων μείζονα φρονῇ Μακεδόνων, ὡς τούτων πρόσκαιρος ἡ ἀρχή, ἐκείνης δὲ ἀθάνατος ἡ ἡγεμονία) καὶ ὑπὸ Κυθάης φιλοξενηθέντα, καὶ δὴ ἐν αὐλαῖς εὐσεβείας κατασκηνούμενον, καὶ πῶς ἀδικεῖ τὴν τύχην, ἐπελάβου ἐπικουρίου ἀποφθέγματος: λάθε βιώσας. Δεῖ γοῦν σε καὶ τῇ πατρίδι πρόσφορον ἀποδοῦναι τὸ χρέος, καὶ τῷ πατρὶ ἐμοί, δηλῶν συνεχῶς τὰ κατὰ σέ, καὶ τὰ περὶ σέ. Εἰ δὲ καὶ Παυσανίας ἐπαινεῖται τὴν τῆς Ἑλλάδος συγγραψάμενος περιήγησιν, πόσῳ μᾶλλον ἔσταί σου εἰς μνημόσυνον ἂν

τὴν πρὸς Καθόαν περιήγησιν ἐξηκριβωμένως συγγράψας πέμψῃς ἡμῖν; Πόσα δηλονότι ἔθνη κεῖται παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ τίσι διαλέκτοις χρῆται, καὶ πῶς τῷ θείῳ λατρεύει καὶ ποσταῖοι ἀπὸ τῆς βασιλευούσης πόλεως εἰς τὸν ὠκεανὸν ἀπέρχονται, καὶ εἰς Σίνας, καὶ τί τὰ ἔθνη ἐκείνων τῶν τόπων, ἅτινα, εἰ καὶ ἐν τῷ γεωγραφικῷ ἄτλαντι κεῖνται, ἀλλὰ ῥητέον πρὸς τέρψιν κἂν θὰ δοκοῦνται κοινὰ, δὸς δ' εἰπεῖν, ὅτι καὶ πιστότεροι τῶν ὤτων οἱ ὀφθαλμοί. Μιμήθητι Θουκυδίδην περὶ τὴν Σκαμπτὴν λεγομένην ὕλην ἐν Θράκῃ συγγράψαντα, τά γε νῦν αὐτοῦ εὑρισκόμενα, καὶ Ξενοφῶντα, καὶ ἄλλους, ἵνα ἡ πατρὶς εὐχομένη μνημονεύῃ σου, καὶ ἡμεῖς δεώμεθα τοῦ ἁγίου Θεοῦ ὑπὲρ τῆς ὑγείας καὶ σωτηρίας σου, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος, καὶ ἡ παρ' ἡμῶν εὐχή, εὐλογία, καὶ συγχώρησις εἴη μετὰ σοῦ.

Ἀπὸ Οὐγκροβλαχίας,
Τῇ δ' ἡμῶν ἀποδημίᾳ ͵αχοθ', Δεκεμβρίου ιγ' [1].

(Ms. 233, f° 94 V°.)

III

Pentru Domnia binefăcătoare a lui Brâncoveanu ni se dă numai prefața, închinată lui Constantin-Vodă, din « Retorica » Patriarhului Gherasim de Alexandria. Pomenindu-i de șederea în țară a lui Dionisie, fost Patriarh de Constantinopol, Gherasim cere ca lucrarea, al cării manuscript îl înaintează, să fie tipărită, ceia ce nu s'a făcut.

Τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας πρόλογος εἰς τὸ ὅπερ ἐξέθετο ῥητορικὸν βιβλίον.

Γεράσιμος, ἐλέῳ Θεοῦ πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Αἰγύπτου.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ, ὑψηλοτάτῳ τε καὶ ἐκλαμπροτάτῳ αὐθέντῃ καὶ ἡγεμόνι πάσης Οὐγκροβλαχίας, κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ Κωνσταντίνῳ Μπασαράμπᾳ Βοεβόδᾳ, υἱῷ κατὰ πνεῦμα ποθεινοτάτῳ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάριν καὶ ἔλεος παρὰ Θεοῦ καὶ παρ' ἡμῶν ἀποστολικὴν εὐλογίαν καὶ εὐχήν.

Ἐπειδὴ καὶ οὐχὶ μόνον δι' ἀκοῆς καὶ φήμης, ἀλλὰ καὶ αὐτοψὶ νὰ γνωρίσαμεν τὸν ἔνθεον ζῆλον ὁποῦ ἡ εὐσεβεστάτη σου Ἐκλαμπρότης, ὑψηλότατε ἡγεμών, ἔχει εἰς τὴν ὑπέρφωτον πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡσὰν ὁποῦ μὲ πολυειδεῖς τρόπους γυρεύεις νὰ τὴν συστήνῃς, καὶ αὐτὸ ποτὲ νὰ μὴ χωρίσῃς ἀπὸ τὰ ἀγαπητά σου σκηνώματα, διὰ τοῦτο ἐσυλλογίσθημεν διὰ τὸ μέγα καὶ θειοχαρίτατον ἀξίωμα

---

[1]) In parte, cu lipsuri, și în É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, III, p. XXXV. V. și P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu*, în « Mélanges de l'École roumaine en France », 1925, partea I, p. 130 și urm.

τῆς Πατριαρχείας, ὅπου πλουσίῳ ἐλέει ὁ ἐν ἁγίοις δοξολογούμενος Θεὸς μᾶς ἐχάρησεν εἰς τὸν ἁγιώτατον καὶ ἀποστολικὸν τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας Θρόνον στέφος τίμιον νὰ συμπλέξωμεν τὸ παρὸν τῆς εἰς ψυχῶν σωτηρίαν ὁδηγίας βιβλίον ῥητορηκὸν, καὶ νὰ στεφανώσωμεν τὴν μακαρίαν σου ψυχήν, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ κλῆμα ἀμάραντον εὑρήκαμεν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν, ἔχοντα βότρον πέπυρον αὐτὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς διὰ μαργαρίτας καὶ διαυγεῖς λίθους τὰς ἁγίας πληγὰς εἰς τὴν ἀμίαντον καὶ καθαρωτάτην αὐτοῦ σάρκα, καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην λαμπρότητα τὰς ἐκχύσεις τῶν παναχράντων αἱμάτων τοῦ ὅλου σώματος. Δέξαι λοιπὸν τὸ ἅγιον στέφος τοῦτο καὶ μὴ ἀμελήσῃς νὰ παραστένεσαι εἰς τὸν ἅπαντα κόσμον τοιούτως ὡραϊσμένος καὶ λελαμπρισμένος· ἡ δὲ παράστασις μεμιγμένη μὲ καὶ ἄλλο πλῆθος ἀρετῶν, ὁποῦ εἰς ἐδικήν σου κοσμιότητα φέρνεις, εἶναι καὶ αὕτη ἡ ὁλοπόθητός σου θέλησις εἰς τὴν τυπογραφίαν τοῦ βιβλίου, διὰ νὰ ἐξαπλωθῇ τὸ ὄφελος ἀντάμα μὲ τὴν φήμην τοῦ εὐσεβεστάτου σου ὀνόματος εἰς τὸ πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν. Καὶ μάλιστα ὁποῦ συμπροθυμευτὴν ἔχεις τὸν Παναγιώτατον καὶ Λογιώτατον Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην πρώην Κωνσταντινουπόλεως, κύριον Διονύσιον, τὸν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι περιπόθητον ἡμῶν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργόν. Καὶ γὰρ ἡ αὐτοῦ Παναγιότης, παρακινουμένη ἀπὸ τὴν μεγάλην καὶ ἄπειρον ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὰ ἠγαπημένα τοῦ Χριστοῦ τέκνα, διὰ τὸ ἐκείνων ψυχωφελές, ὅλως διόλου τὴν τυπογραφίαν ταύτην ἐπισπεύδει νὰ γένῃ, καὶ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡμᾶς μέντοι παρώτρινε νὰ τὸ τελειώσωμεν, ἀπὸ δὲ τὸ ἄλλο τὴν Ἐκλαμπρότητά Σου εἰς τὸ νὰ τυπωθῇ μεσιτεύει, τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχων νὰ βάλλῃ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθὸν ἔργον εἰς ἐκεῖνο τὸ ταμεῖον ὁποῦ ἐκ νεαρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας τὰς θεϊκὰς του πράξεις ἐπεπόρευσε, διὰ νὰ χαίρεται εἰς τὰς οὐρανικὰς ἀναπαύσεις μὲ τοιοῦτον ἀθάνατον πλουτισμόν. Καὶ οἱ δύο λοιπόν, ὡς ἐν Χριστῷ πατέρες τῆς Ἐκλαμπρότητός σου ἐρασμιώτατοι, μὲ τὰ ἀδιάλυτα τῆς εὐχῆς καὶ εὐλογίας δεσίματα περικυκλώνοντές σε, εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν ταύτην παρακινοῦμεν, καὶ οὐχὶ μόνον εἰς ταύτην, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ὁποῦ προχείρως θέλουσι μᾶς ἔλθῃ. Ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὸν ἐκ καρδίας πόθον ὁποῦ ἔχεις εἰς τὸ νὰ τελειώνῃς ὅλα τὰ θεῖα θελήματα, διὰ τὰ ὁποῖα θέλεις ἀξιωθῇ νὰ ἀκούσῃς ἀπὸ τοῦ χρυσαυγοῦς στόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ λαμπρᾷ ἐκείνῃ ἡμέρᾳ, τό: εὖ, δοῦλε, ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα εἶ πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου, ἐκεῖ συναγαλλόμενος πᾶσι τοῖς δικαίοις, νὰ δοξάζῃς καὶ νὰ ὑμνολογῇς τὸ ὑπερύμνητον ὄνομα τῆς τρισυποστάτου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, Πατρός, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος, ἀμήν.

(Ms. 287, f⁰ 28—9.)

IV

Se dă forma grecească a privilegiului de stavropighie acordat fundațiunii domnești dela Hurezi de Patriarhul Calinic

al Constantinopolei, în Fevruarie 1702. Traducerea românească am dat-o de mult, în *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului* (« Studii și documente », XIV, București, 1907), p. 5 și urm. (v. și *ibid*., p. IX și nota 1).

† Καλλίνικος ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης κ. τ. λ.

Ἀγάπην περὶ τὰ τοῦ Θεοῦ σκηνώματα ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν ἐνεργουμένην διὰ παντὸς ἔχουσιν ἐν Θεῷ συνεργοῦντι ὅσοι φιλευσεβεῖς καὶ φιλόχριστοι. Δι' ὃ καί ὡς τῷ θείῳ ἔρωτι τετρωμένοι, μεθ' ὅσης προθυμίας καὶ διεγηγερμένης ψυχῆς, τὸν πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ καταγώγια καὶ δι' αὐτῶν πρὸς Θεὸν ἔνθεον πόθον αὐτῶν παριστάνοντες ἀμφιπνεῖν, αὐτὰ κατατείνοντες φιλοτίμως, οἱ μὲν ἐκ βάθρων ἀνεγείροντες καὶ ἀφοσιοῦντες θεῖα τεμένη Θεῷ εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ ὑμνολογίαν ἀένναον, οἱ δὲ διαμονὴν τοῖς ὑπάρχουσι καὶ σύστασιν ποικιλοτρόπως διαπράττεσθαι σπεύδοντες. Ἀνθ' ὧν καὶ μείζονά τινα τοῖς αὐτοῖς δύναμιν περιποιήσασθαι προθυμούμενοι, δι' ἧς ἂν ἔχωσιν ἐν μονιμότητι διαμένειν καὶ ἀπαράθραυστα διασώζεσθαι, τὰ γὰρ ὁπωσοῦν ὑφειμένα τοῖς ὑπερέχουσι καὶ δυνατοῖς ἀνορθούμενα καὶ ἐπιῤῥωνύμενα στερεοῦσθαι καὶ ἀπερικλόνητα πέφυκε σώζεσθαι, τῇ πατριαρχικῇ προστρέχουσι περιωπῇ καὶ διὰ τῆς κατ' αὐτὴν ἀντιλήψεως ἐπιεικῶς κατοχυροῦσι τὰ ἱερὰ τοῦ Θεοῦ καταγώγια τοῖς πατριαρχικοῖς προνομίοις τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ, φημί, θρόνου ἐνδυναμοῦντες, ἥτις καὶ κατὰ δίκαιον ὄντως τρόπον καὶ λίαν ἔνθεσμον ἀντιποιεῖσθαι τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θεοῦ συντελουμένων κατορθωμάτων, ἅτινα τῆς πατριαρχικῆς ὀνομασίας καὶ σταυροπηγιακῆς ἀξιοθέντα χάριτος πάσης καὶ παντοίας ἐπηρείας ἀπαλλάττοντ' ἄν. Κωλύονται γὰρ τὰ δυσχερῶς τισὶν ἀντιπίπτοντα τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ μείζονος καὶ δυναμένου διεκδικεῖν καὶ ἀμήνασθαι ὁποῖα τις ὑπάρχει ἡ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρόνοια καὶ ἐπίσκεψις, καλῶς καὶ ἐσκεμμένως ἐν ἀκριβείας λόγοις τῆς κανονικῆς ταύτης ἀδείας τε καὶ ἀξίας ἀνέκαθεν τῇ πατριαρχικῇ μεγαλειότητι πρὸς πολλοῖς ἄλλοις ἐπιβραβευθείσης εἰς τὸ καθιστᾶν ἁπανταχοῦ σταυροπήγια καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῖς χρήζουσι τῶν σεβασμίων ναῶν χαρίζεσθαι, δι' ἧς τὸ ἀσφαλὲς καὶ μόνιμον ἀπολαμβάνοντα τὰ τῶν ἀρετῶν εὐαγῆ καταγώγια μέχρι τερμάτων αἰώνων τῷ χρήματι τῆς ἀρετῆς ἀδιαπτώτως συνεπεκτείνεται. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ ὁ ἐπὶ πάντων ἐπὶ συνέσει καὶ εὐσταθίᾳ καὶ τῇ κατὰ τὴν ζωὴν ἀκριβείᾳ μεμαρτυρημένος διαφέρειν πολλοῖς τε ἄλλοις καὶ καλοῖς τοῖς προτερήμασι καὶ ἐμφύτῳ καλοκαγαθίᾳ κατηγλαϊσμένος ἐκλαμπρότατος καὶ θεοσεβέστατος αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν μεγαλοπρεπέστατος κύριος κύριος Ἰωάννης Κωνσταντῖνος Βασαράβας Βοεβόδας πάσης Οὐγγροβλαχίας, υἱὸς κατὰ πνεῦμα ἀγαπητὸς καὶ περιπόθητος τῆς ἡμῶν Μετριότητος, ζήλῳ θείῳ κινούμενος, οἷα εὐλαβὴς ἄγαν περὶ τὰ θεῖα καὶ τῆς κατὰ Θεὸν προμηθείας ἀκαταπαύστως ἐχόμενος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἁπανταχοῦ θεοφιλῆ αὐτοῦ τῶν κατορθωμάτων φιλεργήματα, ἐκ βάθρων ἐδείματο ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον ἐπ' ὀνόματι τῶν

ἁγίων μεγάλων βασιλέων καὶ ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, Χουρέζι ἐπικεκλειμένον, κατὰ τὸ κλίμα τῆς Βούλτσας ἐν Βλαχίᾳ κείμενον, ἔχον καὶ παρακλήσιον ἐν αὐτῷ εἰς ὄνομα τῆς γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, ἔξωθεν δὲ καὶ κοιμητήριον ἐπ' ὀνόματι τῆς κοιμήσεως τῆς αὐτῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐν δὲ τοῖς πέριξ καὶ σκήτας, μίαν εἰς ὄνομα τῆς γεννήσεως τοῦ Προδρόμου, ἑτέραν δὲ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τρίτην τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μετόχειον ἐν τάξει μονηδρίου ἐπ' ὀνόματι τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου σεμνυνόμενον, Πολ[ο]βράτ[σ]ι ἐπικαλούμενον, καλῶς τε καὶ ἀνελλειπῶς ηὐτρέπισεν αὐτὸ καί, ἱεροῖς καλλωπισμοῖς καλλωπίσας, δαπάνας οὐ σμικρὰς ἐξ ἰδίων χρημάτων ἀπηρτίσατο καὶ κτήτωρ ἐγένετο εἰς δόξαν Θεοῦ ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σωτηρίας καὶ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον αὐτοῦ καὶ τῶν προγόνων αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, κτήματά τε προσηλώσας αὐτῷ κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ὅσαπερ ἀναγκαῖα τυγχάνουσιν πρὸς σύστασιν τῶν ἱερῶν καταγωγίων, καὶ κυβέρνησιν διαρκεῖ τῶν συνασκουμένων ἐν [αὐ]τοῖς πατέρων, καὶ πάντα καταρτίσας ὅσα συντελεῖ πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἀπάρτισιν τῶν ἐκ θεμελίων νεουργουμένων θείων ναῶν, τέως ἐφρόντισε κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν καὶ φρόνημον οἰκονόμον προνοηθῆναι καὶ τῆς στερεώσεως καὶ εἰς τέλος αὐτοῦ διαμονῆς, κρίνας ὑποτάξαι αὐτὸ τῇ πατριαρχικῇ ἐξουσίᾳ καὶ συγκαταλέξασθαι τοῖς πατριαρχικοῖς σταυροπηγίοις κἀν τεῦθεν ἡμᾶς ἐπιβραβεῖσαι αὐτῷ δι' ἡμετέρου πατριαρχικοῦ σιγιλλιώδους γράμματος τὴν σταυροπηγιακὴν κλῆσιν καὶ ἐλευθερίαν ἐπὶ κρείττονι ἀσφαλείᾳ καὶ μονιμότητι.

Τούτου χάριν τὴν αἴτησιν τῆς αὐτοῦ Ἐκλαμπρότητος εὐμενῶς ἀποδεξάμενοι, ὡς πρὸς ἀγαθὸν καὶ θεάρεστον ἀφορῶσαν σκοπόν, γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς, κατὰ τὸ προνόμιον τῆς πατριαρχικῆς μεγαλειότητος, συνάμα τοῖς περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτοις ἀρχιερεῦσι καὶ ὑπερτίμοις, τοῖς ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῖς ἡμῖν ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς, ἵνα τὸ διαληφθὲν κατὰ τὸ κλίμα τῆς Βούλτσας ἐν Βλαχίᾳ ἱερὸν μοναστήριον, τὸ ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων μεγάλων βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, Χουρέζι ἐπικεκλημένον, σὺν πᾶσι τοῖς ἀφιερώμασιν αὐτοῦ, κινητοῖς τε καὶ ἀκινήτοις κτήμασι, καὶ ταῖς εἰρημένοις, δηλαδὴ τῷ τε παρεκκλησίῳ αὐτοῦ καὶ τῷ κοιμητηρίῳ καὶ ταῖς σκήταις καὶ δὴ καὶ τῷ ἐν τάξει μονιδρίου μετοχείῳ αὐτοῦ, Πολ[ο]βράτ[σ]ι ἐπονομαζομένῳ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς μέχρι τῆς τοῦ κόσμου συντελείας ὑπάρχῃ καὶ λέγεται καὶ παρὰ πάντων γινώσκηται πατριαρχικὸν σταυροπηγιακόν, συνταττόμενον καὶ συναριθμούμενον τῆς πατριαρχικοῖς σταυροπηγίοις, καίτοι ἐλεύθερον, ἀδούλωτον, ἀσύδοτον, ἀκαταπάτητον, ἀκαταζήτητον, καὶ ἀνενόχλητον καὶ ἀνεπηρέαστον παρὰ παντὸς καὶ παντοίου προσώπου, ἐκκλησιαστικοῦ τε κοσμικοῦ, μνημονευομένου ἐν αὐτῷ τοῦ κανονικοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς, ὡς νενόμισται, καὶ μηδενός ποτε τῶν ἁπάντων ἱερωμένων ἢ λαϊκῶν, ἄρχοντος ἢ ἀρχομένου, μήτε τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως, κατ' οὐδένα τρόπον καὶ κατ' οὐδεμίαν πρόφασιν ἔχοντος ἄδειαν κατεπεμβαίνειν τοῦ ἱεροῦ τούτου μοναστηρίου καὶ καταβαρύνειν τοὺς

συνασκουμένους ἐν αὐτῷ πατέρας καὶ παρενοχλεῖν, ταράττειν τε καὶ καταπατεῖν τὴν ἐλευθερίαν τούτου, ἀλλὰ διαμένοντος ἐλευθέρου καὶ μηδενὶ μηδὲν ὀφείλοντος παρέχειν, εἰμὴ μόνον τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ κυρίου ὀκάδας τριάκοντα κατ' ἔτος εἰς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς, κατὰ τὴν τάξιν τῶν σταυροπηγίων. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἐν αὐτῷ συνασκούμενοι πατέρες διάγωσιν ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἀνέσει, ἀπηλλαγμένοι πάσης καταδυναστείας καὶ δουλείας παρὰ παντὸς, καὶ παντοίου προσώπου, συζῶντες εἰρηνικῶς καὶ φιλαδέλφως ἐν ὁσιότητι καὶ σεμνοπρεπείᾳ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς μοναδικῆς πολιτελείας, ἔν τε τῇ ἐκλογῇ τοῦ σφῶν καθηγουμένου ἐκλέγοντες καὶ καθιστῶντες τὸν ἄξιον ἀναφανέντα διὰ γνώμης καὶ ἐπικρίσεως τοῦ ἐκλαμπροτάτου κτήτορος αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἀπογόνων τῆς αὐτοῦ Ἐκλαμπρότητος. Ὅταν δὲ χρεία χειροτονίας ἐν αὐτοῖς γένηται, ἔχωσιν ἄδειαν προσκαλεῖν ὃν ἂν ἐθέλωσιν ἀρχιερέα ἐπὶ τὸ λειτουργεῖν ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ διὰ τῆς κανονικῆς παρατηρήσεως καὶ τὰς χειροτονίας αὐτῶν ἐκτελεῖν ἀναντιῤῥήτως καὶ ἀνεμποδίστως. Ὃς δ' ἂν ὀψέποτε καταλύειν ἐπιχειρήσει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου καὶ καταφρονήσει τῆς πατριαρχικῆς ταύτης φιλοτιμίας καὶ συνοδικῆς ἀποφάσεως τὰ 'ναντία διανοηθῆναι ποιήσῃ καὶ ἐπηρεάζῃ τὸ μοναστήριον αὐτὸ καὶ ζητήσῃ λαβεῖν τι ἐξ αὐτοῦ πλεοναστικῶς, ὁποίας ἂν εἴη τάξεως, ἀφωρισμένος ὑπάρχῃ ἀπὸ Θεοῦ κυρίου παντοκράτορος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον αἰωνίως, καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα, καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ἴδοι πώποτε ἐπὶ ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ταῖς πατριαρχικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπόδικος. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῷ αὐτῷ σταυροπηγιακῷ μοναστηρίῳ.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αψβ'ῳ, μηνὶ Φεβρουαρίῳ, ἰνδικτιῶνος ιῃ.

(Ms. 276, f° 163—4.)

V

Şi un poet grec, Teodosie, care scrie o bucată de versuri în 1702, face o călduroasă laudă Brâncoveanului pentru redeşteptarea prin Academia din Bucureşti a studiilor elenice:

Ἐγκώμιον πρὸς μέδοντα τῆς Βλαχίας.

«Ὁ πατήρ μου ἀπὸ ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζωμαι» φησί που τῶν ἱερῶν λόγων ὁ σωτήριος Λόγος, οὐκ ἄλλου του ἕνεκα, ἀλλ' ἵνα ἡμῖν δείξῃ ὅτι ἀδιαλείπτως ἡμῶν κήδεται, εἴτε πλάσμα οἰκεῖον αὐτοῦ ὄντων· Διὸ τοῖς μὲν πάλαι, τῇ ἱερᾷ αὐτοῦ καὶ θείᾳ πεπιστευκόσι διδασκαλίᾳ καὶ ὑπ' ἀλόγου μανίας τῶν τότε τυράννων τετυραννουμένοις τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ θαυμαστὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἤγειρε καὶ δι' αὐτοῦ τὴν πολύθεον τῶν Ἑλλήνων μανίαν διέλυσε καὶ τὸν χριστεπώνυμον

λαὸν βασάνων ἔσωσε καὶ αὐτὰς τὰς ἐσχατίας τῆς οἰκουμένης τὴν εὐσέβειαν διετράνωσε. Τὰ νῦν δὲ καὶ ἡμῖν, ὑπότε πολλῶν ἐθνῶν πολεμουμένοις καὶ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς ἐστερημένοις ὄμμασιν εὐμενέσιν ἐπιδών, τὴν ὑμετέραν ἤγαγεν Ὑψηλότητα, ὁμώνυμον οὖσαν καὶ ὁμότροπον ἐκείνου, τῇ τ' ἀρετῇ καὶ τῇ λοιπῇ καλοκαγαθίᾳ (καὶ δηλοῖ τοῦτο αἵτε ὁσημέραι μεγαλοδωρεαὶ τῆς φιλοτίμου αὐτῆς δεξιᾶς καὶ τὸ ῥᾳδίως λίαν ἄγεσθαι καὶ ἰθύνεσθαι καὶ ὡς ἀπὸ πατρὸς φιλοχρίστου μᾶλλον ἢ ἄρχοντος τὸ ὑπὸ χεῖρα διοικεῖσθαι λίαν), ἥτις ἡλίου δίκην ἡμῖν ἐπιλάμψασα καὶ τὰς μικροῦ καταλυθείσας ἡμῶν ἀκαδημίας διὰ τῆς ἀφθόνου καὶ μεγαλοδώρου αὐτῆς δεξιᾶς ὡς τὸ πάλαι ἀνθούσας ἀποδείξασα καὶ τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας ἀφ' ἡμῶν φυγαδεύσασα, τήν τε πάλαι τοῦ γένους ἡμῶν εὔκλειαν ἀνακτησαμένη διὰ τῆς τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἀκτῖνος πόρον ἐξ ἀπορίας ἡμῖν ἐπορήσατο, ὥστε δύνασθαι τοῖς τἀναντία φρονῶσι δι' αὐτῆς συμπλέκεσθαι. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ τοῖς φυτοῖς βραβεύων τὴν αὔξησιν καὶ τοὺς καρποὺς πεπαίνων (δι' ὧν ἡ ζωὴ ἡμῶν συνέχεται), πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ζωογονεῖ καὶ περιθάλπει, ἡ δ' Ὑμετέρα Ὑψηλότης κἀκείνου πολλῷ τῷ μέτρῳ πλεονεκτεῖ, ἅτε δὴ οὐ μόνον τὸν ἔξω, ἀλλὰ καὶ τὸν ἔσω περιέπουσα ἄνθρωπον, τῷ τοῖς προσερχομένοις μᾶλλον τοῦ Δαβὶδ πρᾶον εἶναι καὶ ἐπρόσιτον καὶ ὡς ἄλλος Ἀβραὰμ φιλόπτωχον καὶ ἐλεήμονα, πρὸς δὲ καὶ τὸ οὐ μετρίως σπεύδειν ἐπιδιδόναι τὰ φροντιστήρια, δι' ὧν γάρ, οὐ μόνον ἡ ἀμάθεια ἡμῶν καταλύεται, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς Θεὸν ἡμῶν εὐσέβεια οὐχ ἧττον ἐνδυναμοῦται, ἡνίκα πολλοί τινες τῶν μαθητῶν ἐκ τούτων φοιτῶσι καὶ ἄλλος ἄλλην καταλάβωσι. Ταῦτα μὲν δουλικῶς, χαρίσαιτο δέ σε ἡμῖν, ὦ ἡγεμὼν κράτιστε καὶ θεόσδοτε, μᾶλλον δὲ θεόστεπτε, ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἐν φάτνῃ ἀνακλιθεὶς καὶ ἐν Ἰορδάνῃ ὑπὸ Ἰωάννου βαπτισθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τὸν ὑψηλότατον τῆς ἡγεμονίας θρόνον ὑγιαίνοντα κατ' ἄμφω, καὶ εἰρηνικῶς ἅμα καὶ καταθυμίως βιοῦντα, ἐς βαθὺ γῆρας καὶ λιπαρόν, τὴν τ' ἀρχὴν ἀλήκτως καὶ θεαρέστως διέποντα, μετὰ δὲ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν σὺν τῇ ἐκλαμπροτάτῃ δόμνῃ καὶ τοῖς φιλτάτοις μπεϊζαδέσι ἀπὸ τῆς κάτω ἡγεμονίας τῆς ἄνω βασιλείας πανοικέσια ἀξιωθῇ, ἀμήν.

Τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος — *ταπεινὸς δοῦλος Θεοδόσιος.*

(Ms. 468, f° 303 V°—304 V°.)

Ἐπίγραμμα εἰς φρέαρ
ἐπὶ φρέατος.

Τὸ δ' ὀμβρίμου νάματος ὠρύχθη φρέαρ,
Κωνσταντίνου μέδοντος Οὐγκροβλαχίας,
τοῦ Βραγκοβάνου, δαπάνας νενευκότος.
ἐκλιπαρήσει Ἱεροῦ Θεοῦ σίδης·
οἷς, Χριστέ τὸ ζῶν ἐν πόλῳ νέμοις πῶμα.

ᾳψε' τῳ, Ἰουλίου κηῃ.

VI

In acest secol al XVIII-lea, Patriarhul ierosolimitan Partenie scrie din București în Iulie 1723; urmașul lui, Meletie, erà la București în Octomvrie—Noemvrie 1731, ca și în Maiu 1732; un alt Partenie la 1742 și 1746, mergând și până la Craiova și Iași; Efrem, tot acolo, în August 1768; succesorul lui, Avramie, la 14 Fevruarie 1784[1]).

O simplă scrisoare de politeță e trimeasă dela Ierusalim lui Grigore Matei Ghica, la 10 Fevruarie 1739, prin hagiul Ioan, care se întoarce de acolo.

(No. V°.)

Τὰ ὅσα γράμματα ἐδώκαμεν τῳ Χατζῇ Ἰωάννῃ.

Εὐσεβέστατε, ὑψηλότατε καὶ μεγαλοπρεπέστατε αὐθέντα καὶ ἡγεμὼν πάσης Μολδοβλαχίας, κύριε κύριε Ἰωάννη Γρηγοράσκο Γκίκα Βοεβόδα, κατὰ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον υἱὲ ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε τῆς Ἡμῶν Μετριότητος, τὴν Ὑμετέραν θεοσεβεστάτην Ὑψηλότητα ἀπὸ βαθέων καρδίας εὐχόμενοι εὐλογοῦμεν, μετὰ παντὸς τοῦ ἐκλάμπρου της παλατίου, δεόμενοι ἐκτενῶς τοῦ ἐν ὑψίστοις ἁγίου Θεοῦ ὅπως διαφυλάττῃ καὶ περιφρουρῇ τὸ θεοσεβὲς αὐτῆς ὕψος ἐν ἄκρᾳ ὑγείᾳ, μακροζωΐᾳ τε καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει ἐπὶ τὸν ἡγεμονικὸν καὶ ὑψηλότατον αὐτῆς θρόνον. Ἅπαξ καὶ δὶς κατὰ τὸ ἀπαραίτητον ἡμῶν χρέος ἐγράψαμεν τῇ θεοσεβεστάτῃ αὐτῆς Ὑψηλότητι· τανῦν δὲ διατρίβοντες ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας καὶ μελετῶντες θείῳ ἐλέει ἀπελθεῖν εἰς τὸν ἁγιώτατον καὶ ἀποστολικόν μας θρόνον, κατὰ πάροδον ἔτυχεν χάριν πραγματείας καὶ ὁ τιμιώτατος κῦρ [Χατζῇ Ἰωάννης], προσκινητής, μὲ τοῦ ὁποίου τὴν ἔλευσιν δὲν ἐλείψαμεν καὶ αὖθις νὰ κατασπασθῶμεν νοερῶς καὶ ἐξ ὅλης ψηχῆς καὶ καρδίας νὰ εὐχηθῶμεν τὴν Ὑψηλότητά της, καὶ διὰ ζώσης φωνῆς τῆς αὐτοῦ Τιμιότητος θέλει ἐμφορίθῇ τὰ καθ' ἡμᾶς πολυώδηνα καὶ βαρύτατα χρέη καὶ τοὺς συνεχεῖς κινδύνους, καὶ μάλιστα τῶρα, ἐν τοιαύτῃ ἀνωμαλίᾳ τῆς κυκλικῆς περιφερείας. Τὸν ὁποῖον παρακαλοῦμεν νὰ ἔχῃ τὴν ἡγεμονικήν της περίθαλψιν καὶ καταφυγὴν ὡς τίμιον καὶ πιστότατον δοῦλον τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος καὶ πρόσωπον τῆς Ἡμῶν Μετριότητος, τὸ δὲ θεοσεβὲς αὐτῆς ὄνομα πάντοτε μνημονεύεται παρρησίᾳ καὶ εἰς τὰς θείας καὶ ἱερᾶς ἀναιμάκτους ἡμῶν μυσταγωγίας, ὑπὲρ ὑγείας, στερεώσεως καὶ εἰρηνικῆς καταστάσεως τῆς Ὑψηλότητός της, παρακαλοῦντες νὰ μὴ

[1]) Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 22, No. XXXII; p. 34, No. LXIII; p. 35, No. LXIV; p. 42, N-le LXXIX—LXXX, LXXXII, LXXXIV; p. 44, No. LXXXVIII; p. 82, No. CLIII; p. 106, No. CCIV. Silivestru din 1735, dela p. 45, No. LXIV, nu poate fi de Ierusalim. Un antimis grec, din 1733, dela urmașul lui, Paisie (*ibid.*, p. 299, No. IX).

μᾶς ἀπολείπωσι τὰ ἔκλαμπρά της γράμματα καὶ ἡμῖν εἰς τὰ μάλιστα πολυτίμητα. Ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἡ δὲ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ παρὰ τῆς Ἡμῶν Μετριότητος εὐχὴ καὶ εὐλογία εἴη μετὰ τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος.

ͅαψλθ'ᵀᵂ Φεβρουαρίου ι'ᵀᴴ.

(Ms. 124, f° 101.)

VII

Un şir de scrisori de felicitare de Crăciun din partea Patriarhului ecumenic Nicodim către Alexandru-Vodă Moruzi, ca Domn muntean (Ianuar 1793), către Doamna şi către Mitropolitul Filaret n'au decât un interes retoric[1]. Tot aşà scrisoarea către noul Mitropolit Dosoftei, datată din 21 Noemvrie 1793: i se îngăduie a face episcop de Argeş pe Iosif, care până atunci erà titular de Sevastia (Sivas). Urmează felicitări către Nicolae Suţu, atotputernicul dragoman.

Θεοσεβεστάτη καὶ ἐκλαμπροτάτη Δόμνα μεγαλοπρεπεστάτη πάσης Οὐγγροβλαχίας.

† Τὴν θεοσεβεστάτην αὐτῆς Ἐκλαμπρότητα δουλικῶς προσκυνοῦμεν καὶ ἀσπαζόμεθα τὰς ἐκλάμπρους αὐτῆς χεῖρας καὶ δεόμεθα κυρίου τοῦ Θεοῦ ὅπως διαφυλάττῃ αὐτὴν ἐν ἄκρᾳ ὑγείᾳ καὶ ἀμεταπτώτῳ εὐδαιμονίᾳ μετὰ μακροβιότητος καὶ ἐπιτεύξεως τῶν καταθυμίων αὐτῇ ἀγαθῶν. Ἐπειδὴ ἐπέστησαν αἱ φαιδραὶ ἑορταὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀῤῥήτως γενεθλίων τοῦ κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἔφθασαν ἤδη αἱ πάνσεπτοι καὶ θεῖαι αὗται ἡμέραι, χρέος καθῆκον ἐκπληροῦντες, οὐ διαλείπομεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμφανισθῶμεν διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν τῇ θεοσεβεστάτῃ αὐτῆς Ἐκλαμπρότητι, αἴροντες χεῖρας ἱκέτιδας πρὸς αὐτὸν τὸν θεάνθρωπον Κύριον ἡμῶν ὅπως καταξιώσῃ τὴν θεοσεβεστάτην αὐτῆς Ἐκλαμπρότητα πανηγυρίσαι χαρμοσύνως καὶ πανεκλάμπρως τὰ θεῖα αὐτοῦ γενέθλια καὶ ἑορτᾶσαι πανευδαιμόνως τὰς ἐνδόξους καὶ λαμπρὰς ἁγίας ταύτας ἡμέρας τῆς ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν κοσμοσωτηρίου Ἐπιφανίας αὐτοῦ. Ἐπιδαψιλεύων αὐτῇ καὶ τὸ νέον ἔτος αἴσιον καὶ πανεύδαιμονα καὶ παρεκτικὸν παντὸς ἀγαθοῦ, στηρίζων ἀστεμφῶς καὶ συντηρῶν ἀδιασείστως τὸν ὑψηλότατον καὶ εὐμενέστατον ἡμῶν Αὐθέντην ἐπὶ τῆς αὐθεντικῆς καὶ ἡγεμονικῆς αὐτοῦ καθέδρας, σὺν πάσῃ χαρᾷ καὶ εὐδαιμονίᾳ ἀμεταπτώτῳ μέχρι γήρως βαθυτάτου καὶ λιπαροῦ. Παρακαλοῦμεν δὲ τὴν θεοσεβεστάτην αὐτῆς Ἐκλαμπρότητα ὁποῦ νὰ ἀναμνησθῇ καὶ ἡμῶν, καὶ νὰ μᾶς ἀξιώσῃ ἐλέους αὐθεντικοῦ, καὶ τὸν υἱόν μας

[1]) V. şi articolul mieu din *Convorbiri Literare*, 1901, pp. 999—1009, despre Condica lui Filaret.

ἐλάχιστον αὐτῆς δοῦλον νὰ ἀναδείξῃ τζιράκη της διὰ τῆς θερμῆς της προστασίας καὶ ἰσχυρᾶς διαφενδεύσεως, ὡσὰν ὁποῦ μετὰ Θεὸν ἐλπίζομεν εἰς τὰς πανεκλάμπρους ἡμέρας τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ τῆς Ἐκλαμπρότητός της νὰ ἀξιωθῶμεν κυβερνήσεως καὶ παραμυθίας εἰς τὸ μαρτουρλούκη μας, καὶ λοιπὸν διὰ τὴν ζωὴν αὐτῆς τὴν πολυχρόνιον καὶ τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου καὶ τῶν πανεκλάμπρων ὑμῶν βλαστῶν νὰ μὴ μᾶς ἀφήσῃ κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας ἀπαραμυθήτους, διὰ νὰ παρακαλοῦμεν ἐκτενέστερον κύριον τὸν Θεὸν ὑπὲρ ὑγείας αὐτῆς καὶ ἀμεταπτώτου εὐδαιμονίας, ἧς καὶ τὰ ἔτη εἴησαν θεόθεν πλεῖστα καὶ πανευδαίμονα.

Εὐσεβέστατε, ὑψηλότατε καὶ εὐμενέστατε Αὐθέντα καὶ ἡγεμὼν μεγαλοπρεπέστατε πάσης Οὐγγροβλαχίας, υἱὲ ἐν Χῷ τῷ Θεῷ ἡμῖν λίαν ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε, κύριε, κύριε Ἰωάννη Ἀλέξανδρε Κωνσταντίνου Μουρούζη Βοεβόδα, τὴν θεοφρούρητον αὐτῆς Ὑψηλότητα ὅλῃ τῇ ψυχῇ κατασπαζόμενοι, ὑπερήδιστα προσαγορεύομεν. Πανέκλαμπρον αὐθεντικὴν αὐτῆς ἐπιστολὴν κατ' αὐτὰς τὰς δεσποτικὰς ἐνιαυσίους θείας ἑορτὰς ἀσμένως ἐλάβομεν, διπλὴν τὴν πνευματικὴν εὐφροσύνην ἀρυσάμενοι, ὡς εὐαγγελισθέντες δι' αὐτῆς τὴν μυριοπόθητον ἡμῖν ἀγαθὴν αὐτῆς ὑγείαν, εἴδομεν δὲ ἐν αὐτῇ ὅσα ἡμῖν ἐπισημειοῖ αὐθεντικῶς, καὶ ἀπείρως ὁμολογοῦμεν τὰς χάριτας τῷ θεοφρουρήτῳ αὐτῆς Ὕψει διὰ τὴν ἣν διατηρεῖ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν θερμὴν αὐτῆς προστασίαν, ἔνθεντοι καὶ ἡ ἐξ ὕψους θεία πρόνοια καταστέφει αὐτὴν καὶ ἐπιβραβεύει τὰς ἀντιμισθίας προσηκόντως τε καὶ πάνυ ταχέως. Καὶ γάρ, ὅπως ποθοῦμεν καὶ ἀδιαλείπτως καθικετεύομεν τὸν ὕψιστον Θεόν, τοῦτο κατ' αὐτὰς τὰς σεβασμίους θείας ἑορτὰς ἀξιώθημεν ἰδεῖν καὶ πληροφορηθῆναι τὴν ἐνίδρυσιν αὐτῆς εἰς τὸ πανέκλαμπρον αὐθεντικὸν τῆς Οὐγγροβλαχίας θρόνον, καί, ἀπείρου χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πνευματικῆς ἐμφορηθέντες, ἐκλιπαροῦμεν τὸν δοτῆρα τῶν ἀγαθῶν κύριον καὶ Θεὸν ἡμῶν ὅπως εὐλογοίῃ τὴν πανέκλαμπρον ταύτην ἐνίδρυσιν αὐτῆς ἐν τῷ ἡγεμονικῷ αὐτῆς αὐθεντικῷ Θρόνῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας καὶ στερεοῖ ἀδιάσειστον καὶ ἀκλόνητον μέχρι γήρως βαθυτάτου καὶ λιπαροῦ, διατηρῶν ἀνωτέραν παντὸς ἐναντίου καὶ περιέπων ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ πρὸς καταρτισμὸν τῆς θεοδωρήτου αὐτῇ αὐθεντικῆς ταύτης τζάρας καὶ βοήθειαν τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας καὶ ἡμέτερον σεμνολόγημα. Παρακαλοῦμεν δὲ τὸ θεοφρούρητον αὐτῆς Ὕψος ὅπως μὴ διαλίπῃ γράφουσα ἡμῖν συνεχῶς καὶ δηλοποιοῦσα τὴν πολυέραστον ἡμῖν ἀγαθὴν αὐτῆς ὑγιείαν, ἧς τὰ τρισόλβια ἔτη εἴησαν θεόθεν πλεῖστα καὶ πανευδαίμονα.

† Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Οὐγκροβλαχίας ἐπέχων καὶ τὸν τόπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πλαγινῶν, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, κὺρ Φιλάρετε, χάρις εἴη σοι καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Τὸ ἀπὸ ιε' τοῦ παρελθόντος μαρτίου γεγραμμένον καὶ ἀποσταλὲν ἡμῖν ἀδελφικὸν αὐτῆς ποθητὸν γράμμα ἀσμένως πρὸ μικροῦ ἐκομισάμεθα, δι' οὗ εὐαγγελισθέντες τὴν ἐφετὴν ἡμῖν ἀγαθὴν αὐτῆς ὑγιείαν, ὑπερβαλλόντως ἐχάρημεν. Εἴδομεν δὲ

ἑπομένως ὅσα ἐν αὐτῷ περιγράφει, συγχαίρουσα ἡμῖν ἀδελφικῶς περὶ τῶν ἐνεστηκυίων θείων νηστειῶν καὶ τῶν ἐφεξῆς σεβασμίων καὶ κοσμοσωτηρίων ἁγίων ἑορτῶν καὶ χάριτας ὁμολογήσαμεν αὐτῇ κατὰ τὸ εἰκός. Ἔγκαιρον δὲ ἡγησάμενοι ἀμείψασθαι αὐτῇ τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν, γράφοντες ἀνταποκρινόμεθα καὶ ἀντισυγχαίροντες αὐτῇ ἐπευχόμεθα κυρίῳ τῷ Θεῷ ὅπως καταξιώσῃ τὴν αὐτῆς Ἱερότητα διανῦσαι καὶ τὸ λοιπὸν στάδιον τῆς ἀμώμου νηστείας ὁσίως καὶ θεαρέτως, προσκυνῆσαί τε θεοφιλῶς τὰ σεπτὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν φρικτὰ καὶ ἑκούσια καὶ κοσμοσωτήρια πάθη καί πανηγυρῆσας λαμπρῶς καὶ γηθοσύνως τὴν τροπαιοφόρων θείαν αὐτοῦ τριήμερον ἔγερσιν καὶ τὰς λοιπὰς δεσποτικὰς αὐτοῦ ἑορτὰς μεθ' ὑγείας ἄκρας καὶ πάσης πνευματικῆς εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ὡς ἐφέτως, οὕτω καὶ εἰς ἄλλα παμπληθῆ ἔτη μετ' ἐπιτεύξεως τῶν σωτηριωδῶν ἀγαθῶν. Οἶδε καλῶς ἡ φίλη ἡμῖν αὐτῆς Ἱερότης ὅτι, τὴν ἀπ' ἀρχῆς πρὸς ἀλλήλους κλίσιν καὶ ἀγάπην ἀδελφικὴν μεμνημένοι, σώζομεν ἀπαράτρεπτον καὶ μᾶλλον ἰδιαζόντες ἐπαυξανομένην, καὶ οὔτε ὁ χρόνος, οὔτε ὁ καιρός, οὔτε ἡ διάστασις τοῦ τόπου δύναται ἀποσβέσαι. Δι' ὃ μὴ διαλίποι γράφουσα ἡμῖν συνεχῶς καὶ χαροποιοῦσα τῇ δηλώσει τῆς ἐφετῆς ἡμῶν ἀγαθῆς αὐτῆς ὑγιείας, ἣν χαρίζοιτο αὐτῇ παρ' ὅλον τὸν βίον ὁ Κύριος, οὗ ἡ χάρις εἴη μετ' αὐτῆς.

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Οὐγκροβλαχίας, ἐπέχων καὶ τὸν τόπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πλαγηνῶν, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν Μετριότητος κὺρ Δοσίθεε, χάρις εἴη τῇ αὐτῆς Ἱερότητι καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Τὸ ἐμπερικλειόμενον πρὸς ἡμᾶς αὐτῆς πιττάκιον ἀνὰ χεῖρας λαβόντες, ἀνέγνωμεν καὶ ἔγνωμεν τὰ ἐν αὐτῷ ὁσίως καὶ θεαρέστως γραφόμενα, ὅπερ καὶ ἀνεγνώσθη ἐπ' ἀκροάσει τῆς περὶ ἡμᾶς ἱερᾶς ἀδελφότητος καὶ ἁγίας συνόδου καὶ ἐννενοήσαμεν πάντες τὴν ὅσην περ πρόνοιαν ἐκ πρώτης καταβάλλει περὶ τοῦ ἐμπιστευθέντος αὐτῇ θεόθεν λογικοῦ τοῦ Χριστοῦ ποιμνίου, φροντίζουσα ἀρχιερατικῶς περὶ τῆς βελτιώσεως ἐκείνου καὶ τῆς τῶν ψυχῶν αὐτῶν σωτηρίας καὶ τῶν χριστιανικῶν ἔργων καὶ πράξεων, καὶ ἐπῃνέσαμεν αὐτὴν μεγάλως, καί, τὴν αἴτησιν αὐτῆς καὶ ἀξίωσιν ὡς θεάρεστον καὶ ψυχωφελῆ ἀποδεξάμεθα εὐμενῶς, ὡς συναινέσαντος τῇ αἰτήσει αὐτῆς καὶ συγκατανεύσαντος τοῦ εὐσεβεστάτου, ὑψηλοτάτου καὶ χριστιανικωτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος μεγαλοπρεπεστάτου πάσης Οὐγκροβλαχίας, ἡμετέρου κατὰ πνεῦμα υἱοῦ ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου, κυρίου κυρίου Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου Μουρούζη Βοεβόδα. Καὶ δὴ κατὰ τὴν αἴτησιν αὐτῆς γνώμῃ κοινῇ καὶ συνοδικῇ διαγνώμῃ ἀνεθέμεθα τὰς κανονικὰς ἡμῶν ψήφους πρὸς αὐτήν, καὶ διὰ τῆς παρούσης ἡμετέρας πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς ἐκδόσεως προτρεπόμεθα καὶ παρέχομεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ἄδειαν, ὅπως, προσκαλεσαμένη τῇ γνώμῃ καὶ ἀδείᾳ τῆς αὐτοῦ θεοποιήσῃ φρουρήτου Ὑψηλότητος τοὺς αὐτόθι εὐδημοῦντας συναδέλφους ἀρχιερεῖς, τὴν κανονικὴν μετάθεσιν τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Σεβαστῆς, συναδέλφου ἡμῶν ἀγαπητοῦ, κὺρ Ἰωσήφ, εἰς τὴν ἤδη ἀποκατασταθεῖσαν ἐπισκοπὴν Ἀρτζεσίου, ὥστε εἶναι αὐτὸν καὶ λέγεσθαι ὑπείκοντα

καὶ ὑποτασσόμενον τῇ ἁγιωτάτῃ αὐτόθι Μητροπόλει τῆς Οὐγκροβλαχίας, ἐπαγρυπνοῦντα καὶ φροντίζοντα τῆς βελτιώσεως καὶ αὐξήσεως εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν τοῦ ἐμπιστευθέντος αὐτῷ λογικοῦ τοῦ Χριστοῦ ποιμνίου καὶ ποδηγετοῦντα εἰς νομὰς σωτηρίους τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος. Καὶ εἴθε κύριος ὁ Θεός ἀναδείξαι αὐτὸν εὐαρεστοῦντα τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ ἀγαθότητι, καὶ τῷ εὐμενεστάτῳ αὐθέντι, καὶ τῇ Σοῦ Ἱερότητι, ὅτι ἐπὶ τῶν λαμπρῶν ἡμερῶν τοῦ θεοφρουρήτου αὐτοῦ Ὕψους ἐγένετο τὸ θεάρεστον τοῦτο καὶ ψυχωφελὲς ἔργον, καὶ ἡ αὐτῆς Ἱερότης, πάντες διὰ τὴν πρόνοιαν ... τῆς αὐξήσεως τῶν πνευματικῶν καὶ ὠφελείας τοῦ χριστωνύμου λαοῦ τὰς ἀντιμισθίας παρὰ τοῦ μισθαποδότου Θεοῦ, οὗ ἡ χάρις εἴη μετ' αὐτῆς.

αψθγ' (τῳ), *Νοεμβρίου κα'* (τη).

Τὴν Ἐκλαμπρότητά της ταπεινῶς προσκυνῶ, ἀσπαζόμενος τὴν δεξιὰν αὐτῆς.

Ἣν θεαφυλάττοι ὁ πανάγαθος Θεὸς ἐν ἄκρᾳ ὑγείᾳ καὶ ἀμεταπτώτῳ εὐδαιμονίᾳ μετὰ μακροβιότητος καὶ ἐπιτεύξεως πάντων τῶν ἐκλάμπρων αὐτῆς καταθυμίων. Ἐπειδή, διακηριχθείσης τῆς ἀγγελίας τῶν ἐπ' αἰσίοις τελεσθέντων ἀῤῥαβώνων τῆς περιβλέπτου αὐτῆς ἐκλαμπρότητος ὅσοι σχετικοὶ καὶ οἰκεῖοι κατὰ χρέος συντρέχουσι συγχαίροντες καὶ εὐχόμενοι τὰ αἴσια, δὲν λείπω καὶ ὁ δοῦλός της ἅμα τῇ κοινοτερπῇ ταύτῃ ἀγγελίᾳ νὰ ἐμφανισθῶ διὰ τοῦ ταπεινοῦ μου τούτου κατὰ τὸ ἐπικείμενόν μοι χρέος τῇ περιβλέπτῳ αὐτῆς Ἐκλαμπρότητι, καί, συγχαίρων, νὰ ἐπευχηθῶ αὐτῇ ἀπὸ μέσης καρδίας ὅπως οἱ εὐτυχῶς τελεσθέντες ἀῤῥαβῶνες αὐτῆς εἴησαν αἴσιοι πάσης χαρᾶς καὶ παντὸς ἐφετοῦ πρόξενοι, ἐπισφραγισθείησαν δὲ καὶ τὰ τέλη τούτων λαμπρά τε καὶ παναίσια μετ' οὐ πολὺ κατὰ τὸν ἐγκάρδιον πόθον, ἔφεσιν καὶ κοινὴν εὐχὴν ἁπάντων τῶν οἰκείων, ἐξαιρέτως δὲ τοῦ δούλου της, ἵνα καὶ ἡ χαρὰ αὐτοῦ εἴῃ πεπληρωμένη καὶ ἀκμάζουσα ἀεί. Ταῦτα μὲν πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ταπεινῶν μοι συγχαρητηρίων προσκινήσεων. Παρακαλῶ δὲ τὴν περίβλεπτον αὐτῆς Ἐκλαμπρότητα ἵνα, γνωρίζουσα ἔνθερμον αὐτῆς δοατζῆν καὶ δοῦλον της, ὡς ἀνέκαθεν, καὶ ἤδη καὶ διὰ παντός, νὰ μὴ μὲ ἀπαξιῇ τῆς ἐκλάμπρου αὐτῆς εὐνοίας τε καὶ μνήμης, ἐν ᾗ καυχῶμαι καὶ ἐντιμωτέραν παντὸς πολυτιμωτέρου λίθου καὶ χρυσίου λογίζομαι. Χαρισθείησαν δὲ παρὰ Κυρίου τὰ ἔκλαμπρα αὐτῆς ἔτη πλεῖστα, ὑγιεινά τε καὶ πανευφρόσυνα τῆς περιβλέπτου αὐτῆς Ἐκλαμπρότητος.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ περιβλέπτῳ πεγζάδε κυρίῳ, κυρίῳ Νικολάῳ Σούτζῳ, τῷ εὐγενεστάτῳ μοι, δουλικῶς.

(Ms. lui Nicodim Patriarhul, XII, fol. 73 VV$_0$—6 V°, 81—92 V°, 91—92 V°, 139—140.)

La 29 Aprilie 1809 călugării dela Ierusalim puteau mulțămì lui Alexandru Moruzi pentru tot ce el dăduse bisericii Sfântului Mormânt, ajunsă la sărăcie și ruină.

Τῷ ὑψηλωτάτῳ καὶ θεοσεβεστάτῳ αὐθεντικῷ κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Κωνσταντίνου Βοεβόδα, τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἡγεμόνι καὶ ἡμῖν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῷ υἱῷ καὶ περιποθήτῳ, ἄκραν εὐδαιμονίαν τε, σωτηρίαν τε, εὐζωΐαν καὶ εὐκληρίαν τὴν κατὰ Θεόν, οὗπερ ἡ ὑπερτάτη καὶ πανενκλεεστάτη παντοκρατορικὴ δεξιὰ περιφρουρῇ, περιεπέτῃ καὶ διαφυλάττῃ τὸ πανυπερσέβαστον Ὕψος τῆς Ὑμετέρας θεοδοξάστου Μεγαλειότητος ἐν ἀκροτάτῃ ὑγιείᾳ, πανευημερίᾳ τε διηνεκεῖ καὶ εὐδαιμονίᾳ ἀμεταπτώτῳ, ὑποτάττουσα ὑπὸ τοὺς ἡγεμονικωτάτους καὶ πανσθενεστάτους αὐτῆς πόδας πᾶσαν ἐπήρειαν τῶν ἀντικειμένων καὶ στέφουσα τὴν πανεκλαμπρωτάτην αὐτῆς Ὑψηλότητα ἀστεφῶς καὶ ἀδιαπείστως, ἄχρι βαθυτάτου γήρως καὶ λιπαροῦ, εἰς σύστασιν καὶ καταρτιμόν, εὔκλειάν τε καὶ καύχημα τοῦ γένους παντὸς τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἡμῶν τῶν ταπεινῶν αὐτῆς θεραπόντων καὶ πρὸς Θεὸν διαπύρων εὐχετῶν, κλέος ἀΐδιον καὶ ὄλβον ἀθάνατον, ὡς οὖσαν τῶν παναγίων καὶ θεοβαδίστων προσκινημάτων ἔφορον, προστάτην καὶ πρύτανιν, ὅσα καθ' ἐξαίρετον εὐκληρῶς κεκλήρωται ἰδιαζόντες, ὁ θεοσεβέστατος καὶ πανέκλαμπρος οἶκος ἀνέκαθεν τῶν ἐκ μητρὸς ἐκλαμπροτάτων προγόνων της, τῶν Μαυροκορδαταίων, οὐ μᾶλλον ἢ τῶν ἐκ πατρός, ὧν τὰς δαψιλεστάτας χάριτας καὶ ἀειμνήστους διηνεκέσιν εὐεργεσίαις (sic) ὁ πανάγιος καὶ ζωοδόχος τάφος, ὁ θεομητορικὸς ἐν τῇ Γεθσημανῇ, τὸ θειότατον ἄντρον ἐν τῇ ἁγίᾳ Βηθλεὲμ καὶ τὰ λοιπὰ σεβάσμια προσκινήματα καὶ ἱερὰ καταγώγια καὶ θεία τεμένη καὶ μοναστήρια ἔνθα Ἱερουσαλὴμ παὶ πέριξ ταύτης στεροῦνται, ἀνοικοδομοῦνται, παντοίως ἐγκαλλωπίζοντες, συντηροῦνται καὶ διαφυλάττονται ἀπὸ πάντων τῶν κατ' αὐτῶν ὡς λεόντων ὀρυομένων καὶ ζητοῦντων τὶ πρῶτον καταπιεῖν. οὕτως ἀκορέστως ἐχόντων ἵνα ἀποδιώξωσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἤγουν ἅπαν τὸ γένος τῶν ὀρθοδόξων, καὶ αὐτοὶ εἰσφρήουσιν ἀναιδῶς, ἁρπάζοντες τὰ μὴ ἴδια, οἱ ἐθνεῖοι καὶ ἀλλότριοι, καὶ μάλιστα εἰς τοιούτους καιροὺς δυστυχεστάτους καὶ χαλεπούς, καθ' οὓς οὐδόλως ἠρκέσθη ἡ φθονερὰ συμμορία τῶν νέων θεοκτόνων, ἀλλ', ὑπὸ Ἐριννύων κινούμενοι καὶ φθόνῳ πολλῷ τηκόμενοι, κατέκαυσαν, φεῦ, ὡς ἄλλοι Ἰδουμαῖοι, τὸ μόνον καύχημα τῆς πίστεως ἡμῶν, τὴν δόξαν καὶ στέφανον καυχήσεως ἐπὶ γενεῶν εἰς γενεὰς παντὸς τοῦ γένους, καὶ ἤδη βλέπεται ἐλεηνῶς ἐκεῖνος ὁ ὡραιότατος καὶ βασιλικώτατος ναός, οἱονεῖ νεκρὸς γυμνὸς ἄταφος, κατατεφρωμένος καὶ κατακρημνισμένος, θρήνου ἄξιος, ἄλλον θρηνηκειώτατον Ἱερεμίαν ζητῶν, αἰτοῦντα ποταμοὺς δακρύων τοῦ κλαῦσαι ἀξίως τὴν πτῶσιν τούτου τοῦ θείου ναοῦ. Ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια, ἡ πόῤῥωθεν τὰ ἀγαθὰ διοικοῦσα, ἐξήγειρε τὰ θεοσεβέστατα σπλάγνα τῆς Ὑμετέρας μεγαλοπρεπεστάτης Ἡγεμονείας, ὡς ἄλλον εὐσχήμονα Ἰωσὴφ καὶ Νικόδημον, τοὺς ἄρχοντας τῆς βουλῆς καὶ προστατεύοντας τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ ἰδοὺ λαμβάνουσι θάῤῥος τολμηρὸν καὶ ἀνδρείαν, καὶ ἰδοὺ καταβιβάζουσι πάλιν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ μυρίζουσι σμυρναλώην καὶ ἐνειλίσσουσι σινδόνι καθαρὰ καὶ θάπτουσι ἐν τῷ καινῷ μνημείῳ καὶ ἀνεγείρουσι καὶ ἀνακαινίζουσιν ἐνδοξώτερον, λαμπρώτερον καὶ στερεώτερον, καθὰ καὶ ὁ μακαριώτατος ἡμῶν δεσπότης διὰ θεσπεσίων αὐτοῦ γραμμάτων ἐπληρο-

φόρησεν ἡμᾶς ἀκριβῶς τὰ περὶ τούτου. Ὅθεν, ταῖς χρησταῖς ἐλπίσιν ἐγκαρδιούμενοι, χεῖρας ἱκέτιδας αἴρομεν πρὸς τὸν δεσπότην κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἵνα διὰ τῆς πανεκλάμπρου καὶ κραταιᾶς χειρὸς ἡμῶν καταξιωθῶμεν ἰδεῖν τὴν ἐπανόρθωσιν καὶ ἀνέγερσιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τούτου τοῦ θειοτάτου ναοῦ, ὑμῖν δὲ χαρίσαιτο τὸ μνημόσυνον ἄληστον καὶ ἀείμνηστον, τὸ κλέος ἀκήρατον καὶ τὴν δόξαν ἀμάραντον εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῶν ὀρθοδόξων, ἀμήν. Ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἰερουσαλὴμ, ͵αωθʹ, Ἀπριλλίου κθʹ.

Τῆς Ὑμετέρας θεοσεβεστάτης Ὑψηλότητος
εὐχέται πρὸς Θεὸν θερμότατοι.

(Ibid., f° 316—6 V°.)

Lui Mihai Constantin Suțu i se trimet numai felicitări.

Εὐσεβέστατε, ὑψηλότατε καὶ εὐγενέστατε αὐθέντα καὶ ἡγεμὼν μεγαλοπρεπέστατε πάσης Οὐγγροβλαχίας, υἱὲ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῖν λίαν ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε, κύριε, κύριε Ἰωάννη Μιχαὴλ Κωνσταντίνου Σοῦτζε Βοεβόδα, τὴν εὐσεβεστάτην αὐτῆς Ὑψηλότητα ὁλοψύχως ἀσπαζόμενοι, ἥδιστα προσαγορεύομεν. Εἴη δὲ ἡμῖν ὑγιαίνουσα ἄκρως καὶ πανευδαιμονοῦσα ἀμεταπτώτως μετὰ μακροβιότητος καὶ ἐπιτεύξεως τῶν ὧν ἐφίεται σωτηριωδῶν ἀγαθῶν. Ἡ ἀδιάκοπος μνήμη, ἣν κατ' ὀφειλὴν ἀπαραίτητον ἔχομεν διὰ τὰς χάριτας καὶ εὐποιΐας τοῦ θεοφρουρήτου αὐτῆς Ὕψους, ἀναπεμπάζοντες καθ' ἑκάστην εἰς νοῦν τὸ θεότευκτον αὐτῆς ἄγαλμα, πιέζει ἡμᾶς τοσοῦτον, ὥστε, εἰ δυνατὸν γενέσθαι πτερωτοὺς πρὸς ἄμεσον ἔντευξιν αὐτῆς καὶ εὐχαριστίαν καὶ εἰς ἀσπασμὸν τῆς πανεκλάμπρου αὐτῆς κορυφῆς, ἀλλ', ἐπειδὴ τοῦτο ἀδύνατον, παραμυθοῦμεν τὸν διακαῆ ἡμῶν πόθον τῇ μόνῃ συνεχεῖ ἀποστολῇ τῶν ἡμετέρων γραμμάτων πρὸς τὴν εὐσεβεστάτην αὐτῆς Ὑψηλότητα, ἵνα ἀπολαμβάνωμεν τὰ περὶ αὐτῆς ἔκλαμπρα. Καὶ δή, οὐκ ἄκαιρον ἡγησάμενοι συγχαρῆναι τῷ θεοφρουρήτῳ αὐτῆς Ὕψει περὶ τῆς ἤδη σεβασμίας ἑορτῆς τῶν παμμεγίστων ταξιαρχῶν, ἣν πανηγυρίζει τὸ εὐσεβέστατον Ὕψος αὐτῆς, γράφομεν ἐπίτηδες καὶ συγχαίρομεν καὶ ἐπευχόμεθα ἀπὸ βάθους ψυχῆς κυρίῳ τῷ Θεῷ ὅπως διὰ πρεσβειῶν τῶν θείων αὐτοῦ λειτουργῶν καταξιοῖ τὴν εὐσεβεστάτην αὐτῆς Ὑψηλότητα πανηγυρίζειν τὴν σεβασμίαν σήμερον ἑορτὴν ὡς ἐφέτος οὕτω καὶ εἰς ἄλλα παμπληθῆ ἔτη πανεκλάμπρως καὶ αὐθεντικῶς ἐπὶ τῆς θεοδωρήτου ἡγεμονικῆς καθέδρας αὐτῆς μέχρι γήρως βαθυτάτου καὶ λιπαροῦ, διατηρῶν αὐτὴν ἀνωτέραν παντὸς λυπηροῦ. Παρακαλοῦμεν δὲ τὴν εὐσεβεστάτην αὐτῆς Ὑψηλότητα, ὅπως, εἰδυῖα ἐκ πολλῶν τὰ τοῦ πόθου ἡμῶν, μὴ διαλίπῃ γράφουσα ἡμῖν συνεχῶς καὶ εὐαγγελιζομένη τὴν ὑπέρ τι ἄλλο ἐφετὴν ἡμῖν ἀγαθὴν ὑγιείαν της. Ἦ καὶ τὰ πανέκλαμπρα ἔτη εἴησαν θεόθεν ὅτι πλεῖστα καὶ πανευδαιμονέστατα.

(Ibid., f° 70—71 V°.)

La 1820, se face către Mihai-Vodă Suţu al Moldovei o ofertă de manuscrise ale lui Ioan Hrisostomul pentru tipar, pe care el o ceruse în aceeaş zi Mitropolitului de Nicomedia.

Ὑψηλώτατε, εὐσεβέστατε, καὶ εὐμενέστατε ἡμῖν αὐθέντα.

Ὅτι μὲν τὰ συγγράμματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου θησαυρὸς ἐστὶν πάσης καὶ παντοίας ὠφελίας πλήρης τῷ χρυσονύμῳ πληρώματι, οὐ μόνον πνευματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς θεωρούμενα, καὶ ὁ πάλαι καὶ ὁ νῦν αἰὼν ἐκήρυξε καὶ κηρύττει διαπρυσίως. Ἐν τούτοις γὰρ ὁ θεῖος πατὴρ καὶ τὰ ἄπορα τῆς γραφῆς παλαιᾶς τε καὶ νέας σοφώτατα ἐπιλύει καὶ τὰ παναγῆ καὶ σεπτὰ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως μυστήρια ἄριστα διερμηνεύει καὶ ἠθικώτατα πάντων τῶν ἱερῶν πατέρων τά τε πρὸς Θεὸν ὅσια καὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπους δίκαια ἡμῶν ὑποτίθεται, τὴν ἀρετὴν ἀγαπητὴν τῷ ὄντι διαζωγραφῶν, ὥστε, τοὺς ἀναγινώσκοντας τοῖς λόγοις κατακηλῶν, ἀσμένως αἱρεῖσθαι τὴν πολλοὺς ἔχουσαν πόνους κατασκευάζειν. Εἰ δέ τις καὶ πολιτικῶς ἐπιστήσεται τοῖς πονήμασιν αὐτοῦ, ἀρχόντων τε τὴν πρὸς τοὺς ἀρχομένους ἐπιείκειαν καὶ δικαιοσύνην διδάσκεται καὶ ἀρχομένους τὴν πρὸς τοὺς ἄρχοντας εὐπείθειαν καὶ πίστην μανθάνει, καί, συλλήβδην, ποταμὸς ἀνεξάντλητος καὶ μεταλλεῖον ἀκένωτον σοφίας καὶ ἀρετῆς καὶ εὐγλωττίας ὑπάρχων, σοφοὺς ὄντως ἀποδείκνυσι τοὺς Χρυσόστομον αὐτὸν ὀνομάσαντας. Ταῦτ᾽ ἄρα καὶ τοῖς πάλαι καὶ τοῖς νῦν περὶ πολλοῦ ἦν καὶ ἔστι τὰ τοῦ πατρὸς τούτου πονήματα, καὶ τύποις πολλάκις, ὑπ᾽ εὐρωπαίων ἐθνῶν εἰς τὴν λατινίδα φωνὴν μετενεχθέντα, σὺν τῷ πρωτοτύπῳ ἐξεδόθη, φιλοτιμουμένων ἑαυτοῖς τ᾽ ἐπιδείξασθαι μὴ ἀναισθήτοις τῶν ἡμετέρων ὄντος (sic) καλῶν, καὶ τὴν σφῶν γλῶτταν τοῖς ἐκείνου πλουτίσαι νοήμασιν. Ἀλλὰ τὸ τῆς ἐκδόσεως ὀγκῶδες, καὶ διὰ τοῦτο δυσμεταχείριστον καὶ ἀπὸ τῆς τιμῆς ὑπέρογκον καὶ μάλιστα πάντων τὸ σπάνιον, οὐκ ἐπέτρεπε διαδόσιμον γενέσθαι τὸ καλλόν, ἀλλ᾽ ἀπεστέρει τοὺς ὁμογενεῖς ὀρθοδόξους τῆς ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων ὠφελείας. Αὐτὸ δὴ τοῦτο κατιδόντες, ἡμεῖς, κοινότερον ἐθέλοντες ποιῆσαι τὸ ἀγαθὸν καὶ προχειρότερον καὶ μᾶλλον εὐπόριστον, συνελθόντες καὶ διασκεψάμενοι, ἔγνωμεν τύποις ἐκδοῦναι τὰ εἰρημένα τεύχη ἄνευ τοῦ λατινικοῦ, εὔχρηστα μὲν διὰ τὸ μικρὸν τοῦ ὄγκου, εὐπόριστα δὲ διὰ τὸ μέτρον τῆς τιμῆς, ἐν λαμπροῖς χαρακτῆρσι καὶ χάρτῃ καλῷ καί ὅσον ἔνεστι, διωρθωμένα μᾶλλον ἢ τὰ μέχρι νῦν ἐκδεδομένα τε, παραλληλισμοῦ ἐσομένου τριῶν καὶ χειρογράφου κώδικος, ὅσον ἐνδέχεται, ἀρχαίου. Τὴν οὖν ἡμῶν ταύτην πρόθεσιν ταπεινῶς ἀναφέροντες τῷ θεοφρουρήτῳ αὐτῆς Ὕψει καὶ χαίροντες ὅτι τὰ τοῦ χρησοῤῥήμονος πανωφελῆ συγγράμματα ἐπὶ τῆς χρυσῆς τῷ ὄντι καὶ κοινωφελεστάτης ἐποχῆς τοῦ θεοφρουρήτου αὐτῆς Ὕψους καὶ ἐν τοῖς τυπογραφείοις τῆς ἡμετέρας θεοσώστου καθέδρας εἰς φῶς αὖθις προκύψει, θερμῶς παρακαλοῦμεν ὅπως, εὐμενῶς ἀποδεξαμένη τὴν αἴτησιν, ἀντιλάβητε ἡμῶν τῇ ἡγεμονικῇ αὐτῆς προστασίᾳ παντοιοτρόπως καὶ μάλιστα, καλῶν πρύτανος, χορηγήσῃ ἡμῖν ἀρχαιότητα χειρόγραφα

τῶν συγγραμμάτων τούτων, γράψασα περὶ τούτου πρός τε τὸν Παναγιώτατον καὶ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ πρὸς οὓς ἂν ἄλλους ἐγκρίνῃ ἵν' ἀποσταλῶσιν ἡμῖν ἐκ τῶν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος καὶ τῶν ἱερῶν μοναστηρίων χειρόγραφα παλαιὰ πρὸς εὐχερεστέραν διόρθωσιν τῶν ἐν τοῖς ἐκδιδομένοις κειμένοις εἰσφρησάντων σφαλμάτων, ἅπερ καὶ ἀποδοθήσεται τοῖς ἀποστέλουσιν ἀβλαβῆ καὶ σῶα ἐν καιρῷ δωρηθέντος ἑκάστου καὶ ἑνὸς σώματος τῆς νέας ἐκδόσεως πρὸς εὐγνωμοσύνην. Οὕτω δ' εὐεργετήσασα καὶ ἐξευμαρίσασα ἡμῖν τὴν τοῦ ἔργου δυσχέρειαν, ἡμᾶς τε στεντορείοις ἕξει κύρικας τῆς εὐεργεσίας καὶ τοῦ φιλοκάλου αὐτῆς ζῆλον καὶ παρὰ Θεοῦ τὸν μισθὸν πλούσιον, ἀντιβραβεύοντος δαψιλῶς καὶ φιλόχριστον καὶ φιλοχρυσόστομον αὐτῆς διάθεσιν.

Τῆς ἡμετέρας θεοφρουρήτου Ὑψηλότητος πρὸς Θεὸν εὐχέται διάπυροι καὶ δοῦλοι.

1820, Ἀπριλλίου 12.

(Ibid., f⁰ 151—2 V⁰.)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΟΥΤΣΟΣ ΒΟΕΒΟΔΑΣ, ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΥΘΕΝΤΗΣ ΚΑΙ ΗΓΕΜΩΝ ΠΑΣΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ

Πανιερώτατε καὶ θεοπρόβλητε Μητροπολῖτα, ἅγιε Νικομηδείας, τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα εὐλαβῶς προσαγορεύομεν

Καὶ ὁ φιλόκαλος τρόπος καὶ ἡ φιλόχρηστος διάθεσις καὶ τὸ περὶ τὰ ψυχοφελῆ καὶ θεάρεστα ἐγχειρήματα πρόθυμον καὶ θερμουργὸν τῆς ἡμετέρας Πανιερότητος γνωστὰ ἡμῖν ἀνέκαθεν καὶ οὐδ' ὁπωσοῦν ἀμφισβητήσιμα, ὅσα καὶ ἡμεῖς ἐκ τούτων ἁπάντων καὶ τῆς περὶ ἡμῶν γνησίας ἀγάπης καὶ τοῦ εἰλικρινοῦς αὐτῆς φίλτρον περὶ πολλοῦ ποιούμεθα, καὶ τιμῶμεν αὐτὴν ἀξίῳ ὧν εὐπορεῖ ἀρετῶν, καὶ ὅτι τὴν ἱερὰν σύνοδον ἔργοις καὶ λόγοις τοῖς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καὶ τὴν ἐκκλησίαν κοσκοῦμε (ἄγνωστος λέξις) τοῖς εὐσεβέσιν ὄφελος μέγα γίνεται δι' εὐφήμου γλώττης, ὡς εἰκὸς ἄγομεν. Ναὶ νῦν ἀρ' οὖν, ἐπειδὴ περὶ ἐκείνου καλοῦ λόγος πρόκειται, πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀποτεινόμεθα Πανιερότητα, πεποιθότες, ὃ δι' αὐτῆς τὸ ποθούμενον λήψετε πέρας τὸ καλὸν τοῦτο καὶ καλὸν ὂν καλῶς καὶ γενήσεται διὰ τῆς ἡμετέρας σπουδῆς. Ἴστω τοίνυν ἡ φίλη ἡμῖν Πανιερότης αὐτῆς ὅτι ἐν τῇ καθέδρᾳ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσώστου ἡγεμονίας ἐκ πανιερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ἡμετέρων ἀρχόντων ἑταιρία συστᾶσα τύποις ἔγνωσαν ἐκδοῦναι τὰ τοῦ Χρυσοῤῥήμονος ἅπαντα χειρόγραφα τοῖς ἐκδόταις πρὸς διόρθωσιν τῶν τυπικῶν ἁμαρτημάτων καὶ δὴ καὶ συνδρομὴ τοῦ ἔργου συντέλεια. Αὐτὸ δὴ τοῦτο ἀποστέλλεται σὺν τῷ παρόντι τῇ Ὑμετέρᾳ Πανιερότητι, δι' αὐτῆς ἐπιδοθησόμενον τῇ ἐκείνου Παναγιότητι. Ἀξιοῦμεν δὲ ἰδίως καὶ τὴν Ὑμετέραν Πανιερότητα ὅπως ἐκ παντὸς τρόπου συντελέσῃ εἰς ὅσα συντείνουσιν εἰς τὴν τοῦ ἔργου ἐκτέλεσιν, καὶ λόγῳ καὶ τῷ παρ' αὐτῆς ὑποδείγματι: αἰτιωτάτη γίνεται τοῦ κοινωφελεστάτου τούτου καλοῦ, ὅτι δὲ καὶ ἡμῖν ἔσεται χρησαμένη τὰ μέγιστα καὶ τὸ τῶν ὀρθοδόξων ὠφελήσει πλήρωμα καὶ τὸν ἔπαινον ἕξει μέγαν καὶ παρ' ἡμῶν

καὶ παρὰ πάντων λέγειν οὐ χρήζομεν, ἅτε τὸν αὐθόρμητον εἰς τὰ καλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν καλῶν παράδειγμα γινόμενον αὐτῆς τρόπον ἀκριβέστατον γινώσκοντες. Διαπυνθανόμενοι δὲ τὰ κατ' αὐτὴν ἀκριβῶς καὶ γράμμασιν αὐτῆς ἀπαντητικῶς τῷ ἡμετέρῳ τούτῳ ποθοῦντες ἐντυχεῖν ἐξαιτούμεθα θεόθεν αὐτῇ ἔτη πλεῖστα τε καὶ παναίσια.

Τῆς ἡμετέρας Πανιερότητος.

1820, 'Απριλλ. 12[1].

(*Ibid.*, f° 153—4.)

Multe pasagii rău copiate probabil, rămân neînţelese.

DOUĂ SCRISORI ALE LUI ATANASE ANGHEL

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 22 Aprilie 1932

D-l consilier ministerial Bratu mi-a dăruit două importante acte ardeleneşti găsite între hârtiile părintelui său, — rămăşiţe destinate peirii ale unor arhive prădate, ca atâtea altele, într'o ţară fără respect pentru trecut şi fără înţelegere pentru dânsul.

Ele adaugă la cunoştinţile, destul de numeroase, pe cari le avem cu privire la Mitropolitul ardelean Atanasie, devenit, de pe urma unirii cu Biserica apuseană, simplu episcop de Făgăraş.

Intâia scrisoare a acestuia, adresată cardinalului Kolonics, principalul factor şi marele patron al Unirii, e scrisă la câteva luni numai după ce Atanasie fusese sfinţit la Bucureşti ca urmaş al vechilor şefi bisericeşti ai Românilor din Ardeal, legaţi de Scaunul Mitropoliei muntene, dar încă în April-Iunie din acelaş an 1698 se făcuseră la Curte, după o înţelegere anterioară, toate formele pentru unirea Bisericii lui cu catolicitatea [1]), întărindu-se Unirea de soborul adunat în Octombre [2]). Până la 16 Novembre se acordau dela Viena privilegiile făgăduite în schimb pentru actul de supunere [3]) şi după zece zile numai dela această dată urmă scrisoarea de faţă, care se intercalează între această lună şi între confirmaţia

[1]) N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, II, ed. a doua, pp. 9, 18 şi urm.

[2]) *Ibid.*, pp. 22—23.

[3]) Toate aceste documente sunt analizate după Nilles, *Symbolae* (unele şi după publicaţia în *Magazinul istoric*, III, p. 285 şi urm.).

definitivă a privilegiilor la 16 Februar 1699 [4]). Toate acestea pe ascuns de Brâncoveanu, marele ocrotitor și donator de până atunci, care trebuià să întărească « Mitropolitului » și « întregului sinod al Sfintei Mitropolii » donația lui Mihai Viteazul în « câmpul Merișanilor » din Argeș, care și azi se păstrează ca una din cele mai frumoase proprietăți din județ [1]). Numai în acest an 1700 erà să se recunoască într'un mare sobor trecerea îndeplinită, Atanasie deținând titlul arhiepiscopal metropolitan [2]).

Deocamdată, în 1698 vedem un om dezorientat. Iscălește « Vlădică », dar secretariul, și el un începător stângaciu, adauge traducerea latină: « episcopus professionis valachicae in Transylvaniam », și la Curte acest titlu se menține. Se pricepe a-și întinde o mare iscălitură solemnă, însă n'are decât vechea pecete îndătinată, cu cei trei îngeri, cari au devenit apoi subiect favorit pentru iconarii ardeleni, până la fabricanții naivi și grosolani dela Nicula. Iar pecetea mică peste hârtie e aceea, latină, a înaintașului, Teofil.

« Vlădica » se arată desperat de situația materială în care și-a găsit Biserica. El nu vede altă cale de îndreptare decât să meargă însuș la Curte, dar pentru aceasta vreà, ca să evite orice greutăți și neplăceri, să fie chemat acolo.

O călătorie care, după cât știm, nu pare a-i fi fost aprobată.

Dar din această umilă suplică se desface motivul legăturilor cu Roma, pe care, urmând exemplul înaintașului, le înjghebase: lipsa mijloacelor de întreținere. Și totuș de această Biserică se ținea o întreagă clasă de negustori români, și ortodocși în genere, nu numai în prosperul Brașov.

Scrisoarea a doua aparține acelui an 1711, în care Unirea părea că se periclitează, Atanasie însuș fiind silit să iscălească o declarație de sobor prin care se revenià la legea veche [3]). Într'însa, adresată arhiepiscopului de Esztergom (Agria),

[1]) *Ibid.*
[2]) *Magazinul istoric*, III, pp. 305—306.
[3]) Iorga, *Studii și documente*, XII, pp. 282—283, Nr. XI.
[4]) Iorga, *Ist. Bisericii*, II, p. 41 (după Nilles).

Cristian-August de Saxonia, succesorul lui Kolonics, se anunță trecerea la Unire a Maramurășului.

« A sosit aici la Alba-Iulia », spune petiționarul, « un oarecare episcop maramurășean de rit grecesc, de nație valahă, care mi s'a înfățișat și, luminat de harul Duhului Sfânt, mi-a făcut cunoscut că vrea să se unească și el cu Sfânta Biserică romano-catolică ». Se observă că Maramurășul erà legat de Scaunul bălgrădean înainte de Unire, și că după aceasta a fost smuls — la calvinism — de o samă de « eretici », între cari contele Nicolae Bethlen, « care în momentul de față e deținut la Viena ». E vorba de păstorirea reformată a episcopului Ion sau Iov Țircă, nu de a ortodoxului [1]) Iosif Stoica, nemeșul care, în opoziție cu unitul Iosif de Camilli, titular de Sivas, care trăește până la 1726, a păstorit, cu intermitențe, de prigonire și de fugă, eparhia maramurășeană până în 1711, chiar [2]). Supt acest episcop stau « patru protopopi mai mari și trei mai mici ».

Noul Vlădică e dispus, după ce i s'a cetit de secretarul Scaunului Albei-Iulii profesia de credință catolică, să facă o declarație publică. Dar lui Atanasie i s'a părut că trebuie să se întrebe mai întâiu guvernul și de aceea l-a trimis pe convertit, cu teologul-epitrop Francisc Szunyogh, la generalul comandant, care și acesta îl recomandă generalului Montecuccoli, care operà în aceste regiuni bântuite de răscoala lui Francisc Rákóczy.

Părerea lui este că trecerea la catolicism a neofitului să fie întovărășită de aceleași favoruri și imunități ca aceea a episcopiei ardelene.

Dar, cu acest prilej, Atanasie nu uită să ceară a i se restituì, în ciuda comisarului suprem Ignațiu Haan, berăria, uzurpată în cursul ultimelor tulburări, dela care Biserica unită își trăgeà oarecare venituri. Aceeaș preocupație de câștig înseamnă dela un capăt la altul păstorirea acestui om de o așà de mlădioasă ambiție.

---

[1]) El se intitulează pe antimisul său: « părintele Iosif Stoica, cu mila lui Dumnezeu pravoslavnic episcop maramurășean, exarh al stavropighiei patriarhale a Țarigradului, administrator al Mitropoliei Belgradului, Ardealului, ș. a. »; Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 298, Nr. V.

[2]) *Ibid.*, pp. 330—1. Cf. *ibid.*, pp. LI—LII.

Ştim cine erà călugărul venit la Alba-Iulia să se ofere Unirii. În adevăr, acum un sfert de veac, tipăriam însăş scrisoarea, din 25 Novembre 1711, cu cinci zile mai veche, prin care aceluiaş cardinal privat al Ungariei, i se adresează, arătând că s'a înfăţişat pentru actul de Unire lui Atanasie şi lui Szunyogh, Serafim Petrovay (din Petrova), alt nobil maramurăşean, fostul protopop din Petrova, Ştefan Petrovan, auxiliar al lui Iosif Stoica, care se intitulà şi « administrator al Albei-Iuliei, Ardealului, etc. » — ceeace trebuià să indispuie pe Atanasie —, dar care iscăleşte « episcopus marmarosiensis » [1]). Petiţia a fost prezintată la Expoziţia din Sibiiu în acel an: nu ştiu unde se va fi întors originalul.

Serafim nu iscăleşte şi în limba sa. Actul a fost redactat de aceeaş mână ca şi scrisoarea de mai sus a lui Atanasie: formulele întrebuinţate o arată îndeajuns.

Ştim şi felul cum a fost primită la Cluj oferta episcopului. La 29 Decembre cunoscutul Iezuit Gabriel Hevenesi îşi arătà îndoielile cu privire la confirmare şi ideia de a i se adăugì şi lui un teolog director.

Alegerea de popor şi preoţi nu ajunge: ca şi Atanasie, Serafim ar trebuì să ceară aprobarea Suveranului, singurul în drept a numì. Hirotonisit în Moldova, el trebuie reordinat ca preot şi reconsacrat—tot ca în cazul lui Atanasie — ca episcop. E necesar să abjure ortodoxia lui. Numirea teologului implică greutăţi şi cheltuieli. In sfârşit şi el, ca şi colegul său dela Alba-Iulia, ar trebuì înfrânat dela numirea fără limită a preoţilor cari răpesc astfel domnilor de pământ robota şi alte îndatoriri [2]).

La 1712 Ştefan-Serafim se întorsese în satul său, unde se intitulà « popa Ştefan, alias Serafim, episcopul celor de legea grecească din varmeghea Maramureşului ». Niciodată nu i se îngăduì să se aşeze la Sighet şi situaţia lui de Vlădică neconfirmat, lipsit de ajutorul teologului, se târî până la data, necunoscută, când îl înlocuì sau îi succedă Dosoftei Teodorovici [3]).

* * *

[1]) Iorga, *Studii şi documente*, XII, pp. 283—4, Nr. XIII; *ibid.*, p. LIII; XIII, p. 164, Nr. CV.

[2]) *Ibid.*, pp. 284—285, Nr. XIV.

[3]) *Ibid.*, p. LIII. Cf. şi *ibid.*, XIII, p. 104, Nr. CV.

Aş aveà de adaus o dorinţă. In Ardeal şi Banat se găsesc atâţia tineri intelectuali cari-şi cheltuiesc vremea amestecându-se în domenii unde aportul lor este aproape insignificant. Pe când nu numai la episcopii, dar şi în parohii se găsesc registre şi pachete întregi de documente, privitoare nu numai la istoria Bisericii, ci şi la istoria generală a poporului lor, a căror studiere ar fi mai de folos decât strămutarea la Bucureşti pentru « a aduce bufniţe la Atena ».

ANEXE

I.

Eminentissime ac Celsissime princeps, domine, domine mihi colendissime,

Quandoquidem Ecclesiae nostrae mala in tantum excreverint cumulum ut illa amplius ferri posse desperemus, de eorundem remedio soliciti, in omnes vias inquirimus, sed eas non alibi nisi apud Eminentissimam Serenitatem adinveniri posse speramus idque non aliter nisi personalis praesentiae meae oraculo proprio. Verum, quia forte multis foret offendiculo me meo ductu istud iter suscipere, ab Eminentia Vestra obnixius contendo ut pro suo in nos candore dignetur apud Suam Excelentiam obtinere ut me per literas Suae Maiestatis ad Augustissimam Suam Aulam ob rationes inibi declarandas vocari innotescat. Factura est Excellentia Vestra rem perpetuis meis gratificam studiis recompens[andam]. Quam de reliquo bene valere cupio et maneo eiusdem Eminentiae Vestrae

Addictissimus servus
Athanasius episcopus professionis valachicae in Transylvania m. propria.
Albae, 26 9br., a. 1698.

Vldca Athanasie,

(Pecete cu negru, reprezintând pe cei trei îngeri și legenda: Aciasta iaste peciatea Mitropolii Bălgradul.)

[Pe V^0:]: Athanasius, episcopus valachicus in Transylvania instat pro evocatione sui ad aulam, apud quam oretenus contra iniurias sibi et Ecclesiae suae illatas conqueri posset, a^0 1697.

(Șters:) n^0. 29^0.
Fasc. 10, no. 10.

Eminentissimo principi ac domino, domino Leopoldo, Sanctae Romanae Ecclesiae titulo S. Hyeronimi Ill[iri]cor[um] praesbytero

cardinali a Kolonics, archiepiscopo strigoniensi locique et comitatus eiusdem supremo ac perpetuo comiti, legato nato, primati regni Ungariae, summo secretario et cancellario Ordinis S. Ioannis Hyerosolimitani, equiti, Agrae et Majbergae comendatori, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis consiliario status intimo, domino, domino et patrono observandissimo, Viennae.

(Pecetea peste hârtie a lui Teofil, cu mitra, crucea, cârja de-asupra unei steme cu soarele și luna între doi îngeri și T M B.*, adecă: Theophilus Metropolita Belgradi).

II.

Copia literarum archiepiscopi Valachorum graeci ritus uniti de conversione seu paetita unione episcopi marmorosiensis eiusdem ritus.

Eminentissime ac Serenissime Princeps, domine, domine ac patrone gratiosissime, colendissime,

Appulit huc Albam Iuliam quidam graeci ritus episcopus marmarosiensis, nationis valachicae, qui se mihi praesentavit ac, illuminatus Spiritus Sancti gratia, se unire cum Sancta Romano-Catholica Ecclesia velle revelavit. Hic episcopatus alias dependentiam suam habuit ab archiepiscopatu nostro albae-iuliensi, verum a quo me Sanctae Romano-Catholicae Ecclesiae univi, ex dispositione domini comitis Nicolai Bethlen, qui actu Viennae detinetur, aliorumque plurimorum haereticorum se subtraxit. Subiacent eidem quatuor maioris et tres minoris dignitatis protopopae, poporum numerus circiter ducenti. Paratus fuit idem dominus episcopus, perlecta eidem per meum secretarium professione fidei catholica, omnia puncta praescripta acceptare dictamque professionem in flagranti ellicere, quod ipsum iudicavi differendum usque dum haud prius Eminentiae Vostrae notitiae darem, cui usque ad tempus resolutionis ab Eminentia Vostra accepti *(sic)* considerandum bene (esse) dedi *(sic)*. Adivit cum eodem meus R. Pater theologus Franciscus Szunyogh Excellentissimum dominum generalem commendantem, qui sibi in eo ac in salutari intentione eius summe complacuint, ut etiam eundem singulariter per suas Excellentissimo domino generali Montecuccoli recommendavit ac passualibus extraordinariis donavit. Quid sane factu opus erit sapientissimo Eminentiae Vestrae iudicio committo humillimeque rogo quatenus, quemadmodum me piae memoriae Eminentissimus dominus cardinalis a Kollonitz, antecessor Eminentiae Vestrae, ubi me S. Romano-Catholicae Ecclesiae univissem, gratiis caesareo-regiis immunitatibusque ecclesiasticis condecoravit, etiam eundem clerumque sibi commissum unanimiter ad s[anctam] salutiferamque unionem aspirantem eadem immunitate ecclesiastica consolare haud gravetur. Praestolabor desuper Eminentiae Vestrae gratiosam favorabilemque resolutionem. Occasione huius breviter Eminentiae Vestrae passionem meam exponere

necessito. Est quoddam braxatorium ad ecclesiam nostram graeci ritus valachicam albensem spectans, quod, ut alii volunt dicere, in fundo fisci fuisse aedificatum. Verum est pro priori in eodem loco habitasse quendam Valachum, a quo ego domunculam ante annos circiter viginti quinque emi, nullo tunc contradicente, ac Ecclesiae contuli. In eodem per annos aliquot usque ad revolutiones huius patriae licitum fuit braxare cerevisiam ac eam omni in loco educilare; quod iam Illustrissimus dominus supremus commissarius Ignatius Haan absolute conatur prohibere meque a tali educilio impedire. Quare, cum Ecclesia nostra metropolitana absolute omnibus proventibus deficiat, Eminentiam Vestram ut summum patronum meum praesentibus intensissime rogo quatenus dictae Ecclesiae meae libertatem huius educilii, quod nullo commodo aut incommodo fisco accidit, multo minus alteri, apud Augustissimam Aulam procurare haud gravetur, et, si hoc tam cito fieri non posset, saltem praetitulato domino Haan, supremo commissario, ut minus posthac me a braxatione cerevisiae et eius educilatione inhibeat impediatque scribere haud gravetur. Gratiam hanc mihi hac in parte exibitam in aliis occasionibus spiritualibus demereri haud intermittam, qui, me patrocinantibus gratiis Eminentiae Vestrae humillime recommendans, maneo

Eminentiae Vestrae

humillimus devotissimusque servus
Athanasius, archiepiscopus Valachorum m. p.

Albae Iuliae, 30 9bris 1711.

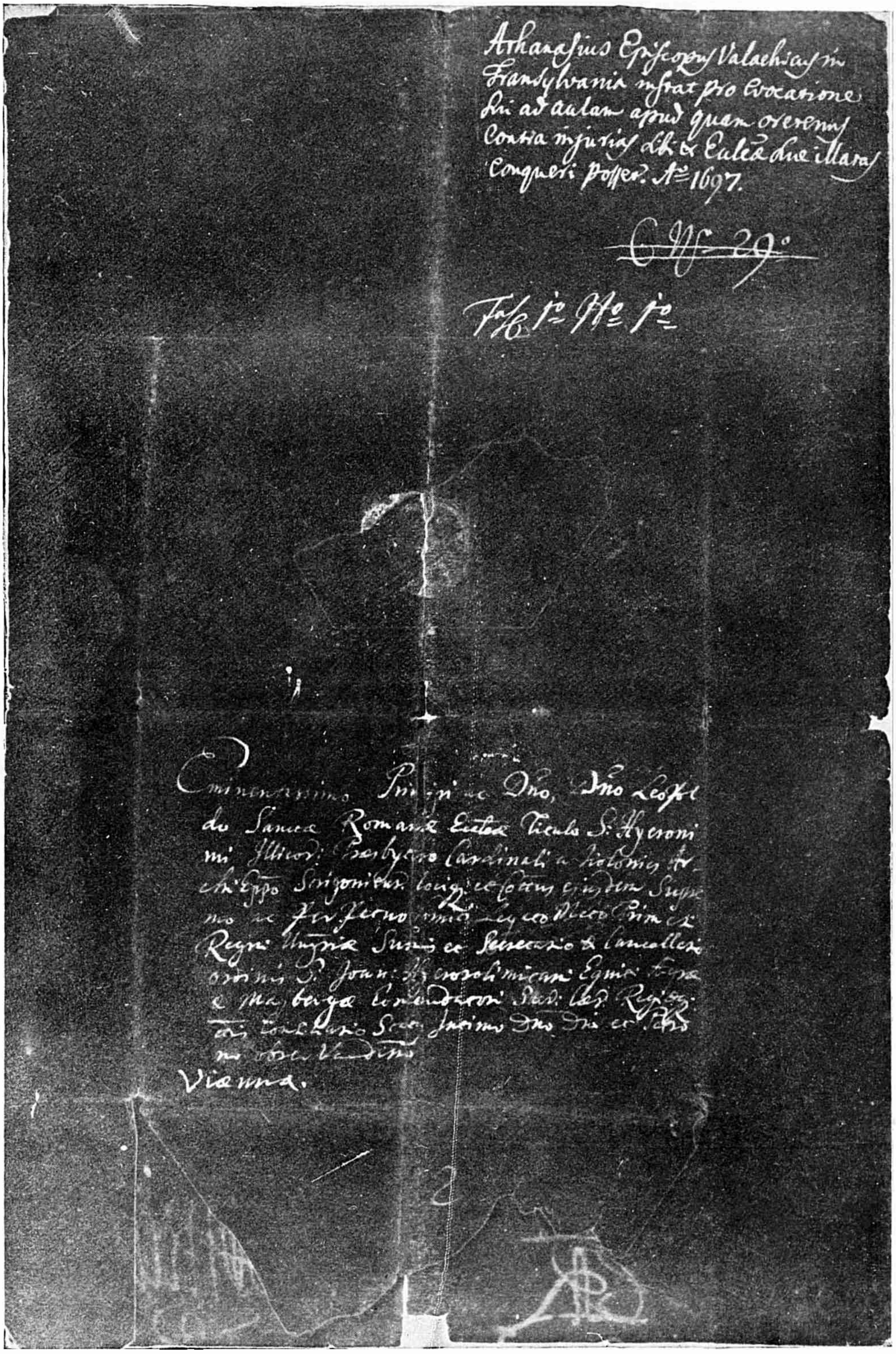
Inscriptio:
Eminentissimo ac Serenissimo Principi Christiano Augusto, Sacrae Romanae Ecclesiae cardinali de Saxonia, archiepiscopo strigoniensi, primati regni Hungariae, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis consiliario intimo, domino ac patrono gratiosissimo colendissimo, Viennae.

(V⁰): Copia.
Athanasius, episcopus unitus fogarassiensis, episcopum marmarossiensem ad Sacram Unionem converti cupientem cardinali et episcopo strigoniensi e ducibus Saxoniae insinuat eumque pro impetranda immunitate ecclesiastica commendat.

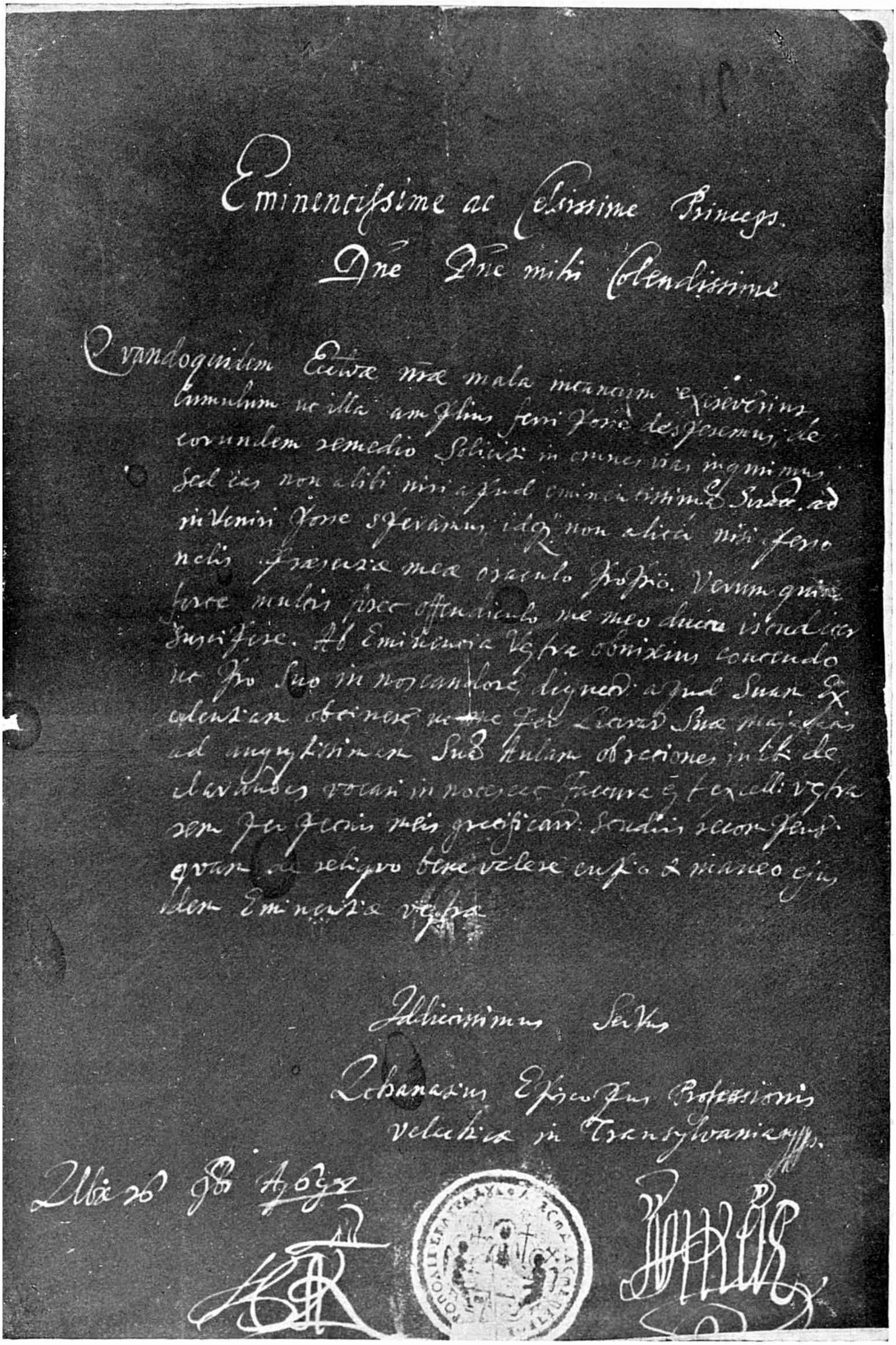
Item de braxatorio quodam ad ecclesiam albensem graeco-valachicam unitorum pertinente, simul ac iure educilli, informat petitque dictam ecclesiam suam in praehabito iure manuteneri.

30 9bris 1711.

Fol. 10, no. 20.

Athanasius Episcopus Valachicus in Transylvania instat pro evocatione sui ad aulam apud quam ... contra injurias ... Anno 1697.

Vienna.

Eminentissime ac Celsissime Princeps.
Dne Dne mihi Colendissime

Humillimus Servus

Athanasius Episcopus Professionis
[illegible] in Transylvania

DOMNII ROMÂNI VASILE LUPU, ŞERBAN CANTACUZINO ŞI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU IN LEGĂTURĂ CU PATRIARHII ALEXANDRIEI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 20 Maiu 1932

Acum câteva luni, d-l Dim. Ionescu, membru al Şcolii Române din Franţa[1]), îmi semnala publicaţia în revista bisericească *Φάρος* din Alexandria, de către un învăţat grec, Gherasim Gh. Mazarakis — care era să dispară în curând —, într'un studiu despre Biserica ortodoxă în Egipt *(Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ 'Ορθ. 'Εκκλησίας)*, a mai multor documente privitoare la relaţiile ţărilor noastre cu Scaunul patriarhal al Sf. Marcu.

I.

Cel dintâiu dintre Patriarhii Alexandriei care întreţine relaţii cu Moldova e Nichifor sau Nicolae zis Klaronzaunos (1639—45). Acesta, întrând în luptă cu colegul său Ecumenicul pentru drepturile asupra metohului din Egipt al Muntelui Sinai, se adresează lui Vasile Lupu, ocrotitorul cel mare al ortodoxiei

[1]) Mai târziu d. Dim. Ionescu a prezintat Academiei Române şi un studiu întins asupra relaţiilor cu Patriarhatul de Alexandria, care a fost premiat şi e recomandat pentru tipărire (notă din Decemvrie 1932).

și mai ales patronul Marii Biserici constantinopolitane. La 17 Ianuarie 1645 i se răspunde lui Vasile de Sinodul acesteia, ca unui *ὑπερασπιστὴς καὶ συναλήπτωρ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, urându-i «întărirea pe prea-înaltul său Scaun pentru lauda întregului neam al evlavioșilor și bine-credincioșilor creștini» *(νὰ τὴν στερεώσῃ εἰς τὸν ὑψηλότατόν της θρόνον εἰς καύχημα καὶ ἔπαινον παντὸς τοῦ γένους τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν)*. Patriarhul constantinopolitan Partenie li-a arătat scrisoarea lui Vasile «pentru afacerea Sinaiților, că au căpătat voie dela Partenie cel bătrân, izgonitul și caterisitul, să slujească în metohul ce-l au în Egipt» *(διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν Συναϊτῶν, ὁποῦ ἔλαβον ἄδειαν ἀπὸ τὸν ἐξωσθέντα καὶ καθαιρεθέντα γέροντα Παρθένιον νὰ λειτουργοῦν εἰς τὸ μετόχιον ὁποῦ ἔχουν εἰς τὴν Αἴγυπτον)*, întrebând dacă «e bine și după legi». Sinodul află că e fără cale, fiindcă se stârnește gâlceava cu Alexandrinul și Scaunul acestuia e în primejdie a se pierde. Hotărîrea lui Partenie cel vechiu a fost numai pentru câștig și din invidie față de Alexandria. Deci Vasile «să facă aceea ce-l va lumina Dumnezeu», în folosul Scaunului, nu al mănăstirii (XXIII, 29, April-Iunie 1930, pp. 169-71).

Nichifor, de altfel, a și murit în Moldova (No. pe April-Iunie, p. 174).

După aceea relațiile cu Sinai continuă supt Ioanichie Diodios din Beroia (1645-57), ucenicul lui Chiril Lukaris, pe care Ecumenicul voia să-l puie la Ierusalim, dar a biruit voia călugărilor de acolo, sprijiniți de Vasile Lupu, cari au ridicat pe Paisie, fost egumen dela Galata (după «Istoria Patriarhilor de Ierusalim», de Patriarhul Dosoftei, *ibid.)*.

Supt dânsul, la 10 August 1645, Vasile scrie arhiepiscopului de Sinai Ioasaf și fraților că odinioară, din partea Sinaiților, prin solia egumenului Teofan și prin Averchie fost de Beroia, aflător în Moldova, i s'a făcut expunerea drepturilor ce le avuseră supt Patriarhii Ioachim, Silivestru și Meletie și pe care numai «bătrânul Chiril» le oprise. «Ni s'a părut foarte ciudat și nepotrivit să se împiedece taina sfintei liturghii care se cuvine să crească și mai mult și nu să se împuținეze, și astfel ne-am pornit și noi, ca unii cari am ajutat și noi puțin la acele locuri și am hotărît ca un lucru care era de mult și încă dela început

să nu se împiedece, ci iarăși să fie ca la început [1]». Dar Nichifor a venit și a protestat cu lacrimi că nu s'a făcut așa ceva nici într'o vreme și că i se ruinează Scaunul. Teofan însă și Averchie pretind că drepturile lor vin dela Iustinian. Dar Domnul, «iubind dreptate și voind să afle adevărul curat», n'a ascultat nici o parte, nici alta. Inaintea amândurora, el s'a hotărît să facă o cercetare la fața locurilor, printr'un trimes al său.

Atunci s'a întâmplat să moară Nichifor și, fără a mai merge delegatul, a ajuns Patriarh Ioanichie, «al nostru prea-dorit și iubit și prea-credincios prieten în toate, și adevărat și virtuos și bun om, și mlădiță a locului aceluia [2]». Acesta a arătat că supt cei trei Patriarhi pomeniți liturghia călugărilor dela Sinai a fost oprită, ba încă Gherasim, la 18 Mai 1622, a rostit și afurisenia împotriva călcătorilor acestei hotărîri. De altfel, metohul cel vechiu a fost luat de râu, iar cel de acum e *vacuful* dăruit de fratele Patriarhului Meletie Hurimuses. Așa încât, «nevoind în viața noastră să ne alunecăm la lucruri noi și nu vechi și dela început, și mai ales să fim pricină de pagubă a tronului patriarhal» [3]), și țiind samă de persoana lui Ioanichie, care e și om «cuminte și învățat și bine crescut» *(πολιτείας ἀγαθῆς)*, care va cârmui de sigur foarte bine Patriarhia, se întoarce la obiceiul cel vechiu, care nici acolo, nici aiurea nu trebuie să se strice.

Dar, Ioasaf nelăsându-se bătut, Patriarhul se adresă celorlalți ocupanți ai Scaunului apostolic și, dacă al Ierusalimului se rosti pentru călugări, Eftimie din Antiohia osândi cu blăstăm pretențiile acestor «grosolani de Sinaiți» *(χοντροσιναῖται)* și «răului episcop» *(κακοεπίσκοπος)*, cu «orbii lui de popi» *(τυφλοπαπᾶδες, τρελοπαπᾶδες)* (1647). Al Constantinopolei, silit de

---

[1]) *Μᾶς ἐφάνη πολὺ παράξενον καὶ ἀνάρμοστον ὅτι νὰ ἐμποδίζεται τὸ μυστήριον τῆς θείας [λειτουργίας], ὁποῦ τὸ περισσότερον πρέπει νὰ αὐξάνῃ καὶ ὄχι νὰ ὀλιγοστεύῃ, ἐκινήθημεν καὶ ἡμεῖς, ἐπειδὴ ἐσυμβοηθήσαμεν καὶ μερικὸν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους καὶ ἐδιωρίσαμεν ὅτι ἕνα πρᾶγμα ὁποῦ ἦτον ἔκπαλαι καὶ ἀρχῆθεν ἔτη ἂς μὴν ἐμποδισθῇ, μόνον πάλιν ἂς γίνεται ὡς καὶ πρότερον;* p. 176.

[2]) *Ἡμέτερος περιπόθητος καὶ ἀγαπητὸς καὶ πιστότατος φίλος ἐν πᾶσι καὶ ἀληθὴς καὶ ἐνάρετος καὶ καλὸς ἄνθρωπος, καὶ γένημα καὶ θρέμμα τοῦ τόπου αὐτοῦ* (p. 177).

[3]) *Μὴ ἀγαπῶντας εἰς τὸν καιρὸν τῆς ζωῆς μας, ὅτι νὰ κλίνωμεν εἰς πράγματα καινούργια καὶ ὄχι παλαιὰ καὶ ἐξ ἀρχῆς, καὶ μάλιστα νὰ γενώμεσθαν αἰτία ζημίας καὶ βλάβης τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου;* pp. 177—8.

un ordin al Sultanului să hotărască altfel, în favoarea « ticăloșilor », se grăbi (18 Decemvrie 1651) să se scuze față de colegul său din Alexandria. « Altfel ne-ar fi exilat la Imbros » *(τὸ 'Ημπρίκη)* (pp. 516-9). Ceea ce nu împiedecă pe Ioasaf să trimeată decizia dușmanului său Patriarhul.

Dar și Vasile, care încă la 28 Martie 1648 ceruse[1]) iertarea Sinaiților, care a și fost acordată solemn la 29 Iunie[2]), își schimbase părerea. Cum călugării porniseră iarăși la războiu, în Iunie, Patriarhul făcu să se adreseze lui Vasile o scrisoare care începe cu o extraordină îngrămădire de titluri: *εὐσεβέστατε, χριστιανικώτατε, γαληνότατε, θεόστεπτε, θεοφρούρητε, συνετώτατε, ἀρχινούστατε, θεοχαρίτατε, θεοτίμητε, θεοδόξαστε, θεοπρόβλητε, ἀξιώτατε, ἐξάκουστε, περιβόητε, θεοείκελε, πανενδοξότατε, πανεκλαμπρότατε, δικαιότατε, ἐλεημονικώτατε, τρισόλβιε, θεοπιστότατε, μέγα αὐθέντα πάσης Μολδοβλαχίας.* Vasile e prezintat ca acela care « sprijină și întărește tot prea-nenorocitul neam al Grecilor și toate sfintele Biserici ecumenice de peste tot locul » *(διὰ νὰ ἀναστηλώσῃ καὶ στηρίξῃ ἅπαν τὸ ἐλεεινότατον γένος τῶν 'Ρωμαίων καὶ τὰς κατὰ μέρους πάσας οἰκουμενικὰς ἁγίας ἐκκλησίας)*, ca « locțiitorul prea-ortodocșilor și sfinților Împărați » *(ὡς τόπον καὶ τύπον ἐπέχων τῶν ὀρθοδοξοτάτων καὶ ἁγίων βασιλέων)* (p. 410), ca « făcător de pace al pământului întreg » *(εἰρηνοποιὸς τῆς οἰκουμένης ἁπάσης)*. Arătând că pretențiile Sinaiților nu sunt de loc întemeiate, se adauge că odată « egumenul lor Teofan a rugat pe Seninătatea Ta să faci pe arhiepiscopul lor Patriarh de Alexandria și acela să ajungă arhiepiscop de Sinai, când a murit chir Nichifor și au venit la Botoșani *(Μποτεσὰν)* cu fostul de Beroe Averchie, întărind aceasta » *(τοῦτο διϊσχυριζόμενος)*. Dacă Vasile « își retrage mâna », vor fi de râsul Turcilor, cari, și supt actualul Pașă, Emin Mohammed, își împart în voie bisericile, ca să le răscumpere Patriarhul cu mulți bani. Cu ce s'ar mai ținea cei șase sute de săraci din sama Patriarhiei? Sinaiții mint când asigură că nu vor liturgisi: aceasta e imposibil. Numai autoritatea lui poate face să înceteze scandalul[3]).

---

[1]) Actul e menționat numai la pagina 405, după ms. de scrisori, fol. 80 a.
[2]) Ibid., p. 405.
[3]) Pp. 405—11.

La 8 August 1651, cerând înapoi o sumă împrumutată Patriarhului, cu multă cheltuială a boierilor și grea camată *(καμάτου)*, Vasile se supără că nu i s'a îndeplinit acea «cerere așa de mică *(ἕνα παραμικρὸν ζήτημα)* în afacerea Sinaiților, să se săvârșească dumnezeiasca și sfânta slujbă pentru săracii *(πτωχάδια)* cari se află acolo». Unde e «legea și dreptatea» care o împiedecă? Unde e paguba sau desprețuirea, «când ușile sunt închise și nu vine niciun creștin?». El a fost la mijloc și s'a rugat «pentru iubirea lui Hristos». Canoanele pedepsesc pe cine se împotrivește. Acestei rezistențe i se opune ce a spus însuși Ioanichie pe vremea lui Nichifor: «Doamne prea-luminate, au cea mai mare dreptate Sinaiții să facă slujbe și nu au nici o piedecă în canoane» [1]). Tonul e de o rară severitate: «Dacă vrei să spui că ai spus de hatâr atunci și spui că e acum de hatâr, când eu te-am jurat în fața lui Dumnezeu să spui adevărul, și pe de altă parte te-am întărit prea-drept și iubitor de adevăr, iar cu acest pretext, dacă te apuci de el, ca și din iubirea de adevăr și din dreptatea, cum te-am socotit»? [2]). De ce a iscălit și actul de pe vremea lui Partenie cel bătrân? «Când erai de Beroe, ai iertat și ai iscălit, iar acum, ca Patriarh, să strici câte le-ai făgăduit și le-ai scris, socoate dacă stă bine». Să fie paguba Scaunului, «nu de cinci sute și o mie de lei, ci de zece mii de lei», nu este el, binefăcătorul de atâtea ori, dispus s'o acopere? Aceasta e răsplata? Dar să fi cerut un lucru nedrept, ce i s'ar fi întâmplat oare? Doar Patriarhul știa bine că Domnul și-a pus sufletul pentru aceasta» *(διὰ τὸ ὁποῖον γνωρίζει καλὰ ἡ μακαριότης σου ὅτι τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τούτου)*. «Să știu că piere lumea și mă jertfesc pe mine mâne, lucrul acesta bun și legiuit în toată viața mea nu-l las [4]).» Ar fi putut să-l hotărască și singur, dar a cerut

---

[1]) *Αὐθέντα ἐκλαμπρότατε, δίκαιον ἔχουσι μεγαλώτατον οἱ Σιναΐται νὰ λειτουργοῦσι, καὶ δὲν ἔχουσι κανένα ἐμπόδιον ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς κανόνας;* p. 521.

[2]) *Ἂν ὁρίσῃς νὰ εἰπῇς, πῶς τὸ εἶπες διὰ χάριν τότες καὶ πῇς εἶναι τόρα διὰ χάριν, ὁποῦ ἐγὼ σὲ ὤμωσα ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ νὰ εἰπῇς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ ἄλλο μέρος ἡμεῖς σὲ ἐκρατούσαμεν δικαιότατον καὶ φιλαλήθη, τὸ λοιπὸν αὐτός σου μὲ τὴν πρόφασιν αὐτὴν, ἂν τὴν μεταχειρισθῇς, ξεπέφτεις ἀπὸ τὴν φιλαλήθειαν καὶ τὴν δικαιωσύνην ὁποῦ σὲ ἐμετρούσαμεν;* p. 521.

[3]) *Βερροίας ὢν ἐσυγχώρεις καὶ ὑπέγραφες, τόρα Πατριάρχης νὰ ἀθετῇς τὰ ὅσα ὑπέσχου καὶ ἔγραψες, λογάριασέ το ἂν στέκῃ καλά; ibid.*

[4]) *Ἂν ἤξευρα νὰ ἔχαλνα ὁ κόσμος καὶ σήμερον νὰ μὲ θυσιάσουν, τοῦτο τὸ πρᾶγμα τὸ εὔλογον καὶ νόμιμον εἰς ὅλην μου τὴν ζωὴν δὲν τὸ ἀφίνω.*

judecata bisericească și crede că măcar înaintea aceleia Patriarhul se va pleca.

Ceea ce urmează arată încă mai mult și puterea ce o avea Vasile față de Patriarhi și ce foc cumplit ardea în inima acestui om cu patimile puternice. «Dar, dacă s'ar întoarce câtuși de puțin Fericirea Ta și ar vrea în vreun chip să o întoarcă și să calce bunele hotărîri sinodale, iată ce-ți scriu Fericirii Tale deschis și fățiș acuma: mă fac mulazim la un Pașă mazil, și-mi dau și haina mea și mi-l fac cel mai bun prieten ca să poată lua vrednicia acelui pașalâc, și atunci voiu da toată treaba aceasta în mânile lui... Spui în scrisoarea ta că hatișerifurile și poruncile împărătești acolo n'au putere; noi credem că au, dar pentru aceia și noi vom lua-o de la rădăcină, dela Pașa acela, care sunt sigur că și fără hatișerifuri și poruncă va întări și această dreaptă cerere, și banii noștri să nu se piardă» [1]). Un călugăr Climent sosia cu scrisoarea la Alexandria în ziua de 9 Aprilie 1652 (p. 527).

La aceeași dată Vasile-Vodă se adresa și Patriarhului ecumenic, alt Ioanichie. Se repetă aceleași învinuiri, apăsându-se asupra faptului că Sinaiții asigură că nu vor sluji și pentru public. Patriarhul de Alexandria ar fi fost chiar acela care a îndemnat pe bătrânul Partenie să li dea voie. Amintind daniile lui, el adaugă: «Dar de aceasta nu-mi pasă; are voie fiecare să-și arăte recunoștința sau să fie nerecunoscător; e după cum e firea, și să fie sănătos». Nici intervenția «dascălului» Nectarie, care aduce scrisoarea, n'a folosit. Prin el Domnul Moldovei cere să se dea un act sinodal în folosul călugărilor. «Dacă și cu aceasta nu se îndeamnă, se va găsi și alt chip ca să-l convingem[2]).» Și aiurea Ecumenicului i se

---

[1]) *Μὰ ἂν ἴσως κατά τι στρεφοδικήση ἡ μακαριότης σου καὶ θελήση καθ' οἱονδήποτε τρόπον νὰ τὸ ἀνατρέψη καὶ νὰ παραβλέψη τὰς εὐλόγους συνοδικὰς ἀποφάσεις, ἰδοῦ ὁποῦ τὸ γράφω τῆς μακαριότητός σου ἀνοικτὰ καὶ φανερὰ τώρα, εἰς ἕνα πασσὰ μαζίλην γίνομαι μουλαζίμης, καὶ τὸ ῥοῦχον μου δίδω, καὶ φίλον καλώτατον τὸν κάμνω, ὅσον ὁποῦ θέλει λάβει τὴν ἀξίαν τοῦ πασσαλικίου αὐτοῦ καὶ τότες θέλω ἀφιερώσει τὴν ὑπόθεσιν αὐτῆς εἰς τὰς χεῖράς του... Ὁρίζει εἰς τὸ γράμμα της, ὅτι χατισερίφια καὶ ὁρισμοὶ βασιλικοὶ αὐτόσε δὲν ἰσχύουσιν· ἡμεῖς λογιάζομεν νὰ ἰσχύουσιν, ἀμὴ διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς θέλομεν πιάσει ἀπὸ τὴν ῥίζαν, ἀπὸ τὸν πασσᾶν ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θαρρῶ καὶ χωρὶς χατισερίφια καὶ ὁρισμοὺς νὰ στερεώση καὶ τὸ εὔλογον τοῦτο ζήτημα, καὶ τὰ ἄσπρα μας νὰ μὴ χαθοῦν;* p. 523.

[2]) *Καὶ ἂν καὶ μετὰ τοῦτο δὲν πεισθῇ, θέλει εὑρεθῇ καὶ ἄλλος τρόπος, ὁποῦ νὰ τὸν καταπείση.*

spune tare: « Alege deci din două, și care ți se pare de folos ție și sufletului tău, fă-o » [1]). « Intru aceasta stăpâne al mieu prea-sfânt, nu vreau nici răspuns, nici termin, nici zăbavă, niciun pretext: ori așa, ori așa! Numai de atâta-ți scriu că întru aceasta nu folosesc nici pretexte, nici zăbăvi, nici indiferență, și cum îți pare, fă » [2]).

De fapt, Ecumenicul se supuse și dascălul se întoarse cu hotărîrea sinodală [3])

Intr'o rugăminte fără dată, și Ioasaf episcopul, trimețând hotărîrea Sinodului, dădea asigurarea, pe care e gata s'o puie și în scris, că nu se va lua venitul epitrahilului și nu se va aduce nicio pagubă Scaunului patriarhal (pp. 523-5).

Totuși Patriarhul se ținu bine. Intr'o îndreptățire a lui, nedatată și fără adresă, el răspunde la învinuirile lui Vasile-Vodă. Când s'a dat, de bătrânul Partenie, întâia hotărîre « răului Teofan *(Κακοθεοφάνει)* Sinaitului », el era Mitropolit de Beroe, dar în Moldova. Mergând spre Constantinopol, l-a întâmpinat la Aidos-Aetos Sinaitul care ducea scrisoarea sinodală lui Vasile. Deci n'a fost la sinod. Și nu i-a vorbit Vasile, ci a trimes pe Iordachi Cantacuzino Marele Logofăt, atunci numai Căminar *(τὸν ἄρχοντα Μέγαν Ποστέλνικον αὐτὸν Καμηνάρην)* să-l întrebe în taină *(μυστικῷ τῷ τρόπῳ)*. Și el a răspuns că, deși Nichifor îi e dușman *(μὲ ὅλον ὁποῦ ὁ κὺρ Νικηφόρος νὰ εἶναι ἡμέτερος ἐχθρὸς)*, nu poate spune decât că niciodată Sinaiții n'au avut dreptul pe care-l reclamă. Vasile a pus să-l întrebe a doua oară « printr'un boier » Mihail Cralli, poreclit Barbă *(κάποιον ἄρχοντα Μιχαῆλον Κράλλην, τοὐπίκλην Μπάρμπαν)*, căruia i-a confirmat declarația. I s'a cerut să nu comunice aceasta nimănuia, căci nici Domnul nu-l va mai întreba. N'a iscălit hotărîrea patriarhală, dar, și dacă ar fi iscălit-o, el era supus Constantinopolului și avea și porunca Sultanului. Acuma însă e autonom: *αὐτοδέσποτος καὶ αὐτεξούσιος* (pp. 325—7).

---

[1]) *Τόσον μόνον τῆς γράφω ὅτι περὶ τούτου μήτε προφάσεις, μήτε ἀναβολαί, μήτε ἀδιαφορίαι, μηδὲν ὠφελοῦσι, καὶ ὡς τῆς φανῇ ἂς κάμνῃ;* pp. 415—9.

[2]) *Διάλεξε λοιπὸν ἀπὸ τὰ δύο, καὶ ὅποιον εἶναι συμφέρον σου καὶ τῆς ψυχῆς σου, κάμε.*

[3]) Datată « *Ποσειδῶνος ε' ἱσταμένου κατ' Ἐπινεμέσεως ε'* ».

Cearta a continuat și mai departe, cu o nouă intervenție a Patriarhului ecumenic, până ce, în 1653, cazascherul Egiptului călcă metohul Sinaiților, pretinzând că e o veche moschee, și, cum Patriarhul era învinuit de aceștia că este amestecat, el își răzbună afurisindu-și solemn vechii dușmani (p. 532 și urm. [1]).

II.

Relațiile Alexandriei cu Țara-Românească încep supt Patriarhul Gherasim (1620—1636), urmașul lui Chiril Lukaris, prin scrisoarea din 1631 către arhimandritul popa Arsenie în Țara-Românească *(τῷ ἀρχιμανδρίτῃ παπᾷ 'Αρσενίῳ εἰς Βλαχίαν)* (XXVIII, Ianuarie—Martie 1929, pp. 56—9).

E vorba de un « arhimandrit al Bisericii celei Mari » (din Constantinopol). In ea Patriarhul se plânge numai de relele ce sufere dela « Agareni », cari caută să-i distrugă cu desăvârșire Scaunul. « Pătimim ce pătimim, pentru ce păcate, Dumnezeu știe. »

Din această scrisoare și din cea precedentă (pp. 55-6), către Daniil, mitropolitul de Seres, se vede că Gherasim trimetea însuși în Țara Românească preoți, întâiu pe Ioanichie, Marele Protosinghel, « pentru cercetarea moșiei noastre de acolo ». *(εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐκεῖσε χωρίου τοῦ ἡμετέρου)*, apoi pe un Filotei, de care e vorba în scrisoarea către arhimandritul Arsenie.

E vremea când, fără a părăsi legăturile, înodate printr'un Mitrofan Critopol, cu predicatorul calvin Antoine Léger, prietenul lui Chiril Lukaris, și cu alt îndemnător la unirea cu Reforma, ambasadorul olandez, Cornelius Haga, se căuta un sprijin la Marele Cneaz din Moscova.

Supt unul din urmașii lui Gherasim, Paisie (1657-78), legat de Panaioti Nikusios, ucenicul lui Meletie Sirigul, corespondentul lui Miron Costin și ctitorul dela Sf. Gheorghe Nou din București, care Panaioti iscălia într'o scrisoare către solii la Adrianopol ai marelui cneaz Alexiedin lagărul cretan, *« σεκρετάρης καὶ ἑρμηνευτὴς τῆς Βασιλείας »*, nimic nu arată raporturi directe cu țările noastre.

[1]) Se pomenește și de pările lor la *τὸν ἐκλαμπρότατον Αὐθέντην Μπογδάμπεην* (p. 535). Se rezumă relațiile cu Vasile-Vodă (pp. 392—93) într'un act al Ecumenicului dela 1646. V. și Nl. următor (p. 396 și urm.).

Altfel supt Partenie Prochoros, care păstorește până la 1678. El se afla la Iași în ziua de 11 Ianuarie 1680, când făcea dascăl, dându-i *τὸ τοῦ διδασκάλου ὀφφίκιον*, pe un anume Zaharia, « om cinstit și între învățați foarte învățat și ales între spudei », care, supt Patriarhul ecumenic Dionisie, fusese învățător de cele sfinte la Constantinopol (aceeași revistă, Aprilie-Iunie 1931, pp. 228-9).

La 11 Martie din același an 1680 Patriarhul se afla la Mihai-Vodă în București *(ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μιχαὴλ Βοηβόδα)* și de acolo recomanda pentru călătorii de eleimosină pe fostul arhiepiscop de Ohrida și de Prima Justiniană, Meletie, ajuns la sărăcie.

La 16 Mai din același an, tot din București, Partenie, « petrecând în părțile Ungrovlahiei, în Domnia prea-evlaviosului și prea-luminatului Domn domnul Io Șerban Voevod », așează ca epitrop al moșiei Scaunului său, Segarcea, unde făcuse slobozie, pe « prea-cinstitul și întru toate nobilul între boieri Mare Postelnic, dumnealui Constantin Brâncoveanu *(Πρακοβάνου)*, cel întru Sfântul Duh prea-dorit și iubit fiu al Smereniei Noastre », având să ajute la purtarea cheltuielilor pe epitropul bisericesc al Alexandriei, Partenie (pp. 231-2).

La 3 Iunie Patriarhul întărește acum dania lui « Pârvu, nepotul lui Șerban Voevod » — e vorba de Pârvu Cantacuzino, ispravnicul clădirii mănăstirii Hurezului, — către mănăstirea dâmbovițeană dela Cobia, cea atât de originală, cu frumoasele ornamente de smalt. E curios că se atribuie clădirea acestui lăcaș « celui de fericită amintire, minunatul acela și vestitul *(περιβόητος)* Domn Io Șerban Voevod Basarab » (Radu Șerban), care ar fi lăsat-o neisprăvită. Pârvu ia asupră-și această sarcină ca urmaș al aceluia, « căci fată a acelui de veșnică amintire Domn era prea-luminata jupâneasă Ilinca, care, măritându-se cu prea-minunatul boier Constantin Cantacuzino, a născut pe lângă alții și pe fericitul Mare Spătar dumnealui Drăghiceanu, al cărui rod este dumnealui Pârvu » [1]). El « a cerut dela prea-evlavioasa lui maică » dreptul de a înnoi mănăstirea bunicului.

---

[1]) *Θυγάτηρ μὲν γὰρ ἦν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου αὐθέντου ἡ λαμπροτάτη κυρία Ἡλίγκα, ἥτις, συζευχθεῖσα τῷ θαυμασιωτάτῳ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ τῷ Κανταχουζηνῷ, ἔτεκε*

Ea, «prea-frumoasă în suflet și în trup și ca oricare dintre cele venerate și cinstite iubitoare de copii» *(ἡ γὰρ πάγκαλος ψυχῇ τε καὶ σώματι, οἷα τις ἑτέρα τῶν σεμνῶν καὶ τιμίων φιλόπαις, ἐνδοξοτάτη κυρία Ἡλίγκα)*, se sfătuiește cu Șerban, «omonimul» vechiului ctitor, cu Constantin Marele Postelnic, cu Mihai Marele Spătar, cu Matei Aga și cu Iordachi Cămărașul, și-și învoiește pentru pioasa sarcină pe nepotul de fiu. La hrisovul de întărire al Domnului se adauge această întărire patriarhală (pp. 232-4).

Iar supt Șerban însuși, care urmează exemplul părintesc, se binecuvintează ca mănăstire autonomă, la 6 Iunie, fundația lui (dela Cotroceni), închinată Adormirii Maicii Domnului (pp. 234-7).

Stând o bucată de vreme în deosebite reședinți fără a merge la Cairo, Patriarhul era la Iași, în luna lui Mai a anului 1683, când scrie printr'un trimis la Moscova, arătând că pornise într'acolo, dar a fost oprit de dușman» *(βασκανίᾳ τοῦ ἐχθροῦ ἠμποδίσθημεν)* (pp. 247-9). Scrisoarea e întovărășită de alta către Patriarhul Moscovei, Ioachim (pp. 249-50). Corespondența va fi apoi reluată din metohul dela Constantinopol, 5 Mai 1680 (pp. 250—2).

La 1692, în Ianuarie, tot dela Mihai-Vodă scrie Gherasim, pentru ajutor, Țarului Petru (pp. 415-20), exemplu urmat și de Patriarhul de Constantinopol [1]).

Strâns legat de Vodă-Brâncoveanu, Patriarhul îi adresa pe această vreme o epistolă de laudă, pusă în fruntea unei cărți de retorică *(ὁδηγίας βιβλίον ῥητορηκὸν)*, pe care voia s'o aibă tipărită din mărinimia lui, în tipografia pentru care, spunea el, se sârguiește Dionisie (Seroglanul), fostul Patriarh de Constantinopol *(τὴν τυπογραφίαν ταύτην ἐπισπεύσει νὰ γένῃ)* (pp. 443-4).

Retras la Sfântul Munte, acest oaspete obișnuit al țărilor noastre își mântui viața acolo.

Lucrarea d-lui Mazarakis întreruptă, așteaptă să fie continuată pentru secolul al XVIII-lea, în care Samuil de Alexandria joacă un rol însemnat în Moldova.

πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν μακαρίτην πρωτοσαπαθάριον κὺρ Δραγιτζανὸν, οὗτινος πτορθὸς χρηματίζει ὁ κὺρ Πούρβουλος; p. 233.

[1]) Intre aceste acte și vânzarea de tânărul Hrisoscolo a casei sale din Constantinopol către soția sa, Mărioara Mavrocordat (p. 430).

RADU CANTACUZINO

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 10 Iunie 1932

I

Acum aproape o vieaţă, în 1897, prezintam, în prefaţa volumului X din colecţia Hurmuzaki [1]), după documente din Arhivele Berlinului publicate de Papiu Ilarian, incidentul curios al legăturilor lui Radu Cantacuzino, fiul lui Ştefan-Vodă [2]) şi nepotul de fiu al învăţatului Stolnic Constantin Cantacuzino, cu Monarhia prusiană. Pentru aceasta treceam în revistă vieaţa acestui om neastâmpărat şi viţios, gata de toate cerşirile şi de toate trădările, lacom de onoruri şi mai ales de bani, care a compromis aşa de crud faima unei familii cu atât de strălucite origini şi de un rost atât de însemnat în istoria ţărilor noastre.

Acela care la 1744 se ruga de mama lui Frederic al II-lea ca să i se îngăduie a servi sub steagurile acestuia cu ce elemente româneşti şi balcanice ar fi putut strânge prin vraja împărătescului său neam şi care apoi, refuzat pe baza informaţiilor luate, era să ducă, împreună cu soţia sa, o bastardă a Casei de Hessa, o existenţă mizerabilă la Erfurt, la Paris, Veneţia, Dresda şi Leipzig, la Frankfurt, poate din nou la Roma, unde cerea Domnia ca orice Fanariot şi în sfârşit în Polonia al cării cetăţean dorise a fi şi care-i dădu mormântul din Cameniţa, descoperit, acuma câtva timp, de Teodor Burada, fusese luat, cu fratele Constantin — numele Stolnicului —, în trista ei

[1]) Pp. IX—X.

[2]) Acesta, tăiat la Constantinopol, a fost aruncat în Mare, capul fiind trimis la oastea Vizirului. Dar, fiind pescuit trupul, trebue să fie îmmormântat undeva la Constantinopol; v. Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 2.

pribegie, de maică-sa, Doamna Păuna, născută Greceanu, prin Italia, îndată după catastrofa, din 1716, a lui Ştefan-Vodă. Îi scăpase contesa Colyer, soţia ambasadorului la Constantinopol al Olandei [1]), nu dela gazda lor la Vlah-Sarai, ci dela « creştinii din Stavrodrom », unde se refugiaseră, şi-i îmbarcase pe ascuns [2]). Un vas engles îi duse, prin Sicilia şi Neapole, la Roma [3]). La Veneţia, unde învăţase Stolnicul, era în depozit, la Zecca, ceva din averea familiei. Dintr'o informaţie pe care o dă d. Mesrobian, în *Cercetările istorice* ale d-lui Minea, ştim că-i întovărăşia preceptorul tinerilor prinţi, Del Chiaro însuşi, care, după această ştire nouă, nu era decât un Evreu botezat din Florenţa.

N'avem ştiri privitoare la şederea în Italia a acestei familii nenorocite, deşi ele trebue să se afle, inedite, în bogatele archive de acolo. Dar abia treceau câteva luni şi, deoarece atunci Casa de Austria era din noù în luptă cu Turcii, Păuna trimetea la Roma pe Radu, cu făgăduiala, inspirată de însuşi Del Chiaro, fără îndoială, că fiul ei cel mare va trece la catolicism şi cerea ca el să fie recomandat Impăratului Carol al VI-lea, care se prinsese din nou în luptă cu Turcii; ea credea, şi în baza serviciilor făcute de soţul ei Imperialilor, că aceştia, cari arestaseră în reşedinţa lui pe Nicolae Mavrocordat, Domnul muntean, vor pune în locul lui pe tânărul Cantacuzino. La 20 Februarie 1717, Papa Clement al XI-lea scrie Păunei şi lui Radu însuşi, plecat acuma, asigurând de sprijin, dar observând că odrasla domnească nu şi-a îndeplinit făgăduiala de a părăsi shisma [4]).

De fapt, Radu ajunse, cu întreaga familie, la Viena, unde spera Domnia. La 25 Aprilie 1717 Eugeniu de Savoia recunoştea serviciile lui Ştefan-Vodă, în legătură cu generalul de Stainville, comandant în Ardeal, căruia-i comunicase scrisori găsite în cortul Marelui Vizir la Petrovaradin, dar obiecta că e un tânăr de nici douăzeci de ani şi că Domnia s'a promis lui Gheorghe,

---

[1]) Hurmuzaki, VI, pp. 298—9. Cf. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 178, 318.

[2]) *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, pp. 316—7.

[3]) Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 286—87, Nr. XVII. Era la Neapole la 25 Septemvrie 1716 (Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 336, Nr. 12). La Roma în Octomvrie (*ibid.*, Nr. 4). Cf. şi *Archiva* din Iaşi, V, p. 549.

[4]) V. şi *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 325 şi urm.

fiul lui Șerban Cantacuzino [1]). Pierzând marea-i speranță domnească, Păuna cu exemplul lui Petru-cel-Mare înaintea ochilor, se gândia acum să-și trimeată fiul în Olanda [2]), ceea ce, firește, nu se putu face. Radu cerea deci, la apropierea păcii dela Pojarevać, numai restituirea averilor confiscate de Turci pentru a se hrăni pe teritoriu austriac din veniturile lor [3]). Consultat în această privință, Eugeniu de Savoia el însuși arăta, la 27 Maiu 1718, că e cam greu să se revie asupra unei confiscări pentru înaltă trădare, însă, cum Radu, acuma « prințul Rudolf », ar vrea să fie trimis la armată și cum apare ca un om cu calități și de bune purtări, care dă speranță, i s'ar putea admite această din urmă cerere, cu un ajutor de 2.000 de florini [4]). Se acordă pensia propusă, dar cu toate stăruințile agenților Păunei, Italieni sau Levantini, un Chinetti, un Busi, nu se făcu nimic pentru recuperarea averilor, deținute și de alții [5]). Intervenții la Constantinopol aduseră, în sfârșit, o învoială cu soția ambasadorului olandez, care cheltuise averea depusă la dânsa a bieților pribegi [6]).

La 1719, Safta, văduva lui Constantin Stolnicul, își făcea testamentul pe care, din fericire, îl avem, și ea, ca una care « n'a avut parte nici de soție, nici de feciori » și « a fost rânduită de a rămas la atăta striinătate », lăsându-se în sama fiicei Stanca Leurdeanu pentru ale îngropării și grijii sufletului [7]), aștepta încă « păn doar va da Dumnezău de se vor învârteji copii fie-meu Ștefan, Dumnezeu îl pomenească ». În această diată nu se dăruiește nimic fiilor Păunei, cari sunt însemnați numai

---

[1]) Hurmuzaki, IX, pp. 542—4, N-le DCXCIV—VII.

[2]) *Ibid.*, VI, pp. 289—90, Nr. XIX.

[3]) *Ibid.*, pp. 290—91, Nr. XX.

[4]) Von guter Aufführung, Aigenschaft und Hofnung, *ibid.*, VI. p. 220, Nr. CXLV. Petiția Păunei și a fiilor ei, pusă la data de Iunie (*ibid.*, pp. 231—32, Nr. CLVI), e de fapt aceea la care face aluzie raportul lui Eugeniu.

[5]) *Ibid.*, pp. 291—92. Din greșeală aceeași scrisoare e repetată, supt o dată deosebită, *ibid.*, p. 366. Cf. și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 2—3.

[6]) Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 287—89, Nr. XVIII; Hurmuzaki, *Doc.*, VI. pp. 298—9.

[7]) Copiii Dinu, Săftica și Măndica sunt ai lui Răducanu, fratele lui Ștefan-Vodă (Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 177—78). Se mai pomenesc nepoții dela fete, una din ele măritată cu Radu Dudescu, jertfit împreună cu Spătarul Mihai Cantacuzino (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 318). Alta cu State Leurdeanu (*ibid.*, p. 321). Dela Maria Dudescu vin Măriuța, Dinicu, Ștefăniță și Ioniță (*ibid.*, p. 320); dela cealaltă, alt Ștefan și fetele, Stanca și Săftica (*ibid.*, p. 321).

astfel: « Nepotului Răducanului și nepotului Costandin, pă Dumnezeu cel milostiv rog să-i blagoslovească și să-i sporească ».

Strânși de nevoia banilor, Radu-Rudolf și Constantin căutau să scoată, la 1 Ianuarie 1725, banii din Veneția, unde trimeteau pe un agent care se pare a fi Român din Balcani, Panaioti « di Poppa ». Aveau un secretar italian nou, pe Niccolò Maria Cursi, și poate sub influența lui își luau titluri cari încep să miroase a aventură: « principi Cantacuzeni Bassarabba, di Vallachia, conti del Sagro Romano Impero e della Ungaria [1]).

Se cerea și un ajutor dela Papa, care răspunse cu simple cuvinte de încurajare [2]). În acest timp Păuna, sora Grecenilor, dar femeie nervoasă, odată închisă la mănăstire [3]), după cereri refuzate la Viena, mergea la Varșovia, la regele August al II-lea, și de aici trecea la reședința germană a acestui prinț saxon, Dresda. Părăsi acest oraș în August 1727 pentru a se duce și ea la Veneția, în aceeași căutare desperată a depositului dela Zecca [4]).

Dar toate străduințile de a-și câștiga un rost nu izbutiră. Avem o diplomă imperială, dubioasă, din 26 Maiu 1724, prin care Împăratul, luând supt ocrotire pe Păuna și pe fiii ei, vorbește de pierderea moștenirii lor la Constantinopol, în Pelopones și în « ducatul Basarabiei » [5]). La 1726 ei se temeau « să nu fie târîți prin tribunale » [6]). Radu începe deci să alunece pe căile periculoase ale aventurii. La 23 Iulie din acel an frații se plâng lui Eugeniu de Savoia. Pensia lor se ridică abia la o mie de taleri. Și « totul e scump: casele, hrana, slugile, îmbrăcămintea și cele de trup, orice e de nevoie ». Nu pot merge pe jos, « nefiind obișnuiți ». N'au o carătă cu chirie pentru a figura la solemnități [7]). Împăratul cere un raport Consiliului de Războiu [8]). La 1727 însă sporul de pensie li se retrage, și atunci Radu recurge la marea sa invenție de împărțitor de decorații închipuite.

---

1) *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 192—93, Nr. LXXXIII.
2) Hurmuzaki, IX, p. 606, Nr. DCCXIX.
3) V. Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 3, nota 2: « de si mauvaise volonté..., de méchantes manières ».
4) *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 193—94, Nr. LXXXIV.
5) *Ibid.*, p. 292, Nr. XXI.
6) *Ibid.*, pp. 292—93, Nr. XXIII.
7) *Ibid.*, pp. 297—98, Nr. XXVI.
8) *Ibid.*, p. 299, Nr. XXVII.

In Maiu el cere oficial să se dea unui Grec din Trapezunt dintre oamenii săi « privilegiul paleologian », care se află la un negustor Dimitrie Parascovici [1]. In același timp cei doi Cantacuzini izbutesc a face să li se acorde, într'un proces cu beizadeaua Gheorghe, pentru multe averi, a șasea parte: Runcul, Dobrița și Băltișoara [2]. Cereau dela Curte să li se admită titlul de prinți [3].

Cu data de 1 Februarie 1735 apare, acum, o diplomă, evident falșificată, a Împăratului, prin care, recunoscându-se acestor prinți descendența din « Împărații romani din Orient și Occident », se dă lui Radu, intitulat « unchiu » al lui Carol al VI-lea, dreptul ereditar de Mare-Maestru al Ordinului Constantinian [4]. Astfel de Ordine se întâlnesc și în veacul al XVI-lea, când « Ioan Gheorghe Heracliu Basilic, despot al Moreii-Peloponesului, conte (?) de Levant, prinț al Moldovei ș. a. [5] » sau « moștenitor a toată Grecia, rege al Peloponesului, al Moldovei și Munteniei », dar mai ales « coborîtor din neamul Împăraților Flavii Auguști, Romani și apoi Constantinopolitani », « restaura », din Viena, ca Mare Maestru, Ordinul cavalerilor Sf. Gheorghe [6]. La 1770, un înșelător care-și dă titlul de « Ioan al IX-lea Antoniu I. Flaviu, Anghel, Comnen, Laskaris, Paleolog, din mila lui Dumnezeu duce al Epirului, Larisei, Mediei *(sic)*, Tesaliei, Macedoniei, etc., prinț al Peloponesului, Moldovei, Corintului, Tebei, Atenei, Epidaurului, Siciliei (sau Ciliciei: « Ciciliae »), duce al Valahiei », pe lângă situația « de conte liber de Cefalonia, Drivasto și Durazzo », « conte palatin » și *dominus de l'Ales*, își amintește și el de « Împărații Flavii Auguști ai Romanilor și apoi ai Constantinopolitanilor », pe cari i-a moștenit, și, proclamându-se Mare Maestru și al Ordinului Sf. Gheorghe și al celui constantinian și heraclean », împarte diplome remuneratoare, contrasemnate de « notarul Ioan Ignațiu Martin Henric Reincke » [7].

---

1) *Ibid.*, p. 300, Nr. XXX.
2) *Ibid.*, pp. 300—301, Nr. XXXI.
3) *Ibid.*, pp. 194—95, Nr. LXXXV.
4) *Ibid.*, pp. 195—98, Nr. LXXXVI.
5) Hurmuzaki, XI, p. 76, Nr. LXVI.
6) *Ibid.*, pp. 80—81, Nr. CXXV.
7) *Ibid.*, VI, pp. 297—98.

Cunoscând pe acest șarlatan, Radu, devenit Mare Maestru constantinian, va da, cu contrasemnătura boierului oltean Vlad Boțulescu de Mălăiești sau Mălăiescu, cunoscut și de aiurea, diplome de «Anghel, Flaviu Comnen», Cantacuzin firește, în calitate de «duce al Valahiei, Moldovei și Basarabiei, despot al Peloponesului, prinț al Tesaliei, Macedoniei și al Sacrului Imperiu Roman, al ambelor Imperii, conte de Epidaur, Corint și conte apostolic al regatului Ungariei, marchiz în Ilfov, Romanați, Teleorman, Suceava, dinast în Galați, Ialomița, Prahova și Dâmbovița și domn al Olteniei *(Alutae)* și Mehedinților, hospodar la Hotin și Giurgiu, precum și al ocnelor Telegei, de o parte și de alta a Dunării, baron de Mohilău, Zănoaga, Afumați, al celor doi Filipești și al celorlalte teritorii, feude, locuri și stăpâniri ale Serenisimei Case a Cantacuzinilor în Ucraina și Ardeal». La Ordinul său constantinian adauge «patronagiul Sfântului Gheorghe» și «filiala sacrului Ordin militar al pelerinilor». Un biet baron neamț e făcut comandor, cu comanda în Albania, la «Sfânta Maria din Olimp, zisă Platamona» [1]). Testamentul Doamnei Păuna vorbește și de «crucea de aur a Ordinului constantinian, împodobită cu diamante și rubine» [2]).

Ordinul acesta e descris de Mihai Cantacuzino Măgureanul care crede că «familia neamului Cantacuzino are după clironomie al său Ordin, adecă cavalerie, dovedită cu bulele Papilor și cu cartea Patriarhului de Ierusalim», citând și diploma lui Carol al VI-lea, după originalul la contesa O'Donnel, fiica lui Radu și a «Leahăi» Eugenia.

«Acest Ordin este de câteva clasuri și se numește cum în jos arată:

«Sfințesc, îngeresc și poleit împărătesc Ordin al sfântului marelui mucenic Gheorghe».

Se poartă, ca și acelelalte împărătești cavalerii, de curmeziș la umere, la gât și la piept, după clasuri, adecă: cel întâiu,

---

[1]) *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 185—91. Ca marturi: Ioan Gheorghe, fiul lui Radu, și un cavaler de Cugniazzo. Diploma e datată din Viena, 1-iu Septemvrie 1743. E curioasă apropierea acestor termini de geografie fantastică de aceia pe cari-i întrebuința pe la 1560 pretendentul Nicolae Basarab.

[2]) Xenopol, *Ist. Românilor*, ed. 1-iu, V, p. 765.

de al doilea și de al treilea. Este carte tipărită, în care arată toate acele vechi obiceiuri ale acestei cavalerii. Ordinul este după obiceiu de canavăț verde, steaua este iar de toate clasurile, cum și crucea ceia ce se spânzură de lentă; este sgripțor de aur și în mijloc Sf. Gheorghe [1]).

Același Mihai Cantacuzino destăinuește că Rudolf, ajutat de un Giambattista Tedeschi de Rocca, crea și « baroni ai Împărăției Dachiei » cu « veniturile Sfântului Apostol Pavel la Lepand ». În aceste acte el se întitula și: « al Tismanei, al Sfântului Nicodim și al Sfântului Pavel din Valahia, al Valahiei, al Moldovei și al Basarabiei ducă, ș. a. » [2]).

II

Cu diplomele singure nu se putea hrăni însă cineva. De aceea pe la 9 August 1736, Radu cere să i se dea regimentul iliric.

Un raport cu această dată expune cum el a fost cerut de un colonel von Heldorf, care nu s'a ținut de angajamentele luate. Afacerea a fost deci încredințată Mitropolitului sârb Ioanovici. Peste gloata fără disciplină se așează comandant un anume Vuc, calificat de « Ober-Capitaine deren servischen Nazional-Offiziere ». Radu pretinde pentru dânsul această formație militară de aventură, cu titlul de « Obrist-Feld-Wachmeister », dar, dacă nu se poate, să i se dea voie a pleca unde-l va îndrepta Dumnezeu.

Cum fratele Constantin, însurat, nu știm când și cum, cu princesa Ana Şeremeteva, era în Rusia, Consiliul de Războiu se temu ca Radu însuși să nu treacă acolo. El ținu samă și de influența ce ar putea să aibă numele cantacuzinesc « în toată Valahia », ceea ce, în caz de plecare din « Germania », ar putea să aibă urmări neplăcute *(unbeliebsame Suite)*. De altfel, Sârbii îl vor [3]).

---

[1]) *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 327. Se dă și actul lui Carol al VI-lea în traducere, *ibid.*, p. 327 și urm.

[2]) *Ibid.*, p. 332.

[3]) *Ibid.*, pp. 301—303, Nr. XXXII, Prin d-l ministru Caius Brediceanu, d-l dr. Auner, crezând documentul necunoscut, mi-a trimes o nouă copie.

Dedesupt, Împăratul scrie: « Placet wie eingerathen ». Deci aprobă diploma în acest cuprins.

Radu Cantacuzino trebuia să fie trimes în Italia, pentru care avem un ordin din 20 Septemvrie [1]) și această adeverire, din Noemvrie, a lui Khevenhüller, care în acest moment avea *ad interim* comanda:

Scribatur Obristens Patent für den wallachischen Prinzen Cantacucenus.

Carl, etc.

Das Wür den (titl.) Cantacucenus auf sein gehorsambstes Bitten und in Ansehung der unss und unserem durchleuchtigsten Erzhauss von seiner fürstlichen Famiglia sowohl als ihme selbsten gelaisten und fehrers anhoffenden Treu, eyffrig und erspriesslichen Diensten, in militaribus besizenden guten Erfahrnuss und andern rühmblichen Aigenschafften zu unseren Kayserlichen Obristen zu Pferdt gnadigst ernennet und declariret haben, etc.

Wien, den 20-ten Septembris 1736.

Extract

aus dem Hof-Kriegsraths Protocoll in publicis de anno 1736.

Khevenhüller interimus commandirender General in Italien im Monat 9-ber 1736, Nr. 579, accusiret die erhaltene Notification dass dem Fürsten Rudolph Cantacuzeno das illirische Husaren Regiment conferiret worden ist.

Wien, den 31. Janer 738.

Müller Registr. Adjunct [2]).

Pe steagurile sârbești cu Ioan Botezătorul și Sf. Nicolae, chemați în ajutor — operă de caracter popular, cu sfinții purtând turbane și, jos, cu osândiții cari așteaptă să li se taie

---

[1]) Ultimele două cuvinte lipsiau în copia mea. In a d-lui Auner mai găsim: Kaysers aigenhändige allergnädigste Resolution crafft welcher der wallachische Fürst Cantacucenus zum Commendanten des Illyrischer Husarn Regiments bestellet wirdet.

Hinaufgegeben den 9. Aug. 736.

Herabgekhomen und expedirt worden den 20. September.

NB. Ist hernachmahls anbefohlen worden, obigen Fürsten Cantacuceno das gehorsambs Patent auf das illyrische Regiment auszufertigen ».

[2]) Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 304, Nr. XXXII. Ideea d-lui Göbl Laszló, în *A magyar szotárirodalom hatása az oldhra* (Budapesta, 1932, pp. 7—8), de a-l face transmițător de manuscripte nu e acceptabilă.

capul, sau cu vulturul sârbesc prins pe spinarea celui imperial (în jur inscripția *nec tenui ferar)* sau cu leul înfruntând nu știu ce șacal (inscripția: *rugitu exsuscitat)* se puse deci stema cantacuzinească nouă, așa cum o iscodise Radu, și cu armele Moldovei.

Regimentul «principelui Valahiei» a luat parte la războiul italian; niște însemnări din Trieste îl pomenesc [1]).

Supt Maria Tereza, venită la Domnie în 1740, el ceru apoi să fie făcut general. Nu căpătă această nouă situație și, acuzându-l de rea administrație, i se «reduse» regimentul. Făcându-se a trece în Rusia, cum se temea Consiliul de Războiu în momentul numirii, el se duse în Silesia, unde se oferi regelui Frederic. Refuzat de acesta, el se va folosi și mai târziu de protecția austriacă, deși făgăduise pretendentului Carol al VII-lea o întreagă oaste de «Greci, Valahi, Moldoveni, Slavoni, Dalmați, Albanesi și tot felul de neamuri» [2]).

Era de mult catolic, și la 1746 se va plânge, la Erfurth, că nu i s'a dat putința de a se spovedi la prelatul de St. Benoît, dar nu știa nemțește [3]).

O întrebare se pune: de ce a căutat Radu Cantacuzino să aibă comanda «regimentului iliric», în care erau însă și Români?

Se știe că fratele său, vechiu prieten al lui Iahia-Pașa de Belgrad, a fost acuzat, în 1746, că a mers la Belgrad, unde a văzut pe Patriarh, pe un arhimandrit și alții, pentrucă voia să se facă despot al Sârbilor, și pentru aceasta a fost arestat, condamnat și închis într'o fortăreață, de unde a ieșit numai ca să moară, de bătrânețã și de oboseală, la 1781 [4]).

El a venit din Rusia în Ardeal, ca să-și vadă și mama (dar ea murise), apoi la Viena, în 1744, când Radu nu mai avea de mult situația militară «ilirică». Dar e permis să se creadă

---

[1]) V. *Revue Historique* a mea, 1932, p. 232.

[2]) Hurmuzaki X, p. IX.

[3]) « Faut[e] de la langue allemande que, comme étranger, je ne la possède pas »; Hurmuzaki, VI, p. 581, Nr. CCCXXII.

[4]) *Ibid.*, p. 587 și urm. Lămuriri prețioase în *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 334 și urm.

că visurile de stăpânire și în Balcani *au plecat dela Radu însuși*.

Acesta a chemat deci pe Constantin, după ce el însuși pusese jaloanele unei înțelegeri cu Sârbii în vederea aventurii care s'a mântuit așa de trist pentru fratele mai mic [1]). Prezența secretarului Ordinului său, Vlad Mălăiescu, care scrie și testamentul Păunei în 1746 [2]), lângă Constantin, înseamnă și ea ceva.

Cum acesta a fost învinuit că încerca să ridice pe Francezi contra Casei de Austria, și călătoria lui Radu la Paris, în 1749, câștigă un înțeles politic, pe lângă acela al sprijinului cerut pe lângă Poartă pentru venirea în Domnie [3]).

O influență rusească în aceste intrigi nu e nici ea exclusă.

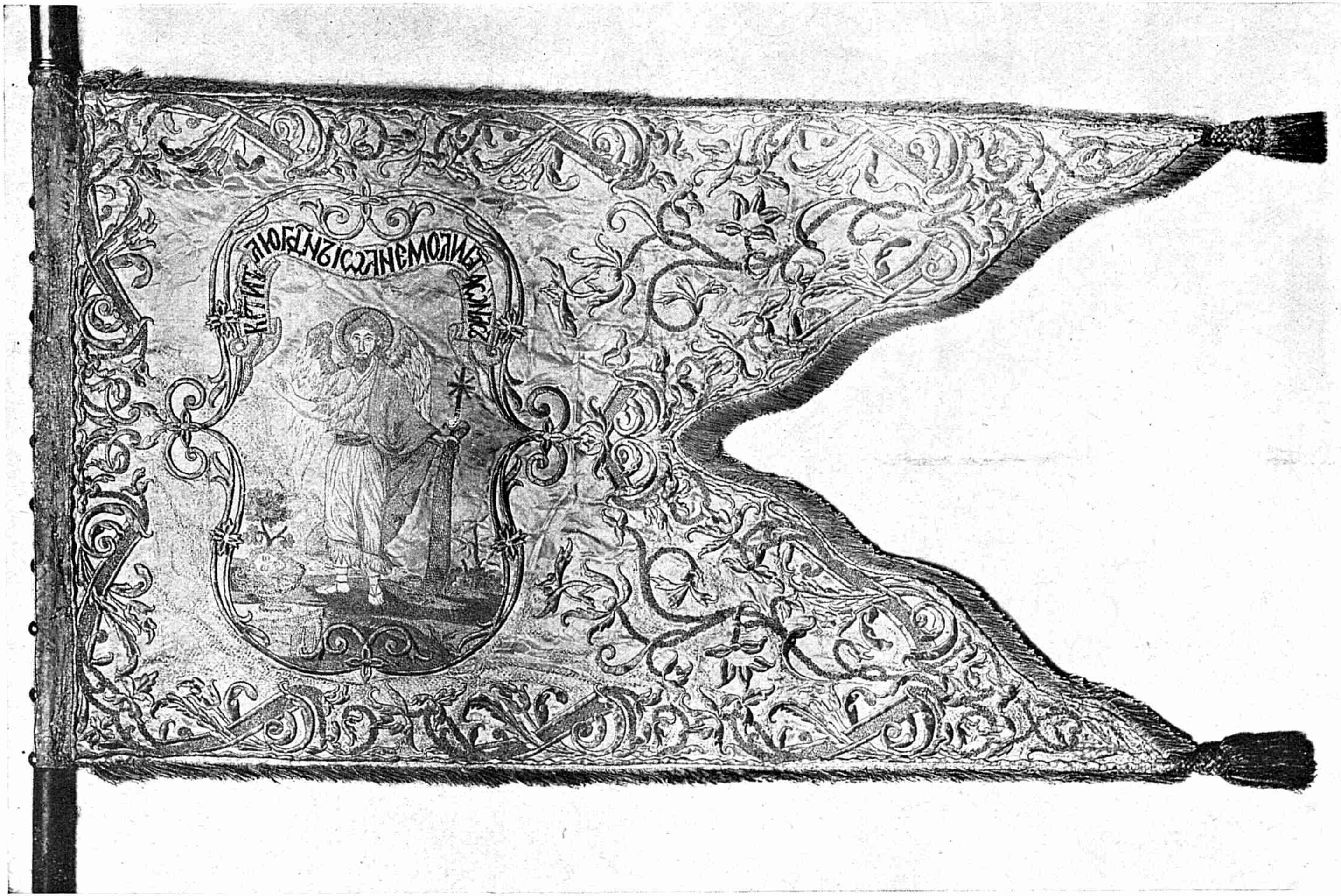
[1]) N'a fost el însuși la Constantinopol, cum înțelesesem din Hammer, în Hurmuzaki, X, *l. c.* V. Hurmuzaki, *Fragmente*, V, pp. 186—7.

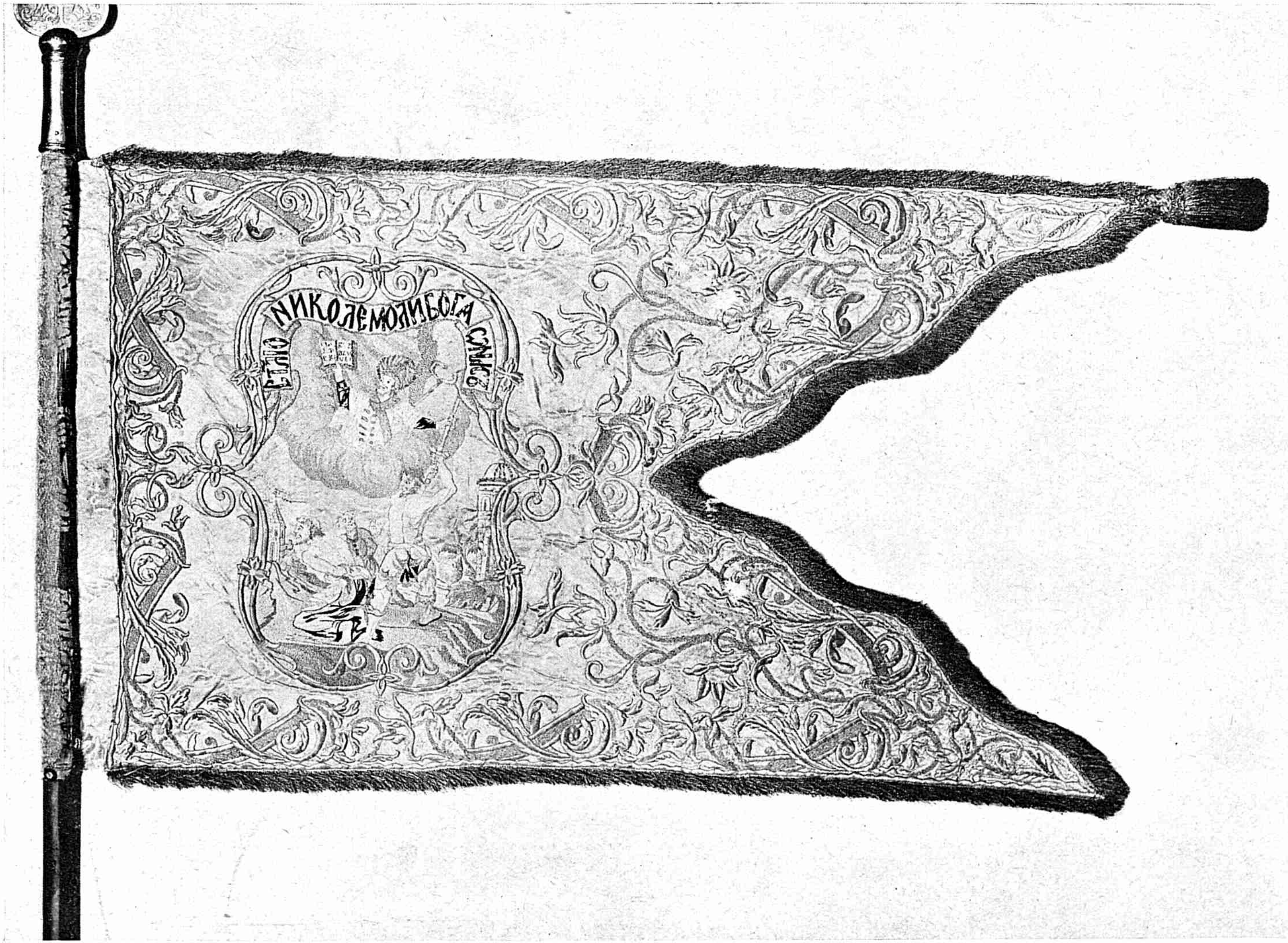
[2]) Xenopol, *l. c.* Bătrâna Doamnă păstră până la moarte slugile ei Români: Bucur, Ecaterina și Stanca; *ibid.* Stătea la moșia ei, Recea, și moartea o prinse la Brașov; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 326.

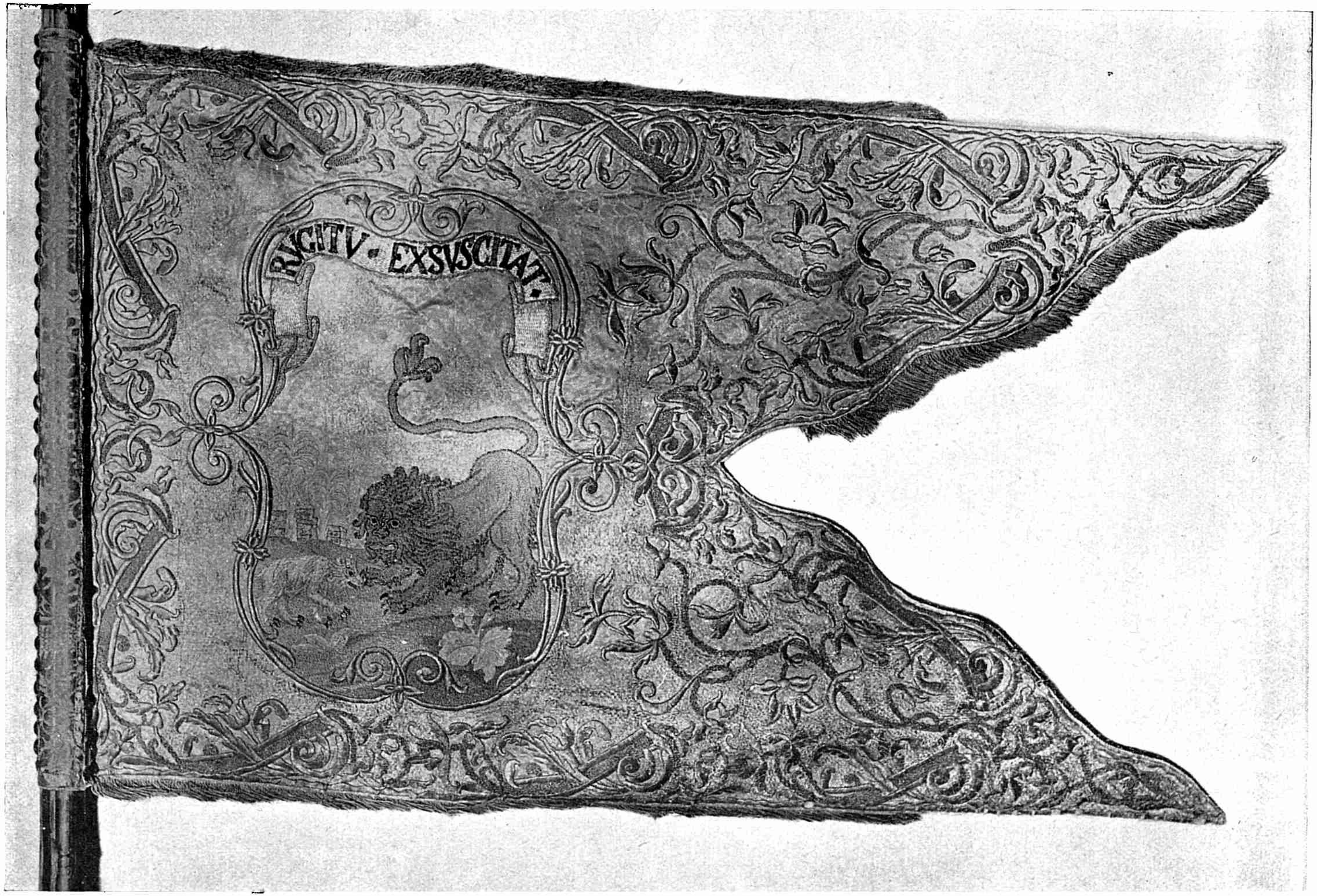
[3]) Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 372.

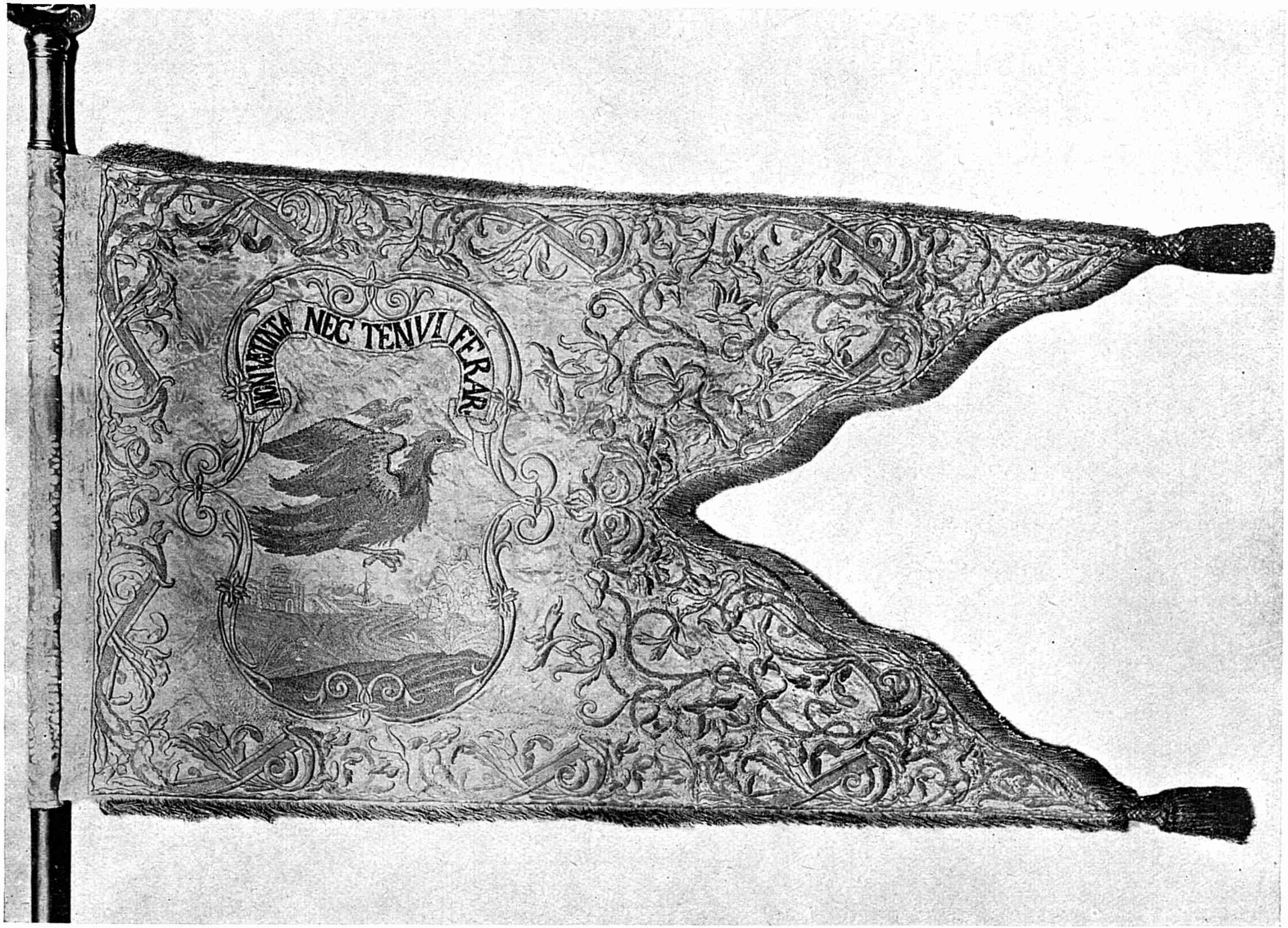

Steagurile regimentului iliric

НИКОЛЕМОЛИБОГА

RUGITU · EXSUSCITAT.

NON LATA NEC TENVI FERAR

DONAȚIILE ROMÂNEȘTI PENTRU MEGA-SPILEON ȘI VLAH-SARAI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 4 Noemvrie 1932

Intre membrii corpului diplomatic român sunt doi cari înțeleg că prezența lor în străinătate li dă prilejul de a cunoaște piese de arhive sau de muzeu, elemente de artă și mărturii istorice care au interes pentru istoria, făcută din multe bucăți răspândite, a patriei și a neamului lor.

Intre aceștia se așează d. M. Beza, membru corespondent al Academiei, care e acum consul la Ierusalim și care mi-a comunicat dăunăzi o parte din prețioasele sale descoperiri [1]), și d. Marcel Romanescu.

De la acesta din urmă am primit pentru biblioteca noastră un prețios album și o notiță despre manuscriptele păstrate în Biblioteca Metohului Sfântului Mormânt la Constantinopol.

Avem întâiu un număr de vechi case din Fanar. Nr. 1, rămășița unui fel de turn construit în *opus reticulatum*, pare a fi din epoca bizantină. Frumoasa loggie dela Nr. 2 amintește pe aceea dela Comana. Nr. 4 e extrem de interesant prin felul de construcție, mai ales în ce privește chenarul ferestrelor de sus în dreapta. În Nr. 5 (casa Sofiano, care a fost dărîmată) coloanele au elemente de arhitectură arabă. Pe poarta Patriarhiei (Nr. 6) se cetește o inscripție greacă, de « la Constantin capuchehaie al Moldovlahiei ». In Nr. 8 se dau

[1]) V. rezumatul comunicației sale în aceste Memorii și N. Iorga, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1931.

rămășițele bisericii Vlah-Sarai. N-rele următoare prezintă elemente de arhitectură în care d-l Romanescu ar vedea amintiri românești. La Nr. 19, o frescă dela bisericuța Sf. Maria Muchliotissa, de sigur că între cei din stânga îngerului sânt și «arhonți» ai Fanarului, cari au trecut prin Curțile Domnilor noștri, și au stat chiar pe tronurile lor.

Urmează o serie de fotografii de documente cuprinzând danii ale stăpânitorilor munteni față de mănăstirea moreotă Megaspileon, căreia îi făcuse cândva daruri Mihnea-Vodă Turcul, către care călugării, recunoscători, se adresau cu calificativul de «basileus» [1]. Iată cea mai veche din ele:

Io Scarlat Grigorie Ghica Voevod, bjieiu milostiiu gospodar zemli vlahiscoi.

Căți să poartă cu duhul lui Dumnezeu și căți sânt milostivi și toți cei ce să nevoescu a înplini lucruri bune nu sânt îndreptați într'alt chip ca să înplinească aceastea fără numai cu darul dumnezeescului Duhŭ, după cuvântul fericitului Pavel Apostolul, să vor învrednici a fi credinčoși și moșneani Înpărăției cerești, carea iaste gătită dintru începutul făpturii de Tatăl luminilor. Pentru aceaia cel ce va vrea să-ș mântuiască sufletul său datoriu iaste a rävni milostivirilor, ca într'acelaș chip și el să să învredniciască a fi moșnean aceii vecuitoare Înpărății, după cum iaste zis de evanghelistul Mathei: Fericiți sânt cei milostivi, că aceaia miluiți vor fi. Datori dar sântem toți din toată putința noastră a fi sărguitori spre milostenii, fiind lucru mai usebit și bine plăcut lui D-zeu, că înnaintea aceștiia poarta Înpărăției ceriului nu să oprească, ci cu mărire și cu mare cinste toți milostivii întră în lăcașurile cerești, încununându-să cu cununile veačnicii lumini. Drept ačasta dar și noi întru Hs. Dumnezeu bun și adevărat credinčos creștin Io Scarlat Ghica Vvd., cu mila și cu ajutoriul lui Dumnezeu Domn și oblăduitoriu Țării-Românești, dintru toată pofta inimii noastre vrând pururea ca să urmăm și să săvârșim bunătatea milostivirii, din râvna cea dumnezeiască, carea pururea iaste necurmată și în cugetul sufletului și a inimii noastre, socotit-am Domniia Mea și pentru sfânta mănăstire Megaspileon din eparhia Cherniții dela Morea, unde să cinstească și să prăznuiaște hramul Adormirii Preasfintei Stăpânii noastre Născătoarii de Dumnezeu și pururea Fečoarei, unde să aflä și prea-sfänta icoană a Sfinției Sale cea ce iaste zugrăvită de fericitul Apostolul și evanghelistul Lučà, ca să aibă a lua ačastă sfântă mănăstire în toți anii la zioa praznicului de la Ocnă bolovani sare 180, însă bani, nu sare, plătindu-să bolovanul pe tl. 1, și, când vor fi ocnele în credință, să aibă a-și lua banii de la

[1]) V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

Cămara Domnii Meale, iar, când vor fi vândute, să aibă a-ş lua aceşti bani de la cămăraşii de ocne, cu pecetluitul Domniei Meale. Pentru că ačastă milă au avut-o sfănta mănăstire şi de la răposatul întru fericire părintele Domniei Meale, precum am văzut şi hrisovul Domniei Sale, atăt din Domniia d'intâiu, cât şi din Domniia a doao, şi hrisovul prea-iubitului fratelui Domniei Meale Matei-Vodă, pentrucă, aflăndu-să la multă lipsă şi neavând niciun venit şi nicio chiverniseală de nicăiri, şi văzănd şi hrisoave domneşti, m'am milostivit Domniia Mea de am dat ačastă milă ce arată mai sus, ca să fie de ajutoriul şi chiverniseala sfintii mănăstiri şi părinţilor călugări de hrană şi de înbrăcăminte, iar Domniei Meale şi părinţilor Domniei Meale veačnică pomenire. Deci şi în urma Domnii Meale pre carele Domnul Dumnezeu îl va aleage şi va milui cu Domniia şi cu stăpânirea ţării aceştiia, sau şi din neamul nostru de va fi, sau dintr'alt neam, încă îl rugăm ca să întărească şi să miluiască ačastă sfântă mănăstire cu ačastă orânduită milă, ca şi alţi Domni în urma Domniilor Sale să păzească nestrămutate ale Domniilor Sale orânduite mile se vor face. Şi am întărit hrisovul acesta cu însuş credinţa Domniei Meale şi cu credinţa prea-iubiţilor Domnii Meale fii: Alexandru Vvd. i Mihai Vvd. i Nicolae Vvd. i Grigorie Vvd. i Gheorghie Vvd. şi cu tot sfatul cinstiţilor şi credinčoşilor boiarilor celor mari ai Divanului Domniei Meale: pan Costandin Dudescul Vel Vornic, pan Costandin Creţulescul Vel Ban, pan Costandin Brâncoveanu Vel Logft., pan Ştefan Văcărescu Vel Spăt., pan Mihai Cant. Vel Vist., pan Nicolae Dudescul Vel Clucear, pan Alexandru Vel Post., pan Nicolachi Vel Pah., pan Iorgache Vel Com., pan Sandul Bucşănescul Vel Stolnic, pan — Vel Slugeariu, pan Ioniţă Guliano Vel Post.; ispravnic Costandin Brăncovean[ul] Vel Logt. Şi s'au scris hrisovul acesta în anul d'întăi al Domniei Meale aici, în Ţara-Rumănească, la anii de la Zidirea Lumii 7267, iar de la Măntuitoriul Domnul Nostru Is. Hs. 1759, Fev. 5 d.

(Monogramă:) Io Scarlat Ghica Voevod (pecete octogonală cu armele ambelor ţări).
Costachi *(sic)* Creţulescu vel Logt. procitelmi.
Cost. Brâncoveanul Vel Logft. prčtelnomu.
(sus:) Io Costandinŭ Nicolae Vod. asemenea întărim şi Domnia Mea.
Io Costandin Voevoda; 1762, Fev. 5.
(Pecete octogonală).

Însemnarea e de mâna Domnului, care dovedeşte o perfectă stăpânire a limbii.

Donaţia o întăreşte la 20 Februarie 1768 Alexandru Ghica (frumoase iniţiale) (mărturii: Grigore Voevod, fiul Ianache Hrisosculeos Vel Ban, Dumitraşco Racoviţă Vel Vornic de Ţara-de-sus, Nicolae Dudescu Vel Vornic de Ţara-de-jos,

Dumitrache Ghica Vel Spăt., Pârvul Cantacuzino Vel Log., Badea Ştirbei Vel Vist., Iorgache Vel Post., Ianache Văcărescu Vel Clucer, Nicolae Ştirbei Vel Păh., Ianacache Vel Comis, Iordache Vel Stolnic, Zaharia Vel Pit. Scrie Andrei log. za Divan).

Altă întărire, la 10 Iunie 1775, de Alexandru Ipsilanti (marturi: fiii Constantin şi Dumitraşco, boierii: Dumitrache Ghica Vel Ban, Nicolae Dudescul Vel Vornic de Ţara-de-sus, Radul Văcărescul Vel Vornic de Ţara-de-jos, Pană Filipescu Vel Log. de Ţara-de-sus, Ştefan Prăşcoveanul Vel Log. de Ţara-de-jos, Ştefan Mişoglu Vel Spăt., Ianache Văcărescu Vel Vist., Scarlat Carageà Vel Post., Dumitraşco Racoviţă Vel Clucer, Costantin Geanoglu Vel Păh., Manolache Creţulescu Vel Comis, Nicolae Bărsescu Vel Stol., — Vel Serdar. Scrie Alexandru Lămotescul logf. de taină.

Apoi aceea a lui Nicolae Costandin Carageà (1782) (marturi: fiii Gheorghe, Ioan, Costandin şi boerii: Pană Fiilipescul Vel Ban, Dumitraşco Racoviţă Vel Vor. de Ţara-de-sus, Ioan Muruz Vel Vornic de Ţara-de-jos, Manolache Brâncoveanul Vel Log., Grigore Băleanul Vel Log., Ianache Văcărescul Vel Spăt., Scarlat Greceanul Vel Vist., Nicolae Mavrocordat Vel Post., Costache Ghica Vel Clucer, Zamfir Vel Păh., Costandin Comăneanul Vel Stol., Mateiu Rusăt Vel Comis., Ioniţă Creţulescul Vel Sluger, Grigorie Alexeanul Vel Pit. Scrie Petre log. za taină).

A doua oară acelaşi Domn întăreşte dania la 12 Iulie 1797. S'a tipărit în V. A. Urechiă, *Ist. Românilor*, *Domnia lui Moruzi*, pp. 234-6, forma dela 1793, dela Alexandru Moruzi (aici se citează alta dela Mihai Suţu, « încă din ceilaltă Domnie »). (Marturi: fiul Constantin, boierii: Dumitraşco Racoviţă Vel Ban, Ianache Văcărescul Vel Vist., Gheorghe Mavrocordat Vel Spăt., Manolache Creţulescul Vel Vor. de Ţara-de-sus, Ioan Damaris Vel Vornic de Ţara-de-jos, Radu Golescu « Vel Dvornic al obştirilor », Constantin Filipescu Vel Log. de Ţara-de-sus, Ştefan Văcărescul Vel Log. de Ţara-de-jos, Isac Ralet « Vel Logof. al obiceiurilor », Costandin Suţul Vel Post., Theodorache Iuliianò Vel Cliucer, Iordache Slătineanu Vel Păh., Nicolae Golescu Vel Stol., Iancu Negre Vel Comis, Costandin Viişoreanu Vel Sluger, — Vel Pitar. Scrie Chiriţă, log. de Divan).

Pentru Megaspileon, cu introducerea obișnuită, mai găsim actul dela Alexandru Moruzi la 1799, 26 August (mărturii: fii, Domnului Constantin, Dumitrache, Niculae și Gheorghe și boierii: Dumitrache Ghica Vel Ban, Nicolae Basarab Vel Log. de Țara-de-sus, Costantin Ghica Vel Vist., Costantin Filipescu Vel Vornic de Țara-de-sus, Dimitrie Manul Vel Post., Ioan Roset Vel Spăt., Lucache Vel Hat., Isac Ralet Vel Vornic de Țara-de-jos, Costandin Știrbei, Vel Vornic, Scarlat Câmpineanu Vel Logofăt de Țara-de-jos, Constantin Crețulescu Vel Vornic, Ioan Florescu Vel Vornic al obștirilor, Grigorașcu Brâncoveanul Vel Logofăt de obiceiuri, Grigorașcu Ghica Vel Vornic al Politiei, Teodorache Iulieanò Vel Clucer, Manul Vel Comis, Nicolae Golescu Vel Păh., Nestor Vel Stol., — Vel Sluger, Haralampie Vel Pitar, Nicolae Basarab Vel Log. de Țara-de-sus. Scrie Chiriță, logofătul de Divan).

De-asupra întărirea lui Mihai Constantin Suțu, 23 Aprilie 1822:

Intărim și Domnii Mea întru cea de Dumnezeu hărăzita a treia Domnie a noastră milile ce să cuprindu într'acest hrisov al Domnii Sale fratelui Alexandru-Vodă Muruz, ca să să urmeze întocmai. 1822, Aprilie 24.

(Iscălitura, pecete ovală.) (iscălitură neînțeleasă.)

De această încercare de a treia Domnie, care ni se revelează astfel, a lui Mihai Suțu, mă voiu ocupa în «Revista Istorică».

Inainte de această confirmare, la 11 Aprilie 1803, Constantin-Vodă Ipsilanti dădea și el o confirmare (marturi: fiii Alexandru, Dumitrachi, Gheorghe, Nicolae, Ioan; boierii: Dumitrache Racoviță Vel Vist., Scarlat Ghica Vel Spăt., Manolache Crețulescu Vel Ban, Gheorghe Mavrocordat Vel Post., Radu Golescu Vel Vor. de Țara-de-sus, Isac Ralet Vel Log. de Țara-de-sus, Constantin Știrbei Vel Log. de obiceiuri, Scarlat Cămpineanu Vel Vornic de Țara-de-jos, Dumitrache Racoviță Vel Vornic, Barbul Văcărescul Vel Vor., Grigore Ghica Vel Vornic al obștirilor, Istrate Crețulescul Vel Log. de Țara-de-jos, Mihalachi Manu Vel Vornic al Politiei, Iorgache Filipescu Vel Căminar, Constantin Grădișteanu Vel Păh., Enache Golescu Vel Stolnic, Theodorache Văcărescu Vel Comis, Scarlat Izvoranu Vel Sluger, — Vel Pit. Scrie Chiriță log. de Divan).

(Pecete cu cei doi sfinţi în jurul stemei supt coroană şi, împrejur, judeţele).

O întărire şi din partea lui Scarlat Callimachi, Iaşi, 18 Decemvrie 1812, în forma actelor muntene, pomenind actul original dela Grigore Callimachi (fără boieri).

Confirmarea, din 16 Maiu 1823, a lui Vodă-Carageà are aceşti marturi: fiii Gheorghe şi Constantin, boierii: Constantin Filipescu Vel Ban, Radu Golescu Vel Vornic de Ţara-de-sus, Grigore Brâncoveanu Vel Vist., Grigore Ghica Vel Log. de Ţara-de-sus, Radu Slătineanu Vel Vor. de Ţara-de-jos, Dumitraşco Racoviţă Vel Vor. al treilea, Istrate Creţulescu Vel Vor. al patrulea, Iordachi Slătineanu Vel Log. de Ţara-de-jos, Constantin Suţu Vel Hat., Mihalachi Manu Vel Vornic de Politie, Mihalache Suţu Vel Spătar, Constantin Vlahuţ Vel Post., Atanasie Hristopulo Vel Log. al streinilor pricini, Nestor Vel Clucer, Alexandru Mavrocordat Vel Căminar, Dimitrie Manu Vel Comis. Scrie Pandeli log. de Divan.

În sfârşit şi Alexandru Suţu întăreşte, la 15 Maiu 1819 (marturi: fiii Nicolae, Gheorghe, Ioan, Scarlat, Dimitrie, Grigore şi boierii: Constantin Creţulescu Vel Ban, Barbul Văcărescu Vel Vist., Istrate Creţulescu Vel Vor. de Ţara-de-sus, Mihalache Manul Vel Vor. de Ţara-de-jos, Gheorghe Filipescu Vel Log. de Ţara-de-sus, Theodorache Văcărescu Vel Vor., Costandin Caliarh Vel Vor., Gheorghe Golescu Vel Vor. al obştirilor, Alexandru Filipescul Vel Vor. al Politiei, Nicolae Slugearoglu Vel Post., Mihalache Suţul Vel Log. de obiceiuri, Gheorghie Vlahuţ Vel Spăt., Mihalache Cornescul Vel Dvor. al Politiei, Alexandru Hariton Vel Căm., Alexandru Desila Vel Comis. Scrie Chiriţă log. de Divan. Pecete curioasă, cu caractere care par turceşti).

La 14 Maiu 1820 şi Domnul Moldovei Mihai Suţu îşi adause mila. Iscăleşte şi *Μανουὴλ Μαρηνάκης, ἐπιστάτης γης λογ.*

Tot în această colecţie de fotografii e actul lui Constantin Hangerlì, Domn muntean, pentru biserica dela Vlah-Serai.

Fiindcă la înpărăteasca şi prea-slăvita cetate a Ţarigradului innăuntru are Ţara-Rumănească o sfăntă mănăstire ce să numeşte Vlah-Sarai, care este şi conac pentru căţi oameni domneşti mergu şi vin de

aici, de să odihnescu, care sfântă mănăstire fiind fără de ničun fel dă venit după orănduiala bisericilor Țarigradului, neavând [e]norie de mahalagii îndestulată, din care să să înplinească toate trebuințile bisericești, și să află lipsită, socotit-am Domniia Mea că nu este cu cale, o mănăstire a țării fiind înnăuntru înpărăteștii cetăți, care este cinstea și pohvala pământului acestuia a fi părăsită și neajunsă de niciun ajutor al țării. În vreme ce cu mila lui Dumnezeu atâtea și atâtea mănăstiri duprintr'atâtea părți să ajută și să chivernisesc cu mila dintr'ačastă țară creștinească, cu cât mai vârtos ačasta, însuși a pământului fiind, în loc fără de ničun fel de venit, să cade a să ajuta din pământul acesta. Drept aceia, atât pentru datoriia care are pământul către ačastă numită mănăstire, cât și pentru multa evlavie a Domnii Mele care avem asupra dumnezeeștelor lăcașurĭ și pentru râvna care vom a vedea, după cum și altele, așa și pă ačasta cu podoaba cea cuviincioasă, fiind lipsă de cele trebuinčoase, biserică a pământului fiind, a binevoit Domniia Mea dă am făcut acest domnescul nostru hrisov ca să aibă a lua cuviosul igumen ce este năstavnic și purtător de grijă aceștii sfinte mănăstiri pă tot anul de aice dăn țară milă dă vinăriciu din popoarele ce să arată, ce au fost atunce neînchinate la alte mănăstiri, care sânt în sud Romanați, câte doi bani dă vadră, după cum iau și alte mănăstiri, și cu părpăru după obiceiu, iar ceilalți câte trei bani sânt domnești. Care popoară sânt acestea *(urmează numele)*. Care bani a vinăriciului și cu părpăru să-i cheltuiască la plata de cântăreți pentru podoaba bisericii de la Vlah-Saraiu, ca să fie dator igumenu de 'mpreună cu preoții a să ruga pururea la sfintele slujbe pentru bună starea și îndestularea aceștii pravoslavnice creștinești țări. Care ačastă milă și întocmire de orănduială fiind făcute atât de la frații Domni de mai nainte, cât și de la Domniia Sa seleful nostru Alexandru-Vodă Ipsilant, prin hrisovul ce-l văzum cu leat 1797, Iulie 16, deci am binevoit și Domnie Mea ca un lucru cu cale și dă folos sufletesc dă le înnoim și le întărim printr'acest cinstit și bine închipuit hrisov al Domnii Mele ca să i să păzească toate cele mai sus arătate pă deplin și neclintit. Rugăm dar și pe alți frați Domni cari în urma noastră să vor învrednici cu stăpânirea la acest domnescŭ Scaun să binevoiască a înnoi și a întări mila ačasta care cu cale și cu cuvânt drept s'au făcut sfintei mănăstiri, ca și ale Domniilor Sale hrisoave și mili încă să fie de alți frați Domni întărite și în seamă ținute, și am adeverit hrisovul acesta cu însăși credința Domnii Mele Io Costandin Gheorghie Hangerì Voevod și cu credința prea-iubiților Domnii Mele fii: Mihail Voevod, Alexandru Voevod, Nicolae Voevod și cu mărturia dumnealor cinstiților și credincioși boerilor cinstiți ai Divanului Domnii Mele: pan Dimitrache Ghica Vel Ban, pan Nicolae Mavrocordat Spătar, pan Nicolae Basarab Vel Logofăt de Țara-de-sus, pan Manolache Crețulescul Vel Vornic de Țara-de-sus, pan Scarlat Ghica Vel Vist., pan Costantin Filipescul Vel Vornic de Țara-de-jos, pan Radu Slătineanu Vel Vornic al obștirilor, pan Radu Slătineanu Vel Vornic al treilea, pan Costandin Știrbeiu Vel Logofăt de Țara-de-jos, pan

Manolache Grădişteanul Vel Vornic al patrulea, pan Mateiu Fălcoianu Vel Logofăt al obiceiurilor, pan Iordache Suţu Vel Post., pan Costache Vel Hatman, pan Theodorache Iulianò Vel Clucer, pan Grigorie Greceanul Vel Stol., pan Dimitrache Papazoglu Vel Stolnic, pan Theodorache Creţulescu Vel Sluger, pan Iordache Vel Pitar şi ispravnic, pan Nicolae Basarab Vel Logofăt de Ţara-de-sus. Şi s'au scris hrisovul acesta la întăiul an al întăii Domnii a Domnii Mele aici, în oraşul Scaunului Domnii Mele Bucureşti, la anii de la Naşterea Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Is. Hs. 1798, Iulie 30, de Zamfirache, logofăt de Divan.

(Monogramă. Iscălitura grecească. Pecete cu Sfinţii Constantin şi Elena şi vulturul supt coroană cu mărcile judeţelor împrejur).

Nicolae Basarab Vel Logofăt procit. . . Vel Logofăt.

D. Romanescu adauge că undeva în Constantinopol mai sânt acte privitoare la Sf. Mormânt, dela Ştefan-cel-Mare (1462, 1471), dela Petru Rareş (16 şi 27 Maiu 1546), dela Ştefan Rareş (28—1551), dela Petru Şchiopul (7095 şi 7096), dela Ieremia Movilă (17 Maiu 1598) şi dela Simion (22 Iunie 1607), dela Radu Mihnea (7126), dela Ştefan Tomşa (20 Iunie 7131), dela Vasile Lupu (5 şi 27 Martie 1635, 26 Martie 1642, 7160), dela Gheorghe Ghica (23 Maiu 7159), dela Ştefan Lupu (7168), dela Istrate Dabija (20 Noemvrie 1663), dela Antonie Roset (7122, Martie —), dela Nicolae Mavrocordat (Maiu 1714), acesta singur în greceşte, celelalte slavoneşte.

Între manuscriptele dela metohul ierosolimitan sânt Laudele lui Constantin Mavrocordat şi Grigore Ghica, un «Jurnal personal al lui Nicolae Mavrocordat dela 1682—1713», o «Istorie anonimă a lui Şerban Cantacuzino, scrisă în Bucureşti», versuri ale beizadelei Ioan Mavrocordat, scrisori ale lui Nicolae şi Zoei Moruzi, ale lui Alexandru Suţu şi Eufrosinei Callimachi, o cronică de cunoscutul Mitrofan Gregoras despre războiul germano-turc în Moldova la 1716, un epitalam al lui Grigoraşcu Ghica la nunta surorii, etc.

* * *

D. Beza ni aduce, cum se va arăta aiurea, cu un alt album, în rândul întâiu, un admirabil portret, de un Occidental, al lui Constantin Brâncoveanu ca tânăr şi însemnări de pelerin ale unor Români din Ţara Bârsei.

B. P. HASDEU CA ISTORIC

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Decemvrie 1932

I

Nu unui istoric, ci reprezentantului filologiei ar fi trebuit să i se dea sarcina de a comemora astăzi pe B. P. Hasdeu după hotărîrea luată de această societate cu care el a fost în legături foarte schimbătoare, dar care a ştiut păstra consideraţia cuvenită aceluia care în atâtea domenii a fost deschizător de cale sau înnoitor, orice s'ar zice pe urmă despre operele ieşite dintr'o curiozitate fără de margeni şi dintr'o vioiciune de spirit cu totul extraordinară.

Căci B. P. Hasdeu, cu însuşirile sale din naştere, cu caracterul mediului de unde ni-a venit, cu posibilităţile ce i se deschideau înainte în ţara strămutării sale, a fost înainte de toate fără îndoială un filolog.

Unul într'un stil oarecum deosebit de acela pe care filologia strict ştiinţifică de astăzi îl admite, îl admite singur. Îl interesa laturea formală a lucrurilor. Pentru dânsul a prezinta un document în cele mai bune condiţii era o adevărată voluptate. Important sau mai puţin important, aceasta nu cântăria peste măsură la dânsul. Orice însă trebuia să fie redat cu o acribie deosebită. «Arhiva istorică», venind îndată după reproducerile din cărţi mai ales tipărite ale lui Papiu Ilarian şi cu deosebire după bietele hârtii aruncate claie peste grămadă ale râvnitorului de istorie Teodor Codrescu, oricât folos ar aduce şi astăzi un material aruncat aşa de brutal şi de simplu, era o

minune de artă. Migala textului, oricâte ar fi greşelile în care a căzut şi pe care odinioară, în toiul luptei pentru a căpăta dreptul de a trece la realizări noi, le-am însemnat şi eu, era unică la noi până atunci. Fără a fi aceiaşi ca în ediţiile de texte din Occident, ea întrecea tot ce se dăduse până atunci în România.

Amestecat într'o politică din care nu lipsía convingerea, onestitatea şi desinteresarea, dar al cării orizont era foarte restrâns şi deci în aceste hotare aşa de înguste urile se puteau desvolta în voie şi provoca faptele rele de care sunt totdeauna capabile, editorul «Arhivei istorice» a primit lovituri şi în fapta ştiinţifică pe care o îndeplinia, ceea ce nu se poate condamna destul de aspru. Dar, când din nou a avut prilejul de a publica, în «Cuvinte din bătrâni», cu titlul în litere de caracter arhaic, este iarăşi această grijă a celui mai mic amănunt, şi până la coloarea «rădăcinii» a bietului petec de hârtie pe care logofătul îşi întinsese adesea artistica scrisoare.

Când i s'a încredinţat sarcina de a alcătui «Dicţionarul etimologic al limbii române» aceiaşi firească aplecare a spiritului său se manifestă în fiecare colţişor de informaţie documentară. El desmiardă cu aceiaşi pasiune fragmentele de texte care i se par potrivite pentru a clădi pe dânsele teorii îndrăzneţe, din a căror ruină chiar, uşoară de prevăzut, tot ne alegem cu ceva.

Bibliografia istorică are laturi care o apropie de filologie în acelaşi vechiu şi vast sens, în care nu e nimic din actuala observare după metodele ştiinţilor naturale a organelor vorbirii. Rare ori a simţit cineva o aşa de manifestă plăcere în a aduce foarte de departe şi cea mai slabă contribuţie pentru tâlcuirea unui fapt, pentru fixarea unui moment. Şi, pe o vreme când la alţii informaţia bibliografică era o paradă goală, pentru a se crede în cine ştie ce lungi şi grele cercetări, la Hasdeu toate cărţile aduse înainte i-au stat în adevăr supt ochi, o memorie puţin obişnuită ajutându-l să iea şi dintr'o cetire depărtată şi fugare detaliul de care avea nevoie. Şi iarăşi filologul se simte în grija cu care se dă fiecare din izvoarele şi referinţele la care a fost adus să recurgă. Se poate merge pe alt drum decât dânsul, se poate adesea şi chiar prea adese ori, dar nu e unul dintre cetitorii moştenirii sale istorice care să nu-i fie recunoscător pentru

răscolirea răbdătoare a terenului pe care-și propunea ca, la rândul său, să clădească.

Când se așterne pe comentarii, obișnuit de o așa de mare lungime, în care subiectul se pierde uneori, în atâtea părți trebuind să alerge privirea necontenit solicitată în altă parte, acest lux de călătorie prin multe hotare nu e, iarăși, al omului cu vocație de istoric. Răbdarea superfluă a scriitorului samănă cu aceia a stabilitorului de texte, a căutătorului familiilor de manuscripte, a emendatorului și a scholiastului. Inchis în problema sa, Hasdeu pare că nu se îndură a ieși dintr'însa, căutându-i toate fațetele și prinzând într'însele toate razele de lumină.

Până și romantismul pentru care și înainte, dar mai ales de curând, din partea unor tineri foarte mândri de o metodă exactă, dar lipsiți de acea înțelegere a vremurilor și a sufletelor omenești din care singură poate să iasă o dreaptă prețuire, căci tot ce se scrie despre om e în funcțiune și de omul care scrie, până și această capricioasă fantasie și această pasiune de a dovedi lucrul improbabil și de a atinge adevărurile care trebuie neapărat să ni scape măcar pentru o bucată de vreme, e mai mult o excrescență și o exagerare a filologiei așa cum o concepea vremea și locul unde, dincolo de disciplina latină și de stricta comandă germanică, el s'a format. Astfel de probleme, capabile de a fi atacate și cu sulițile de ilusie ale închipuirii, nu încap de obiceiu în sarcina istoriei, care lasă lacune, unde nu poate să calce cu o oarecare siguranță și care, când emite ipoteza, nu pretinde ca ea să fie considerată ca un adevăr dovedit. Să ne gândim numai la câte călătorii și filologia de astăzi supune popoarele, pentru motive lingvistice, fără a se gândi prea mult cum se pot îmbina astfel de «certitudini» cu ceia ce, pe temeiu de cronologie verificată, de cunoaștere a bazei geografice, de consultare a logicei desvoltărilor a ajuns a fixa istoria, considerată numai ca o auxiliară la care se recurge când vrea cineva și cât mai rar. «Stratul și substratul» lui, cercetările care pleacă dela *Sclavinium rumunense*, aserțiunile privitoare la Albanezi arată ușor care e prima preocupație și patima permanentă a acestui spirit, a cărui rară putere îi permitea să manevreze ca în joc cu datele multiple pe care, cu filologică ardoare, le culesese, le curățise și le clasase.

II

Așa fiind el și neputându-se schimba decât, oarecum, pentru o ultimă fază mistico-filosofică în care se recunoaște ce i-a dat sângele polon amestecat cu al său, istoria nu i-a fost tovarășă de viață, ci numai din când în când acest neastâmpărat călător, dorit de lucruri grele și rare, pe care, când nu le găsia, le proiecta în afară din bogatul și curiosul său fond propriu, a *tras în gazdă* la dânsa.

« Istoria critică a Românilor », a perioadei celei mai vechi nu e o operă istorică în obișnuitul înțeles al cuvântului, ci o colecție de studii în care metoda e a aceleiași filologii. Chestiuni grele se pun, și le pune el însuși. Pentru deslușirea lor el se apucă de adunarea și curățirea materialului: cronici, documente, inscripții de clopote. Nu se discută prea mult cu adversarul, deși tendința către lupta permanentă, sfidătoare, crudă era în temperamentul lui, aruncând măcar o nuanță de ridicul asupra celui pe care nu-l putuse dărâma. Ci cu acele elemente aflate și cioplite de el însuși se apucă a discuta răbdător, îndelung, până la soluție — și, când ea ar fi să pară prea modestă, ei bine, supt impulsul nevoii poetice de a crea, și dincolo de dânsa.

Tot ce a strâns nu se topește într'o sinteză, ci fiecare parte rămâne legată de locul ei, străbătut în toate sensurile de o analiză așa de ascuțită încât uneori ea se pierde în regiuni de prisosință, unde nimeni nu va mai merge să caute. Niciun mediu de unde să se plece, nicio linie de desvoltare, niciun tablou de situație. Iar, în forma clară ca pentru o problemă de matematică, nicio suggestie, niciun colț de mister rezervat, nicio aproximație de poezie, nicio nuanță de stil, — care toate sunt așa de necesare încât fără dânsele istoria nu se poate. Peste tot o clară lumină, raze care pătrund în toate colțurile, dându-li, ca flacăra albăstrie a lunii, adesea înfățișarea unor vedenii înaintea cărora te uimești și te cutremuri.

Odată, numai odată el a vrut să învie o epocă și să pue în picioare un om: pe Ion-Vodă cel Cumplit, care-i plăcea pentru rolul real sau închipuit pe care l-ar fi jucat acest presupus luptător pentru democrație contra boierilor, pe cari Hasdeu îi vedea tot așa ca și Costachi Negruzzi când vrăjia pe Lăpușneanu

cel cumplit, cunoscut nouă și în alte dispoziții, în legătură cu unii oameni și cu unele situații. Și aici, de unde n'a adus elementele creațiunii sale! Nu e punct de cronologie, de stabilire locală pe care o așa de frumoasă minte să nu fi fost în stare a-l fixa. Dar, afară de evidentele preocupații politice, de necesitățile tezei ce-și propune a dovedi, când e vorba să sufle asupra lutului potrivit îndelung de harnicele mâni dibace, el se oprește neputincios. Căci imaginația lui mergea în alte domenii decât acela al unor astfel de însuflețiri din care una nu este, nu poate fi ca alta. Și, atunci, eroul cum a fost, cum a putut să fie neieșind din sforțările reconstruirii psihologice, Hasdeu a pus în loc ce ar fi fost el dacă ar fi trăit atunci, în acele împrejurări și cu acei oameni ca prieteni și dușmani. Și, când s'a văzut astfel dedublat, până și la portretul preliminar, marea sa mândrie a fost deosebit de satisfăcută tot așa cum se cobora, în ciuda vechii proveniențe aristocratice, pe scena teatrului în chipul răsturnătorului Răsvan.

Criticii detailiști, în tinereța lor, vor avea mult timp de lucru cu documentele pe care le-a primit fiindcă i-au convenit și cu ipotezele pe care le-a lansat fiindcă i-au plăcut. Cei de vrâsta mea, deprinși cu străbaterea în sufletele oamenilor și vremilor, vor înțelege la filologul oprit asupra formei și la romanticul îndrăgostit de sine feluri de a fi care, și când n'au nimic istoric, sunt foarte interesante fiindcă dau ce poate fi mai prețios pentru alt om: îndemnul de a gândi, fie și pentru a porni pe o cale cu mai puține ispite, dar cu mai mult folos.

IN JURUL POMENIRII LUI ALEXANDRU-CEL-BUN

I. *Numele*. Pomenirea lui Alexandru-cel-Bun deschide întâiu o întrebare în ce privește numele lui adaus. El înseamnă: *bunicul* Alexandru, Alexandru cel dintâiu. Numele însuș de Alexandru, venit dela Greci prin Bulgari, cari au pe singurul Țar Alexandru în veacul al XIV-lea, trece și în lumea rusească dela Vest, unde Casimir, regele Poloniei, va avea, pe lângă un fiu cu numele slav: Vladislav, pe lângă alți doi cu nume germane, după Albert de Austria și după Sigismund Împăratul, și pe un Alexandru, contemporan cu ultimii ani ai lui Ștefan-cel-Mare. I s'ar fi putut zice și Domnului moldovean Alexandru-cel-Mare, ca lui Mircea, la care atributul de «Mare» e ca în «mama mare». Și, când nu numai Asachi, dar și pictorii cei noi dela Rădăuți, dela Sf. Gheorghe Nou din Suceava și dela Sucevița[1]) l-au prezentat bătrân — v. și Mircea-cel-Bătrân, стари, adecă cel vechiu —, el avea aceeași idee greșită, fiindcă e foarte probabil că Alexandru a venit la tron foarte tânăr, deci la moarte putea să aibă chiar mai puțin de cincizeci de ani. Nu trebue să se uite că el s'a însurat din nou pe la 1427, cu Doamna Marina, că a avut cu dânsa un fiu, Petru și o fată, Cneajna.

II. *Legături rusești*. Alexandru era fiul lui Roman. Roman e Romanus, trecut la Greci ca Rhomanos (Roman Lecapen, Roman Digenis între Împărați). Iar dela Greci, ca și Alexandru, dar nu prin canalul bulgăresc, ci direct, merge și la Ruși. Cu aceștia, adaug, dinastia moldovenească avea legături, nu numai, și nu atât, prin contactul direct de vecinătate, cât prin tovărășia româno-rusească din Maramurăș, pe care acum în

[1]) v. Iorga, *Portretele Domnilor Români*, pl. 10—11.

urmă a pus-o în lumină cu atâta bogăție de informație și siguranță de judecată profesorul rus, mort de curând în exil la Praga, Petrov, în cea din urmă și mai însemnată din lucrările sale.

Să nu uităm forma slavonă, rusească, a actului pe care, în Maramurăș, la începutul veacului al XV-lea, îl încheie Voevozii rămași acolo pe când rivalii lor trecuseră munții și întemeiaseră Moldova [1]). Participarea lui Roman la luptele rusești, care formează o parte importantă din politica lui externă, trebue pusă în legătură și cu această camaraderie politică maramurășeană. Și la regele Poloniei Domnii moldoveni, ca Alexandru însuși, nu mergeau ca la un suveran polon, catolic, latin, ci ca la acela care înfățișa prin originea lui lituano-rusă această tovărășie inițială. Ba chiar la o rudă, cum va spune, explicit, actul de amanetare de către Iagello a ținuturilor de Nord ale Moldovei și cum o arată motivele de înrudire pentru care Alexandru se desparte de princesa iagelonidă Rângala, sora lui Vitold Lituanul [2]).

De aici și diecii ruși cari apar la începutul cancelariei moldovenești și cari-i dau o formă așa de deosebită de aceea, bulgaro-sârbească, a cancelariei muntene.

O înrudire rusească a fost și aceea a lui Lațco [3]), el însuși purtând un nume așa de caracteristic rusesc, cu *-co*, finală pe care o găsim la urmașii lui. In adevăr, nu numai că unul din fiii Margaretei-Mușatei, pe care o presupun fiică a lui Lațco, se chema de fapt Stețco, dar numele, păstrat, al locuitorilor din Roman: Romașcani, arată că pe fundatorul orașului, pe acel Roman, frate al lui Stețco și tată al lui Alexandru, îl chema Romașcu. N'am greși admițând că pentru contemporani și al treilea frate, cel mai mare, Petru, se chema Petrașcu, obiceiu care dela dânșii, cu tendința, firească, de a se întinde numelor domnești, a trecut asupra boierimii, între cari vor fi, nu prin împrumuturi mai târzii, ci prin această zestre rusească

---

[1]) VI (1926—7), *O mărturie din 1404 a celor mai vechi «Moldoveni»*.

[2]) V. mai departe, iar, pentru Alexandru, Iorga, *Studii și doc.*, I—II, p. XXVI.

[3]) V. studiul meu *Condițiile de politică generală în care s'au întemeiat Bisericile românești în veacurile XIV—XV*, « Mem. Ac. Rom. », XXV, pp. 387 și urm. și, în traducere franceză, *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, II, pp. 143—44.

adusă din Maramurăş asupra Moldovei începătoare, care nu avea încă această iscălitură, atâţia Iuraşcu, Vasilaşcu, etc. In actul de zălogire a Haliciului, Vladislav Iagello numeşte, formal, pe acest Petru « ginere » (зѧть) [1]).

Mama lui Alexandru, îngropată la 1408 în biserica din Roman, ctitorie a soţului cu acest nume şi a ei [2]), se chema Anastasia (o altă Anastasie, mai veche, fata lui Laţco, moartă la 26 Martie 1420, a existat şi ea [3]), şi un act din 1413 o numeşte soacra lui Alexandru, deci mama Doamnei Ana, Numele nu lipseşte de loc la Ruşi, dar nu arată să fi fost întrebuinţat şi pe această vreme. Am vedea o influenţă bizantină directă, pe o vreme când, cu cât slăbia Imperiul Paleologilor, cu atâta Biserica Patriarhatului ecumenic îşi întindea tentaculelele la Nord, spre Rusia, apuseană şi răsăriteană, ca şi spre amândouă ţările noastre. Atunci de-a dreptul ar fi trecut şi numele de Alexandru asupra celui amintit astăzi: i l-ar fi ales mama.

III. *Rosturi indigene şi legături latine*. Dar toată vieaţa ţărilor noastre s'a format supt o întreită zodie. La bizantinismul direct, constantinopolitan, sau indirect: rusesc pentru Moldova, sârbo-bulgar pentru Ţara-Românească, s'a adaus latinismul ungaro-polon şi tradiţia locală.

De aceea mama celor trei Voevozi dela sfârşitul secolului al XIV-lea se chiamă indigen Muşata, iar ei, cari-şi au dreptul, *răzăşeşte*, printr'însa sunt « Muşatini », cum zicea Eminescu: « ai Muşatei », precum azi e moştenitorul unui pământ prin femei A Gafiţei (scris prosteşte Agafiţei) sau Imbroane (« al Imbroanei », al Imbroaii). Dar ea e atrasă de propaganda, nouă, a Dominicanilor, a Fraţilor Predicatori, şi devine o Margaretă (nu Marghita, fiindcă Predicatorii din cetatea ei a

[1]) Ultima ediţie la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan-cel-Mare*, II, p. 605.

[2]) V. *ibid.*, pp. 101—3 şi 102, nota 7, după Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuţi*, p. 8 (cu însăşi reproducerea pietrei, la Kozak, *Inschriften aus der Bukovina*, I, pp. 119—32). Ştefan numeşte pe Anastasia îngropată la Rădăuţi прѣдѣдница. Anastasia lui Roman are însă *ea* această calitate. V. şi Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, ed. a doua, I, p. 126.

[3]) Costăchescu, *l. c.*, p. 61.

Siretiului, probabil un *douaire* lăsat ei, sunt nu Unguri, ci Germani).

Era deci încă de pe la 1383 printr'însa o direcție latină. Dar ea nu îndrepta nici către Ungaria, nici către Polonia, deși propagandiștii au avut de sigur învoiala și îndemnul lui Ludovic-cel-Mare, stăpânitor prin moștenire peste amândouă regatele catolice. Dominicanii, cu orice sprijin s'ar fi dat din aceste țări, erau legați, ca și Franciscanii, de altfel, ca miliție apostolică, de Roma. Numele chiar de Margareta e occidental, foarte răspândit în Germania (pe atunci contesa de Tirol, Margareta *Maultasche*), în Anglia, în Scandinavia, în Provența.

Aceasta explică de ce acest curent latin n'a putut să prindă, de ce, până după sfârșitul Domniei lui Ștefan-cel-Mare, legăturile cu regii poloni sunt de fapt acelea cu vechea Rusie din Haliciu prelinsă în Maramurăș. Singură forma legăturii cu dânsa prin actul de vasalitate corespunde elementului occidental polon al acestei regalități duble. Când Polonii, cu Palatinatele lor împrumutate din Germania și dela intermediarii unguri, cearcă a fixa cu Moldovenii relații palatinale, dar fără invitații la dietă, aceștia din urmă nu admit fiindcă nu înțeleg.

Catolicismul polon, care impusese la Siretiu episcopi din regat, încearcă a doua pătrundere prin căsătoria lui Alexandru cu princesa lituană, dar de confesiune latină, Rângala, care firește că a avut și un nume din calendar (Maria) [1]. O știre care nu se sprijină pe nimic contemporan vorbește de o altă căsătorie, aceasta aducând catolicism unguresc, cu o Margaretă de Losoncz, care ar fi fost fiica unui Voevod al Ardealului, pe care însă documentele ardelene nu-l cunosc, această Margaretă neavând să fie alta decât cea din Siretiu, Mușata însăși, moartă deci numai la 1410 [2]), care și-a făcut drum și până la Argeș, căci cred că nu se mai ține nimeni la cele trei Margarete deosebite. Se întemeiază un episcopat de Baia, care ar face o curioasă concurență celui de Siretiu, dacă nu se admite un lucru, pe care-l propun, și anume că Alexandru, în

[1]) V. și Costăchescu, *l. c.*, p. 146.

[2]) Inscripția din biserica latină dela Baia, reprodusă de Bandini, ed. Urechiă, *An. Ac. Rom.*, XVI, p. XCI.

fața unei evidențe de populație catolică numeroasă, de limbă ungurească, între râul Siretiu și Carpați, a avut un episcopat catolic *domnesc*, și contra episcopatului vechiu unguresc dela Bacău, această creațiune a Franciscanilor din Ciuc, ca înlocuire a celui din Milcov, care fusese distrus la noi de Tătari și trecut cu un rost mai mult secuiesc în Ardeal. Un episcopat care să nu fie legat nici de Biserica polonă, nici de rosturile Ordinelor internaționale, un episcopat *indigen* și *resident*. Lui Ștefan-cel-Mare, având să aleagă între aceste trei episcopate catolice, și chiar al patrulea, care înlocuia pe cel ortodox mutat la Suceava, în Cetatea-Albă [1]), i-a părut, din cauza legăturilor cu Genova, cu Veneția, cu catolicismul apusean, mult mai util și mai puțin amenințător să aplece spre această formă italiană, lăsând a se veșteji celelalte.

Alexandru-și însoară fiul și moștenitorul, Ilie, născut din Doamna Ana, cu princesa lituană Marinca, dar data aceasta nu mai e vorba de un nou aport de catolicism polon. Dacă Marinca nu era sau nu s'a făcut ortodoxă, ea își avea « biscupul » din Baia. Și, de altfel, din ce în ce mai multă atenție începe a se da și supt raportul artistic ortodoxismului rusesc, dela care au rămas între altele și frescele capelei lui Vladislav la Wavel și ale celei din Lublin.

IV. *Legături cu Muntenii.* Nici legăturile de derivație cu Muntenii, cari-i trimeseseră călugări sârbi dela Neamț, dintre cari, deși de origine moldovenească, s'a ridicat și Iosif, Vlădica lui, dar și un al doilea episcop, încă necanonic, n'au convenit aceluia a cărui vădită tendință, și cu tot jurământul față de regele Vladislav, prin care singur putea să aibă Moldova bucovineană și Galiția — și el jura de fapt *numai pentru dânsele* — era să întemeieze *moșia moldovenească*, *autocrația* lui fără niciun fel de atârnare. A admis deci penetrația bizantină în ierarhie numai ca să scape și de moștenirea munteană și de vreo posibilă intrusiune rusească. Alianța cu autoritatea ecumenică îl garantà față de ambițiile vecinilor, într'o vreme când, în toate legăturile, Stat și Biserică mergeau împreună.

---

[1]) Pentru care v. Westberg, în *Vizantiischii Vremennic*, XV, p. 99 și urm.

In concurența cu Țara-Românească, Domnia lui Alexandru-cel-Bun înseamnă o răsturnare completă a proporțiilor. Mircea-Vodă era, probabil printr'o căsătorie moldovenească, înainte sau după aceea cu Doamna Mara, înfățișată la Brădet, de sigur o Sârboaică, rudă cu neamul lui Bogdan-Vodă: de aceea, pe la 1399 probabil, el spune lui Vladislav Iagello: «eu sunt al tău, și copiii miei cari sunt, sunt nepoții tăi și copiii tăi, ca și ai miei» (ꙗ твой сынъ и мои дѣца, котори су, є сут твои анепсеи и дѣца како и мои [1]).

Biruința [2]) lui Mircea asupra lui Iuga, un văr, ca fiu al lui Petru, îi deschisese acestuia calea la tronul pe care, un timp, îl împărți cu fratele Bogdan. Atunci Muntenii porunciau. Acuma Alexandru, la care, cum se vede din *Documentele* d-lui Costăchescu, se adăpostia și câte un pribeag muntean, e acela care face Domn al Țării-Românești pe boierul Aldea, care, din recunoștință, ia numele protectorului său, devenind Alexandru-Vodă, și, când acesta dispare, Vlad Dracul, noul stăpânitor din principatul sudic, devine soțul unei copile a lui Iliaș. Numai greșelile acestuia făcură ca Moldova să ajungă a primi dela fiul lui Dracul, Vlad Țepeș, Domnia lui Ștefan-cel-Mare.

Petru al Moldovei era însă *ginerele* lui Iagello: legătura nu se poate înțelege altfel decât printr'o fată a lui Lațco măritată la Munteni. Dar mama lui Mircea, Kallinikia, de origine balcanică, nu poate fi aceasta. Mircea, oricum, avea rost să intervie în Moldova. El e acela care dă Domnia lui Alexandru.

V. *Legăturile cu Bizanțul.* Odată stabilit însă raportul cu Bizanțul, el va evolua. Nu cunoaștem desvoltarea supt Împăratul Manuil; Manuil Grecul, sau Protopopovici, sau Gârbovul [3]), e un foarte influent boier în acest timp, dar, și după Alexandru,

---

[1]) Kalužniacki, în Hurmuzaki, I^1, p. 8, Nr. DCLIII.

[2]) «A luat la sine» din Ureche nu ar corespunde lui ꙋзал din cronica slavonă de basă, care înseamnă: «a prins» (Bogdan, *Cronice inedite*, traduce «a luat»; p. 499). E *cepit*. Dar Roman nu pomenește ca fii decât pe Alexandru și Bogdan și relațiile de familie ale lui Mircea sunt cu *Petru* (v. și Xenopol *Ist. Rom.*, ed. a 2-a, III, p. 158 și nota 45). Imi pare curioasă și porecla de оулогыи, ologul, *într'o singură versiune* a cronicei. Pare mai curând o rea scriere ori, interpretare a numelui *Iuga* însuși.

[3]) V. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 8—11, 66, 197—98.

găsim un altul cu numele imperial de Andronic, având ca fii pe Costea și Mihai [1]. E aproape și vremea când cel mai mare negustor din Cetatea-Albă, având legături cu Liovul, e Caloiani Grecul, căruia-i urmează Duca, fiul [2]. La 1424 Impăratul asociat, Ioan al VIII-lea, trece la întorsul din Ungaria prin Chilia, străbătând Moldova [3]. În *Παλαιολόγεια* ale lui Sp. Lampros (III, pp. 219—221), o scrisoare contemporană către cei doi Impărați, Manuil și Ioan, pomenește de călătoria aceasta pentru ajutor la regele Ungariei, Impăratul Sigismund. Se știe că acestei vizite i se atribuie dania icoanei dela Neamț, care cu acest prilej măcar ar trebui cercetată tehnic peste tot ce i s'a adaus de-asupra pe urmă.

Aici se pune chestia autenticității acelei mărturii a Mitropolitului Gheorghie cu privire la venirea lui Ioan al VIII-lea Paleologul, pe care o întâlnim în deosebitele forme menționate încă de Melhisedec, în *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman* [4].

Gheorghie, care a păstorit Biserica Moldovei la 1723 sau 1724—1730, spune că supt Alexandru și Mitropolitul lui, Iosif, Împărat fiind la Constantinopol Manuil Paleologul, «acesta a avut fiiu pre Andronic Paleologul, și Andronic Paleologul aflându-se la Beciu, fiind ginere Chesariului de Beciu, trimis-au Manoil poruncă să vină la Țarigrad, să fie Împărat în locul său». Se vede confuzia dintre Ioan al VIII-lea și Andronic, fiul lui Ioan al V-lea Paleologul. Tot așa, în loc de Buda, unde mersese Ioan, e pusă Viena, cu adausul unei înrudiri neexistente și imposibile. Dar autorul notiței dela Neamț de unde s'a inspirat Gheorghie, cunoștea călătoria lui Ioan și direcția ei. Firește însă că tot ce urmează: convorbirea lui Alexandru cu oaspetele său, declarația Domnului Moldovei că « este închinat la Ohrid », asigurarea lui Andronic că va face Mitropolia moldoveană autonomă deopotrivă cu « Ohridul și Ipecul și Chiprul », sinodul « de patru Patriarhi și Mitropoliți » la Constantinopol pentru

---

[1] Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 282 și urm. (v. tabla la Cetatea-Albă, negustori).
[2] *Ibid.*, 87, Nr. 30; pp. 90—2.
[3] Phrantzes, pp. 120—21.
[4] I, p. 86 și urm.

a da acestei Biserici paritatea cu Ohrida, sunt o născocire a celor cari voiau să afirme un mai înalt rang pentru dânsa.

Aceasta deși Gheorghie asigura cu jurământ că « sobornicestile cărți » erau la mănăstirea Neamțului, unde le-a văzut înainte de prada Tătarilor supt Dimitrie-Vodă Cantacuzino ori Cantemir sau a Polonilor lui Ioan Sobieski. Dar, când se vorbește de lanțul dela gât dat de Ioan lui Alexandru, întrebuințându-se chiar cuvântul grec de « alurghidă » — și am arătat existența lui la Domnii din veacul al XVI-lea[1]), — Gheorghie, fixând chiar faptul, aproape exact, că « acel port la toți Domnii s'au ținut până la Domnia lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu », când se adaugă că s'a trimes icoana cu Maica Domnului de o parte și Sf. Gheorghe de alta, împreună cu « mitra și sacosul » pentru Mitropolitul Iosif, n'avem a face cu închipuiri, ci cu necontestate realități, care se potrivesc cu cealaltă informație.

Se adaugă, tot de Gheorghie, citat în *Minunile Maicii Domnului* dela Neamț, 1847, pp. 148—51 [2]) și mărturia lui « Nicolae Grămăticul, fratele lui Postolachi Milescu » care ar fi adeverit la 17 Februarie 1655 că a cetit documentele patriarhale, ceia ce poate fi sau o simplă notiță sau o scrisoare împărătească de mulțămită, chiar cu acordarea uneia din acele situații onorifice cu care erau largi Bizantinii din toate timpurile.

Legenda nemțeană leagă de acest rar și mare eveniment numele Doamnei Ana, dar aceasta nu mai era în vieață încă din 1417 sau 1418 [3]) E vorba deci de Marina: aș crede chiar că și în fresca dela Sucevița, unde se înfățișează însă aducerea, pe vremea Anei, a moaștelor Sfântului Ioan dela Suceava dela Cetatea-Albă, chipul Marinei a luat locul aceluia al înaintașei ei.

VI. *Originea Doamnei Marina.* Alexandru fusese însurat cu Doamna Ana. Numele acesta nu e necunoscut în Rusia, dar el apare la Bizanț prin căsătoria noului Împărat cu Ana de

[1]) Aceste *Memorii*, XII, 1931—2: *Intoarcerea unei pribege, Doamna Maria Minio.*
[2]) Melhisedec, *l. c.*, pp. 89—90.
[3]) Discuția d-lui Costăchescu, *l. c.*, p. 120, asupra deosebirii dintre această dată și cea din documentul dela Wickenhauser, care o prezintă ca moartă la 14 Aprilie 6923 (1415), n'are temeiu, dat fiind felul de a ceti al cercetătorului bucovinean. Cf. și *ibid.*, p. 296.

Rusia, moartă la Constantinopol cam în acel timp[1]). Fiul Iliaș are un nume maramurășean, Elias fiind pronunțat ungurește.

Dar iată acum acea Doamnă nouă, Marina, despre care Cronica dela Bistrița spune că e «fata lui Marin», ceea ce nu ar însemna de loc o indigenă, numele de Marin fiind absolut necunoscut în Moldova (în Oltenia vine prin Sârbi dela Veneția). Ea apare strâns legată politic de soțul ei, nu ca și cum ea ar fi coregentă, dar *cu o vădită dorință a acestuia de a o scoate înainte ca un titlu de mândrie, ca un succes politic*. O găsim pe Evangheliariul dela Oxford, grecesc, cu o mai proastă traducere slavonă pe margine, și o găsim și alăturea de soț, pe patrahirul din Rusia, așa de fericit scos la lumină de răposatul Gore.

Totodată Alexandru poartă cu aceeași mândrie titlul, decalchiat după grecește, de Domn al «Moldovlahiei», și s'a vorbit chiar de titlul de despot bizantin, pe care l-a avut și Mircea, titlu care nu se capătă decât prin înrudire cu o princesă bizantină. El se intitulează «autocrat» și soției celei nouă i se dă titlul de «autocratorisă», inovații, și inovații nu fără înțeles.

Mi-am arătat cândva părerea că Marina[2]) era de o origine bizantină sau quasi-bizantină, că nu era de nevoie să fie Paleologă, ci, dat fiind numele ei latin, și al tatălui, ne-am gândi la acei Gattilusii, seniorii genovesi de Lesbos și Enos, cari dăduseră o soție lui Ștefan al Serbiei, devenit astfel despot[3]). Pe o Gattilusio, Ecaterina, o ținuse și, când era despot în Moreia, viitorul Împărat Constantin Paleologul[4]).

Cneaghina Marina (Marena) e pomenită întâiu la 14 Septemvrie 1427[5]). Apoi la 10 Februarie 1429, când i se dă de soțul ei «mănăstirea la Vâșnovăț, unde este egumen Chiprian», mănăstire pe care niciun alt izvor n'o arată[6]). Ea era atunci mama unui copil, Petru, care purta numele lui Petru al Mușatei. Lângă Alexandru ea se prezintă ca întemeietoare din nou a mănăstirii Neamțului[7]). La 15 Octomvrie

[1]) Phrantzes, p. 109.

[2]) Și Doamnei lui Ilie i se zice Marena, după amintirea Marinei, deși numele adevărat e Maria, Marinca.

[3]) V. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 69.

[4]) Lampros, în *Νέος Ἑλληνομνήμων*, IV, p. 417 și urm.

[5]) Costăchescu, I, *o. c.*, p. 191.

[6]) *Ibid.*, p. 248, Nr. 81.

[7]) *Ibid.*, pp. 287—8.

din acelaşi an i se dăruiesc două sate [1]). Şi la 23 Decemvrie apare în calitate de ctitoră a Neamţului [2]).

Dar un frate al ei, Bratul, cu fiii, apare la 4 Decemvrie după nunta Marinei[3]), apoi la 1-iu şi 17 Iunie 1429[4]). Ipoteza bizantină nu s'ar mai putea deci menţinea.

Dela apropierea de Bizanţ şi dela « autocraţie », slăbiciunea lui Iliaş duse la aservirea faţă de Polono-Rusia şi la războaiele civile.

VII. *Costumul lui Alexandru.* Pe patrahir Alexandru nu poartă coroana, ci o pălărie aplecată spre frunte. Putem vorbi astăzi asupra originii şi sensului acestei pălării, întru câtva asemenea, de altfel, cu a lui Ludovic al XI-lea, regele Franciei.

O găsim întâia oară la portretul lui Mihail Paleologul pe ms. 2123 din mănăstirea Sinai, din « 1242 » [5]). Ea se găseşte apoi în toate portretele Împăratului Ioan al VIII-lea, tocmai vizitatorul lui Alexandru-cel-Bun în 1427, şi pe frumoasa medalie a lui Pisanello, bătută cu acest prilej, dar şi în acelaşi ms. dela Sinai, care deci nu e decât din secolul al XV-lea, ambii Împăraţi fiind faţă în faţă [6]).

Dar o mai găsim pentru o epocă anterioară, fiind vorba de un Akropolites, de o Tornikia (deci c. 1100), şi la museul din Troiţcaia Lavra, o păreche fiind reprezentată întocmai aşa pe o stofă analogă cu patrahirul.

In faţa chipului bărbătesc e inscripţia: *δοῦλος τοῦ Χριστοῦ Κωνσταντῖνος ὁ 'Ακροπολίτης*, în faţa celui al soţiei, *Μαρία Κομνηνὴ Τουρνίκια ἡ 'Ακροπολίτισσα* [7]). Ceea ce înseamnă că pentru portretele părechii domneşti din Moldova, *lucrate la Constantinopol* — ca şi ms. din Oxford, de altfel, — se urma o veche tradiţie.

---

[1]) *Ibid.*, p. 294, Nr. 91.
[2]) *Ibid.*, p. 307, Nr. 94.
[3]) *Ibid.*, I., p. 228, Nr. 76.
[4]) *Ibid.*, pp. 267, 280.
[5]) Beneşevici, *Monumenta Sinaitica*, Petropoli, 1925, pl. 33; cf. N. P. Lihacev, Матеріалы для исторіи русскаго иконописанія, II, Petersburg 1906, No. 114.
[6]) Beneşevici, *l. c.*, pl. 34.
[7]) Pijuan, *Historia del mundo*, III, Barcelona, 1930, p. 418. Nici vorbă de „magnat rus în port bizantin".

Chestia acestei pălării a fost pusă, de altfel, recent, în *La Revue de l'Art*, 1928, p. 130 și urm., de un om cu experiența d-lui Ebersolt. D-sa, prezintând bustul lui Ioan Paleologul, păstrat în Biblioteca Vaticanului, asemenea cu înfățișarea lui pe poarta în bronz a basilicei Sf. Petru și pe frumoasa medalie a lui Pisanello, — nu vorbește de fresca admirabilă a lui Benozzo Gozzoli din Palazzo Medici dela Florența, în care Ioan apare ca un Craiu dela Răsărit, purtând coroana regală pe un fel de «turban» răsăritean —, se oprește asupra pălăriei, pe care o socoate neexistentă «pe monetele și în manuscriptele epocii».

D-sa observă însă că astfel de pălării se mai află într'un manuscript al Bibliotecii Naționale din Paris, copiat în 1362, foarte probabil la Mistra, de Manuil Tzykandilis [1]), chipul fiind reprodus în cartea sa, a d-lui Ebersolt, *La Miniature byzantine* (Paris, 1926), pl. LXII, fig. 1, p. 57[2]), și pe păreții bisericii Pantanasa, în aceeași Mistra, la portretul lui Manuil Laskaris Chatzikis, reprodus la Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris, 1910, pl. 152, fig. 4.

D. Ebersolt crede că ar fi o imitație a pălăriei occidentale zisă «chapel à bec», a cării modă ar fi revenit în secolul al XIV-lea. Ioan al VIII-lea ar fi adoptat-o «par un sentiment délicat de convenance» față de Apuseni.

Dar cazurile dela Mistra arată un împrumut — dacă e vorba în adevăr de dânsul pentru *această* formă — încă în secolul al XIV-lea. Și, ceea ce e decisiv, Alexandru-cel-Bun o purta cu optsprezece ani înainte de vizita Împăratului la Florența (1438), căci patrafirul e de prin 1420 și Domnul moldovean își sfârșise zilele în 1431. Și *Alexandru a trebuit să ia moda dela Ioan însuș, poate atunci, la trecerea prin Chilia.*

---

[1]) V., asupra familiei, Iorga, *Philippe de Mèzières*, p. 405 și nota 2. *Πῖλος βαρβαρικός*, de care vorbește Nichita Choniatul (v. *La Revue de l'Art*, *l. c.*, p. 132, nota 5), e cu totul altceva, o căciulă țuguiată.

[2]) De chipurile lui Ioan VIII Paleologul (și de acela de Gozzoli) se ocupase și Lampros, în *Νέος Ἑλληνομνήμων* IV, pp. 385-408, cu reproducerile). Cf. și Muñoz, în *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions*, 1907, pp. 300-308. Pentru Ioan la Veneția a se vedea ms. semnalat de Paul Lehmann, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din München, 1909, p. 44; Rose, *Verzeichnis der lateinischen Handschriften zu Berlin*, II[1], pp. 1343-6.

CONTRIBUŢII LA RELAŢIUNILE DINTRE MOLDOVA ŞI UCRAINA IN VEACUL AL XVII-lea

DE

I. NISTOR

Şedinţa din 26 Septemvrie 1932

Prin anii 1860 s'a constituit la Petersburg o comisiune istorică cu scopul de a culege şi da publicităţii bogatul material istoric ce zăcea răspândit prin arhivele din oraşele Rusiei sud-vestice sau mai precis ale Ucrainei. Cu redactarea materialului adunat au fost încredinţaţi istoricii ucraineni N. Kostomarov şi P. Kulicz, ajutaţi de H. Karpov şi Belorukov. Graţie hărniciei acestor învăţaţi, au putut vedea lumina tiparului multe mii de acte, documente şi corespondenţe istorice. Ele sunt adunate în 15 volume şi îmbrăţişează o epocă de 127 de ani şi anume dela 1551—1678.

Colecţia aceasta de documente a apărut la Petersburg între anii 1863—1892 sub numele de: « *Acte k istoriei juznoi zapadnoi Rosii* », adică: « Acte privitoare la istoria Rusiei sud-vestice ». Vecinătatea ţărilor noastre cu regiunile Rusiei sud-vestice şi în deosebi cu Ucraina, precum şi legăturile continue, de ordin politic şi economic, cu Maloruşii sau Ucrainţii din acele regiuni, au dat naştere unei vii corespondenţe diplomatice între Moldova şi Ucraina, corespondenţă ce s'a păstrat în arhivele din Kiev, Baturin, Putevl, Ceherin etc. Kostomarov şi harnicii săi colaboratori au meritul de a fi dat publicităţii această corespondenţă diplomatică în colecţia de mai sus. Aşa se explică că în cele 15 volume de « Acte şi documente privitoare la istoria Rusiei sud-vestice » se găsesc şi preţioase contribuţiuni la istoria noastră şi în deosebi la cunoaşterea legăturilor politice şi economice dintre Moldova şi Ucraina, în veacul al XVII-lea.

In volumul I al acestei colecții sunt adunate acte și corespondențe istorice din anii 1551—1632. Actele, documentele și corespondențele din acest volum, care privesc domnia lui Alexandru Lăpușneanu și a Movileștilor și în deosebi legăturile acestor domnitori cu breasla stavropegiană din Leov, au fost adunate de regretatul nostru coleg Ioan Bogdan și publicate în colecția Hurmuzache Vol. 1 Supl. II și Vol. II, Supl. II. De aceea nu ne-am mai ocupat de aceste acte și corespondențe în cercetarea de față.

In schimb însă, am cules din volumele II—XV ale colecției lui Kostomarov o serie de *69 de acte, documente și corespondențe* rusești privitoare la Principatele Române și în deosebi la Moldova dintre anii 1642—1678, pe care le dăm publicității pe această cale. Am examinat de aproape aceste acte și am găsit în ele contribuțiuni prețioase la cunoașterea legăturilor dintre Moldova și Ucraina. Dau cuprinsul lor în traducere românească fiindcă n'am găsit necesar să public și textul slavon original. Și aceasta din motive de economie, dară și din considerațiunea că pentru cercetări și analize mai amănunțite și pentru o eventuală critică a textului, cercetătorul român va putea lesne recurge la consultarea textului original din colecția Kostomarov ce se găsește la biblioteca Academiei Române, la biblioteca Universității din Cernăuți și probabil și la alte biblioteci publice din țară.

Cele 69 de acte, documente și note cuprind vasta corespondență a voevozilor noștri cu hatmanul Cazacilor Bogdan Hmelnicki și cu urmașii săi în hătmănie asupra Cazacilor precum erau Iuri Hmelnicki, Ivan Vihovschi și Ivan Samuilovici. Așa găsim dela domnul Munteniei Constantin Vodă Șerban trei scrisori către Bogdan Hmelnicki (anexa Nr. XX, XXIII, XXXV) și una către Ivan Vihovschi (XLIV). Dela Gheorghe Vodă Ștefan din Moldova avem șapte scrisori către Bogdan Hmelnicki (XXV, XXXIII, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX) și trei către Ivan Vihovschi (XL, XLVI, XLVII). Dela George Vodă Ghica ni s'a păstrat o scrisoare către Ivan Vihovschi (XLIX). Nicolai Priluschi, secretarul lui George Ștefan, trimitea lui Vihovschi o scrisoare de informații cu privire la voevodul Ardealului George al II-lea Rakoczy

(XLI). Marele Armaş al Moldovei Migoraşcu Hăbăşescul trimetea informaţiuni prietenului său Zelenschi, polcovnic de Bracelav, în legătură cu pregătirile militare ale Leşilor şi Turcilor (XXIX).

Pe lângă aceste 16 acte, ce porniau din partea Domnilor şi a slujbaşilor domneşti, se mai găseşte în această colecţie şi o prea interesantă scrisoare a ţarului Alexie Mihailovici către patriarhul Paisie al Alexandriei, în chestiunea Doamnei Ştefanida, văduvă după George Ştefan (LIV). Amănunte interesante asupra Doamnei Ştefanida ne dă un oarecare Toader Predremirschi (LII). Patriarhul Paisie era un om de încredere al ţarului pe care, printr'o scrisoare din Mai 1654, îl informa asupra evenimentelor politice din Turcia (XXIX).

Mitropolitul Petru Movilă raporta ţarului că a fost la Iaşi şi-a săvârşit acolo în biserica Trei-Ierarhi căsătoria religioasă a ficii lui Vasile Lupu Elena cu hatmanul Litvaniei Ianusz Radzvill şi că la 5 Februarie 1645 a pornit din Iaşi în societatea tinerilor căsătoriţi (II). Dela Ianusz Radzvill ni s'a păstrat o scrisoare din 23 Aprilie 1653 către Vasile Lupu, prin care voevodul Moldovei era rugat să mijlocească împăcarea între Polonia şi Ucraina. Vasile Lupu primi scrisoarea şi o trimise hatmanului Bogdan Hmelnicki cu recomandări călduroase (X).

Pe la începutul anului 1657 Ianusz Radzwill trebue să fi murit, căci văduva sa Elena, rămasă în neagră mizerie, se adresase lui Bogdan Hmelnicki după ajutor. Hatmanul interveni pe lângă ţar, rugându-l să primească sub ocrotirea sa pe nenorocita văduvă şi să dea ordin voevodului de Vilna ca să-i restitue moşiile ce-i fuseseră confiscate de către mareşalul Litvaniei Zavisch (XXXII).

Din Noemvrie 1663 ni s'a păstrat o scrisoare extrem de interesantă pentru genealogia familiei Movileştilor. Un oarecare Ştefan Movilă, ajungând prizonier la Cazaci, se dădu drept nepot al lui Simion Movilă şi fiu al lui Gavriil Movilă.

Ştefan declară că după moartea tatălui său Gavriil, ar fi ajuns, în vârsta fragedă de 11 ani, la Constantinopol şi ar fi trăit acolo la rudele sale timp de 27 de ani. Numai după ce Bogdan Hmelnicki se supuse ţarului, Ştefan Movilă ar fi părăsit Constantinopolul şi s'ar fi înrolat în oştirea căzăcească

din Czerkasy. După moartea lui Bogdan Hmelnicki, Ştefan Movilă ar fi trecut la Cehrin şi ar fi întreprins de acolo mai multe solii şi călătorii de informaţii în Crimea şi la Moscova. La Moscova însă Ştefan nu şi-ar fi descoperit origina sa domnească. Mitropolitul Petru Movilă din Kiev ar fi unchiul său (LI).

Dela hatmanul Bogdan Hmelnicki avem două scrisori către ţar (XXX, XXXII), privind chestiuni politice în legătură cu Principatele Române. Dela fiul său Iuri ni s'a păstrat o scrisoare către ţar asupra sfatului dela Kodak la care să fi luat parte şi voivozii români George Ştefan şi Constantin Şerban (L). Dela noul hatman Ivan Samuilovici avem două scrisori către ţar (LVIII, LXVII) şi o lungă scrisoare-apel către voivozii români ca să respecte solidaritatea pravoslavnică şi să-i trimită ştiri despre mişcările Turcilor (LXVI). Dela Ivan Vihovschi avem două scrisori către Baturin (XXIV, XLIII) şi una către Opuhtin (XLVIII). Scrisori cu informaţiuni privitoare la Moldova mai avem dela Volhonschi (I, III), dela Zelenschi (XXVIII) XLII) dela Constantin Poklonschi (XLI), Andrei Baturlin, voevodul Kievului (XLV), dela Grigore Koslovschi (LIII), Ivan Rievschi (XXII, LV), dela comandantul Streliţilor (LVII, şi dela Polcovnicul Dimitrie Raiezi (LXIII).

Rapoarte şi note dela solii trimişi în Principate şi dela negustorii ce veniau din Moldova avem foarte multe (IV, V, VI, VII, VIII, XIII, XI, XIV, XV, XVI, XVII, XXI, XLVII, LVI, LIX, LXI, LXII, LXVIII). Ele aduc ştiri extrem de interesante cu privire la mişcările armatelor duşmane, dară şi cu privire la evenimentele politice şi economice din ţările noastre. In colecţiunea aceasta se găseşte o scrisoare şi dela marele Vizir Asem Mohamed (IX), una dela Seviş-Paşa din Silistra (XI) precum şi declaraţiile unor prizonieri turci asupra mişcărilor tătăreşti (LXV). Intr'o scrisoare a mitropolitului Gavriil Samarin din Serbia se aminteşte despre o convorbire pe care acesta ar fi avut-o la Iaşi cu George Ştefan (XVIII). Preotul Isachie face declaraţiuni importante în legătură cu raporturile hatmanului Doroşenco cu Moldova.

* * *

Informaţiunile, fiind directe şi contemporane, aduc multe contribuţiuni noui şi preţioase la istoria Moldovei dintre anii 1642—1678. Din relaţiunile lui Petru Volkonschi rezultă că Vasile Lupu întreţinea legături de prietenie cu ţarul Mihai Teodorovici (1613—1645). Printr'un călugăr dela mănăstirea Gustenschi, Volkonschi trimetea lui Vasile Lupu o scrisoare din partea ţarului (I), iar voevodul Moldovei remitea ţarului o scrisoare din partea patriarhului Partenie al Constantinopolului (III). Cauza năvălirii Cazacilor în Moldova la 1650, în tovărăşia Tătarilor, se explică prin faptul că Vasile Lupu răscumpărase dela Tătari mai mulţi prizonieri poloni de vază, ceea ce supără pe Cazaci, iar pe Tătari voevodul îi indispuse prin faptul că ajutase pe câţiva prizonieri litvani să fugă din prinsoarea tătărească (VII).

Atunci oraşul Iaşi a fost grav pustiit şi rămase « acoperit cu cadavre omeneşti » (VI).

Invazia Tătarilor în Moldova a fost însă desaprobată de Turci, aşa că marele vizir Asem Mohamed scria lui Hmelnicki la 3 August 1653, că Sultanul îl consideră drept vasal al său şi desaprobă deci actele sale de ostilitate îndreptate contra altui vasal turcesc, care era domnul Moldovei. De aceea Hmelnicki fusese invitat de Turci să înfrâneze iperzelul fiului său Timuş, peţitorul domniţei Ruxanda (IX). Tot atunci interveni Ianusz Radzvill pe lângă socrul său Vasile Lupu ca să mijlocească pacea între Poloni şi Ucrainţi (X).

La 19 August al aceluiaşi an solul ţarului Alexie Mihailovici raportează că logofătul George Ştefan s'a ridicat cu ajutor din Muntenia şi Transilvania împotriva lui Vasile Lupu şi l-a alungat din scaun. Nenorocitul domn s'ar fi refugiat cu familia la Camenţa. Dar Timuş interveni cu Cazacii săi, bătu pe George Ştefan şi reintegră pe socrul său Vasile Lupu din nou în scaunul domniei. Iar nici George Ştefan nu se lăsă bătut, ci lovi din nou pe Vasile Lupu, îl izgoni din ţară şi-l făcu să fugă la Cehrin, reşedinţa socrului său Bogdan Hmelnicki. Soţia lui Vasile Lupu cu familia ei rămasese la Suceava asediată de oştirea lui George Ştefan. Pentru liberarea ei porni Timuş cu armată căzăcească contra Sucevei şi bătu acolo pe Unguri şi Poloni. « De bucurie — spune un raport

contemporan — Timuș a început să tragă cu tunul, descoperind astfel locul ascunzișului său ». « Atunci el fu nimerit de o ghiulea în picior și muri din cauza aceasta » (XIII). Un martor ocular al nenorocirii, un oarecare Ștefan Padivilov, relatează, prin declarația sa din 24 Octomvrie 1653, următoarele asupra celor întâmplate la Suceava:

« Ștefan Logofătul a înaintat la Suceava cu Leși, Munteni, Moldoveni, Unguri și Svedezi. Timuș cu 8000 de Cazaci a rezistat asediului timp de 12 săptămâni. In cetate se simția mare foamete. Trei Leși, salvați dela moarte de Timuș, l-au tradat, relatând inamicului despre foametea ce domnia în Suceava și destăinuindu-i și locul de ascunziș al lui Timuș. Atunci Leșii au concentrat focul tunurilor asupra cortului lui Timuș, care se ascunsese în teleaga sa. O ghiulea sfărâmă teleaga iar o așchie din teleagă nimeri pe Timuș în pulpa piciorului și-i pricinui moartea după 6 zile. Cazacii, aflând despre moartea comandantului lor, se împăcară cu Ștefan Logofătul și obținură dela el libera retragere cu autorizația de a ridica corpul neînsuflețit al lui Timuș și a-l duce cu ei...».

Corpul lui Timuș a fost dus de Cazaci la Cehrin și îngropat acolo în prezența mamei și a soției sale Ruxanda.

După izbânda dela Suceava, Ștefan Logofătul fu recunoscut domn și de către Turci. Instalându-se în scaunul domniei, el ar fi exilat pe soția lui Vasile Lupu într'un sat lângă Suceava, iar fiului ei Ștefăniță i-ar fi tăiat nasul ca să nu ajungă nicicând la domnie. Aceasta o susține Padivilov (XV).

Dintr'un raport către țar aflăm că Vasile Lupu fusese curând alungat dela curtea cuscrului său Hmelnicki, îndată ce acesta aflase din gura unor prizonieri poloni că, în vremea ce Timuș asedia Suceava, socrul său Vasile Vodă ar fi scris Regelui Poloniei să se ridice cu oastea contra Cazacilor (XVI). Dela Cehrin Vasile Vodă pribegi la curtea hanului din Crimea, iar de acolo ajunse la Constantinopol unde și muri.

Noul domn al Moldovei George Ștefan căută să-și asigure prietenia țarului Alexie Mihailovici. In Mai 1654, mitropolitul Serbiei Gavriil Samarin povestește țarului că, trecând prin Iași, a vorbit cu noul voevod al Moldovei și că acela era doritor să se supună țarului (XVIII). Dar înainte de a se supune

ţarului, George Ştefan căută să încheie legături de prietenie cu puternicul hatman al Cazacilor Bogdan Hmelnicki. La 21 August 1654, solul căzăcesc Dimco se întoarse din Moldova însoţit de Stroescu Lupu, starostele de Soroca, şi aduse cu sine actul omagial al lui George Ştefan faţă de hatman şi cu declaraţia formală a voevodului că doreşte să se supună ţarului. Din gura solului moldovenesc aflä Hmelnicki că şi voevodul Munteniei, ca şi cel al Ardealului, refuză orice sprijin craiului leşesc şi doresc să se închine ţarului Alexie Mihailovici. Tot atunci s'a hotărît că pentru a se înlesni schimbul de informaţiuni între Ucraina şi Moldova, să se înfiinţeze un serviciu permanent de informaţii pe ambele maluri ale Nistrului, din partea Ucrainii şi din partea Moldovei (XXI). La 19 Septemvrie 1654 solii ţarului aflaseră că George Ştefan ar fi jurat credinţă ţarului în faţa delegatului căzăcesc Dimco şi că voevodul s'ar fi legat să trimită delegaţi speciali la ţar ca să-i jure credinţă în numele său (XXVI, XXX). La 4 Aprilie 1657 George Ştefan declară că este gata să se jertfească chiar pe sine însuşi în lupta contra inamicilor lui Hmelnicki. Tot atunci el îi trimisese vestea că noul vizir Sevuş-Paşa ar fi condamnat la moarte o mulţime de oameni şi că Englejii, Veneţienii şi alte naţiuni creştine şi-ar fi concentrat forţele şi stau gata să năvălească asupra Turcilor şi că ar şi fi cucerit chiar Bogazul (XXXIII). La 18 Mai 1657, George Ştefan comunica hatmanului că Turcia mobilizează contra Veneţienilor şi că a dispus să se adune provizii în Mesir sau Egipet. Dar Veneţienii, prinzând de veste, au scufundat 10 corăbii cu provizii ce se găsiau în drum spre Constantinopol. Polonii ar fi gata să se unească cu Turcii şi Tătarii contra pravoslavnicilor. Tot atunci George Ştefan trimise lui Hmelnicki şi scrisoarea pe care o primise dela regele Svediei (XXXV).

La 8 Iunie 1657, voevodul Moldovei comunica că a aflat dela Ela-Aga din Bugeac, că hanul a pornit spre Oceakov dară că Tătarii se tem de Cazaci (XXXVI). La 13 Iunie, George Ştefan trimise hatmanului Hmelnicki o scrisoare a lui Potocki către han, pe care o luase dela un sol tătăresc. Totodată el comunică prietenului său că hanul petrece la Maiaki pe Tiligul şi aşteaptă acolo sucurs dela paşa din Silistra. Turcii ar fi

demoralizați din cauza înfrângerii suferite din partea Venețienilor. In schimb Tătarii ar fi aflat dela un prizonier cazac că Rușii concentrează forțe mari și stau gata de atac. Această veste ar fi impresionat foarte mult pe Tătari, cari sunt buimăciți de cap și nu mai știu ce să înceapă (XXXVII). După alte 5 zile George Ștefan scria din nou lui Hmelnicki, spunându-i că este foarte supărat de atitudinea lui Rákoczy, voevodul Ardealului, care se poartă cu gândul de a desface alianța pe care o are cu Moldova. Turcii nu se mai gândesc să atace Camenița, iar hanul nutrește simțiminte pașnice, Svedezii, Leșii și Rákoczy ar primi cu drag arbitrajul hanului pentru aplanarea conflictului dintre ei și Ucraina (XXXVIII). In August 1657, George Ștefan trimitea Cazacilor știri din Leov că Polonii ar fi năvălit în Ardeal și ar fi pustiit Maramureșul (XXXIX). La 26 August voevodul cerea oameni învățați pentru mănăstirea Cașinului, zidită de el, comunicând totodată Cazacilor că Leșii sunt gata să atace Ucraina, îndată după moartea lui Bogdan Hmelnicki (XL). In Aprilie 1658, George Ștefan vestea pe Vihovschi că Turcii au năvălit în Muntenia, unde ar fi robit o sută de mii de oameni și ar fi alungat pe Constantin Vodă Șerban, care a fugit în Transilvania (XLVI).

Aceiași soartă îl pândia și pe George Ștefan. La 21 Aprilie 1658, țarul primi vestea că George Ștefan ar fi cerut voie să se refugieze cu întreg avutul său în Ucraina. Dar convingându-se de nesiguranța ce domnia acolo, ar fi fugit în Ungaria. Marele vornic « Dika » (Ghica) ar fi fost ridicat de Turci pe tronul Moldovei (XLVII).

Pe urma voevodului mort la Stettin, precum se știe, a rămas văduva sa Ștefanida Doamna, care la 1 Februarie 1669 scria Marelui Elector de Brandenburg că soțul ei a murit. Atunci ea solicită totodată intervenția patriarhului Paisie al Alexandriei pe lângă țarul Alexie Mihailovici. Iată ce povestea la Moscova în ziua de 22 Octomvrie 1669 un oarecare Teodor Predremirschi despre această Doamnă pribeagă:

« Această « Domna », văduvă după voevodul Valahiei, este de neam valah, fată de boier și în vârstă de 20 ani și mai bine. De numele tatălui ei, povestitorul nu-și mai poate aduce

amine. Ea a fost trei ani căsătorită cu George Ştefan şi n'a avut copii. In anul 7169 (1661) sultanul a trimis Domn în voevodatul valah pe « Dika », iar voevodul Valahiei George Ştefan, bărbatul ei, a fost detronat prin zavistea noului voevod. Atunci voevodul Valahiei, bărbatul ei Ştefan, s'a refugiat în ţara împărătească (Austria) şi-a trăit acolo pe moşiile ce şi le cumpărase şi a murit. După moartea soţului, « Domna » s'a înapoiat în Valahia, dar şi-a găsit moşiile confiscate de voevodul Luppi. Iar pentru a scăpa de persecuţiuni, « Domna » s'a refugiat la Kiev, însoţită de o femeie şi de 4 oameni credincioşi (LII) ».

Petrecerea lui George Ştefan în ţările împărăteşti este adeverită prin cele 4 scrisori ale sale, pe cari le adresase principelui Lobkovitz, căruia la 12 Aprilie 1662 îi cerea adăpost în Moravia; la 21 Iulie 1662 îi mulţumi pentru adăpostul ce-l găsise la Holleschau în Moravia. Curând după aceea voevodul pribeag cerea principelui Lobkovitz să intervină pe lângă împăratul Leopold pentru recâştigarea tronului, iar până atunci îi solicită un ajutor de 15 mii florini austriaci.

La 9 Aprilie 1664 George Ştefan scria lui Lobkovitz din Stettin că fusese la Moscova unde a petrecut 60 de zile, dar că n'a isprăvit nimica la ţar şi că de aceea are de gând să se îndrepte din nou spre curtea imperială. Cu această ocazie nefericitul voevod se plângea « patronului său » Lobkovitz contra unui oarecare Christofor Marianovici, care printr'un act fictiv, umbla să-i sustragă odoarele pe cari le amanetase la Viena la un oarecare Iacob Frenkly [1]).

Voevodul Luppi, care a confiscat moşiile Doamnei Ştefanida, era Ştefăniţă Vodă fiul lui Vasile Lupu, care a domnit între 1659—1661. In necazul ei, Doamna Ştefanida se adresase patriarhului Paisie al Alexandriei pentru intervenţie pe lângă ţar. Paisie era omul de încredere al ţarului, căruia îi trimetea informaţiuni privitoare la situaţia din Turcia (XIX). La scrisoarea patriarhului Paisie din 11 Octomvrie 1669, ţarul răspunse la 28 Octomvrie 1669, zicând:

Cfr. Ioa I. Nistor, *Cehoslovacii şi Românii*, în „Codrul-Cosminului" Vol. VI pp. 332-335.

« Am aflat că în scrisoarea Ta era scris despre soția fostului voevod valah Ștefan, văduva Domna, care se află astăzi la Kiev ca Noi... să o compătimim pe Domna și să o luăm la Moscova sub ocrotirea Noastră. Și Noi Marele Țar și Majestatea Noastră Impărătească pentru cererea Sanctității Voastre, am compătimit-o și am poruncit să o aducă la Moscova la Noi... Am dat poruncă arhimandritului Inochentie Gezeli din Kiev și voevodului Grigori Atanasieci Kosloschi să o trimită din Kiev la Moscova cu tot sprijinul nostru » (LXIV).

La 22 Octomvrie 1669, voevodul Kievului Kosloschi recomanda și el țarului cererea privitoare la văduva voevodului din Valahia « Ștefanida Domna » și-i trimese totodată și scrisoarea de recomandație a patriarhului Paisie (LIII).

Urmașul lui George Ștefan pe tronul Moldovei fusese George Ghica care continuă politica de prietenie și bună vecinătate față de Cazaci. Indată după urcarea sa pe tronul Moldovei el trimese la 25 Iunie 1658 o scrisoare către Ivan Vihovschi cu informațiuni prețioase, scriind:

« Turcii s'au pregătit de război și stau gata să pătrundă în Ungaria. Rezidentul sau internunțul austriac pe lângă Poartă a fost întemnițat pe viață. Ardealul s'a declarat gata să plătească 2 milioane de taleri numai să fie crutat de Turci. Vizirul a aprobat această ofertă. Francezii s'au înțeles cu Turcii și au năvălit în Germania. Suedezii au năvălit în Prusia și au atacat prin surprindere pe voevodul Czernecki. Suedezii din Torun au nimicit armata leșească și, aruncându-se asupra pedestrimii lui Grozecki, au tăiat mulți oameni și s'au întors victorioși în oraș. Craiul leșesc a rupt legătura cu Svedezii și a pornit cu toate puterile sale militare contra Torunului pentru a cuceri acest oraș. Polonia se găsește în mare primejdie și solicită ajutorul Turcilor. Hanul este gata să năvălească în Ungaria, fie prin Ucraina și Polonia, fie prin Muntenia ». Intr'un post scriptum Ghica mai adaogă că după încheierea acestei scrisori s'a înapoiat un călăraș de ai săi dela hanul din Crimea. Dela acel călăraș ar fi aflat că hanul are de gând să forțeze Niprul încă acum în Iulie. Ghica prevenia pe Vihovschi să fie cu ochii în patru și-l mai vesti că și hatmanul polon este gata să pornească cu oștirea sa spre câmpia dela Koslov. Pe de altă parte

şi Turcii să poartă cu gândul să năvălească şi ei în Ucraina (XLIX).

Dela urmaşii lui Ghica, Ştefăniţă Vodă şi Eustratie Dabija nu ni s'a păstrat în arhivele ucrainene nici o corespondenţă. O notă din 11 Februarie 1662 arată că Moldovenii s'ar fi răsculat contra lui Duca Vodă şi l'ar fi detronat, astfel că Moldova ar fi rămas fără voevod. Pentru câtăva vreme Moldovenii şi-ar fi ales voevod pe un oarecare Gimbuli (?) (LV).

Alianţa şi buna înţelegere cu Cazacii căutară să o cultive şi voevozii munteni. La 1 August 1654 Constantin Vodă Şerban scria lui Bogdan Hmelnicki că ar fi fericit să trăească în relaţiuni de prietenie cu el (XX). La 25 August al aceluiaşi an, Constantin Vodă trimitea pe credinciosul său Dăniilă Lomschi la Hmelnicki ca să-i ducă informaţiuni asupra Polonilor (XXIII). La 29 Mai 1657, Constantin Vodă vestea pe hatman că solii săi s'au înapoiat din Constantinopol cu ştiri favorabile pentru creştini. Turcii ar fi suferit pierderi mari la Tenedos şi Chios (XXXV). La 9 Septemvrie 1657 Constantin Şerban, într'o scrisoare către Vihovschi, dădea expresiune bucuriei sale că în sfârşit, s'a încheiat pactul de prietenie între Cazaci şi Munteni şi că el doreşte ca acest pact să rămână veşnic în vigoare (XLIV). Curând după aceea, la 1 Mai 1658, Vihovschi ştia că Constantin Şerban a fost detronat de Turci şi că a fugit în Ardeal, iar în locul său ar fi ajuns Domn al Munteniei un oarecare Divan sau Givan-Bei (?) (XLVIII).

Pe la 1670 Mohamed al IV-lea pregătea marea expediţie contra Poloniei. Cazacii se găsiau atunci la mare strâmtoare. Solii lor mişunau prin Moldova pentru a culege informaţiuni. O serie întreagă de note şi rapoarte se referă la bătălia dela Hotin, la care Muntenia ar fi luat parte cu 12.000, iar Moldova cu 7000 de oameni (LXV). Tot atunci s'a produs şi trecerea lui Petriceicu Vodă de partea Leşilor.

In legătură cu operaţiunile turceşti din Podolia ni s'a păstrat o prea interesantă informaţie cu privire la negoţul cu sare pentru Ucraina. La 25 Noemvrie 1672 hatmanul Cazacilor, Ivan Samuilovici, află din gura unui negustor, care pe timpul războiului turco-polon se găsea cu tovarăşii săi la Colomea în Polonia, după sare. Din cauza operaţiunilor militare, ei nu se

puteau întoarce prin Podolia pe unde veniseră, ci se hotărîră să ocolească câmpul de operațiune, înapoindu-se prin Moldova. Ei se hotărîseră să ia drumul acesta pentru că știau că Moldovenii sunt de aceiași credință pravoslavnică ca și dânșii și că prin urmare nu li se vor face niciun rău, ci dimpotrivă li vor da tot concursul. Dar mare le-a fost surprinderea, când văzură că îndată ce intraseră în Moldova, li s'a rechiziționat sarea, iar carele cu boi, 900 la număr, au fost trimise sultanului (LXVII). Indată ce hatmanul Samuilovici aflase despre aceasta, el raportă țarului asupra celor întâmplate și-l rugă să intervină la Turci pentru liberarea sării și a celor 900 de care cu boi (LVIII).

Curentul polonofil din Moldova nemulțumea adesea pe Cazaci și Moscoviți cari, în scrisorile către voevozii români, accentuau mereu laturea comunității de credință dintre Ruși și Români, *chestiunea pravoslavniciei.* La 12 Februarie 1678, Ivan Samuilovici se adresă cu o lungă scrisoare către voevozii români, invitându-i cu «inimă prietenească și creștină» și ca «fii ai aceleiași biserici pravoslavnice», să țină la solidaritatea creștină. «Cu toate că trupește suntem departe unul de altul... totuși suntem sufletește nedespărțiți pentrucă îmbrățișăm una și aceiași credință creștină, formând cu toții același trup și având în fruntea noastră pe Isus Hristos».

In anexă la scrisoarea de mai sus, Samuilovici mărturisia că face acest apel din porunca «Prea Luminatului său Țar pravoslavnic, a Majestății Sale Impărătești».

Incercând să lămurească mai bine intențiunile sale, Samuilovici zicea:

«Orice om cuminte ce este născut și crescut în credința pravoslavnică, nu poate decât să dorească ca între creștini să domnească prietenie trainică de dragoste și bună înțelegere. Să nu credem în amăgirile trecătoare, ci să năzuim spre binele veșnic, pe care eu ca bun creștin nu numai acuma, ci pururea l-am avut înaintea ochilor. Eu doresc *cea mai deplină unire între creștini* nu numai din toate puterile, dară și din toată inima și din tot cugetul... De aceea cu toți trebue să susținem cauza creștină cu adâncă evlavie și însuflețiți de aceleași simțiminte, care se întemeiază pe înalta valoare morală și pe stima reciprocă. *Toți trebue să aibă grijă pentru sfânta credință a bisericii pravoslavnice a răsăritului*, prin sfântul botez și prin sângele neprețuit al bisericii lui Isus Hristos.

« De aceea nădăjduesc cu tărie, că Tu, ca unul care eşti *unit cu noi prin aceiaşi credinţă pravoslavnică*, ni vei dori tot binele nouă, dar în deosebi marelui ţar, Majestăţii Sale Impărăteşti, ca singurul *Monarh pravoslavnic, care este singurul ocrotitor al tuturor creştinilor din lumea dreptcredincioasă*. De aceea eu, increzându-mă în Tine, Te rog foarte mult ca, din imboldul dragostei creştineşti către noi, cât şi din datoria creştinească, pe care o ai faţă de credinţa pravoslavnică, să nu întârzii a ni trimite ştiri adevărate despre planurile Busurmanilor. Să ne vesteşti când sultanul sau vizirul vor fi aproape de Cehrin sau alt undeva şi când au de gând să pornească cu războiu contra noastră. Aceasta Te rog să-mi comunici prin aceşti oameni ai mei. Eu ştiu că Tu cu mintea Ta ageră, vei înţelege că acel Buzurman, intrând în luptă cu noi şi atingând ţinta spre care tinde — ceea ce să ne ferească Dumnezeu — va încerca să asuprească şi să apese şi mai greu pe creştinii din ţara unde domneşte Măria Ta. De aceea Te rog să fii bun şi să ni trimiţi ştiri adevărate, pentru a ne putea apăra. Aceasta Te poftesc nu pentrucă ne-am teme de acel duşman, ci ca să cunoaştem din vreme cari sunt intenţiunile sale adevărate. Căci din mila prea înduratului Dumnezeu şi prin grija prea luminatului nostru monarh forţe nenumărate şi nevăzute până acum stau gata să se arunce asupra inamicului şi să-l respingă. Din toate părţile acestei mari împărăţii s'au concentrat oştiri puternice şi mari armate străine sunt gata să lupte alături de oştirea noastră zaporojană. Avem nădejde în Dumnezeu că acest Buzurman nu se va mai bucura de biruinţă. Iar pe Tine Măria Ta, dacă ni vei trimite informaţiunile dorite pentru apărarea noastră, nu numai eu Te voi răsplăti, ci însuşi marele monarh îţi va rămâne adânc recunoscător » (LXVI).

Propaganda pravoslavnică începuse încă de mult în Moldova. Incă la 3 Iulie 1673 un negustor rus, întorcându-se din Iaşi, povestea că acolo se răspândise vestea că armata rusească era gata să înainteze spre Nipru contra lui Doroşenco şi contra Turcilor. Moldovenii, Grecii şi alte neamuri care trăiau în Moldova s'ar fi bucurat foarte mult, aflând despre aceasta. Nicolai Ivanov, căci acesta este numele negustorului, susţine că Ieşenii îşi exprimau dorinţa de a se uni cu oastea pravoslavnică a Rusiei pentru a se putea elibera de sub jugul turcesc. Iar când venise vestea că armatele ruseşti s'ar fi retras dela Nipru, mâhnire mare ar fi cuprins sufletele Moldovenilor (LIX).

La 28 Februarie 1678, Samuilovici comunica ţarului că a intervenit pe lângă voevozii români, rugându-i ca din *dragostea lor pravoslavnică* să-i trimită informaţiuni asupra mişcărilor

din armata turcească (LXVIII). La 16 Noemvrie 1678, un negustor de vinuri, sosind din Moldova, povestea că sultanul ar fi dat ordin voevodului din Moldova să pregătească 4000 de care cu grâu, 2000 de boi și 1000 de cai și căruțe pentru nevoile oștirii turcești. Tot atunci ar fi fost detronat și voevodul Antonie Ruset și trimis la Constantinopol (LXIX).

Cu informațiunea aceasta se încheie sèria celor 69 de acte și documente rusești, care aruncă raze vii de lumină asupra legăturilor dintre Moldova și Ucraina între anii 1642—1678.

ANEXE

I

Putevl, 1642, Decemvrie.

Petru Volkonski, voevod de Putevl, raportează țarului, că a expediat în taină scrisoarea către Vasile Lupu, voevodul Moldovei, încredințând-o unui călugăr din mânăstirea Gustenski.

(Akte k istoriei juznoi zapodnoi Rosii, III, p. 63; Nr. 59. (Acte privitoare la istoria Rusiei sudvestice).

II

Kiev, Lavra Pecerskaia, 1645, Martie 6.

Petru Movilă, mitropolitul Kievului, aduce la cunoștința țarului căsătoria lui Ianusz Radzivill, hatmanul Litvaniei, cu Maria, fiica lui Vasile Vodă Lupu din Moldova. La invitația Domnului Moldovei, mitropolitul a plecat la Iași și a cetit acolo cununia în biserica Trei-Erarhi. La 5 Februarie 1654 a plecat din Iași împreună cu tinerii căsătoriți.

(Akte, III. p. 65, Nr. 60).

III

Putevl, 1649 Aprilie, 15.

Petru Volkonski raportează țarului că la 4 Aprilie a sosit la Putevl un sol, cu numele Nicolai Ivanov, aducând o scrisoare către țar din partea lui Vasile Vodă Lupu din Iași. Scrisoarea a venit dela patriarhul Partenie din Constantinopol și privește chestiuni de ordin politic. Vasile Vodă a însoțit scrisoarea patriarhală cu o adresă din partea sa către Iurie Alexievici Dolgoruki, în care îl roagă să transmită cât mai repede scrisoarea patriarhului la curtea țarului.

(Akte, III, p. 54, Nr. 51.).

IV

1649, Noemvrie 26.

Hanul Crimeei, Moldovenii, Muntenii și Sârbii se adresează lui Bogdan Hmelnicki, invitându-l să pornească fără zăbavă cu Zaporojanii săi contra Turcilor.

(Akte, VIII, p. 313. Nr. 32.)

V

1650, Septemvrie 19.

Se aduce la cunoștința țarului că Bogdan Hmelnichi, întovărășindu-se cu Tătarii, a năvălit în Moldova, a ocupat mai multe orașe și a silit pe Vasile Vodă Lupu să fugă din Iași la Suceava. Năvălitorii l-au urmărit la Suceava și îl asediază acolo.

(Akte, VIII, p. 328, Nr. 33.

VI

1650, Septemvrie 30.

Solul voevodului de Kiev, sosind din Iași în misiune pe lângă Bogdan Hmelnicki, relatează că a găsit orașul Iași și împrejurimea pustiită și acoperită cu cadavre omenești. Voevodul Moldovei se găsia la Suceava, asediat de Cazaci. Silit de împrejurări, Vasile Lupu se împăcă cu năvălitorii, plătind hanului tribut și oferind Cazacilor daruri scumpe.

(Akte, III, p. 409, Nr. 302.)

VII

1650, Septemvrie 26.

Solul țarului, fiind la Ceherin, capitala Cazacilor, află dela oamenii hatmanului Hmelnicki, că acesta este pe cale de a se reîntoarce din Moldova, unde întreprinse o expediție în tovărășie cu Tătarii din Crimea. Tătarii ridicaseră numeroși prizonieri din Moldova și-i transportară în Crimea. Vasile Lupu s'a împăcat cu Hmelnicki și s'a reîntors în scaunul său de domnie din Iași. Cauza năvălirii Tătarilor și Cazacilor în Moldova era că Vasile Vodă supărase pe Cazaci, prin răscumpărarea unor hatmani leșești dela Tătari; Tătarii la rândul lor erau supărați pe voevodul Moldovei pentrucă el ajutase pe mulți prizonieri litvani să scape din prinsoarea tătărească. Turcii ar fi consimțit ca Tătarii să năvălească în Moldova.

(Akte, VIII, p. 324, Nr. 33).

VIII

1650, Octomvrie 2.

Se aduce la cunoştinţă ţarului, că Bogdan Hmelnicki, în unire cu Tătarii din Crimea ar fi ocupat Iaşii. Voevodul Vasile Lupu s'a refugiat la Suceava unde este asediat de Cazaci şi Tătari, cari au ocupat aproape Moldova întreagă. Turcii nu dau nici un ajutor voevodului din Moldova.

(Akte, VIII, p. 328, Nr. 33).

IX

Constantinopol, 1653, August 30.

Vizirul Asem-Mohamet scrie lui Bogdan Hmelnicki, că sultanul este supărat, din cauza că Timuş, fiul hatmanului căzăcesc, a năvălit în Moldova şi a săvârşit acolo fapte neplăcute, cu toate că sultanul considera pe hatman de supus credincios al său. De aceia Hmelnicki este rugat cu insistenţă să înfrâneze iperzelul fiului său ca să nu mai turbure pacea şi liniştea din Imperiul Otoman.

(Akte, III, p. 493, Nr. 339).

X

1653, Aprilie 22.

Ianusz Radzill, hatmanul Litvaniei, trimite socrului său Vasile Lupu printr'un medelnicer o scrisoare, prin care-l roagă să mijlocească pacea între Polonia şi Ucraina. Vasile Vodă Lupu primi scrisoarea şi o trimese lui Bogdan Hmelnicki cu călduroase recomandări.

(Akte, III, p. 499, Nr. 337).

XI

Ceherin, 1653, August 19.

Ivan Tomen, solul ţarului pe lângă Bogdan Hmelnicki, raportează la Moscova, că Gheorghe Ştefan, logofătul lui Vasile Lupu, s'a răzvrătit contra domnului său şi l-a izgonit din scaunul domniei cu ajutor din Muntenia şi Transilvania. Vasile Lupu a fugit cu familia sa la Camenița. Ginerele său Timuş i-a venit însă în ajutor, a bătut pe Gheorghe Ştefan şi a reaşezat pe socrul său în scaunul domniei. După această biruinţă, Timuş a năvălit în Ardeal, dar acolo a fost bătut şi silit să se reîntoarcă în Ucraina. Intre timp însă Gheorghe Ştefan s'a ridicat din nou împotriva lui Vasile Lupu, l-a bătut şi l-a izgonit din ţară. Nenorocitul voevod a fugit la Ceherin, la curtea lui Bogdan Hmelnicki, iar

soţia sa cu copiii s'au refugiat din nou la Suceava. Atunci Timuş cu mulţi Cazaci şi Tătari a pornit în grabă spre Suceava pentru a elibera pe soacra sa şi pe copiii ei, lăsând pe Vasile Vodă Lupu în ţara hatmanului, în Ucraina.

(Akte, III, p. 496, Nr. 343).

XII

Silistra, 1653, August 30.

Siavuş-Paşa din Silistra scrie lui Bogdan Hmelnicki despre neînţelegerile ce s'au ivit între voevozii vecini din Moldova şi Muntenia. Voevodul din Moldova a îndurat pagube simţitoare. Paşa din Silistra invită pe hatman să întreţină o corespondenţă mai vie cu el.

(Akte, III, p. 492, Nr. 338).

XIII

Ceherin, 1653, Octomvrie 16.

Solii ţarului raportează din Ceherin că Bogdan Hmelnicki, aflând despre strâmtoarea lui Timuş, a pornit în Moldova cu secretarul său Ivan Vihovski şi cu multă căzăcime. Timuş era asediat la Suceava. Dar el izbuti să bată pe Unguri şi pe Poloni şi de bucurie începu să tragă cu tunul, descoperind astfel locul ascunzişului său. Atunci Timuş fu nimerit de o ghiulea în picior, din care cauză şi muri. Iurie, al doilea fiu al lui Hmelnicki comunică cum tatăl său Bogdan a adunat mulţi Cazaci şi Tătari şi i-a trimis în ajutorul fratelui său Timuş, care se afla în cetatea moldovenească Suceava, asediat de Unguri, Poloni şi Munteni.

(Akte, X, p. 43—45, Nr. 3.)

XIV

Psiluc, 1653, Octomvrie 18.

Solii ţarului raportează la Moscova că fiul hatmanului Bogdan Hmelnicki este asediat de Litvani şi Unguri în cetatea moldovenească Suceava şi că a fost rănit la pulpa piciorului.

(Akte, X, p. 40, Nr. 3).

XV

1653, Octomvrie 24.

Raportul lui Ştefan Padivilov asupra evenimentelor dela Suceava. Intrebat de un sol asupra celor întâmplate la Suceava în legătură cu moartea lui Timuş, Ştefan Padivilov relatează: Ştefan logofătul a înaintat

cu Leşi, Munteni, Moldoveni, Unguri şi Svedezi la Suceava. Timuş cu 8000 de Cazaci a rezistat asediului timp de 12 săptămâni. In cetate se simţia mare foamete. Trei Leşi salvaţi de Timuş dela moarte, l-au tradat, comunicând inamicului despre foametea din Suceava şi destăinuindu-le şi locul de ascunziş al lui Timuş. Atunci Leşii au concentrat focul tunurilor asupra cortului lui Timuş care se adăostise în teleaga sa. O ghiulea sfarmă teleaga, iar o aşchie din teleagă nimeri pe Timuş în pulpa piciorului şi-i pricinui moartea după 6 zile. Cazacii aflând despre aceasta, se împăcară cu Ştefan logofătul şi obţinură dela el liberă retragere cu autorizaţia de a ridica corpul neînsufleţit al comandantului lor Timuş. Nevasta lui Vasile Lupu, cu fiul ei şi cu toate bogăţiile, căzu în mâinele logofătului Ştefan. Acesta mulţumi la Hotin craiului polon pentru ajutorul dat. Sultanul îl recunoscu ca voevod al Moldovei în schimbul unui tribut pe care-l plătia şi Vasile Lupu. Acesta petrecea la curtea lui Bogdan Hmelnicki, iar hanul Crimeei îi făgădui din nou domnia Moldovei. Din ordinul lui Bogdan Hmelnicki, rămăşiţele pământeşti ale fiului său Timuş au fost aduse de polcovnicul Pavel la Ceherin şi astrucate acolo în prezenţa maicei şi soţiei sale Ruxanda. Ştefan Logofătul exilă pe soţia lui Vasile Lupu într'un sat, iar fiului ei porunci să i-se taie nasul, ca să nu poată ajunge niciodată la domnie. Din averile lui Vasile Lupu adunate la Suceava, noul Domn revendică pentru sine a patra parte.

(Akte, X, p. 58, Nr. 3).

XVI

Umov, 1653, Decemvrie 13.

Solii ţarului aflară la Umov că voevodul Vasile Lupu a fost extradat hanului tătăresc, din ordinul lui Bogdan Hmelnicki, care aflase din gura unui Leah, că în vremea ce Timuş era asediat la Suceava, Vasile Lupu ar fi scris regelui polon şi l-ar fi invitat să se ridice cu armată contra lui Timuş la Suceava.

(Akte, X, p. 84, Nr. 3).

XVII

Buşa, 1654, Martie 12.

Buşa este asediată de Leşi şi Moldoveni. Voevodul Moldovei Ştefan a trimis 2000 de oameni în ajutorul Polonilor, iar acum cu toţii se află concentraţi lângă Buşa.

(Akte, X, p. 561. Nr. 11).

XVIII

Moscova 1654, Mai 3.

Mitropolitul Serbiei Gavriil Samarin, povestește că în drumul său spre Moscova a trecut prin Moldova și a avut o întrevedere cu voevodul Gheorghe Ștefan, care i-a comunicat că are de gând să se supună țarului.
(Akte, X, p. 581, Nr. 12).

XIX

Moscova, 1654, Mai 31.

Ivan Nicolaev, solul patriarhului Paisie către țarul Alexie, relatează că în drumul său a aflat că hanul Crimeei pregătește o expediție armată contra Moldovei și Munteniei, pentru a reașeza pe Vasile Lupu în scaunul domniei. Din altă parte a aflat că voevodul Moldovei Gheorghe Ștefan ar fi trimis 300 de Moldoveni în Ucraina cu ordinul de a jefui pe negustorii ce vin sau pleacă la Moscova. Acest voevod se teme ca poporul său să nu-l detroneze; de aceea el concentrează trupe în jurul său și ar fi chemat și pe cei 300 de Moldoveni trimiși în Ucraina, așa că drumul pentru negoț devine din nou liber.
(Akte, VIII, p. 378, Nr. 42).

XX

Bucureşti, 1654, August 1.

Constantin Șerban, domnul Munteniei, trimite hatmanului Bogdan Hmelnicki o scrisoare prin care îi certifică primirea scrisorii hătmănești din 10 Iulie și-i scrie că se simte foarte fericit că Bogdan i-a primit declarația de prietenie. Domnul muntean declară că va fi foarte fericit când între ei se va lega o prietenie trainică.
(Akte, XIV, p. 60, Nr. 1).

XXI

1654, August 21.

Demco, solul lui Bogdan Hmelnicki, se întoarce din Moldova cu actul jurământului de credință al lui Gheorghe Ștefan. In tovărășia lui Demco sosiră la curtea lui Hmelnicki și un sol al voevodului Moldovei și anume: Stroescu sau Troiescul Lupu, starostele de Soroca, aducând o scrisoare dela voevod în care arată că stăpânul său dorește să se supună țarului Rusiei și să trăească în legături de prietenie cu hatmanul

Cazacilor. Un al doilea sol moldovenesc era Nichifor Ivanov, purtătorul unei scrisori de supunere a voevodului către ţar.

Bogdan Hmelnicki află că atât voevodul Munteniei Constantin Şerban, cât şi voevodul Ardealului George II Rakoczy, refuzând să ajute pe regele Poloniei, ar fi hotărît să se supună ţarului şi să trăească în prietenie cu Bogdan Hmelnicki.

Pentru a înlesni schimbul de informaţiuni între Moldoveni şi Cazaci, secretarul Ivan Vihovschi şi starostele Stroescu Lupu au convenit între ei să instaleze pe ambele maluri ale Nistrului un serviciu permanent de informaţii reciproce. Astfel Stroescu primi vestea dela Hmelnicki, că fostul voevod al Moldovei Vasile Lupu care trăia la Ţarigrad şi căruia hanul Crimeei i-ar fi făgăduit că-l va aşeza din nou pe tronul Moldovei, ar fi murit. Soţia şi fiul voevodului Vasile trăesc la Suceava într'o mânăstire, iar Gheorghe Ştefan ar fi dispus să se taie nasul fiului acestuia ca să nu poată ajunge niciodată Domn în Moldova.

(Akte, vol XIV, p. 35—38, Nr. 1).

XXII

Hvastov, 1654, August 22.

Ivan Rjevschi, delegatul ţarului pe lângă armata zaporojană, raportează că voevodul Moldovei Gheorghe Ştefan a trimis pe Stroescu, staroste de Soroca, cu o scrisoare către hatmanul căzăcesc, în care îl roagă să intervină pe lângă ţar, ca să fie primit sub ocrotirea-i prea înaltă cu întreg poporul moldovenesc, care este de asemenea pravoslavnic.

(Akte, XIV, p. 22, Nr. 1).

XXIII

1654, August 25.

Constantin Şerban, voevodul Munteniei, trimite pe credinciosul său Danilă Lomschi în solie la Bogdan Hmelnicki. Fiind întrebat de hatman despre relaţiunile voevodului său Leşii, Lomschi răspunde că soli leşeşti vin adese în Muntenia, dar ei nu cer niciodată ajutor. In schimb însă Domnul Moldovei Gheorghe Ştefan întreţine legături de prietenie cu Ungurii, în cari nu te poţi încrede niciodată. Lomschi spune că stăpânul său doreşte să devină vasal al ţarului; în scopul acesta a şi venit la Hmelnicki ca să intervină. Hatmanul îl sfătueşte să trimită soli direct ţarului.

(Akte, vol. X, p. 698—699, Nr. 15).

XXIV

1654, August 27.

Ivan Vihovschi, vestește pe nobilul Vasile Baturlin că Miron Ciogol, solul voevodului Moldovei, a fost la el ca să mărturisească credință în numele Moldovei. Dar îndată ce a plecat solul moldovenesc, s'a primit aci vestea că Moldovenii în unire cu Leșii, au atacat polcul din Braslav. Curând după aceea sosi un sol dela voevodul Munteniei ca să jure credință țarului pravoslavnic. Vihovschi a cerut ca voevodul muntean să trimită 2 boeri la țar.

(Akte, XIV, p. 49. Nr. 1).

XXV

Iași, 1654 Septemvrie, 8.

Scrisoarea lui Gehorghe Ștefan către Bogdan Hmelnicki

Voevodul Moldovei Gheorghe Ștefan, ținând seamă de prietenia și credința jurată, scrie lui Bogdan Hmenicki că a primit cu prietenie și dragoste pe solii săi, iar în calea lor spre Muntenia la voevodul Constantin Șerban, li-a dat tovarăși de drum și a trimis și o scrisoare voevodului Constantin, în care îl ruga să împlinească toate dorințele hatmanului. Gheorghe Ștefan se scuză că nu din vina sa Bogdan hatmanul nu are știri din Moldova și Muntenia, ci din vina oamenilor săi. Pentrucă el, prin solul Demko și alții, a trimis toate știrile. Și mai scrie lui Hmelnicki că hanul a fost primit cu mare cinste de pașa din Silistra, că a trecut apoi Dunărea spre a se întoarce în Crimea. Intru întâmpinarea lui au ieșit Tătarii și i-au făcut o primire frumoasă și că aceștia nu se gândesc la vreo expediție de pradă. Voevodul se obligă să-i trimită la timp toate știrile. Totodată îi comunică că se simțește foarte jignit prin faptul că hatmanul crede că el împreună cu voevodul Munteniei ar fi rupt legământul de credință. El îl asigură de sinceritatea prieteniei sale.

(Akte, XIV, p. 122, Nr. 4).

XXVI

1654, Septemvrie 19.

Știri despre Gheorghe Ștefan

Solii țarului de pe lângă Bogdan Hmelnicki anunță că Demko, împuternicitul hatmanului, a fost la Gheorghe Ștefan în Moldova și s'a înapoiat însoțit de Stroescul Lupu; solul voevodului. In fața lui Demko, voevodul a jurat credință și prietenie țarului și s'a legat să trimită soli la țar, ca să-i jure credință în numele său. Dar scurtă vreme după aceea

Gheorghe Ștefan n'a mai ținut seamă de jurământul său de credință și prietenie, ci a reținut la Iași solii ce erau trimiși de hatman la voevodul Munteniei și la cel al Ardealului. Bogdan a cerut liberarea lor, dar n'a primit niciun răspuns. Aceasta îl îndreptățește să creadă că Gheorghe Ștefan a rupt jurământul. De frica Tătarilor, voevodul a fugit din Iași și s'a retras în munți.
(Akte, vol. XIV, p. 104, Nr. 4).

XXVII

Iași, 1654, Octomvrie 8.

Gheorghe Ștefan scrie lui Ivan Vihovschi că a auzit de svonurile care circulă în Ucraina că pașa de Silistra ar fi început să treacă Dunărea. Se spune că pașa concentrează oștirea turcească, dar că el nu poate verifica toate aceste svonuri. El a trimis emisarii săi în toate părțile, și-i va trimite cuvânt, îndată ce va afla ceva sigur. Hanul Crimeei a trecut Nistru pe la Dașov și s'a îndreptat spre Crimea, de unde va întreprinde o expediție cu toate forțele sale.
(Akte, XIV, p. 126, Nr. 4).

XXVIII

Balanovka, 1654, Noemvrie 5.

Mihai Zelenski, polcovnic de Braslav, denunță hatmanului Hmelnicki pe dușmanii săi, demascând fățărnicia voevodului Moldovei, care se poartă cu gândul să se unească cu Leșii și Tătarii și să năvălească în Ucraina. Armașul Moldovei îi trimite scrisori tainice și-l previne să se ferească. Scrisorile primite, Zelenscki le transmite lui Bogdan Hmelnicki ca să se convingă cât de fățarnică este prietenia voevodului Moldovei.
(Akte, vol XIV, p. 121, Nr. 4).

XXIX

Iași, 1654, Noemvrie 9.

Migorașcu Hăbășescul, marele armaș al Moldovei, ca prieten și aliat credincios, vestește pe Mihai Zelenski, polcovnic de Braslav, că armata polonă este foarte puțină și slabă și sufere de atâtea lipsuri, că nu poate lua nicio inițiativă. Sunt însă știri că hanul cu toate oardele sale se pregătește pentru o expediție; dar el nu a putut verifica încă știrile. Cu toate acestea însă armata rusă și cea zaporojană este îngrijorată. Hăbășescul ca prieten bun promite că-i va păstra și în viitor cea mai bună prietenie și-i va trimite știri importante pentru Bogdan Hmelnicki.
(Akte, XIV, p. 122, Nr. 1).

XXX

1654, Noemvrie.

Bogdan Hmelnicki scrie țarului că Gheorghe Ștefan a jurat înaintea lui Demko prietenie hatmanului și credință țarului. El a trimis soli în Moldova cu porunca că voevodul să trimită soli la țar pentru întărirea jurământului. Și voevodul Munteniei i-a trimis soli, dar voevodul din Moldova i-a reținut la Iași. Bogdan a scris de mai multe ori lui Ștefan să libereze solii, dar n'a primit niciun răspuns. El mai are și alte informațiuni sigure, că Gheorghe Ștefan nu s'a refugiat în munți de frica Tătarilor, ci a avut o întâlnire tainică cu solii leșești, tătărești și cu soli din alte țări. La acel sfat de războiu s'ar fi hotărît, ca cetele tătărești, sporite cu Munteni, Leși și Unguri, să se arunce asupra orașelor țarului.
(Akte, XIV, p. 112, Nr. 4).

XXXI

1655, Ianuarie 6.

Polcovnicul Constantin Poclovski raportează țarului că soli din Moldova, Muntenia și Ardeal au fost la regele polon și s'au oferit să-i dea ajutor contra Rusiei.
(Akte, vol. XXIV, p. 484, Nr. 13).

XXXII

Ceherin, 1657, Martie 13.

Bogdan Hmelnicki roagă pe țarul Alexie Mihailovici să primească sub ocrotirea sa pe nenorocita văduvă a lui Ianusz Radzvill, hatman al Litvaniei, și fică a meritosului voevod al Moldovei Vasile Lupu. Toate moșiile ei au fost luate de Zaviș, mareșalul Litvaniei. Hatmanul stărue pe lângă țar ca să poruncească voevozilor de Vilna ca să se restitue văduvei moșiile luate, iar acestea să-i fie întărite pe viață.
(Akte, vol III, p. 600, Nr. 378).

XXXIII

Iași, 1657, Aprilie 4.

Corespondența lui Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban cu Bogdan Hmelnicki

Gheorghe Ștefan mulțumește hatmanului pentrucă i-a dat ocazie să cunoască pe solii străini, pe care Bogdan i-a făcut să se reîntoarcă prin Moldova. Ia act că hatmanul s'a desfăcut de prieteșugul său cu Tătarii,

care pradă Moldova. Odată ce este convins de credinţa hatmanului, este gata să se jertfească pe sine însuşi în lupta contra duşmanilor hatmanului. Voevodul înştiinţează pe Hmelnicki, că noul vizir Siavuş-Paşa a condamnat la moarte mulţime de oameni şi că Englezii, Veneţienii şi alţi creştini s'au adunat şi stau gata să năvlească asupra Turcilor pe mare şi că au cucerit Bogasul.

(Akte, vol XI, p. 693, Nr. 1 anexă).

XXXIV

Suceava, 1657, Mai 18.

Gheorghe Ştefan vesteşte pe Bogdan Hmelnicki că Turcii mobilizează contra Veneţienilor. Spre acest scop ei au dat ordin ca să se adune provizii în Misir sau Egipet, de unde urmează a fi transportate pe 10 corăbii la Constantinopol. Intru întâmpinarea cărăbiilor cu provizii a ieşit însuşi Capidan-başa. Veneţienii însă i-au prevenit şi au scufundat corăbiile aşa că însuşi capidan başa a scăpat numai cu mare greu de moarte. Nici în interiorul Turciei nu domneşte ordine. Mustaz-Paşa, fiind răsturnat, se răzvrăti contra celui nou numit şi-l ucise. Solii moldoveni ce s'au înapoiat din Crimea aduc vestea că hanul este gata să pornească la Cameniţa în ajutorul Leşilor. Hatmanii şi senatorii poloni sunt gata să se unească cu Turcii şi Tătarii contra pravoslavnicilor. El trimite hatmanului o scrisoare primită dela regele Svediei şi se obligă a-i transmite toate ştirile.

(Akte, XI, p. 724, Nr. 2 anexă).

XXXV

Târgovişte, 1657, Mai 29.

Constantin Şerban, voevodul Munteniei, vesteşte pe Bogdan Hmelnicki că solii săi s'au înapoiat din Stambul cu ştiri foarte favorabile pentru creştini. Marele vizir va porni curând să cucerească insula Teneda, care este apărată de Ruşi şi de cei mai buni soldaţi veneţieni. Corăbiile din Mauretania care au pornit în ajutorul Turcilor au fost parte scufundate într'o luptă navală, parte capturate pe lângă Chios. Scrisoarea era trimisă prin Daniil, solul voevodului.

(Akte, vol XI, p. 696, Nr. 1 anexă).

XXXVI

Suceava, 1657, Iunie 8.

Gheorghe Ştefan vesteşte pe Bogdan Hmelnicki, că un Tătar, un bun prieten al său, a venit în taină la el, trimis de Ela-Aga din Bugeac, să-i comunice că hanul a trecut la Oceacov, unde aşteaptă întoar-

cerea solului său dela Cazaci, de care Tătarii se tem, dar acuma vor să se măsoare cu ei. Voevodul sfătuește pe Hmelnicki să fie cu ochii în patru, să-și pregătească armata și să controleze sever pe solii leșești și tătărești. Solul căzăcesc a fost pus în libertate de Poartă. Ștefan cere hatmanului să-l țină în curent cu mersul evenimentelor.

(Akte, vol. XI, p. 695, Nr. 1 anexă).

XXXVII

Suceava, 1657, Iunie 13.

Gheorghe Ștefan scrie lui Bogdan Hmelnicki, că Moldovenii au prins pe un Tătar care fusese la Camenița pentru a se informa asupra pregătirilor războinice ale Leșilor. A mai fost prins și un al doilea Tătar, trimis de hatmanul Potocki cu o scrisoare către Șefergaz-Aga. El îi trimite o scrisoare luată dela Tătar. Hanul se găsește la Maiaki pe Tiligul, nu departe de Nistru, și așteaptă acolo solii leșești, răspunsul lui Hmelnicki și ajutor dela pașa din Silistra. După informațiile sale, Hanul n'ar avea nicio armată pe lângă sine. Turcii sunt demoralizați din cauza loviturilor primite dela Venețieni. Tătarii au prins pe un Cazac și întrebându-l au aflat dela el că Cazacii și Rușii concentrează forțe mari și sunt gata de atac. Vestea aceasta a impresionat foarte mult pe Tătari, cari nu mai știu ce să înceapă.

(Akte, vol. XI, p. 727, Nr. 2).

XXXVIII

Iași, 1657, Iulie 18.

Gheorghe Ștefan vestește pe Bogdan Hmelnicki că este foarte supărat din cauza voevodului din Ardeal, care se poartă cu gândul să desfacă fără niciun motiv alianța ce o are cu dânsul. Ia cu plăcere la cunoștință că țarul este gata să apere pe pravoslavnici contra tuturor dușmanilor. La Camenița nu se găsește armată leșească. Dediș-Aga, care trebuia să înainteze cu o mare armată spre Camenița, și-a schimbat gândul și n'a venit. Un sol sosit dela Hanul din Crimea declară sub jurământ că stăpânul său nu nutrește planuri agresive contra aliaților săi. Dimpotrivă, Hanul s'ar bucura când Leșii, Svedezii și Rákoczy l-ar primi pe el ca arbitru împăciuitor. Se mai svonește că voevodul Ardealului ar fi cerut concursul Hanului contra Leșilor, făgăduindu-i bani. Hanul a și trimis un om de încredere în Ardeal după bani, dar Rákoczy nu i-a numărat banii, scuzându-se că el nu merge contra Leșilor, ci în ajutorul Svedezilor. Hanul s'a convins de intențiunile rele ale voevodului ardelean și l-a reclamat la Poartă. Sultanul ar fi hotărît să pornească contra lui Rákoczy. Gheorghe Ștefan cere lui Hmelnicki să-i trimeată și el știri importante.

(Akte, vol. XI, p. 728, Nr. 2).

XXXIX

1657, August.

Gheorghe Ştefan vesteşte pe Bogdan Hmelnicki că trimişii săi s'au înapoiat din Leov şi povestesc că mareşalul leşesc cu 6000 de oameni a năvălit în Ardeal, a pustiit Maramureşul şi s'a întors înapoi încărcat cu pradă. De asemenea a pustiit şi Cernecki, năvălind din altă parte, ţara voevodului ardelean. Dediş-Aga s'a supărat foc pe Moldoveni, pentru că au reţinut pe solii tătăreşti şi leşeşti în trecerea lor prin Moldova. La învinuirile acestea, Gheorghe Ştefan a răspuns cum se cuvine şi a împăcat pe Dediş-Paşa. Acesta i-a făgăduit că va stărui pe lângă Poartă ca voevodul Munteniei şi al Moldovei să rămână în scaunele lor. El însă nu-l crede pe cuvânt. Tătarii se feresc să treacă spre Cameniţa prin Ucraina. De aceea ei preferă drumul prin Moldova. Şi Dediş-Paşa are de gând să plece la Cameniţa, ca să vadă ce se petrece acolo. Voevodul promite că va aduna armata pentru a sări la orice clipă în ajutorul hatmanului.

(Akte, vol. XI, p. 731, Nr. 2).

XL

Iaşi, 1657, August 26.

Gheorghe Ştefan, vesteşte pe Ivan Vihovschi, secretarul general al armatei zaporojene, că trimite pe căpitanul Mihai Dombrovschi să caute oameni învăţaţi pentru mânăstirea zidită de el. Totodată îi comunică că după informaţiunile sale Polonii pregătesc un atac contra Ucrainei îndată după moartea lui Bogdan Hmelnicki.

(Akte, vol. IV, p. 1, Nr. 1).

XLI

Iaşi, 1657, August 16.

Nicolai Priluschi, secretarul voevodului Gheorghe Ştefan, trimite şi el prin acelaşi sol o scrisoare către Vihovschi, cuprinzând ştiri despre năvălirea hatmanului polon în Ucraina, despre planurile lui Rákoczy şi despre relaţiunile acestuia cu Polonia.

(Akte, IV, p. 1, Nr. 1).

XLII

Râscov, 1657, August 17.

Mihail Zelenschi, polcovnicul din Braslav raportează lui Vihovscki că Tătarii şi Românii s'ar pregăti să atace Ucraina şi să o cucerească.

El cere ca căzăcimea să se adune cât mai repede pentru a se împotrivi inamicului.

(Akte, vol IV, p. 4, Nr. 4).

XLIII

1657, August, 28.

Ion Vichovski comunică lui Andrei Baturlin că voevodul Moldovei i-a făcut cunoscut că Sultanul a trimes de repetate ori oamenii săi în Ucraina după informațiuni. El așteaptă să izbucnească turburări în armata zaporojancă, pentru a arunca contra ei pe Hanul Tătarilor, pe pașa din Silistra și pe voevozii Moldovei, Munteniei și Ardealului.

(Akte, vol IV, p. 4, Nr. 6).

XLIV

Târgoviște, 1657, Septemvrie 9.

Constantin Șerban, voevodul Munteniei, felicită pe prietenul său Ion Vihovschi, spunând că este foarte fericit că în sfârșit cu ajutorul lui Dumnezeu s'a încheiat între Munteni și Cazaci pactul de prietenie, care niciodată nu va fi rupt.

(Akte, XI, p. 732, Nr. 2).

XLV

Kiev, 1657, Noemvrie 13.

Andrei Baturlin, voevodul Kievului, raportează țarului Alexie Mihailovici, că Ioan Cazimir, regele Poloniei, s'a aliat cu împăratul Leopold, ca să-i trimită 15.000 de ostași, împotriva Svedezilor și Rușilor. Și principele Prusiei este gata să-i sară în ajutor; de asemenea și Ianusz Radzvill s'a desfăcut de alianța sa cu Svedezii și s'a împăcat cu Leșii.

Tătarii din Crimea stau gata de atac contra Ucrainei, iar Polonii îi încurajează și le promit subsidii. Gheorghe Ștefan, voevodul Moldovei, a scris lui Vihovschi, că solii leșești au trecut prin Moldova la Sultan ca să-l roage să trimită pe Tătarii din Crimea în ajutor Leșilor contra Svediei, Rusiei și Cazacilor. Iar când Sultanul va trimite armată în ajutorul Poloniei, Gheorghe Ștefan a scris lui Vichovski că dorește să se unească cu voevodul Munteniei și al Ardealului contra Turcilor, dușmanul lor comun, ca să-i împiedece la trecerea Dunării. Atunci și Cazacii sunt rugați să sară în ajutor.

(Akte, vol. IV, p. 75, Nr. 46).

XLVI

1658, Aprilie 6.

Gheorghe Ştefan vesteşte pe Ion Vihovski, că Turcii şi Tătarii au năvălit în Muntenia, au robit peste o sută de mii de oameni şi a alungat pe voevodul Constantin Şerban în Transilvania.

(Akte, vol. VII, p. 212, Nr. 76).

XLVII

1658, Aprilie 21.

Se comunică ţarului, că Gheorghe Ştefan, a cerut voie să treacă cu tot avutul său în Ucraina, dar văzând dihonia ce domneşte între Ucrainţi s'a refugiat în Ungaria. Marele Vornic «Dica» (Ghica) a fost ridicat pe tronul Moldovei. Din Muntenia se vesteşte, că după ce Paşa din Silistra a detronat pe voevod şi a luat în robie mult popor, Constantin Şerban a fugit în Ungaria.

(Akte, vol. VII, p. 216, Nr. 76).

XLVIII

1658, Mai 1.

Ion Vihovschi spune într'o convorbire cu solul ţarului Ivan Operhtin că Turcii au cucerit toată Muntenia, iar Moldova s'a predat de bună voie. Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan au fugit în Ardeal. In locul lor au fost aleşi voevozi în Muntenia Divan Bei sau Gioan Bei (Mihnea III sau Mihai Radu) iar în Moldova Gheorghe Dica (Ghica).

(Akte, vol. VII, p. 236, Nr. 79).

XLIX

Iaşi, 1658 Iunie, 25.

Voevodul Moldovei (Gheorghe Ghica) trimite lui Ion Vichovschi, o scrisoare cu următorul cuprins:

Turcii s'au pregătit de războiu şi stau gata să pătrundă în Ungaria. Rezidentul sau internunţiul austriac pe lângă Poartă a fost întemniţat pe viaţă. Ardealul s'a declarat gata să plătească 2 milioane de taleri numai să fie cruţat de Turci. Vizirul a aprobat aceasta. Francezii s'au înţeles cu Turcii şi au năvălit în Germania. Svedezii au atacat Rusia şi au năvălit prin surprindere asupra voevodului Czernecki. Svedezii din Torun au zdrobit armata leşească şi, aruncându-se asupra pedestrimei lui Grodzecki, au tăiat mulţi oameni şi s'au întors victorioşi în oraş. Craiul

leșesc a rupt-o cu Svedezii și a pornit cu toate puterile sale militare contra Torunului pentru a cuceri acest oraș. Polonia se află într'o primejdie mare și solicită ajutorul Turcilor. Hanul este gata să năvălească în Ungaria, fie prin Ucraina și Polonia, fie prin Muntenia.

P. S. Ghica mai adaogă, că după încheierea acestei scrisori, s'a înapoiat un călăraș de al său dela Hanul din Crimea. Dela acest călăraș află că Hanul are de gând să forțeze Niprul încă acum în Iunie. Ghica previne pe Vichovski să fie cu ochii în patru și-l mai vestește că hatmanul polon este gata să pornească cu oștirea sa spre câmpia dela Kozlov și că Turcii se poartă cu gândul să năvălească și ei în Ucraina.

L

Korsun, 1660, Iulie 15.

Iuri Hmelnicki, hatmanul Ucrainei, comunică țarului că la sfatul dela Kodak au luat parte și voevozii Moldovei și Munteniei Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, care au mai trimis și o scrisoare țarului, rugându-l să ia sub ocrotirea sa și pe toți creștinii pravoslavnici din Moldova și Muntenia și că țara lor să fie izbăvită de jugul turcesc.

(Akte, vol. V, p. 33, Nr. 16).

LI

1663, Noemvrie 13.

Ștefan Movilă, ajungând prizonier, declară în « Prekaz Maloi Rossii », că ar fi nepotul fostului voevod din Valahia Simeon Movilă și fiul voevodului Gavriil Movilă. După moartea tatălui său Gavriil, Ștefan, copil de 11 ani, a fost dus la rudele sale din Constantinopol, unde a trăit 27 de ani. Indată ce Bogdan Hmelnicki a devenit supusul țarului, el a părăsit Constantinpolul, a plecat în Ucraina și a servit în armata din Czerkasy. După moartea lui Bogdan Hmelnicki, Ștefan a trecut la Ceherin și a făcut servicii ca sol în Crimea și Moscova. In Moscova el nu s'a descoperit ca fiu de Domn. Petru Movilă, mitroplotul Kievului era unchiul său.

(Akte, vol V, p. 186, Nr. 80).

LII

1669, Octomvrie 22.

Povestirea lui Teodor Predremirschi despre văduva voevodului român « Domna »

In 1669, ziua 22 Octomvrie, primarul din Kiev, întrebă: « Soția voevodului din Valahia « Domna », a cui fică este, câți ani are și dacă are copii ? »

Toader răspunde:

— Această « Domna », văduvă după voevodul din Valachia, este de neam valah, fată de boer şi are astăzi vreo 20 de ani sau ceva mai mult. Cum s'a chemat tatăl ei, de aceasta nu-şi poate aduce aminte. Ea a fost măritată cu Ştefan voevodul Valahiei trei ani şi n'a avut copii. In 7169 Sultanul a trimis domn în voevodatul Valachiei pe Dica (Ghica), iar voevodul Valachiei (Gheorghe Ştefan), bărbatul ei a fost detronat din zavistie de noul voevod. Iar voevodul Valachiei, bărbatul ei Ştefan, s'a dus în ţara împărătească şi a trăit acolo în ţara împărătească trei ani pe moşiile ce şi le cumpărase acolo şi a murit. Iar ea văduva « Domna », întorcându-se din ţara împărătească în Valachia, şi-a găsit toate moşiile confiscate de actualul voevod Luppi. Pentru a scăpa de persecuţii, « domna » s'a refugiat la Kiev şi astăzi se află în Kiev. Sunt cu dânsa o femeie şi 4 însoţitori ».

(Akte, vol. IX, p. 80, Nr. 17).

LIII

1669, Octomvrie 22.

Grigore Atanasievici Kozlovski, voevodul Kievului, recomandă ţarului Alexie Mihailovici o cerere privitoare la văduva voevodului din Valahia « Ştefanida Domna », şi îi trimite totodată şi o scrisoare de recomandaţie din partea patriarhului Paisie al Alexandriei. Patriarhul roagă pe ţar să-i răspundă la scrisoarea sa şi să hotărască, daca doamna Ştefanida trebue să plece la Moscova sau în altă parte, acordându-i tot sprijinul.

(Akte, vol. IX, p. 87, Nr. 21).

LIV

Moscova, 1669, Octomvrie 28.

Scrisoarea ţarului Alexie Mihailovici către Paisie, patriarhul Alexandriei, cu privire la cererea Doamnei Ştefanida, văduva lui Gheorghe Ştefan, care primi consimţământul ţarului de a veni dela Kiev la Moscova.

Din mila lui Dumnezeu, Noi, Marele Ţar şi Marele Duce Alexie Mihailovici, singur stăpânitor al Rusiei Mari, Rusiei Mici şi Rusiei Albe, precum şi al altor ţări din Răsărit, Apus şi Miazănoapte, pe tine te salutăm, Patriarh al marelui oraş Alexandria şi al lumii judecător Kir Paisie.

In anul 7178, Octomvrie 11, Noi Marele Impărat, am aflat că în scrisoarea ta era scris despre soţia fostului voevod valah Ştefan, văduva Domna, care se află astăzi la Kiev, ca Noi Marele Ţar şi Majestatea Noastră Impărătească, să o compătimim pe Domna şi să o luăm la Moscova sub ocrotirea Noastră. Şi Noi Marele Ţar şi Majestatea Noastră

Impărătească, pentru cererea Sanctităţii Tale, am compătimit-o şi am poruncit să o aducă la Moscova la Noi Marele Ţar şi Majestatea Noastră Impărătească. Am dat poruncă Arhimandritului Inochentie Gezeli din Kiev şi voevodului Grigore Atanasievici Kozlovschi, să o trimită din Kiev la Moscova cu tot sprijinul.

Scris în Moscova, anul 7178, Octomvrie 28, şi trimis cu Teodor Predremirscki.

(Akte, vol. IX, p. 110, Nr. 24).

LV

Nizen, 1672 Februarie 11.

Ivan Rievski, voevodul din Nizen, raportează ţarului despre evenimentele din Moldova şi anume că Moldovenii s'au răsvrătit contra lui Duca-Vodă, l-au detronat şi că Moldova a rămas fără voevod. Pentru câtă-va vreme ei şi-au ales pe unul Gimbuli.

(Akte, vol. IX, p. 658, Nr. 143).

LVI

Kiev, 1672, Septemvrie 18.

Ştefan Petrov, orăşan din Kiev, povesteşte despre căderea Cameniţei. El spune că pe vremea când se afla la Iaşi, Sultanul trecea cu multă oştire spre Cameniţa, însoţit de viziri şi de voevozii Moldovei şi Munteniei. Tot atunci sosiră în ajutorul Turcilor Hanul Tătarilor din Crimea şi Doroşenko cu Cazacii. El se afla aproape de Cameniţa, şi în prezenţa sa Turcii au luat cu asalt cetatea Cameniţei în ziua de 18 August 1672.

(Akte, vol. XI, p. 43, Nr. 17).

LVII

Kiev, 1672, Noemvrie 25.

Comandantul Streliţilor din Kiev, raportează următoarele:

La 25 Noemvrie 7181, Matei Cipiagiu se găsia la Baturin la hatmanul Cazacilor Ivan Samuilovici. Un negustor din Czerkassy veni atunci la hatman şi-i povesti că se găsia cu tovarăşii săi la Colomea după sare şi că din pricina trupelor turceşti ei nu se puteau întoarce pe drumul pe care au venit. Atunci ei, încrezându-se în Moldoveni, cari sunt de aceeaşi credinţă pravoslavnică ca şi dânşii, au luat drumul prin Moldova ca să ocolească armata turcească dela Cameniţa. Dar îndată ce sosiră în Moldova, voevodul acestei ţări, aflând despre trecerea lor prin ţara sa, a poruncit să li se sechestreze sarea, iar ei cu carele lor au fost trimişi la Sultan.

(Akte, vol. XI, p. 79, Nr. 33).

LVIII

Baturin, 1673, Februarie 20.

Ivan Samuilovici, hatmanul Cazacilor, intervine pe lângă ţar în chestia negustorilor de sare sechestraţi în Moldova. El trimite pe solul său Ivan Adamovici cu o cerere către ţar, ca el să stărue pe lângă Sultan, ca negustorii de sare, reţinuţi în Moldova, să fie puşi în libertate cu cele 900 *de care* încărcate cu sare şi *trase de boi.*

(Akte, vol. XI, p. 137, Nr. 49).

LIX

1673, Iulie 3.

Nicolai Ivanov povesteşte că, trecând prin Moldova cu mărfuri, a fost şi la Iaşi. Acolo se răspândise vestea că armata rusească era gata să înainteze la Nipru contra lui Doroşenko şi contra Turcilor. Moldovenii, Grecii şi alte neamuri care trăesc în Moldova, aflând despre aceasta, tare s'au bucurat. Ei îşi exprimau dorinţa de a se uni cu oastea pravoslavnică a Ruşilor, pentru a se putea izbăvi de sub jugul turcesc. Dar când a venit ştirea că armatele ruseşti s'au retras dela Nipru, mâhnire mare a cuprins sufletele Moldovenilor.

(Akte, vol. XI, p. 277 Nr. 84).

LX

Kiev, 1673, August 8.

Un negustor din Kiev, întorcându-se din Iaşi, povesteşte că fiind în Moldova a auzit că craiul leşesc, facând legătură cu Svedezii şi cu Imperialii, voeşte să atace pe Turci şi să recucerească Cameniţa. Moldovenii sunt dornici de a se uni cu Polonii contra Turcilor, căci ei sufăr foarte mult pe urma stoarcerilor şi apăsărilor turceşti.

(Akte, vol. XI, p. 294, Nr. 92).

LXI

1673, Septemvrie 30.

Ştefan Vasiliev, întorcându-se din Moldova unde fusese trimis să culeagă informaţiuni politice, povesteşte că a auzit la Iaşi dela Moldoveni, Munteni, Greci şi Sârbi, că ei aşteaptă cu nerăbdare ca armatele leşeşti să intre în Moldova contra Turcilor. Indată ce ele vor sosi, ei se vor uni cu dânsele. In Iaşi se svonea că Leşii înaintează cu o armată mare spre hotarele Moldovei.

(Akte, vol. XI, p. 298, Nr. 95).

LXII

1673, Octomvrie 30

Acelaşi Ştefan Vasilievici, întorcându-se din Râscov pe Nistru, spune că a auzit acolo, că armata polonă este concentrată la Trembovla unde aşteaptă contingentele litvane, pentru a năvăli în Podolia contra Turcilor. Moldovenii şi Muntenii, devenind supuşii craiului leşesc, aşteaptă sosirea armatei polone.

(Akte, vol. XI, p. 292, Nr. 96).

LXIII

1673, Noemvrie 6.

Osep Scorodco povesteşte voevodului Trubecki că, petrecând în oraşul moldovenesc Soroca pe Nistru, auzise acolo că regele polon stă cu armata sa la Burzacz, iar contingente polone şi imperiale ar fi în Moldova şi Muntenia. Moldovenii şi Muntenii, devenind acum trei săptămâni, supuşi ai regelui polon, au învins toţi împreună pe Turci, aşa că toate oraşele poloneze au fost recucerite. Ivan Sirka, hatmanul Cazacilor, a cucerit cu 4 săptămâni în urmă oraşul tătăresc Tighina şi doreşte să vie în ajutorul craiului leşesc în Moldova. Turcii s'au retras dincolo de Dunăre, iar Polonii vor ierna în Moldova.

(Akte, vol XI, p. 323, Nr. 104).

LXIV

1673, Noemvrie 30.

Polcovnicul Dimitrie Raiezi relatează cneazului Trubescki despre faptele de vitejie ale Polonilor la Hotin. El spune că oamenii săi, pe care i-a trimis în Moldova mai mult pentru informaţiuni decât după afaceri, au venit şi i-au povestit cum voevodul Moldovei (Ştefan Petriceicu), aflând despre apropierea unei mari armate leşeşti, a trecut cu oastea sa de partea Leşilor în ziua de 28 Octomvrie. La 31 Octomvrie şi voevodul Munteniei (Grigore Ghica) ar fi urmat şi el pilda Moldoveanului, trecând de partea Polonilor. Şi regele Ungariei a sosit în ajutorul Poloniei. Toţi aliaţii au învins şi au nimicit pe Turci la Hotin şi la Prut. Ivan Sirko, hatmanul Cazacilor, a cucerit Tighina şi a pustiit Cetatea-Albă.

(Akte, vol. XI, p. 336, Nr. 108).

LXV

1676, Aprilie 12.

Declaraţiile preotului Isachie asupra relaţiilor lui Doroşenko cu Moldova.

Preotul Isachie, fiind la Ceherin, a auzit dela orăşenii de acolo, că voevodul Valahiei a trimis lui Doroşenko o scrisoare prin cazacul Ignatie Şulga, din care rezultă că armata turcească este concentrată şi gata de luptă. In primele zile ale lunei Mai ea va năvăli contra Pereieslavului. In Valahia (Moldova) stau carele încărcate cu material pentru aruncarea de poduri peste Nipru. Vizirul va comanda oştirea contra Poloniei, iar armata contra Ucrainei va fi comandată de paşale. Doroşenko a trimis pe Şulga din nou în Valahia ca să-i comunice îndată ce armatele turceşti vor intra în acea ţară (Moldova).

(Akte, vol XII, p. 619, Nr. 170).

LXVI

1677, August 31.

Prizonierii turci povestesc că în 1676 au fost cu Ibrahin Paşa într'o expediţie în Polonia. Paşa a încheiat pace cu craiul polon şi s'a retras cu armata sa dincolo de Dunăre ca să ierneze, iar Moldovenii, Muntenii şi Tătarii s'au înapoiat în ţările lor. In Februarie 1677 ostaşii turci credeau că vor fi lăsaţi la vatră. Dar pe neaşteptate Ibrahin Paşa primi ordinul să năvălească în Ucraina cu toată armata sa în înţelegere cu Iurie Hmelnicki, să cucerească Ceherinul şi să-l aşeze acolo hatman în locul lui Doroşenko. Şaitan Ibrahim Paşa a pornit cu oastea sa dela Dunăre la Nistru. La Tighina a poposit 6 zile, aşteptând să vină voevozii Moldovei şi Munteniei cu contingentele lor. Voevodul Moldovei avea 7000 de oameni, iar cel al Munteniei 12.000. Ei nu aveau tunuri cu dânşii. La Tighina oastea turcească a aruncat un pod peste Nistru şi a trecut în stepele Ucrainei.

(Akte, vol XIII, p. 284, Nr. 78).

LXVII

Baturin, 1678, Februarie 12.

Scrisoarea hatmanului Ivan Samuilovici către voevozii din Moldova.

Prea Luminate Domnule voevod al Ţării Moldovei şi Mie Prea Milostiv Domn şi Amice:

Având prilej să cunosc mai mulţi oameni originari din Iaşi, cari au venit în părţile noastre după treburile lor, mă folosesc de întoarcerea lor acasă ca să mă îndrept către Domnia Ta cu inimă prietenească şi creştină şi să-ţi doresc ca bun creştin şi deopotrivă cu mine fiu al aceleiaşi maice bisericei pravoslavnice, să ai noroc întru mulţi ani şi sănătate bună la înalta demnitate a ţării Tale şi să Ţi se împlinească toate gândurile. Nădăjduesc că nu vei dispreţui această scumpă urare a mea, ci vei binevoi să ţii seamă de ea, cu simpatie reciprocă şi înaltă judecată către dragostea creştinească. Te poftesc însă foarte mult să-mi răspunzi şi mie cu o scrisoare prietenească şi de astăzi înainte, ca vecin bun şi apropiat

să corespondezi cu mine. Cu toate că trupește suntem departe unul de altul și că prin îngăduința Prea Puternicului suntem despărțiți, totuși suntem sufletește nedespărțiți, pentrucă îmbrățișăm una și aceeași credință creștină, cu toții formând acelaș trup și avem în fruntea noastră pe Isus Hristos. De aceea să căutăm să ne învrednicim de bunătățile comune ale veșniciei, ceea ce aspiră toți creștinii credincioși, legați între ei prin bună înțelegere. Și precum Eu aici în oștirea mea zaporojană, așa și Tu Domnitorule, acolo în țara Ta, avem atât în prezent cât și în viitor nevoie de har și dragoste reciprocă. Și aceasta se va lămuri definitiv între Noi, îndată ce Tu Domnitorule, vei înțelege să intri în legătură prietenească cu mine. Și pentru aceasta Te rog pe Tine Domnitorule insistent și mă supun dragostei acesteia.

De mila Ta doritor și bucuros, te slujesc Ivan Samuilovici hatmanul oștirii zaporojene a Prea Luminatei Majestății Sale Impărătești cu mână proprie.

Anexată la dresa de mai sus se mai găsește încă și următoarea scrisoare:

Aceasta o fac după porunca Prea Luminatului Nostru Monarh Pravoslavnic, a Majestății Sale Impărătești, și cu deamănuntul Iți trimit scrisoarea mea. Se cade însă ca fiind totdeauna bun față de Domnia Ta să ne lămurim; orice om cuminte care este născut și crescut în credință pravoslavnică nu poate decât să dorească ca între creștini să domnească prietenie trainică, dragoste și bună înțelegere. Să nu credem în amăgirile trecătoare, ci să năzuim spre binele etern, pe care Eu, ca bun creștin nu numai acuma, ci pururea l-am avut înaintea ochilor. Eu doresc cea mai deplină unire între creștini, nu numai din toate puterile dar și din toată inima și din tot cugetul, ceea ce mulți din cauza acelorași piedici nu se pot înțelege. De aceea cu toții trebue să susținem cauza creștină cu adâncă evlavie și însuflețiți de aceleași simțiminte care se întemeiază pe înalta valoare morală și pe stima reciprocă. Toți trebue să aibă toată grija pentru sfânta credință a bisericii pravoslavnice, ca fii ai bisericii pravoslavnice a Răsăritului prin sfântul botez și prin sângele neprețuit al bisericii lui Isus Hristos.

De aceea nădăjduesc cu tărie ca și Tu, ca unul care este unit cu Noi prin aceeași credință, ni vei dori tot binele și în deosebi marelui Țar, Majestății Sale Impărătești, ca singurului monarh pravoslavnic, care este singurul ocrotitor al tuturor creștinilor din lumea pravoslavnică. De aceea Eu încrezându-mă în Tine, Te rog foarte mult ca din imboldul dragostei creștinești către Noi, cât și din datoria creștinească pe care o ai față de credința pravoslavnică, să binevoești a ni trimete știri adevărate asupra planurilor Busurmanilor. Când însuși Sultanul lor sau vizir va fi aproape de Ceherin sau alt undeva și când au de gând să pornească cu războiu. Aceasta Te rog să-mi comunici prin acești oameni. Eu știu că Domnia Ta cu mintea Ta ageră vei înțelege că acel Busurman intrând în luptă cu noi și atingând ținta spre care tinde — ceea ce să ne ferească Dumnezeu — va încerca să asuprească și să apese și mai

greu pe creştinii din ţara unde domneşte Măria Ta. De aceea rog pe Domnia Ta să fii bun să ni trimiţi ştiri adevărate pentru a ne putea apăra. Aceasta Te rog, nu pentrucă ne-am teme de acel duşman, ci ca să cunoaştem din vreme care sunt intenţiunile sale adevărate. Căci din mila prea înaltului Dumnezeu şi prin grija prea luminatului Nostru monarh, forţe nenumărate şi nevăzute până acum stau gata de a se arunca asupra inamicului şi a-l respinge. Din toate regiunile acestei mari împărăţii s'au concentrat oştiri puternice ruseşti. Şi mari oştiri străine sunt gata de luptă alături de oştirea noastră zaporojană. Avem nădejde în Dumnezeu ca acest Busurman nu se va mai bucura de biruinţă. Iar pe Tine, Măria Ta, care ne vei trimite ştirile dorite, pentru apărarea noastră, nu numai eu Te voi răsplăti, ci însuşi marele monarh îţi va rămâne adânc recunoscător.

(Akte, vol. XIII, p. 484, Nr. 112).

LXVIII

1678, Februarie 28.

Ivan Samuilovici, către ţar, despre relaţiile cu voevozii Moldovei şi Munteniei.

Hatmanul scrie ţarului că, urmând porunca împărătească, a dat de un negustor român şi a trimis prin el scrisori către voevodul din Moldova şi cel din Muntenia, rugându-i ca în dragostea lor creştinească să-i trimită informaţiuni asupra adevăratelor intenţiuni ale Turcilor şi anume unde se află Sultanul şi vizirul şi când au de gând să năvălească asupra Ceherinului. Iar negustorului i-am făgăduit că dacă va aduce ştiri dela voevozii români, el va primi o frumoasă răsplată nu numai dela mine, ci şi dela însuşi ţarul. Pe lângă negustorul român, dânsul a mai trimis şi un sol special din Ucraina în străinătate, care va trece prin Iaşi şi prin alte oraşe româneşti, dar va căuta să pătrundă şi dincolo de Dunăre în Turcia până la Adrianopol, ca să aducă în Ucraina informaţiuni de mare importanţă.

(Akte, vol. XIII, p. 480, Nr. 112).

LXIX

1678, Noemvrie 16.

Negustorii de vinuri sosind din Iaşi povestesc că voevodul Moldovei a primit ordin dela Sultan să pregătească pentru armata turcească 4000 care cu grâu, 2000 boi şi 1000 cai şi căruţe. Voevodul Moldovei (Antonie Ruset) a fost rechemat de vizir dela Nemirov şi trimis la Sultan, fără să ştie din ce pricină.

(Akte, vol. XIII, p. 710, Nr. 162).

DIN CORESPONDENŢA LUI TODLEBEN DELA PLEVNA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI

Şedinţa dela 27 Ianuarie 1933

De curând s'a vândut la Berlin corespondenţa dela Plevna a generalului Todleben. Corespondenţa aceasta cuprinde 31 de scrisori adresate soţiei sale, baronesa Todleben, la Petersburg. Scrisorile sunt redactate în limba germană de vestitul apărător al Sevastopolului şi ajutor al domnitorului Carol în funcţiunea sa de comandant suprem al armatei de operaţie ruso-române dela Plevna. In corespondenţa aceasta se reoglindesc faptele şi evenimentele războinice din Balcani, începând cu 12 Septemvrie 1877 şi continuând până la 27 Ianuarie 1879.

Primele zece scrisori privesc evenimentele dela Plevna şi sunt datate: prima din Bucureşti la 12 Septemvrie, a doua din Gorna-Studena la 17 Septemvrie. Şapte scrisori au fost trimise de Todleben din «Tabăra dela Plevna» între 22 Septemvrie şi 19 Noemvrie. Scrisoarea a zecea poartă data de 1 Decemvrie 1877 şi a fost scrisă din însăşi localitatea Plevna după căderea ei.

Celelalte 21 de scrisori au fost redactate între 9 Decemvrie 1877 şi 27 Ianuarie 1879, şi anume: din Brestovăţ 7 scrisori, scrise în intervalul dela 9 Decemvrie 1877 până la 31 Ianuarie 1878. Din St. Stefano Todleben a trimis 7 scrisori scrise între 21 Aprilie şi 12 August 1878. Din Livadia avem o scrisoare cu data de 15 Septemvrie 1878. Restul de 6 scrisori au fost trimise la Petersburg din Adrianopol între 22 Septemvrie 1878 şi 27 Ianuarie 1879.

Aceste 21 de scrisori cuprind date și informațiuni istorice de mare preț în legătură cu operațiunile Rușilor în Balcani după căderea Plevnei până la preliminările păcii dela St. Stefano și până la completa evacuare a trupelor rusești din Balcani la 27 Ianuarie 1879. Scrisorile acestea aduc informațiuni noui și prețioase cu privire la proclamarea principatului bulgar.

După căderea Plevnei și disolvarea corpului de împresurare a cetății, generalul Todleben a primit comanda armatei rusești în locul marelui duce moștenitor Alexandru.

Intre data de 31 Ianuarie și 21 Aprilie 1878 corespondența lui Todleben a suferit o întrerupere de aproape 3 luni. Este timpul când generalul se îmbolnăvise și obținuse un concediu pe care îl petrecu la Petersburg în sânul familiei sale. In Aprilie Todleben se însănătoși și se reîntoarse din nou în Balcani prin Odessa spre a înlocui pe marele duce Nicolai în comanda supremă asupra armatei rusești până la evacuarea ei din Balcani la 27 Ianuarie 1879, data ultimei sale scrisori.

* * *

In Decemvrie anul trecut, fiind la Berlin, am avut norocul să aflu dela atașatul nostru de presă D-l T. Ilcuș despre aucțiunea acestor scrisori și să obțin dela d-l Paul Lindenberg, cunoscutul autor al istoriei Regelui Carol I-iu [1]), o copie depe aceste scrisori pentru Academia Română, cu semnătura proprie a donatorului. Interesul nostru se concentrează firește asupra cuprinsului celor 10 scrisori dela București, Gorna-Studena și Plevna, fiindcă ele vin să confirme și să întregească cu aprecieri competente și amănunte interesante ceea ce știam despre operațiunile militare dela Plevna la care tânăra armată română își luase botezul de sânge.

Până acum cunoșteam dela Todleben numai raportul său general asupra luării Plevnei, pe care el îl prezentase marelui duce Nicolai și care fusese alcătuit în mod sistematic după observațiunile proprii ale marelui general, dară și cu ajutorul rapoartelor pe cari le primise dela comandanții diverselor secțiuni și unități din subordine. La 18 Ianuarie 1878 Todleben

[1]) Paul Lindenberg, *König Karl von Rumänien*, ein Lebensbild unter Mitarbeit des Königs, 2 Bände, Hafen-Verlag, Berlin, 1923.

remise și domnitorului Carol o traducere franceză a raportului său, « drept ultim ecou al măreței opere săvârșite de trupele corpului de blocadă, care au luptat la Plevna sub comanda Alteței Sale ». Iar continuând, generalul Todleben scria principelui Carol zicând: « Le souvenir en restera gravé dans mon coeur, inséparable des sentiments de haute éstime et dévouement sincère que Votre Altesse a su inspirer a tous ceux qui comme moi ont eu le bonheur de travailler a ses côtes [1]) ». Raportul general al lui Todleben cu data de 9 Ianuarie 1878 a fost publicat în « Ruskij Invalid » și reprodus apoi în traducere germană de Ed. Rüffer în studiul său strategic și istoric asupra războiului ruso-româno-turc din 1877—1878 [2]). Scrisorile inedite, care urmează să fie publicate acum, întregesc raportul său general cu evenimentele de pe front descrise zi de zi, și cu aprecierile, criticile și părerile lui Todleben asupra acestor importante operațiuni militare, asupra persoanelor celor mai importante și în genere asupra operațiunilor de blocadă din jurul Plevnei. Față de soția sa marele general se vădește a fi fost foarte sincer și comunicativ. De aceea scrisorile acestea pot fi considerate ca contribuțiuni istorice de primul rang la cunoașterea și pătrunderea bătăliei dela Plevna.

In scrisorile acestea ni s'au păstrat părerile lui Todleben despre țara noastră, despre armata română, și în deosebi despre domnitorul Carol, la intervenția căruia Todleben a fost chemat pe câmpul de luptă ca expert tehnic pentru operațiunile de blocadă și asediare.

La 2 Septemvrie 1877 domnitorul Carol scria principesei Elisaveta cu privire la situația dela Plevna, zicând că « avem înaintea noastră un adevărat Sevastopol care ne va costa încă multe mii de vieți omenești până când să-l luăm. Din prima zi în care m'am convins despre situație și am recunoscut toate pozițiile, am declarat că Plevna nu se poate lua fără un asediu în formă și fără masse mare de trupe. N'au voit să mă creadă

[1]) Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und Berliner Friedens*, Berlin, 1892, p. 573.
[2]) Ed. Rüffer, *Der Russisch-Türkische Krieg strategisch und historisch dargestellt*. Prag, bei Alois Hynek, p. 327.

atunci, azi au ajuns și ei la aceea convingere și generalul Todleben a fost chemat aici [1])».

Și de fapt principele Carol scrie a doua zi principesei că a aflat dela împăratul Alexandru că a dat ordin să vină întăriri din Rusia în cea mai mare grabă și că generalul-adjutant Todleben are să sosească curând și îi va fi numit ajutor de comandant suprem [2]). Din relațiunea aceasta pare să rezulte că chemarea generalului Todleben s'a făcut la cererea expresă a domnitorului Carol.

Generalul Eduard Ianovici Todleben s'a născut la 20 Mai 1816 la Mitau pe coasta baltică ca fiu al unui mare industriaș german. Din scrisorile sale rezultă că dânsul nu și-a negat niciodată originea sa germană. Cu familia sa el corespunda nemțește și așa se explică faptul că scrisorile sale sunt scrise în nemțește. Iar principele Carol confirmă aceasta, scriind la 21 Noemvrie 1877 către principesa Elisaveta că «Todleben este un adevărat German, cu care discută liber și sincer despre toate afacerile militare; că el e foarte hotărît și de aceea nu este bine văzut de o parte a statului major rusesc și că în general are mulți dușmani» [3]). Todleben era absolventul școalei de cadeți dela Riga și a celei de geniu din Petersburg. In anii 1849 și 1850 el a luptat ca ofițer tânăr în Caucaz, iar în 1854 a trecut prima dată pe la noi, luptând la Silistra ca șef de stat major al generalului Schildner-Schuldner. Faima de mare general și-a dobândit-o numai la 1855 ca apărător al Sevastopolului contra atacurilor flotelor unite ale puterilor apusene. Incărcat cu glorie militară, Todleben se întoarse la Petersburg unde ajunse comandant al departamentului de geniu și mai apoi chiar ministru de război al marelui imperiu rusesc.

La stăruința principelui Carol, Todleben fu chemat de țarul Alexandru la Plevna ca expert în ale fortificației și ca ajutor al comandantului suprem asupra corpului de încercuire. Indată ce primi ordinul împăratului, Todleben părăsi Peters-

[1]) *Memoriile Regelui Carol I al României*, de un martor ocular, editura «Universului», vol. XI, p. 8.

[2]) *Memoriile*, XI, p. 12.

[3]) *Memoriile*, XII, p. 5.

burgul şi după o călătorie de 5 zile şi 5 nopţi fără întrerupere, el sosi la 12 Septemvrie orele 1 din zi în Bucureşti. De aici dânsul se grăbi să scrie chiar în aceeaşi zi soţiei sale că a sosit bine, dar foarte obosit la Bucureşti, capitala României, pe care o găsia mai frumoasă de cum era la 1854, când trecuse pentru prima oară prin Bucureşti. Aici Todleben primi vizita baronului Alvensleben, consulul general german din România, şi întâlni pe generalul Skobeleff care-şi petrecuse concediul de boală în Bucureşti şi acum se întorcea pe front [1]). Tot în Bucureşti Todleben îşi cumpără un cort care-i servi de adăpost în tot timpul campaniei [2]).

A doua zi, la 13 Septemvrie, Todleben părăsi Bucureştii şi plecă împreună cu Skobeleff la Zimnicea spre a ajunge cât mai degrabă la Gorna-Studena, cartierul general al împăratului. La Dunăre a fost salutat de primele granate turceşti din Ruşciuc. Iar în drum află dela surori de caritate, dela ofiţeri şi soldaţi veşti triste asupra războiului care îl impresionară adânc. La 15 Septemvrie Todleben ajunsese la cartierul general al ţarului dela Gorna-Studena unde se prezintă marelui duce Nicolai şi apoi împăratului care îl primi «foarte cordial şi amicabil».

Impăratul trăia într'o cameră scundă în care încăpea numai patul şi o masă de scris pe lângă câteva scaune de campanie. In aceeaşi casă erau adăpostiţi şi generalii Miliutin şi Sovaroff; în curte era aşezat un cort mare în care se lua masa. Todleben îşi etală cortul său alăturea de cel al marelui duce Nicolai. El găsi pe împăratul suferind, cu puţine zile înainte avusese un acces de febră. «Suferinţa era însă mai mult morală. Impăratul este amabil, bun şi totdeauna cavaler, de ar fi numai toţi ca şi dânsul» zice Todleben.

La consiliul de războiu dela 16 Septemvrie luă parte şi Todleben. In urma acestui consiliu el se alese cu impresia că va ajunge la un capăt cu Turcii dacă i se va recunoaşte cuvenita autoritate şi asupra comandamentului, căci numai în calitatea de consilier tehnic nu va putea face mare ispravă.

---

[1]) Cf. scrisoarea I din anexa cu data de 12 Septemvrie 1877.
[2]) Cf. scrisoarea III din anexa cu data de 22 Septemvrie 1877.

Inainte de toate trebue respectată și introdusă unitatea de comandă [1]).

Curând după Consiliul de războiu Todleben plecă la 18 Septemvrie pe front și ajunse pe la orele 12 la Poradim, în fața Plevnei. Acolo se prezentă principelui Carol al României, prânzi cu el în câmp deschis și porniră apoi împreună spre pozițiile dela Plevna, unde se întâlniră și cu marele duce Nicolai.

In zilele următoare el continuă să viziteze pozițiunile rusești precum și cele ocupate de Români.

« *La rezervele române* — zice Todleben — *găsii pe principele Carol și pe marele duce Nicolai. Am luat dejunul împreună sub cort. Muzica cânta. Don Carlos era de față și mulți ofițeri străini și Gaillard și baronul Lignitz*; ieri am vizitat aripa stângă până la Vid, o redută turcească trăgea cu granade destul de bine; ele exploadară între noi, dar nu suferirăm nici o pierdere. Marele duce și cu mine bivuacăm în câmp deschis, luăm masa sub cerul liber; eu mi-am cumpărat deocamdată un cort mic în București care ține destul de cald, este însă așa de îngust că deabia mă pot întoarce în el. Jumătatea spațiului este ocupat de patul meu de campanie.

Mâine marele duce se înapoiază la Gorna-Studena, eu rămân aici în calitate de comandant al armatei de vest și ajutor al principelui Carol al României, un principe de Hohenzollern, foarte amabil și prudent. Pe lângă corpurile de armată 4 și 11 aștept încă corpul de gardă și o divizie de grenadiri, astfel voi avea 100.000 de baionete și 10.000 de cavaleriști. Inamicul are împotriva noastră 80.000 de oameni și așteaptă întăriri; pozițiunea sa este foarte puternic fortificată.

Iți poți imagina ce emoții am încercat zilele acestea: un comandament așa de însemnat, fără stat major, fără ajutoare, fără să cunosc încă bine terenul care are o întindere de mai bine de 7 mile. Eu îmi organizez statul major: șef al acestuia este principele Imere-Imeritinski pe care însu-mi mi l-am ales; șeful cavaleriei este Gurko care a sosit numai astăzi și care trebue să studieze încă terenul. Şi vestitul Skobeleff se

[1]) Scrisoarea II din anexa din 17 Septemvrie.

găseşte sub comanda mea, să dea Dumnezeu noroc ca să putem soluţiona cu succes problema aceasta grea. Eşecurile noastre de până acum au încurajat pe Turci în mod extraordinar. Pierderile în corpul 11 şi 4 sunt aşa de mari, că ambele laolaltă deabia că mai ating efectivele unui singur corp de armată. Indată ce va pleca marele duce, vom trăi câteva zile cu ceai şi cafea până ce îmi voiu fi organizat gospodăria mea. Trebue să te obişnueşti şi încetul cu încetul să te acomodezi la toate [1]).

Todleben făcu mare impresie asupra principelui Carol care la 23 Septemvrie scria principesei Elisaveta că generalul Todleben este ajutorul său, iar prinţul Imertinski şeful său de stat major. «Amândoi se bucură de a lucra sub comanda mea. Cel din urmă îşi exprimase chiar de mai înainte dorinţa aceasta, iar cel dintâiu mi-a spus că e fericit că a fost dat ca ajutor unui prinţ german şi mai cu seamă unui Hohenzollern. Am răspuns lui Todleben că dimpotrivă eu sunt mai mult onorat de a avea lângă mine pe vestitul apărător al Sevastopolului şi că eu îl consider ca pe un învăţător al meu, dela care am multe de aflat. Am şi legat prietenie strânsă împreună şi ne înţelegem aşa de bine că e o adevărată bucurie să ne vadă cineva... Nu-ţi poţi închipui ce om de treabă şi amabil este Todleben; dânsul îşi exprimă vederile aşa de categoric şi cu atâta claritate, încât nimeni nu poate să nu-l priceapă. Este întru totul German, ceea ce e cu adevărat [2])». La 26 Septemvrie principele Carol scria că generalul Todleben stă până noaptea târziu la el şi îi povesteşte lucrurile cele mai interesante şi pline de învăţătură dela asediul Sevastopolului[3])».

Intr'o altă scrisoare către principesa Elisaveta principele Carol îşi exprimă toată admiraţia sa pentru generalul rus despre care zicea că: «face o impresie foarte simpatică; cu toată vârsta lui, are o aparenţă de tinereţe şi o vioiciune captivantă, el se afirmă în fiecare cuvânt ca o mare personalitate [4])».

---

[1]) Scrisoarea III din anexa din 22 Septemvrie.
[2]) *Memoriile*, XI, p. 29.
[3]) *Memoriile*, XI, p. 31.
[4]) *Memoriile*, XI, p. 24.

Generalul se uni în toate cu părerile prințului și se declară ca și acesta contra oricărui asalt nesocotit. Diferența de vederi între ei consista doar în faptul că principele Carol era pentru un asediu în formă, câtă vreme Todleben credea că o simplă blocadă sau încercuire a armatelor turcești la Plevna va putea duce la izbândă sigură.

Admirația principalului pentru Todleben era împărtășită întru toate și de principesa Elisabeta, care răspundea soțului ei că este foarte mândră de marea comandă pe care o primise adăogând: « Spune-i lui Todleben că ard de dorința de a face cunoștință cu dânsul și că între mine și el s'a format o legătură indisolubilă prin puterea și siguranța cu care dânsul ajută pe acela care pentru mine este totul în lumea aceasta [1])».

Buna înțelegere ce domnea între principele Carol și generalul Todleben influența în noi favorabil succesul operațiunilor. O expresiune vizibilă găsi această armonie în faptul că reduta rusească dela Radicevo din sectorul rusesc purta numele « *Principele Carol* » iar o redută română din fața Opanezului din sectorul român se numea « *General-Adjutant Todleben* [2]) ».

*

Dar să urmărim mai departe scrisorile lui Todleben. La 30 Septemvrie el scria soției sale: « *Marele duce a părăsit tabera la 24 Septemvrie, de atunci încoace comandez eu ca ajutor al principelui Carol al României trupele rusești.* Mi s'a impus o problemă destul de grea, aceea de a duce la izbândă trupele noastre după pierderile așa de însemnate pe cari le-au suferit aici, fiind reduse la jumătate. Diviziile de gardă 1 și 3 au sosit aici, între timp însă și inamicul a primit întăriri considerabile și este numeric mai tare ca noi. Pozițiile noastre sunt foarte întinse, îmi trebue cel puțin trei zile pentru a le vizita călare, dar inamicul cel mai vajnic este totuș vremea cea rea, zăpada, frigul și ploaia; drumurile sunt desfundate. Ordonanțele, chiar cele căzăcești, cari vin la mine, se rătăcesc în terenul deluros și lipsit de orice punct de orientare. Ele sunt silite să petreacă adese noaptea sub cerul liber fără să nimerească drumul. Co-

[1]) *Memoriile*, XI, p. 53.
[2]) *Memoriile*, XI, p. 94.

lonel Laskoski trebuia să facă ieri un drum de o milă și i-a trebuit pentru aceasta mai mult de 12 ore; el a fost nevoit să stea pe loc în timpul nopții și să aștepte revărsatul zorilor. Noroiurile pe drumurile desfundate sunt necrezut de mari. Eu admir pe bravii noștri ostași, cu câtă liniște și resemnare suportă ei strapațurile. Numărul bolnavilor crește mereu; se resimte lipsa de provizii și furaje; caii se găsesc într'o stare deplorabilă și cad zilnic. In astfel de condițiuni am luat comanda. Eu lojez într'un mizerabil bordeiu în pământ cu o fereastră fără sticlă, care este umed și întunecos, când ieși afară te scufunzi în noroi, dar cu toate acestea prefer să petrec în aer liber, chiar pe ploaie și vânt, decât să mă îmbolnăvesc în bordei; masa o iau cu statul meu major într'o chibitcă chirghisiană; pentru a ajunge la ea trebue să înoți într'un noroi fără fund. Masa noastră este foarte frugală, adese ducem lipsă de carne, la cartofi sau alte legume nici nu ne putem gândi. Le ducem de mult dorul. Noi suntem buni bucuroși dacă izbutim să punem mâna pe câte vre'o sticlă de vin prost de țară.

Eri am fost de mai multe ori în linia de foc; Turcii se comportă în prezent relativ liniștit, se pare că și ei suferă pe urma multor lipsuri. La prizonieri și dezertori am dispus să li se dea pâne, ei o sărutară și se ploconiră până la pământ plini de recunoștință fiindcă se temeau că eu voiu da ordin să-i spânzure. Este trist să privești la atâta mizerie.

La distanța de 2 verste dela cartierul meu general se găsește principele Carol al României. El are o căsuță confortabilă cu geamuri și sobă. In curte este așezat un cort. Afară de Români se găsesc la statul său major mulți ofițeri străini. Guillard, Lignitz, baronul Wedel etc. Principele este un om foarte amabil. Eu stau cu el în cele mai bune raporturi.

Mâine plec călare la pozițiile diviziilor de gardă pe cari eu le-am făcut să avanseze cu două etape; acolo mă așteaptă adjutantul general Gurko care comandează cavaleria în armata de vest. Am intențiunea să fac cu el o recunoaștere și mă voi înapoia după câteva zile. Rezistența inamicului îmi face mai puțină grijă decât lipsa de proviziuni [1]).

[1]) Scrisoarea IV din anexă, din data de 30 Septemvrie.

La 5 Octomvrie Todleben trimise soției sale la Petersburg o nouă scrisoare cu următorul cuprins: «La 1 Octomvrie am fost la gardă care staționează într'o foarte frumoasă văgăună de munte și oferă un aspect de tot romantic. Noi am ajuns numai seara la focurile de bivuac. Luna lucea în văgăună iar Balcanii erau acoperiți cu zăpadă abundentă. Eu aveam cu mine 2 găini fripte pe care le-am împărțit la cartierul prințului Woronzow, căci d-nii n'aveau nimic de gustare. Şi aici se resimte lipsa de provizii și furaje. Am mas împreună cu prințul Imertinski într'un bordeiu de paie părăsit de Turci, cu șeaua sub cap. După o noapte foarte friguroasă, care colorase în alb regiunea, Cazacii de Cuban, cari formează garda mea personală, îmi aduseră dimineața o ceașcă cu ceai. Oamenii aceștia — mohamedani — sunt admirabili, solizi, cuminți și grijulii ca niște îngrijitoare de copii; ei mă învăliseră într'o pătură groasă ca să nu deger, pe lângă aceasta ei sunt lipsiți de orice pretenții și îndrăzneți până la nebunie în fața inamicului.

In ploaea de gloanțe ei călăresc înaintea noastră ca să atragă proiectilele asupra lor și să-și acopere comandantul.

La 4 Octomvrie am făcut o recunoaștere la Plevna și am dat ordine în consecință. Gurko s'a întors dela cartierul general, condițiunile mele sunt în cea mai mare parte acceptate. Planul meu nu este ușor de adus la îndeplinire; pe intendența noastră nu mai contez, nimic decât făgădueli deșarte. In sfârșit m'am instalat într'o căsuță și acum pot respira mai liber. Aerul de beci din bordeiul de sub pământ era insuportabil mai ales pe vremea rea; întreg statul meu major s'a îmbolnăvit, eu am rezistat încă.

Cu principele României și cu anturajul său mă găsesc în cele mai bune relațiuni. Astăzi — 5 Octomvrie — am fost la el la dejun. Este surprinzător că te vezi deodată transpus într'un cerc european; muzica cânta diverse piese din operetele cele mai gustate. Eri am făcut cu generalul Skobeleff o recunoaștere de 6 ore în fața Plevnei; avantposturile inamice deschiseră focul contra noastră. Noi am examinat încă odată terenul pentru operațiunile noastre și am dat ordine definitive. Am dispus ca focul bateriilor noastre să se concentreze; acum o sută de tunuri au deschis un foc de salvă contra redutelor turcești,

regulându-l când într'o parte când în alta; Turcii sunt mereu alarmaţi prin focul acesta concentric. Eu am început să le fac petrecerea lor la Plevna destul de incomodă. Lucrul principal este să nu pierdem timp, să fim activi şi prudenţi, să nu schimbăm planurile în fiecare moment, ci să aducem energic la îndeplinire intenţiunile noastre.

Greutăţile pe care am avut să le înfrâng până ce mi-am dobândit situaţiunea actuală sunt de necrezut; acuma am impresia că am izbutit, eu am petrecut cel mai greu timp din viaţa mea, acum nădăjduesc că va merge bine dacă ne va ajuta bunul Dumnezeu. Cel puţin totul este bine calculat.

Contele Moltke zicea: « Mai întâiu cumpăneşte şi apoi îndrăzneşte »; partea primă s'a îndeplinit, acum vreau să îndrăznesc [1]).

In scrisoarea din 15 Octomvrie 1877 către soţia sa Todleben scria:

« La 12 Octomvrie s'au ordonat primele mişcări de încercuirea Plevnei cu ocuparea liniei de comunicaţie a Turcilor — şoseaua spre Sofia — pentru a-i ţine pe loc în Plevna, ca între timp generalul Gurko cu care se găsia în drum spre Sofia să aibă de luptat cu cât mai puţini Turci. La orele 7 dimineaţa s'a deschis o înverşunată canonadă contra Plevnei, o nouă baterie cu 40 de tunuri a fost construită şi înarmată în timpul nopţii. De acolo se deschise pe neaşteptate focul contra poziţiunilor celor mai sensibile ale Turcilor şi se distruse o bună parte din constructiunile lor. Inamicul se aştepta la un atac contra Plevnei şi de aceea nu trimise trupe contra generalului Gurko. In felul acesta am izbutit să ne atingem ţinta fără vărsare de sânge.

Până acum s'au făcut mereu atacuri fără nicio raţiune, aşa că în urma lor efectivele se măcinaseră în mod simţitor, fără să fi obţinut niciun rezultat. Eu m'am opus unor asemenea atacuri cari erau cerute de mulţi şi mi-am cruţat în felul acesta trupele pentru operaţiuni mai importante.

S'au cucerit câteva puncte mai însemnate, dar, fireşte, cu mari jertfe. Un regiment de vânători a suferit pierderi de peste

---

[1]) Scrisoarea V din anexă cu data de 5 Octomvrie.

o mie de oameni, dar atacul a fost respins; a doua divizie de gardă și brigada de streliți ocupă poziția după o luptă înverșunată de 10 ceasuri; pierderile se urcă la trei mii de oameni. Ostașii din gardă se luptă ca leii. Cei răniți se găsesc în bună parte în dispozițiuni sufletești foarte bune.

Eri a sosit împăratul și a vizitat la Poradim pe cei răniți, El a fost foarte amabil față de mine. Azi a vizitat o baterie de unde se putea urmări bine bombardamentul contra Plevnei; eu am ales poziția cea mai puțin primejdioasă. Impăratul a luat dejunul în bateria aceea mică și a invitat la masă pe lângă suita sa și pe ofițerii dela divizia a doua.

El ședea la o masă mică de campanie cu marele duce Nicolai și cu principele României, precum și cu umila mea persoană. Domnii ceilalți luară un prânz rece pe pajiște. Era o zi frumoasă și caldă, gloanțele și granatele noastre nimereau bine și trebue să fi fost foarte neplăcute pentru Turci.

Atacurile fură oprite pentrucă ultimul atac dela Gorni-Dubnic ne-a costat 3500—4000 de oameni morți și răniți. Dacă Gurko va fi izbutit să ocupe Teișul prin un atac de artilerie, atunci am făcut un bun pas înainte, căci în cazul acesta inamicul este cu totul tăiat de legătura sa cu Sofia. Acum am de gând să închid de tot drumul spre Vidin și Rusciuc. Dacă lui Osman-Pașa îi vor lipsi proviziile, atunci va fi silit sau să-și deschidă drumul cu arma în mână printre pozițiunile noastre, sau să capituleze. Dacă dânsul dispune încă de provizii suficiente, ceea ce noi nu putem ști, fiindcă Bulgarii țin cu Turcii și nu se pot găsi spioni deloc, atunci chestiunea se poate încă tărăgăna, fiindcă pentru o asediere în toată forma trebue să dispui de tunuri mari de asediu de care noi nu avem decât 30 în loc de 200. Pozițiunile Turcilor sunt așa de extinse încât rezervele lor nu se găsesc în bătaia focului de tun. O asediare după toate regulele cu două sute de tunuri ar cere cel puțin șase săptămâni.

Statul meu major se compune dintr'un grup select de ofițeri buni cari au destul de lucru. *Intre ei se găsesc și doi ofițeri români foarte șarmanți*; baronul de Lignitz, care a primit dela împăratul Wilhelm ordinul « Pour le mérite ». Statul-major al împăratului este foarte mulțumit de activitatea mea, așteptând

dela mine foarte mult. Dar nu se poate presta mai mult decât îngădue împrejurările. S'au neglijat multe iar anotimpul este foarte înaintat.

Conducerea operațiunilor în vecinătatea a două cartiere generale pe lângă al meu a devenit în prezent și mai dificilă, întrucât aprecierea calmă a împrejurărilor este mereu turburată, iar puterea de prestație care este așa de necesară pentru reușită, este mereu fărămițată. Dară eu cu toate acestea am nădejde că voi izbuti cu ajutorul lui D-zeu. Numai să nu se facă atacuri nebune. Se recere mai mult curaj pentru a rezista la întreprinderi neraționale și pentru a activa după un plan sistematic bine chibzuit, decât a trece orbiș la atac, care convine foarte mult inamicului, dar care macină forțele noastre. Toată chestiunea se reduce la faptul dacă Osman-Pașa dispune de provizii și pentru câtă vreme. Dacă lipsesc acestea, atunci încercuirea strânsă trebue să ducă la atingerea scopului fără pierderi prea mari » [1]).

Conflictele de comandament și de competință la care Todleben face aluzie în scrisoarea sa erau foarte accentuate și din pricina aceasta Todleben avea adesea de învins mari dificultăți. Așa aflăm din memoriile regelui Carol că Todleben trimisese șefului de stat-major al marelui duce Nicolai o scrisoare în care își arăta nemulțumirea sa că marele duce ar fi dat ordine lui Gurko și altor generali direct fără știrea comandamentului armatei de vest al cărei șef era principele Carol, iar ajutor Todleben. Generalul vedea în această inmixtiune nu numai o ofensă, ci și un pericol și de aceea el interveni pe lângă generalul Nepopoidcinski ca în viitor ordinele să se dea numai prin intermediul său, căci altfel își declină orice răspundere cu privire la rezultatul însărcinării ce i s'a dat [2]).

La 18 Octomvrie principele Carol se duse să viziteze pe marele duce la Bogot și izbuti să aplaneze conflictul. Todleben rămase mulțumit pe urma acestei aplanări zicând principelui: « Câtă vreme eram singur cu Alteța Voastră, treburile mergeau strună, acuma însă în tot momentul se produc confuziuni » [3]).

---

[1]) Scrisoarea VI din anexă, cu data de 15 Octomvrie.
[2]) *Memoriile*, XI, p. 55.
[3]) *Memoriile*, XI, p. 56 și 61.

La 25 Octomvrie Todleben trimise soției sale o nouă relațiune asupra celor întâmplate și petrecute la Plevna, iată ce-i scria:

« Inamicul este complet încercuit, comunicația cu Sofia și Vidin este total întreruptă; ne-am apropiat mult din partea de est cu baterii și șanțuri. Lucrările acestea de fortificație se executau numai noaptea, așa că la revărsatul zorilor focul poate începe deodată din 30—40 de guri de tun, spre surprinderea inamicului, care nu se aștepta la un atac din acea parte. Noi am dobândit incontestabil superioritatea. Turcii se mențin încă în defensivă, eu ordon să se facă necontenit demonstrațiuni contra lor ca să creadă că voim să-i atacăm.

Aceasta este în interesul nostru, fiindcă cumplitul lor foc de armă ne-ar putea pricinui mari desavantaje și pierderi. Indată ce Turcii reușesc să umple șanțurile și redutele lor cu oameni de trupă, dând ordin și rezervelor să se apropie, atunci eu dau ordin să se tragă salve din câte o sută de tunuri și astfel încerc să evit pierderi prea mari din partea noastră, iar inamicului să-i pricinuesc zilnic pierderi cât mai simțitoare.

Pare să se confirme tot mai mult că Osman-Pașa a îngrijit bine de provizii; în cazul acesta istoria poate să țină încă destul de mult, ba chiar să-i vină și ajutor din afară. Este adevărat că la noi nimeni nu voește să creadă în așa ceva. Dar după părerea mea trebue să ne așteptăm la toate și să luăm de cu bună vreme toate măsurile cuvenite. Niciodată nu trebue să disprețuești pe inamic și nici să te lași amăgit cu nădejdi plăcute. *Impăratul este totdeauna foarte grațios față de mine, marele duce Nicolai însă și statul său major nu pot să mă sufere cu toate că pe față își dau toată silința de a fi cât se poate de amabili față de mine. Eu însă sunt fericit că mă bucur de încrederea armatei. Principele Carol al României mă vizitează foarte des, eu învăț a-l prețui tot mai mult. Gaillard este însoțitorul său statornic* » [1]).

La 6 Noemvrie Todleben trimise soției sale o nouă scrisoare în care îi comunica: « Plevna este dela 12 Octomvrie complet încercuită, iar noi ne-am apropiat mereu cu tranșeele și bateriile noastre.

---

[1]) Scrisoarea VII din anexă, cu data de 25 Octomvrie.

Pe drumuri spre Lovcea, am ordonat să se ocupe primele terase ale Muntelui Verde după ce fuseseră dirijate încolo 10 tunuri. Detașamentul de ocupație este comandat de *generalul Skobeleff, un erou cum rar se găsește altul, dar un om fără credință și fără lege.*

Pozițiunea aceasta era pentru Turci foarte importantă; de aceea ei opuseră — cum m'am și așteptat de altfel — o rezistență înverșunată, deschizând un foc de armă care acoperi terenul cu o grindină de gloanțe. Aveai impresia că gloanțele sburau necontenit ca dintr'o mașină. Cu toate acestea poziția a fost ocupată și fortificată imediat. Turcii se retranșară și ei la 200 metri în fața noastră, până ce au fost izgoniți în urma unor repetate atacuri cu baioneta. Acum domnește din nou liniște. Eu evit anume atacurile și aștept liniștit până ce foamea va sili pe Osman să-și părăsească bârlogul, să evadeze sau să se predea. Pentru prima eventualitate s'au luat toate măsurile. Eu îmi pot imagina cât de alarmată trebue să fie lumea în Petersburg, dar cu toate acestea se impune să avem răbdare după pilda armatelor germane din fața Metz-ului și Parisului.

Nădejdea că vom avea curând pace este foarte înșelătoare. Cu căderea Plevnei nu se va sfârși încă războiul. Turcii dispun încă de mijloace și forțe considerabile, sunt mereu susținuți de Englezi, ei au legătură cu marea și primesc toate cele necesare mult mai repede decât noi » [1]).

Din scrisoarea aceasta vedem că lumea în Petersburg era foarte alarmată din cauza îndelungării războiului și aștepta cu nerăbdare sfârșitul lui. Caracteristică și interesantă totodată este părerea lui Todleben asupra generalului Skobeleff pe care îl consideră ca mare erou dar ca om fără credință și fără D-zeu.

Trecură aproape trei săptămâni fără ca Todleben să fi avut timpul necesar de a scrie soției sale. Numai la 16 Noemvrie el îi trimise la Petersburg o scrisoare relativ scurtă de următorul cuprins:

« Ieri seara m'am înapoiat după ce timp de patru zile am făcut rondul în jurul Plevnei și am ordonat să se strângă și mai strâns cercul blocadei. *In ziua a treia am noptat la Români*

---

[1]) Scrisoarea VIII din anexă, cu data de 6 Noemvrie.

în tabără. Fiindcă sunt sub comanda mea, am inspectat și pozițiile lor. La prânz și la dejun cânta o muzică foarte bună. Generalii și întreg statul-major mi-au făcut o primire cu mari onoruri. Este agreabil ca spre schimbare să petreci câteva clipe și între străini. Românii vorbesc cu toții foarte bine franțuzește. Toate ordinele mele le dau în limba franceză. Ei seamănă în genere foarte mult cu Franțuzii, iar uniforma lor aduce aminte de armata franceză.

Astăzi împăratul a fost din nou pe pozițiunile de unde Plevna se putea vedea foarte bine, aerul era mai curat și mai străveziu decât oricând. S'a luat prânzul, muzica cânta iar bateriile noastre trăgeau mereu contra Plevnei urgisite.

Aici a rămas aproape totul neschimbat. Din partea noastră se construesc mereu redute noui pentru a zădărnici o eventuală încercare de erupere a inamicului.

Eu vin tocmai dela marele duce Nicolai, la care fusei la masă. Mă tem că generalul Gurko, care a fost detașat dela armata mea și pus direct sub comanda marelui duce să nu fi avansat prea departe. Mai întâiu trebue să terminăm cu Plevna, și numai după aceea putem înainta mai departe.

După mici succese se încearcă de a se trece din nou la focuri de artificii, la care ușor ne putem frige degetele. Până acuma s'a desfășurat totul după un plan bine chibzuit, acum lumea este nerăbdătoare și vrea să activeze mai repede decum este cu putință. Sunt oameni cari cu toate experiențele triste pe care le-au îndurat nu se cumințesc. Eu fac totul ce-mi stă în putință ca să-i rețin » [1]).

Aceasta a fost cea din urmă scrisoare pe care Todleben o trimise soției sale din *tabăra* dela Plevna. Proxima scrisoare este redactată din Plevna însăși, după căderea ei, și anume la 1 Decemvrie 1877. Este o scrisoare mai lungă, care completează în câtva raportul general al lui Todleben asupra căderii Plevnei. Iată ce scria Todleben soției sale despre acest mare eveniment istoric:

« Plevna a căzut! Eu eram convins că Osman-Pașa va face o încercare de erupere. Linia noastră de încercuire era de

[1]) Scrisoarea IX din anexă, cu data de 16 Noemvrie.

70 verste. Problema principală era de a putea concentra repede în fiecare punct 40 până la 60 de batalioane.

Eu am făcut toate calculele, toate ordinele erau date precis și în scris pentru a evita orice neînțelegere și pentru a mă convinge personal la fața locului dacă și cum se poate face concentrarea trupelor în mod practic. Am făcut la 21 Noemvrie rondul în jurul Plevnei. Cu acest prilej toate unitățile au luat cunoștință despre teren și despre datoriile lor. Era de prevăzut orice eventualitate. Eu m'am opus energic intențiunilor unora de a reduce numărul trupelor și eram sigur de izbândă, întrucât ai perseverență și nu vii în fiecare zi cu alte planuri. Unii voiau să treacă la atac pentru a sfârși mai de grabă cu Plevna. Eu m'am opus și nu am admis aceasta. Noi am fi putut pierde 10—20.000 oameni fără să fim siguri de izbândă, iar urmările ar fi fost că armata s'ar fi desorganizat iar Osman Pașa ar fi putut scăpa îndată ce am fi slăbit blocada. In urma unor pierderi așa de mari, armata n'ar mai fi fost în stare să întreprindă vreo operație mai însemnată; eu am rămas senin și neclintit fiindcă toate câte se spuneau îmi păreau a fi pure copilării.

In seara de 27 Noemvrie am primit informațiuni dela bateriile și avantposturile noastre, precum și dela câțiva prizonieri, că Osman-Pașa face toate pregătirile pentru o acțiune de erupere. Toată noaptea a lucrat telegraful, iar eu am informat pe toți comandanții și am luat toate dispozițiunile pentru concentrarea trupelor dincolo de Vid. Plevna părea luminată, iar în anumite direcțiuni se puteau observa noaptea lanterne roșii. Turcii opriseră brusc focul. La revărsatul zilii de 28 Noemvrie se auzi o canonadă și un potop de focuri de armă pe malul stâng al Vidului. Sosiră rapoarte dela generalul Ganevski că a fost atacat. La orele 9 dimineața, după ce luasem toate dispozițiunile, am încălecat împreună cu statul meu major și am dat ordin de înaintare și de ocupare a pozițiunilor inamice la est de Plevna, adică pe malul stâng, îndată ce inamicul ne va fi părăsit de tot sau ar fi lăsat acolo numai forțe neînsemnate. Marele duce sosi și el, călare. Trupele noastre ocupară redutele turcești fără nicio împotrivire. In schimb canonada și focul de arme continuară dincolo.

Astfel străbătură până în inima Plevnei, intrând în oraş, iar de acolo, străbătând peste deal şi vale până la Vid, văzând cum câteva baterii turceşti se predară chiar în faţa noastră. Trecând Vidul, ajunserăm pe câmpul de luptă care era acoperit cu cadavre de oameni şi de cai.

Turcii atacaseră diviziunea a treia de grenadiri, cuceriră la primul atac o tranşee şi luară şase tunuri. Atunci, rezervele noastre trecură la ofensivă, recuceriră tranşeele şi tunurile şi deschiseră un foc aşa de puternic, încât Turcii fură respinşi în cazanul dela Plevna şi siliţi să depună armele. Din partea noastră s'a trimis un parlamentar. Osman s'a predat fără nicio condiţie. Entuziasmul trupelor noastre era indescriptibil. Noi ne întoarserăm călare peste pod în direcţiunea Plevnei, de unde pornise un lung convoi de care cu prizonieri şi răniţi. Osman avea intenţiunea de a-şi face drum spre Vidin. Mai încolo se vedeau mase compacte de Turci cari aruncaseră armele şi cartuşele.

Osman-Paşa era rănit la picior şi stătea într'o caleaşcă, având în faţă un medic, care vorbea franţuzeşte. Marele duce îl salută şi apoi avui eu cu el o convorbire mai lungă. Noi i-am strigat: « Bravo, Osman-Paşa !» El părea foarte abătut şi avea o înfăţişare plăcută, prietenoasă şi foarte simpatică, ochi mici frumoşi şi energici; el este un bărbat de 40 de ani, de statură mijlocie, cu barbă neagră, scurtă; purta uniformă albastră, numai cu trese la mânecă, fără decoraţii. Când ne-am adresat lui, el ne-a răspuns prin interpret: « Nu toate zilele sunt egal de norocoase. Am făcut ce am putut, sunt fericit că am fost vulnerat! » Incolo până la Plevna, armata turcească era masată în mari grupuri. Noi trecurăm din nou prin oraş, care fusese ocupat de infanteria noastră. Am dispus să se pună plantoane la moschee şi la haremul lui Osman, dar femeile sale din harem nu le-am văzut. Intre timp se făcuse întunerec, iar noi ne înapoiarăm pe un viscol şi într'o întunecime nepătrunsă până ce ajunserăm numai la orele 9 la marele cartier, fără să fi mâncat ceva în cursul zilei după ce parcurserăm călare mai bine de 50 de verste.

Aşa se încheiă această zi aşa de memorabilă în istorie. Am trimis pe medicul nostru la Osman-Paşa ca să-l îngrijească.

La 29 s'a celebrat un tedeum la Plevna, în raionul redutelor turcești. Eu nu știu ce ordine voi primi, pentrucă armata de încercuire va fi dirijată în diferite direcțiuni pentru a întări alte pozițiuni. A fi atașat la marele duce nu este nicio perspectivă plăcută pentru mine. Voi aștepta ce va veni; trebue să te supui împrejurărilor. Nu cred într'o pace apropiată, fiindcă forțele Turcilor nu sunt încă epuizate. Vom avea încă mult de furcă cu ei.

Impăratul, care a asistat la serviciul religios, a distins pe marele duce Nicolai cu ordinul Sf. Gheorghe cl. I, iar pe mine cu Sf. Gheorghe cl. II, sărutându-mă și mulțumindu-mi. După aceea a încălecat și a plecat la Plevna, unde s'a servit dejunul într'o casă curată și spațioasă.

Acolo Osman-Pașa i-a fost prezentat. El avea o înfățișare suferindă dar era foarte serios și resemnat cu soarta sa. Impăratul i-a spus că-i permite să poarte sabia pentrucă s'a apărat așa de vitejește cu ea și l-a mângăiat că în Rusia îi va merge bine. In Plevna zac o mulțime de Turci bolnavi și răniți, iar prin case zac îngrămădite mormane de cadavre care n'au putut fi încă astrucate. Orașul este grozav de murdar. Bulgarii nu au manifestat prea mare bucurie la intrarea noastră. Numai fetele și femeile aruncau pe furiș priviri din ferești. Clerul a venit întru întâmpinarea împăratului, dar aceasta părea a fi mai mult o formalitate, căci ei se tem de Turci pentru viitor, când noi vom evacua țara.

După informațiunile ce am primit, noi am pierdut 50 ofițeri și 1600 soldați, Turcii însă peste 4000 de oameni. Noi am făcut prizonieri 10 pașale, 40.000 soldați între cari 2000 ofițeri și 77 de tunuri. Eu sunt ocuapt cu repartizarea prizonierilor; bieții oameni primesc numai puțină hrană fiindcă și noi ducem lipsă de provizii.

Ieri, la 30 Noemvrie, am fost la Poradim invitat la împăratul la dejun; după masă am avut un consiliu de războiu. Mâine împăratul pleacă la Petersburg. In fine s'a terminat și cu Plevna. Sunt fericit de a fi obținut izbânda dorită și de a fi salvat împăratului și Rusiei armata. Un asalt cu reușita sa dubioasă ar fi făcut armata ce-mi fusese încredințată incapabilă pentru alte operațiuni.

In ziua următoare:

« Impăratul, înainte de a pleca, mi-a comunicat că îmi încredinţează armata marelui duce moştenitor, fiindcă acesta pleacă la Petersburg. *Ieri am prânzit pentru ultima dată la Poradim, la Principele Carol al României, care este stăpânit de un simţimânt de fericire pe urma marei izbânde la care a contribuit şi el împreună cu viteaza sa oştire. Eu am cunoscut în el pe un principe proeminent, un om precum şi un conducător militar foarte capabil, care de bună seamă că va ridica ţara sa şi o va duce la mare înflorire* » [1]).

*

Cu aceasta se încheie seria celor 10 scrisori dela Plevna ale generalului Todleben. Restul scrisorilor aduc informaţiuni preţioase cu privire la operaţiunile ruseşti în Balcani până la retragerea armatelor de ocupaţie din Peninsula Balcanică, la 27 Ianuarie 1879. Le reproducem în anexă, în textul lor original, ca o contribuţie valoroasă la istoria războiului românoruso-turc din 1877—1878.

In scrisoarea sa cu data de 14 Decemvrie din Brestovăţ, Todleben scria soţiei sale că « *Rusia nu poate încheia pacea, fără ca mai înainte să vadă împlinite toate condiţiunile care au fost puse înainte de a intra în războiu şi anume: neatârnarea României şi Serbiei, autonomia Muntenegrului, a Herţegovinei şi Bulgariei precum şi a paşalâcului Cars din Asia; apoi sporirea teritoriului României, a Muntenegrului şi a Serbiei. Aceste condiţiuni sunt pentru independenţa Turciei aşa de aspre şi păgubitoare, încât Imperiul Otoman va trebui să le respingă câtă vreme nu va fi învins de tot şi desarmat* » [2]).

La 19 Decemvrie, Todleben scria din Brestovăţ soţiei sale: « *Ieri am primit dela principele Carol al României o scrisoare pe cât de amabilă, pe atâta de recunoscătoare, prin care îmi remitea marea cruce a ordinului « Steaua României ». Din cuvintele sale sincere se vede cât de nobil şi delicat este principele acesta aşa de amabil, şi ce raporturi frumoase au existat mereu între noi* » [3]).

---

[1]) Scrisoarea X din anexă, cu data de 1 Decemvrie 1877.
[2]) Scrisoarea XII din anexă, cu data de 14 Decemvrie din Brestovăţ.
[3]) Scrisoarea XIII din anexă, cu data de 19 Decemvrie din Brestovăţ.

La 6 Ianuarie 1878 Todleben scria soției sale: «Am aflat că Sultanul, în ziua de 1 Ianuarie, a cerut pace împăratului. Parlamentari au pornit la cartierul general pentru a începe tratativele de pace. Trupele noastre se găsesc în pozițiuni avantajoase dincolo de Balcani, avantposturile ajungând până la nodul de cale ferată Constantinopol—Sofia—Iambol. Rezultatul tratativelor depinde de pretențiile noastre, Turcii nu trebue umiliți prea tare, pentru a cădea de acord și a face Anglia mat. Noi am fost implicați în războiu prin fantasmagoriile panslaviștilor noștri și prin intrigile Engliterei. Eliberarea creștinilor de sub jugul islamului nu este decât o chimeră. Bulgarii sunt aici mai bine înstăriți și sunt mai bisericoși decât țăranii din Rusia; dorința lor cea mai mare este ca liberatorii să părăsească țara cât se poate mai degrabă. Ei plătesc regimului turcesc o dare neînsemnată în comparație cu veniturile lor și sunt scutiți de serviciul militar. Turcii nu sunt deloc așa răi cum au fost defăimați, poporul este cinstit, moderat și muncitor. Numai pașalele lasă mult de dorit tocmai ca și anumiți domni sus puși dela noi! Până și la masă se aude că dacă domnii aceia ar veni să sălășluiască aici, Bulgarii ar trebui să plătească dări îndoite. Administrația Bulgariei prin prințul Cerkaski este foarte nepotrivită și plină de bănuieli, armata și Bulgarii sunt în pagubă pe urma măsurilor sale nesocotite. In Plevna n'am găsit nicio casă dărâmată, disciplina trupelor turcești sub Osman-Pașa a fost ireproșabilă. Pretutindeni, acolo unde au stat trupele noastre se văd sate dărâmate pentru a satisface nevoile armatei. Administrația noastră a fost de tot nepractică și plină de greșeli. Câteva blăstămății de ale Turcilor s'au întâmplat la început, dar tot numai în urma ațâțării forțate a fanatismului mahomedan. Scene asemănătoare am văzut cu ocaziunea resurecțiunii din Polonia, pe urma ațâțării preoților catolici, propovăduitorii învățăturii lui Hristos. După dobândirea izbândei a sosit pentru Rusia un moment favorabil de a scăpa din situațiunea grea, și aceasta cu deplină onoare și cu umilirea Angliei, care ce-i drept, va costa pe Ruși mult. Să dea D-zeu ca acest moment favorabil să fie observat și folosit»...[1]).

[1]) Scrisoarea XV din anexă, cu data de 6 Ianuarie.

La 1 Februarie marele duce moștenitor Alexandru pleacă la Petersburg și Todleben primi comanda supremă asupra armatei de est. Indată după aceea generalul se îmbolnăvi și plecă în concediu de boală la Petersburg. După însănătoșirea sa el primi comanda supremă asupra întregii armate de operație din Balcani și sosi prin Odessa, la 19 Aprilie 1878, la Sf. Stefano, unde se afla cartierul general. Acolo sosise marele duce Nicolai cu cartierul său la 23 Februarie, iar la 3 Martie fură semnate acolo preliminările de pace.

La 21 Aprilie 1878 Todleben scria soției sale din St. Stefano, comunicându-i că în ziua de 19 Aprilie marele duce Nicolai a primit defilarea trupelor de rămas bun și a plecat din Constantinopol cu vaporul « Livadia » în Rusia. Inainte de plecare, marele duce a fost primit în audiență de Sultan, luând și el parte la această audiență. El descrie soției sale această audiență, zicând: « In ziua următoare (adecă la 20 Aprilie) am însoțit pe marele duce la Constantinopol și am rămas surprins de mărețul aspect al orașului, care se ridică în amfiteatru. In fața noastră era palatul de iarnă al sultanului (Abdul Hamid II), o clădire albă, fermecătoare, mare și cu toate acestea așa de suavă, ca și cum ar fi fost suflată acolo. Eu am însoțit pe marele duce la sultan. Noi am debarcat din vapor și am plecat cu un echipaj de curte la palatul de vară al padișahului. Am trecut mai mult prin grădini frumoase și pe lângă câteva cimitire, umbrite de chiparoși, apoi ajunserăm în fața palatului, o construcție foarte frumoasă, de marmură albă, cu mult mai mic decât palatul de iarnă.

La intrare, sultanul a venit spre întâmpinarea noastră însoțit de Savfet-Pașa; eu i-am fost prezentat. Credeam însă că văd în omușorul acesta mic și scund pe un slujbaș al curții, și numai după ce urcarăm treptele în sus și după ce omușorul se așeză în sală și pofti pe marele duce să ocupe loc, observai că era sultanul. Incăperile interne sunt înalte și frumoase, întocmite jumătate europenește, jumătate în stil oriental; țiitoarele scării erau de sticlă, totul păstrat foarte curat. Sultanul nu vorbește franțuzește. Savfet-Pașa servește de interpret. S'a servit cafea, cu șerbet și țigarete; sultanul mi-a oferit țigareta sa ca să mi-o aprind pe a mea. Marele duce vorbea într'un ton prietenesc

și «burșicos», despre cai, femei, amestecând și ceva politică în discuție. Sultanul era foarte corect și amabil, răspundea însă evaziv de câte ori se atingea vreo chestiune mai serioasă. *El spunea că nu este un alt principe mai nenoricit ca dânsul*» [1]).

La 6 Mai Todleben scria soției sale că Turcii s'au refăcut, că dispun de o armată de 200.000 combatanți, că fortifică Constantinopolul și că Osman-Pașa comandă din nou armata turcească. In schimb armata rusească se găsea în descompunere și era roasă de boli. El avea mult de lucru cu restabilirea disciplinii. Svonurile că sultanul ar fi fost detronat nu se adeveriră [2]).

La 18 Mai îi scria, că sultanul este foarte îngrijat de vieața sa și că cu toată pacea și cu relațiile de prietenie ne găsim pe un butoi de praf, care are nevoie de o singură scânteie ca să facă explozie [3]).

La 13 Iulie Todleben se plângea că Turcii nu respectă condițiunile păcii și că din cauza aceasta nu poate fi încă vorba de o reîntoarcere a trupelor în patrie. Pretutindenea se vorbește de jefuiri și asasinate. Grozăveniile Bulgarilor și Grecilor sunt revoltătoare, după ce creștinii au fost liberați. Dar ce va fi când armata rusească va evacua peninsula, atunci abia vor veni Turcii cu revanșa lor [4]).

La 1 August veni ordinul de îmbarcare a trupelor. Bucurie indescriptibilă. Urmau să fie îmbarcate 102 batalioane, 52 escadroane și 300 tunuri, la un loc 83.000 de oameni. Peste 10.000 de Turci veniră la debarcader ca să asiste la plecarea Rușilor. Inainte de plecare Todleben a fost invitat la masă la sultan; serviciul era splendid, mâncarea proastă iar muzica îngrozitoare [5]).

La 15 Septemvrie Todleben era la Livadia pentru a raporta împăratului. De acolo scria soției sale că atât împăratul cât și împărăteasa erau foarte grațioși față de el. Situația politică era de așa natură, încât reclama ca, cu toate că un nou război nu

[1]) Scrisoarea XVIII din anexă, cu data de 21 Aprilie 1878.
[2]) Scrisoarea XIX din anexă, cu data de 6 Mai 1878.
[3]) Scrisoarea XX din anexă cu data de 18 Mai 1878.
[4]) Scrisoarea XXII din anexă cu data de 13 Iulie.
[5]) Scrisoarea XXIV din anexă, cu data de 12 August.

era de temut, totuşi trupele ruseşti să intervină din nou în Bulgaria contra intrigilor din partea Englezilor şi Turcilor. De aceea Todleben plecă încă în aceeaşi zi la Burgas şi de acolo la Adrianopol [1]).

La 22 Septemvrie Todleben scria soţiei sale din Adrianopol, unde îşi avea cartierul său general, că Turcii se lasă foarte greu când este vorba de a aduce la îndeplinire condiţiunile de pace. Ei sunt indispuşi faţă de Englezi şi umblă după prietenia Ruşilor. Totul depinde de întorsătura pe care o va lua răscoala din Albania, unde insurgenţii protestează contra hotărîrilor congresului din Berlin cu privire la frontierele Serbiei şi ale Muntenegrului. Pe de altă parte Bulgarii tind la unirea Rumeliei cu principatul lor, respingând orice participare a Porţii la administraţia nouii provicii autonome. « Congresul dela Berlin a lăsat multe chestiuni nesoluţionate; domnii erau nervoşi, aveau nevoie de odihnă şi agrement; ei se grăbiră să meargă la băi — acum trebue să ne batem noi capul cu soluţionarea lor ».

Pe străzile gloduroase ale Adrianopolului nu se poate arăta, fără ca lumea compusă din Turci, Greci, Bulgari, Armeni şi Evrei spanioli să nu se uite la el ca la o minune şi să nu se ia după el. Bulgaria şi Rumelia vor rămâne pierdute pentru Turcia pentru totdeauna, numai în cazul când noi nu le vom lua sub scutul nostru. Populaţia a ajuns la cunoştinţa libertăţii, trebue să i se lase timp şi să i se dea mijloacele necesare ca să-şi poată organiza apărarea ţării. După retragerea noastră din Constantinopol, Bulgarii părăsesc în massă satele şi se aşează în Rumelia. După ce au gustat timp de opt luni de zile scutul administraţiei noastre, nu mai vor să rămână sub regimul turcesc. Cu puterea emigranţii nu pot fi reţinuţi; ei sub nici o condiţie nu vor să rămână, cu toate încercările noastre de persuasiune. Ei zic: « Impuşcaţi-ne, căci noi preferim să murim de gloaneţele voastre, decât să fim spânzuraţi de Turci! » [2])

La 12 Octomvrie Todleben scria soţiei sale că este în interesul cauzei ca trupele să mai rămână în Balcani pentru a ţinea în

[1]) Scrisoarea XXV din anexă, cu data de 15 Septemvrie.
[2]) Scrisoarea XXVI din anexă, cu data de 22 Septemvrie.

frâu fanatismul şi pofta de răzbunare a Turcilor. Pastorul anglican din Adrianopol îi spunea că Turcii au un suflet bun, dar ei se prefac în fiare sălbatece îndată ce li se dă mână liberă. După o robie de 400 de ani, Bulgarii ajung încetul cu încetul la conştiinţa libertăţii şi puterii lor. In urma unor măsuri înţelepte, Bulgarii vor fi în câteva săptămâni în stare de a-şi apăra singuri independenţa lor. Atunci vor putea pleca şi Ruşii [1]).

La 25 Octomvrie Todleben scria că a făcut o călătorie în regiunea dintre Adrianopol şi Constantinopol pentru a vizita trupele şi a observat de aproape emigrarea populaţiei. Cu niciun mijloc oamenii nu pot fi reţinuţi la vetrele lor. Peste 20.000 de creştini au trecut prin Adrianopol. Turcii văd pe Ruşi cu ochi răi, bănuindu-i că îndeamnă populaţia să emigreze. In satele părăsite Turcii comit jafuri şi omoruri [2]).

La 15 Noemvrie Todleben se plângea soţiei sale că întâmpină mari greutăţi din cauza corupţiei în armata rusească, unde câţiva vor să se întoarcă în Rusia cu buzunarele pline. S'a încercat chiar de a face pe marele duce Nicolai să creadă că Todleben ar ţese intrigi contra lui. La Filipopol a fost primit de populaţie cu mare entuziasm. Numeroasele delegaţiuni i-au spus net: « Noi vom face tot ce porunciţi. Dacă veţi fi nemulţumiţi cu noi, daţi ordin să ne împuşte. De Turci nu ne mai lăsăm să fim pângăriţi, noi nu vrem să ne salvăm numai vieaţa, ci şi sufletele ». Văduvele din localităţile desrobite de Turci se plânseră comisiunei europene zicând: « Toţi câţi în ţara noastră aveau un grad oarecare de cultură şi inteligenţă, au fost spânzuraţi şi nimiciţi de Turci ». Todleben trimitea Impăratului rapoarte săptămânale în fiecare Vineri. « *Această corespondenţă* — zice Todleben — *va cuprinde odată pentru istoria războiului şi a politicii multe lucruri importante* ». Parada cu ocazia aniversării căderii Plevnei a fost comandată de Skobeleff. Cu această ocazie împăratul distinse pe Todleben numindu-l şef al regimentului de grenadieri. *Marele duce Nicolai i-a răspuns în mod foarte grobian la telegrama de felicitare, precum nici nu*

[1]) Scrisoarea XXVII din anexă, cu data din 12 Octomvrie.
[2]) Scrisoarea XXVIII din anexă, cu data de 25 Octomvrie.

se aștepta de altfel dela « un om rău crescut cu inima îngustă ». Este de necrezut cum doi frați pot să semene așa de puțin unul cu altul [1]).

La 27 Decemvrie Todleben comunică soției sale că a petrecut Crăciunul la Filipopol, în familia generalului Stolypin. S'a făcut un pom de Crăciun pentru 40 de copii bulgari. Dela împăratul a primit o scrisoare foarte cordială. In vieața politică este multă nesiguranță. Sultanul continuă cu exilările, nimeni nu este sigur de ziua de mâine. Cabinetele europene sunt pline de invidie și gelozie pe urma izbândei rusești. Chiar Germania se îndepărtează de Rusia [2]).

Ultima scrisoare a fost trimisă din Adrianopol la 27 Ianuarie 1879. Todleben vestea pe soția sa că așteaptă semnarea tratatului definitiv de pace și capitularea Podgoriței pentru a da ordinul de evacuare a trupelor de ocupație. El se teme că la retragerea armatelor rusești, populațiunea creștină va emigra, fiindcă nu voește să se supună din nou Turcilor. Ofițerii și soldații sunt foarte bucuroși de a se putea întoarce în patrie. Și el speră să fie de Paști la Petersburg [3]).

Cu aceasta se încheie seria scrisorilor lui Todleben.

---

[1]) Scrisoarea XXIX din anexă cu data de 15 Noemvrie.
[2]) Scrisoarea XXX din anexă, cu data de 27 Decemvrie.
[3]) Scrisoarea XXXI din anexă, cu data de 27 Ianuarie 1879.

ANEXE

I

Bukarest, d. 12. September 1877

Heute bin ich um 1 Uhr Nachmittag glücklich hier angelangt, nachdem ich 5 Tage und Nächte unterwegs gewesen. Es ist schon Mitternacht, ich habe noch keinen Augenblick Erholung gehabt, kann schnell nur einige Zeilen schreiben. Die Stadt habe ich sehr verschönt gefunden. Baron Alvensleben (der deutsche Generalkonsul) hat mich besucht. Morgen früh fahre ich mit dem General Skobeleff nach Simnitza und hoffe übermorgen im Hauptquartier Gorna-Studena einzutreffen. General Skobeleff war krank, hielt sich deshalb einige Zeit in Bukarest auf und kehrt morgen wieder zur Armee zurück. Es war ein recht angenehmer Zufall, mit ihm hier zusammenzutreffen, da er mit den Verhältnissen genau bekannt ist. Auf unserer bevorstehenden Fahrt wird er mir gewiss noch viel Interessantes mitteilen. Skobeleff und viele andere, denen ich hier begegnet, sagen, dass man mich mit grosser Ungeduld in der Armee erwartet. Gott gebe, dass die Verhältnisse mir gestatten möchten, die Erwartungen zu rechtfertigen, damit ich meine Aufgabe ehrenvoll vollführe.

II

Gorna-Studena, d. 17. September 1877

Nun bin ich glücklich hier eingetroffen, aus Rustschuk hatten mich an der Donau einige türkische Granaten begrüsst. Ich war anfangs sehr müde von der angestrengten Reise und von den vielen Erzählungen, welche ich von den barmherzigen Schwestern, von den Offizieren und Soldaten vernahm; die Mitteilungen konnten natürlich keinen angenehmen Eindruck machen. Gleich nach meiner Ankunft meldete ich mich dem Grossfürsten und darauf dem Kaiser, der mich sehr herzlich und freundlich empfing. Der Kaiser lebt in einem kleinen Zimmer dort steht sein Bett, ein einfacher Schreib-Tisch und einige Feldstühle. Im selben Häuschen wohnen der Kriegsminister, der Graf Adlersberg

und Soworow. Im Hofe ist ein grosses Zelt aufgeschlagen, in welchem gespeist wird, weiterhin stehen die Zelte der Suite. Ich habe mein Zelt in der Nähe desjenigen des Grossfürsten aufgeschlagen. Wir haben den Balkan vor uns, auf den Bergen ist seit gestern viel Schnee gefallen. Gestern war ein Kriegsrat bei dem Kaiser, an welchem ich teilnahm. Morgen früh gehe ich nach Plewna, um dort die notwendigen Anordnungen zu treffen. Die Sache glaube ich zu verstehen, und bin fest überzeugt, mit den Türken fertig zu werden, wenn man mir die notwendige Autorität über die Truppen geben würde, dh. soll ich nur als Ratgeber hingehen, werde ich nicht viel leisten können, da alles von der Ausführung abhängt. In Plewna werde ich längere Zeit bleiben und dann nach Schipka gehen. Es fehlt die Einheit des Kommandos. Der Kaiser sieht sehr leidend aus. Er soll bisher wohl gewesen sein. Sein Leiden war mehr moralisch. Vor einigen Tagen hat er einen heftigen Fieberanfall gehabt und verlässt infolgedessen nicht das Zimmer. Er ist liebevoll und gütig wie immer, ritterlich. Wenn Alle so wären, wie er, würde es besser gehen.

III

Lager bei Plewna, d. 22. September 1877

Vergangegen Sonntag verliess ich Gorni-Studena und langte gegen 12 Uhr in Poradim vor Plewna an, meldete mich dem Fürsten Karl von Rumänien, speiste bei ihm im offenen Felde und fuhr mit ihm vor Plewna, wo der Grossfürst Nicolai angekommen war. Ich besah sogleich einen Teil der Position der Türken und unsere vorgeschobenen Batterien, welche auf die feindlichen Redouten feuerten. An den beiden nächsten Tagen fuhr ich fort, unsere Stellung zu besichtigen, auch den Teil, den die Rumänen besetzt haben. Bei den rumänischen Reserven fand ich den Fürsten Karl und den Grossfürst Nicolai; es wurde in einem Zelt gefrühstückt, die Musik spielte. Don Carlos war anwesend und viele ausländische Offiziere, auch Gaillard, ferner Baron Lignitz. Gestern besuchte ich den linken Flügel bis zum Wid; eine türkische Redoute schoss mit Granaten recht gut, sie platzten zwischen uns, doch hatten wir keinen Verlust. Der Grossfürst und wir bivouakiren im freien Felde, speisen unter freiem Himmel; ich habe vorläufig ein kleines Zelt in Bukarest gekauft, das ziemlich warm hält, es ist freilich so eng, dass ich mich kaum umdrehen kann, die Hälfte nimmt mein unbequemes Feldbett ein. Morgen reist der Grossfürst nach Gorni-Studena zurück. Ich bleibe hier als Kommandeur der West-Armee und Gehilfe des Fürsten Karl von Rumänien, einem sehr liebenswürdigen und klugen Prinzen von Hohenzollern. Ausser dem 4. und 11. Armeekorps erwarte ich das Gardekorps und eine Grenadier-

division, ich werde alsdann 100.000 Bajounette haben und 10.000 Kavallerie. Der Feind hat gegen 80.000 Mann und erwartet Verstärkungen, seine Position ist sehr stark befestigt. Du kannst Dir denken, was ich in diesen Tagen empfunden habe: ein so bedeutendes Commando ohne Stab, ohne Gehilfen, ohne noch das Terrain zu kennen, welches eine Ausdehnung von mehr als 7 Meilen hat. Ich organisiere jetzt meinen Stab: Chef desselben ist Fürst Imere Imeritinski, den ich mir selbst gewählt, Chef der Cavallerie General Gurko, der heute erst angelangt ist und auch noch das Terrain studieren muss. Der famose Skobeleff kommandiert auch unter mir, Gott gebe Glück, die schwierige Frage mit Erfolg zu entscheiden. Die bisherigen Misserfolge haben die Türken ungewöhnlich encouragirt. Die Verluste im 11. und 4. Corps sind so gross, dass beide zusammen kaum ein Corps ausmachen. Wenn der Grossfürst fort ist, werden wir einige Tage von Tee und Kaffee leben, bis ich meine Wirtschaft eingerichtet habe. Man muss sich an alles gewöhnen und lebt sich allmählich ein.

IV

Lager vor Plewna, d. 30. September 1877

Der Grossfürst verliess das Lager am 24. September, von diesem Tage an kommandiere ich als Gehilfe des Fürsten Karl von Rumänien die russischen Truppen. Es ist mir eine recht schwere Aufgabe geworden, hier nach den bedeutenden Verlusten, welche die Truppen bisher erlitten und auf die Hälfte reduzierten, einen Erfolg zu erkämpfen. Die 1. und 3. Gardedivision sind angelangt, der Feind hat indessen bedeutende Verstärkungen erhalten und ist nummerisch stärker als wir. Unsere Position ist eine sehr ausgedehnte, ich brauche mindestens 3 Tage, um dieselbe abzureiten. Doch der grösste Feind ist das schlechte Wetter: Schnee, Kälte und Regen, die Wege sind bodenlos. Ordonnanzen, selbst Kosaken, die zu mir kommen, verirren sich in dem hügelartigen Terrain, das gar keine Anhaltspunkte hat, und verbringen oft die Nacht im offenen Felde, ohne den Weg zu finden. Oberst Laskowsky sollte gestern nur eine Meile zurücklegen und brauchte dazu mehr als 12 Stunden, er war gezwungen, in der Nacht halt zu machen und die Morgendämmerung abzuwarten. Der Schmutz auf den Wegen ist unglaublich. Ich bewundere unsere braven Soldaten, mit welcher Ruhe und Resignation sie alle Leiden ertragen. Die Zahl der Kranken nimmt bedeutend zu; es fehlt an Proviant und Heu, die Pferde sind in einem kläglichen Zustand und stürzen täglich. Unter solchen Umständen habe ich das Kommando übernommen. Ich wohne in einer erbärmlichen Erdhütte, mit einem Fenster ohne Glas, es ist feucht, dunkel, tritt man heraus, so versinkt man im Schmutz, ich

ziehe es vor, selbst bei Regen und Wind im Freien zu sein, um nicht zu erkranken. Mit meinem Stabe speise ich in einer Kirkisenkibitka; um zu derselben zu gelangen, muss man durch den grundlosen Schmutz waten. Unsere Kost ist eine sehr magere, oft haben wir kein Fleisch, von Kartoffeln oder irgend einem Gemüse haben wir schon lange keine Ahnung. Wir sind zufrieden, wenn es uns gelingt, einige Flaschen sauren Landwein zu erhalten.

Ich bin schon einige Male im Feuer gewesen. Die Türken verhalten sich jetzt ziemlich ruhig, es scheint, dass sie auch an Mangel leiden. Den Gefangenen und Deserteuren liess ich Brot geben; sie küssten dasselbe und fielen zu Boden aus Erkenntlichkeit, da sie glaubten, ich würde sie aufhängen lassen. Es ist traurig, dieses Elend anzusehen; zwei Werst von meinem Hauptquartier steht der Fürst Karl von Rumänien, er hat ein wohnliches Häuschen mit Fensterscheiben und Ofen, auf dem Hofe ist ein Zelt aufgeschlagen. Ausser den Rumänen sind in seinem Stabe viele ausländische Offiziere, Gaillard, Lignitz, Baron Wedel etc. Der Fürst ist ein sehr liebenswürdiger Mann, ich stehe mit ihm im besten Verhältnis. Morgen reite ich zur Garde, die ich auf zwei Tagesmärsche seitwärts vorgeschoben habe, dort erwartet mich der Generaladjutant Gurko, der in der Westarmee die Cavallerie kommandiert. Ich beabsichtige mit ihm eine Rekognossierung zu unternehmen und werde nach einigen Tagen wieder zurück sein. Der Widerstand des Feindes besorgt mich viel weniger als der Mangel an Proviant.

V

Lager vor Plewna, d. 5. Oktober 1877

Am ersten Oktober war ich bei der Garde, die in einer sehr schönen Gebirgsgegend steht. Die Bivuoaks in einer langen Schlucht gewährten einen sehr poetischn Anblick. Wir langten erst am Abend am Lagerfeuer an, der Mond beschien die Schlucht und das Balkangebirge, das dicht mit Schnee bedeckt war. Ich hatte zwei gebratene Hühner mit, die teilte ich im Stabe des Fürsten Woronzow—die Herren hatten nichts zu essen. Ich nächtigte mit dem Fürsten Imeritinzky in einem verlassenen türkischen Häuschen aus Stroh, den Sattel unter dem Kopfe. Am Morgen nach einer sehr kalten Nacht, welche die Umgebung weiss gefärbt hatte, schafften mir die Kubanschen Kosacken, die meine Leibgarde bilden, ein Glas Tee. Diese Leute sind unbezahlbar—Mohamedaner zuverlässig, gescheit, besorgt wie Kinderwärterinnen, sie wickelten mich in eine dicke Decke ein, damit ich nicht friere, dabei sind sie riesig anspruchslos und tollkühn dem Feinde gegenüber. Wenn geschossen wird, so reiten sie vor, um den Schuss auf sich zu lenken und den Chef zu decken.

Am 4. Oktober machte ich eine Rekognossierung bei Plewna und fasste meinen Entschluss. Gurko ist vom Hauptquartier zurück, meine Bedingungen sind meistenteils erfüllt. Mein Plan ist nicht leicht auszuführen, auf unsere Intendantur rechne ich nicht mehr, alles leere Versprechungen. Ich habe endlich ein Häuschen bezogen, bin glücklich, ein kleines Stübchen zu haben, in welchem ich frei atmen kann. Die Kellerluft der Erdhütte bei dem schlechten Wetter war unerträglich, mein ganzer Stab war erkrankt, ich hielt mich noch.

Mit dem Fürsten von Rumänien und seiner Umgebung bin ich in den besten Verhältnissen. Heute war ich bei ihm zum Frühstück. Es ist sonderbar, sich plötzlich in einen europäischen Kreis versetzt zu sehen; die Musik spielte verschiedene Stücke aus den beliebtesten Opern. Gestern machte ich mit General Skobeleff eine 6 stündige Rekognossierung vor Plewna, die feindlichen Vorposten feuerten auf uns. Wir besichtigten nochmals das Terrain für unsere Operationen, und ich erteilte definitive Befehle. Ich habe das Feuer unserer Batterien konzentrieren lassen; jetzt schiessen mit Salven 100 Kanonen bald auf diese, bald auf jene türkischen Redouten. Die Türken werden hierdurch immer wieder alarmiert. Ich fange an, ihnen den Aufenthalt in Plewna etwas ungemütlich zu machen. Die Hauptsache ist: keine Zeit zu verlieren, tätig und vernünftig zu sein, nicht jeden Augenblick einen anderen Plan zu fassen, sondern seine Absichten energisch durchzuführen. Welche Schwierigkeiten zu überwinden waren, bis ich meine gegenwärtige Stellung erkämpfte, ist unglaublich, es scheint mir gelungen zu sein. Ich habe die schwierigste Zeit meines Lebens durchgemacht. Jetzt hoffe ich, dass, wenn der liebe Gott uns beisteht, es gut gehen wird, alles ist wenigstens genau berechnet. Graf Moltke sagt: Erst wägen und dann wagen! Das erste ist bereits geschehen, jetzt will ich wagen!

VI

Lager vor Plewna, d. 15. Oktober 1877

Am 12. Oktober wurden die ersten Bewegungen gemacht, um Plewna zu zernieren, die Communikationslinie der Türken, die Chaussee nach Sofia, zu besetzen und den Feind in Plewna festzuhalten, damit General Gurko auf dem Wege nach Sofia mit wenigen Türken zu kämpfen hat. Um 7 Uhr morgens wurde gegen Plewna eine heftige Kanonade eröffnet, eine Batterie von 40 Kanonen war in der Nacht gebaut und armiert worden, sie beschoss ganz unerwartet die empfindlichste Position der Türken und zerstörte ihre Arbeiten. Der Feind glaubte an einen Sturm Plewnas und schickte keine Truppen dem General Gurko entgegen. Auf diese Weise gelang es, den Zweck ohne Blutvergiessen zu erreichen. Man hat bisher hier so unsinnig gestürmt, dass dadurch die

Armee, ohne Resultate zu erlangen, schon sehr eingeschmolzen war. Ich widersetzte mich diesen Stürmen, welche von vielen verlangt wurden, und habe auf diese Weise mir die Truppen zu wichtigeren Operationen erhalten.

Einige wichtige Punkte sind genommen worden, freilich mit grossen Opfern. Ein Jägerregiment hat über 1000 Mann verloren, der Sturm wurde jedoch abgeschlagen, die zweite Gardedivision und Schützenbrigade bemächtigten sich des Punktes nach zehnstündigem heftigen Kampfe, der Verlust beträgt über 3000 Mann. Die Garde schlägt sich wie die Löwen. Die Verwundeten sind meistenteils in sehr gehobener Stimmung. Gestern langte der Kaiser in Poradin an und besuchte hier die Verwundeten, er war sehr gnädig gegen mich. Heute besuchte er eine Batterie, von der das Bombardement Plewnas zu sehen war, ich hatte die gefahrloseste Stelle gewählt. Der Kaiser frühstückte auf der kleinen Batterie und lud die Suite und Offiziere von der zweiten Division ein. Er sass an einem kleinen Feldtisch mit dem Grossfürsten Nicolai und dem Fürsten von Rumänien, sowie meine Wenigkeit. Die übrigen Herren nahmen das kalte Frühstück auf dem Rasen ein. Es war ein schöner, warmer Tag, unsere Kugeln und Granaten waren gut gezielt und müssen den Türken sehr unangenehm gewesen sein.

Das Stürmen habe ich untersagt, weil der letzte Sturm von Gorni-Dubnik 3500—4000 Mann Tote und Verwundete gekostet hat. Wenn es Gurko gelungen sein sollte, Telisch durch eine Artillerieattacke zu nehmen, so haben wir einen guten Schritt vorwärts gemacht, da alsdann der Feind von seiner Verbindung mit Sofia ganz abgeschnitten ist. Jetzt beabsichtige ich, ihm den Weg nach Widin und Rachowa zu verlegen. Sollte Osman Pascha an Proviant fehlen, so wird er gezwungen sein, sich durchzuschlagen oder sich zu ergeben. Hat er im Gegenteil noch viel Proviant, was wir nicht genau wissen, da die Bulgaren den Türken dienen und garkeine Spione zu haben sind, so kann die Sache sich noch in die Länge ziehen, denn zu einer Belagerung sind Belagerungsgeschütze nötig, 30 statt 200. Die Position der Türken ist so umfangreich, dass ihre Reserven nicht im Bereich des Geschützfeuers stehen. Eine regelmässige Belagerung mit 200 Belagerungsgeschützen würde mindestens 6 Wochen verlangen. Mein Stab besteht aus einem musterhaften Kreise tüchtiger Offiziere, sie haben alle vollauf zu tun, auch zwei recht charmante rumänische Offiziere sind darunter und Baron Lignitz, der vom Kaiser Wilhelm den Pour le mérite erhalten. Der Stab des Kaisers ist mit meiner Tätigkeit sehr zufrieden, sie erwarten von mir sehr viel. Man kann nicht mehr leisten, als nach den Umständen möglich ist. Es ist viel versäumt worden und die Jahreszeit inzwischen schon sehr vorgerückt.

Die Leitung der Operationen in der Nähe zweier Hauptquartiere, ausser dem meinigen, ist freilich jetzt viel schwieriger geworden, da man oft in der ruhigen Auffassung der Verhältnisse gestört und die

ganze Leistungskraft, die so notwendig für dar Gelingen ist, oft zersplittern. muss. Doch hoffe ich, dass es mit Gottes Hilfe gehen wird. Nur keine unsinnigen Stürme! Es gehört mehr Mut dazu, sich den unvernünftigen Unternehmungen zu widersetzen und nach einem reiflich überlegtem Plane systematisch zu handeln, als blindlings zum Sturme zu gehen, der dem Feinde sehr genehm ist und unesre Kräfte rersplittert. Die ganze Frage besteht jetzt darin: Für welche Zeit hat Osman Proviant, feht es daran, so führt eine enge Zernierung zum Zweck ohne bedeutende Verluste.

VII

Lager vor Plewna, d. 25. Oktober 1877

Der Feind ist nun vollständig umringt, die Kommunikation mit Sofia und Widin gänzlich aufgehoben. Mit Batterien und Laufgräben bin ich von der Ostseite näher gerückt. Diese Arbeiten wurden stets in der Nacht angelegt, beim Anbruch des Tages konnte ein überraschendes Feuer von 30—40 Kanonen eröffnet werden, wo man es nicht erwartete. Wir haben entschieden das Übergewicht erlangt. Die Türken halten sich in der Defensive, ich lasse gegen sie fortwährend demonstrieren, damit sie glauben, dass wir stürmen wollen, was in unserem Interesse ist, da ihr furchtbares Gewehrfeuer uns grosse Nachteile und Verluste zufügen kann. Wenn die Türken ihre Gräben und Redouten mit Mannschaften füllen und ihre Reserven im Anmarsch sind, dann lasse ich Salven von 100 und mehr Kanonen geben. So suche ich unsererseits Verluste zu vermeiden, den Feinden jedoch täglich Verluste beizubringen.

Es scheint sich zu bestätigen, dass Osman Pascha für Verproviantierung reichlich gesorgt hat, dann kann die Geschichte noch ziemlich lange währen und vielleicht noch Hilfe von Aussen erscheinen. Dass will man bei uns zwar nicht glauben, worauf man jedoch nach meiner Ansicht gefasst sein und Massregeln treffen muss. Man muss nie den Feind unterschätzen und sich durch angenehmste Hoffnungen täuschen lassen.

Der Kaiser ist stets sehr gnädig gegen mich, der Grossfürst Nicolai und sein Stab können micht nicht leiden, obgleich sie äusserlich bemüht sind, recht liebenswürdig zu sein. Ich bin jedoch so glücklich, das Vertrauen der Armee zu besitzen. Fürst Karl von Rumänien besucht mich recht oft, ich lerne ihn immer mehr schätzen. Gaillard ist sein ständiger Begleiter.

VIII

Lager bei Plewna, d. 6. November 1877

Plewna ist seit dem 12. Oktober vollständig zerniert, wir sind mit unseren Trancheen und Batterien allmählich nöher gerückt. Auf der

Chaussee nach Lowtscha liess ich die ersten Abstufungen des grünen Berges besetzen, nachdem vorläufig 10 Kanonen dorthin gerichtet waren. Das Detachement kommandiert General Skobeleff, ein Held, wie es selten einen gibt, aber ein Mann ohne Glauben, ohne Gesetz. Der Punkt war den Türken sehr wichtig, sie leisteten also, wie ich es erwartet hatte, hartnäckigen Widerstand, wobei sie ein Gewehrfeuer eröffneten, welches das Terrain mit einem Hagel von Kugeln überschüttete. Es schien, als wenn die Kugeln aus einer Maschine unaufhörlich geschleudert würden. Der Punkt wurde ungeachtet dessen eingenommen und befestigt. Die Türken setzten sich 200 Schritt von uns fest, wurden einige Mal mit dem Bajonett hinausgeworfen. Jetzt ist alles ziemlich ruhig. Ich enthalte mich positiv der Stürme und will ruhig abwarten, bis der Hunger Osman zwingt, sich durchzuschlagen oder zu ergeben. Für den ersten Fall sind alle Massregeln getroffen. Ich kann mir denken, wie unruhig man in Petersburg ist, doch muss mann Geduld haben, wie die deutschen Armeen vor Metz und Paris.

Die Hoffnung, dass bald Frieden sein wird, ist recht trügerisch. Mit der Einnahme und Entscheidung in Plewna ist das Ende des Krieges nicht da. Die Türken besitzen noch bedeutende Mittel und Kräfte, werden von den Engländern beständig unterstützt, sie haben die Verbindung zum Meer und erhalten alles Notwendige rascher als wir.

IX

Lager bei Plewna, d. 16. November 1877

Gestern Abend kehrte ich zurück, nachdem ich in 4 Tagen die Runde um Plewna gemacht und Anordnungen getroffen, die Zernierung noch mehr zu verengen. Den dritten Tag nächtigte ich bei den Rumänen im Lager. Da sie mir untergeordnet sind, machte ich gleichzeitig die Inspektion ihrer Aufstellung. Zu Mittag und zum Frühstück spielte eine sehr gute Musik. Die Generäle und der Stab empfingen mich mit grossen Ehren. Es ist ganz angenehm, zur Abwechselung wiedereinmal unter Ausländern zu sein. Die Rumänen sprechen alle sehr gut französich, alle Befehle von mir werden in französischer Sprache gegeben. Sie sind den Franzosen überhaupt sehr ähnlich, auch ihre Uniform erinnert sehr an die französiche Armee. Heute war der Kaiser abermals auf der Position, man konnte Plewna ganz deutlich sehen, da die Luft selten rein und durchsichtig war. Es wurde gefrühstückt, die Musik spielte und unsere Batterien feuerten auf das unglückliche Plewna.

Hier ist alles so ziemlich unverändert, es werden beständig neue Redouten von uns gebaut, um den Durchbruch unmöglich zu machen.

Ich komme eben vom Grossfürst Nicolai, bei welchem ich zu Mittag war. Ich fürchte, dass General Gurko, der gegenwärtig von meiner

Armee abgeteilt — direkt unter dem Grossfürsten steht, zu weit vorgeht. Erst müssen wir mit Plewna fertig werden, bevor man weitergeht. Nach einigen Erfolgen will man wieder Feuerwerk machen, man kann sich dabei leicht die Finger verbrennen. Bisher ging alles nach einem reiflich überlegten Plane, jetzt will man rascher handeln als es möglich ist. Es gibt Leute, die trotz der erlebten bitteren Erfahrung nicht weiser werden. Ich tue mein Möglichstes, um zurückzuhalten.

X

Plewna, den 1. Dezember 1877

Plewna ist gefallen! Ich war überzeugt, dass Osman Pascha einen Versuch machen würde, sich durchzuschlagen. Unsere Zernierungslinie war 70 Werst. Die Hauptaufgabe war also, rasch an jedem Punkte 40—60 Bataillone vereinigen zu können. Ich hatte alle Berechnungen gemacht, alles war genau schriftlich befohlen worden. Um ein jedes Missverständnis zu vermeiden und mich an Ort und Stelle zu überzeugen, wie die Konzentrierung der Truppen praktisch ausgeführt werden kann, machte ich am 21. die Runde um Plewna. Dabei wurden alle Truppenteile mit dem Terrain und ihren Aufgaben bekannt gemacht. Jeder vorkommende Fall war vorauszusehen. Der Absicht, die Truppen hier zu verringern, setzte ich mich energisch entgegen, ich war des Erfolges gewiss, wenn man nur Ausdauer hat und nicht alle Tage mit anderen Plänen kommt. Man wollte Stürmen, um ein Ende mit Plewna zu machen, ich stemmte mich entschieden dagegen und gestattete es nicht. Wir hätten 10—20.000 Mann verlieren können, ohne des Erfolges gewiss zu sein. Die Armee wäre infolgedessen desorganisiert, Osman hätte hinausgehen können, da die Blockade aufgehört, denn die Armee wäre nach so starken Verlusten unfähig gewesen, weiter etwas zu unternehmen. Ich blieb heiter und unerschütterlich, denn alles, was man vorgab, schien mir Kinderrei zu sein.

Am Abend des 27. November erhielt ich von den Batterien und den Vorposten, auch von einigen Gefangenen, Nachrichten, die deutlich darauf hinwiesen, dass Osman alle Vorbereitungen zum Durchgriff trifft. Die ganze Nacht wurde telegrafiert, ich setzte alle Kommandeure in Kenntnis und traf alle Anordnungen zur Konzentration der Truppen jenseits des Wids. Plewna erschien erleuchtet zu sein, man sah in verschiedenen Richtungen in der Nacht rote Laternen, die Türken hatten aufgehört zu schiessen. Mit Anbruch des 28. November hörte man Kanonendonner und Gewehrfeuer am linken Ufer des Wids. Es gelangten Berichte von General Ganetzky an, dass er angegriffen wäre. Um 9 Uhr morgens, nachdem ich alle Anordnungen getroffen, setzte ich mich mit meinem Stabe zu Pferde und befahl auf der ganzen Linie vorzugehen und die feindlichen Positionen östlich von Plewna, d. h.

am rechten Ufer zu besetzen, falls der Feind dieselben verlassen hat oder unbedeutende Kräfte zurückgelassen hätte. Der Grossfürst kam auch herausgeritten. Unsere Truppen nahmen ohne Widerstand die türkischen Redouten ein. Das Kanonengewehrfeuer jenseits dauerte an. So gelangten wir bis Plewna, ritten in dies Stadt hinein und weiter über Berge und Täler zum Wid, nachdem einige türkische Batterien vor uns sich ergeben hatten. Jenseits des Wids erreichten wir das Schlachtfeld, auf welchem Leichen von Menschen und Pferden lagen. Die Türken hatten die dritte Grenadierdivision attackiert, im ersten Anlauf einen Laufgraben besetzt und 6 Kanonen genommen. Die nahende Reserve ergriff die Offensive nahm den Laufgraben und die Kanonen zurück und eröffnete ein so starken Feuer, dass die Türken in die Schlucht nach Plewna gedrängt wurden und die Waffen niederlegten. Es wurde von uns ein Parlamentär geschickt, Osman ergab sich auf Gnade und Ungnade. Der Enthusiasmus der Truppen war ein unbeschreiblicher. Wir ritten über die Brücke in der Richtung nach Plewna zurück. Dort zog sich ein langer Transport von Fuhren mit Verwundeten und Lebensmitteln. Osman hatte die Absicht gehabt, nach Widin durchzubrechen. Weiterhin standen Massen von Türken, die Waffen und Patronentaschen hatten sie weggeworfen.

Osman Pascha sass verwundet am Fusse in einer Kalesche, ihm gegenüber sein Arzt, der französisch sprach. Der Grossfürst begrüsste ihn. Ich hatte gleich darauf eine längere Unterredung, wir riefen ihm zu: « Bravo, bravo Osman Pascha! » Er schien sehr gefasst zu sein und hatte selbst einen angenehmen, freundlichen, höchstsympathischen Ausdruck in seinem Gesicht, schöne, energische, doch gutmütig kluge Augen, er ist ein Mann von 40 Jahren, mittleren Wuchses mit einem schwarzen kurzen Bart; er trug eine blaue Uniform mit Tresse auf den Ärmeln ohne Dekorationen. Als ich mit ihm sprach, sagte er mir durch den Dolmetscher: « Alle Tage sind nicht gleich glücklich! Ich machte, was ich konnte, ich bin glücklich, verwundet zu sein! ». Weiter bis Plewna war die türkische Armee in Gruppen zusammengedrängt. Wir ritten wieder durch die Stadt, die von unserer Infanterie besetzt war. Ich liess bei den Moscheen und beim Harem Osmans Wachen stehen, seine Damen habe ich nicht gesehen. Es war indessen dunkel geworden, wir ritten beim Schneegestöber und in Finsterniss zurück, und langten um 9 Uhr an, ohne im Verlauf des Tages etwas genossen zu haben, nach einem Ritt von 50 Werst.

So endete dieser in der Geschichte so merkwürdige Tag. Unseren Arzt sandte ich zu Osman Pascha um ihn zu pflegen.

Am 29. war ein feierliches Te Deum bei Plewna, im Rayon der türkischen Redouten abgehalten. Ich weiss nicht, welche Aufträge ich erhalten werde, denn die Armee wird in verschiedenen Richtungen verteilt, um die anderen Positionen zu verstärken. Beim Grossfürsten attachiert zu sein, ist keine angenehme Perspektive. Werde

warten, was kommt. Man muss sich in die Verhältnisse fügen. An baldigen Frieden glaube ich nicht, die Kräfte der Türken sind noch nicht erschöpft. Wir werden noch Arbeit genug mit Ihnen bekommen.

Der Kaiser, welcher dem Te Deum beigewohnt, legte nach demselben dem Grossfürsten den Georgen I. Klasse um den Hals, gab mir den Georgen 2. Klasse, indem er mich küsste und mir dankte. Darauf ritt er nach Plewna, dort wurde in einem reinlichen, gut erhaltenen Hause ein Frühstück serviert und Osman Pascha dem Kaiser vorgeführt. Er hatte einen leidenden Ausdruck in seinem Gesicht und war sehr ernst und ergeben in sein Schicksal. Der Kaiser sagte ihm, dass er ihm gestatte, nach der tapferen Verteidigung seinen Säbel zu tragen und fügte hinzu, er würde es in Russland gut haben. In Plewna liegt eine Masse von verwundeten und kranken Türken, in den Häusern liegen noch zahllose Leichen, die man noch nicht beerdigt hat. Die Stadt ist schrecklich schmutzig, die Bulgaren bezeichneten kein besonderes Wohlgefallen, als wir einzogen, nur die Mädchen und Frauen nickten uns verstohlen freundlich zu. Die Geistlichkeit kam dem Kaiser entgegen, doch schien dies mehr eine Formalität zu sein, sie fürchten wahrscheinlich die Türken für die Zukunft, wenn wir das Land räumen.

Nach den Berichten, die ich erhalten, haben wir 50 Offiziere und 1600 Mann verloren, die Türken über 4000 Mann. Wir nahmen 10 Paschas, 40.000 Gefangene, darunter 2000 Offiziere, 77 Kanonen. Ich habe mit der Abfertigung der Gefangenen zu tun, die armen Leute bekommen wenig zu essen, da es uns selbst an Proviant fehlt. Gestern, am 30., war ich in Poradim beim Kaiser zum Frühstück, nach demselben fand ein Kriegsrat statt. Morgen reist der Kaiser nach Petersburg. Nun ist die Plewna'sche Frage beendigt, ich bin glücklich, bei dem gewünschten Erfolge dem Kaiser und Russland die Armee erhalten zu haben. Ein Sturm hätte bei allem Zweifel des Gelingens die mir anvertraute Armee unfähig für weitere Unternehmungen gemacht. « Am folgenden Tage ».

Vor der Abreise sagte mir der Kaiser, dass er mir die Armee des Grossfürsten Thronfolgers anvertraue, da der Thronfolger nach Petersburg reist. Gestern frühstückte ich zum letzten Mal in Poradim beim Fürsten Karl von Rumänien, der auch voll glücklichen Empfindens über den grossen Erfolg ist, zu welchem er und seine tapferen Truppen viel beigetragen haben. Ich lernte in ihm einen ganz hervorragenden Fürsten und Menschen wie reichbegabten militärischen Führer kennen, der gewiss sein Land zur hohen Blüte bringen wird.

XI

Brestowetz, Hauptquartier des Grossfürsten Thronfolgers d. 9. Dezember 1877

Der Kaiser hatte mir befohlen, dass ich so rasch wie möglich von Plewna abreisen sollte, um die Armee des Grossfürsten Thronfolgers

übernehmen, da jener nach Petersburg reisen würde. Am 6. Dez. verliess ich mit dem Fürsten Imeritinski Plewna in einer kleinen Britschka. Es war Schnee gefallen, der Weg war sehr schlecht, wir kamen meist nur schrittweise vorwärts. In Bulgarien nächtigten wir in der Küche eines Etappenmajors; wir nahmen dieselbe mit Gewalt ein, weil er uns in einer Erdhütte mit kranken Weibern placieren wollte. Am nächsten Tag nahm die Kälte zu und auch das Schneegestöber. Auf der einen Strecke führten uns deutsche Kolonisten aus der Umgebung Odessas, die hier die Poststationen hatten. Es war ganz sonderbar, ein echt schwäbisches Deutsch sprechen zu hören. Am folgenden Tage ging es weiter nach Brestowetz. Das Schneegestöber währte unaufhörlich fort, es war einige Fuss tief Schnee gefallen, der Wind wirbelte einem die Schneemassen entgegen, man konnte die Augen nicht öffnen, der Weg war nicht zu sehen, mit vieler Mühe langten wir endlich am Orte unserer Bestimmung an. Wir frühstückten beim Thronfolger, der uns recht freundlich empfing und erstaunt war, dass wir bei dem furchtbaren Wetter Brestowetz erreicht hatten. Der Speisesaal des Thronfolgers ist in einem sehr geräumigen Stall, in welchem 30 bis 40 Personen Platz finden. Es sind keine Fenster, also stockdunkel, am Tage werden Lichter angezündet, man glaubt in eine Katakombe zu kommen. Doch fühlt man sich bald sehr behaglich in der angenehmen Gesellschaft des hohen, liebenswürdigen Wirtes, bei dem höchtstanständigen Tone seines Stabes im Kontrast zu Nicolai Nicolajewitsch. Der Tisch ist einfach mit silbernen Tellers und Bechern serviert, das Essen einfach, aber sehr gut. Um 7 Uhr wird zu Mittag gespeist, man bleibt lange zusammen.

Brestowetz ist ein kleines türkisches Dorf, gelegen in einer bergischen, waldigen Gegend, zwischen der Donau und Bela, 40 Werst von Rustschuk; es gibt nur wenig Häuser, die nicht unterirdisch sind. Ich bewohne ein Häuschen aus Flechtwerk mit Lehm bestrichen, durch einige Ritzen kann man die Umgebung beobachten. Das Zimmer ist so niedrig, dass man nicht gerade stehen kann, ein Fenster mit Papier beklebt, Glas ist Luxus. Ein Ofen im Nebenzimmer spendet mit grosser Rauchverschwendung die Wärme. Der Boden ist aus Lehm und unten ein Stall, es ist so kalt, dass es mir unmöglich schien, zu schreiben und doch geht es, man muss sich in Kriegszeiten zu helfen wissen; aber eine Wintercampagne ist doch eine furchtbare Strapaze, besonders für die armen Soldaten.

Der Thronfolger hat vorläufig keine Lust, nach Petersburg zu fahren, er will während des Krieges die Armee nicht verlassen. Mich hat der Kaiser hergeschickt, die Armee zu übernehmen, natürlich muss ich solange beiseite stehen, solange der Grossfürst — ich finde, dass er ganz recht hat — hier ist und werde warten, bis die Entscheidung des Kaisers erfolgt ist. Vorläufig suche ich mich mit den Verhältnissen vertraut zu machen, da mir noch jene neue Aufgabe gestellt wurde:

Gott gebe, dass ich mit dem tollkühnen Suleiman Pascha ebenso glücklich fertig werde, wie mit dem berühmten Muschir Osman. Meine Lage wäre im gegenwärtigen Moment eine höchst peinliche, wenn der Thronfolger nicht ein so selten offenes, edles Naturell besässe.

XII

Brestowetz, den 14. Dezember 1877

Ja, ich muss nochmals hervorheben, dass solch Winterfeldzug seine schlimmen Tücken hat. Seit vorgestern bewohne ich ein anderes Häuschen, welches gegen das erste dem Vorzug eines Fensters mit Glas hat; aber auch hier ist mein Stübchen so niedrig, dass ich nicht aufrecht stehen kann. Mein Bursche verstand in den ersten Tagen nicht mit dem türkischen Ofen umzugehen, der Aufenthalt war innerhalb der vier Wände unmöglich, ich lief des nachts bei 12 Grad Kälte ins Freie, weil der Raum voll Rauch und Dunst war und die Temperatur zwischen 2 bis 40 Grad wechselte. Ich bin noch mit einer starken Erkältung gut weggekommen.

Der Thronfolger hat keine Lust, sich nach Petersburg zu begeben, ich kann also das Kommando nicht übernehmen und weile hier mit dem Fürsten Imeritinsky als Gäste. Der Thronfolger ist sehr liebenswürdig, nach den gemeinsamen Mahlzeiten sitzen wir lange zusammen.

Es ist uns so, als wäre Waffenstillstand. Schnee und Frost haben alle militärischen Operationen gänzlich gelähmt. Die Türken scheinen noch mehr zu frieren als wir. Wir erhalten gar keine Zeitungen, wissen auch nicht, was auf den übrigen Kriegsschauplätzen vorgeht. Der Feldstab des Grossfürsten Nicolai Nicolaiewitsch ist von einer merkwürdigen Untätigkeit. Es herrscht dort eine unglaubliche Unordnung, von Administration hat der Stab keine Idee. Ein Schreiben des Kaisers an mich mit seinem Dank für meine Tätigkeit ist zwei Tage vor seiner Abreise dem Grossfürsten übergeben worden, ich sah ihn täglich, habe es aber bis heute noch nicht bekommen. Es wird wie viele andere wichtige Papiere verloren gegangen sein.

Aus brieflichen Mitteilungen ersehe ich, dass die Zeitungen von einem Friedensschluss sprechen. Russland kann keinen Frieden schliessen, bevor nicht alle Bedingungen, welche vor dem Kriege verlangt wurden, nämlich die Unabhängigkeit Rumäniens und Serbiens, Autonomie von Montenegro, Herzegowina und Bulgarien, Abtretung des Paschaliks, Kars in Asien, Vergrösserung des Gebietes von Rumänien, Montenegro und Serbien. Diese Bedingungen sind indessen für die Selbständigkeit der Türkei so beeinträchtigend und hart, dass das osmanische Reich dieselben ablehnen wird, ehe es nicht ganz besiegt und wehrlos ist. Es stehen indessen noch drei Armeen im Felde, eine

in Asien und zwei in Europa. Der Winter, das Klima, der Balkan, die gänzliche Leblosigkeit des Landes, sind mächtige Verbündete der Türkei, ohne die Bedeutenden Unterstützungen an Geld, Waffen, Kriegsmaterial etc. zu berücksichtigen, welche die Engländer den Türken zukommen lassen. Ihre Geschütze und Flinten sind bedeutend besser, als die unserigen. Die Türken können bei ihren Positionen Eisenbahn von den Häfen benutzen, die uns gänzlich abgehen.

XIII

Brestowetz, den 19. Dezember 1877

Dem Thronfolger scheint es hier besser zu gefallen als bei der ewigen Hetze in Petersburg, die den Aufenthalt dort wirklich für längere Zeit unerträglich macht. Auch mich bedrückt mehr und mehr meine Untätigkeit. Würde ich kommandieren, so fände ich genug zu tun, ich würde wie in Plewna arbeiten, für die Verpflegung der Armee energische Anordnungen treffen, für die Kranken sorgen, die Kräfte der Corps stählen und mich gehörig vorbereiten, um bei günstigerer Witterung über den Feind herzufallen. Jetzt beschützt uns der liebe Gott, er ist gleich gnädig gegen uns und gegen die Türken!

Wie lange meine Untätigkeit währen wird, ist schwer vorauszusehen. Der Thronfolger, der stets gemütlich und liebenswürdig ist, so dass ich mich ganz mit ihm eingelebt habe, hält es für unpassend, in diesem Moment die Armee zu verlassen. Er möchte gern sein Gardecorps übernehmen, doch steht dies gegenwärtig unter den General Gurko, der bei seinem Unternehmungsgeist und seiner Energie für die schwierigen Operationen jenseits des Balkans der geeignete Führer ist. Den Thronfolger Gurko unterzuordnen, ist unmöglich. Hier vergeht die im Kriege so kostbare Zeit!

Gestern erhielt ich ein eben so freundliches wie dankbares Schreiben des Fürsten Karl von Rumänien, mit dem er mir das Grosskreuz des Sterns von Rumänien übersendet. Aus seinen innigen Worten geht hervor, wie edel und feinfühlend der liebenswürdige Fürst ist, und welch schönes Verhältnis stets zwischen uns bestanden. Den Brief des Kaisers habe ich noch immer nicht erhalten und konnte mich deshalb noch nicht dafür bedanken. Diese Nachlässigkeit des Grossfürsten Nicolai Nikolajewitsch ist doch unglaublich, wie viele andere wichtige Sachen mögen verloren gegangen sein!

XIV

Brestowetz, den 31. Dezember 1877

Unsere Aufgabe hier ist eine rein defensive, während die übrigen Corps den Balkan überschritten, müssen wir von Osten die Communikation

decken und verteidigen. Wir haben noch immer strengen Winter, die Verbindung über die Donau ist oft unterbrochen und die Verpflegung der Truppen, besonders der Pferde, sehr schwierig. Vorgestern erschienen türkische Parlamentaire auf der ganzen Linie, sagten, es wäre zwischen den Regierungen, in Erwartung des Friedens, Waffenstillstand abgeschlossen worden und baten in Freundschaft mit uns zu leben und die Demarcationslinie zu bestimmen. Da wir — was soll man dazu sagen! — keinerlei Instruktionen von unserer Regierung betreffs der Friedensverhandlungen haben, wurden die Parlamentaire mit Kaffee und Tabak bewirtet und zurückgesandt.

XV

Brestowetz, d. 6. Januar 1878

Hier ist alles beim alten. Wir erfuhren, dass der Sultan am 1. Januar den Kaiser um Frieden gebeten hat. Unterhändler sind ins Hauptquartier abgegangen, um die Friedensverhandlungen einzuleiten. Unsere Truppen stehen jenseits des Balkans in vorteilhaften Stellungen, die Vorposten bis zum Knotenpunkt der Eisenbahn Konstantinopel—Sofia—Jambul. Das Resultat der Verhandlungen hängt von unseren Anforderungen ab, die Türkei müsste dabei nicht zu sehr gedemütigt werden, um zum Abschluss zu kommen, und England matt zu setzen. Wir sind durch die Schwärmerei unserer Panslawisten und durch die Intrigen Englands in den Krieg verwickelt worden. Die Befreiung der Christen von dem Joche des Islams ist eine Chimaire. Die Bulgaren sind hier wohlhabender und leben gläubiger als unsere Bauern in Russland, ihr sehnlichster Wunsch ist, dass ihre Befreier so rasch als möglich das Land verlassen. Sie zahlen der türkischen Regierung eine unbedeutende Angabe im Verhältniss zu ihren Einkünften und sind vom Kriegsdienste ganz befreit. Die Türken sind garnicht so schlecht, wie man sie künstlich verschrieen; das Volk ist ehrlich, mässig, arbeitsam. Nur die Paschas lassen ebenso wie gewisse hochgestellte Herren bei uns viel zu wünschen übrig! Selbst bei Tisch hört man, dass wenn jene Herren hier hausen würden, die Bulgaren doppelte Abgaben zahlen müssten. Die Verwaltung Bulgariens durch den Fürsten Tscherkaski ist eine sehr unpraktische, anzuzweifelnde, die Armee und die Bulgaren sind bei all seinen sophistischen Massregeln im Nachteil.

In Plewna fanden wir kein zerstörtes Haus, die Disziplin der türkischen Truppen unter Osman war eine musterhafte. Überall, wo unsere Truppen gestanden, sieht man die Dörfer meist zerstört, um die Bedürfnisse der Armee zu befriedigen. Unsere Administration war eine höchst unpraktische, fehlerhafte. Einzelne Schandtaten der Türken sind in Anfang vorgekommen, doch nur infolge der künstlichen Schürung

des mohamedanischen Fanatismus. Ähnliche Szenen haben wir während des Aufstandes in Polen gesehen, infolge der Aufhetzungen der katholischen Priester, der Verkündiger der Lehre Christi. Es ist für Russland ein günstiger Moment, nach dem erfrochtenen Siege, aus der schwierigen Lage herauszukommen, und dies mit voller Ehre und der Demütigung Englands, die freilich Russland viel kosten wird. Gott gebe, dass man diesen günstigen Moment wahrnimmt und benutzt.

Immer wieder muss ich die Schwierigkeiten der Kriegsführung in der Türkei hervorheben, von denen man sich gar keine Idee machen kann. Der Mangel an Communikationen hemmt alles. Jetzt können zwei Pferde kaum 200 Pfund schleppen, die Wege sind unpassierbar. Es ist ein wahres Wunder, wie die Armee lebt und die Pferde existieren, ein grosser Teil ist übrigens schon unbrauchbar oder gefallen. Das verschrieene und verwüstete Land der Bulgaren allein gibt uns die Mittel der Existenz — aus Russland bekommen wir fast gar nichts! Das, was hier geleistet worden ist, muss man dem russischen Soldaten verdanken. Er klagt nie, er erträgt alles bis zur Erschöpfung, die Kosacken bekommen kein Gehalt, keine Fourage von ihren Chefs, die Missbräuche sind unerhört. Der Kosack lebt und füttert sein Pferd, wie die Leute existieren, ist ein Rätsel. Sie verschaffen sich alles selbst, unentgeltlich! Von einer gesetzmässigen Requisition mit bestätigter Bezahlung ist nicht die Rede, so weit sind wir noch nicht gelangt!

XVI

Brestowetz, d. 23. Januar 1878

Am 19. Januar ist nach Unterzeichnung der Friedenspräliminarien der Waffenstillstand abgeschlossen, dies Ereignis hat wahrscheinlich ganz Russland mit Freude erfüllt. Gestern reiste Ignatiew hier durch, um in Adrianopel den Frieden zustande zu bringen. Es werden indessen noch einige Monate vergehen, bis wir in die Heimat zurückkommen, da die Evacouirung der Türkei eine gewisse Zeit verlangt, und bis dahin noch viel für die Verpflegung der Armee und der Kranken zu tun sein wird. Viele werden sich gewiss aus dem Staube machen wollen, aber es ist durchaus verwerflich, sich jetzt von seinen Pflichten loszusagen. Das Leben vieler Tausende von Menschen hängt von energischen Massregeln ab, die jetzt nicht weniger als während des Krieges ergriffen werden müssen.

In der künftigen Woche werden unsere Truppen Rustschuk und Silistria besetzen, wir werden alsdann hoffentlich bessere Wohnungen als hier finden. Der Aufenthalt in einem Stübchen, in welchem man nicht stehen kann, ist für die Länge der Zeit ganz unerträglich. Das Wetter ist beständig schlecht und unfreundlich, im Dorfe und der

Umgebung ein Kot, dass man bis zum Knie hineinsinkt und Mühe hat, sich herauszuarbeiten. Spaziergänge kann man also schwerlich machen, obgleich man die Zeit dazu hätte. Mit dem Reiten ist es ebenso — also nicht stehen, nicht gehen und nicht reiten, nur sitzen und liegen!

XVII

Brestowetz, d. 31. Januar 1878

Morgen reist der Thronfolger nach Petersburg, und ich übernehme von ihm das Kommando der Ost-Armee. Der Thronfolger machte mir den Vorschlag, mit ihm zurückzukehren. Inzwischen telegrafierte der Grossfürst Nicolai Nicolajewitsch, dass ich das Kommando übernehmen soll. Ich kann und will mich meiner Pflicht nicht entziehen, ich werde dies bis zu Ende tun, desto ruhiger werde ich später sein. Nach den Bedingungen des Waffenstillstandes müssen die Türken uns Rustschuk, Silistria und Widin übergeben. Sie säumen indessen und erwarten weitere Bestimmungen. Die zeitgemässe Occupation wird noch mancherlei Schwierigkeiten im Gefolge haben. Auch ich habe mit diesen zu kämpfen, ich fühle, dass mich gewisse hohe Offiziere lossein möchten, um meinen Posten zu erhalten. Sie teilen mir garnichts mit, was im Corps vorgeht, ich war gezwungen, es zu verlangen. Ich habe doch allen nur Gutes getan, bin gegen alle stets wohlwollend und gerecht gewesen, aber so sind die Menschen, jetzt glauben sie gegen mich intrigieren zu können, sobald man wieder Einfluss gewinnt, sind sie kriechend und untertänig.

Hier erhält der Briefwechsel eine Unterbrechnung. General von Todleben erkrankte und brachte mehrere Wochen in St. Petersburg bei den Seinen zu. Wiederhergestellt erhielt er den Befehl über die gesamte Operations-Armee und begab sich über Odessa nach San Stefano, wo er am 19. April 1878 eintraf. Er sollte den Grossfürsten ablösen, der angeblich aus Gesundheitsrücksichten nach Russland zurückkehrte. Der Grossfürst war am 23. Februar mit seinen Truppen in San Stefano eingetroffen, am 3. März war dort der Präliminar-Friedensvertrag unterzeichnet worden.

XVIII

St. Stefano, d. 21. April 1878

Nachdem der Grossfürst vorgestern eine grosse Parade über die hiesigen Truppen abgenommen und von ihnen Abschied genommen hatte, verliess er uns auf dem Dampfer « Livadia », der in Konstantinopel vor Anker ging. Am nächsten Tag folgte ich und war wiederum überrascht von dem grossartigen Anblick der Stadt, die sich amphitheatralisch erhebt. Vor uns lag das Winterpalais des Sultans, ein zauberartiges weisses Gebäude, gross und dabei so leicht, als wäre es hingehaucht. Ich begleitete den Grossfürsten zum Sultan (Abdul Hamid), wir gingen an Land und fuhren in einer Hofequipage zum Sommer-

palais des Grossherrn. Es ging meist durch schöne Gärten und vorüber an einigen Friedhöfen, dicht bestattet von hohen Zypressen, dann langten wir vor dem Palast an, sehr schön aus weissem Marmor erbaut, erheblich kleiner als das Winterpalais. Beim Eingang kam uns der Sultan mit Savfet Pascha entgegen, ich wurde ihm vorgestellt, glaubte aber in dem kleinen, hageren Männchen einen Beamten des Hofes zu sehen und bemerkte erst, dass es der Sultan war, als wir die Treppe hinaufgegangen waren, und das Männchen sich im Saale hinsetzte, den Grossfürsten und mich bittend, gefälligst Platz zu nehmen. Die inneren Räume sind hoch und schön, halb europäisch, halb orientalisch ausgestattet, das Geländer der Treppe aus Glas, alles sehr reinlich und sauber gehalten. Der Sultan spricht nicht französisch, Savfet Pascha diente als Dolmetscher. Es wurde Kaffee gereicht, nebst Sorbet und Zigaretten; der Sultan gab mir seine Zigarette, um die meinige anzuzünden. Der Gossfürst sprach in einem freundlichen, burschikosen Tone, über Pferde, Frauen, und mischte auch etwas Politik hinein. Der Sultan war sehr artig und liebenswürdig, antwortete aber ausweichend, wenn ein ernster Gegenstand berührt wurde. Er meinte, dass es keinen Fürsten gebe, der so unglücklich wäre, wie er.

Den Grossfürsten begleitete ich zum Dampfboot, nahm Abschied, und fuhr in die russische Gesandtschaft, wo ich eine lange Konferenz mit Nelidow hatte, besuchte die Prinzessin Reuss, die Gattin des deutschen Gesandten, und fuhr alsdann ins Ministerium zur Hohen Pforte. Dort machte ich dem Grossvesir Sadyk Pascha und dem Minister der auswärtigen Angelegenheiten Savfet Pascha meinen Besuch; der erstere hat ein sehr würdevolles und aristokratisches Äussere, der zweite macht fortwährend Grimassen, wobei das Gesicht abwechselnd länger und breiter wird, die Augen sich schliessen und öffnen. Zum ersten Male in meinem Leben hatte ich eine wichtige diplomatische Mission zu erfüllen; die Konferenz währte 1 ½ Stunden, ich war zuvorkommend, aber doch fest und bestimmt, die Türken schlau und ausweichend. Zu Mittag speiste ich beim Prinzen Reuss in einer gemütlichen deutschen Gesellschaft, auch Baron Lignitz war da, darauf hatte ich in unserer Gesandtschaft wieder eine lange Unterredung mit Nelidow, schrieb dort Telegramme etc. und kehrte matt und müde hierher zurück.

XIX

St. Stefano, d. 6. Mai 1878

Ich habe beständig sehr viel zu tun und den Kopf voll Geschäfte, überall, wo man hinblickt, sind Anordnungen zu treffen, eine jede Frage erzeugt zehn neue. Meine Aufgabe ist bei den schwankenden politischen Verhältnissen eine sehr schwierige. Die Türken haben sich erholt, sie sind wieder zur Besinnung gekommen und werden von den

Engländern beständig gegen uns gestachelt. Sie haben eine Armee von 200.000 Mann, davon stehen vor uns in Konstantinopel 80.000. Die Türken befestigen in unserem Angesicht mit grosser Energie Konstantinopel und armieren ihre Batterien mit Belagerungsgeschütz.

Osman Pascha kommandiert wieder die Armee. Die feindlichen Vorposten sind sehr wachsam. Bei uns fand ich eine völlige Untätigkeit vor. Im Verlauf von drei Monaten hat man sich erholt und die Zeit unbenutzt gelassen. Alles Fehlende muss angeschafft werden; der Typhus greift indessen um sich, die Zahl der Kranken ist unverhältnissmässig gross. Die Truppen benehmen sich, als wäre tiefer Friede, in Erwartung der Rückkehr in die liebe Heimat. Jede Anordnung der strategischen Aufstellung der Truppen, jede Vorsichtsmassregel ruft Unruhe bei den Türken hervor, die von den Engländern recht ausgenutzt wird und leicht zum Konflikt führen kann. Die Türken sind dermassen an unsere Untätigkeit gewöhnt, ja ganz verwöhnt, dass die Ordnung, die ich jetzt einführe, als eine Agression betrachtet wird. Ich berücksichtige dies freilich nicht, sondern benutze die Zeit aufs äusserste, um alles zu regeln. Ich hatte die Disposition getroffen, dass die Truppen ein Lager vor Konstantinopel beziehen und dass alle Offiziere bei ihren Regimentern bleiben, statt sich in Konstantinopel umher zu treiben. Dabei musste selbstverständlich eine taktische Aufstellung beobachtet und mussten die Reserven, die sehr weit entfernt waren, herangezogen werden, unsere Lage wäre sonst eine gefährliche gewesen beim plötzlichen Ausfall von 80.000 Türken, die keinen Tag verlieren, um sich zu organisieren. Unsere Bewegung rief gestern eine Panik in Konstantinopel hervor, man glaubte, ich beabsichtige heute, die Stadt im Sturm zu nehmen. Ich habe natürlich unsere Gesandtschaft beruhigt, es wurde jedoch schwer, die Türken, welche die Engländer um Hilfe baten, von ihrem Irrtum zu überzeugen. Meine Anordnungen werden indessen ausgeführt. Ich kann die Sorglosigkeit weiter nicht dulden und werde nicht in die Falle gehen, obgleich man in Petersburg bei Unkenntnis der Verhältnisse vorläufig unzufrieden sein wird.

In der Nacht verbreitete sich das Gerücht, dass eine Revolution in Konstantinopel bevorstehe und die Absicht, den Sultan zu enttronen. Heute scheinen sich die Türken beruhigt zu haben. Ich fahre gleich auf unserem Dampfboot « Wladimir », das zu meiner Verfügung steht, nach Pera zu unserem Botschafter Fürst Lobanow und werde beim Mondschein zurückkehren.

XX

St. Stefano, d. 18. Mai 1878

In Konstantinopel fehlt es nicht an Verschwörungen gegen den Sultan, alle Augenblicke ist dort Ministerwechsel. Wöchentlich besuche ich

einmal den Prinzen Reuss in der deutschen Gesandtschaft zu Mittag, erfahre mancherlei Neues. In der vergangenen Woche habe ich die Garde und das 4. Armeecorps besichtigt und jedem Regiment eine Anrede gehalten. Die Truppen sahen ausgezeichnet aus, sind vom besten Geist beseelt, doch sehr gering an Zahl, da beinahe die Hälfte in den Lazaretten und Hospitälern liegt, meistenteils an Typhus; von 100 Kranken sind 80 Typhöse.

Donnerstag war ich beim Prinzen Reuss in Pera, um ihm wegen des schädlichen Attentats auf den edlen Kaiser Wilhelm meine innige Teilnahme, wie auch die allgemeine Entrüstung unserer Armee auszusprechen. Dieses Ereignis ist wahrhaft so empörend, dass wir alle einige Tage ganz betrübt waren. Gott gebe dem Kaiser Wilhelm Genesung, es wäre zu traurig, wenn dieser heldenmütige Herrscher sein Leben einbüssen sollte, ein schrecklicher Triumpf des Bösen über das Erhabene, Gute. In der Armee ist nur eine Stimme, alle sind empört.

Der Sultan soll sehr ängstlich um sein Leben sein, infolge der fortwährenden Verschwörungen. Ungeachtet des Friedens und der äusserlich freundschaftlichen Beziehungen sitzen wir auf einem Pulverfass, das nur einen Funken braucht, um zu explodieren. Die Türken arbeiten fleissig an ihren Befestigungen und armieren dieselben, die Vorposten stehen sich fast gegenüber und lassen niemanden durch.

In unserer Armee ist es mir gelungen, grosse Ordnung und strenge Dienstleistung einzuführen. Ich stehe mit allen in sehr guten Beziehungen, meine Anordnungen werden willig und pünktlich ausgeführt. Die Türken scheinen mit meiner Ernennung sehr unzufrieden zu sein und befürchten stets einen plötzlichen Überfall, dem Feinde gegenüber muss man immer die Initiative in der Hand behalten, das ist die erste Kriegsregel. Zur Ehre unserer Armee kann ich sagen, dass viele Regimenter zwischen Obstgärten kampieren, die Kirschen werden reif, doch kein Baum wird angerührt. Vor meiner Ankunft kamen Fälle vor, wo unsere Soldaten einen Eisenbahnzug plünderten und die Waggons zu Brennholz verbrauchten. Es war eine heillose Unordnung. Allmählich kommt alles in die richtigen Geleise und kostet dies viel Arbeit. Ich schreibe jede Woche einen langen Bericht von 5—6 Bogen an den Kaiser, der meine Briefe gewissenhaft und gnädig beantwortet, man scheint mit meiner Tätigkeit dort zufrieden zu sein.

XXI

San Stefano, d. 22. Juni 1878

In der vergangenen Woche habe ich alle Hospitäler besucht, jeden Kranken gesehen, und mit den meisten gesprochen, die Mehrzahl leidet an Typhus, einigen müssen Zwangshemden angelegt werden,

weil sie wüten und um sich schlagen, die grössere Zahl ist besinnungslos oder ganz apatisch. Die Reconvaleszenten sind für einige Monaten ganz unfähig für den Dienst, verlieren das Gedächtsnis und empfinden eine grosse Schwäche in den Füssen. Ich habe schon 20.000 Kranke auf Dampfbooten nach den Häfen des Schwarzen Meeres abgefertigt, es bleiben wenigstens noch 15.000, die ihnen folgen sollen. Die Sterblichkeit ist nicht gross, aber wären die Leute hier geblieben, so hätten wir die Pest bekommen. Die Durchführung meiner Massregel war nicht leicht, der Kriegsminister machte alle möglichen Schwierigkeiten, ich habe mich garnicht daran gekehrt und das Wegschaffen der Kranken, die eine Bürde für die Truppen waren und viele Bewegungen derselben unmöglich machten, mit aller Energie durchgeführt. Ich glaube, dabei tausende von unseren braven Kriegern gerettet und dem Kaiser ein ganzes Armeekorps in Schlachten bewährter Soldaten erhalten zu haben. Der Kriegsminister will immer sehr weise sein und gibt mir unpraktische Ratschläge, ich berücksichtige nicht, was für unsere Verhältnisse nicht passt, und handle ganz selbständig mit unbeschränkter Macht. Aus den sehr gnädigen Briefen des Kaisers ersehe ich, dass er sich mit meinen Ansichten einverstanden erklärt und mich autorisiert, selbständig zu handeln. Da kann sich dann der Kriegsminister ärgern, da er nicht zugibt, dass es ausser ihm Leute gibt, die einer selbständigen Tätigkeit fähig sind. Er muss dabei einsehen, wie oft er sich irrt, und wie unpraktisch er ist, sowohl in politischer, ökonomischer und militärischer Hinsicht. In der Armee herrscht jetzt eine Sittlichkeit, eine Ordnung und Disziplin, was allgemein anerkannt wird. Die grossen Missbräuche habe ich ausgerottet, von Intrigen und Protekten ist keine Spur in meinem Kommando, ich stehe dabei mit allen in guten Beziehungen, Die Türken haben Furcht und Achtung, sie vertrauen meinen Worten. Ich habe gar keine ehrgeizigen und selbstsüchtigen Pläne, will nur meine Pflicht tun, will nur nützlich dem Kaiser, dem Staate und der Armee sein. Das gibt mir Kraft und Energie, befriedigt mich in meiner Tätigkeit.

XXII

San Stefano, d. 13. Juli 1878

Der Friede ist geschlossen, die Türken erfüllen indessen nicht die Bedingungen desselben, daher kann auch keine Rede von der Rückkehr der Armee sein. Diese Ungewissheit der Verhältnisse ist sehr unangenehm. Da Frieden ist, kann man den Gegner nicht mit den Waffen zwingen, die Bedingungen zu erfüllen, ohne den Krieg von neuem zu entfesseln. Man muss sich mit den ausweichenden, phrasenvollen Antworten der Türken begnügen und mit Ruhe und Geduld

sich waffnen. Überall hört man von Mord und Plündern, die Greueltaten der Bulgaren und Griechen sind empörend, nachdem die Christen befreit worden sind. Wenn die Armee die Balkanhalbinsel verlassen wird, dann wird das Morden, Brennen und Plündern erst recht losgehen, und dann kommt die Revanche von seiten der Türken, alle Leidenschaften sind entfesselt.

XXIII

San Stefano, d. 20. Juli 1878

Unser Abmarsch von Konstantinopel hängt von der Übergabe Varnas ab. Gestern hat der Grossvesir Savfet Pascha infolge meiner energischen Forderungen den Befehl nach Varna gesandt, uns die Befestigungen zu übergeben. Bevor die Türken die Friedensbedingungen nicht erfüllen, können wir uns von hier nicht rühren. Es sind zwei Monate nötig, um die Truppen zu Schiff nach den Häfen des Schwarzen Meeres zu transportieren. Ich habe für diesen Zweck 50 Dampfboote mieten lassen, dieselben brauchen drei Wochen, bevor die Einschiffung beginnen kann.

XXIV

San Stefano, d. 12. August 1878

Am 1. August erhielt ich den allerhöchsten Befehl zum Einschiffen der Armee und Rückker derselben in die Heimat. Mit der Schnelligkeit des Blitzes verbreitete sich diese frohe Nachricht bei den Truppen, man hörte Frohlocken und Gesang in allen Lagern. Am 5. August hielt ich eine grosse Parade ab, die letzte Truppenschau auf feindlichem Boden, 102 Bataillone, 32 Schwadronen und 300 bespannte Kanonen. Im Ganzen 83.000 Mann. Die Mannschaften gut gekleidet, stramm und munter, gut genährt, sie marschierten wie auf der Maiparade. Es war ein wahrhaft grossartiger Anblick vor den Mauern Konstantinopels, am Marmarameer, der klassische Olymp, der vom asiatischen Ufer herüberschaute, hat viel grosses gesehen, was bis jetzt noch die Nachwelt bewundert, doch gewiss nie eine ähnliche Schönheit und Zahl der Truppen, wie unsere Krieger. Mehr als 10.000 Zuschauer waren herbeigeeilt, fast das ganze diplomatische Corps und die beste Gesellschaft der Residenz. Alle waren entzückt. Mich begleiteten Mukhter Pascha, der englische General Dikson und viele türkische, wie ausländische Offiziere, die sich meinem Gefolge anschlossen. Nach der Parade versammelten sich alle Generäle und Regimentskommandeure zu Pferde in einem Kreise, ich hielt eine Abschiedsrede. Darauf frühstückten wir in einem ungeheuren Zelt, wir hatten die vielen

schlanken Minaretts von Konstantinopel vor Augen, da die eine Seite ganz offen war. Die Tische waren sehr hübsch für 180 Personen hergerichtet, vier Musikkorps spielten. Heute sind die ersten Truppen eingeschifft, Musik spielt auf allen Schiffen, Offiziere und Soldaten sind glückselig, viele Anstrengungen haben sie viele Monate mutig und geduldig ertragen. Wenn die Schiffe die Anker lichten, brechen donnernde Harras aus, die kein Ende finden, die Mützen fliegen in die Luft, die Musik spielt. Einige Regimenter verlangten, dass das Dampfschiff an meinen Hause vorbeifährt, um von mir Abschied zu nehmen. Ich lasse dann vom Ufer aus den betreffenden Regimentsmarsch spielen. In der vergangenen Woche habe ich beim Sultan gespeist, das Service war recht glänzend, das Essen schlecht, die Tafelmusik entsetzlich. Ich sass neben dem Sultan und unterhielt mich mit ihm ganz gemütlich, dankte ihm für manche Freundlichkeiten, die er mir in den letzten Wochen erwiesen. In den letzten Tagen habe ich viel mit den türkischen Ministern konferiert, wies ihnen mancherlei Lügen nach und bin bestrebt, die politischen Komplikationen infolge der englischen Intrigen lahm zu legen. Hoffentlich werden diese energischen Schritte die weitere Abfertigung der Truppen möglich machen. Noch nie habe ich eine ähnliche Last der Verantwortung getragen, und dies in einem Lande, wo die Kunst der Finesse und die Gewandheit des Lügens den höchsten Grad der Vollkommenheit erreicht hat.

XXV

Livadia, d. 15. September 1878

Vorgestern langte ich hier aus Konstantinopel an, um dem Kaiser mündlich Bericht zu erstatten. Er wie die Kaiserin waren sehr gnädig. Die politischen Verhältnisse sind derart, dass, obgleich kein Krieg vorauszusehen ist, doch eine Machtstellung in Bulgarien gegen die Intrigen der Engländer und Türken eingenommen werden muss. Bei solchen Verhältnissen bleibt ein bedeutender Teil der Armee zurück, und auch ich muss mit meinem Stabe für alle Fälle gerüstet sein. Ich dampfe noch heute nach Burgas, um mich von dort nach Adrianopel zu begeben, wo mein Hauptquartier ist.

XXVI

Adrianopel, d. 22. September 1878

Ein neuer Krieg ist kaum vorauszusehen, die Pforte ist recht ohnmächtig, dabei sehr träge in der Erfüllung der Friedensbedingungen,

schlau und listig, sie hofft noch immer etwas von dem Verlorenen zu retten und wird dabei von den Engländern unterstützt, hat sich indessen hinlänglich überzeugt, von ihnen betrogen zu sein. Die Türken sind gegen die Söhne Albions sehr empört und suchen jetzt mit uns in ein gutes Einvernehmen zu gelangen. Alles hängt davon ab, welche Dimensionen der Aufstand in Albanien nimmt. Die Türken können ihn, selbst wenn sie wollen, nicht unterdrücken. Sie haben das Feuer angezündet und können es jetzt nicht löschen. Die Insurgenten in Albanien protestieren gegen die Bedingungen des Berliner Vertrages, hinsichtlich der Grenzen Montenegros und Serbiens, auch gegen das Vorrücken der Österreicher. Der letzte Umstand ist für uns recht günstig. Andererseits wollen die Bulgaren das in Berlin gemachte Rumelien mit dem Fürstentum Bulgarien vereinigen, und jede Teilnahme der Pforte an der Verwaltung Rumeliens entfernen. Der Berliner Kongress hat wichtige Fragen ungelöst gelassen, die Herren waren nervös, bedurften der Ruhe und Musse, sie eilten ins Bad — jetzt müssen wir die Sache ausbaden!

Ich habe ja eine recht schöne bequeme Wohnung und ein kleines Gärtchen mit einer Fontäne. Wir sind in einem Kloster eingeschlossen; die Strasse eng, ein Spaziergang in diesen holprigen Gassen ist für mich unmöglich, da mich das Volk: Türken, Griechen, Bulgaren, Armenier und spanische Juden, allenthalben wie ein Wunder angafft und mir nachläuft.

Die politischen Verhältnisse sind derart, dass ein längerer Aufenthalt unserer Truppen südlich vom Balkan notwendig ist und die Zahl derselben eher vergrössert als vermindert werden muss. Die Türken haben mehr Truppen als wir im Lande, daher sind wir gezwungen, uns zu rüsten und auf unserer Hut zu sein. Jetzt muss ich die Armee vom Friedens-Etat zum Kriegszustand bringen und für die warme Kleidung, wie Verpflegung derselben im Winter sorgen, sonst würde es selbst ohne Krieg viele bedauernswerte Opfer durch Krankheiten geben. Ich habe infolgedessen sehr viel zu tun; die hinterlistige und lügenhafte Politik der Türken macht mir auch viel zu schaffen. Einerseits sind bei Mangel an Geld und der Unfähigkeit ihrer Administration ohnmächtig, andererseits besitzen sie noch eine zahlreiche Armee und können durch verzweifelte Anspornung des Fanatismus sich unseren gerechten Anforderungen widersetzen, können uns auch unerwartet angreifen, wenn wir nicht die entsprechenden Massregeln beizeiten ergreifen. Bulgarien und Rumelien werden nur dann für die Türkei verloren sein, wenn wir denselben jetzt unseren Schutz nicht entziehen. Das Volk ist zur Erkenntnis seiner Freiheit gelangt, man muss ihm Zeit und Mittel geben, die Landesverteidigung zu organisieren. Nach unserem Rückzuge von Konstantinopel verlassen die Bulgaren in Massen ihre Dörfer und siedeln nach Rumelien über. Nachdem sie acht Monate unter dem Schutz unserer Verwaltung Freiheit, Gerechtig-

keit und eine humane Behandlung genossen, wollen sie unter keiner Bedingung zu den türkischen Verhältnissen zurückkehren. Mit Gewalt können wir die Auswanderer nicht aufhalten, alles Zureden, zu bleiben, ist erfolglos. Sie sagen: schiesst uns tot, wir wollen lieber von Euren Kugel sterben, als uns von den Türken hängen lassen. Unter unserem Schutze wandern die Bulgaren nach Westen.

Die Pforte verlangt unseren weiteren Rückzug, sie scheint Feuer zu speien, doch gehe ich keinen Schritt zurück und ziehe aus Schummla und Varna Reserven heran, um eine drohende Sprache führen zu können. Es gilt das Leben von Tausenden zu retten und für das Volk die erlangte Freiheit zu behaupten.

XXVII

Adrianopel, d. 12. Oktober 1878

Unsere politische Lage ist eine vorteilhafte, wir stehen südlich des Balkans, unweit Konstantinopel. Wie viele neue Opfer müssten gebracht werden, um zum zweiten Male über die Donau und den Balkan zu gehen. Wie viele tausend Bulgaren würden inzwischen geschlachtet werden, bei dem Fanatismus und Rachegefühl der Türken, welche zahm und gut sind, wenn man sie fest im Zaume hält. Der hiesige englische Pastor meint, die Türken hätten zwar eine Seele, doch wären sie wilde Tiere, wenn man sie loslässt. Die Bulgaren kommen inzwischen nach 400-jähriger Knechtschaft zum Bewusstsein ihrer Freiheit und ihrer Kraft. Bei vernünftigen Massregeln, die ohne Zeitverlust nach meinen Anordnungen getroffen, werden die Bulgaren nach einigen Monaten selbst imstande sein, — wie Albanien und Montenegro — ihre Selbständigkeit zu vertcidigen. Dann können wir weggehen und brauchen nicht wiederzukommen. Bulgarien und Rumelien werden für immer für die Türkei verloren sein.

XXVIII

Adrianopel, d. 25. Oktober 1878

In den letzten Tagen habe ich wieder eine Rundreise gemacht, um die Positionen und Truppen zwischen Adrianopel und Konstantinopel zu besichtigen und die Auswanderung der Christen zu beobachten. Die Bulgaren und Griechen empfingen mich allenthalben mit Gesang und Blumen, sie fürchten die Rache der Türken und wollen sämtlich auswandern, sobald unsere Truppen sich zurückziehen. Alle meine Bemühungen, sie zum Bleiben zu bereden, blieben erfolglos, sie wollen lieber vor Hunger sterben, als sich den Türken preiszugeben.

Dies ist eine neue Kalamität. 20.000 Christen haben schon Adrianopel passiert, man muss auf mehr als 100.000 rechnen. Wo die Leute sich ansiedeln, wie sich sie, ernähren ohne Obdach im bevorstehenden Winter, dies sind Fragen, die schwer zu entscheiden sind. Die Türken plündern und morden inzwischen in den Dörfern, die wir verlassen haben, sie feuern den Fanatismus der Muselmänner mit allen möglichen Mitteln an und wagen noch unter der Maske der Humanität, uns Russen anzuklagen, um die ganze Schuld der Auswanderung auf uns zu wälzen. Die Türken sind infolge unserer Nachsicht so frech geworden, dass sie neulich bei Demotica sogar die Christen in dem von uns mit Truppen besetzten Gebiet geplündert und ermordet haben. Wäre Krieg, so würden ähnliche Fälle wenig vorkommen, es ist jedoch Frieden, und wir sollen recht freundschaftlich miteinander leben. Aber dieser Frieden ist beschwerlicher als der verzweifelste Kampf im Kriege.

XXIX

Adrianopel, d. 15. November 1878

In der letzten Zeit habe ich viele Unannehmlichkeiten gehabt. Bei der neuen Ordnung, die ich allmählich eingeführt und durch die ich der Regierung Millionen erspart und tausende unserer braven Krieger erhalten habe, weil die Leute gut gekleidet sind und gut verpflegt werden, fehlt es natürlich nicht an Unzufriedenen. Sie waren an die so lange bestandene Gesetzlosigkeit und vielen Missbräuche, an das Ausplündern und das ungestrafte Bestehlen der Krone gewöhnt, was nun ein Ende hat. Viele sehen sich enttäuscht, ihre Pläne, mit vollen Taschen und bedeutenden Kapitalien nach Russland heimzukehren, sind durchkreuzt. Dem Grossfürsten Nicolai sucht man einzureden, dass ich persönlich gegen ihn intrigiere; er ist so einfach und kurzsichtig, es wirklich zu glauben, während man sich durch ihn nur decken will, um nicht verdächtig zu werden oder noch weiterhin gute Geschäfte machen zu können. Es ist ein verzweifelter Kampf zwischen der Habsucht, List und Dummheit und andererseits dem Wohlwollen, dem wärmsten Interesse für das allgemeine Beste und strenger Gewissenhaftigkeit. Die Anordnungen des Grossfürsten habe ich stets mit der grössten Vorsicht und Schonung behandelt, habe nie vergessen, dass er der Bruder des Kaisers ist, doch kann ich nicht Millionen auszahlen lassen für Gegenstände, die entweder garnicht geliefert wurden oder für Rechnungen, die in unverschämter Weise vergrössert sind, wofür die zweifellosesten Beweise vorliegen. Alle ehrenhaften Leute sind hier aufsäusserste empört über diese Verhältnisse. Das ist der Lohn für streng gewissenhafte und aufopfernde Tätigkeit zum Besten des Kaisers, Russlands und der mir anvertrauten Armee! Es bleibt jedoch

der Trost, viele Menschenleben erhalten und dem Staate viele Millionen gerettet zu haben.

In der vergangenen Woche habe ich die Truppen zwischen Adrianopel und Philipopel besichtigt und die letztere Stadt besucht. Dort wurde ich mit ganz ungewöhnlichen Ovationen empfangen. Die ganze Bevölkerung war auf den Füssen, Deputationen aller Konfessionen, die Schüler der Schulen beiderlei Geschlechts, Gesang, Blumen u.s.w. Abends grosse Beleuchtung und ein glänzender Fackelzug. Der Metropolit und die Vorsteher der Stadt sprachen ihren tief gefühlten Dank dem Kaiser aus, zugleich auch ihre tiefe Befürchtung bei Wiederkehr der türkischen Verwaltung. Sie waren fest entschlossen, die Tyrannei per Türken nicht mehr zu dulden, alle sind bereit, lieber zu sterben, als unter dieser Schmach weiterhin zu vegetieren; selbst die Frauen wollen die Waffen ergreifen und gegen die Türken kämpfen. Alles dies wurde mit Ruhe und tiefenn Ernst gesagt, doch mit Tränen. Man empfand unwillkürlich den festen Entschluss des Volkes, das durch die Grausamkeiten der Türken bis aufs äusserste gebracht worden ist. Andererseits war die Ergebenheit der Bulgaren, sich in all unsere Forderungen zu fügen, bemerkenswert, indem sie sagten: «Wir werden alles tun, was Ihr befiehlt. Solltet Ihr unzufrieden mit uns sein, so lasst, uns niederschiessen! Von den Türken lassen wir uns aber nicht mehr schänden, wir wollen nicht unser Leben, sondern unsere Seelen retten!»

Die Witwen aus Karlowo und anderen Orten, deren Männer und Kinder von den Türken gehängt und Töchter geschändet wurden, hatten den anwesenden europäischen Kommissaren ihre Klagen schriftlich in bulgarischer Sprache überreicht. Diese verlangten sie aber in französischer Sprache, worauf die Witwen antworteten: «Alles, was in unserem Lande einen gewissen Grad von Bildung und Intelligenz hatte, ist von den Türken gehängt oder vernichtet worden!» Die Kommissare schienen durch diese Antwort bewegt zu sein, doch haben sie bestimmte Vorschriften von ihren Regierungen, die schonungslos ihren Zweck verfolgen. Die Politik hat kein Herz!

Dem Kaiser schreibe ich regelmässig jeden Freitag und telegrafiere fast täglich, ich erhalte von ihm ausführliche Antworten, sowohl schriftlich als auch durch Telegraf. Die Kaiserin lässt mich in jedem Schreiben des Kaisers herzlich grüssen. Der Kaiser scheint mit meiner Tätigkeit sehr zufrieden zu sein. Dieser Briefwechsel wird einmal für die Geschichte des Krieges und der Politik viel wichtiges enthalten.

Es ist schwer vorauszusehen, welche Wendung gegenwärtig die politischen Verhältnisse nehmen werden. Man lebt hier fortwährend in der grössten Ungewissheit. Es ist weder Krieg noch Frieden, doch fortwährender Betrug und Verleumdung von Seiten der Türken, Engländer, Franzosen, auch die anderen Nationen zeigen eine wenig sympatische Haltung. Allenthalten, wo unsere Truppen stehen, über-

schüttet man uns mit Dank und Segen, selbst die Türken fühlen sich ganz glücklich und zufrieden und bedauern unseren Abmarsch. Heute am Bairam war der Mufti mit einer ganzen Deputation der Stadt bei mir, um für die Gerechtigkeit und Güte unserer Verwaltung zu danken. Die Türken morden indessen die Christen in Macedonien, die Bulgaren fürchten mit einer Todesangst die Rückkehr der türkischen Greueltaten. Unsere Lage ist eine unerträgliche, obgleich uns die ganze Bevölkerung segnet. Ich habe einen diplomatischen Agenten nach Konstantinopel gesandt, um zu erfahren, was da vorgeht.

Das Georgenfest und die Wiederkehr des Falles von Plewna wurden feierlich begangen. Mit grosser Parade, die Skobeleff kommandierte. Der Kaiser sandte mir ein sehr gütiges Telegramm und ernannte mich zum Chef des Grenadierregiments, eine sehr grosse Auszeichnung. Nur der Grossfürst Nicolai antwortete mir auf meine artige Gratulation schrecklich grob und ungezogen, wie man es von einem unerzogenen Menschen mit engem Herzen auch nicht anders erwarten konnte. Unbegreiflich, dass zwei Brüder sich so wenig gleichen.

XXX

Adrianopel, d. 27. Dezember 1878

Das Weihnachtsfest verlebte ich sehr hübsch in Philipopel bei General Stolypin, der seine Familie bei sich hat. Es waren an 40 Kinder eingeladen, meist Bulgaren, die Regimentsmusik spielte, nachdem der Baum geplündert war, den bulgarischen Nationaltanz Kora, Stolypin und seine Tochter beteiligten sich daran. Gegen 10 Uhr gingen die Kinder nach Hause, die Knaben mit Säbel und Flinte, die Mädchen mit Puppen. Vom Kaiser erhielt ich zum Fest einen sehr gnädigen, liebevollen Brief, der von so tiefem, wohlwollenden Gefühl durchdrungen war, dass er mich innig gerührt hat. Es war unmöglich, mir etwas herzlicheres und freundlicheres zu sagen.

Die politischen Verhältnisse haben sich noch immer nicht aufgeklärt. Der Sultan erlässt täglich Verbannungen, niemand weiss, woran er ist, alle fürchten ihn, er sieht in jeder Person, selbst in seinen Ministern und Vertrauten, Verschworene. Ein abermaliger Ministerwechsel ist wahrscheinlich, auf diese Weise zieht sich der Friedensschluss in die Länge. Doch unverhofft kommt oft!

Bei der Unsicherheit der politischen Verhältnisse habe ich stets viel zu tun, um für alle Fälle bereit zu sein. Man hat einen fortwährenden Kampf gegen die böswilligen, grundlosen Anfechtungen nicht nur den Türken, sondern gegen die missgünstigen Delegaten der europäischen Mächte zu bestehen. Es ist der Neid und die Eifersucht nach unseren Siegen. Europa sucht mit allen möglichen Mitteln unseren Einfluss zu

bestreiten, selbst Deutschland wendet sich oft von uns ab. Ungeachtet dessen fasst unsere Verwaltung immer tiefere Wurzeln, die ganze Bevölkerung ist zufrieden, weil stets streng gesetzlich gehandelt wird, ohne eine Ausnahme mit irgendeiner Nationalität zu machen.

XXXI

Adrianopel, d. 27. Januar 1879

Dieser Tage war ich wiederum in Philipopel und hatte mit den europäischen Delegaten viele unangenehme Angelegenheiten zu verhandeln. Fürst Dondukow hat die Geschäfte dermassen vernachlässigt, dass es eine wahre Pein ist, die teils sehr gerechten Anforderungen der europäischen Kommission zu erfüllen, ohne uns bloss zu stellen. Jeder Tag bringt neue Unannehmlichkeiten. Es ist schwer, nicht nur mit der Missgunst der Ausländer, sondern auch mit der Leichtigkeit genialer Hitzköpfe kämpfen zu müssen und verurteilt zu sein, dem Kaiser nur unangenehme Dinge zu berichten, da ich mich verpflichtet fühle immer die Wahrheit zu sagen. Denn es ist ja so wichtig, dass man in Petersburg die richtige Anschauung der Verhältnisse behält.

Heute erwarten wir die Unterzeichnung der definitiven Friedens und der Übergabe von Podgoritza. Sollte dies erfolgen, wie Fürst Lobanoff mir telegrafiert, so werde ich den Armeebefehl erlassen zur Rückkehr der Truppen, ausser den zur Occupation bestimmten, nach Russland. Ich befürchte während unseres Rückzuges die Auswanderung der christlichen Bevölkerung, da dieselbe nicht gesonnen ist, sich wieder dem türkischen Regime zu unterwerfen. Ich habe alle möglichen Massregeln getroffen, um die Bevölkerung zurückzuhalten und einen Aufstand zu verhindern, doch sind die Gemüter dermassen erregt, dass der glückliche Ablauf unseres Abmarsches zweifelhaft bleibt.

Offiziere und Soldaten sind freudig bewegt, dass endlich der Friede geschlossen wurde und nun die Rückkehr erfolgen kann. Auch ich rüste mich allmählich zur Abfahrt und hoffe, zu Ostern in Petersburg einzutreffen, da ich noch manches in Schummla, Varna und Odessa zu tun habe, bis auch die letzten Truppen den teuren, ersehnten Heimatboden erreicht haben.

GENERALUL F. E. TODLEBEN

JURNALUL PRINCIPELUI IACOB SOBIESKI
FIUL REGELUI IOAN
ASUPRA
CAMPANIEI POLONE IN MOLDOVA LA 1686

DE

ALEX. LAPEDATU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu traducerea franceză a jurnalului şi o notă lămuritoare

DE

CZESLAW CHOWANIEC

Şedinţa dela 26 Noemvrie 1932

Prin bunăvoinţa d-nei Maria Kasterska, soţia colegului meu dela Universitatea din Cluj, d-l Petre Sergescu, publicistă deja bine cunoscută prin scrierile sale asupra relaţiilor cultu-rale moldo-polone, am ajuns în posesiunea traducerii franceze a ziarului Principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, cu privire la campania polonă în Moldova la 1686.

Ziarul acesta, descoperit printre manuscrisele fostei biblioteci Zaluski, în chiar autograful autorului, de către d-l Czeslaw Chowaniec, a fost publicat de d-sa în textul original, polonez, în *Revista de istorie militară* din Varşovia (a. IV, 1931, pp. 314—23) şi, ulterior, ca apendice la o scriere a aceluiaşi, tot în polonă, asupra expediţiei amintite a lui Ioan Sobieski.

Inainte de a fi fost dat publicităţii, d-na Maria Kasterska-Sergescu a solicitat dela d-l Chowaniec o traducere franceză a ziarului pentru *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* din Cluj. Cum însă publicarea acestui anuar e, azi, foarte problematică, am crezut că e bine să prezint Academiei noastre această traducere, spre a o da cu un moment mai din vreme la iveală şi în speranţă că aci ar putea avea norocul unei tipăriri mai apropiate.

* * *

Campania polonă în Moldova dela 1686 este o urmare a politicei creștine europene pusă la cale după despresurarea Vienei (1683) și care tindea să solidarizeze la acțiunea războinică a Imperialilor și Polonilor statele și popoarele creștine interesate. Planul era ca Turcii să fie loviți și urmăriți din două direcții — de Imperiali, prin Ungaria și Banat, la Dunăre, și de Poloni, prin Moldova și Țara-Românească, tot la Dunăre, pe unde cele două armate, victorioase firește, ar fi fost să treacă în Balcani, să libereze pe Creștinii de acolo robiți stăpânirei turcești și să alunge pe Păgâni cu totul din Europa.

La această mare întreprindere războinică trebuiau câștigați în primul loc și cu deosebire Principii tributari Porții din țările prin cari avea să se poarte războiul sfânt — Principii Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. In acest scop, o asiduă propagandă diplomatică se desfășură pe lângă dânșii de ambe părți — și de Imperiali și de Poloni, fiecare beligerant ținând să-i câștige pentru interesele și scopurile sale.

Concurența aceasta duse însă la o foarte acută rivalitate ascunsă între cei doi potentați — Impăratul Leopold și Regele Ioan. Căci, cum zic, fiecare căuta să-și asigure asupra celuilalt stăpânirea acestor țări pentru sine: Impăratul ca teritorii ce au aparținut cândva — fie ca părți integrante, fie ca țări vasale — Coroanei ungare, iar Regele ca teritorii ce aveau să fie liberate de sub dominațiunea otomană prin armele polone. Sobieski la început urmărea și el stăpânirea Ardealului. După ce însă Principatul acesta fu câștigat, prin mai multă dibăcie și mai mare energie, de Imperiali, el s'ar fi mulțumit și numai cu cele două principate române, pe cari le râvnea, după mărturia unor contimporani, intimi ai săi, pentru fiul său Iacob, ca viitor Domn al țărilor noastre.

Dar Voevozii acestor țări — Șerban Cantacuzino și Constantin Cantemir — prudenți și prevăzători, cum le impunea situația dificilă în care se aflau și cum îi făceau împrejurările în cari se desfășura războiul contra Turcilor — cu insuccesele polone din 1684 și 1685 și cu reținerea prea îndelungată a armelor imperiale sub zidurile Budei — nu se lăsară ademeniți — Cantemir în deosebi — de promisiunile ce li se făceau

și perspectivele ce li se învederau, spre a se aventura în acțiuni pripite și nesocotite, ce le-ar fi putut fi fatale.

* * *

Privită în cadrul acestor împrejurări de politică mai largă, campania polonă în Moldova a lui Ioan Sobieski dela 1686 se prezintă, de sigur, mai mult ca un capitol de istorie generală, europeană, decât ca unul de istorie locală, moldovenească. Iată de ce am solicitat o versiune franceză a ziarului lui Iacob Sobieski și pentru publicațiile noastre. De altfel, ziarul acesta merita a fi semnalat cu un ceas mai de grabă și pentru valoarea sa ca izvor istoric, în sine. Căci iată ce zice în această privință editorul său, d-l Czeslaw Chowaniec:

« Ziarul campaniei din 1686 este cel mai întins și poate cel mai interesant (față de cele pe care le-a mai scris Principele Iacob: asediul Vienei la 1683, campania dela Zwaniec din 1684, cea dela Camenița din 1685 și cea de a doua din Moldova dela 1691). El merită să fie publicat înaintea celorlalte (singurul tipărit era acel al asediului Vienei). Această campanie (din Moldova, dela 1686), cunoscută până azi prin relația Hatmanului Iablonowski, în traducerea latină, neglijent făcută și plină de prescurtări, a lui Zaluski, prin scrisorile, toate fragmentate, ale lui de Béthume și de Talenti prin expozeul tendențios — calificativul e al d-lui Chowaniec — al lui Dimitrie Cantemir și prin jurnalele tipărite în italiană, franceză și germană, găsește aci (în ziarul lui Iacob Sobieski) pentru întâia oară o cronică din cele mai autentice, scrisă, zi de zi, în timpul penibilului marș de-a-lungul Prutului, prin Iași, până la Fălcii și în timpul retragerii și mai penibile încă, prin mijlocul secetii, incendiilor, foametei și trecerii prin inaccesibile păduri virgine ale Bucovinei. Scris de un tânăr de 19 ani, care, prin situațiunea sa, putea fi de față în tot locul și care știa să și observe, el întrece cu mult toate celelalte descrieri prin cantitatea faptelor redate ca și prin spontaneitatea observațiunilor și imparțialitatea cronicarului. El constitue deci sursa fundamentală pentru istoria acestei campanii ».

* * *

Acum că cunoaștem valoarea ziarului și ca izvor istoric în sine, să trecem la examinarea lui, să vedem ce, în adevăr, aduce el nou și interesant față de ceea ce se știa din celelalte izvoare indicate de d-l Chowaniec, izvoare la care s'ar mai putea adăuga de altfel și altele.

Mai înainte e necesară însă o selectare a acestor izvoare. Căci dacă lăsăm de o parte corespondența citată, ca una ce ne dă numai lămuriri disparate asupra campaniei, ca și jurnalele amintite, ca unele ce, urmărind mai ales elementul eroic și senzațional al evenimentelor, cuprind multă fantezie, nu mai rămân decât relațiunea oficială făcută în Dieta polonă de Hatmanul Iablonowski asupra campaniei (publicată în colecția Zaluski: *Epistolae de actis Regni Poloniae*, tom. I—2: 1676—96, Brunsbergae 1710, pp. 959—69) și Dimitrie Cantemir al nostru, în *Viața lui Constantin Cantemir* (trad. d-lui N. Iorga, București 1925, pp. 56—66) și în *Istoria Imperiului Otoman*, (trad. lui Iosif Hodoș, București 1876, pp. 536—45).

Cea dintâiu relatează: mobilizarea armatei polone la Iaslovice (în Iunie), incursiile pentru împiedecarea aprovizionării Cameniței, dorința regelui de a începe cât mai curând campania, pornirea oștilor din Sniatin (Iulie) și trecerea lor prin Bucovina, schimbul de solii între Rege și Domnul Moldovei, înaintarea armatei polone pe Prut în jos până la Țuțora, vizita lui Sobieski la Iași, continuarea expediției până în valea Sărăței, ciocnirile și luptele cu Tătarii și Turcii, retragerea prin Iași și pe la Nord de Suceava, prin Bucovina, a oștilor polone, slăbite și înfrânte de lupte și privațiuni, în cartierele lor de iarnă din patrie.

Incontestabil o foarte bogată și interesantă relație a campaniei. Cum însă această relație este în același timp și o pledoarie în fața Dietei pentru justificarea unei campanii nenorocite, e firesc ca ea să stăruească în deosebi asupra cauzelor ce au determinat retragerea Polonilor din Moldova, să atenueze pierderile pe cari le-au avut aci și să exagereze succesele repurtate de armia Regelui Ioan în continuele hărțueli, ciocniri și lupte la care o siliră Tătarii și Turcii.

Cantemir abia schițează decursul campaniei. Pe el nu-l interesează acțiunea militară polonă, cât împrejurările de ordin

politic ce au provocat în Moldova expediția lui Sobieski, pagubele și nenorocirile de tot felul ce a avut a suferi și îndura țara pe urma ei și cauzele cari au împiedecat pe Constantin-Vodă să treacă de partea oștilor leșești.

De aceea el stăruește asupra atitudinei vrăjmașe a Costineștilor, cari, înțeleși cu Sobieski și răzimați pe oștile lui, căutară să răsvrătească țara împotriva Domnului, — asupra tratativelor ce s'au purtat între Regele Poloniei și Cantemir-Vodă pentru atragerea acestuia de partea creștinilor și pentru cruțarea țării de oștile invadatoare, — asupra necesității în care se găsia părintele său de a merge în tabăra păgână, pentru a nu-și periclita fiul ostatec la Poartă și pentru a împiedeca executarea ordinului dat Tătarilor (lui Nuradin, fiul Hanului din Crâm) de a intra și prăda Moldova ca pe o țară vrășmașă, pe dată ce Domnul ar fi trecut de partea Polonilor.

Preocuparea biografului lui Constantin Cantemir era deci să apere pe acesta de învinuirile ce i s'ar fi putut aduce pentru neparticiparea la campania creștinilor, să arate serviciile ce el totuși a adus acestora din tabăra păgână, să înregistreze pagubele și nenorocirile pe cari armata polonă, în retragere, le-a adus Moldovei și să desvăluie și să condamne uneltirile și încercarea de răzvrătire a Costineștilor în legătură cu acțiunea lui Sobieski.

Față de aceste două izvoare, ziarul Principelui Iacob se prezintă, în adevăr, așa cum spune editorul său, ca o cronică autentică, de natură să completeze, să precizeze și să corecteze pe cele dintâiu. O cercetare mai de aproape a lui în raport cu acestea se impune deci.

* * *

Ziarul începe cu venirea Regelui la Strii, în 29 Iunie, și sfârșește cu întoarcerea lui tot acolo, la 22 Octomvrie. Campania propriu zisă, în Moldova, începe cu plecarea oștilor din Sniatin, la 25 Iunie, și sfârșește cu revenirea lor tot acolo, la 15 Octomvrie. Intre aceste din urmă două date, ziarul Principelui Iacob Sobieski înseamnă, zi de zi, cele întâmplate, văzute și auzite.

El dă cel mai complet itinerariu al oştilor polone în Moldova — atât pentru înaintare cât şi pentru retragere. Inaintarea se face pe malul stâng al Prutului, de-a-lungul râului, la început liniştită şi neîmpiedecată, din Sniatin — prin Lujeni, [Lenţeşti], Jujca, [Boian], Murzouţi [Murzyucy], Vancicăuţi [Wanczykoucy], Pererita, Bogdăneşti, Racovăţ (râu), Ciugur (râu şi sat, azi dispărut, în faţa Ştefăneştilor), Avrămeni, Giuleşteni (dispărut), Coiciani, Iepureni (dispărut) şi Zagarancea — până la Ţuţora, unde apar Tătarii.

Dela Ţuţora înainte marşul devine din ce în ce mai dificil. Necontenit hărţuiţi de Tătarii lui Nuradin, care le distrugea totul în cale — hrana pentru trupe şi nutreţul pentru animale — Polonii străbat, cu mari greutăţi şi multe pierderi, regiunile deluroase de pe acelaşi mal al Nistrului, ce despart văile în cari coborîră, una după alta: Brătuleni, Nirova, Lăpuşna şi Sărata. Aci, la gura văii (Gura Sărăţii), aflând că oşti turceşti în mare număr vin, sub comanda Seraschierului (Mustafa Paşa), dela Sud, se opresc şi, abandonând planul de a înainta prin Ţara-Românească, la Dunăre, hotăresc retragerea.

Intoarcerea fu nespus de grea. Ca să scape de urmăririle Turcilor şi Tătarilor, ea se face pe malul celălalt, drept, al Prutului, pe care Regele îşi trecuse armata. Pe la Vetrişoaia (Weritza), Huşi şi movila Răbâii, dau în valea Moşnei, apoi, prin Podoleni, Bohotin şi Chipereşti, armatele Regelui Ioan ajung din nou la Ţuţora. Iar de aci, ocolind Iaşul, ars şi prădat, prin Tomeşti, Podul Jijiei, Stânca, Găureni, Căcărăzeni, Cudreşti (?) şi Prigoreni, merg la Tg.-Frumos, de unde, prin Criveşti, Movileni, Heleşteni şi Năvrăpeşti (?), ies la apa Siretului, pe care o trec la Hărmăneşti.

După ce trec Siretul, Polonii merg şi se opresc în Paşcani, apoi, prin Conceşti, Tătăruşi şi Ciumuleşti, dau în valea Moldovei, de unde, prin Răciuleni (dispărut), Baia şi Oprişeni, merg la Suceava. De aci, în fine, străbat Bucovina, prin Romaneşti, Iacobeşti, Văscăuţi, Siret, Camenca, Carapciu, Budeni, Zadova, Stăneşti, Călineşti şi Oroseni, până la Sniatin, de unde plecaseră cu aproape patru luni mai înainte.

Pe itinerarul acesta, încă odată cel mai complet, ziarul dă ştiri şi informaţiuni foarte bogate şi preţioase cu privire la

înaintarea, la retragerea și la luptele cu Turcii și Tătarii, purtate de oastea polonă în această nenorocită campanie din Moldova. Știrile și informațiunile aceste sunt negreșit foarte importante din punct de vedere militar pentru istoricii expedițiilor lui Ioan Sobieski. Pentru noi însă interesul ziarului Principelui Iacob zace în altă parte — în relațiunile ce ne dă despre țara, locurile, oamenii și împrejurările de atunci din Moldova.

Lăsând deci pe cele dintâiu pe seama altora, vom căuta să le relevăm pe cele din urmă. Iată-le.

* * *

Odată intrat în Bucovina, Regele se duce la Lențești, să vadă vechile întărituri ale lagărului de acolo, întărituri rămase, după unii, dela Ioan Albert, după alții, dela Genovezi chiar, și pentru a căror restaurare el trimisese, încă din Tismenița, mai multe regimente de soldați, pro securitate, pentru siguranța călătorilor, scrie Principele Iacob, adică a oștilor. Și anume: pentru a asigura transporturile de provizii și o eventuală retragere forțată a oștilor.

La Boian, unde oastea polonă putu vedea, în drum, resturile dezastrului suferit acolo, cu un an în urmă, de marele Hatman Iablonowski, Sobieski vizită întăriturile de pe malul stâng al Prutului, ridicate, cu ocazia acestei nefericite lupte, de ai săi, de Poloni, și de Turci, găsindu-le pe aceste din urmă foarte bine executate, în formă de tranșee.

La Vancicăuți, Principele Iacob notează — știre interesantă pentru arheologi — că a văzut adevăratul Troian (valul lui Traian), iar mai departe, la Pererita, ne spune că i s'au adus Regelui scrisorile lui Cantemir, adresate prin Turculeț, prin care-l ruga pe Sobieski să nu-i devasteze țara. Tot de acolo, acesta trimise, la rândul său, în solie, la Domnul Moldovei, pe părintele iezuit Wierchowski, confesorul Regelui, de care vorbește și Dimitrie Cantemir (fără a-l numi însă) și de care știm, din raportul făcut Dietei de Iablonowski (Zaluski, l. c.), că era bine cunoscut la Iași, unde fusese mai mult timp în misiune, având legături la Curte și cu boierii și vorbind bine limba română.

Intre Bogdănești și Racovăț, scriitorul semnalează din nou valul lui Traian, de astă dată mult mai mic însă, iar în drumul dintre Racovăț și Ciugur un mare număr de movile (tumuli = morminte = tombeaux) înșirate în linie dreaptă, ca un lanț. După Ciugur, de unde se vedea, în față, pe celălalt mal al Prutului, Ștefăneștii, Regele întâlni în cale, venind la dânsul, pe solul trimis la Cantemir-Vodă, pe care-l găsise încă la Iași și dela care aducea următoarele vești:

Când Domnul află de sosirea lui, relatează Wierchowski, fu foarte mulțumit. El îl încredință de prietenia sa pentru Rege și-l întrebă cu privire la trupele poloneze: dacă într'adevăr sunt așa de aproape, deoarece lucrul nu i se părea verosimil, căci, zicea Constantin-Vodă, dacă aceasta ar fi adevărat, avangardele lor ar prăda. Kazi Mârza venise Marți (6 August) la Cantemir, trimis fiind de Nuradin (care se găsea la Sărata), cu patru mii de oameni, pe care-i lăsase însă într'un sat la câteva mile numai departe de Iași. Fusese trimis aci ca să ia și să aducă vești despre oastea polonă. Domnul i-ar fi spus că ea nu este departe. El plecă imediat (Miercuri: 7 August) la Nuradin. Și cum Turcii trecuseră și ei Dunărea, Cantemir însuși părăsi capitala, apucând în jos, spre Bârlad. Populația din Iași aștepta pe Rege cu nerăbdare, iar Domnul Țării-Românești — tot Wierchowski aflase — nu s'a dus în Ungaria (Ardeal), ci așteaptă cu trupele sale în țară, fiind favorabil Polonilor. Ce privește pe Hanul din Crâm, el nu se mișcă de frica Moscovei.

Știrile acestea, precise și detaliate, cari nu se mai găsesc în nici un alt izvor, confirmă tratativele dintre Regele Poloniei și Domnul Moldovei, despre care vorbește și Dimitrie Cantemir, dându-ne pe larg propunerile Regelui și răspunsul Domnului. Cum propunerile s'au făcut și răspunsul s'a dat prin scrisori, evident ziarul Principelui nu avea să înregistreze cuprinsul acestor scrisori, cum face învățatul nostru istoric în scrierile sale mai sus amintite.

In continuarea drumului, la Giuleșteni, Regele primește noui vești din Țara-Românească. Și anume: că Domnul păstrează prietenie Polonilor și făgăduește a priveghia ca Tătarii să nu treacă nici în Ungaria, nici la Poloni. La Coicani alte știri: că

Nemții au bătut pe Galga (al doilea fiu al Hanului din Crâm), că puțini din Tătarii săi au scăpat, că Nuradin (fratele său, care se găsea în Moldova) a primit ordin să plece imediat în Ungaria, în ajutor Turcilor, că Vizirul nu mai merge asupra Budei, ci se retrage, căci Nemții atacă puternic cetatea. Tot de aci, dela Giuleșteni, fu trimis la Iași, ca Comisar al Regelui, o rudă a lui Petriceico-Vodă rămasă la Curtea polonă — un anume Chalepinski.

La Iepureni, ziarul notează că s'au găsit pe ambele maluri ale Prutului un mare număr de Cazaci, cu mâinile și picioarele tăiate, nu se știe de cine. Asemenea că un curier sosit la Rege, aduse vești că se atacă puternic Buda, că s'au luat deja câteva bastioane și că se speră că cetatea se va preda. La Cracovia circula chiar știrea că Buda a căzut, dar faptul nu e sigur. Se mai spune că Domnul Moldovei s'a dus la Turci și Tătari. Sobieski trimite 400 dragoni la Iași. Știrile acestea, de natură să însuflețească trupele, arată cât de mult se preocupau Polonii de luptele din Ungaria, dela Buda, de al căror rezultat depindea soarta însăși a campaniei lor.

* * *

Ajunși la Țuțora, Polonii văd de departe mănăstirile Iașilor, iar de cealaltă parte a Prutului întăriturile Hatmanului Zolkiewski. N'am văzut încă — scrie Principele Iacob — mormântul lui, care se găsește la o aruncătură de săgeată depărtare de locul unde ne aflăm noi. Exista așa dar încă atunci, acolo, mormântul nefericitului Hatman ucis în marele dezastru pe care-l suferiră Polonii în Moldova la 1620. Urmează acum cele mai interesante și noi știri din ziar, cu privire la vizita lui Sobieski în Capitala Moldovei. Iată-le:

La 15 August se trec peste Prut escadroanele ce aveau să însoțească pe Rege la Iași, iar a doua zi des-de-dimineață acesta plecă cu ele. In drum i se dădu scrisorile prin cari Domnul, la plecare, poruncise boierilor săi să-l urmeze, el fiind protivnic — contrarius — Polonilor. Trecând pe lângă « frumoase mănăstiri », Regele sosește la Iași. Cetățenii i-au ieșit înainte și preoții cu muzici (coruri) și icoane l-au condus cu alai în oraș. Aci, descălecând, merse mai întâiu la mica biserică catolică,

unde se sluji un solemn Te-Deum, apoi la biserica mitropolitană, unde Mitropolitul însuși, foarte bătrân (Dosofteiu), l-a primit. El avea o mitră în formă de coroană, bătută cu pietre prețioase, iar la piept crucea pe care i-o dăduse (trimisese) Regele însuși. Picturile bisericii impresionară pe oaspeți. Căci Principele Iacob ține să noteze că bisericele ortodoxe au picturi peste tot, până și în tindă. Mitropolitul a salutat printr'un discurs pe Sobieski și a înălțat rugăciuni pentru dânsul. Am mers apoi, continuă ziarul, la palat (în traducere: le chateau), unde cele două săli de jos (parter) sunt foarte frumoase, cu zidurile și plafonul încrustat în porțelan. Sus, la etaj, alte două săli, cu ferestri mari, construite pentru vederea frumoasă de toate părțile, și cu uși de sticlă între ele. Zidurile și plafonul sunt foarte artistic pictate. Și anume: pe fond de aur chinezesc, flori mici delicat executate.

E vorba, de sigur, de faimoasa « sală gotică » dela palatul lui Vasile-Vodă Lupul dela Trei-Ierarchi din Iași, pe care-l văzură și secretarul Palatinului Gninschi la 1677 și Philippe Dupont, atunci, în campania din 1686, ca unul ce se afla în suita Regelui polon. Cel dintâiu menționează la Curtea domnească din Iași două camere boltite, cu zidurile acoperite cu pătrate mari albastre, modelate în forma teracotei olandeze. (P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București 1930, pp. 73—4), iar cel de al doilea: apartamente de o mare frumusețe, căptușite toate în lemn, pictate și aurite în mozaic, ceea ce făcea un efect minunat (Philippe Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III, Roi de Pologne*, Varșovia 1885, p. 200. Cf. și revista *Cercetări Istorice* din Iași, I, p. 382).

După ce prânziră la palat, Regele cu ai săi vizitară bisericele din oraș. Noaptea o petrecu, scrie ziarul, pe marginea râului (Bahlui ?), aproape de vad (ad proximum castrum, zice relația oficială a lui Iablonowski). Apoi a doua zi dimineața, la 17 August, se întoarse la Țuțora, la oaste. Aci veni un trimis al Domnului Moldovei să-i dea de știre că el fusese chemat de Nuradin, că acesta înaintează și că Pașa — Seraschierul — merge cu dânsul în toată viteza. Alți Tătari se găsesc numai la trei mile depărtare de Poloni. Regele trimise la Iași câteva

regimente de soldați, cu tunuri, pe Palatinul Podoliei și pe Castelanul de Zarnow, ca să ia jurământul celor mai de seamă, de frunte, boieri. După aceasta își continuă marșul.

Așa dar Regele n'a stat în Capitala Moldovei decât o zi. Știrea lui Dimitrie Cantemir că Sobieski ar fi rămas în Iași 14 zile, în petrecere și ospețe cu ai săi și cu boierii ce părăsiseră pe Constantin-Vodă, nu se adeverește. E de bună seamă vreuna din acele multe faime rele ce au trebuit să se răspândească cu privire la Craiul polon după nenorocirile ce expediția lui aduse asupra Moldovei, Iașilor în special, arși și jefuiți la retragerea oștilor polone.

* * *

Dela Țuțora înainte, ziarul aproape întreg e consacrat ciocnirilor, încăierărilor și luptelor cu Tătarii și Turcii, cum și dificultăților de tot felul, din ce în ce mai grele, pe cari armata polonă le întâmpină în calea sa și mai cu seamă în retragere. Cum am mai spus, știri foarte importante și interesante pentru istoricul militar al campaniei, dar mai puțin importante și interesante pentru noi, cei ce urmărim în acest ziar știrile privitoare la oameni și împrejurările noastre. Iată-le și pe acestea:

In valea Nirovei sosește la Rege un curier venețian, care-i aduse vestea căderii Modonului și Budei (prematură încă), de cari, scrie Principele Iacob, nu se vorbește prea deschis, din diferite cauze, fără să ne arate cari sunt acele misterioase cauze... In retragere, Polonii trec pe lângă faimoasa movilă a Răbâii, unde Regele se oprește, descalecă și se suie în vârf, privind de acolo pe celălalt mal al Prutului, la corturile ce se ridicau sub ochii săi, corturi turcești, destul de frumoase și mari, mai toate nouă. Sosise și Seraschierul cu Turcii săi. Aceștia erau în mare număr. S'a fost ridicat în vârful movilei și un tun lituanian, dar nu s'a putut trage, observă scriitorul.

O altă știre curioasă: pe valea Jijiei, înainte de a ajunge la Bohotin, Tătarii, al căror sistem era de a distruge totul în calea Polonilor, otrăvind chiar și fântânile și râurile cu ierburi veninoase, dădură foc la păpuriștea (stuhul) din întinsele bălți ale regiunii. Și cum vântul alimenta cu putere focul, întreg

locul s'a umplut de fum, că puțin a trebuit, se notează, ca armata noastră întreagă să nu fie înăbușită, asfixiată.

Intors la Țuțora, la 10 Septemvrie, Regele trimise la Iași să-i aducă corespondența — curierul — sosită acolo și din care află vești bune cu privire la Viena. Incercările de a trece Jijia pe pod nu izbutiră, din cauza Turcilor și Tătarilor, cari urmăriau din scurt pe Poloni, împiedecându-i în toate mișcările lor. Apa fu trecută cu destule greutăți, prin vad. Și după o scurtă haltă la Stânca, armata polonă se opri dincolo de Iași. Sobieski merse din nou în oraș și la palatul domnesc. Târgul, pustiu, ardea. Focul cuprinsese chiar și frumoasa mănăstire (Trei-Ierarchi?), scrie Principele Iacob. A doua zi bisericele și casele erau mai toate în flacări. Tătarii prădau pretutindeni. Trei escadroane și vreo 400 dragoni fură trimiși să surprindă pe Domn — unde, nu se precizează — dar se întoarseră fără să-l fi găsit.

Așa dar știrea lui Cantemir că, la retragerea Polonilor, Iașul a fost jefuit și dat pradă flacărilor e perfect exactă. Ziarul tânărului Sobieski confirmă faptul. Nu spune însă, ceea ce-i destul de suspect, cine au fost făptuitorii. Dar întru cât garnizoana polonă a părăsit târgul numai după ce el fu prădat și ars, are dreptate Dimitrie Cantemir, când afirmă că, chiar dacă Leșii nu i-au dat foc, ei sunt totuși vinovați și răspunzători, ca unii ce, deși puteau, n'au oprit totuși nelegiuirea. Oricum, spolierea bisericelor, luarea moaștelor Sf. Ion Novi și ducerea Mitropolitului Dosofteiu în Polonia, ca și distrugerea atâtor sate și curți boierești în retragere, sunt și rămân pete indelebile pe o armată creștină venită în Moldova să o libereze de jugul păgân.

Silit să continue cât mai repede retragerea, Sobieski dădu ordin garnizoanei lăsate în Iași să plece. De îndată Tătarii intrară în palat, iar Turcii împușcau de după ziduri. In drum, mai departe, sunt de semnalat, de aci înainte, mai puține momente demne de a fi reținute din punctul de vedere ce ne interesează jurnalul. La Suceava, Regele se oprește pentru a vizita orașul. La Camenca i se aduse vestea — de astă dată adevărată — a căderii Budei și a fugei marelui Vizir. La Călinești, știri despre victoria Veneției enilor. In sfârșit, la Oroseni, ziarul

notează că Polonii s'au oprit pe locul unde odinioară — quondam — « se ţineau târgurile, bâlciurile moldoveneşti ». Aceasta la 13 Octomvrie, două zile înainte de a fi sosit Sobieski la Sniatin şi de a fi încheiat nenorocita sa campanie în Moldova.

* * *

Plecase să treacă Dunărea şi să alunge pe Turci din Constantinopol şi se întoarse fără ca măcar să fi putut înfrânge cerbicia unui biet Voevod moldovean, cum era bătrânul dar înţeleptul Constantin-Vodă Cantemir. Plecase cu o armată ce ducea înscrişi pe steagurile sale laurii gloriei câştigate sub zidurile Vienei şi se întorcea cu una înfrântă şi istovită de hoardele cutezatoare şi necruţătoare ale Turcilor şi Tătarilor crâmleni. Plecase, în fine, să ducă pretutindeni printre creştinii robiţi Semilunei bucuria liberării lor şi se întorcea lăsând în urmă, printre aceiaşi creştini, jaf şi pârjol, dureri şi suferinţe.

Acesta a fost pentru noi bilanţul expediţiei polone din Moldova în 1686. De aceea, oricât de tendenţios l-ar califica istoricii poloni pe Dimitrie Cantemir, trebue să constatăm, după cele cuprinse în jurnalul Principelui Iacob, că el nu relatează decât adevărul, aşa cum îl ştia şi şi-l amintea după trecere de 30—40 de ani şi cu sentimentele, pe cari, fireşte, le lăsase în sufletul lui de moldovan şi de fiu de Domn, dezolarea în care Polonii aduseseră Moldova, Iaşii în deosebi, şi cumpăna grea în care ei puseseră, atunci, pe părintele său — pe Constantin-Vodă.

JURNALUL PRINCIPELUI IACOB SOBIESKI

Traducere precedată de o notă a d-lui CZESLAW CHOWANIEC

A. NOTA

Le présent journal a été écrit par le prince royal Jacques Sobieski, fils aîné de Jean III (né en 1667, mort en 1737). Etant donné les circonstances assez particulières qui ont accompagné sa découverte, il ne sera peut-être pas inutile de munir sa publication d'un court avant-propos, surtout que le goût pour la profession d'écrivain que trahit ce prince est resté jusqu'aujourdhui à peu près inconnu.

Dès sa première jeunesse Jacques Sobieski commence à vivre la vie des camps. «Parenti meo Clementissimo placuit — voilà son propre témoignage [1]) — me sibi omnibus belli periculis bellique laboribus adiungere, ut primam belli disciplinam rudeque meum adhuc Tyrocinium sub Duce tanto peragerem. Et ille per tot militiae gradus ad tantum Regni Poloniae fastigiam evectus, emeritam gerens coronam tot praeliis lucratam et quasi semper sibi in omni conflictu ante oculos positam per caldes propriumque sanguinem non semel effusam petitam, tandem per ardua non mollia acquisivit. Me voluit licet nam aequis passibus... sed qualemcumque vestigiis suis inhaerentem et per scutum eius saltem reptantem, assuescere paulatim maioribus, quae pertulit ille, sudoribus...».

Ainsi, déjà à l'âge de 16 ans le prince Jacques prend part à la célèbre bataille de Vienne en 1683 et à la campagne de Hongrie qui suivit cette victoire, — un an plus tard, en 1684, nous le voyons dans l'expédition sur Zwaniec, ensuite lors de l'infortunée campagne de Moldavie en 1686 il accompagne l'armée polonaise dans sa marche si pénible sur le Danube et dans sa retraite, en 1687, le roi son père étant tombé malade, il est nommé commandant nominal de l'armée, qui sous la conduite des hetmans s'avance à la conquête de Kamieniec, enfin en 1691 il entre pour la deuxième fois en Moldavie en compagnie du roi Jean III son père et de son frère cadet.

Il est vrai que le désir du père ne s'est pas accompli, — la période de sa carrière militaire fut trop courte et trop pauvre en expérience pour transformer en soldat ce prince d'une nature chétive, toutefois,

[1]) Vide Kluczycki, Acta regis Johannis III ad res anno 1683... gestas illustrandas, Kraków 1883, p. 616.

ceci ne veut pas dire que cette période soit passée sans laisser des traces dans l'âme de Jacques. La richesse et la variété des évènements, la force des impressions, le champ d'observation si vaste, ont éveillé en lui d'autres enthousiasmes, d'autres préoccupations, à savoir, celles de l'historien n'ayant pu tenir l'épée, c'est par la plume qu'il a voulu rendre mémorable sa présence dans l'armée et il assuma le rôle d'un chroniqueur officiel. Au cours de toutes ces campagnes guerrières il écrivait des notes quotidiennes, il enregistrait les évènements et l'itinéraire de l'armée; quel motif le faisait agir ainsi, est-ce l'influence de l'historien Vespasien Kochowski [1]), ou bien celle de son père désirant fixer les évènements dans sa mémoire, ou peut-être le but conscient d'amasser les matériaux en vue de quelque travail personnel sous forme de mémoires, — je ne puis répondre à cette question. Selon Janocki, le prince Jacques a travaillé toute sa vie à une description en langue française des gestes de son illustre père [2]). Ce renseignement nous permet de supposer, que les notes prises pendant les campagnes ont servi de base à ce travail.

Ni Janocki, ni Mitzler [3]) dans ses informations concernant l'activité littéraire du prince, ne nous disent ce qu'étaient ces notes, ni où elles avaient été conservées après la mort de Jacques. Ce n'est que cent ans plus tard que Wiszniewski en énumérant dans sa Littérature polonaise les monuments littéraires polonais, nomme pour la première fois certains «journaux» de Jacques Sobieski de la campagne de Vienne et de Zwaniec [4]). Wiszniewski non plus n'indique pas la source de ses connaissances, ni le lieu où pourraient se trouver les manuscrits princiers. Son renseignemant fut cependant le point de départ des découvertes ultérieures. Ainsi donc en 1841 le premier Przézdziecki dans son livre «La Podolie, la Volhynie et l'Ucraine» publia un petit fragment du journal de Jacques Sobieski de la Campagne de Kamieniec en 1687 du 30 Août ou 6 Septembre [5]). Après lui en 1858 un éditeur anonyme signe Wt. Z. (awadzki) a édité à Lwov un «Journal de la campagne de Vienne» en ajoutant que c'était une version polonaise d'un texte latin [6]). 25 ans plus tard T. Wierzbowski, ne sachant rien de son

---

[1]) qui accompagna le prince Jacques pendant la campagne de 1683 et lui dédia son livre «Brevis commentarius belli adversum Turcos ad Viennam et in Hungaria» (Kraków 1684).

[2]) «Constet optimum hunc Principem permulta, exercendi animi gratia, composuisse, et immania Parentis sui gesta, opere quodam gallico, admodum eleganter contexio, posteris commendavisse...». Janocki, Polonia litterata nostri temporis, pars I. (Vratislaviae 1750, p. 130). Vide Zawadzki, Jakóbi Konstanty Sobiescy, Lwów 1862, p. 65.

[3]) Acta litteraria Regni Poloniae 1755, Varsoviae et Lipsiae typis Mizlerianis, p. 108.

[4]) Vide M. Wiszniewski, Histoire de la littérature polonaise (en polonais), Kraków 1840, vol. I, p. 92.

[5]) «Podole, Wołyn i Ukraina» (Wilno 1841), vol. I, p. 185—9.

[6]) Vide Dziennik Literacki, redacteur W. Maniecki, t. I, nr. 65—69.

prédécesseur, a découvert pour la deuxième fois et édité dans une nouvelle traduction le même journal [1]), finalement dans le cours de la même année 1883, Fr. Kluczycki a imprimé dans sa monumentale publication des Actes de l'année 1863, le même journal de la campagne de Vienne dans son texte latin primitif [2]). Ces publications ont enfin éclairé un coin du mystère qui enveloppait le lieu où se conservaient les manuscrits du prince. Ce furent notamment la Bibliothèque de Załuski à Petersbourg et la Bibliothèque des Princes Czartoryski à Cracovie. Le catalogue des manuscrits de la dernière publié en 1911, a révélé, qu'à côté du manuscrit dont avait profité Kluczycki (Nr. 1379) il en existe encore un autre, sous le Nr. 1378, défini jadis par Gołebiowski comme « Journal des campagnes de Żwaniec et de Vienne ».

Quand, il y a quelques années, je me suis intéressé plus spécialement à ce deuxième manuscrit, j'ai vu en l'étudiant que la définition de Gołębiowski était inexacte; — car, en effet, le titre ne convenait qu'aux sept dernières pages (89—96), intitulées « minute du journal de la campagne de Zwaniec », tandis que la première partie (pages 1—88) intitulée « Diariem expeditionis vienensis 1683 a. » se composait de 44 feuilles représentant un pêle-mêle bizarre, qui n'avaient rien de commun avec la campagne de Vienne.

Après une longue étude, rendue difficile par la carence de données chronologiques quelconques et de liaison entre les feuilles particulières, j'ai réussi enfin à définir les feuilles particulières et en me basant sur leur contenu et sur les noms des jours, j'ai conclu qu'elles faisaient partie soit du journal « Raptularz » de la campagne de Zwaniec de 1684, soit du journal de la campagne de Moldavie de 1686. Une fois l'ordre et la reconstruction des notes faits, le manuscrit se trouva divisé en parties comme suit:

Journal de 1684

1. Notes concernant les plus importants évènements survenus à la cour royale de janvier à avril 1684 [3]).
2. Un journal plus détaillé de la campagne de Zwaniec du 30 août au 31 octobre 1684 [4]).
3. Notes générales sur les évènements du jour en novembre et décembre 1684 [5]).

Journal de 1686

1. Fragments des notes quotidiennes du 11 septembre au 25 septembre [6]) et du 11 octobre au 23 octobre [7]).

---

[1]) « Echo Warszawskie » 1883 et plaquette, pp. VIII—22.

[2]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, ed. Academiae Cracoviensis, vol. VI, pp. 616—28.

[3]) Ms. Bibl. Czart. nr. 1378, pp. 75, 74, 72, 83.

[4]) Ibid., pp. 89, 90, 91, 92, 31, 32, 36—7, 24, 1, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16.

[5]) pp. 17—20.

[6]) pp. 62, 61, 60, 59, 58, 57.

[7]) pp. 49—52.

2. L'itinéraire général du roi Jean III du 29 juin au 31 décembre [1]).
3. Notices géographiques sous forme de listes des villages et des localités moldaves, que traversait la route de l'armée polonaise pendant la campagne de 1686.

Comme on le voit, tout ceci me permettait de conjecturer que le manuscrit n'est qu'une partie détachée de l'ensemble des journaux du prince, que le destin a dû pousser d'un autre côté. M'étant donc mis à mon tour à la recherche des parties qui manquaient, j'ai commencé par l'étude de l'histoire du manuscrit de Cracovie. Les notes de Gołębiowski prouvaient que primitivement, avant d'être tombé entre les mains des princes Czartoryski, il se trouvait dans les collections de la bibliothèque des Czacki à Porycki. Selon toute probabilité il serait facile d'établir la provenance de ce manuscrit de la celèbre bibliothèque des Zaluski, où Przezdziecki en a trouvé le fragment de fragment de 1687. On sait, en effet, que le prince Jacques a légué une grande partie de ses manuscrits et de ses livres à l'éminent bibliophile Zaluski évêque de Kiev, qui était son ami intime [2]) et que d'autre part, lors de l'exportation en Russie et du pillage de la magnifique bibliothèque des Zaluski, Thaddée Czacki ne ménagea ni frais, ni peines pour enlever des mains du spoliateur et sauver pour le pays au moins une partie infime des livres et des manuscrits [3]). Toutes ces tristes circonstances ne furent-elles pas favorables au partage des papiers du prince Jacques et dans ce cas ne faudrait-il pas chercher la partie disparue des journaux parmi les manuscrits de la Bibliothèque des Zaluski transportée à Patersbourg?

Quand, conformément à la décision du traité de Riga, il nous est devenu possible de réclamer nos collections représentant notre civilisation nationale et que la Bibliothèque mentionnée ci-dessus revint dans le pays, c'est de son côté que j'ai orienté mes recherches. Parmi ses manuscrits en figurait un, défini comme: Journal de la campagne de 1686 écrit par le roi Jean Sobieski [4]).

Mon pressentiment ne m'a pas trompé, le manuscrit se trouva en réalité être un autographe non du roi Jean, mais de son fils le prince Jacques, il était non seulement composé de feuilles absolument pareilles à celles du manuscrit de la collection des princes Czartoryski, mais, chose étrange, présentant malgré la reliure le même type de désordre. Après une analyse prolongée, j'ai réussi à mettre en ordre et à définir les feuilles particulières. C'est alors qu'apparurent les parties suivantes

---

[1]) pp. 45—48, 41—42, 44.

[2]) Vide J. D. Janocki, Nachricht von denen in der Hgr. Załuskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern (Breslau 1753), t. IV, p. 109. Korzeniowski, Zapiski z rekopisow ces. Bibl. publ. z Petersburga (Kraków 1910), p. 173.

[3]) Vide Chwalewik, Zbiory Polskie (Warszawa 1926), t. I, p. 299.

[4]) Cote Pol. F. IV, 13, 23 feuilles, déposé aujourd'hui à la Bibl. universitaire à Warsovie.

du journal de la campagne de Moldavie de 1686: les fragments contenus entre le 29 juin et le 22 août [1]), entre le 3 et le 10 septembre [2]), et entre le 26 septembre et le 10 octobre [3]), qui comblaient avec précision et exactitude, jusqu'à la dernière feuille et la dernière date, les lacunes du manuscrit de Cracovie. Ce n'est pas tout. Une partie du « Raptularz » qui déjà m'était connu, celui de la campagne de Zwaniec de 1684 du 5 juillet au 29 août [4]), c'est-à-dire le commencement du fragment de Cracovie apparut à son tour, ainsi qu'un fragment du journal de 1687, décrivant la campagne de Kamieniec du 26 juillet au 30 septembre 1683, dont Przezdziecki nous a donné une petite partie [5]).

Ainsi donc à côté du journal de la campagne de Vienne publié en 1858—83, tous les autres journaux égarés et inconnus jusqu'alors, ont vu la lumière du jour, ceux des campagnes de 1684—1686—1687, c'est-à-dire de toutes les campagnes auxquelles notre prince avait pris part. Il reste à retrouver le journal de 1691 (si toutefois le prince a écrit des notes en ce temps-là) et les notes mentionnées par Janocki constituant le travail préparatoire d'une biographie du roi Jean en langue française, notes au sujet desquelles il est difficile d'émettre une opinion.

Le journal de la campagne de 1686 est le plus long et peut-être le plus intéressant, il mérite donc d'être publié avant tous les autres. Cette campagne, connue jusqu'aujourd'hui par le compte-rendu du hetman Jablonowski dans une traduction latine de Zaluski négligée et pleine d'abréviations, par les lettres toutes fragmentaires de Béthune et de Talenti, par les descriptions fantastiques de Dupont et de d'Aleyrac, par les tendancieux exposés de Dymitr Cantemir et par les journaux imprimés en langue italienne, française et allemande [6]), — trouve ici pour la première fois une chronique des plus authentiques, notée jour par jour pendant la pénible marche le long du Pruth, par Jassy, jusqu'à Falczyu, et pendant la retraite plus dure encore au milieu de la sécheresse, des incendies, de la faim, à travers les inaccessibles forêts vierges de la Bukovine. Ecrite par un jeune homme de 19 ans, qui de par sa situation avait accès à beaucoup d'affaires et qui savait regarder, elle surpasse de beaucoup toutes les autres descriptions, par la quantité des faits présentés, ainsi que par la spontanéité des observations et l'impartialité du chroniqueur. Elle constitue donc la source fondamentale pour l'histoire de cette campagne.

J'ai publié récemment [7]) dans la Revue Historique Militaire à Varsovie le texte original de ce journal, je l'ai inséré en tant qu'appendice

---

[1]) pp. 10—13.
[2]) pp. 14—15.
[3]) pp. 22.
[4]) pp. 16—19.
[5]) pp. 1—9.
[6]) J'ai donné une bibliographie détaillée concernant cette campagne dans le « Przeglad historyczno-wojskowy » 1931, t. IV, pp. 48—50.
[7]) Vol. IV (1931), pp. 314—23.

de ma monographie spéciale consacrée à « la campagne moldave » [1]. Maintenant je le présente dans une version française [2], non seulement en vue d'enrichir au moyen de cette nouvelle contribution le livre du prof. Panaitescu [3], — mais aussi poussé par la conviction, qu'il constitue une source importante, qui, sans aucun doute, éveillera l'intérêt des historiens roumains.

---

[1]) Vide Wyprawa Sobieskiego do Moldawji z 1686 r. (Warszawa 1932), pp. 127—36.

[2]) Le texte a été traduit en langue française par M-elle Irène Galezowska que je remercie ici pour ce travail difficile.

[3]) Călători poloni în Ţările Române (Bucureşti 1930).

B. JURNALUL

Samedi 29 Juin. Nous sommes partis de Stryj à la nuit tombante dans la direction de Dachawa.

Dimanche 30 Juin. Après une halte à Luka nous avons passé la nuit à Zurawno.

Lundi 1 Juillet. Nous avons passé la nuit à Halicz.

Mardi 2 Juillet. Au même endroit.

Mercredi 3 Juillet. Au même endroit. Les Cosaques ont amené des Tatars Lipki, qu'ils avaient pris aux alentours de Kamieniec.

Jeudi 4 Juillet. à Stanislawow.

Vendredi 5 Juillet. Au même endroit, pendant tout le séjour ici le Roi et la Reine furent reçus par M. le castellan de Cracovie [1]).

Samedi 6 Juillet. Nous sommes partis de Stanislawow par Tysmienica.

7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 Juillet. Rien d'extraordinaire ne s'était passé pendant tout ce temps-là, si ce n'est que le détachement de nos coureurs, qui sont allés au nombre de six mille à Kamieniec, sous le commandement de M. Chelmski [2]), sont revenus, après avoir foulé leurs champs et les avoir effrayés en faisant du bruit. Mohila [3]) est venu aussi avec des troupes cosaques.

Vendredi 19 Juillet. Ce matin après avoir entendu la messe, le Roi et la Reine sont allés voir les Cosaques de Mohila qui restent ici avec leur chef, ainsi que M. le castellan de Chelm [4]), pour avoir l'oeil sur Kamieniec. Ensuite, notre armée défila en ordre de bataille. Ce jour même un aigle a plané au-dessus de la tête du Roi. Nous avons dormi auprès de l'armée à Chocimirz.

Samedi 20 Juillet. Nous sommes restés sur place. Le Roi et la Reine ont regardé les troupes lithuaniennes défiler en ordre de bataille.

Dimanche 21 Juillet. Le matin, après la messe, le Roi et la Reine se sont séparés, la Reine allant à Tysmienica, le Roi vers Winograd.

Lundi 22 Juillet. Nous avons passé la nuit à Uscieczko sur Pruth.

Mardi 23 Juillet. Entrés à Sniatyn, nous y avons dîné et dormi, déjà sur les marchés valaques.

---

[1]) Andreas Potocki, petit hetman de la Couronne.

[2]) Martin Chelmski, quartier-maître de la Couronne.

[3]) Hetman des Cosaques du Roi.

[4]) Stanislaw Druzkiewicz, chef des troupes laissées pour défendre les frontières.

Mercredi 24 Juillet. Le Roi y a passé la nuit et dormi auprès de l'armée.

Jeudi 25 Juillet. Jour de St. Jacques, après la messe et le sermon, le Roi a reçu en audience le délégué de Samujlowicz, ataman des Cosaques, (Zaporoviens) [1].

Vendredi 26 Juillet. Nous avons jeûné toute la journée, car c'était le premier vendredi aprés l'entrée en territoire moldave et nous nous sommes arrêtés au-delà de Luzany.

Samedi 27 Juillet. Le Roi est allé voir les remparts [2]), que les uns appellent les remparts du Roi Albert et d'autres, remparts gênois, où il avait envoyé de Tysmienica plusieurs régiments pour les mieux fortifier pro securitate des voyageurs [3]). Cette nuit-là nous avons dormi aux environs de Zuczka, juste à l'entrée de la Bukovine.

Dimanche 28 Juillet. Nous étions déjà en Bukovine, près des vieux remparts. Après le dîner le Roi est parti choisir un emplacement pour le rempart et le même jour on commença à l'élever en Bukovine [4]).

Lundi 29 Juillet. Nous sommes sorti de la Bukovine. On pouvait voir en route beaucoup de reliquios danaum ou des débris de nos voitures de l'année dernière [5]). Nous fîmes halte sous les fortifications de l'année dernière, au bord du Pruth, en face de Czerniejowce [6]).

Mardi 30 Juillet. Nous restions en place.

Mercredi 31 Juillet. Le matin, le Roi a fait le tour de nos remparts, ainsi que des remparts turcs, élevés de très bonne façon, à la manière d'une tranchée. Nous avons fait deux lieues et nous nous sommes arrêtés près de Marszowce.

Jeudi 1 Août. Nous avons passé la nuit à Worobkowce, où passe le véritable Trajan.

Vendredi 2 Août. Le matin, le Roi a envoyé M. Lasko avec un détachement de coureurs à Kamieniec. Nous nous sommes arrêtés près de Pereryta, où sont arrivées les lettres du hospodar de Moldavie [7]), adressées à Turkul, le priant d'intervenir auprès du Roi, pour qu'on ne dévaste pas le pays.

Samedi 3 Août. Le matin, les dragons ont commencé à élever un rempart [8]) en cet endroit.

Dimanche 4 Août. M. Lasko est revenu avec notre détachement infectis rebus. Nous avons passé la nuit dans ce lieu. Le courrier nous a apporté de mauvaises nouvelles sur la résistance de Bude [9]) et sur la

[1]) L'envoyé s'appelait Hrezany.
[2]) à Lincowce.
[3]) Le colonel Domaradzki y éleva la redoute St. Jacques.
[4]) Cette localité était située près de Ostrzyca, où l'on a élevé les remparts St. Anne.
[5]) Provenants de l'expédition du hetman Jabłonowski en 1685.
[6]) Près de Bojany.
[7]) Constant. Cantemir.
[8]) L'ingénieur Dupont y éleva la redoute Janów.
[9]) La capitale de la Hongrie, assiégée en ce moment par l'armée de l'empereur.

perte d'un grand nombre d'excellents volontaires. On a envoyé chez le hospodar M. l'abbé Wierzchowski [1]).

Lundi 5 Août. Nous avons passé la nuit au même endroit. On s'était mis à faire traverser les chevaux militaires qui se trouvaient de l'autre côté du Pruth et comme la rivière avait monté, pas mal de chevaux et de valets s'étaient noyés.

Mardi 6 Août. Nous avons fait la traversée à deux lieues de Pereryta près de Bogdanowce. Le reste des chevaux passait le Pruth encore ce jour-ci et c'est assez tard que quelques régiments arrivèrent au camp. Ce jour- là le Roi prit déjà sa place au camp.

Mercredi 7 Août. Nous nous mîmes en marche dès le matin. En route nous avons vu le rempart de Trajan mais déjà beaucoup plus petit. Nous avons passé la nuit près de Rahowiec, à côté d'un très grand tombeau. Nous avons fait une bonne lieue valaque. Des Cosaques en fuite de la Crimée sont venus chez le Roi, mais ne nous ont rien apporté de nouveau.

Jeudi 8 Août. Nous nous sommes mis en marche dès le matin et avons fait une bonne lieue valaque. Nous sommes arrivés à Czahar ou Czahur, en face de Sztepanowce ou Sztepaneszte, qui est situé de l'autre côté du Pruth. Nous avons dépassé en route un grand nombre de tombeaux disposés à la manière d'une chaîne étendue le long d'une ligne. Il s'y trouve aussi une rivière qui s'appelle Czahur et qui a donné le nom à cette localité.

Vendredi 9 Août. Nous nous sommes mis en marche dès le matin. Le Roi a vu du bord du Pruth sur l'autre rive les maisons de Stefanowce. Nous avons rencontré en route, venant au-devant de nous, ce pére Jésuite que le Roi avait envoyé chez le hospodar [2]) et qui avait trouvé celui-ci à Jassy. Quand le hospodar apprit son arrivée il en fut très content, il lui déclara son amitié pour le Roi, l'interrogea au sujet de nos troupes, si réellement elles étaient si près, ce qui lui paraissait invraisemblable, car, disait-il, si c'était vrai, les avant-gardes pilleraient. Le Kazy-murza est venu mardi chez le hospodar. Il se dit envoyé par le sultan Nuradin [3]), qui séjourne à Sarata avec 4 mille hommes, qu'il avait laissés dans un village à quelques milles de Jassy, envoyé pour avoir des nouvelles de notre armée et les lui faire parvenir. Il paraît que le hospodar lui a répondu que notre armée n'est pas loin. Il est donc parti immédiatement, c'est-à-dire mercredi, chez le sultan Nuradin. Et comme un certain nombre de Turcs avaient passé le Danube... Le hospodar lui-même a quitté Jassy, il est à Ceteva et doit attendre à Barlad, à un jour de marche de . . .. La population de Jassy attend le Roi avec impatience. Le hospodar de Valachie [4]) n'est pas allé en Hongrie, mais

[1]) Pour les détails concernant la mission du P. Wierzchowski, vide D. Cantemir, Vita, Bucureşti 1883, t. VII, p. 39 et Hist. Ottoman, III (1743), p. 338. — Załuski, Epistolae, t. I, part II (Brunsbergae 1710), p. 961 sq.

[2]) sc. P. Wierzchowski.

[3]) Fils de Selim-Gierej, Khan de Crimée.

[4]) Serban Cantacuzenos.

il attend dans son pays avec ses troupes, et il nous favet bien. Le Khan ne bougera pas de la Crimée par crainte de Moscou. Le Murza avance vers nous par le Dniester à toute vitesse. Nous nous sommes arrêtés près de Havremeny, localité qui doit son nom à une grande quantité de tombeaux. Nous n'avons fait qu'une demi-lieue. Les habitants nous disent qu'une fama [se propage] parmi eux que Bude est prise par les Allemands [1]).

Samedi 10 Août. Le Roi se mit en marche le matin et nous avons parcouru presque deux lieues. Quand nous nous sommes arrêtés, on fit une alarme que les Tatars se font voir, ... mais c'était M. Ejesmont du régiment de Cracovie. On l'avait envoyé à Cecora, près de Jassy. Il est tombé sur le camp des deux cents Tatars, envoyés par le Murza Kazy, en a tué 40 sur place . . . . . . et en a amené 12. Ceux-ci disent que le Murza Kazy (les) a envoyés en éclaireurs, sous l'instigation du hospodar, afin qu'ils s'approchent de l'armée pour (prendre langue) qu'une deuxième partie est allée en arrière de notre armée [2]). Le Roi a tout de suite envoyé (des détachements) de tous les côtés, pour qu'ils coupent (les routes). Nous avons passé cette nuit-là à Dziulesztane. Il y avait une grande quantité de poissons dans le lac. Bonnes nouvelles de Valachie, le hospodar nous déclare (son amitié) car il promet (de veiller) que les Tatars ne passent ni en Hongrie, ni chez nous.

Dimanche 11 Août. Nous nous sommes mis en marche le matin, nous avons fait une bonne lieue et demie et nous nous sommes arrêtés près de Kojczany. Les nouvelles sont arrivées, qu'on avait donné l'ordre à Nuradin d'aller en Hongrie, sous peine de mort. Et encore, que les Allemands ont battu le sultan Galga [3]), que peu de Tatars ont échappé, que le Vizir ne marche pas sur Bude, mais qu'il s'était retiré, que les Allemands attaquent fortement Bude. On a envoyé Chalepinski [4]) à Jassy.

Lundi 12 Août. Nous nous sommes mis en marche, nous avons traversé de grandes montagnes et atteint Giepureni. On nous a dit qu'on avait trouvé sur les deux rives du Pruth une énorme quantité de cadavres des Cosaques râlant encore à qui on avait coupé les mains et les pieds. On ne sait qui.

Mardi 13 Août. Nous nous sommes mis en marche et nous n'avons pas fait beaucoup de chemin. Le courrier est arrivé, il nous a apporté des nouvelles qu'on attaque fortement Bude, que déjà on a pris quelques bastions et qu'on espère qu'ils vont se rendre, contrairement au désir des mousquetaires allemands qui veulent prendre Bude dans une attaque pour cause de pillage. Fama volabat à Cracovie que Bude est prise, mais hoc incertum. On raconte sparsim que le hospodar de Moldavie

---

[1]) La nouvelle était fausse. Bude fut prise le 2 Septembre.

[2]) Vide Załuski, op. cit., p. 962.

[3]) Deuxième fils du Khan de Crimée, envoyé en Hongrie au secours des Turcs.

[4]) Courtisan de Jean III — parent de l'ex-hospodar Petryczajko — envoyé en qualité de commissaire du Roi à Jassy.

s'est retiré chez les Turcs et les Tatars. Le Roi a envoyé à Jassy 400 dragons [1]). Nous nous sommes arrêtés près de Zagarance sur Pruth.

Mercredi 14 Août. Nous nous sommes mis en marche le matin, nous nous sommes arrêtés à Cecora et nous avons vu (de loin) les monastères de Jassy. De l'autre côté du Pruth les remparts du hetman Zolkiewski, où s'était noyé le hetman Kalinowski [2]). Nous n'avons pas encore vu le tombeau de Zolkiewski, mais il se trouve à la distance d'un jet de flèche de la place où nous sommes. Fivon (?) est arrivé envoyé par M. le Marquis [3]), il a raconté que les Tatars pillent derrière nous.

Jeudi 15 Août. Nous restions en place. On a amené des Turcs d'au-delà du Danube. On a fait passer la rivière aux escadrons qui doivent accompagner le Roi à Jassy, d'autres, des pancernes, comme coureurs à Budziaki.

Vendredi 16 Août. Le Roi passa sur l'autre rive dès le matin et se mit en marche vers Jassy[4]). En cours de route, on lui a remis des lettres, par lesquelles le hospodar proclamait sa volonté que tous les boïars se réunissent autour de lui, et qu'il nous fût contrarius. Nous sommes arrivés à Jassy. On pouvait voir en route de beaux monastères. Les bourgeois sont venus au-devant du Roi et les Popes avec la musique et des icônes ont fait entrer le Roi dans la ville. Après être descendus de cheval, nous sommes d'abord allés à notre petite église catholique (où) l'on a chànté le Te-Deum solenniter et ensuite nous sommes partis ad Metropolitanam, où le métropolite [5]) lui-même, très avancé en âge, nous a accueillis; il portait une mitre en forme de couronne, ornée de pierres précieuses et sur la poitrine la croix que lui avait envoyée le Roi. L'église orientale est ornée de peintures, même l'atrium de l'église. Il a prononcé un discours au Roi et a fait des prières. Nous sommes ensuite allés au château où deux salles d'en bas sont très belles avec les murailles et le plafond incrustés de porcelaine. En haut, deux salles aux grandes fenêtres, construites pour que la vue soit belle de tous les côtés, qui communiquent par la fenêtre. Les murailles et le plafond sont peints très ingénieusement, sur un fond d'or chinois, de petites fleurs délicatement exécutées. Après y avoir dîné, nous avons fait le tour des églises. Nous avons passé la nuit au bord de la rivière, près du gué.

Samedi 17 Août. Le matin le Roi a retraversé la rivière et il est revenu à Cecora auprès de l'armée. Après le dîner, Turkulec a fait savoir qu'il

---

[1]) Sous la conduite du commandant Kaminski. Dupont se trouvait dans ce détachement. Vide ses Mémoires (Warszawa 1885), p. 200.

[2]) Ce souvenir se rapporte à la lamentable défaite des Polonais à Cecora en 1620. Al. Kalinowski s'y noya le 22 septembre 1620. Il n'a pas été hetman.

[3]) d'Arquien, frère de la reine Marie Casimire.

[4]) Vide Załuski, op. cit., p. 962. D'Aleyrac, Les anecdotes de Pologne (Paris, 1700), t. II, p. 167 sq. Dupont, 202 sq. Theatrum Europ. t. XII (Francfort 1691) p. 1036. Happelius, Hochverdiente Ehren-Seule christlicher Tapferkeit, Hamburg 1688, p. 102 sq.

[5]) Dosoftej.

a eu une escarmouche avec les Tatars et que Nuradin ne doit pas être loin. Nous avons passé la nuit à Cecora.

Dimanche 18 Août. Le matin le Roi a passé en revue l'armée. Un Valaque est venu, envoyé par le hospodar de Moldavie, qui donne de ses nouvelles; il dit, qu'il a été appelé par Nuradin, que celui-ci avance et le pacha marche avec lui à toute vitesse (et que) d'autres Tatars se trouvent à peine à trois lieues de distance de nous. Le Roi a envoyé (à Jassy) les canons avec quelques régiments [1]) et M. le palatin de Podolie [2]) avec M. le castellan de Zarnow [3]), pour qu'ils obtiennent le serment des plus éminents boïars. Nous y avons passé la nuit.

Lundi 19 Août. Nous nous sommes mis en marche le matin et nous nous sommes arrêtés près de la vallée de Bratulani. On a sonné l'alarme, car les Tatars se sont approchés, vers le soir, et ont pris une dizaine de chevaux du régiment de M. Rzeczycki. Pendant la nuit on a tiré une fois, mais ce n'était rien.

Mardi 20 Août. Nous nous sommes mis en marche, mais nous n'avons fait qu'une bonne demi-lieue et nous nous sommes arrêtés près de Skoposzany. En route on a fait une alarme à cause des Tatars qu'on avait cru apercevoir marchant sur l'autre rive. Nous sommes restés longtemps en place pour délibérer et observer et on a tiré six coups de canon pour avertir les nôtres. Le Roi a envoyé des éclaireurs sur l'autre rive du Pruth, mais relatum, qu'il n'y avait rien, seulement des oiseaux blancs . . . . . et le bétail.

Mercredi 21 Août. Nous nous sommes mis en marche le matin. En route, on nous a fait savoir que les Tatars escarmouchent avec les nôtres. On a envoyé M. Nagurski avec son détachement, mais il ne les a pas (rencontrés). Le Roi marchait, tenant les troupes prêtes pour la bataille. Ils se sont de nouveau montrés à l'avant-garde, mais ont immédiatement déguerpi. Nous nous sommes arrêtés sur des pâturages brûlés, près de la vallée de Nernowa. Un courrier vénitien est venu [4]), nous annonçant la prise de Modone et de Bude, dont on ne parlait pas encore tout haut pour de différentes (causes). Nous avons fait une lieue et demie.

Jeudi 22 Août. Nous nous sommes mis en marche le matin, les escadrons des hussards marchaient sur l'aile qu'ils tiendront dans l'ordre de bataille. On nous a signalé que c'est le fils du sultan qui s'était montré hier et que Nuradin se tient non loin avec les Turcs. Nous nous sommes arrêtés sur de bons pâturages près de « Pagul », nous avons fait deux bonnes lieues.

Vendredi 23 Août. Nous nous sommes mis en marche le matin et nous nous sommes arrêtés à une lieue de distance. Les Tatars se sont mis à harceler les nôtres sur les montagnes, ils étaient assez nombreux. Le Roi a fait passer les troupes par la vallée et commanda aux escadrons

[1]) Sous le commandement du colonel Koszkiel.
[2]) Karol Luzecki.
[3]) Chomentowski.
[4]) Le courrier s'appelait Paleati.

de cavalerie légère d'avancer, mais eux, (les Tartars) en voyant l'armée, se retiraient de montagne en montagne en attirant les harceleurs. M. le Veneur [1]) s'est conduit avec courage pendant l'escarmouche. Plusieurs des nôtres ont été pris et nous n'en avons pas pris de vivant. Le soir M. le Trésorier (de la cour) [2]) avança avec un détachement d' escadrons-légers et de dragons, 6 petits canons et 4 « ha Rodnice ». Nous nous tenions près de la vallée de Lopuszna.

Samedi 24 Août. De très bonne heure nous nous mîmes en marche pour secourir M. le Trésorier. Nous voyions sur les montagnes de grandes masses de Tatars, qui se battaient avec les nôtres, c'est-à-dire avec M. le Trésorier de la cour. Le Roi rangea l'armée en ordre de bataille et il avançait de cette façon. Après avoir atteint les montagnes, nous nous trouvâmes obligés, ob defectum d'herbe, de dresser le camp au pied de la montagne, à une lieue de distance de M. le Trésorier, qui, voyant avancer nos troupes, comprit que nos allions plus loin et se jeta en avant. On nous a rapporté que les Cosaques s'étaient conduits sans courage, que les Tatars avaient chassé et poursuivi nos escarmoucheurs. Dès que le « tabor » a été dressé, voyant qu'il n'y a rien, le Roi se retira avec l'armée dans le camp. Deux heures après, un (volontaire noble) tovariche accourut, envoyé par M. le Trésorier, pour demander du secours, car la horde attaquait en masse. Nous avons entendu tirer le canon dix fois de son côté. Le Roi a fait sortir l'armée sur les montagnes, ce que voyant les Tatars se retirèrent et le Roi revint de nouveau au camp avec l'armée et un « tovariche » y accourut, pour nous dire avec quelle impétuosité les Tatars avaient attaqué par deux fois et comment (beaucoup) d'entre eux étaient tombés et suppliant qu'on leur envoyât de la poudre et des balles; on a expédié par eau tout ce qu'il demandait (avec), 100 dragons [3])... Ce jour-ci nous n'avons pas fait plus d'une demi-lieue vers la vallée de Lopuszna qui s'étend jusque-là.

Dimanche 25 Août. Nous nous sommes mis en marche de très bonne heure. Le Roi rangea l'armée en deux lignes, mais elles s'allongeaient énormément, et, dans cet ordre, il avançait à travers les montagnes. Sur les montagnes on pouvait voir les Tatars, rangés en une espèce d'ordre de bataille. Nous ne pouvions pas aller vers eux, à cause d'une (très) longue et pénible montée [4]). Ainsi donc, nous restâmes sur place assez longtemps, pendant que le tabor se formait. Nous nous tenions ainsi, ensuite nous descendîmes au tabor et rejoignîmes M. le Trésorier, qui y était déjà rentré. M. le Veneur est sorti le matin pour escarmoucher, mais il a été atteint d'une balle, lui et ses tovariches, sans qu'il eût pu prendre langue. Les Tatars avaient grand besoin d'un cadavre [5]), ils

[1]) Atanazy Miaczynski.

[2]) Michel Rzewuski.

[3]) Sur la bataille de Lopuszna, vide Zaluski, op. cit., p. 963 sq. Ristretto delle operationi (Bolonia 1686), p. 7. D'Aleyrac, t. II, pp. 172—4.

[4]) Probablement la montagne Strimba.

[5]) Ce cadavre fut celui de Jussup-Murza, beau fis de Nuradin, chef de la horde de la bataille qui eut lieu la veille.

rendraient en échange plusieurs captifs, tovariches et valets. On a commandé aux dragons de construire un pont sur le Pruth, près de Sarat et de la vallée de Sarat.

Lundi 26 Août. Nous restions en place. Les Tatars nous regardaient du haut des montagnes et escarmouchaient avec les nôtres. On a sonné l'alarme. (Les nôtres) devaient d'une part aller se mettre en faction et de l'autre traverser la rivière, en vue de quoi, les troupes lithuaniennes sont parties rejoindre les Cosaques. Notre infanterie s'est postée sur les montagnes. L'ordre fut donné d'avancer en cachette, afin que (les Tatars) n'aperçussent pas notre infanterie et que les nôtres pussent vite prendre langue. L'aile droite tout entière, ainsi qu'un corps d'infanterie de la couronne, sont partis avec les canons et M. le castellan de Halicz [1]).

Mardi 27 Août. Le matin notre infanterie, postée sur les montagnes, a fait feu, deux fois, inutilement. Les Tatars ont pris les boeufs et les chevaux. Pendant la journée ils ont harcelé les nôtres et... ont tué plusieurs hommes avec les canons... On construisait toujours le pont, mais il n'est pas encore prêt. M. le Notaire de la couronne est arrivé [2]).

Mercredi 28 Août. Dans la nuit de Mardi à Mercredi on a pris à M. le Veneur les chevaux sur l'autre rive (du Pruth) 80 chevaux des dragons. On a fini le pont.

Jeudi 29 Août. Le matin on s'est mis à transporter les chariots sur l'autre rive. Les troupes se tenaient de toutes parts en ordre de bataille, jusqu'à ce que les tabors soient transportés. Vers le soir, on fit savoir, que les Tatars passent sur l'autre côté. Le Roi envoya donc quelques régiments d'infanterie, qui devaient se tenir en réserve et passa lui-même par le pont avec la cavalerie. L'armée se tint en ordre de bataille toute la nuit. Le Roi a couché par terre, auprès des dragons. On voyait d'assez près les feux des Tatars. On fit sans cesse passer les chariots, durant toute la nuit. Ce jour-ci on a pris des captifs, qui ont raconté qu'ils sont au nombre de 50 mille, mais qu'ils ne livreront pas bataille sans les Turcs qui sont de l'autre côté du Danube.

Vendredi 30 Août. Toute la journée on a fait passer les voitures. Du côté des troupes lithuaniennes on a tiré le canon plusieurs fois, car les Tatars se sont approchés et ont emmené plusieurs valets. Un canon lithuanien a sauté. Près de Husza.

Samedi 31 Août. Le matin l'armée s'avança en ordre de bataille, mais à cause des montagnes nous avons retourné le front, ce que voyant... (les Tatars) ont compris que nous battons en retraite, mais nous (nous) sommes retournés de nouveau et avons contourné les montagnes et la rivière. Les Tatars sur l'autre bord du Pruth tournaient en ordre de bataille de la même manière que nous. Nous devions déjà nous arrêter au bord de la Jijea, mais vu que l'eau de cette rivière est malsaine, nous étions obligés d'aller jusqu'au Pruth, où nous ne fûmes que vers le

[1]) Casimir Zawojski.
[2]) Stefan Czarniecki.

soir. Les Tatars, en s'élançant des roseaux, attaquaient notre avantgarde, pour nous empêcher de nous arrêter, mais on les a pourchassés et poussés dans l'eau. Ensuite, on (les) chassait des montagnes situées sur l'autre bord, à coups de canons placés sur la rive du Pruth. Nous stationnions près de Weritza.

Dimanche 1 Septembre. Le matin les Tatars sont sortis plusieurs fois des roseaux et ont effrayé la valetaille. On a tenu conseil, ensuite on s'est mis à construire le pont. Le soir, on a fait savoir que les Tatars sont de ce côté, près de Weritza. Les prisonniers en fuite ont apporté cette nouvelle au Roi. Sur quoi, le Roi donna l'ordre aux Cosaques d'y parvenir et d'apprendre la vérité, et il promit mille talars et une propriété rurale au premier qui la lui apporterait. En attendant, on donna l'ordre à l'armée de se tenir prête et de se mettre à cheval, dès qu'on aura sonné la trompette. D'autres prisonniers sont venus avec la même nouvelle. Alors, sans attendre le retour des Cosaques, le Roi laissa l'infanterie près du tabor sous le commandement de M. le castellan de Halicz et sortit avec l'armée et les hussards sans lances. Nous avons attendu jusqu'à quatre heure du matin, (mais) voyant que les autres ne reviennent pas et que le jour est proche, nous avons regagné le camp.

Lundi 2 Septembre. Les Cosaques sont rentrés, mais ils n'ont pas pu parvenir jusqu'aux feux. On a de nouveau tenu conseil, et il a été résolu de revenir en arrière et de marcher sur Jassy, entre Pruth et Jijea. Vers le soir les Tatars se sont montrés du côté des montagnes, désirant enlever quelque chose, mais on avait fait rentrer à temps les valets et le bétail. Le Roi a fait sortir plusieurs escadrons légers et les reîtres. Les nôtres ont escarmouché et les ont chassés du haut des montagnes. En tirant du canon on a failli atteindre les nôtres, ensuite l'armée est rentrée.

Mardi 3 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Les Tatars brûlaient tout sur notre passage et ils ont pris vivants le Père Dominicain et un lieutenant de Lipka. Nous fîmes halte près de Husza même, en avant de la place où se trouvait notre pont. Au moment où l'armée entrait (dans le camp) on signala les Tatars, qu'on voyait passer la rivière. Le Roi monta immédiatement à cheval et alla vers le Pruth. Il voyait donc sur l'autre côté de nombreux groupes de Tatars, qui passaient avec les captifs, les voitures et le bétail. Le Roi aurait voulu leur couper la route et passer avec les escadrons sur l'autre bord, mais il n'était pas facile d'atteindre le gué, qui était loin. Il ne restait donc rien d'autre à faire, que d'expédier sur l'autre rive des escarmoucheurs sub favore de nos dragons se tenant de ce côté, et des canons dont on fît (feu) deux fois avec un bon effet, la troisième fois le projectile est tombé aux pieds de la montagne. Quant à eux, ils ne descendaient pas des montagnes vers les nôtres, mais marchaient en emmenant les prisonniers. Ce que voyant, nous rentrâmes au camp. Aux environs de Sarat de nouveau.

Mercredi 4 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Le Voïevode de Russie [1]) tenait l'arrière-garde. On pouvait voir quelques Tatars suivant l'armée, mais ils n'attaquaient pas. Nous sommes arrivés au tombeau de Rebea. Le Roi, descendu du cheval, y est longtemps resté assis, et pouvait voir de son sommet sur l'autre rive la horde et les tentes, qu'on avait dressées sous nos yeux, tentes turques, assez belles et grandes [2]) presque toutes neuves. On voyait que le séraskier est arrivé. Ils étaient en grand nombre. On a hissé un canon lithuanien sur le tombeau, mais on n'en a pas tiré. De l'autre bord, les Janissaires tiraient sur nous, et nos soldats leur répondaient.

Jeudi 5 Septembre. Le matin, les Tatars et ceux des nôtres qui ont passé la rivière, escarmouchaient. Il y avait aussi des Turcs avec des mousquets. Le tabor se mit en marche, et l'armée avançait se tenant en arrière. M. le Notaire à l'arrière-garde avec 30 escadrons, tandis que M. le Veneur avec M. Iskra se tenaient en embuscade pour prendre langue. Dès que l'armée se mit en marche, les autres de l'autre bord l'imitèrent. Environ mille Turcs et Tatars ont passé la rivière. Ils se battaient en escarmouches avec (les hommes) de M. le Trésorier, qui s'attardaient, tandis que l'armée avançait. Ainsi donc, les Turcs, rangés en escadrons, se tenaient sur les montagnes, et les Tatars mêlés aux Turcs attiraient nos escarmoucheurs vers les escadrons turcs. Nos soldats se battaient assez longtemps de cette façon, de sorte, qu'on a du arrêter l'armée à cause d'eux, c'est-à-dire (une partie) de l'infanterie et des régiments de cavalerie légère et ensuite l'armée toute entière, car ils étaient restés très en arrière. (Les Tatars) luttaient avec les nôtres, jusqu'à ce que ceux-ci se fussent retirés. Ils ont serré de près les nôtres qui descendaient, mais les nôtres se sont retournés [3]). On a aussi tiré plusieurs coups de canon sur leurs escadrons, ainsi que sur la rive gauche du Pruth d'où tiraient les Janissaires cachés derrière les arbres, de sorte que plusieurs de nos soldats avaient été blessés. Nous sommes arrivés à l'entrée de la vallée de Mochna. Quand l'armée revenait, M. le Veneur avec M. Iskra sont sortis de l'embuscade, ils les ont pourchassés jusqu'au Pruth, quelques uns ont été pris vivants, d'autres noyés ou blessés. Dans le tabor, on a lancé l'ordre, que les valets de réserve se tiennent au bord du Pruth avec des faux, pour empêcher la horde de passer. Les Janissaires se tenaient au bord du Pruth. Dans la direction de Podolany.

Vendredi 6 Septembre. On a tenu conseil, comment avancer. On a donné l'ordre de construire des ponts sur la Jijea pour faciliter le passage. Le Roi a donné l'ordre aux valets et aux hussards de prendre les devants de l'armée, derrière le tabor et les avant-gardes, ceux-ci avec des mousquets, ceux-la avec des lances, les escadrons légers marchaient

[1]) Stanislas Jabłonowski grand hetman de la Couronne.
[2]) Vide Załuski, p. 964. Dupont, p. 208 sq. D'Aleyrac, II, p. 187.
[3]) Vide Załuski, p. 964 sq: la traversée du défilé Albita Dranceni.

avec eux, en dernier lieu venait l'infanterie avec les canons et les chevalets (szpanierrajter). (Les Tatars) ont mis le feu aux roseaux et le vent empêchait longtemps d'éteindre l'incendie. Peu s'en fallut que l'armée toute entière n'étouffât dans la fumée. Nous nous sommes arrêtés entre le Pruth et la Jijea, près de Bohotyn... Les Turcs eux aussi avançaient de l'autre côté et ils ont dressé leurs tentes en face de notre armée. Ils ont tiré plusieurs coups de canon et nous ont tué deux dragons. Ils ont fait venir les Janissaires sur le bord du Pruth, mais nos canons et nos dragons les ont chassés. Selon leur vielle habitude, ils tiraient par-ci par-là des coups de leurs fusils.

Samedi 7 Septembre. Nous restions en place. Un certain nombre de Turcs et de Tatars ont passé, mais M. Iskra avec les escadrons les a poursuivis jusqu'à la rivière et on en a noyé et tué assez. Un prisonnier qui a passé 15 ans chez eux s'est enfui et il est venu chez nous. Les Janissaires de l'autre bord tirent où ils peuvent, mais ils n'osent pas attaquer, même en masse, seulement . . . . ils font feu sur les nôtres.

Dimanche 8 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. L'infanterie marchait à l'arrière et le tabor en avant. Les Turcs se sont donc mis à tirer des coups de canon et de fusil sur le tabor [1]). Ils ont touché beaucoup de nos soldats. Le Roi envoya sur la rive les canons et l'infanterie, qui les chassa. Ils sortaient toujours de l'embuscade. Le Roi envoya M. Iskra avec son détachement, celui-ci les poussa dans l'eau, de telle sorte qu'ils ont même abandonné leurs caftans. Nous nous sommes arrêtés au bord du Pruth, où selon leur vieille habitude, ils tiraient sur nous avec leurs fusils. Nous étions près de Kipereste.

Lundi 9 Septembre. Après avoir rangé les troupes en ordre de bataille, le Roi allait de-ci, de-là, en avant, en arrière, pour voir ce qui se passe partout. A l'arrière-garde, les nôtres se battaient en escarmouches avec les Tatars, qui n'osaient pas attaquer l'infanterie. En cours de route, nous avons entendu les canons de Jassy. Nous nous sommes arrêtés au bord de la Jijea, mais le danger venait du côté du Pruth, à cause des embûches. Près du village Protu Makarie.

Mardi 10 Septembre. Le Roi se mit en marche le matin. Dans le tabor une bataille a fait quelque bruit. Nous nous sommes arrêtés en face de Cecora [2]). Le Roi envoya les canons et l'infanterie au bord du Pruth et M. Iskra a chassé les Tatars, qui empêchaient les valets d'abreuver les chevaux dans le Pruth. M. le Chef de Cuisine [3]) a été envoyé à Jassy, chercher le courrier qui s'y trouvait.

Mercredi 11 Septembre. Nous sommes restés sur place toute la journée. M. le Chef de Cuisine nous a apporté le courrier, qui renfermait des nouvelles concernant Vienne.

---

[1]) Le guet-apens près de Zberoja, vide Załuski, p. 965. Dupont, p. 210.
[2]) Près de Kipereste.
[3]) François Galecki, colonel aux dragons.

Jeudi 12 Septembre. Nous nous sommes mis en marche, mais nous avons seulement traversé la forêt. Le détachement de M. le Veneur a amené au Roi des Tatars à Tomeszte.

Vendredi 13 Septembre. Nous avons fait une bonne lieue dans la direction du pont sur la Jijea. On a donné l'ordre de le réparer pour traverser. (Les Tatars) ont enlevé M. Drozdowski, qui revenait de Jassy avec les provisions et ils ont pris les dragons et tout le reste. Nous nous sommes arrêtés au bord de la Jijea près du pont. Les harceleurs, provoquant la valetaille, se montraient par-ci, par-là sur les champs de Cecora. Nous nous tenions près de Za-podul-Jizej.

Samedi 14 Septembre. Le matin, abandonnant le pont, le Roi est revenu avec tout le monde à une place, où l'armée pouvait traverser la Jijea même sans pont. (Les Tatars) attaquaient de toutes parts, par devant et par derrière et sur les côtés, pour enlever quelques valets, mais nos hommes les chassaient toujours. Nous fîmes une halte derière les roseaux, sur la montagne, près de Stinka Mohila, au-delà de Konstantin-Voda.

Dimanche 15 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Les Tatars attaquaient sur les côtés, mais on les chassait à coups de canon. Nous nous sommes arrêtés au-delà de Jassy. Le Roi était à Jassy même et au château. On brûlait la ville, qui, déjà, est assez déserte. Au moment où l'on dressait le tabor et posait les sentinelles, les Tatars ont essayé d'emporter quelque chose dans les vignes. On brûlait la ville et le feu prit au beau monastère.

Lundi 16 Septembre. Nous restons sur place toute la journée. Les Tatars approchaient et nous alarmaient. Dans la ville, les monastères et les maisons flambaient. Les Tatars traînaient dans les maisons. On a envoyé M. le Veneur avec 3 escadrons et environ 400 dragons pour surprendre le hospodar [1]), mais il est revenu n'ayant rien trouvé.

Mardi 17 Septembre. On a tenu consilium pour se rendre compte de ce qu'il avait à faire, avancer ou non. Le Roi a conclu qu'il fallait se mettre en marche après le dîner... Nous nous tenions longtemps incerti, ne sachant pas s'il fallait avancer ou non. On a donné l'ordre de faire sortir la garnison de Jassy et de se mettre en marche après le dîner. Dès que les nôtres furent sortis de Jassy, les Tatars sont entrés dans le château, les janissaires tiraient par-ci, par-là, de derrière le mur. Nous nous sommes mis en marche dans la direction de Bachluj à une demi-lieue de distance. Les Tatars attaquaient les valets à travers la rivière. Nous avons stationné près de Gaureni.

Mercredi 18 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Les Tatars avaient attaqué les valets, mais ils se sont défendus avec des sabres. Nous sommes restés en cet endroit avec l'armée et le tabor, car il y avait de l'eau. Après avoir abreuvé les chevaux, nous nous sommes mis en marche. Les Tatars se sont montrés au nombre de 2000 à peu près.

[1]) Il était question d'un essai de rapt du hospodar Cantemir, fait non élucidé.

Le Roi a envoyé des escadrons qui les ont chassés. C'est là qu'est tombé M. Luzecki, voïévode de Podolie. Nous nous sommes arrêtés sans avoir trouvé de l'eau . . . . près de Kukurudzeni.

Jeudi 19 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. En route nous avons aperçu des Turcs [1]), qui suivaient l'armée de loin, tandis que les Tatars s'accrochaient aux pentes des collines. Nous avons attendu longtemps sur place, en ordre de bataille, mais eux, ne bougeaient pas non plus et faisaient paître leurs chevaux. Nous sommes allés plus loin, et comme nous espérions trouver de l'eau, nous étions résolus de marcher la nuit, cependant ils ont découvert un abreuvoir quelconque et comme il était déjà nuit, nous nous sommes arrêtés dans le même ordre que pendant la marche, c'est-à-dire dans l'enceinte du tabor. Les Tatars tiraient sur nous pendant la nuit du côté de l'eau et ils ont attaqué les Cosaques de l'avant-garde, mais ceux-ci les ont bien repoussés. Nous fîmes une halte près de Kudreszte.

Vendredi 20 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin et avons trouvé abreuvoir et pâturage, nous avons dressé le camp à un quart de lieue, afin que les chevaux se reposent, les Tatars et les Turcs se battaient en escarmouches avec les nôtres et les Lithuaniens ont pris un Tatar et M. Iskra un Turc, qui disait que les Turcs veulent nous livrer un combat. Nous nous sommes arrêtés près de Prigoreni.

Samedi 21 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Les Turcs nous attaquaient par derrière. Trois d'entre eux sont venus chez nous. Nous avons passé la nuit en un très bon endroit, (d'où) l'on voyait dans le lointain quelque chose comme leurs tentes. Les Tatars traitaient les nôtres assez confidenter. Aux environs de Tergo-formoza, alias Krasny-Targ.

Dimanche 22 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. On ne voyait rien en route, ni Turcs, ni Tatars. Nous traversions le village Kryweszte, possédant de belles sources. Les Cosaques y ont trouvé aussi des terriers (avec du blé). Nous avons passé par une localité qu'on appelle Mohileni qui doit son nom à deux tombeaux réunis. Nous avons fait une lieue. Vers le soir des Torhaques (pelotons) se sont fait voir, mais plus tard on ne voyait plus rien. Près de Halesztiani-Sturdzyni.

Lundi 23 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin et avons fait une lieue. Les Tatars se montraient rarement et uniquement du côté de la fôret. Nous nous sommes arrêtés au bord du Siret. Un interprète a apporté des lettres du murza à M. le Voïévode de Russie il voulait racheter les captifs et se tenait avec trois cents cavaliers sur la lisière du bois. Le Roi envoya M. Iskra avec plusieurs escadrons, il en prit six vifs. On en a tué et blessé un bon nombre, parmi eux le murza lui-même [2]). L'interprète a raconté, que les Turcs avec Nuradin

[1]) La rencontre près du pont sur Bachluj, près de Podul-Hoiei, vide Załuski, p. 966. D'Aleyrac, II, p. 189.
[2]) Vide Załuski, p. 967.

sont allés au-delà du Pruth, pour faire entrer les vivers à Kamieniec. Près de Navrapeszte.

Mardi 24 Septembre. Nous sommes restés sur place toute la journée. Il pleuvait. On a donné l'ordre de faire un passage par le Siret.

Mercredi 25 Septembre. Les tabors ont passé le Siret ce matin, après eux l'armée tout entière. On ne voyait pas trace de Tatars. Nous avons passé à côté du village Hermaneszte où pousse un arbre haut comme le plus haut des chênes, dont personne ne connaît le nom. Nous avons fait une halte près de Paszkani.

Jeudi 26 Septembre. Nous nous sommes mis en marche et nous nous sommes arrêtés au-delà du passage à l'entrée de la Bukovine, au bord du Siret près de Concesty, où passe une rivière du même nom. Deux cents Tatars et Valaques ont enlevé à l'abreuvoir quelques valets et chevaux. Pendant la marche personne ne s'est montré.

Vendredi 27 Septembre. Nous nous sommes mis en marche dès le matin, car le passage est mauvais. Nous traversions la Bukovine et nous nous sommes arrêtés au centre près de Cadru-Tataruszty, les Lithuaniens d'un côté du passage et nous au-delà.

Un petit de Tatars nous a attaqués par derrière et s'est avancé sur les côtés. Nos soldats les ont poursuivis et leur ont repris nos captifs, qu'ils avaient emmenés.

Samedi 28 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin et nous sommes sortis de la Bukovine, dont le passage a été très étroit. Nous nous sommes arrêtés près de Ciumulesty au bord d'un ruisseau du même nom. Un reître, transfuge, est venu chez nous, il dit que les Turcs et les Tatars se tiennent de ce côté de Jassy au bord de Jijea et qu'ils font mine d'attendre les transports des vivres. La petite ville de Campelunga s'est rendu, le Roi y avait envoyé l'Apostol en garnison. On dit qu'on peut y trouver des vivres.

Dimanche 29 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Il a plu toute la nuit ainsi que toute la journée. En cours de route, on parlait des Tatars, il paraît que quelques chevaux se sont fait voir, mais bientôt le silence se fit.

Nous nous sommes arrêtés près de Raciuleni au bord du Samosz. Nous avons fait une demi-lieue en cherchant le passage.

Lundi 30 Septembre. Nous nous sommes mis en marche le matin, en route nous vîmes Baja. Nous nous sommes arrêtés près du village Opriszeni, au bord d'un étang qui s'appelle Mohileszhute sur Samosz.

Mardi 1 Octobre. Nous nous sommes mis en marches. Nous avons fait une bonne lieue jusqu'à Soczawa. Là, nous fîmes halte. Les Tatars avaient pris plusieurs valets. On en a vu plusieurs escadrons, mais M. Iskra qui est parti avec les volontaires, suivis de quelques escadrons, ne les a plus trouvés. Ils ont passé la rivière. La nuit, les escadrons de M. le Veneur, qui étaient en faction, ont pris langue.

Mercredi 2 Octobre. Ce matin le Roi a fait le tour de la ville, et les tabors passaient la rivière qui porte le même nom, de Soczawa. Les

Tatars ont accouru, mais on les a si bien poursuivis qu'ils se sont sauvés dans les bois. A minuit, le Roi a envoyé M. le Trésorier Rzewuski avec un détachement, pour qu'il attaque la nuit les Tatars qui étaient à une lieue et demie de la localité où nous nous tenions, qui se nomme Barbatat.

Jeudi 3 Octobre. Nous nous sommes mis en marche la matin: On nous annonça qu'à l'aube, M. le Trésorier a surpris les Tatars qui dormaient près d'une localité qui s'appelle Perhanci, au-delà de la rivière Solonecul et de plusieurs passages. Ainsi donc, on les a attaqués à l'improviste, on en a tué un certain nombre et pris 300. Plusieurs murzas ont été tués ou faits prisonniers, le butin est assez considérable [1]. Ce jour-même, on les a battus en plusieurs endroits, M. Iskra près du Monastère Dragumirna, ainsi que M. le Juge. Nous fîmes halte près de Romaneszte [2].

Vendredi 4 Octobre. Ce matin le Roi est allé voir l'endroit où M. le Trésorier avait attaqué les Tatars. En route, on ne voyait pas de valetaille, les Tatars ont seulement pris les chevaux à l'abreuvoir. Nous fîmes halte ce jour-ci près de Jakobeszte [3].

Samedi 5 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin, en route on ne voyait pas grand chose, rien qu'un petit nombre de Tatars traînant dans le lointain sur les pentes des montagnes. Un captif s'est enfui, il raconte que les Turcs devaient envoyer un détachement pour nous surprendre et qu'ils avancent en cachette. Pendant toute la journée nous avons fait deux lieues valaques, ce n'est que tard dans la nuit que les troupes sont entrées dans le camp. Ce jour-ci nous fîmes halte près de Waszkaucy.

Pendant la nuit on a envoyé des escadrons, qui sont rentrés plus tard.

Dimanche 6 Octobre. Après le dîner nous nous sommes mis en marche et avons passé (la rivière) Seret au-delà (de la ville) de Seret et fîmes halte à une demi-lieue près de Hamanka. Le courrier nous a apporté aujourd'hui la nouvelle de la prise de Bude et de la fuite du Grand Vizir.

Lundi 7 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin, en cours de route on ne voyait pas grand' chose. Nous fîmes halte près de Karapciu (sic).

Mardi 8 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin. On nous a fait savoir en route, que... l'ennemi nous coupe le passage. Nous fîmes halte près de Budy, où l'on fabriquait les potasses dans la forêt. Après l'arrêt, on sonna l'alarme, car les Tatars se sont approchés et ont pris deux valets. M. Iskra a donc pris un Tatar.

---

[1]) Attaque du campement des Tatars près de Perekowce, vide Załuski, p. 967, D'Aleyrac, II, p. 191 sq. Theiner: Veter. Mon. Poloniae, III, p. 703. Hurmuzaki, vol. V, part. 1, p. 119 sq. et toute une suite de relations contemporaines imprimées en Italie, dont la liste se trouve dans mon travail: Wyprawa Mołdavska, p. 101.

[2]) Une erreur dans le manuscrit, le nom est Jakobeszte.

[3]) Le nom est Romaneszte.

Mercredi 9 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin. Nous avons fait une lieue et nous nous sommes arrêtés près de Zadowa. A l'arrière on ne voyait pas même un chien.

Jeudi 10 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin, divisés en trois parties, pour traverser la Bukovine. M. le castellan de Cracovie allait à droite, du côté du Pruth, dans la direction de Kostycie, le Roi et l'Hetman au centre dans la direction de Uzkie, les Lithuaniens marchaient sur Bruszitza. Nous fîmes halte près de Stanauci, toujours divisés en parties, car l'infanterie et les trains de l'équipage étaient presque tous restés en arrière.

Vendredi 11 Octobre. Nous avons attendu longtemps que les voitures et l'infanterie arrivent, ensuite nous nous sommes mis en marche et fîmes halte à un quart de lieue près de Kalinestie ou Kalinowce. Le courrier nous a apporté la nouvelle de la victoire des Vénitiens.

Samedi 12 Octobre. Nous restons en place pour que l'infanterie se repose. On a envoyé Palej [1]) avec un détachement de coureurs.

Dimanche 13 Octobre. Nous nous sommes mis en marche et nous nous sommes arrêtés près de Horoszani, où se tenaient quondam les marchés ou les foires valaques. C'est là que l'envoyé moscovite fut reçu en audience. Les sénateurs étaient assis sur les côtés, comme pendant le conseil.

Lundi 14 Octobre. Le matin on a sonné le réveil et nous devions nous mettre en marche, mais ensuite on a changé d'avis et nous n'avons pas bougé de place. Le soir le Roi a tenu conseil au sujet de la grande route que nous devions prendre.

Mardi 15 Octobre. Nous nous sommes mis en marche. Le Roi a dîné à Sniatyn et nous nous sommes arrêtés près de Uscieczko et Balaluj, village et rivière du même nom.

Mercredi 16 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin et nous nous sommes arrêtés près de Gozdziec.

Jeudi 17 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin et nous nous sommes arrêtés près de Czortowiec. Le détachement des coureurs est rentré du côté des Tatars, il n'a rien vu.

Vendredi 18 Octobre. Nous nous sommes mis en marche le matin, nous sommes arrivés sur le bord du Dniester et nous nous sommes arrêtés près de Miedzwiedzie.

Samedi 19 Octobre. Nous devions nous mettre en marche, mais les Lithuaniens seuls ont traversé le Dniester, et nous sommes restés dans le même lieu avec l'armée de la couronne. On a envoyé des détachements au-devant de M. Zahorovski [2]) et M. le castellan de Chelm [3]).

---

[1]) Colonel des Cosaques du Roi.
[2]) Zahoroski Stefan, commandant de Sniatyn.
[3]) Druzkiewicz commandant de la division de Jazlowiec.

Dimanche 20 Octobre. Nous nous sommes mis en marche et nous nous sommes arrêtés entre Podwerbce et Luka.

Lundi 21 Octobre. Le Roi se mit en marche le matin et se sépara de l'armée. Nous sommes allés faire halte à Olszanica et passer la nuit à Halicz.

Mardi 22 Octobre. Nous sommes partis le matin, pour faire halte à Ksieza-wies, à une bonne demi-lieue de Zurawno, le Roi a passé la nuit à Stryj et moi à Dachawa.

Mercredi 23 Octobre. Le matin après la messe nous avons quitté Stryj pour aller au-devant de la Reine qui avait passé la nuit à Drohobycz, nous nous sommes rencontrés en chemin, nous fîmes ensemble halte à une lieue de Stryj et nous avons passé la nuit à Stryj...

(Ici finit le journal du prince Jacques).

UN PEDAGOG „MOLDOVEAN“ PELA 1800

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 16 Decemvrie 1932

Sunt mulți ani de când, fără să fi băgat noi de samă, păr. Eutihie Nisiotis dela Asumpționiștii francezi din Cadi-Chioiu lângă Constantinopol, a publicat în prețioasa revistă *Échos d'Orient*, IX, pp. 99—108, un întins studiu despre « Pedagogia creștină », rămasă în manuscript, a lui Grigorie Moldoveanul.

Opera, în cincizeci și șapte de pagini, poartă acest titlu: *Χριστιανικὴ παιδαγωγία, ἤτοι λόγος περὶ παίδων καλῆς ἀγωγῆς, ἀνατροφῆς καὶ συναναστροφῆς τῆς παρὰ γονέων εὐσεβῶν καὶ ἐναρέτων διδασκάλων γίνεσθαι ὀφειλομένης, συγγραφεῖσα παρὰ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου Γρηγορίου τοῦ ἐκ πατρίδος Μολδαβίας καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρίστοις διδασκάλοις κυρίου Νικοδήμου τοῦ Ναξίου ἐπιμελῶς θεωρηθεῖσα πρὸς ὠφέλειαν παντὸς ὀρθοδόξου συστήματος.* Deci: « Pedagogie creștină, adecă tratat despre buna călăuzire a copiilor, creștere și alcătuire, care trebue să fie dată de părinții cucernici și de virtuoșii dascăli, scrisă de cel între monahi prea-mic Grigorie din Țara Moldovei și revăzută cu îngrijire de cel între cei mai buni dascăli dumnealui Nicodim din Naxos, pentru folosul întregii lumi ortodoxe ».

Păr. Nisiotis, care amintește *și o altă carte de pedagogie scrisă în grecește de un Român în acest veac al XVIII-lea*, « Studiul asupra pedagogiei copilului », de Iosif Moesiodax, « Dacul din Mesia », pe care-l știm dela Cernavoda, « studiu » publicat la Veneția în 1779, poate cu ajutorul lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, ocrotitorul geografului, cartografului « mesiodac »,

se gândește, cu privire la Grigorie, la vreun «Moldovean elenizat», și continuă pe această temă: «unul dintre acei călugări cari ieșiau bucuros din mănăstirea lor ca să meargă să predea literele în vre-un sat unde i se cereau serviciile; cea mai mare parte din școlile primare în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea n'aveau alți învățători». Constată apoi, după al doilea capitol al cărticelei, că omul nu mai era tânăr și presupune, de pe urma faptului că revizia e datorită lui Nicodim de Naxos, un «faimos hagiorit», că și Grigorie ar fi isprăvit ca monah la Sfântul Munte. Nicodim acesta ar fi găsit după moartea autorului «Pedagogia» și ar fi îndreptat-o în vederea publicației, deși studiile asupra corectorului *nu pomenesc opera aceasta*.

Cum se vorbește în carte de Catehismul lui Platon al Moscovei, «dascăl al Impăratului de acum al Moscovei Pavel» (*τοῦ σοφωτάτου καὶ θεολογικωτάτου Πλάτωνος, ἀρχιεπισκόπου Μοσκοβίας καὶ διδασκάλου τοῦ ταύτης νῦν βασιλέως Παύλου*), se află limitele cronologice între care a putut fi alcătuită lucrarea. Firește că înainte de moartea lui Pavel (+ 23 Mart 1801), dar ca dată inițială se admite 1782 pentrucă «pedagogia» lui Platon a apărut grecește, ca *Ἡ Ὀρθόδοξος διδασκαλία*, numai în 1782, prin îngrijirea vestitului Corai.

Dar nu era nevoie ca Grigorie să aștepte această traducere, pentrucă el era în măsură să cunoască, să întrebuințeze chiar, după toată probabilitatea, *originalul rusesc* al lui Platon, înainte de a fi gustat, și cu Paisie, binefacerile tradiției lăsate la Athos de înalta școală de științi a lui Evghenie Bulgaris, cel neînțeles la început și sălbatec prigonit.

Căci autorul manuscriptului, păstrat astăzi la Părinții Asumpționiști, nu e altul decât Grigorie dela Neamț, care era, atunci când a scris cartea, deci înainte de 1799, în adevăr «din Moldova», dar de fapt un Muntean din capitala însăși a țării sale [1]).

Când Paisie Veliciovschi, reformatorul vieții călugărești în ambele principate, merse la Athos, în 1746, era întovărășit

[1]) V., în general, Constantin N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei*, Chișinău, 1927.

de un tânăr Moldovean, Visarion [1]. Grigorie va fi fost adus și el de acesta. Aici va fi învățat el așa de bine limba greacă, din care era să facă atât de bune traduceri. Asociat cu Gherontie, călugărul nemțean, întors la noi cu Paisie însuși, care-și începuse de mult opera de cărturărie, el dă la 1794 [2]) prima traducere, *Cartea folositoare de suflet*, reeditată — ceea ce dovedește ce bine a fost primită — și la 1799 la 1800 (pentru Moldova) [3]. Tot lor li se datoresc *Cuvintele lui Simion Bogoslovul* și *Chiriacodromiul* lui Teotochi, care stăteau gata de tipar [4]. Și opera de bun traducător a lui Grigorie nu s'a oprit aici.

Era un om cu orizontul larg, priceput și în domeniul geografiei, al istoriei, capabil de a pomeni și « multele fealiuri de hrisoave ale fericiților Domni » și « leatopisițele » [5] țerii, citând, alături, pe Pliniu. Îl durea că literatura poporului său nu e mai bogată. Iubirea pentru creștinătate, « sfânta creștinătate », spune el în prefața *Triodului* dela 1798, a făcut ca Românii să nu se avânte, cum de sigur erau în stare, după studii făcute « cu mari osteneli și primejdii la țări depărtate, ca să învețe în școale vestite », spre « măestrii, măsurarea pământului și a înălțimii, astronomie ». Și câtă durere nu se simte în caracterizarea impresionantă a țerii sale prădate și călcate în picioare de cine a vrut numai: « maidan de războaie, zbor de oști și acoperită cu nori de lacrimi [6] ». A fost și un introducător de neologisme, care scrie cel dintâiu: « Providenție ».

Dar e așa de frumoasă lauda științelor, încât nu mă pot opri de a da aceste rânduri din aceeași prefață:

---

[1] L. Petit, *Actes de l'Athos*, II, *Actes du Pantocrator* (Petersburg, 1903), p. XVI și urm.

[2] N'am putut găsi nici acum de unde am luat această dată, care e răspinsă de d-l C. N. Tomescu (p. 107, nota 3).

[3] Bianu și Hodoș, *Bibliografia românească*, II, n-le 619—624; Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 375.

[4] *Ibid.*, p. 376; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 413, Nr. 619.

[5] *Ibid.*, p. 407.

[6] Laudă pe Mitropolitul Dositei pentrucă a făcut Condica Episcopiei Buzăului. Dar adauge la faptele bune ale ierarhului și « tăiarea nelesnirii suișului la Mitropolie și lesnirea drumului carele mai nainte era mare piiadecă » (Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 409). Imi pare bine că în timpul Ministeriului meu am continuat această « lesnire ».

« Cum că iubirea de înțelepciune și de multă știință este la om un dar al dumnezeeștii Providenții, vederat să cunoaște; și aciasta a pus aripi minții omenești ca să zboare până la sfera cea cu mulțime de steale, și o au învitat ca să iscodească mărimea luminătorilor, câtățimea stelelor celor nerătăcitoare, și pe cea cu puțin număr însoțire a planitelor, și starea lor, ținerea, orânduiala, depărtarea, mișcările, încungiurările, întocmirea și frumseața lor; i-au descoperit pre un pol la amiază-noapte și pre altul la amiază-zi; i-au arătat întoarcerile soarelui, pre cea de vară și pre cea de iarnă. Însă cu toate aceastea nu s'au îndestulat mintea omenească, ci, pogorându-se dela ceale de sus, a orânduit pământului cu însemnare brâne, dealnițe, vârste, lățimi, lungimi și alte măsuri aseamenea; au deosebit felurimile sadurilor, soiurile dobitoacelor, cât pământ iaste lăcuit și nelăcuit, râuri, iazere, mări și ochianuri. Aciastaș minte iarăș cufundându-se cu o iscodire neliniștită până și în așternutul mării, pătrunzând și ceale mai din lăuntru sânuri ale pământului, acolò adecă au aflat pre cât au putut feliurimea celor înnotătoare, nașterea lor, creașterea și înmulțirea. Iar aici au scormonit atâtea metaluri și au scos la iveală atâtea vistierii, încât au deschis nenumărate negoațe și au înpistrit pe ceale patru părți ale lumii cu tot fealul de podoabe.

« N'au obosit nici acìa, au zburat iarăși în văzduh ca un vultur, au înnotat în nóianul atmosferii, i-au găsit treapete, au osebit aburii din ciață, și au zărit norii cei umezi și cei uscați, pre unii cum că suflă o adiere lină și dulce, iar pre alții cum că slobod une ori vifore, alte ori grindină și zăpadă, iar alteori fulgere, tunete, trăsnete și altele aseamenea de mirare, câte să săvârșesc prin nori din înnălțimea atmosferii.

« Cu aciastă iscodire făcându-se omul și ceresc și pământesc, și de supt pământ, și al mării și al văzduhului, au așezat orândueli, îndreptări și potriviri. Dintr'aciasta dar sânt cunoștințele ceriului, învățăturile a tot rătundul pământului, științe filosofești și mathimaticești, table de gheografie, punsule de corăbii, ochianuri mari, ochianuri mici, măestrii și meșteșuguri de tot fealiul. Și, mai în scurt a zice, printr'aciastă iscodire și iubire de înțelepciune au cunoscut omul pre Ziditoriul a toate și strigă cu uimire: « Cât s'au mărit lucrurile Tale, Doamne, toate într'o înțelepciune le-ai făcut ».

Grigorie nu se simte Muntean, ci vorbește de « Rumâni », de « neamul rumânesc », și aceasta nu fiindcă se adresează Mitropolitului Țării-Românești, Dositei, protectorul său în acel moment, căruia-i amintește de școala lui, « școala cea lăudată din orașul Ioannina », dar îl laudă că a ajuns, în țara strămutării lui, « parte a trupului țării noastre », aducând aici cu dânsul toate foloasele omului umblat prin lume, între

oameni mari, « vânturat în privealiştea acești lumi, precum să vântură grâul în arie ».

La 1798 Grigorie, Bucureștean, născut pe la 1765, era tot între Români, dar nu în Moldova, ci în principatul muntean, unde va rămânea statornic, fixându-se mai târziu în mănăstirea Căldărușani, de unde-l vor lua pentru a-l ridica la Mitropolie. Impreună cu Gherontie el traduce « Întrebări și răspunsuri oarecare bogoslovești ale Sf. Atanasie », tipărită în 1803 și mai ales marea operă care e Tâlcul Evangheliilor al lui Teofilact, ieșită în 1805. Tot lor li se datorește și « Descoperirea pravoslavnicii credință » a lui Ioan Damaschin, publicată la 1806, cu o dedicație către Mitropolitul Veniamin. Urmează, lucru făcut singur sau revăzut după manuscrisul lui Gherontie, *Antifoanele* din 1817 și *Hexameronul* Sf. Vasile. O nouă serie de traduceri era să apară după 1820, înainte ca Grigorie să fi fost așezat, din simplu arhimandrit ce era, în Scaunul Ungrovlahiei [1]). Găsim între autorii traduși pe Sf. Vasile, pe Sf. Grigore de Nazianz, pe Sf. Ioan Hrisostomul, pe Fotie, pe Bryennios, pe Ghenadie Scholarios. Câteva mici lucrări originale, de luptă contra altor crezuri creștine, sânt rodul păstoriei pe care se știe că o curmară Rușii armatei de invazie.

Venind acum la opera lui Grigorie, de sigur că nu de la dânsul vin versurile politice, troparele care întovărășesc cartea. Ale lui sânt însă de sigur recomandările dela început, de a se clădi « mănăstiri, biserici, spitale, școli, apeducte, poduri », de « a se împărți pomeni, a se mărita orfanele, a se răscumpăra prizonierii, a se vizita bolnavii, a se scrie cărțile de folos, a se îmbrățișa viața religioasă, a se închide într'o mănăstire ». Citația din Hrisostom arată pe cunoscătorul operei acestuia, din care Grigorie a făcut sau va face traduceri.

Îndată se trece la pedagogia însăși. Părintele cu grijă pentru odrasla lui trebue să-l dea la școală până la « vrâsta întâiu » sau până la « vrâsta a doua », « între patrusprezece și cincisprezece ani ». « Copilul ascultă atunci mai ușor. Ascultarea e rară la acel care începe a treia vârstă, și copilul de cincisprezece

---

[1]) V. Iorga, *Istoria Bisericii*, ediția a 2-a, II.

ani care nu va fi primit nicio educație, va rămânea nesupus. La a patra vrâstă, nu mai e nimic de făcut ». Dacă întră așa de bătrân la mănăstire, nu va fi un călugăr bun: « abia unul dintr'o mie » dacă în adevăr reușește. Să se urmeze deci exemplul îmblânzitorului, care ia vietatea de mică, al grădinarului, care mută copacul tânăr.

Adus încă dela patru, « cel mai târziu la cinci ani », copilul va fi întâiu binecuvântat de un preot cu obișnuita rugăciune. Părinții îl vor prezinta apoi dascălilor: « Iată, iubiți dascăli, vă încredințăm copilul nostru; învățați-l, faceți-l să cunoască, împreună cu literele, pietatea și virtutea, o credință dreaptă și moravuri cu adevărat creștine. Dacă nu e cuminte și nu vă ascultă, pedepsiți-l aspru și fără frică; dacă nu, v'o spunem fățiș, veți răspunde pentru dânsul în ziua judecății celei de pe urmă ».

După o lună abia, chemându-se în ajutor Sfânta Treime și Maica Domnului, se va începe « mica pedagogie », silabisirea și, alături, rugăciunile. Nu trebuie, ca odinioară, la început Octoihul și Psaltirea, care sânt într'o limbă grea, ci « cărți simple, ca învățătura creștinească cu întrebări și răspunsuri » — vezi și traducerile lui —, « prezentări de istorie veche și de istorie sacră și mai ales Catehismul arhiepiscopului Platon », foarte lăudat ca « o comoară », un « raiu ». Se va da zilnic, « la al noulea ceas », o parte, învățându-se și pe de rost.

Aceasta va ținea trei ani, și pe urmă vor veni Psalmii, la capătul cărora școlarul să poată ceti orice.

In fiecare zi, un ceas e pentru lecții, apoi, « un sfert, o jumătate sau mai mult », Catehismul lui Platon. Iarăși un ceas de studiu urmat de un sfert de tăcere. Al treilea ceas de studiu, după care Catehismul. Al patrulea și ultimul sfert « de tăcere și repaus ».

Părinții vor da exemplul prin cumpătarea în toate; joc de cărți să nu vadă copilul acasă. Același exemplu îl datorește profesorul. Intâia lui grijă trebuie să fie ordinea în clasă, pentru care se vor alege și monitori.

Firește că dusul la biserică, învățarea obiceiurilor cultului vin în primul rând al educației.

E și bunătate în această pedagogie călugărească. « Deprindeți-vă copiii din vrâsta cea mai fragedă, cum vor fi înțărcați, cu obiceiuri cinstite și creștine, suprimând și sărutări și desmierdări necumpătate. Dacă plâng prea mult, loviți-i fără a ținea samă de micile lor capricii. Dar, dacă băgați de samă totuși o oarecare melancolie care i-ar putea îmbolnăvi, atunci sărutați-i, mângâiați-i cumpătat, zăbovind clipa când nu li veți satisface dorințile ». Când duci copilul la școală, stă întâiu cu dânsul puțintel și lasă-l numai pe urmă. La început nu trebuie lecție, ci bună purtare. « Și, dacă i-ar fi frică ori ar plânge, i s'ar da ca să-l mângâie vreun fruct ori un ban. Iar, dacă se ține bine, i se va arăta mulțămirea: « Așa-mi placi când ești cuminte ». In cazul contrar: « Nu, nu-mi mai ești drag acuma: uite cum se poartă de bine Gheorghe și Constantin ». « Din timp în timp, dascălul va închide ochii și va părea că nu vede greșelile ». Dacă, la începutul lecțiilor, copilul fuge, i se va spune de acasă: « Nu te mai vreau pe aici, dacă pleci dela școală ». I se poate vorbi de pedeapsă — ba până la « gâtuit și spânzurat » — , dar la urmă va fi dus de mână la dascălul de care se teme, și acesta-i va da un briceag, o cruciuliță, niște mătănii, vreo poamă, spunând: « Nu știți voi, dar, iată, Dimitrie s'a hotărît să nu mai fugă dela școală. Dacă se ține de cuvânt, îi voiu face o frumoasă haină de mătasă ».

Lecția de religie începe într'un chip original și duios. Copilul face șapte mătănii înaintea icoanei lui Hristos și a Maicii Domnului și le sărută. Se suie pe catedră, cu o icoană sau cu crucea în mână. Conșcolarii trec doi câte doi, se închină de trei ori, sărută și spun: « Dumnezeu să te lumineze, dragă Dimitrie, și să te ajute să înveți cartea sfântă și mântuitoare ». Atunci noul școlar se pleacă și el la dascăl și-i sărută mâna, pe când, la locurile lor, copiii cântă: « Impărate ceresc, mângâietorule ».

Dacă e prins școlarul cu ceva, profesorul va spune că « un înger » i-a spus-o, că printr'o vedenie a aflat-o. Mătăniile ispășitoare se impun, și vinovatul va spune înaintea tutulor: « Am greșit, dragi prieteni; în numele lui Dumnezeu iertați-mă ». Când intervine biciul, să fie « părintește, fără

mânie, fără gând de răzbunare ». Mamele să nu se plângă atunci: nu moare copilul dintr'aceasta.

Şi când şcolarul se duce din clasă pentru o nevoie, s'ar face trei mătănii icoanelor şi o salutare dascălului, iar la întors tot aşa. Iar seara, la plecarea pentru masă, se va cânta « vredniceşte » şi se vor face douăsprezece mătănii. După sfatul profesorului, copiii vor merge cu mânile la piept sau în brâu, salutând pe clerici, pe bătrâni, pe oamenii de cinste, şi acasă vor săruta mânile, chiar picioarele părinţilor. La culcare cincizeci de mătănii, trei cruci asupra patului. Alte cincizeci de mătănii vor saluta dimineaţa, gustând ceva numai odată cu ivirea soarelui.

La catehism se sună clopoţelul, monitorul cere linişte, profesorul vorbeşte « blând, fără a se grăbi, simplu, aşa ca şi cei mai mici să înţeleagă ». În recreaţie copiii îşi sprijină capetele de părete cu ochii închişi, « ca să-şi odihnească spiritul de lucrurile acestei lumi ».

« După masa de amiazi, ucenicii nu vor fi puşi în ceată la lecţii, căci aceasta face rău sănătăţii trupului şi sufletului », ci, iarna, vor face exerciţii de scrisoare, iar vara vor şi dormi un ceas, după care se vor înviora spălându-se.

Cum « ciobanul, ca să-şi îndemne mieii la păşune, cântă din fluier » — simţi pe fiul de ţăran dela noi —, « cum doica pentru a adormi copilul care plânge face să se audă cântece frumoase », aşa elevilor săi li va da mângâiere dascălul prin tropare. Şi ei vor cânta, cei cu glas bun, îmbrăcaţi în alb, pe când unul din ei va cădelniţa icoanele.

Pentru atitudinea la biserică se dau prescripţii exacte. De Paşti copiii îşi vor săruta unii altora mâna dreaptă.

Dar se vor observa strict posturile.

Iar, când şcoala va fi sfârşită, dascălul va recomanda învăţăceilor săi grija sufletului, singurul care nu piere. Atunci absolvenţii vor trece ori la meşteşug ori la profesorii de « gramatică, filosofie şi ştiinţile de folos sufletului şi trupului ». Părinţii şi meşterii vor respecta curăţia sufletească ce s'a dobândit.

Aceasta era, spune păr. Nisiotis, « o şcoală primară grecească spre sfârşitul secolului al XVIII-lea ». Nu, ci, la început,

visul pedagogic al unui copil al Bucureştilor, unui mistic din şcoala lui Paisie, iar, pe urmă, poate, un îndreptariu pentru şcoala pe care o deschiseră părinţii dela Neamţ, aşteptând ceasul când Grigorie îşi va începe activitatea pastorală la Bucureşti.

CÂTEVA OBSERVAŢII ASUPRA CELUI MAI VECHIU TEZAUR CULTURAL ROMÂNESC

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 20 Ianuarie 1933

Acum vreo doi ani, îndrăznind, de şi numai istoric, să mă apropiiu de « Sfânta Sfintelor » a filologiei, am tratat despre valoarea vechii noastre culturi, care se poate recunoaşte şi în apucăturile şi îndemânările, netăgăduite, ale clasei noastre rurale, dar pentru a cării cunoaştere în trecut lipsesc cu desăvârşire documentele scrise, aşa încât istoricul este adus, mai mult decât atâta: este dator, este silit să se adreseze acelei istorii sufleteşti care e încremenită în zestrea cuvintelor unui popor.

Lecţiile mele la Universitatea din Paris au fost ascultate cu interes şi, în puţinul care se spune cu privire la ostenelile mele ştiinţifice, nu mi s'a făcut nicio dojană că m'am apropiat de ceea ce se socoate a fi un domeniu rezervat pentru specialişti [1]).

De curând, cerându-mi-se de aiurea o privire asupra vechii noastre culturi, mult mai veche de cum se crede, am fost adus din nou să mă adresez la aceeaşi comoară, numai în parte cunoscută şi pusă în valoare încă insuficient.

In studiul mieu care va apărea, cred, nu prea târziu, în limba germană, mă ocupam de cuvintele privitoare la *cântec*, latinul *canticum*, « cântec de biserică » (de unde francezul *cantique* [2])), asemenea cu care n'au celelalte limbi romanice, şi cu *jocul* în

[1]) *Revue historique du Sud-Est européen* pe 1931.

[2]) Dar în călătoria lui Oderic de Pordenone, *Acta Sanctorum*, II, p. 271: « epulantur cum canticis »,

deosebitele lui forme, care, acesta, la frații noștri latini, n'are înțelesul de danț, serios și chiar solemn, ci numai acela de distracție, de unde și jongleurii, « joculatorii », francezi ai evului mediu. De aici trăgeam unele concluzii care mi se par îndreptățite.

Astăzi vreau să fac, continuând pe aceeași cale de interpretare a substratului cultural lingvistic, câteva observații cu privire la unii termeni de cea mai elementară și esențială civilizație, supt raportul religios întâiu și social pe urmă, isprăvind cu sublinierea unor nume locale care au după mine o mare importanță în chestia permanenței noastre pe teritoriul unde se află astăzi cea mai mare parte dintre Români.

I

Un semn de cultură la orice popor e împărțirea cât mai amănunțită și mai firească a timpului, preciziunea noțiunilor pe care le-a creat sau moștenit și împrumutat pentru desvoltarea lui.

Dela înaintașii romani, și anume în perioada creștină, de altfel ca și celelalte popoare romanice, care n'au păstrat nimic din vechea diviziune păgână a calendelor, nonelor și idelor, total părăsite, am păstrat *săptămâna*, în fața căreia popoarele germanice au *Woche*, care, dacă nu mă înșel, ar fi de origine gotică dunăreană din vremea reformelor, atât de hotărîtoare, ale episcopului Ulfila, poate din tezaurul grecesc care a dat și toată cultura acelui timp, din «epoche», *ἐποχή* [1]).

In cuprinsul săptămânii am păstrat tot vocabulariul roman-creștin. Avem Dumineca, «ziua Domnului», și Sâmbăta [2]) ebraică, iar, lângă dânsele, zilele numite după zeii părăsiți și pe care e curios că noua lege n'a căutat să le schimbe cu altele: ziua Lunii [3]), ziua lui Marte, ziua lui Mercuriu, ziua lui Joe, ziua Venerei.

---

[1]) *Woche* are și alt înțeles decât acela de săptămână, și anume unul de perioadă limitată, ca în *Wöchnerin*, lăuză.

[2]) Am aflat forme latino-grece cu *m* intercalat la vechea numire a Sabatului.

[3]) Și dialectul venețian are *luni*, ca noi, în loc de *lunedì*, *mercore*, *zobbia*, *venere*. Cf. Gustav Meyer, *Zur Geschichte des Wortes Samstag* (care citează și observația

Germanii au împrumutat, traducând, în mitologia lor, acele nume, foarte probabil tot pe vremea adevăratului creator al culturii lor, şi anume aici la Dunăre. De unde ziua Lunii e *Montag*, *Mondtag*, ziua lui Marte *Dienstag*, ziua lui Joe e a lui Donar, *Donnerstag*, ziua Venerei e a Freii, *Freitag*. Dar sânt două deosebiri care-şi au rostul: la dânşii este noţiunea mijlocului săptămânii, *Mittwoch*, în schimb pentru ziua lui Mercuriu, şi nu i se închină noului Dumnezeu ziua de sărbătoare, care rămâne a Soarelui, *Sonntag*.

Nomenclatura slavă şi greacă numără zilele săptămânii dela una la cinci. Grecii au avut-o, şi Slavii au luat-o dela dânşii.

Aş apăsa asupra numelui grec de *παρασκευή* pentru Vineri, care ar însemna o « pregătire », una pentru Sâmbătă, care a fost la început ziua de sărbătoare, transmisă dela Evrei. Slavii l-au luat aşa şi, în ce priveşte numele necreştin al Duminecii, *nedelia*, care înseamnă târg (de unde Nedelco-Dominic), acesta e de pus în legătură cu dublul sens grecesc al « panegyrei » (*πανήγυρις*, de unde panegiricul), care e şi serbare şi bâlciu, Slavii luându-l—şi transmiţându-ni-l şi nouă în unele ţinuturi — ca *panair* (vezi la Bulgari « panaghiuriştile », locul unde se adună la serbători). Ruşii au schimbat numele Duminecii, dar Lunea e un *ponedelnic*.

Nomenclatura ungurească e interesantă. « Ziua Domnului » nu există, cel puţin în limbagiul actual, ea fiind « ziua de târg », a « vásár » ului (de unde Vásárhely, locul de târg), a « bazarului ». Lunea e numai « început de săptămână », ceea ce nu corespunde cu sistemul de cronologie latină al evului mediu, în care ea e « feria secunda », şi deci nu e un calendar impus de curând botezaţilor prin Biserica latină. Miercurea, *Szereda*, de unde Szerdahely, «locul de târg de Miercuri», adecă Miercurea ardeleană, e de origine slavă şi înseamnă acelaşi lucru ca şi *Mittvoch* a Germanilor. « Sâmbăta » are aceeaşi origine (*Szombath*), rămâind ca în limbile slave înseşi izvorul să fie romanic.

---

lui Kluge, în *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. a 5-a, p. 312, şi pe Rösler, *Über die Namen der Wochentage*, Viena 1865; un Sambatios la J. Babad, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XVII, pp. 563—6), în *Indo-germanische Forschungen*, IV (1894). A găsit în Egipt forma *σαμβατικός*, şi pe la Otranto se zice *samba*. La Ladini *sonda* (fr. *samedi*).

E, la ceilalți, o nomenclatură din bucăți, în mare parte de caracter cărturăresc, pe când la noi, ca la toată familia popoarelor din care facem parte, originea populară, neimpusă și neîmprumutată, tradiția directă și fără amestec e evidentă.

Avem *anul* comun cu ceilalți Latini. Acest an l-a moștenit creștinismul după cunoscuta reformă romană. Avem *luna,* noi singuri dintre popoarele de aceeași familie, nefăcând osebirea între perioada de timp și corpul ceresc. *Mensis* a dispărut în românește, dar nu și în dialectul macedonean, de și pe calea populară romanică el s'a transmis Slavilor pentru *measița* lor, dintr'un « meas » care a fost înlăturat. Avem un paralelism cu Germanii, la cari *Mond* și *Monat* reprezintă cele două noțiuni deosebite cu același termen. Germanii aveau, și păstrează, numele lor deosebite, pe lângă care s'au adaos ale Bisericii. Slavii ca și Ungurii au numele bisericești ale creștinării mai târzii. Fondul popular n'a dat nimic.

La noi însă, unele luni romane au nume trecute prin filiera schimbărilor fonetice care ni sânt proprii sau întâlnim formațiuni populare, la unele din care, și aceasta arată vechimea lor, se observă aceleași schimbări.

Ianuar a devenit un « Ghenar », care nu-și află explicația printr'un împrumut de undeva, dar și un *Gerar. Februarius* dă « Fevruar » numai pe calea bisericească, iar pe cea populară: « Făurar », asemenea cu *faber*, « faurul », fierarul (și verbul « a făuri »). « Marți » devine « Mărțișor ». Pentru *Aprilis* avem « Prier », cu schimbarea, caracteristică pentru românește, a lui *l* în *r*. Trecând peste « Maiu », în care se poate admite transmisiunea directă (dar i se zice și *Florar)*, Iunie devine un *Cireșar*, prin care se trece la Iulie, *Cuptor*. August e *Gustar*, dar pe alocuri i se zice și *Măsălariu*, în care e noțiunea recoltei, *messis*. Septembre e *Răpciune*, tot luna recoltei, din *raptio*. Octombre *Brumărel*, Noembre *Brumariu*, verificate în graiul unor țerani din Ocna Sibiiului, Decembre *Indre*, care nu pare a veni dela ziua Sf. Îndre, Andrei.

De mare interes e că acest calendar îl întrebuințează și aceia dintre Români cari n'au avut contact cu clasele

culte, înrâurite de Biserică, — până și la cel din urmă cioban.

Dar a păstra împărțirea completă a vechiului an, care nu corespunde în toate ocupației păstoritului sau și plugăritului, aceasta este fără îndoială un document de străveche cultură.

Lista termenilor religioși luați din latinește se poate completa încă: astfel *tămâie*, la Slavi, în traducerea cirilo-metodiană: *temiena* [1]), *tâmplă* pentru catapeteasmă. Să nu uităm pe *dracul* (în Sud-Vestul gascon al Franciei *drac*, cu sensul de spirit, un fel de Puck). Forma *Rosolim* dela Hierosolyma nu mi se pare fără valoare.

II

Hotărîtor pentru civilizația unui popor e și felul cum el consideră supt raportul dreptului legăturile sociale, și în primul rând ale familiei.

Se știe că numele de « familie » l-am păstrat popular, făcând din ele « fămeia », care nu are aceeași origine ca numele romanice celelalte, din *femina*. Pe urmă numele a trecut asupra noțiunii reprezintate întâiu numai prin derivatul din *mulier*, *muiere*, pe care-l au numai dialectal Italienii (*mojer* în venețiană) și, în general, Spaniolii (*mujer)*, Francesii nu.

Toate gradele de înrudire, *părinți*, *fii*, *feți*, *fete*, *frați*, *surori*, *nepoți* (nu știu de unde vin *veri*, dar și *veri primari)*, *soți*, *cumnați*, *socri*, *gineri*, *nurori*, vin din latinește. Aceasta înseamnă însă o ordine familială completă. Tot așa și pentru actele care formează legăturile de familie: *căsătorie*, *nuntă*, *cununie*, *a însura*, *a mărita*, *a nunti*, *a însoți*, *a împreuna* [2]); iar, dacă avem *logodna*, care e un termin bisericesc, pe lângă el este popularul *învoire*. Există și pentru sfărâmarea legăturii de căsătorie *despărțirea*, de pus alături cu « divorțul » apusean,

---

[1]) V. Pogorelov, în *Byzantino-Slavica*, II, p. 27.

[2]) D. Skok le enumeră, dar presupune termini mijlocii slavi între vechiul fond latin și cuvintele actuale (comunicare la Congresul de bizantinologie din Atena; *Actes du III-ème Congrès international d'études byzantines* . . ., édité par les soins de Anast. C. Orlandos, Atena, 1932, p. 75). E absolut improbabil și nu se poate sprijini pe niciun argument.

din *divertere*, care ar părea să aibă un sens material mai mult decât legal.

Legea și *dreptul (a se îndreptăți)* hotărăsc toate legăturile românești, în care nu se admite *fără-de-legea*. Totul se *judecă*, la *judecată*, la *județ* de *jude*. *Pedeapsa*, de origine greacă (*παιδεύειν*, dela copii) pare a fi veche și a fi trecut printr'o formă latină; ea atinge *păcatul*, care e latin. *Părțile* se prezintă pentru a stabili « sorocul » (slav), a *pune zi*, la *Scaun*. *Scaun* (și *tribunal* dela *tribus* are aceeași semantică) ca și *județ* ajung a însemna cele dintâiu forme politice. Se caută, și cu *adeveritori*, *adevărul*. Termenul e din vechiul vocabulariu, *ziua* având numai la noi și acest sens strict juridic [1]). Tot așa a *câștiga*, a-și scoate *dreptatea* sau a *rămânea de judecată*. Pentru pedeapsă avem *a-și face de cap*. O mare însemnătate o are *martur*, greco-latin, cu sunetul plin al lui și *jurământul* ca și *jurătorii*. Numai pentru amendă avem *gloaba* și *plata*, slave.

Dar m'aș opri asupra termenului de *rău*.

Numai noi l-am păstrat pe latinescul *reus*, care înseamnă: vinovat. Răutatea trebuia deci, în psihologia românească, pecetluită de judecători. Răul în sens moral de altfel e în italienește *malvagio*, în limba franceză: *mauvais*, cuvinte care cuprind pe acela de *vades*, chezăș, deci cine a înșelat nedând chezășia cea bună.

III

Sunt rugăciuni fără care creştinism nu se poate. În acest domeniu cercetările nu au fost la noi nici măcar începute.

Cea d'intâiu din aceste rugăciuni este Tatăl nostru.

De cel slavon și-au râs ai noștri, prezintându-l în forma caricaturală de

otci nașca tașca
gospodi budașca.

Aceasta înseamnă că ei știau o altă formă, aceea de care se folosiau și față de care aveau respect, pietate.

---

[1]) V. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, 2 vol., 1931.

Ea ni s'a păstrat în mai multe forme, cele bisericeşti mai vechi fiind anterioare celei date de Logofătul moldovenesc, Lupu sau Luca Stroici, crescut în Polonia, la sfârşitul secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor. Pretutindeni unde în cărţile bisericeşti-manuscripte el se află, ar trebui cules pentru a se face o comparaţie care nu poate fi fără folos.

În « rugăciunea dominicală », tradusă târziu din latineşte, limbă în care o reţinea norma catolică la ceilalţi latini, întâlnim, după câte ştim până acuma, o lipsă aproape completă de slavonisme (afară de *păzeşte* sau *izbăveşte*; *sfinţească* poate să fi înlocuit vechea formă *sânţească*, pe care Ungurii o au în *Szent)* şi unele cuvinte în vechiul lor sens (cel *rău* nu reprezintă aici răutatea, ci păcatul, deci e vechea însemnare a lui *reus*, care se păstrează; mai târziu în Ardeal s'a luat « hiclean », « hitlén », care înseamnă trădător dovedit, hain).

Vor fi ştiut numai clericii, şi încă nici toţi clericii, sensul frazelor de dogmă din « Crez ? ». Numele lui însuş ar dovedi contrariul (dacă nu e, ca în « credeu », repetarea primului cuvânt; de altfel, în franceză tot acest prim cuvânt: *credo*). În mai largul lui conţinut nici el n'are împrumuturi slavoneşti (decât în « sobornicească »), şi iarăş unele cuvinte au acel înţeles arhaic pe care l-am prins în Tatăl Nostru. Astfel atributul « a tot ţiitorul », « văzutele » şi « nevăzutele ». « Intruparea », « împeliţarea », care redă o noţiune nouă, mistică, abstractă a creştinismului, trimete şi ea la acelaş fond (nu se mai zice decât « drac împeliţat », noţiunea fiind de acelaş caracter).

Cine se gândeşte la Sfântul *Duh* în acea formulă a botezului care constitue cel dintâiu document ale limbii albaneze, pe care eu l-am găsit din fericire şi din întâmplare, pentru ca apoi să fie reprodus şi comentat (şi de d-l Mario Roques), nu e inutil, cred, să ne gândim că, pe lângă împrumuturile mai noi, deşi vechi şi ele însele, din limba slavonă bisericească, pot fi şi altele din cea mai veche slavonă, pe care aş numi-o sarmatică, precum şi împrumuturile greceşti pleacă dela elemente greco-romane pentru ca să ajungă la cele fanariote.

IV

Un mare pas în cultură îl înseamnă la orice popor moneta. Noi am întrebuințat-o de-a lungul veacurilor, cum o arată depozitele, tezaurele descoperite, a căror hartă ar trebui să se facă, oricât ar fi pentru moment de neîndestulătoare și de aleatorie. Numele de monetă a dispărut însă dela noi. Dar textele bisericești dau *dinarul*, și lipsa monetei ar fi neexplicabilă la poporul care *cumpără*, *vinde*, *împrumută*, dă *capete*. *Ban* se admite a fi dela *denarius banalis*, și nu dela Banii de Severin, cari n'au bătut monetă, ci dela alții, mai în Apus. Ar fi de discutat dacă, Ban și Banat venind Ungurilor dela Avari, nu e ceva mai vechiu decât se crede (la Ruși banul e numit după semn, cu acel cuvânt care reprezintă și semnul pe vite).

Dar nu cred că e indiferentă mențiunea pe banul lui Ioan-Vodă cel cumplit a *hereghiei* Moldovei, dela grecul *χαράσσω* și calitatea, pe care cred că am găsit-o în documente, de *heregar*, a *bănarului* [1]).

V

Am atins în treacăt marele centru de cultură bisericească, de inițiativă creatoare, fără păreche pentru un alt teritoriu german, care a fost pentru Goții de Apus, pentru Visigoți, regiunea unde s'a scris, în secolul al IV-lea, pe pergament de purpură cu litere de aur, Biblia lui Ulfila. E Dunărea-de-jos, pe ambele maluri ale ei, de jur împrejurul Silistrei de azi, al cării episcop, Auxențiu, a scris și Viața reformatorului.

E cu neputință ca o astfel de acțiune culturală să fi rămas fără influență asupra populației romanice încunjurătoare și chiar ca din mijlocul lui să nu fi ieșit influența, care să se oglindească și în stilul acelei Biblii, prin care Germanii au căpătat și cuvinte grecești fundamentale ca acela de *Kirche*, *Church*, dela *κυριακή*, Duminecă, pentru biserica Domnului. Nu știu dacă s'au făcut cercetări în acest sens și dacă pe baza unei asemenea propuneri ele n'ar trebui reluate.

[1]) Numele de familie Henegariu ar putea veni dela Hennegauer, din Hennegau, Hainaut, dar poate fi și o schimbare a « heregarului ».

Dar că era atunci, şi a fost fără întrerupere, o viaţă romanică aici, o dovedeşte nomenclatura geografică, a cării importanţă n'a fost îndeajuns relevată.

Numele Silistrei, dat de Turci ('ς *τὴν Δρίστραν*, ca Stambul, 'ς *τὴν πόλιν*, Stalimene, 'ς *τῆν λιμένα*, Stagno, 'ς *τῆν ἄμμον*, Stives, 'ς *τὴν Θῆβαις*, Stines, 'ς *ταῖς 'Αθηναῖς*, Stanchio 'ς *τῆν Χίον*; cf. cu prepoziţia *a:* A Ragusa pentru Ragusa), e greceşte *Δρίστρα*, bulgăreşte Drstr, din vechea formă romană Durostolon. Româneşte e *Drâstor*, cu *o* păstrat, numai în această formă (v. Drâstoreanu). Şi trecerea lui *l* în *r* e de caracter romanic, nu slav.

Turtucaia, Tutracan (cf. în stepa rusească Tmutaracan) e turanic, în legătură cu acest colţ de Turanieni (Borcea, din cumanul Borz, Delì-orman), asemenea cu al doilea colţ al Teleormanului, întinzându-se şi peste Olt, la Turnul Negru, *Cara-calè* al Caracălului şi chiar cu Covurluiul de stepă moldovenească, continuând regiunea turanică de lacuri a Basarabiei: Cahul, Ialpug, Cătlăbuga, etc.

Dar aşezarea de Ruşi dela vechiul *'Ρωσσοκάστρον* bizantin, devenit cu finala turcească Rusciuc (în bulgăreşte Ruse), se păstrează cu vechiul nume, pentru a se deosebi de care s'au numit Ruşii ceilalţi : de Vede (Ruşii-de-Vede e egal cu Curtea-de-Argeş).

Aici însă nu e nimica antic. Altfel la Nicopole, care şi în secolul al XVII-lea, şi de sigur şi astăzi în popor, se zice Nicopoia, cu *l* muiat (în faţă Turnul e «Nicopoia Mică»). *Schiltau* al Germanilor, căruia i-ar corespunde o formă analoagă turcească, are în el numele de Schil [1]) al Jiiului.

În Zimnicea de azi e de văzut *Δεμνίτζικος* al Bizantinilor. In capăt Vidinul s'a prefăcut în Diiu (de unde Dianul).

Un studiu, îndelungat şi adâncit, cu întrebarea oamenilor dela faţa locului, a numelor de localităţi din toată ţara ar da, sânt sigur, ca şi aceea a termenilor comuni, concluzii neaşteptate, dar nu mai puţin solide.

---

[1]) V. *Sur le Danube de Vienne à Constantinople et aux Dardanelles traduit de son ouvrage allemand par le* dr. Sigismond Wallace, Viena 1864, p. 107: «en turc Szilarow» (?).

LEGĂTURI ROMÂNEŞTI CU MUNTELE SINAI

OBSERVAŢII LA COMUNICAREA D-LUI M. BEZA

DE

NICOLAE IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 11 Noemvrie 1932

La descoperirile, aşa de însemnate pe care le-a făcut d-l Beza [1]), îmi îngăduiu a prezenta aceste observaţii.

Cel mai vechiu document privitor la noi e acela prin care călugării dela Sf. Sava lângă Ierusalim mulţumesc protectoarei lor, Doamna Ruxanda a lui Alexandru Lăpuşneanu:

† Εὐσεβεστάτη καὶ ἐκλαμπροτάτη κυρία καὶ δεσποίνα ἡμῶν, ὑψηλοτάτη καὶ εὐγενεστάτη καὶ κυρία πάσης Μολδοβλαχίας, κυρία Ῥωξάντρα, ἅπαντες οἱ ἐντυγχάνοντες μοναχοὶ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης λαύρας τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάβα τοῦ ἁγιασμένου καὶ καθηγήτου τῆς ἐρήμου τῆς κειμένης πλησίον τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ, ὅτε ὁ καθηγούμενος καὶ ἱερομονάχοι καὶ γέροντες καὶ οἱ λοιποὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοὶ εὐχὴν καὶ εὐλογίαν κομίζωμέν σοι καὶ δέομεν τοῦ Θεοῦ ἵνα ὑγειαίνεις ψυχῇ τε καὶ σώματι μετὰ τοῦ αὐθέντου κυρίου Ἀλεξάνδρου σὺν τοῖς ἠγαπημένοις αὐτῶν τέκνοις, κυρίου Μπογδάνου, κυρίου Μι... νου καὶ κυρίας Ἀναστασίας, Ἀνισίας καὶ Μαρίκας. Ἠκούσαμεν, περιφανεστάτη ἡμῶν κυρία, τὴν φιλάρετον ... [ἀφο]ρμήν, εὐσπλάγκνίαν ἥνπερ ἔχεις ὧδε εἰς τοὺς ἁγίους καὶ θεοβαδίστους τόπους οὗσπερ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰσ. Χρ. ... διέτριψεν σὺν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις καὶ τῆς πανάγνου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, διὰ τὴν τοῦ Κόσμου σωτηρίαν καὶ ... ζῆς, καὶ ποθεῖς τὴν ἀνακαίνησιν τῶν θείων καὶ ἱερῶν ναῶν, ὥσπερ ἡ θεόστεπτος καὶ ἰσαπόστολος βασσιλίσσα, ἁγία Ἑλένη ... ντικὴν φωνὴν τοῦ ψαλμοδοῦ: δώησει κύριος ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ... σου καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρώσαι εἰς πᾶν ἀγαθὸν ... (şters: *ὦ ἐνδοξώτατη*

---

[1]) Publicate în « Mem. Secţ. Lit. », Seria III, tom. VI, mem. 7. — Observaţiunile mele privitoare la Evanghelii s'au dat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, p. 6.

κυρία, ἐλάβαμεν ὡς παρήκουσα ἀκινώ... καὶ βλέπομεν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσίαν ἐκ τῆς ἁγιαδ..., ἐστήλετο (şters: *εἰς τὴν ἡμετέραν λαύρα, αὐτῆς τὸ λοιπὸν ἐλάβομεν ἐκ τῶν ἀποσταλθέντων φλουρία τετρακόσια*) (de-asupra: *διὰ τοῦ καὶ κάλισον) μὲ τοὺς εμ... Κυρίου Εὐθυμίου καὶ κυρίου Δα[βί]δ ἱεροδιάκονου καὶ ... τατα γρόσια, ὡς προστάσσεται... τράπεζαν καὶ ὄντως Θεοῦ εὐδοκοῦντος ὁ... στάσεως ἐλπίζομεν ... εἰς δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εἰς μνημόσυ[νον]... τῶν τέκνων ὑμῶν... γράμματος ἱκετεύομεν καὶ παρακ[αλοῦμεν]... νῆς ἥτ[ις]... ἐν μέσῳ τῆς ἐρήμου, καὶ οὕτω οὐχ... τόπους... σπλάγνον ἀγρυπ[νεῖν]... ποῦ τὴν κεφαλὴν πρε ... Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἐν τῶν... αἰών., ... μήτῳ ἡμῶν ἄρχοντ. καὶ τὸν τόπον ἐμ... ἡμῶν κυρίαν... Ῥωξάντραν ἐβιώθημεν* (şters sus: *ἐννώη] ... μοναστήριν καὶ ὁ Θεὸς νὰ καθοδηγή[ση]... καὶ νέοι ... ὥσπερ καὶ τοὺς πρώην* (şters: *πάλαι*) *βασιλεῖς υσος ὅπως ... καὶ ἔργου καὶ ἀναγκάσης καὶ τὴν ... ἀδελφὴ ἠγα[πημένη]... πάσης Οὐγγροβλαχίας ὡς παρρησίαν ἔχεις ... ἡ ἔλεος... διὰ τὴ ἡμετέραν... ποιήση καὶ αὐτῇ ἕναν μετοχὴν εἰς τοῦτο π ... ἐξ ὑμῶν τὰ πρὸς χρείαν καὶ δι ... σιν τῆς αὐτῆς μονῆς, καὶ ἔσται εἰς δόξαν καὶ αἶνον* (sic) *Θεοῦ, ἐμε ... αἰώνιον. Δι' ὃ παρακαλοῦμεν καὶ δέομαι μετὰ σοῦ, κυρία ἡμῶν, μὴ ἀποτύχωμεν τῆς αἰτήσεως δὲ καὶ τὸ μον... μοισ... ἡμῶν ὑπάρχει ἄλυπον ἐν ἑσπέρᾳ καὶ πρωΐ καὶ μεσημβρίᾳ καὶ ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεροτελέσταις ἱερουργίαις, ὥσπερ καὶ τοὺς πρώην βασιλεῖς καὶ παλαιοὺς κτήτορας εἰς δόξαν Χριστοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἀμήν*[1]).

Adecă:

«† Prea-evlavioasă şi prea-luminată doamnă şi stăpână a noastră, prea-înălţată şi prea-nobilă şi doamnă a toată Moldovlahia, doamnă Ruxandră, toţi cei ce se întâmplă a fi călugări ai dumnezeieştii şi sfintei mănăstiri a preasfintei Născătoare de Dumnezeu ce se zice lavra celui sfânt părintele nostru Sava cel sfinţit şi învăţător din pustiiul ce zace lângă sfânta cetate Ierusalem, categumenul şi ieromonahii şi bătrânii şi ceilalţi în Hristos fraţi, îţi aducem rugăciune şi binecuvântare şi rugăm pe Dumnezeu ca să fii sănătoasă cu sufletul şi cu trupul, împreună cu Domnul domn Alexandru şi cu iubiţii voştri copii, domnul Bogdan, domnul Mi ... şi doamnele Anastasia, Anisia şi Marica. Am auzit, prea-strălucită doamnă a noastră, iubitoarea de virtute pornire şi mărinimia ce ai astfel către sfintele şi de Dumnezeu călcatele locuri pe care domnul nostru Isus Hristos le-a călcat cu sfinţii săi ucenici şi apostoli şi cu preasfânta stăpâna noastră Născătoarea de Dumnezeu pentru mântuirea lumii şi ... doreşti înoirea sfintelor biserici, ca şi cea de Dumnezeu încununată şi asemenea cu apostolii Împărăteasă Sfânta Elena, după cuvântul ... Psalmistului: să-ţi dea Domnul Dumnezeu după inima ta şi toată voia ta să se împlinească la tot binele. (De aici şters: Prea-slăvită doamnă, am primit ca fiind cuvenită ... şi vedem şi binefacerea către noi din ... s'a trimes lavrei noastre ... şi, de altfel, am primit din cele trimese

[1]) Facsimile în Beza, *Urme româneşti la Muntele Sinai*, etc., în revista *Boabe de grâu*, III, p. 464.

patru sute)... cu... prin Eftimie și domnul David ierodiaconul... lei, cum orândueşte... masa, şi, de fapt, cu voia lui Dumnezeu... nădăjduim în slava și cinstea și în amintirea... copiilor voștri... prin această scrisoare ne rugăm și cerem... în mijlocul pustiului și astfel... locuri... a veghea, [neavând unde] ni pune capul... al lui Hristos Dumnezeul nostru și... în veci... doamna noastră, și locul..., doamna noastră Ruxandra am trăit... mănăstire și Dumnezeu să călăuzească... și cei tineri... precum și cei de mai nainte Împărați... și lucrul și va sili și sora iubită, Doamna a toată Ungrovlahia, pe care o ai vecină... milă pentru a noastră..., să facă și ea un metoh în acest... dela noi cele spre folosul și ...al sfintei mănăstiri, și să fie spre slava și veșnica lui Dumnezeu... a noastră în veci. Pentru care rugăm, doamnă a noastră, să nu fim lipsiți de cererea, și mănăstirea... a noastră să fie fără griji seara și dimineața și după-amiaza și în dumnezeiești și sfânt-săvârșitele slujbe, ca și cei de odinioară Împărați și vechi ctitori, pentru slava lui Hristos Dumnezeu, amin.»

Se pare deci că între Bogdan și Ioan, fiii Ruxandei pomeniți la 1560—61 (Iorga, *Inscripții*, I, p. 45, Nr. 98), a mai fost un Mihail. Mărica este între ctitorii mănăstirii Slatina (*ibid.* p. 46), dar nu Anastasia și Anisia, moarte deci înainte de 1560.

Un șir de documente privesc mănăstirile din Moldova închinate Ierusalimului:

Huși, 16 Aprilie 7035. Petru-Vodă dă Pobratei satul Dobrușa (Soroca). Boierii: Hrean Vornic, Negrilă, Grincovici, Tălaba, Vlad și Mihul, pârcălabi de Hotin, Cârjă și Huru de Neamț, Grozav și Danciul de Roman, Barbovschi portar de Suceava, Drăgușan Spăt., Toader Vist. Liciul Post., Felea ceașnic, Zbiierea Comis, Ioan Comis. Toader Marele Logofăt dă actul. Scrie Petru Crăcovici. Pecete atârnată.

Iași, 23 Martie 7132. Radu-Vodă pentru Enachie Postelnic la Stolniceni, Scumpiia (Iași), cumpărat dela Păscălina, soția lui Lupul Stroici Log. și dela fiul ei Ionașco pe 4.000 de ughi жолти, apoi Glițeanii Soroca), dela răzeși și dela Pantocrator pe 200 taleri bătuți, Medeleanii (Iași), dela fiii «Măriei», și dela «Iosif snă Ganea», dela Nuor, pentru Onțești, Cucuiești, etc. Marturi: Ionașco Vel Vor. de Țara-de-jos, Necoară de cea de sus, Tudor și Condea pârcălabi de Hotin, *Costantin celebì* și — pârcălabi de Neamț — pârcălabi de Roman, Miron Barnuovschi Hatman, Trufandà Postelnic, Simion Gheuca Spăt., Const. Celebì ceașnic, Neculachie Stolnic, Hrizea Vist., Mihail Furtună Comis. Scrie Dumitru. Pecete atârnată, ruptă.

Iași, 15 Ianuarie 7142. Moise Moghilă pentru egumenul și soborul dela Sf. Sava la Glițeani (Soroca), cumpărată de Enachie Post. dela

călugărul Prohor și ceilalți dela Pantocrator pe 200 taleri. (Slavon.) Iscălitură. Scrie Mănjea.

Iași, 16 Maiu 7142. Vasile-Vodă « la vătămani și la toți mișeii Domnii Meale din Larionești și din Mășceani și din Căcăceani și din Broscăuți și din Glințeani și din Mățeuț și din Slobodziia Saucăi », date de răp. Post. Enachi Sfântului Sava. Confirmă.
Iscălitura. Scrie Corlătescul.

Iași, 7163, 8 Aprilie. Gheorghe Ștefan arată că « Ramandi č-au fostu Vistiarnic, nepotul Chiriței Postialnic », a pârît pe egumenul și soborul dela Sf. Sava pentru satul Horilcanii pe Răut, la Orheiu, pretinzând că « au fostu danie și miluire unchiu-său Chiriței Postialnic dela — *(sic)* Voevodí ». Călugării aduc « un zapis de danie dela ğupăniasa Chiriței Postialnic cum după moartia ğupănu-său Chiriței Postialnic l-au dat svintei mănăstiri pentru sufletul ğupănu-său și a iei ». Se decide pentru Sf. Sava, și, la urmă, consimte și Ramandi, care declară « că nu-i trebue să-și facă blăstăm, ce de bună voia lui au dat și diresul cel de danie pre măna călugărilor ».

Iași, 17 (?) Octomvrie 7180. Duca-Vodă către pârcălabii de Hotin « și deșugubinarilor și altor globnici tuturor căț veți îmbla la acel Ținut » pentru satele Cetățuii: Parcova și Frasinii: « să nu vă amestecați la gloabele oamenilor..., nici în sat să nu întrați, căci are triabă egumenul cu dănșii a-i certa și a-i globi, precum iastă običaiul și la alte sate mănăstirești carele săntu închinate la Sv[ă]ntul Ierusalim ».

Iași, 25 Ianuarie 7181. Ștefan Petru Voevod dă, cu o lungă introducere confusă, satul Larionești la « staa mănăstire Stii Sava dela Ierusalim unde iaste hramul Adormirea Precistii », fost al lui « Enachie č-au fostu Postelnic Mare ». Scutire a satului, cu ordin la « părcălabi de-acel Țănut și globnici și olăcari și podvodari și deșugubinari...; nici pecetluitu să nu le cearit dela dănșii ».
Iscălitură. Pecete mică exagonală.

Iași, 28 Februarie 7181. Ștefan Petru-Vodă către pârcălabii și deșugubinarii « și alți globnici » pentru a scuti satul cetății, Parcova, « precum iaste obiciaiul și la alte sate mănăstirești carele sintu închinate la Sv[ă]ntul Erusalim ». Pecete octogonală.

Io Ștefan Petru Voevod bj. ml. gospodar zemli moldavscoi dămu-vă știre părcălabilor de Ținutul Iașilor și deșugubinarilor și altor globnici tuturor câți veți înbla la acel Ținut pentru satul svintei mănăstiri Cetățuei anume Logofetiani, să nu vă amestecați la gloabele lor, oamenilor dintr'acel sat, ce să-i lăsați în pace, întru nemică să nu-i învăluiți nice în sat să nu intrați, căci are triabă egumenul cu dânșii a-i certa și a-i

globi precum iaste obiciaiul şi la alte sate mănăstireşti carele sint închinate la Svăntul Erusalim. Pentr'aceaia voi să nu vă mai amestecaţi peste cartia Domniei Miale, că apoi veţi hi de certare, и нам не бѫдет. Vl. 7181, Martie 2.

сам гспднь велѣл.

Pecete octogonală. Pascal Corlat.

9 August 7181. Ştefan Petru-Vodă scrie la Zahoreni (Iaşi) că i-a supus Cetăţuii.

Aşa arată şi Vasile Vel Log., Apostolachi Vel Spăt., Ilie Sturdzea Vel Păh.

Scutire pentru satul Cetăţuii, Duşmenii, şi încă unul, dela Duca-Vodă (18 Octomvrie 7180).

† Gpojda Marii gpdŭ Io Stefan Petru Voevod bjiiu mlostiiu gspdrŭ zemli moldavscoi scriem Domnia Mia la vătămanul şi la toţi sătianii din satu din Zahoriani. Dămu-vă ştire iată că Măria Sa Vodă s'au milostivitu şi v'au datu cu totu venitul la'sfăntaa mănăstire la Cetăţue, precum aţi fostu daţi şi nainte de stăpănul vostru Duca-Vodă. Pentr'aceia dacă veţi vedea cartia Domniei Meale, iară voi toţi să aveţi a asculta de egumenul de Cetăţue şi de omul egumenului ce va pune acolo la sat, de toate treabele ce vor hi a sfintii mănăstiri, iară carele dintru voi nu va asculta să aibă a-l certa carele după treaba (?) sa. Acasta scrie Domniia Mia.

Pecete octogonală. Iaşi, August.

24 Mai 7186. Antonie Ruset dă egumenului şi soborului dela Bârnova carte de scutire pentru Ustia (Orheiu) « dela ctitora lor Doamna Dafina a răposatului Dabija-Vodă ».

Pecete mare cu chinovar.

Necula Racoviţă Vel Logft. ucil.
Vasilie Bănuţul.

13 Martie 7187. « Dafina Doamna a răposatului Dabija-Vodă » dă mănăstirii Bârnova « unde săntu îngropate oasele a răposatului Domnului mieu Dabijăi-Vodă », « căci au fostu Domniia lui ctitor şi, neapucăndu-să Domniia lui să miluiască mănăstirea precum s'au văzut desăvărşit, iar, după ce au trecut câtăva vreame după moartea răposatului Domnului mieu, eu am cugetat întru inima mea pentru sufletul răposatului Domnului mieu şi pentru sufletul nostru ca să ne rămăe pomeană în urmă ». Se dă satul Ustia şi Zaluceanii la Nistru (Orheiu) şi Sărbii « denpreună cu Hierbentea dela Putna, cu viile şi cu patru roate de moară la Hierbentea », apoi « Rădăeştii dela Tutova, pre Bogdana . . ., şi satu l Popenii şi Poşorcanii de la Totruş . . . şi aceaste sălaşă de Ţigani » (şi Ion Holobei, « Mardariia fată »), cumpăraţi dela Măricuţa lui Gligoraşco

Bejan. Satele au fost « cumpărate unele de singur Domnul mieu..., iar altele cumpărate de Domnul mieu cu noi denpreună », lăsându-le el mănăstirii « cu limbă de moarte ».
Pecete mică de inel, cu bourul.

Iași, 24 August 7237. Grigore Ghica, pentru Daniil Arapul, egumen de Bârnova, în proces cu cei dela Solca pentru satul Ustia (Orheiu). Ceĭ de-ai doilea spun că e danie dela « Ștefan-Vodă fičorul Tomșii-Vodă », care ia satul domnesc « ascultători de ocolul târgului Orheiului », dar « niciodată n'au stăpănit ». Ceilalți arată actul dela Vasile Lupu prezentând satul ca fost al Râșcăi, « datu daniie de un Banul Enia, și călugării de Rășca au fostu închinat acestu satu la un Chiriță Post. pentru multe nevoi și greli cari cad în pămăntul acesta, iar pe urmă, la Domnia întâiu a lui Ștefan-Vodă fičorul Tomșii, el au pus pricină cu nedreptate asupra acestui sat, zicându că acestu sat Ustie ar fi fostu dreptu moșiia Chiriții Post. și l-ar fi luat Domnie Sa pentru un vicleșug ». Dar Radu-Vodă și Vasile-Vodă îl iau dela Solca, redându-l Râșcăi. « Și'ncăși și dupî aceia, la o nevoia mari a mănăstirii Rășcăi, s'au sculat călugării dela mănîstirea Rășca cu știre Domnii și a arhereilor și au scos acel sat Ustie la văndzarea, și l-au cumpărat Doamna Ecaterina a răposatului Dabijii-Vodî », care îl dă Bârnovei. Se rupe zapisul Solcăi.
Iscălitura Domnului. Pecete mică octogonală.

Iași, 5 Aprilie 7248. Grigore Ghica, pentru egumenul dela Galata, scutind Rusova și Melintenii, Foleștii, Secii (Iași). « Și să bată căte o clae din tot feliul de păne, și toată acè păne cu izvod să rămăe în sama oamenilor celor cu țarina, să o străngă ei de pe țarini împreună cu păne lor și să o trierea, și pe măsura ce va ieși din clae, să o dea oamenii acè păne grăunță gata dplin la ispravnicul mănăstirii..., și de stogul de făn să aibă a lua bani gata căte 3 pt. de stogu, după cum s'au običnuit și s'au aședzat cu testamentul Domnii Mele ».
Pecete octogonală.

6 Mai 7263. Matei-Vodă Ghica, pentru egumenul Agapie de Sf. Sava la Broscăuți și Mășceni, Căcăceni, Slobodzia Sacăi, Larionești, Glițeni, Mateuți, Sudarsca, Heciul, Călărășevca, Lipoveni ș. a. pentru scutire. « Și oamenii ceia ce or șidè cu case pentr'aceste sate de mai sus scrise ori să lucredze câte cinci dzile pe an, însă trii dzile de vară și trii dzile de iarnă ori să dè căte doi orți de toată casa după testamint ce s'au făcut de obște pentru toate mănăstirile ».
Pecete mare cu chinovar.

1-iu Iulie 7271. Grigore Ioan-Vodă lui Atanase dela Sf. Sava pentru Cucueți.
Pecete ovală.

3 Noemvrie 1764. Grigore Alexandru-Vodă pentru Aftanasie egumenul dela Sf. Sava pentru a scuti Larioneștii, Ungurii, Călărășeuca, Saca, Căcăcenii, Braicăul, Sudarsca, Bricenii. Din toate se vor lua «din 50 unul, iar, fiind mai puțin, să ia căti o parà de stupu și din orăndi, și căti un leu de bute de vinu și pol leu de poloboc ce s'ar vindi pe moșii și dintr'altile din toate pe obiceiu, cât și de toată casa dela oameni č-or fi șăzători pe numitele moșii să aibă a le lua căti șase potr. pe anu, venitul locului, de la carii n'ar lucra de boeresc cele cinci zile običnuiti pe anu, trei zile de vară și trei zile de iarnă, după hotărăre testamentului».

Pecete octogonală.

15 Maiu 1766. Grigore Alexandru Ghica, pentru Aftănase egumen de Sf. Sava la Larionești și celelalte moșii: «să è căte o parà de stup» și plata obișnuită de case. Vinul nu se vinde fără voia mănăstirii, «iar de altă băutură să nu fie opriț».

Pecete octogonală.

17 Iunie 1766. Grigore Alexandru Ghica, pentru Hrisant, egumen del Pobrata, întărindu-i Dobrușa (Soroca), «adică din făntăna, din Caraginu și în ĝos, pe la făntăna Cozmii, din matca unii văi ce-i zic acum Leurda», după hotarnica din 7236, 1-iu Sept., dela Darie Donici logofăt.

30 Iulie 1768. Grigorie Ioan Calimah «dă carte rugătoriului nostru Athanasie egumen dela mănăstire Svântului Savva din Eș», pentru a-și pune vechil la satul Ocna (Orheiu), «cu ispisoc gspd dela Alexandru-Vodă», luând «dejma și a zăce din țarini din tote sămănăturile, din fąneţe, din prisăci cu stupi, din 50 unul, iar, fiindu mai puţini, să ia cătę o parà de stup, din bălţi cu peşte şi dintr'altele din tote, dijma venitu moşii după putinţa gspd., cum şi sătenilor să le ia lucrul zilelor sau bani de casă după ponturi, cum şi dejma venitul de pe un vad de moară din jos de Orheiu, care să chiamă vadul Potrănsul, din sus de sat de Piaatră(?) să ia venitul, care acel vad de moară este dat danii mănăstirii cu zapis dela un Farmachi săn Petre din Verejăni. Pentru care poruncim Domnie Mea dum. Vel Sărdar, de s'ar şi arăta vre unii împotrivitori a nu-ş da dejma venitul, pe unii ca acia să-i supui să urmeze după ponturi, înplinind şi venitul în măna cinstitului egumen păr la cele puţine. Cei cari ar avè mai mult a răspunde să vii să stè de faţă la Divan cu egumenul de Sfeti Savva».

10 Ianuarie 1772. «Părcălab de Ţinutul Hot[inului] Ştefan Hurmuzachi» arată că egumenul de Cetăţuia a adus «carte Mării Sale preaînnălţatului feldmareşal cătră dumnealui polcov. comandantul Hotinului» pentru satul Parcova..., pe apa Čuhurului», care s'a găsit al mănăstirii, pe baza «cărţilor bune», aşa încât are dreptul a o stăpâni

« după obiceiul pământului Moldovii ». « Deci poruncim ţie, vornice, şi voî, săteni de acolo . . ., ca să aveţ a da ascultare svintei mănăstiri », dând şi venitul după obiceiu ». Altfel, pedeapsă. Egumenul va dispune şi de « orănda satului » şi de « morile ce vor fi ».

3 Martie 1776. Grigore Alexandru Ghica dă carte lui Varnava protosinghel, egumen la Sf. Sava, pentru satul Ocna, « după ispisoc gospod dela Domniia Sa răposatul Alexandru Vvoda, ce are mănăstire den 7067, Iuni 17 », ca să dea « dejma običnuită de pe la toţi, din toate de a zece, pe obiceiu şi hotărâre ponturilor ».

29 Iulie 1781. Constantin Moruzi dă fiicei Catinca, măritată « după boiari pămintian », satul Oneşti (Lăpuşna), lăudând « toate cele ce au văzut spre facere de bine, odihna şi folosul obştescului norod, iar, după ce cu atăte ale noastre trude toate stările obştii s'au cuprinsu dela Domniia Mea cu folosinţile şi odihnile sale, socotit-am şi pentru prèiubită fiica noastră domniţa Catinca, pe care cu vrerea lui Dumnăzeu o am căsătorit aice în ţară după boiari pămintian ».
Document împodobit.

5 Mai 1785. Alexandru Ioan Mavrocordat pune zi de judecată « egumenului de Cetăţuia cu nişte moşneni dela Stănileşti (Fălciiu).»

Aprilie 1797. Mitropolitul Iacov întăreşte o danie către Galata a lui Ioniţă Popăscul.
Intărire domnească la 29 Aprilie. Pecete rotundă din 1795 a lui Alexandru Calimah.

20 Septemvrie 1803. Mitropolitul Veniamin întăreşte o declaraţie a lui Ioan Başotă biv Vel Căminar pentru Grigorie egumenul dela Sf. Sava la Trifeşti (Orheiu).
Intărire domnească din 15 Octomvrie.

26 Septemvrie 1809. Declaraţie pentru Sf. Sava din partea comitetului pus de Prozorovschi pentru moşiile dela Hotin: « Gavriil Mitropolit şi exarh » şi trei boieri [1]).

Pe o Biblie a lui Şerban Vodă se cuprind aceste însemnări de pelerini români:

† Cu îndemnaria Tatălui şi a Fiiului şi a Sfăntului Duhŭ am venitŭ eu, Hagi Oprea Piapine, cu soţiia mia Despa, aič, la sfănta cetate a Ierusalimului, ca să ne închinămŭ sfintelor locuri unde s'au născutŭ Măntuitorul nostru Isus Hristos şi unde s'au răsticŭnitŭ şi unde s'au îngropatŭ viiaţa nostră a totă lumia şi a treia zi au învisŭ cu putiaria dumnezăirei

[1]) Nu s'a putut face pentru aceste rezumate corectura pe manuscript.

Sfinţii Sale şi s'au înnălţat la părintele său la ceri, amin. Am fost aič la anul 1743, Ghen. 20 dn.

De la Braşov am venitŭ.

Şi o'm ţinutŭ ačastă Blibie căt am şezut aci, am cetit Tistamentul Vechi şi Nou, care am aflatŭ tot binele ce au făcut Dumnezău cu noi din ceputul lumii şi pănă acumŭ.

† Cu îndemnarea Domnului Isus Hristos şi a Maičăi Preacestei şi a tuturor sfinţilorŭ am venitŭ aici la Ierusalim eu Enache Stana, dinpreună cu soţăia mea Stanana din Ţarra Bărsei, care stăpăneaşte Neamţul dip[reun]ă cu Ardealul, de să cheamă oraşul Braşovŭ, am venit noi de ne-am închinat la Locurile Sfinte, ano 1745, Martie 20.

† Anul dela Hs. 1761, luna Ap. 25.

† Din îndemnarea Duhului Sfănt şi cu ajutoriului *(sic)* milostivului Dumnezeu şi al Maicei Sf. venit-am şi eu, mult păcătosul Hagi Ivan Pop, tovaroşul dum. H. Ion Grecul dela Braşov şi, învrednicindu-mă Dumnezeu, m'am închinatŭ la toate sf. închinăčuni; de care săntŭ mulţămitŭ lui Dumnezeu că am văzut şi sf. lumină cu sănătate. De ačasta am scris ca, căt va fi ačastă sft. Blibie şi cine va citi, să zică: Dumnezeu să-i erte, precum şi noi pentru alţii din fraţii noştri Şi avănd înpreună şi pe Sfinţiia Sa frate-mieu popa Gherasim ermonahu şi pe Hagi Tudosie luatŭ întru ajutori.

H. Ivan Pop. 1761, Ap. 25 [1]).

Muntelui Sinai i se face această donaţie în veacul al XVIII-lea:

'Ιωάννης Γρηγόριος Γῆκας Βοεβόδας ἐπιβεβαιοῖ.

† Τὸ πρὸς τοὺς εὐαγεῖς ναοὺς σέβας καὶ τὴν εἰς τὰ ἱερὰ καταγώγια παρὰ πάντων τῶν εὐσεβούντων ὀφειλομένην εὐλάβειαν ὁ προφητάναξ δηλῶσαι βουλόμενος ἔλεγε: Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνόμενος δόξης σου, ᾧ ἐπικρανεῖ σεμνυνόμενος ἐπὶ τῇ τῆς εὐπρεπείας ἀγάπῃ τῶν ἱερῶν σκηνῶν, ἐν οἷς τὸ θεῖον ἀκαταπαύστως δοξάζεται, ᾧτινι συνᾴδει καὶ ὁ ἀδελφόθεος 'Ιάκωβος, εἰς τὸ ἁγιάζειν τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐραστὰς ἐπικαλούμενος τὸ θεῖον καὶ λέγων: ἁγίασον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ οἴκου σου, ὅπερ ὁ δεσπότης ἡμῶν 'Ιησοῦς Χριστὸς διὰ τῆς πράξεως ἐβεβαίωσεν, ἀπολήσας τοῦ ἱεροῦ τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας, ἀπαραίτητον ἄρα ὄφλημα πᾶσι τοῖς εὐσεβέσι διὰ τιμῆς ἄγειν τὰ ἱερὰ καταγώγια, καθ' οἱονδήποτε τρόπον δύναται ἕκαστος: ἅπαντα μὲν οὖν τὰ ἱερὰ μοναστήρια σεπτὰ καὶ ἐκδώσιμα, καὶ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας ἐπάξια, ἐξαιρέτως ὅμως τὰ ἐν οἷς θεοσημεῖα καὶ θαύματα καὶ εὐάριθμα, καὶ οἱ ἐκασκούμενοι πατέρες ἀγῶνας οὐ τοὺς τυχόντας πνευματικοὺς ἀγωνίζονται, πενίῃ τε καὶ γυμνότητι καὶ μυρίοις ἄλλοις δεινοῖς ὁσημέρᾳ διὰ Χριστοῦ προσπαλαίοντες, οἷον μάλιστα τυγχάνει γε ὂν τὸ θεοβάδιστον ὄρος τὸ Σίναϊον. 'Εκεῖσε γὰρ ἄνωθε αἱ θεῖαι σημεῖαι ἅπασαι, βάτος ἡ ἀκατάφλεκτος, θεῖος Μωσῆ

[1]) *Ibid.*, p. 463.

χρηματίζων, καὶ Μωσῆς λαμπρυνόμενος, πλάκας θεωδότους, δικαιώματα καὶ κρίσεις, βροντὰς καὶ ἀστραπὰς, καὶ νεφέλη καὶ γνέφεις, ἐκεῖσε καὶ Θεὸς ὀπτάνεος καὶ ἀνθρώπῳ ἐνώπιον ἐνωπίῳ συνδιαλέγεται, καὶ μιρί' ἄττα τῶν θαυμασίων τόπων τῆς χάριτος ἐκτετέλεστα, οὐ μήν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐντυγχάνοντες Θεῷ ἐκεῖσε πατέρες ὀλ ιγοδείᾳ καὶ πάντων τῶν ἀναγκαίων λιτότητι κατατρέχονται, καὶ ἀλλοεθνέσι καταπιέζονται, ἐπηρεαζόμενοι καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῶν θηριογνώμων 'Αράβων, καὶ πάντα διὰ Χριστὸν ὑπομένονται, ἐῶ λέγειν τὰς χαμευνίας αὐτῶν καὶ χαμαικοιτίας, τὰς παννυχίους ψαλμωδίας καὶ ἀγρυπνίας καὶ τὰς καθ' ἑκάστην ἱερὰς τελετὰς καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἐντεύξεις, δι' ὧν ἐξηλεοῦται τὸν πάντων πρύτανιν, τῶν πλημμελημάτων τοῦ κόσμου ἄφεσιν καὶ ψυχῶν σωτηρίαν μετὰ δακρύων ἐξαιτούμενοι, ὄντως οἶκος Θεοῦ, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀνεωγμένοι ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦτον κατὰ τὴν σολωμώνθειον δέησιν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον γέννυται δοξαζόμενον, καὶ τὰς ὑπὲρ πάντων τῶν ὀρθοδόξων προσφερομένας ἐντεύξεις παρὰ τῶν πιστῶν αὐτοῦ δούλων καὶ ἁγίων πατέρων δεχόμενον. Διὰ τοῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς, ἔκπαλαι τὴν προσήκουσαν εὐλάβειαν τῷ ἱερῷ τούτῳ τεμένει ἀπονέμοντες, ἥνπερ καὶ οἷόν τινα κλῆρον προγονικὸν ἐκληρώθημεν καὶ πολλὰ πολλάκις εὐπεπονθότες παρὰ τῶν ἐναθλούντων αὐτῷ ἁγίων πατέρων ψυχῇ τε καὶ σώματι, ἵνα μὴ τὸ παράπαν ἀσυντελεῖς δόξωμεν καὶ ἀγνωμοσύνης φύγωμεν παρὰ τῷ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, πρὸς δὲ καὶ τῷ οὐρανοβήμονι Παύλῳ πειθόμενοι, φάσκοντι: οἱ δυνατοὶ τῶν ἀδυνάτων τὰ βάρη βαστάζεται, ἀφιεροῦμεν οἰκείᾳ γνώμῃ καὶ προαιρέσει τῷ ἱερῷ τούτῳ καὶ εὐαγεστάτῳ μοναστηρίῳ τοῦ Συναΐου ὄρους δεκαπέντε χιλιάδας γροσίων, ἐξ ὧν ἡμῖν τὸ θεῖον ἀγαθὸν ἐπεδαψηλάμεθα καὶ ἱδρῶσιν ἐμοῖς, ἵν' οὕτως εἴπωμεν, καὶ ἀγῶσι δι' αὐτοῦ ἐκτησάμεθα, ψυχικῆς ἡμῶν σωτηρίας χάριν, καὶ τῶν ἐμῶν φύντων ἀϊδίου μνήμης καὶ ἀναπαύσεως, δι' οὓς θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος, ἵνα καθ' Ὅμηρον εἴπω: καθ' ἣν ἡμέραν ἐψηφισάμην κατὰ νοῦν τὴν τοιαύτην ἀφιέρωσιν τῶν ῥηθέντων γροσίων εἰς τὸ Σίναϊον ὄρος: τεθέαμαι γὰρ αὐτοὺς κατ' ὄναρ περί τινα τράπεζαν καθημένους καὶ μετὰ πολλῆς θυμηδείας συνευχομένους, οἵτινες καὶ ἐν τῷ ἀναγνωρίζης θεημεα (sic) αὐτοῖς ὡς τοκεῦσιν υἱὸν ἔλεγον ἀπομειδιῶντες: εὐχαριστοῦμαι σοι, τέκνον, ὑπὲρ ἧς ἡμῖν τραπέζης ἡτοίμασας, ἐξ ὅσον καὶ βεβαίωμεν ἀναψυχήν τινα καὶ παραμυθίας δωρηθῆναι θεώθεν οὐ τὴν τυχοῦσαν τοῖς ἐμοῖς γεννήτορσι, διὰ τὴν τοιάνδε [πρὸς δὲ τὸ Σίναϊον ὄρος εὐτελῆ ἡμῶν προσφορὰν καὶ ἀφιέρωσιν νὰ ἀφιεροῦμεν ἄρα τῷ Σιναΐῳ ὄρει τὰς ῥηθείσας δεκαπέντε χιλιάδας τῶν γροσίων, μετὰ συμφωνίαν ἐμὴν τοιαύτην: ἐφ' ὅσον χρόνον τουτονὶ τὸν ἀέρα εἰσπνεύομεν καὶ ἐν τοῖς ζῶσι διάγομεν, καρποῦσθαι ἡμεῖς δι' αὐτὰ τὰ ἀφιερωθέντα τῶν χρημάτων παρὰ τοῦ Σιναΐου ὄρους γρόσια ἑπτακόσια πεντήκοντα ἀνὰ ἕκαστον ἔτος, μέχρις ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς, μετὰ δὲ τὴν ἡμῶν ἀποβίωσιν, ἀφ' ἧς ἂν ἡμέρας καὶ ὥρας τὸ ζῆν ἐκμετρήσωμεν κελεύσει κρείττονι, ἀπ' ἐκείνης παύσεσθε καὶ ἡ κατ' ἔτους χορηγουμένη δώσις τῶν ἑπτακοσίων πεντήκοντα γροσίων, καὶ ἔστω τοῦ λοιποῦ τέλειον οἰκεῖα καὶ ἴδια τοῦ Σιναΐου ὄρους τὰ ἀφιερωθέντα τριάκοντα πουγγία τῶν γροσίων, μηδενὸς ἀπαιτεῖν ἔχοντος ἢ τῶν γένει προσηκούντων ἡμῖν, καὶ τῶν

ἐξ αἵματος, ἢ τῶν διαδεξομένων τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως, ἢ ἄλλου τινὸς ὁτοιοῦν τῶν συγγενῶν, ἢ ξένων, μικροῦ ἢ μεγάλου, μηδὲν φημὶ ἐξαιτεῖν ἔχοντος, μήτε τῶν ἀφιερωθέντων τριάκοντα πουγγίων, μήτε τῶν ὅσα ἡμῖν ἔτι ζῶσιν ἐδίδετο τῶν ἑπτακοσίων πεντήκοντα, ἀλλ' ἔστωσαν κεχαρισμένα καὶ ὑπ' ἐξουσίαν τοῦ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ ἀκαταζητήτα τοῦ λοιποῦ, πάνυ μένοντας καὶ ἀνενοχλήτην οὐδέποτε μετὰ τὴν ἐμὴν τελευτήν. Κακεντρεχεῖς καὶ Θεὸν μὴ φοβούμενοι, μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, συγγενὴς ἢ ξένος, διεγερθεὶς παρενοχλήσειν τὸ ἱερὸν αὐτὸ μοναστήριον τοῦ Σινᾶ, ἢ τῶν τι λαβεῖν παρ' αὐτὸν τῶν ὧν ἡμεῖς αὐτῷ ἀφιερώσαμεν καὶ ἀνεθήμηθα τριάκοντα πουγγίων ἢ ἄλλως πῶς ἀνατρέψαι τὸ παρὸν ἡμέτερον ἀφιερωτικὸν γράμμα ἢ ἐξωτερικῶς ζημιῶσαι τὸ ἅγιον ὄρος ψευδέσιν ἀγωγαῖς καὶ ἐπιπλάσταις μαρτυρίαις καὶ γράμμασι, τὸν τοιοῦτον καὶ τοὺς συνευδοκοῦντας αὐτῷ ἔχομεν ἀφορισμένους παρὰ Πατρός, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος, κατηραμένους καὶ ἀσυγχωρήτους καὶ μετὰ θάνατον ἀλύτους: αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτὸς δὴ οὐδαμῶς, σχισθείη ἡ γῆ καὶ καταπίῃ αὐτοὺς ὡς τὸν Δαθὰν καὶ Ἀβειρών, στένοντες καὶ τρέμοντες εἴησαν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν καὶ προκοπὴν θεῶν (sic) τοῦ μὴ ἴδειεν πώποτε ἐφ' οἷς ἐργάζονται, ἔχοιεν καὶ τὰς ἀρᾶς πάντων τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων συνόδων ἐξ ἀποφάσιν τε. Ὅθεν εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν καὶ μενικότητα ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον ἀφιερωτικὸν γράμμα, ἐπιβεβαιούμενον τῇ πανεκλάμπρῳ ἐπιγραφῇ τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ εὐσεβεστάτου ὑμῶν αὐθέντου κυρίου κυρίου Ἰωάννου Γρηγορίου Γκίκα Βοεβόδα καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας, κατανεύσαντος ἐπὶ τῇ περὶ τούτου ἡμετέρᾳ δεήσει καὶ ἰκεσίᾳ, κατασφραγισμένον σφραγῖδι τῇ ἐμῇ καὶ ὑπογεγραμμένον τῇ ἡμετέρᾳ ὑπογραφῇ καὶ μαρτυρίαις ἀξιωπίστων μαρτύρων πανιερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ἑτέρων ἐνδόξων προσώπων, καὶ ἐπεδόθη τῷ σεβασμίῳ καὶ θεοβαδίστῳ ὄρει τοῦ Σινᾶ εἰς ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν, ἀρχιερατεύοντος κυρίου Κωνσταντίνου, ᾳψν'τῳ, Νοεμβ. δ'τῃ.

(Pecete pătrată.)

Νήφων μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας βεβαιῶ.
Ὁ Μυρέων Γρηγόριος, μάρτυς.

(Două alte iscălituri de clerici: una a unui Mitropolit de Trapezunt.)

Ὁ πρώην Ἐμεσείας Θεόφιλος, μάρτυς.

Costandin Dud[escu] Vel Spat. mărt.

Γ. Μέγας Παχ. μάρτυς.
Χατζιασλάνις Τζέβα Ἄρτζις, μάρτυς.

Barbu Văcărescu Vel Vist. mărturie.

Γρηγόριος . . . μάρτυς[1]).

[1]) Facsimile *ibid.*, p. 458.

4 Iunie 1828. Moștenitorii lui Grigore Paladi se plâng episcopului de Sinai contra egumenului de Buhalnița.

Mitropolitul Nifon, cunoscut prin vizitația sa la mănăstirile eparhiei sale, dă deci la Muntele Sinai 15.000 de lei, din cari în timpul vieții i se va servi o pensie de 750.

O hotărîre generală a Domnului muntean privitoare la mănăstirile închinate e reprodusă în parte. Ar trebui văzut dacă nu se află în vre una din colecțiile noastre.

ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI MATEI BASARAB ȘI RELAȚIUNILE LUI CU TRANSILVANIA

DE

PROF. I. LUPAȘ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 16 Decemvrie 1932

Academia Română a decis într'o ședință plenară din Iulie să comemoreze, în toamna acestui an, prin o serie de conferințe istorice, aniversarea de trei sute de ani a urcării lui Matei Basarab în scaunul domnesc al Munteniei. Prin adresa cu Nr. 1899 am fost invitat să țin și eu în ziua de *11 Noemvrie* o conferință, care fusese fixată ca a 5-a într'o serie de 11.

Ca unul dintre cei obișnuiți să ducă la îndeplinire, în limitele posibilității, fără întârziere însărcinările date din partea Academiei Române, Vă rog, Domnilor Colegi, să nu-mi luați în nume de rău, dacă de astă dată răspund cu o zăbavă de câteva săptămâni la invitațiunea, ce mi-ați făcut prin menționata adresă, zăbavă pricinuită de împrejurări cu totul neatârnătoare de voința mea.

După ce Academia Română a consacrat una din ședințele publice din Noemvrie comemorării lui Alexandru cel Bun, nu putea trece cu vederea nici faptul că în toamna acestui an s'au împlinit trei secole dela începutul domniei lui Matei Basarab, care a deschis în istoria neamului românesc o fecundă epocă de progres lăsându-ne drept amintire, în cronicele și documentele timpului său, câteva din cele mai bogate în învățăminte pagini ale trecutului nostru sbuciumat.

Împrejurările cari au făcut cu putinţă, în al treilea deceniu al veacului al XVII-lea, acest început de domnie, împreunând vitejia străbună într'o fericită colaborare cu prudenţa şi cu moderaţiunea, merită să fie împrospătate, cu acest prilej, în câteva linii resumative.

La sfârşitul secolului al XVI-lea se schimbase direcţia politicii externe a celor trei ţări din preajma Carpaţilor, alăturându-se conducătorii Transilvaniei, ai Munteniei şi ai Moldovei la acţiunea Ligii creştine şi pornind o ofensivă viguroasă împotriva Turcilor. Cu toate că eroul dela Călugăreni şi dela Şelimbăr, Mihai Viteazul îşi curmă brusc firul răsunătoarelor biruinţe, stropind cu sângele său de victimă a pismătareţului Gheorghe Basta ţărâna dela Turda, iar continuatorul politicii sale alături de Habsburgi, Radu Şerban fu sortit să culeagă, drept roadă a strălucitelor sale isbânzi ostăşeşti dela Braşov, surghiunul dureros, — direcţia filocreştină în politica Ţărilor Române a continuat a se afirma cu tărie în cursul secolului al XVII-lea.

Un reprezentant iscusit al acestei direcţii politice a fost *Matei Vodă Basarab*, fiul lui Danciu Vornicul şi al soţiei sale Stanca din Brâncoveni. Tatăl său însoţise pe Mihai Viteazul în expediţia din Transilvania şi, murind aci, fu înmormântat în biserica mitropoliei române din Alba Iulia, la 1600, de unde rămăşiţele lui trupeşti au fost ridicate la 1648 şi aşezate în mănăstirea Arnota.

Succesiunea lui Matei la tronul Ţării Româneşti o înlesnise considerabil curentul de reacţiune împotriva elementelor greceşti, a căror tendinţă de dominaţiune politică inspira serioase îngrijorări vlădicilor şi boierilor trimişi la 1595 în Ardeal, să încheie în numele lui Mihai Viteazul tratatul de alianţă cu Sigismund Báthori. De aceea aflară de cuviinţă a introduce în textul acestui tratat o disposiţie de apărare a intereselor de clasă şi locale faţă de primejdioasa penetraţiune grecească stipulând că «între cei 12 boieri juraţi (sfetnici ai Domnului) Grec de naţiune nu poate fi, nici vre-o slujbă privitoare la cârmuirea ţării nu poate căpăta; să facă negustorie e slobod»[1]...

[1]) I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*. Bucureşti 1904, vol. I, p. 273.

Stipulaţiunea aceasta nu a fost însă respectată. Prin mijloace de mituire, foarte frecuente şi preţuite la Poarta otomană, Grecii s'au ştiut îmbulzi nu numai în divan, ci adeseori şi în scaunul domnesc, oricât de mult indispunea această îmbulzeală a lor pe boierii naţionalişti, cari încercară la 1612 şi la 1618 adevărate mişcări de revoltă contra elementelor greceşti.

Chiar antecesorul lui Matei Basarab, voevodul Leon Tomşa (1629—1632), zis şi Leon Stridie sau Stridiacul, era un Grec care cumpărase tronul Ţării Româneşti dela Sultanul din Constantinopol cu suma de 300.000 taleri, născocindu-şi după obiceiul vremii origine de Domn, ca pretins fiu al Voevodului Ştefan Tomşa din Moldova. Când trecu reprezentantul Suediei, Paul Strassburg pe la curtea lui, îl găsi împresurat de Greci; chiar cuvântarea lui trebuia să fie tălmăcită greceşte, ca s'o înţeleagă acest « princeps et voyvoda Leo, natione Graecus » [1]).

Boierii olteni, nemulţumiţi cu cârmuirea lui de exploatare, îşi strâng rândurile împrejurul lui Aga Matei din Brâncoveni, pe care veneţianul Bartolomeu Lucadello îl numeşte într'o scrisoare a sa din Constantinopol — 20.IX.1630 — *şef al întregii oştiri din Ţara Românească.* (Hurmuzaki IV. 2 p. 450).

In Octomvrie 1630 ei părăsiră ţara, trecând în Transilvania, unde noul principe Gheorghe Rákoczi I îi primi cu bucurie putându-se folosi de ajutorul lor ostăşesc în lupta contra imperialilor, cari sprijineau pretenţiile Ecaterinei de Brandenburg, văduva lui Gavriil Bethlen, la succesiunea tronului ardelean.

Pe Leon Vodă fireşte nu putea să-l lase indiferent neaşteptata secesiune a boierilor olteni şi grabnica lor înfrăţire ostăşească cu trupele din Transilvania. Spre a-i îndupleca să se întoarcă în ţară de o parte, iar de alta spre a potoli curentul de nemulţumire, convocă în vara anului 1631 o adunare obştească hotărînd expulzarea Grecilor dacă nu se vor scrie « în cetele ţării », spre a trage la « nevoie cu ţara » şi întărind însuşi

[1]) Szilágyi Sándor, *I. Rákoczi György diplomácziai összeköttetései történetéhez.* Budapest 1889, pp. 83—126 şi fragmentar la T. Cipariu, *Arhivu pentru filologie şi istorie.* Blaş 1867, pp. 12—16.

Leon Vodă, cu jurământ pe Sf. Evanghelie, hotărîrea de a înlătura toate obiceiurile rele, strecurate la conducerea ţării prin Grecii cari « amestecau domniile şi precupeţiau ţara pe capete asuprite ».

Incercarea lui de pacificare însă nu a reuşit. Boierii pribegi îşi dădeau seama, ce temeiu se poate pune pe cuvântul şi jurământul Grecului încăput la strâmtoare. De aceea ei revin în ţară cu trupe ardelene de strânsură, hotărîţi să-l alunge pe Leon Vodă din scaunul domnesc al Munteniei. Intâia lor încercare însă nu izbuti. In lupta, ce s'a dat lângă Bucureşti, *la 23 August 1631*, Leon rămase biruitor, eternizând amintirea biruinţii sale prin o « cinstită cruce în numele Sf. Gheorghe ». Dar pribegii învinşi se retraseră la mănăstirea Tismana şi de aci — după ce au isbutit să resiste unui asediu de 3 zile — se întoarseră iarăşi în Transilvania.

Acum le-a fost de bun ajutor intervenţia diplomatică a lui Gheorghe Rákoczi, care stărui prin soli trimişi la Poartă, să fie înlocuit Leon Vodă, ca unul care nu e capabil să asigure liniştea ţării. El fu în adevăr mazilit în vara anului 1632 şi înlocuit cu Radu, fiul lui Alexandru Iliaş din Moldova, care spre a câştiga pe Rákoczi de partea sa, îi promisese un tribut de 6000 ducaţi. Dar încercarea aceasta a rămas fără nici un rezultat, după cum apare dintr'o scrisoare a lui Rákoczi, care la 15 August 1632 se adresa lui Mehemed Abaza paşa din Silistra *în chestiunea boierilor munteni pribegi* — in negotio boeronum profugorum Transalpinensium — rugându-l să le stea în ajutor fiindcă, deşi Leon Vodă a fost înlocuit cu alt voevod, ei totuşi nu se pot întoarce în ţară din cauza Grecilor, căci şi până acum nu i-a supărat însuşi voevodul, ci mai mult Grecii din preajma lui, cari nu contenesc a scorni învinuiri nedrepte împotriva boierilor de ţară, întărâtând pe Domn cu mânie asupra lor şi silindu-se a le stânge viaţa, ca după nesăturata lor poftă să poată apoi prăda şi pustii în voie ţara puternicului împărat. S'ar întoarce boierii bucuros în ţară, căci li amară bieţilor de ei pribegia pe aiurea — deşi aci (în Ardeal) n'au nici o supărare, — dar spun că nu cutează nici într'un chip câtă vreme acei Greci străini nesăturaţi vor fi lângă Vodă în sărmana lor ţară. De aceea se îndreaptă către

noi — scrie Rákoczi — şi ne roagă să-i ajutăm şi să-i ocrotim. Ceea ce noi, atât în virtutea credinţii noastre către puternicul împărat, cât şi din milă pentru sărmana lor ţară, am face bucuros, dacă am găsi vre-o cale şi vre-un chip; dar Măria Ta având în aceasta mai mare putere, dacă ai fi cu bună credinţă către ei, ţi-ai lua plata şi dela Dumnezeu. Au scris Măriei Tale şi ei, bieţii boieri cari acum stau la noi, înţelegi Măria Ta jelania şi suferinţa lor. Te rugăm şi noi pe Măria Ta cu dragoste frăţească, dacă vei putea găsi cu înţeleaptă judecată vre-un chip spre ajutorul şi ocrotirea sărmanei ţări şi a boierilor împotriva acelor Greci hrăpareţi nesăturaţi, Măria Ta să le fii sprijinitor. Credem că ei, sărmanii, vor fi pentru aceasta recunoscători Măriei Tale. Şi noi de asemenea vom primi aceasta cu dragoste frăţească dela Măria Ta» [1]).

In mod atât de stăruitor şi cu atât de vădit sentiment de compătimire pentru soarta boierilor pribegi, solicita Rákoczi sprijinul lui Abaza Paşa, încât scrisoarea lui, citită cu atenţiune, face impresia că trebue să fi fost inspirată chiar din partea celor ce vor fi contribuit şi la redactarea textului din hrisovul dela 1631.

Evident, că pe Matei Basarab şi pe partizanii săi nu putea să-i mulţumească simpla înlocuire a lui Leon cu Radu. Pentru a-şi găsi la Poartă un sprijinitor şi mai influent, decât Rákoczi, ei intrară în legături directe cu Abaza Paşa din Silistra, care trimise pe preotul Ignatie Sârbu din Nicopol (ajuns mai târziu episcop al Râmnicului şi mitropolit al Ungrovlahiei) în Făgăraş, unde hălăduia Matei Basarab, asigurându-l de întreagă protecţia sa, iar pe Rákoczi îl vesti, să nu mai adăpostească pribegii la dânsul, ci să-i trimită în ţara lor. Era în vestirea aceasta o mărturisire deghizată a intenţiei de a le da mână de ajutor, să-şi ajungă scopul.

Matei nici nu a mai întârziat mult pe la Făgăraş, ci trecând în Banat strânse oaste de Români şi Sârbi din ţinutul Mehadiei şi porni spre Ţara Românească, unde i s'au alăturat toţi boierii nemulţumiţi cari — după cum spune cronica ţării —

---

[1]) Szilády Áron és Szilágyi Sándor, *Török-magyarkori államokmánytár*, IV. Pest, 1869, pp. 177—178.

« au rugat toţi pe Dumnezeu şi au luat pe Matei Aga *cu sila, neajuns la casa lui*, de l-au dus la Mehmet-Abaza paşa ». Acesta « numai decât l-a îmbrăcat cu caftan... şi-i dete paşa surlari ca unui Domn şi Turci şi Beşlii ajutor. Luându-şi apoi ziua bună dela paşa, au purces dela Dunăre Septemvrie 17 şi au intrat în scaun în Bucureşti *la 20 Septemvrie 1632* ».

Abaza paşa, pentru a-şi justifica atitudinea în această chestiune importantă s'a grăbit a raporta la Constantinopol, prin un trimis special, că întreagă Ţara Românească îl vrea pe Matei Basarab şi altă soluţiune nu este cu putinţă pentru scaunul devenit vacant prin mazilirea lui Leon Vodă.

II

Matei Basarab îşi începu domnia, în toamna anului 1632, în chip revoluţionar, împotriva voinţei Sultanului suzeran, sprijinit însă pe voinţa poporului, care de astă dată isbuti să ducă la isbândă, cu braţ înarmat, cauza celui ce s'a dovedit mai târziu vrednic de toată încrederea şi dragostea ţării cârmuite de dânsul.

O delegaţie a lui Matei Basarab nu a întârziat a se prezenta la Constantinopol în 14 Octomvrie 1632, încercând să obţină pentru noua domnie confirmarea (căftănirea) din partea Sultanului. Acesta rămase însă neînduplecat. Solia lui Matei fu respinsă, iar Abaza paşa primi ordin, să întroducă în scaunul domnesc din Bucureşti pe tânărul Radu Iliaş, care sosi la Dunăre, dar necutezând să treacă în Ţara Românească, unde ştia că nu are nici un sprijin, se duse la tatăl său în Moldova. Cu ajutorul acestuia şi cu cete turco-tătare veni apoi să-şi ocupe tronul, dar fu bătut într'o luptă crâncenă în preajma capitalei. Despre lupta aceasta, desfăşurată la mănăstirea Plumbuita, spune cronicarul contemporan: « fost-au războiu mare de dimineaţa până seara; făcut-au Tătarii mare năvală în multe rânduri, cât se amestecau unii cu alţii bătându-se tot cu săbiile goale şi nimica nu putură folosi. Ci când fu în diseară,

[1]) *Cronica anonimă* ed. 1859, p. 85.

au dat Dumnezeu de au fost isbânda lui Matei Vodă; iară Radul Vodă au dat dosul fugind cu mare spaimă şi cu capul gol; şi multe trupuri au căzut jos de sabie. Atuncea au pierit şi Nicolae Vistierul şi Papa logofătul ot Greci; iară Hrizea vornicul şi Mihul spătarul şi Catargiul şi Vasilache aga şi Dudescul vistierul, aceştia au scăpat cu Radul Vodă în Moldova; iară pe alţi boieri pe toţi i-au prins vii; pe Turci însă nu i-au bântuit nimica, ci au venit cu steagul împărătesc de s'au închinat la Matei Vodă. Făcutu-s'au de trupurile acelora, o movilă mare în marginea oraşului despre Dudeşti, ca să se pomenească; iară Matei Vodă încă s'au întors în oraş la scaunul lui, dând laudă mare lui Dumnezeu, pentru că l-au isbăvit de vrăjmaşii lui şi ai ţării... Iară când au fost la Dechemvrie 13 zile purces-au Matei Vodă la împărăţie cu Suliman-aga imbrohorul (trimisul Sultanului) şi mulţi boiari şi părintele Vlădica Grigorie şi Teofil episcopul şi roşii şi călăraşi, şi dorobanţi şi popi şi au mers pe la Abaza paşa. Iară Doamna Elena a lui Matei Vodă venit-au în scaun în Bucureşti Marţi Dechemvrie 18 zile »[1])...

Cu stăruinţe încordate şi cu obişnuitele pungi de galbeni isbuti Matei în timp de 6 săptămâni să câştige şi la Poarta otomană din Constantinopol o biruinţă, — aceasta de ordin diplomatic — spulberând intrigile şi uneltirile, pe care le făurise împotriva lui socrul rivalului său Radu, Grecul Kurt Celebi.

Intr'aceea interveni din nou şi principele ardelean Rákoczi demonstrând Sultanului că, dacă ar aşeza iarăşi Grec în scaunul Ţării Româneşti, biata ţară nu s'ar mai putea ridica din stricăciune. El stăruia deci recomandând pe Matei Basarab ca pe « un patriot adevărat şi iubit de sărăcime ». După ce fu admis în Februarie 1633 să sărute mâna Sultanului Murad IV, Matei primi caftanul de domnie şi se întoarse în ţară, unde fu întâmpinat cu entusiasm de populaţia, care-i pregăti o cale de triumf dela Dunăre până la Bucureşti. « Şi au purces Matei Vodă — cum scrie cronicarul — din Ţarigrad febr. 18 zile şi au intrat în scaun în Bucureşti Duminecă Martie în 10, şi

---

[1]) *Cronica anonimă*, ed. 1859, p. 87—88. La Constantin Căpitanul se poate găsi amănuntul că « Bucureştenii cu copiii se suea pe garduri de se uita, cum se bate războiul », cf. *Magazin istoric pentru Dacia*. Bucureşti 1845, tom. I, p, 288.

au fost mare bucurie şi veselie la toată ţara, dela mic până la mare, şi *mulţămea lui Dumnezeu de domn bun şi milostiv şi creştin şi i-au isbăvit de răi vrăjmaşi străini*»[1]).

In scurtă vreme a dovedit Matei Basarab cu prisosinţă, că merită încrederea, pe care ţara o pusese într'însul. Cu toate că Rákoczi îl sfătuia să pedepsească cu confiscarea averilor pe boierii, cari se alăturaseră la tabăra lui Radu cel numit de Turci, şi să-şi sporească astfel moşiile, cum obişnuise a proceda el în Transilvania, Matei n'a voit să primească sfatul acesta. Dimpotrivă a acordat amnestie tuturor silindu-se a inaugura un regim de dreptate şi moderaţiune în politica internă, de prudenţă şi prevedere în cea externă.

Ca reprezentant al curentului de reacţiune contra Grecilor, era firesc să ia Matei, chiar dela începutul domniei, măsuri energice spre a pune stavilă covârşitoarei influenţe străine în trebile ţării. Programul alcătuit de prietenii săi, pribegiţi în Transilvania la 1630 şi acceptat, sub presiunea împrejurărilor, de către Leon Vodă în vara anului 1631, putea să intre acum în faza înfăptuirii. Dar e caracteristic pentru cugetarea şi acţiunea lui Matei Vodă Basarab că, povăţuit de duhul moderaţiunii în opera de restaurare naţională, tinde să păzească cu sfinţenie principiul legalităţii, lăsând şi mai departe în grija şi chivernisirea călugărilor greci mănăstirile închinate, întrucât vor putea dovedi cu cărţile ctitorilor hotărîrea acestora de a le închina, iar dacă nu vor putea produce astfel de dovezi înseamnă că mănăstirile au fost cuprinse pe nedrept şi «fără voia soborului» de către călugări străini, cari trebue «să fie lipsiţi de dânsele».

După neisbutitele încercări de revoltă din anii 1612 şi 1618 Ţara Românească avea acum satisfacţia de a-şi fi putut impune voinţa cu prilejul alegerii lui Matei Basarab făcând ca voinţa aceasta obştească să fie respectată şi la Constantinopol, din partea Sultanului suzeran. Evident, că o domnie inaugurată cu isbânda braţului înarmat şi consolidată repede prin iscusinţă diplomatică, prin tact şi moderaţiune prudentă, putea contribui în mod însemnat la progresul curentului naţional

---

[1]) *Cronica anonimă* p. 89.

nu numai prin înlăturarea sistematică a elementelor străine indesirabile, ci şi prin opera de înflorire culturală-artistică, săvârşită în timpul lui Matei Basarab prin o serie respectabilă de mănăstiri şi biserici, parte restaurate, parte clădite din nou, prin înfiinţarea de şcoale şi tipografii, prin traducerea cărţilor bisericeşti şi a pravilelor în graiul neamului.

Există dovezi, că Matei Basarab îşi frământa creerul şi cu făurirea unor proiecte de expansiune culturală intenţionând a retipări « cărţile bisericeşti de rit oriental » nu numai pentru trebuinţele ţării sale, ci şi pentru « multe alte provincii, precum: Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Rascia, Herţegovina, cea mai mare parte din Tracia şi din Macedonia, până la Sfântul Munte, după cum arată o scrisoare a catolicului Francisc Marcanich dela 10 August 1637 [1]).

Dacă împrejurările nu au îngăduit înfăptuirea acestor proiecte decât mai târziu, în epoca lui Constantin Brâncoveanu, în schimb Matei Basarab prin legăturile lui cu Petru Movilă, dela care a primit meşteri tipografi, şi cu ajutorul unor distinşi ierarhi, cum au fost mitropoliţii Teofil şi Ştefan ai Ungrovlahiei, Ghenadie II şi Simion Ştefan ai Ardealului, a isbutit să ducă la biruinţă strădaniile îndelungate pentru afirmarea drepturilor limbei străbune în ţările române din Sudul şi Nordul Carpaţilor.

Cronicarul arată rezultatele mulţumitoare ale domniei lui Matei, în ce priveşte politica internă a ţării, în următoarele cuvinte simple, dar concludente: « Deci s'au nevoit Matei Vodă de au dres ţara foarte bine, care-şi după rânduiala lor, boierii, slujitorii, ţăranii, cât tuturor le era bine în zilele lui — precum am auzit pe bătrânii noştri mărturisind de aceasta — că *ţara iubea pe Domn şi Domnul pe ţară* » [2]).

Astfel preţuiau contemporanii din Ţara Românească pe vrednicul fiu al vornicului Danciu şi al jupâniţei Stanca din Brâncoveni, pe viteazul şi chibzuitul Matei Basarab. Iar în amintirea posterităţii domnia lui a rămas ca un timp fericit, când Ţara se bucura de toate drepturile. Deaceea boierii

---

[1]) cf. N. Iorga, *Doamna Elina a Ţării Româneşti ca patroană literară* în « An. Ac. Rom. M. S. I. » 1932, pp. 64—65.

[2]) cf. Magazin istoric pt. Dacia I, p. 292.

munteni, emigraţi în cursul revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, cereau într'un proiect de organizare politică: să se restitue ţării toate drepturile ce le avea... «la leat 1641 pe când domnia Matei Basarab, când patria nu intrase încă sub jugul grecesc» [1].

Cum îl preţuiau străinii, în special Turcii din Constantinopol, ştim dintr'un raport pe care îl trimitea residentul Rudolf Schmid la 20 August 1643 împăratului Ferdinand la Viena comunicându-i despre Matei că e un bătrân oştean viteaz, din sângele vechilor voevozi şi că a luat domnia mai mult prin valoarea şi sabia sa decât prin alte mijloace şi de aceea se bucură la Turci de renume, fiindcă îl ştiu puternic şi îl consideră aproape ca pe al *doilea Mihai-Vodă* [2].

Iar solii bulgari trecând pe la curtea lui Matei şi rugându-l să ia comanda pentru ofensiva creştinilor contra Turcilor îi promit că va fi ales, în caz de isbândă, ca *Domn al Răsăritului*. De asemenea, regele polon Vladislav IV, scriind lui Matei, în aceeaş chestiune, îl numea « generalissimul Orientului ».

III

Domnia lui Matei Basarab s'a sprijinit pe relaţiunile de bună vecinătate cu Transilvania din timpul principilor Gheorghe Rákoczi I şi II, neputând avea încredere în vecinul său de peste Milcov, în Vasile Lupu, pe care — după cuvântul lui Miron Costin — « nu-l încăpea Moldova ca pe un om cu hirea înaltă şi împărătească mai mult decât domnească ». Cu toate că Matei trimise o solie cu daruri la instalarea lui Vasile Lupu, care se obligase atunci a fi « una şi la bine şi la rău » cu vecinul său din Muntenia, această obligaţie nu-l împiedică a se pregăti în primăvara anului următor (1635) să-l atace pe Matei cu scop de a-l alunga din scaun. Dar acesta prinzând de veste şi luând repede măsuri de apărare, Lupu fu nevoit a-şi amâna deocamdată plănuita acţiune de răsturnare.

[1]) cf. Ioan C. Filitti, *Frământările politice şi sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*. Bucureşti 1932, p. 84.

[2]) Hurmuzaki vol. IV, 1 p. 671—2: «*ein alter, trapferer Kriegsmann von der alten Wayvody Geblüet, hat durch sein Valor und Degen mehrers als durch andere Mittel das Fürstentumb an sich gebracht, und bey den Türken ein solchen Namen bekommen, dass sie in redutieren und schier ein andern Michel Wayvoda halten*»...

In astfel de împrejurări se încheie în vara anului 1635 un tratat de alianţă între Matei Basarab şi Gheorghe Rákoczi I, care era şi el ameninţat de către pretendenţii Ştefan Bethlen şi Moise Székely, sprijiniţi de Turci. Matei se obliga prin tratatul acesta, să-l ajute pe Rákoczi cu întreagă oştirea sa, apoi să-i cedeze din dijmele, ce încasa anual după oile ardelene trimise la păşunat în câmpia Ţării Româneşti, câte 5.000 fiorini şi să-i dea în cinste doi cai [1]). Iar Rákoczi promitea, prin diploma din 16 Septemvrie 1635, în bună credinţă şi pe cuvântul său de principe — in bona fide nostra és fejedelmi szónkra [2]) — că vă da lui Matei ajutor împotriva oricărui duşman afară de puternicul împărat turcesc; chiar şi în cazul, când s'ar ivi din partea acestuia vre-o primejdie, îşi va da toată silinţa s'o înlăture şi s'o potolească.

De alianţa aceasta avea să profite mai întâi Gheorghe Rákoczi, pe care Sultanul îl mazili în toamna anului 1636 provocând pe Ardeleni, să-şi aleagă alt principe. Matei asigură atunci pe aliatul său de întreg sprijinul Munteniei, dar stărui în acelaş timp pentru precizarea condiţiunilor de alianţă, ceea ce s'a şi întâmplat la 30 Octomvrie 1636, obligându-se « Staturile ardelene » a-i da lui Matei ajutor în toate cazurile, deci şi contra Turcilor şi oferindu-i adăpost în vre-una din cetăţile Transilvaniei, când s'ar întâmpla să fie alungat din scaunul Munteniei. Sigismund Kornis, comandantul trupelor ardelene, care isbuti să învingă la Salonta pe Ştefan Bethlen, ajutat de către paşa turcesc din Buda, a recunoscut în scrisoarea sa către Rákoczi (6 Aug. 1637) că în situaţia lor grea de atunci prietenia lui Matei Basarab şi alianţa cu Ţara Românească le-a fost de mare ajutor [3]).

In vara anului 1637, spre a-şi pregăti pe cale diplomatică noul atac plănuit contra Munteniei, Vasile Lupu denunţă pe Matei la Poartă, că ar face parte dintr'o coaliţie creştină proiectată de împăratul Ferdinand, în legătură cu Polonii, cu Tătarii şi cu Ardelenii, contra Turcilor. Aceştia indignaţi trimit

[1]) Szilágyi Sándor, *Erdély és az északkeleti háboru*, vol. I, pp. 178—179 şi *Török-magyarkori államokmánytár*, IV, pp. 244—245.
[2]) *Török-magyarkori államokmánytár*, vol. IV, p. 261.
[3]) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. X, p. 117.

oaste la Dunăre. Pericolul era iminent şi pentru Matei şi pentru Rákoczi, pe cari necesitatea apărării îi îndemnase — cum s'a arătat — de mai înainte să încheie alianţă defensivă. Era deci momentul ca principele Rákoczi să respecte condiţiile alianţei fără şovăire şi cu promptitudinea, de care dăduse dovadă bunul său aliat din Sudul Carpaţilor. Din menţionata scrisoare a lui Kornis rezultă însă, că Rákoczi ar fi esitat la început, dar comandantul oştilor ardelene îşi spunea categoric părerea, că e o datorie creştinească a-l ajuta pe Matei, care înainte cu un an nu a întârziat a grăbi în ajutorul Ardelenilor, când aceştia se găseau la strâmtoare; dacă nu l-ar ajuta acum, ar săvârşi un sacrilegiu, pentru care mânia lui Dumnezeu nu i-ar cruţa [1]); în afară de aceasta Ardelenii nu pot rămânea nepăsători « când arde casa vecinului ».

Ameninţată Ţara Românească şi de Turci la Dunăre şi de Vasile Lupu, care se apropria cu oastea moldovenească spre Focşani, Matei Basarab nu a întârziat a se pregăti să întâmpine pe duşman atât cu Muntenii săi, cât şi cu trupele de ajutor, pe care în sensul tratatului dela 1635, Gheorghe Rákoczi era dator să i le pună la disposiţie. Comandantul acestor trupe, Ioan Kemény — principele de mai târziu al Transilvaniei — plecă din Făgăraş (7.XI.1637) cu câteva mii de Secui, trecu munţii şi se aşeză în tabără la Şoplea, lângă Teleajin, de unde toate stăruinţele lui Matei nu isbutiră a-l misca.

Astfel i s'a dat lui Vasile Lupu prilej să se retragă fără a se fi ciocnit măcar cu călărimea lui Matei, fapt care-l îndemnă pe acesta să intervină la Rákoczi cerând să fie pus comandantul trupelor ardelene direct sub ordinele lui, iar pretendentul pribeag în Ardeal, Ioan Moghilă să fie trimis fără întârziere cu trupe în Moldova, spre a lua locul lui Vasile, care trebue învins neapărat înainte de a se produce atacul din partea Turcilor.

Rákoczi a zăbovit însă în clipa când trebuia să acţioneze repede. Sfetnicul său Serédy stăruia zadarnic să-l convingă că este mai bine a preveni pe duşman, decât a fi prevenit,

---

[1]) *Ibidem*, pp. 117—118: « igy ha elhadjuk (Máté vajdát) az hitszegésér az uristennek haragját el nem kerülhetjük ».

că datoria Transilvaniei este să-l ajute pe Matei care — după Dumnezeu — oferă *singura* garanţie pentru Rákoczi. De aceea până va rămânea el pe tronul Munteniei, Transilvania poate fi liniştită, că nu va deveni teatrul războiului, dar după îndepărtarea lui, armele muntene se vor îndrepta împotriva Ardelenilor. Aşezând pe Ioan Moghilă în scaunul domnesc al Moldovei, Transilvania s'ar putea sprijini pe amândouă ţările române, devenind astfel situaţia ei mult mai puternică şi mai respectată înaintea creştinătăţii [1]).

Cu toate acestea Rákoczi nu a putut fi înduplecat să dea ajutor efectiv, ci s'a mulţumit a trimite pe Mihail Tholdalagi în Muntenia, să mijlocească împăcarea între Lupu şi Matei. Acesta spunea însă lămurit, că încheierea păcii cu un om nestatornic ca Lupu nu poate să aibă nici un înţeles; stăruia deci pentru continuarea lucrului început, nepermiţându-i nici simţul de demnitate, să alerge cu oferte de pace după un duşman ca Lupu. Ioan Kemény arată în memoriile sale că Rákoczi a fost influenţat de sfetnicul său Ştefan Kassay să-şi revoace ordinul dat pentru alungarea lui Vasile Lupu, mulţumindu-se cu rolul de mediator la încheierea păcii. Dar când i s'a amintit lui Matei intenţia de mediator a lui Rákoczi, el a rostit următoarele cuvinte [2]): « unde va fi cinstea mea şi a principelui, unde va fi renumele naţiunii noastre, dacă începem a umbla după Lupu? El, cânele, fuge dinaintea noastră şi totuş nu cere pace, iar noi să-l îmbiem cu pacea? Eu cred că el a avut pace din partea noastră, dar a rupt-o şi a năvălit asupra noastră. Dacă va trebui să încheiem pace, aşa s'o încheiem, încât să avem credinţă în dăinuirea ei, dar el oare de câte ori a încheiat pace cu noi şi de câte ori şi-a călcat jurământul? El nu o va ţine nici de acum înainte; de aceea să ne vedem de treburile noastre...». In cele din urmă, intervenind şi Mehemed paşa pentru pace, Matei a cedat scăpând astfel — nu din vina sa, ci din a lui Rákoczi — un bun prilej de a-l alunga pe Lupu şi de a-şi asigura graniţele ţării din spre Moldova. Greşala lui Rákoczi de a nu se fi învoit, la

[1]) I. Sârbu, *Mateiu-Vodă Băsărabă's auswärtige Beziehungen 1632—1654*. Leipzig, 1899, p. 122.
[2]) *Kemény János önéletirása* ed. Szalay Lászlo, 1856, pp. 291—292.

moment oportun, să sprijinească proiectul lui Matei de ofensivă contra lui Lupu, avea să se răsbune mai târziu şi asupra Transilvaniei, care nu s'a putut bucura la graniţa răsăriteană de liniştea şi siguranţa necesară.

Vasile Lupu îşi continuă fără astâmpăr uneltirile contra lui Matei, în locul căruia credea că va isbuti să aşeze pe fiul său Ioan, un tânăr bolnăvicios « slab şi desnodat de mâni şi de picioare », cum îl înfăţişează contemporanul Miron Costin. La Poartă făgăduia suma de 500.000 taleri bani gata, precum şi ridicarea tributului anual pentru amândouă ţările la 300.000 taleri. Pregătindu-şi astfel lucrurile la Constantinopol, Vasile se socotia sigur de isbândă. Pornind un nou război în Noemvrie 1639 el începuse a se intitula « din mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei şi al Valahiei ».

Dar, când sosi decretul de mazilire pentru Matei, ţara întreagă se grăbi a se grupa cu hotărîre în jurul credinciosului său Domn. Boerii trimiseră la Poartă un memoriu cerând menţinerea lui în scaunul Munteniei chiar cu preţul tributului anual oferit de Lupu, pe care declară că nu-l vor admite niciodată la cârma Ţării Româneşti.

In faţa pericolului iminent Matei ceru ajutorul lui Rákoczi. Acesta — cu toate că sfetnicii lui stăruiau pentru ajutorarea efectivă şi neîntârziată a aliatului credincios spunând că e în joc însăşi « credinţa Ardealului » — a avut o atitudine de condamnabilă duplicitate: pe generalul Sigismund Kornis l-a trimis cu oaste în regiunea Braşovului, dar fără ordin categoric de a-l ajuta pe Matei, la care plecase Gheorghe Kapronczai spre a-l amăgi, că trupele de ajutor vor sosi în curând. Iar la Vasile Lupu a trimis Rákoczi simultan pe alt sfetnic al său, românul hunedorean Acaţiu Barcsai, ca să exopereze un contra serviciu « pentru neajutorarea lui Matei ». In felul acesta principele Transilvaniei evident că lipsia nu numai dela îndeplinirea datoriei sale de aliat, ci uneltia direct împotriva lui Matei Basarab. Ioan Kemény, care avu prilej să pătrundă tainele diplomaţiei lui Rákoczi, nu uită a nota în memoriile sale că acesta a procedat fraudulos (fraudulenter) faţă de aliatul său, pe care numai Dumnezeu l-a ajutat într'o împrejurare atât de critică. « Bietul Matei — scrie Kemény — ne mai

având nădejde în niciun ajutor, numai Dumnezeu ajutând cauza lui cea dreaptă, merse înaintea lui Lupu şi îl bătu cumplit »[1]).

In adevăr, cu ajutorul lui Dumnezeu şi al bravilor săi osteni, Matei isbândi în lupta dată între Ojogeni şi Nănişori contra lui Lupu, care înfrânt s'a refugiat la Brăila şi de aci la Iaşi. Biruinţa aceasta spori faima de oştean viteaz a lui Matei Basarab nu numai în ochii propriilor săi supuşi, ci şi peste hotare, îndeosebi la popoarele creştine din Balcani şi chiar la Turcii din Stambul. Matei însuşi nu se încredea prea mult în rezultatul acestei biruinţe. Inţelept şi prevăzător, cum era din fire, şi-a dat seama, că pericolul unei noui invazii moldovene sau turceşti — sau chiar al ambelor împreună — încă nu este înlăturat. De aceea a trimis solie la Poartă, să se justifice. Iar lui Rákoczi i-a scris subliniind importanţa alianţei dintre Muntenia şi Transilvania, precum şi pericolul, ce poate isvorî pentru amândouă din nerespectarea condiţiilor de alianţă. Muntenii şi-au îndeplinit datoria, când se afla Rákoczi în situaţie strâmtorată; acesta însă nu.

Spre a întări din nou alianţa între cele două ţări, o solie munteană fu trimisă la Alba Iulia în Mai 1640, tocmai când era dieta întrunită. Solia era condusă de mitropolitul cărturar Teofil şi de Hrizea vornicul, făcând parte din ea opt boieri mari cu o mulţime de oameni ai lor. Se pare că această « deputaţiune solemnă din Ţara Românească » l-a cam neliniştit pe Rákoczi, care se temea de vre-o supărare din partea Turcilor. De aceea în instrucţiile date trimisului său Ştefan Szalánczi, pe la jumătatea lunei Mai, nu uită să spună, la punctul 12, că de vor face Turcii vre-o întrebare despre rostul acestei deputaţiuni, să le comunice că ar fi avut de scop să aranjeze numai nişte chestiuni privitoare la dijmele din păşunatul oilor, precum şi nişte afaceri preoţeşti, cari se desbat de obiceiu între vlădicii munteni şi între cei ardeleni, de aceea au venit aşa de mulţi împreună cu mitropolitul (fövladika). Dacă însă

---

[1]) *Kemény János önéletirása*, p. 294 cf. şi Szalárdi János, *Siralmas magyarkronikája* ed. Kemény Zsigmond. Pest. 1853, p. 246: Máté vajda aperto marte, szemben való viadallal, . . . *igen megveré* (Lupult) *és futva szalasztotta vala országábúl*".

Turcii nu vor face nici o amintire despre această solie, să o treacă şi el sub tăcere [1]). De astă dată, în numele ambelor ţări, s'a întărit cu jurământ vechia obligaţie de a se apăra cu puteri unite contra invaziilor turceşti şi moldovene. Tot dela Ioan Kemény aflăm că Rákoczi nu şi-a părăsit obiceiul nici acum, ci a procedat din nou cu perfidie (álnokúl) faţă de Matei: în diploma dată în numele ţării Ardealului a făgăduit ajutor şi contra Turcilor şi contra Tătarilor, în a sa personală a făcut însă excepţie cu Turcii şi cu Tătarii [2]). Cu toate că alianţa între Ardeal şi Muntenia era acum înnoită, după moartea mitropolitului din Alba-Iulia Ghenadie II, întâmplată în toamna aceluiaşi an (Septemvrie), Rákoczi nu a ţinut seamă de candidatul Meletie Macedoneanul, în interesul căruia intervenise Matei Basarab, ci a confirmat pe Ilie Jorest, fost mai înainte ieromonah la mănăstirea Putna şi recomandat de Vasile Lupu pentru scaunul vlădicesc al Transilvaniei [3]).

IV

In Noemvrie 1643 a încheiat Rákoczi alianţă cu Suedia, ca să participe activ la războiul de treizeci de ani, iar în Decemvrie a primit ordinul Sultanului, să înceapă ofensiva contra împăratului Ferdinand III. Domnii Ţărilor Române fură îndrumaţi şi ei, să trimită trupe de ajutor în oastea lui Rákoczi. Matei satisfăcu, la începutul anului 1644, ordinul Porţii trimiţând o mie de călăreţi dintre cei mai buni sub comanda postelnicului Constantin Şerban, nelipsind însă a-şi exprima chiar în faţa soliei ardelene desaprobarea faţă de această întreprindere războinică a aliatului său din Nordul Carpaţilor, împotriva creştinilor. Lupu a trimis şi el mai târziu vreo 700 călăreţi dintre cei mai slabi, pentru a împlini de mântuială ordinul Porţii; la începutul verii i-a rechemat însă şi pe aceştia.

---

[1]) *Török-magyarkori államokmánytár*, III, pp. 63—64.

[2]) *Kemény János önéletirása*, p. 295: « itt is az fejedelem álnokul cselekedék, mert az ország diplomájában semmi exceptio nem vala, in privato maga személyében az kit ada, abban az törököt, tatárt excipiálta ».

[3]) I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Sibiu, 1918, pp. 64—65.

După ce Rákoczi termină cu succes expediţia contra lui Ferdinand, reuşind a-şi spori prin pacea dela Linz (1645) teritoriul cu câteva judeţe ungurene, Sultanul pretindea să sporească şi tributul anual cu 5000 de taleri (dela 15.000 cât era din timpul lui Ştefan Báthory la 20.000) ceea ce însă Rákoczi nu voia să împlinească. Din cauza aceasta s'a ivit, la 1647, o tensiune politică între Poartă şi Transilvania.

Matei, cunoscând slăbiciunea Turcilor, încuraja resistenţa lui Rákoczi şi când trecu pe la el solul acestuia, Mihail Sava, îl sfătuia să nu se teamă de Turci, căci chiar Sultanul de ar veni cu oaste, el ca om bătrân e gata să ia comanda şi să plece «cu barba lui cea albă» în fruntea oştirii.

V

La 15 Octomvrie 1648 murind principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczi I, îi urmă în domnie fiul său omonim Gheorghe Rákoczi II. Faţă de acesta nu se simţia bătrânul Matei Vodă îndatorat în aceeaşi măsură ca faţă de părintele lui, care îl ocrotise în anii pribegiei şi intervenise în câteva rânduri la Poartă, în interesul lui. De aceea în primăvara anului 1649 trimise pe cumnatul său Udrişte Năsturel în solie la tânărul principe transilvan, să încerce a schimba condiţiile de alianţă. Misiunea diplomatică a lui Udrişte a rămas însă fără rezultatul dorit. Tratatul de alianţă a fost înnoit la Braşov — 18 Febr. 1650 — pe vechile baze, simţindu-se Matei Vodă îndemnat a le accepta, de oare ce neastâmpăratul său duşman Vasile Lupu, cu care se împăcase la sfârşitul anului 1643, începuse din nou a ţese intrigi la Constantinopol cerând tronul Munteniei, acum pentru fiul său Ştefăniţă.

In Aprilie mai făcu Matei o încercare, ca să introducă paritatea de drepturi şi datorii în relaţiunile sale cu Gheorghe Rákoczi II. Trimiţând o solie munteană la dieta din Alba Iulia, insistă pentru o nouă diplomă de confederaţiune, pe cea veche socotind-o violată prin faptul, că nu i s'a dat ajutor ardelean efectiv în lupta contra lui Vasile Lupu. Acum cerea Matei o redactare mai categorică, spre a putea fi sigur de

ajutorul Transilvaniei contra oricui; stăruia şi pentru a se omite din text obligaţia darului în bani şi în cai, arătând că situaţia sa politică este aceea a unui Domn independent, cu excepţia relaţiunilor sale faţă de Turci, — că Muntenia are oştire mai numeroasă decât în timpul lui Mihai şi că, dacă nu s'ar încheia alianţa în condiţiunile cerute de el, ar fi nevoit a sprijini împreună cu Vasile Lupu pe pretendentul Moise Székely. Dar Ioan Kemény îl sfătuia pe Rákoczi, să nu cedeze, căci Matei, fiind bătrân, nu va mai trăi mult.

La 25 Aprilie 1651 se încheie, în sfârşit, tratatul de alianţă defensivă, prin care Gheorghe Rákoczi II promite lui Matei ajutor contra oricui, câtă vreme va împlini condiţiunile cuprinse în diplomele anterioare. Matei a cedat, fiindcă avea cunoştinţă de planurile îndrăsneţe ale lui Vasile Lupu, care măritând pe fiica sa Maria cu Ianus Radziwil, iar pe frumoasa Ruxandra cu Timuş, fiul hatmanului Bogdan Hmilinţki, putea să reflecteze şi la ajutor din partea Polonilor şi Cazacilor.

Rákoczi cunoscând proiectul lui Vasile Lupu de a-şi întinde stăpânirea nu numai asupra Munteniei, ci şi asupra Transilvaniei, încercă să înduplece la 1652 pe Matei Basarab a lua ofensiva contra Moldovei. Matei răspunde însă că nu află momentul potrivit pentru atac; nestatornicului Domn moldovean nu i-a ajutat Dumnezeu la nici o întreprindere. Deşi nu se teme de el, a trimis totuş oaste la graniţa Moldovei, ca să nu-l găsească nepregătit vre-un eventual atac. Ar putea să-l prevină atacând însuşi, dar motive însemnate îl îndeamnă să fie prudent, fiindcă « Ţara Românească nu e ca Transilvania, nu are nici o desăvârşire statornică, *trage unul în dreapta, altul în stânga* »... De altfel el nu se teme nici de Turci, căci împăratul lor e un copil, care-şi schimbă zilnic sfetnicii. De două ori au încercat Turcii să-l mazilească, dar n'au reuşit, cum vor reuşi acum, când oamenii au devenit aşa de mici? Şi termină într'un ton optimist: De cine să ne temem, dacă ţările noastre — Muntenia şi Transilvania — vor păstra buna înţelegere de până acum? *In afară de Dumnezeu, de nimeni!* »[1]).

---

[1]) cf. I. Sârbu, *Mateiu Vodă Băsărabă's auswärtige Beziehungen*, cap. X, despre *participarea lui Matei la răsturnarea lui Vasile Vodă Lupu.*

Iată ce încredere avea Matei Basarab în puterea oştirii sale şi cât de mult preţuia alianţa cu Transilvania. Adevărat că alianţa aceasta i-a fost de mare ajutor nu numai în luptele pentru tron. Dar şi mai târziu, în cursul domniei întregi, el s'a obişnuit a considera alianţa munteană-transilvană ca cel mai resistent pilastru al domniei ameninţate adeseori şi de către Moldova şi dela Dunăre, de către Turci.

La sfârşitul anului 1652 Lupu se pregătia să atace pe Matei, care se sfătuise cu boierii, ca în cazul unui atac moldovenesc în timp de iarnă, să se retragă spre munţi cerând lui Rákoczi ajutor, în sensul tratatului de alianţă. Dar atacul nu s'a produs. Dimpotrivă Lupu, ademenit de logofătul Gheorghe Ştefan, îşi disolvă armata de mercenari crezând că n'o să aibă în curând trebuinţă de serviciile ei. Astfel fu surprins în primăvara anului 1653, când oştirea ardeleană condusă de Ioan Kemény trecu pe la Trotuş în Moldova, iar spătarul Diicul se apropia cu trupe muntene de Focşani. Cuprins de spaimă Vasile Lupu s'a refugiat la Hotin, de unde a fugit apoi în Polonia. Miron Costin crede că ar fi putut apăra Vasile Vodă cetatea Hotinului ani de-a-rândul; dar tot el adauge: « zicem, că de ar fi cutare, şi cutare ar fi în alt chip; *iar nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi* »...

După retragerea Ardelenilor şi Muntenilor Vasile Lupu, cu ajutorul Cazacilor, alungă din Iaşi pe Gheorghe Ştefan, care se refugiază spre Ardeal. Iar Lupu, împins de setea răzbunării, porneşte cu ginerele său Timuş spre Muntenia, să răsplătească participarea spătarului Diicu şi a trupelor muntene la acţiunea lui Gheorghe Ştefan de o parte, de alta să-şi ducă acum la îndeplinire vechia sa dorinţă de răsturnare a lui Matei Basarab. La întâia ciocnire Diicu pierdu lupta lângă Focşani, neţinând seamă de sfatul lui Matei de a se mărgini numai să neliniştească pe duşman, fără a intra deocamdată în luptă deschisă.

La 17 Mai 1653 în lupta dela Finta a luat însuşi bătrânul Matei Vodă comanda îmbărbătându-şi ostaşii — cum arată cronica ţării [1]) — cu următoarele cuvinte părinteşti: « feţii mei

---

[1]) Ed. 1859, pp. 93—94.

voinici viteji, rugaţi pe Dumnezeu şi vă îmbărbătaţi toţi gata de războiu, că iată vrăjmaşul nostru Vasile Vodă soseşte acum; să nu care cumva să fie vre-unul cu gândul îndoit, ci cu credinţă şi cu bărbăţie, cu armele goale să le staţi împotrivă, precum au fost şi mai nainte, să nu care cumva numele vostru cel bun să se surpe jos, că nu ne va fi de niciun folos... Deci aşa pentru cuvintele lui cele dulci şi bune foarte se îmbărbătară, şi la războiu tare bătându-se toată ziua în puşti şi în tunuri, în săgeţi, în săbii faţă în faţă, mai vârtos boierii cei mari şi ai doilea cu coconii lor, tot cu săbiile goale intrau într'înşii de-i goneau şi-i răspândeau în toate părţile ». Astfel seceră Matei Vodă la Finta o biruinţă strălucită asupra lui Vasile Lupu şi Timuş, cari abia putură scăpa cu fuga. Biruinţa o smulse eroismul oştirii muntene şi curajul bătrânului ei comandant, care luptând însuşi în primele rânduri a fost rănit, « cu un glonţ la piciorul stâng din josul genunchiului ».

A doua zi după luptă, la 18 Mai scria Elena Doamna, soţia lui Matei, din Rucăr o scrisoare latino-română către Sibieni, cerându-le să trimiţă în grabă un chirurg pentru tămăduirea boierilor răniţi în luptă « întru iuţimea războiului ». Se pare că Doamna Elena, a doua zi după lupta dela Finta încă nu avea cunoştinţă de rana bărbatului ei, căci dacă ar fi avut, făcea de sigur pomenire de ea în scrisoarea aceasta.

Sprijinul, ce i s'a dat de astă dată lui Matei din partea lui Rákoczi, nu a fost prea însemnat. Abia vreo 800 de luptători ardeleni i-au venit în ajutor, între ei 200 Secui [1]), după însaşi mărturisirea lui Rákoczi [1]). Dar svonindu-se că Turcii ar fi proiectat să-l ajute pe Vasile Lupu cu oaste nouă de vre-o 50.000, Rákoczi arată într'o scrisoare adresată mamei sale la 5 Iunie 1653 că se simte obligat a-i da lui Matei Vodă orice ajutor ar cere, fiind aceasta şi o datorie de conştiinţă (lelkünkben járó dolog) şi una fixată prin tratate [2]).

Svonul s'a dovedit însă lipsit de temeiu şi astfel ajutorul lui Rákoczi contra lui Vasile Lupu nu a mai fost necesar. Poarta otomană l-a părăsit pe nenorocitul Vasile Lupu, iar

---

[1]) Szilágyi Sándor, *A két Rákoczi György fejedelem családi levelezése 1632—1660*, în *Mon. Hist. Hung. Diplomataria*, XXIV, p. 458.

[2]) Ibidem p. 460.

lui Matei i-a exprimat laudă pentru biruinţa dela Finta îndrumându-l totodată să persiste în fidelitate către puterea suzerană.

După biruinţa dela Finta ar fi fost în drept Matei Basarab să aştepte zile de linişte. Dar nu s'a întâmplat aşa. Pe lângă întristarea ce i-a pricinuit moartea soţiei sale, Doamna Elena, în August 1653, sfârşitul domniei i-a fost tulburat şi de necuviinţa dorobanţilor şi seimenilor cari răsvrătindu-se împotriva lui, când se întorcea dintr'o « plimbare către Argeş » nu-l mai lăsară să intre în Târgovişte « zicând — cum arată cronica anonimă [1]) — « că de-acum înainte nu le mai trebue să le fie lor Domn, ci sau să iasă din ţară sau să se călugărească. Deci aşa a şezut cu toţi boierii lui obidit din josul oraşului trei zile, şi nici pâne nu lăsau să-i aducă să mănânce din averea lui şi din toată cinstea domniei lui... O! exclamă cronicarul, câtă obidă era lui Matei Vodă, unde ştia, cât bine le-au făcut şi acum îşi bat joc de el; şi chemă pe toţi credincioşii lui boieri şi slugi şi le zise: o dragii mei! ştiţi cât muncìi de ţinui ţara şi mă nevoìi de o strânsei la moşiile lor, şi o păzii de nu o călcă nici o limbă; şi în zilele mele crescură şi se însurară şi făcură copii şi se îmbogăţiră toţi, mai vârtos zic de acest neam dorobănţesc, tot dintr'acest pământ al Ţării Româneşti şi neavând ei nici o nevoie dela mine, nici dela alţii. Iară diavolul cel nepoftitor de binele omenesc, iată cum intră întru ei de i-au nebunit şi nu ştiu ce fac »...

Cu sufletul mâhnit de ingratitudinea brutală a foştilor săi oşteni, îşi încheie Matei Basarab cursul vieţii şi al domniei, în primăvara anului 1654, Duminecă dimineaţa în 9 Aprilie.

Vestea morţii lui ajunge curând la cunoştinţa aliatului său Gheorghe Rákoczi II, care într'o scrisoare trimisă din Uioara văduvei sale mame Susana Lorántfi o comunică astfel: « a murit sărmanul Matei Vodă înainte cu o săptămână... domnul Boros, fiind la curtea din Târgovişte a aflat ştirea aceasta, trimiţându-ni-o şi nouă numai cu graiul, prin poştă; de atunci nu s'a mai întărit din nou ştirea aceasta; de-ar da Dumnezeu să nu fie adevărată; dar ne temem că vor s'o ascundă poate

[1]) *l. c.*, pp. 98—99.

numai de noi, trimiţând în astfel de loc după voevod. Cu toate acestea Domnul Boros ne-a vestit, că lui Constantin, care în timpul răsboirii bietului Domn a fost serdarul oştilor muntene, i-ar fi dat ei înșiși scaunul de voevod; dar abia putem crede, căci deşi e fecior de voevod, nu-i din pat legiuit, dar a fost și crestat la nas» [1]).

Atât știrea despre moartea lui Matei Basarab, cât și aceea despre alegerea lui Constantin Șerban erau însă deplin adevărate, oricât le-ar fi dorit Rákoczi altfel. Frecuenta amintire a Domnului Ţării Românești chiar și în corespondența familiară a celor doi Gheorghe Rákoczi poate servi ca o dovadă a măsurii, în care amândoi se simțiau legați de dânsul și prin legături de prietenie și prin acelea de interese politice comune, exprimate pregnant la 1652 de Matei Basarab prin cuvintele: de cine să ne temem, dacă țările noastre — Muntenia și Transilvania — vor păstra buna înțelegere? In afară de Dumnezeu, de nimeni!

VI

Din cuprinsul acestei comunicări comemorative răsare, cred, în mod firesc concluzia că la isbânda lui Matei Basarab, din toamna anului 1632, au colaborat mai mulți factori, între cari rolul principal l-au avut, pe lângă vitejia și valoarea lui personală, alipirea boierimii oltene la început, apoi încrederea neprecupețită a țării întregi, și în măsură destul de însemnată sprijinul ostășesc și diplomatic al Transilvaniei.

Așa a fost cu putință ca domnia de 22 de ani să se inaugureze în condițiuni de demnitate națională, puțin obișnuite în cursul secolului al XVII-lea, și pe cari abia dacă le mai găsim la câțiva Domni ai Ţării Românești din acest secol, cum au fost Radu Șerban și fiul său Constantin sau martirizatul Constantin Brâncoveanu, ale cărui oseminte au ieșit acum la iveală din mormântul tainic de lângă altarul bisericii Sf. Gheorghe cel Nou.

[1]) Szilágyi Sándor, *l. c.*, pp. 483—484.

Relaţiunile lui Matei Basarab cu Transilvania nu erau numai cele impuse de necesitatea apărării comune faţă de nişte duşmani ameninţători deopotrivă şi pentru ţara din Sudul, ca şi pentru cea din Nordul Carpaţilor. Nu erau dictate numai de interesele politice momentane, ci şi isvorîte din preocupări de ordin sufletesc. Câtă vreme a ştiut rămăşiţele trupeşti ale părintelui său aşezate în biserica mitropoliei ortodoxe române din Transilvania, gândul i se îndrepta mereu spre Alba Iulia, de unde exhumându-le a înţeles să le aşeze spre odihna de veci în mănăstirea Arnota. Pe Românii ardeleni n'a uitat să-i ajute şi încurajeze în lupta lor pentru apărarea credinţii străbune, cu ajutorul căreia s'au perpetuat legăturile de unitate sufletească peste toate graniţele vameşilor vremelnici. Când s'a simţit Constantin Brâncoveanu îndemnat să facă prin hrisovul său din 25 Mai 1698 o însemnată danie bănească pe seama mitropoliei ardelene «ce se învălueşte ca o corabie în mijlocul valurilor mării fiind între multe feluri de eretici necredincioşi şi se năpăstueşte dela dânşii în multe chipuri», nu a uitat să amintească în cuprinsul hrisovului că a făcut «aceasta... văzând şi hrisoave iscălite şi pecetluite» ale antecesorilor săi «întru Dumnezeu răposaţii strămoşului domniei mele *Io Matei Basarab voevod* şi a lui Costandin Vodă Şerban şi încă şi hrisovul lui Antonie Vodă» [1]).

Dacă s'au păstrat şi dovezi materiale, documente, inscripţii, tipărituri şi odoare bisericeşti [2]) vestind până în zilele noastre solicitudinea părintească a bunului Matei Vodă Basarab pentru aşezămintele româneşti din Transilvania, ele nu pot reda în proporţii juste întreagă generositatea lui, deoarece pătruns de sfatul creştinesc « să nu ştie stânga ce face dreapta », numeroase acte ale dărniciei lui domneşti a ştiut să le săvârşească fără a lăsa vre-o mărturie scrisă despre împlinirea lor. A putut să aibă în privinţa aceasta mulţumirea sufletească de a fi fost un stăpânitor al poporului român şi dincolo de graniţele politice ale Ţării Româneşti.

In privinţa relaţiunilor sale cu Gheorghe Rákoczi I şi II, adevărat, că a fost sortit să aibă din partea celui dintâiu mai

[1]) Cipariu, *Arhivu pentru filologie şi istorie*, p. 454.
[2]) Cf. şi *Analele Academiei Române*, 1932, p. 20.

multe decepţii decât satisfacţii. Loialitatea lui de aliat nu a fost totdeauna răsplătită cu măsură egală. Dar Gheorghe Rákoczi II recunoştea în scrisoarea dela 1653 că trebuia să-l ajute pe bătrânul Matei fiind aceasta şi o datorie de conştiinţă, şi una isvorîtă din tratate. Relaţiunile de bună vecinătate, de alianţă statornică, adeseori chiar de prietenie între Domnii Ţării Româneşti şi ai Transilvaniei formează preludiul istoric al tendinţelor de unitate politică desăvârşită, la înfăptuirea căreia generaţiunea noastră s'a învrednicit să participe cu toate sacrificiile cerute de vijelia împrejurărilor răsboinice şi cu înălţarea sufletească de care a fost capabilă.

OAMENI DEPENDENŢI ŞI CULTIVATORI LIBERI ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN SEC. XV — XVII

DE

I. C. FILITTI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI

Şedinţa dela 3 Februarie 1933

Cu toate studiile importante ce i s'au consacrat, şi dintre care amintesc pe ale răposaţilor Const. Giurescu şi R. Rosetti, problema proprietăţii solului în trecutul principatelor române nu este încă pe deplin rezolvită.

Examinând unul din aspectele ei, pe acel al situaţiei cultivatorilor de pe moşia altuia, nu am pretenţia de a aduce soluţii definitive, dar de a atrage din nou atenţia asupra unor dificultăţi ce necesită încă cercetări.

* * *

Chiar din vremea imperiului roman, şi apoi în statele barbare din Occident, cultivatorii moşiilor erau de două categorii: sclavi rustici, sau coloni servili, adică robi puşi de stăpânii lor la munca solului şi cari, din cauza dependenţei personale de stăpân, nu se puteau desface de el, erau « sub domini potestate » şi ascultau de toate ordinele lui; coloni liberi, cari n'aveau decât îndatoriri reale, de care se puteau libera, părăsind moşia, după îndeplinirea obligaţiilor reale contractate. Mai exista şi categoria oamenilor cari, fără a fi robi şi având, spre deosebire de aceştia, o personalitate juridică, o familie

şi un patrimoniu, se puneau sub ocrotirea unui puternic, se închinau lui, dându-se în dependenţă personală de el: patrocinium în imperiul roman, comendatio în statele barbare.

In evul mediu, în Occident, robia a dispărut, iar celelalte două categorii, aceea a oamenilor personal dependenţi şi a cultivatorilor liberi, s'au confundat, din sec. al X-lea, în una singură, aceea a servilor, unii legaţi de persoana stăpânului, alţii legaţi de glie [1]).

In părţile noastre, această evoluţie a fost mai târzie.

In Polonia, vecină cu noi, au existat de asemenea, cele două categorii de cultivatori, cei liberi, sau Kmiecie (Zinsbauern) şi cei dependenţi, servi, servitores, în statutul lui Casimir cel Mare, smerdov sau podani, cu tendinţa, abia dela sfârşitul sec. XV-lea, accentuată în cel următor, de a se impune şi celor dintâi oarecare îndatoriri personale, corvezi şi zile de lucru [2]).

In Ungaria, iarăşi vecină cu noi, întâmpinăm de asemenea cele două categorii [3]): cultivatori liberi, sau iobagi, şi oameni dependenţi, cu aceeaş tendinţă, aci încă dela sfârşitul sec. XIII-lea, de a se confunda. Situaţia lor s'a tot înrăutăţit, odată cu răspândirea imunităţilor, care-i sustrăgeau de sub autoritatea funcţionarilor regali, spre a-i lăsa în dependenţă de stăpânii moşiilor [4]).

Legaţi de glie n'au fost însă iobagii decât cu intermitenţe. Incă la 1556 li se permite din nou să se mute [5]).

In Sârbia, se deosebesc *otrotzi*, oameni dependenţi, *meropăh* cu îndatoriri de zile de lucru, şi, dela o vreme, *serby* [6]).

In Rusia, abia la 1592 cade aproape toată ţărănimea în stare de dependenţă [7]).

---

[1]) Esmein, *Cours élémentaire d'histoire du droit français.* Paris, 1901, p. 226 sq. Viollet, *Précis de l'histoire du droit français*, p. 265 sq.

[2]) Macieiowski, *Slavische Rechtsgeschichte*, partea I, pp. 129—131, 138 şi partea III, pp. 174—178, 191.

[3]) *Ibid.*, partea III, pp. 187—188.

[4]) Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, p. 147. Actul dela 1437 pentru liniştirea ţăranilor răzvrătiţi, distinge « tam proprii jobbagiones, quam extranei cultores » şi « homines libere conditionis », cu îndatoriri exclusiv reale. (*Hurmuzaki*, vol. I, partea 2, pag. 616).

[5]) Timon, p. 600.

[6]) Macieiowski, *o. c.*, partea I, pp. 144—145.

[7]) *Ibid.*, partea I, pp. 135—136 şi partea III, pp. 183—184.

E greu de admis ca la noi evoluţia să fi fost alta.

Din cercetarea materialului documentar de care dispunem pentru principatele române, mi s'a părut că reiese, contrar tezei regretatului C. Giurescu, că şi aici, încă dela început, au existat, pe lângă robi, şi cele două categorii de cultivatori: cei liberi şi cei în dependenţă personală de stăpânul moşiei. Cât priveşte şerbia, în înţeles de legare de glie, ea n'a fost introdusă decât în Muntenia, abia prin aşa zisa « legătură » a lui Mihai Viteazul şi numai pentru cultivatorii, liberi sau nu, din momentul acelei legături, nu şi pentru viitor.

Cercetarea mai de aproape a situaţiei celor două categorii de cultivatori, va înfăţişa greutăţile problemei.

I. *Oameni în dependenţă personală*

Pentru oamenii în dependenţă personală, avem, în Muntenia, termenul de *posluşnic*, adică servitor, slugă, om care poate fi întrebuinţat la orice fel de serviciu. La 1387, un hrisov dat de Mircea cel Bătrân, mănăstirii Nucet (Cozia), vorbeşte de « acel om de acolo ce s'a închinat stareţului Sofronie, ca să fie posluşnic mănăstiresc, anume Tâmpa » [1]).

Termenul de « posluşanie » are înţelesul general de slujbă de orice fel, la care cineva poate fi supus de stăpânul său. Domnii închină, mai ales mănăstirilor, « selo », adică sate întregi, înţelegând pe locuitorii acelor sate. Astfel, Mircea cel Bătrân asigură « satele » mănăstirii Tismana că nu le va da nici unui boier, sau cneaz, ci le va lăsa mănăstirii, ca « să fiţi de posluşanie, de toate slujbele şi dăjdiile » [2]).

Pentru a desemna pe locuitorii din sate, se mai întrebuinţau şi termenii de « cuşti », « hiji », « celeadă », sau, pe româneşte, case, colibe, bordee, sălaşe, odăi, în înţeles de familii. Asemenea « case », Domnii le închină mănăstirilor. Aşa spre pildă, Mihail Voevod, fiul lui Mircea cel Bătrân, face danie mănăstirilor Cozia şi Cotmeana, zece « case » anume: Lungaş cu nepoţii

[1]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 4.

[2]) *Ibid.*, 35; Acelaş, *Vechimea rumâniei şi legătura lui Mihai Viteazul*, p. 8; I. Nădejde, în *Literatură şi ştiinţă*, II, 33.

lui, Ianache, etc. [1]). La 1424, Dan Vodă confirmă aceloraşi mănăstiri zece « case », să le fie « de posluşanie şi de toate trebile » [2]). Tot astfel se dăruiau şi ţigani, dar aceştia erau robi. La 1424, Dan Vodă confirmă Tismanei 40 sălaşe ţigani, dăruiţi ei la 1385 [3]). La 1492, un hrisov vorbeşte de « ţiganii ce sunt bătrâni şi de demult » ai unui boier [4]).

In Moldova, n'am întâlnit termenul de posluşnic până în sec. XVI-lea, dar şi acolo Domnii, în sec. XV-lea, închină mai ales mănăstirilor « case » de ţigani, cari erau robi, sau de tătari cari, cum vom vedea, nu erau toţi robi. Astfel, la 1402 Alexandru cel Bun dărueşte mănăstirii Moldoviţa patru case de tătari [5]). La 1411, acelaş Domn ia cinci sălaşe de tătari dela moşia Tămârtăşeşti, întărită lui Şoldan Petru, şi le dăruieşte mănăstirii Poiana [6]). La 1428, tot Alexandru Vodă acordă Bistriţei 31 sălaşe de ţigani şi 12 case de tătari, anume... [7]). Această danie este apoi întărită, la 1487, de Ştefan cel Mare [8]). Lista unor asemenea danii se poate lungì.

Astfel de oameni dependenţi se mai numesc, în Moldova, în sec. XV-lea şi XVI-lea « liude », adică « oameni », termen care, cum vom vedea, se întrebuinţează însă şi în înţelesul general de oameni de rând. In accepţia de oameni dependenţi, este întrebuinţat, spre pildă, într'un hrisov dela 1448 al lui Petru Vodă, în care « liude » din satele mănăstirii Poiana şi meşterii de acolo, se scutesc de dări şi se lasă sub jurisdicţia exclusivă a călugărilor [9]). Tot aşa, la 1453, Domnul Moldovei acordă mănăstirii lui Iaţco, din jos de Suceava, dreptul de a înfiinţa sat pe hotarul ei, dispunând că « liude », adică « oamenii » ce vor fi aduşi acolo, să poată ara pe ţarina târgului Suceava, ca şi târgoveţii; să fie scutiţi, ei şi meşterii, de orice dări şi să nu fie judecaţi decât de stariţă [10]). In hrisovul de reînoire ce se

---

[1]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 5.
[2]) *Ibid.*
[3]) « Arh. ist. » I, 1, p. 20, 123; Stefulescu, *Tismana*, p. 169.
[4]) I. C. Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, p. 18.
[5]) M. Costăchescu, *Doc. moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, 45.
[6]) *Ibid*, pp. 93, 96.
[7]) *Ibid*, p. 214.
[8]) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 105.
[9]) M. Costăchescu, *o. c.*, II, p. 310.
[10]) *Ibid.*, p. 462.

dă mănăstirii 150 de ani mai târziu, la 1597, se precizează că toţi acei «liude» vor fi «sub ascultarea mănăstirii»[1]), ceea ce pare că implică dependenţa personală.

Pentru a desemna categoria oamenilor în dependenţă personală, mai ales pe cei întrebuinţaţi la munca solului, apare în Moldova, în sec. XVI-lea, în câteva acte slavoneşti, termenul de *susedi*, adică vecini (voisin), întâia oară la 1545, într'un doc. ce vorbeşte de un sat cu «susedi» [2]). S'a zis că termenul ar deriva dela ungurescul szomszed, vecin [3]); în Ungaria însă, szomszéd avea înţelesul de proprietar megiaş, adică vecin cu alt proprietar. In schimb, în Rusia, în sec. XVI-lea «podsusiedki», adică vecini, erau ţăranii cari, neavând mijloace de a cultiva pământul ei înşişi, se instalau în «curtea» altor ţărani mai înstăriţi şi munceau pământul pe seama acestora [4]).

Tot în Moldova, din sec. XVII-lea, avem, în actele româneşti, ca traducere exactă a lui susedi, termenul de *vecin*, care s'a păstrat apoi neîntrerupt. Fiind o traducere, este cuvântul românesc de vecin (voisin) şi nu poate deriva, cum s'a propus [5]), din «vece» rusesc, care era o adunare de oameni liberi. De asemenea, n'are nici înţelesul lui «vicini» din Occident. In legea salică şi într'un edict al regelui Chilpéric, cuvântul «vicini» se referia la grupurile de oameni cari aveau drept la moştenirea unuia din ei, sau cari urmau să fie consultaţi pentru ca o vânzare de pământ a unuia din ei să fie valabilă [6]). Din aceeaş cauză, nu corespunde nici cu «vicini» din Ungaria [7]). Corespunde însă cu grecescul «paroicos», termen întrebuinţat de altfel, în unele doc. greceşti din sec. XVI-lea, pentru a desemna pe oamenii dependenţi de pe moşia altuia, dela noi. Aşa, la 1591, un doc. vorbeşte de «parecii ţigani» de pe o

[1]) Stefanelli, *Doc. din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*, p. 434—436.

[2]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 52; alt ex., dela 1585, *ibid*, p. 53; altul, dela 1604, în «Arh. ist.», II, p. 7 (cu data greşită 1595); altul la 1609 (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXI, p. 170).

[3]) I. Peretz, *Ist. dreptului român*, ed. 2, vol. 2, partea I, p. 112.

[4]) Alexandre Miller, *Considérations sur le développement des institutions agraires de l'Ukraine au XVII-e et au XVIIIe siècles*. In «Revue internationale de sociologie», Sept.—Oct. 1928, p. 513.

[5]) De Marcel Emerit, care crede de altfel că *vecin* apare întâia oară în doc. slav. din Moldova («Revue historique», a d-lui Iorga, Oct.—Dec. 1930, p. 203).

[6]) Esmein, *Hist. du droit français*, pp. 91—92.

[7]) Cum propunea I. Bogdan (la cursul său) şi admite I. Peretz, *l. c.*

moșie [1]). Doc. din sec. XVII-lea ne vorbesc de « vecini din vechime » de prin sate [2]).

In sec. XVI-lea și XVII-lea întâlnim însă și în Moldova termenul de *poslușnic*, uzitat în Muntenia. Astfel, la 1592, se numesc « case » de poslușnici, cele patru case de tătari dăruite la 1402, mânăstirii Moldovița [3]). La 1619, se scutesc de dări, ca poslușnici, niște meșteri ai episcopiei de Huși [4]). Termenul pare însă rezervat oamenilor dependenți întrebuințați la alte servicii decât munca pământului.

In sfârșit, mai avem în Moldova, în sec. XVII-lea, și termenul de *mișel*, care, ca și sărac, are înțelesul general de om de rând, dar și pe cel de om dependent. Așa spre pildă, la 1651, Vasile Lupu poruncește « mișeilor » din satul Brătieni, dăruiți mânăstirii Neamț, să aibă a asculta de călugări la tot ce le vor fi trebile și ce vor da învățătură [5]).

In Muntenia, pentru a desemna categoria oamenilor în dependență personală, întrebuințați mai ales la munca solului, întâlnim dela o vreme, în doc. slavonești, termenul de *vecin*, întâia oară la 1482, într'un act privitor la « vecinii » mânăstirii Snagov [6]). Cuvântul însă nu este slavonesc. Este cuvântul românesc de vecin (voisin), dar în înțelesul grecescului paroicos [7]).

In actele românești din Muntenia, întâia oară la 1598 [8]), termenul de vecin din doc. slavonești, este înlocuit, sau tradus, prin cel de *rumân*, care s'a păstrat apoi nestrămutat. Este o mare întrebare de ce nu s'a păstrat și în doc. românești din Muntenia, termenul de vecin din doc. slavonești de aci și care a fost întrebuințat în doc. românești din Moldova. De ce s'a înlocuit vecin prin rumân?

Să fi fost oare întrebuințat din vechi, în limba românească, termenul de rumân pentru a desemna pe oamenii în dependență personală, adică o stare de inferioritate socială, cum

---

[1]) *Hurmuzaki*, XIV, 1, p. 91.

[2]) Ex. dela 1645 la R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 264, nota.

[3]) *Ibid.* p. 297 și n. 1.

[4]) Melhisedec, *Cronica Hușilor*, p. 33.

[5]) Rosetti, *o. c.* p. 150, n. 3.

[6]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 15.

[7]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 55.

[8]) *Ibid*, p. 2.

admitea regretatul C. Giurescu? [1]). S'a observat că ar fi straniu să se fi întrebuinţat în acest sens tocmai numele naţional al unui popor, în chiar ţara lui [2]).

Să fi fost această traducere a lui vecin din doc. slavoneşti, rezultatul influenţei asupra traducătorilor a termenului de vlah din doc. greceşti? Dar obiecţiunea ce s'a făcut pentru termenul de rumân, este valabilă şi pentru cel de vlah. Cum se putea ca vlah să însemneze o inferioritate socială în ţara care se numea « vlaşki zemlea » şi ai căreia conducători îşi ziceau « boliari vlaşki »? [3]).

La 1864, Ion Brătianu explica numele rumânilor prin aceea că « ceilalţi (locuitori) se deosebeau prin nume diferite, precum moşteni, boieri, călăraşi, mazili... (formând) clase deosebite şi cu privileghiuri, (aşa că) toţi cei ce rămâneau afară din acele clase, erau de drept aserviţi » [4]). In vremurile noastre, d-l Iorga [5]) a susţinut că rumân nu putea însemna decât « cel ce nu e alt ceva decât român, omul obişnuit, omul de rând, fără ca aceasta să însemneze şi o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane ». Mai recent, d-l Iorga admite [6]) că prin rumân se înţelegea ţăranul neliber din Muntenia, dar compară acest termen cu « Romanus » din legile Barbarilor, explicându-l « nu fiindcă ar fi existat o clasă străină care să fi subjugat ţara, dar pentrucă el nu era decât aceasta, un Rumân, după cum, în mai multe limbi, se numeşte « om » oricine n'are altă calitate ».

Această nepotrivire între înţelesul de om de rând, pe care, socotesc şi eu — şi voi reveni mai jos asupra acestui punct, — l-a avut termenul de vlah şi deci corespondentul său românesc, rumân, şi înţelesul de om în dependenţă personală, pe care termenul de rumân îl are în doc. din Muntenia din sec. XVII-lea, cred că s'ar putea explica prin deformarea înţelesului cuvântului « rumân », în urma « legăturii » lui Mihai Viteazul.

---

[1]) *Vechimea rumâniei*, p. 1, n. 2.

[2]) Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a Românilor*, 1908, pp. 16, 30—31.

[3]) Spre pildă într'o scrisoare a boierilor Munteniei către Braşoveni la 1508 (I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul*, I, p. 306).

[4]) Chestiunea clăcaşilor, 1864. (In « Lui Ion C. Brătianu », p. 488).

[5]) *O. c.*

[6]) *Psychologie du roumain*, In « Revue historique de sud-est européen », 1931, pp. 219—220.

Studiind de curând [1]) această « legătură », am ajuns la concluzia că ţinta ei n'a fost numai, cum a crezut C. Giurescu [2]), să împiedice revendicările reciproce de oameni în dependenţă personală, fugiţi dela stăpânii lor, dar totodată să şi lege de glie pe toţi cultivatorii, liberi sau nu, de pe pământul altuia, din momentul legăturii. Mi s'a părut, cu alte cuvinte, că au avut dreptate acei cari au susţinut că Mihai Viteazul a introdus şerbia în Muntenia. Dacă este aşa, atunci, în vremea lui Mihai Viteazul, toţi cultivatorii de pe moşia altuia, au căzut în dependenţă, şi în consecinţă, termenul de rumân şi-a schimbat şi el înţelesul, din om de rând, în om dependent. Tot aşa îmi explic de ce prin « legea vlahă », care, în vechime, cum voi arăta, privea pe cultivatorii liberi de pe moşia altuia, şi care în sec. XVII-lea, în Muntenia, s'a tradus cu « legea rumânilor », această « lege bătrână » sau « lege mai dinainte vreme », nu s'a mai referit de atunci decât la oameni căzuţi în dependenţă, cum constata C. Giurescu [3]). Atunci, dar numai atunci, oamenii de rând au fost de drept aserviţi, cum zicea Ion Brătianu la 1864.

Doc. din sec. XVII-lea arată că unii din rumânii de atunci erau urmaşii oamenilor dependenţi din veacurile anterioare. Astfel, un act dela 1625 vorbeşte de rumâni ai mănăstirii Cozia, dăruiţi ei încă de Mircea cel Bătrân [4]). Tot aşa, alte acte din acelaş secol vorbesc de rumâni ai mânăstirii Cotmeana, pentru stăpânirea cărora se înfăţişează hrisov dela 1440; de rumâni ai fraţilor Chisar şi Stanciu din Iaroslăveşti, stăpâniţi cu acte dela 1437 [5]); de megiaşi (adică proprietari, sau oameni liberi) ai căror moşi se răscumpăraseră de vecinie încă de pe vremea lui « Dan Vodă cel de demult » [6]). Aceasta este categoria rumânilor calificaţi pe drept, în actele muntene din sec. XVII-lea, de « rumâni de moşie (adică de moştenire [7]), dela

[1]) In « Revista istorică română », 1932, vol. II, fasc. II—III, pp. 221—230.
[2]) *Vechimea rumâniei şi legătura lui Mihai Viteazul*, 1915.
[3]) *Despre rumâni*, pp. 47—48.
[4]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 8 şi 9 (cu greşala că doc. este datat 1525, ceea ce nu se poate, de oarece este din timpul mitropolitului Luca).
[5]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 7.
[6]) *Ibid.*, p. 18.
[7]) Iar nu de moşie = pământ, în înţelesul de azi, cum credea R. Rosetti, o. c. 262, deducând de aci o indisolubilă legătură între vecin şi pământul pe care se afla.

moşi, strămoşi, de când cu aşezarea satului », sau « încă din descălecata ţării » [1]). Alături de ei, sunt alţi rumâni, a căror dependenţă nu derivă de cât din « legătura » lui Mihai Viteazul.

*
* *

Asemenea oameni dependenţi se dobândeau, cum am văzut, prin danii domneşti. In dependenţă cădeau, fireşte, şi locuitorii satelor scutite de Domnii noştri, ca şi de suveranii de aiurea, de dări, *în folosul stăpânilor* şi chiar de intervenţia judecătorilor domneşti, spre a fi de slujba şi sub jurisdicţia stăpânilor. Acestor sate cu imunităţi, le duceau dorul boierii, în a doua jumătate a sec. XVIII-lea, după reformele Fanarioţilor [2]). Se mai dobândeau oameni dependenţi, fie prin închinări de bună voie, fie prin cumpărătoare. La mijlocul sec. XVI-lea, Radu Golescu clucerul, cumpără vecini, ca să facă satul Urâţi [3]). La 1585, Petru Vodă Schiopu al Moldovei, întărind boierului Bucioc ocină la Lunca Mare, dispune că oricine va veni în acel loc « ca să-i fie susedi » (adică vecin) lui Bucioc, să aibă cinci ani scutire de îndatoriri faţă de domnie [4]).

Odată dobândiţi, aceşti oameni dependenţi se moşteneau ca orice altă avere. Situaţia lor de dependenţă se transmitea din generaţie în generaţie. Urmaşii lor deveneau şi ei « vecini de moşie (adică de moştenire) din vechime ».

Indatorirea lor era « să fie de posluşanie (adică de serviciu), de toate slujbele, şi dările », cum am văzut că porunceşte Mircea cel Bătrân satelor Tismanei; « să fie de posluşanie şi de toate trebile », cum ordonă Dan Vodă la 1424 către zece « case » ale Coziei şi Cotmeanăi [5]). La 1431, Alexandru Vodă Aldea scrie: « vouă Boruşanilor... să-i fiţi ascultători (jupânului Voicu), căci îi sunteţi veche şi dreaptă moşie » [6]), (adică moştenire).

---

[1]) *Ibid.*, p. 6.
[2]) V. A. Urechia, *Ist. Rom.*, III, pp. 329—330.
[3]) C. Giurescu, *o. c.*, p. 23.
[4]) « Uricar » II, p. 254; C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 53; Rosetti, *o. c.*, p. 259, n. 1; Iorga, *Constatări*, pp. 21—22.
[5]) C. Giurescu, *o. c.*, p. 5.
[6]) I. Bogdan, *Relaţiile*, I, p. 54.

Pot fi întrebuinţaţi de stăpânul lor fie în slujba casei, fie la cultivarea pământului pe seama lui, în regie.

In amândouă cazurile, ei sunt în dependenţă personală de stăpân. Nu sunt legaţi de sol, dar sunt legaţi de persoana stăpânului.

Doc. din sec. XVI-lea, în Muntenia, ne arată că vecinii sunt obligaţi « să lucreze la orice », să fie « pentru ajutorul stăpânului la orice va voi să poruncească », să « lucreze unde va fi lucrul », sau « să asculte orice îi va învăţa (stăpânul) să facă », sau « orice povăţuire le va da » [1]. Unii îndeplinesc rol de logofeţi de moşie şi adună dările cuvenite stăpânului [2]. Alţii străjuesc împotriva făcătorilor de rele [3]. Stăpânul are voie « să bată foarte rău » pe vecinii cari n'ar « asculta de poruncă » [4]. Doc. din sec. XVII-lea, precizează apoi mai bine în ce consistă « lucrul » datorit de rumâni pe moşie: cosesc, strâng fânul, cară recolta, fac transporturi, muncesc viile, repară casele, morile şi zăgazurile, sapă şanţuri, sunt păstori şi morari [5]. Nu există limită la îndatorirea de « lucru ». Când este vorba de lucru pe moşie, de clacă pentru cultivarea pământului în regie, pe seama proprietarului, iarăş nu există altă îngrădire decât obiceiul şi mai ales interesul stăpânului ca oamenii să nu fugă. Astfel, un ordin domnesc dela 1619, prevede numai ca « să clăcuiască cum vor clăcui şi alţi rumâni pe la alţi boieri », sau să facă « tot lucrul ce este dostoenia rumânilor, cum lucrează şi ceilalţi rumâni » [6]. Ei pot fi constrânşi la lucru prin bătae [7].

Se putea întâmpla însă ca stăpânul să dea şi oamenilor în dependenţă personală de dânsul loturi individuale, pe care să le cultive în schimbul unei părţi din fructe. In acest caz însă, oamenii dependenţi nu datorau totuşi numai parte din roadele loturilor, dar mai datorau şi « lucru », fie pe restul moşiei, exploatate în regie de proprietar, fie în alte îndeletniciri.

La acest caz cred că se referă doc. ca cele următoare.

---

[1] C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 35, n. 5 (ex. începând dela 1529).
[2] *Ibid.*, p. 39, n. 4 (ex. dela 1568—1577).
[3] *Ibid.*, p. 40, n. 2 (ex. dela 1594).
[4] *Ibid.*, p. 36, 42 (ex. din sec. XVI).
[5] *Ibid.*, pp. 37—40, notele.
[6] *Ibid.*, p. 41.
[7] *Ibid.*, p. 42.

La 1559 Domnul recunoaşte egumenului Tismanei dreptul la « datul şi orice fel de dăjdii » dintr'un sat, pe care le luase abuziv alt proprietar [1]). La 1588 călugării dela Tismana se jăluesc că nişte sate nu vor să dea « câbla şi dajdie, precum este legea şi precum dau şi alţi vecini boierilor lor » [2]). Intr'o carte de stăpânire pe care Mihai Viteazul o dă boierilor Buzeşti pentru satul Pleniţa, se spune: « şi voi, oamenilor dela Pleniţa, din sat,... să aveţi a vă da găleata şi daturile şi tot venitul boieresc » [3]). Un act dela 1653—4, arată că în zilele lui Mihai Viteazul, Rucărenii, înainte de a se răscumpăra de rumânie dela domniţa Florica, dădeau acesteia « găleata », şi « daturile » [4]). La 1619, se autoriză Tismana ca, dela rumânii ei din satul Corzii « să ia datul şi găleţi şi să lucreze cu ei tot lucru ce este dostoenia rumânilor, cum lucrează şi alţi rumâni » [5]). La 1627, Domnul ameninţă pe locuitorii din satul unui boier, că-i va da iarăş rumâni acestuia « să vă ia datul din toate bucatele şi găleata şi să-i lucraţi ce-i va trebui » [6]).

« Câbla » din doc. slavoneşti din Muntenia, sau găleata din doc. româneşti de aici, are un îndoit înţeles. Insemnează, mai întâi, o măsură de capacitate. Acest înţeles, şi nu pe cel de dijmă, cum credea C. Giurescu [7]), îl are în hrisovul dela 1498 al lui Radu cel Mare, autorizând mănăstirea Râncăciovul să perceapă din satul Cârstieni câblele ohavnice din venitul domnesc dela grâu şi orz, din judeţul Pădureţ [8]). Domnul autoriză mănăstirea să ia din acest venit domnesc, cantitatea « ohavnică », astfel ce-i fusese concedată de alţi Domni anteriori. Câbla are astfel aici acelaş înţeles, de măsură de capacitate, ca şi în doc. dela Dan-Vodă cel dintâi, din sec. XIV-lea, care acordă Tismanei 400 câble anual, din grâul ce se cuvine domniei din judeţul de Jaleş [9]). Pe vremea lui Matei Basarab, câbla sau găleata,

[1]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 32.
[2]) *Ibid.*, p. 27.
[3]) C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 61 nota.
[4]) Codin şi Răuţescu, *Dragoslavele*, pp. 36—37.
[5]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 26.
[6]) *Ibid.*
[7]) *Ibid.*, p. 29.
[8]) *Ibid.*, n. 1.
[9]) Stefulescu, *Tismana*, p. 170.

a fost înlocuită cu obrocul [1]). In Rusia, acest termen era întrebuinţat pentru censul datorit de cultivatorii pământului altuia. Un corespunzător al câblei, ca măsură de capacitate, găsim uneori în Moldova, în sec. XV-lea, «coloade» de grâu şi orz [2]).

Alt înţeles al câblei este, cum se vede din doc. ce am citat, acela de parte cuvenită domniei, dar numai din recolta de grâu şi orz. De aceea găsim în doc. muntene, încă din sec. XV-lea, deosebindu-se, printre dările cuvenite domniei, câblăritul şi dijma [3]) sau dijmăritul [4]). Inţelesul de parte din fructe, îl are şi « coloade » din Moldova [5]).

Care era cotitatea de roade cuvenită stăpânului, pe care o reprezinta această câblă, dacă era de a zecea, ca dijma din sec. XVII-lea, documentele nu ne spun.

Cât priveşte « datul din toate bucatele », Giurescu opina că prin bucate trebue înţelese numai vitele [6]). Un doc. din 1570 vorbeşte într'adevăr de « datul din stupi şi din porci » [7]). Termenul de « bucate » are însă şi un înţeles mai general, aşa că se poate să fi cuprins şi produse ale solului, altele însă decât grâul şi orzul.

La aceste două situaţii ale oamenilor dependenţi puşi la munca solului, unii lucrând în regie pentru proprietar, alţii concesionari de loturi, în schimb de parte din roade, cred că se referă actul dela 1666 al lui Radu Vodă Leon către nişte sate din Romanaţi: «cari sunteţi rumâni ai sf. mănăstiri Cozia..., să aveţi a strânge toată pâinea mănăstirii, câtă se află *pe hotarele voastre de dijmă şi de clăci* şi să o treeraţi şi să o încărcaţi în carele voastre şi să o duceţi la Râmnic» [8]).

De asemenea, în Moldova, doc. mai tardive însă, din sec. XVII-lea, arată că îndatorirea vecinilor este « ascultarea » şi « lucru », sub pedeapsă de bătae. La 1612, se dă un ordin domnesc să se silească vecinii unei mănăstiri să facă toate

---

1) C. Giurescu, *o. c.*, pp. 29—30.
2) M. Costăchescu, *o. c.*, II, p. 446 (doc. dela 1453).
3) Ex. dela 1430, la Stefulescu, *Doc. slavo-române*, pp. 15—16.
4) Ex. dela 1437, la Iorga, *St. şi doc.*, VII, pp. 46—47.
5) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, pp. 140—142 (hrisov dela 1470).
6) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 31.
7) *Ibid.*, p. 32.
8) *Ibid.*, p. 37, n. 2.

slujbele de care aceasta va avea nevoie, iar cei cari s'ar opune, să se bată ca nişte vecini [1]). La 1634, ordin către «vecinii toţi să ascultaţi de Ionaşcu Jora, ce vor fi trebile sale, şi a satului, şi a lui» [2]) (adică şi la câmp, şi la ale casei). La 1653, ordin domnesc către vatamanul şi sătenii (în înţeles aici de vecini puşi la munca pământului) din satul domnesc Păşcani (în Vaslui), că sunt daţi să fie sub ascultarea lui Racoviţă Cehan, să asculte de el, sau de omul pe care-l va pune ispravnic, şi care nu va asculta, să aibă a-l certa, iar Racoviţă să aibă a-i folosi şi a-i sprijini la toate trebile şi greutăţile lor [3]). Este vorba de raporturi curat personale, de dependenţă de o parte, de ocrotire de altă parte, întocmai ca în patronatul roman şi în comendaţia din evul mediu.

Stăpânii dispun cum voesc de aceşti oameni în dependenţă personală. Dispun de ei independent de moşia pe care i-au aşezat. Astfel, la 1577, Barbu Bengescu, dăruind mănăstirii Glavacioc pe rumânii săi din Obislav, le scrie: «Deci voi, rumânii [4]) mei dela Obislav, în vreme ce veţi vedea această carte a mea, să ascultaţi de sf. mănăstire» [5]). La 1684, Păuna Cantacuzino, cu fiii ei, scrie: «vouă, tuturor rumânilor noştri, câţi vă aflaţi la satul Seaca, iată socotim, pentru sufletele părinţilor noştri, de v'am dăruit pe toţi la sf. mănăstire Dintr'un lemn, pentru ca să fiţi mai bine slugi lui Dumnezeu, decât oamenilor, să căutaţi să ascultaţi de omul sf. mănăstiri, care va fi trimis aci ispravnic, de ce vor fi poruncile sf. mănăstiri să purtaţi grijă şi să lucraţi, ca să fiţi de toată posluşania» [6]).

De obicei, rumânii fac parte din zestrea moşiei. Se împart, moştenesc, vând, sau cumpără, odată cu ea, după formula stereotipă, încă dela începutul sec. XVI-lea: «de peste tot hotarul, din câmp, din pădure, din apă, cu vii, cu morile, şi cu rumânii» [7]). Uneori se precizează numărul rumânilor ce

---

[1]) R. Rosetti, *o. c.* p. 262, n. 1.
[2]) *Ibid.*, p. 260, nota.
[3]) *Ibid.*, p. 151, nota.
[4]) Actul este în traducere.
[5]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 16.
[6]) Arh. stat., mănăst. Dintr'un lemn, pachet., 10, doc. 11 (fişe g-ral P. V. Năsturel; comunicat de d-l N. Boicescu).
[7]) Incepând dela 1528, doc. la C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, pp. 20—21, nota.

se vând odată cu moșia și se mai și deosebesc rumâni « buni » și rumâni « săraci » (siromasi) [1].

La 1621, patru proprietari din Bădeni își vând partea lor de ocină, cu rumâni cu tot, dintre cari însă unii erau fugiți în Moldova; când aceștia se întorc, vânzătorii cer un supliment de preț, căci « ni-a părut că ni este vândută ocina cam ieftin și am ridicat pâră pentru niște rumâni ce au fost fugiți mai dinainte vreme de vânzarea noastră și acum ei au venit » [2]. La 1625, doi proprietari vând « partea noastră de ocină din sat din Tâmburești și cu 19 rumâni capete, anume (se înșiră numele, cu adăugire, la fiecare: « cu feciorii »), iar patru dintr'aceștia au fugit la Turci, anume... Și am tocmit... drept 260 galbeni..., iar 30 nu ni-a dat, că... de vor veni iar ceilalți rumâni, să ni dea toți banii deplin, iar de nu vor veni, să socotim câte câți bani vor cădea la un rumân, să scădem din bani, și iar ne-am tocmit... câți rumâni se vor afla din partea noastră fugiți mai dinainte vreme, mai mulți decât cei 19..., să fie volnic pe toți să-i strângă la sat » [3].

Se întâmpla însă și ca proprietarii să-și vândă moșia, iar pe rumânii de pe ea să-i păstreze [4]. De asemenea mutau pe rumâni de pe o moșie pe alta [5]. Este deci greșită afirmația d-lui prof. univ. I. Peretz [6] că « rumânul nu se poate concepe fără partea lui de delniță, fără proprietatea lui ». Este o generalizare a unei situații pe care n'o aveau decât o anume categorie de rumâni din Muntenia, acei cari se vânduseră rumâni împreună cu moșia lor, și de cari voi vorbi mai departe.

Tot așa în Moldova, iarăși mai tardiv, în tranzacțiile de moșii, se precizează dacă se cuprind ori nu în ele și vecinii. Astfel, la 1620, o Maria Cazaca, vinde a șasea parte dintr'un sat, cu șase vecini [7]. La 1645, vecinii « din vechime » din satul Petia, se plâng că stăpânul lor i-a mutat în alt sat [8].

---

[1]) Doc. dintre 1568—1577, *ibid.*, p. 22, nota.
[2]) Codin și Răuțescu, *o. c.*, pp. 34—35.
[3]) Em. Hagi Mosco, *Rectificări istorico-genealogice.* In « Revista arhivelor », Nr. 4, anul 1927, p. 233.
[4]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 24 (ex. dela 1628 și 1650).
[5]) *Ibid.*, p. 23 (ex. dela 1601—1602).
[6]) *Curs de ist. dreptului român*, vol. II, partea I, p. 112.
[7]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 261, nota.
[8]) *Ibid.*, p. 264, nota.

Tot în vremea lui Vasile Lupu, boierul Şoldan, care « făcuse nişte vecini » într'un sat, îi mută în altul [1]). Tot pe atunci, o jupâneasă Teofana arăta despre vecinii ei, că unii au fost cumpăraţi din Ştefăneşti şi mutaţi de un unchi al ei în Bereşti; alţii au fost « făcuţi » de unchiul ei în Ioneşti; pe alţii i-a adus ea din ţara leşească şi i-a lipit pe lângă casa ei [2]).

Firesc este ca, în aceste condiţii, oamenii în dependenţă personală de un stăpân, să nu-l fi putut părăsi fără voia lui, iar dacă totuşi ar fi fugit, să fi putut fi readuşi.

La 1498, Radu Vodă cel Mare, într'o poruncă pentru nişte sate ale Tismanei, spune: « Câţi vecini vor vrea să meargă în satele sf. mănăstiri, pârcălabii să nu îndrăsnească a-i opri, fără numai să li ia găleata » [3]). Răposatul C. Giurescu susţinea [4]) că ordinul privea pe pârcălabii satelor boereşti şi că deci rumânii se puteau desface de legăturile cu stăpânii lor, plătindu-le o dare numită « găleata ». Existau, de altfel, şi în Occident, servi cari-şi puteau părăsi stăpânul, plătindu-i o redevenţă anuală. Dacă într'adevăr porunca domnească a fost îndreptată către pârcălabii satelor boiereşti, mi se pare că înţelesul ei este mai de grabă că Domnul a obligat pe stăpânii vecinilor să-i lase să plece şi să se mulţumească cu găleata. Aş crede însă mai firesc ca ordinul să fi fost dat pârcălabilor din satele domneşti şi să fi privit pe vecinii din aceste sate, de cari Domnul putea dispune după plac.

Nişte vecini ai boierului Cârstian dela Ohaba, fug dela acesta pe la 1585—1591, dând « găleata de ieşire ». Totuşi, la 1613, ginerele lui Cârstian face acţiune de revendicare [5]). Se vede dar că « găleata » fusese dată de vecinii fugari fără voia stăpânului, care nu-i considerase astfel deslegaţi.

La 1644 Matei Basarab porunceşte unor rumâni ai mănăstirii Topolniţa: « sau să lucraţi la mănăstire ca nişte rumâni, sau să vă daţi găleata » [6]). S'ar părea deci că ar fi fost la alegerea

---

[1]) Ni spune un act dela 1662, *ibid.*, p. 269, nota.

[2]) G. Panu, *Cercetări istorice asupra stării ţăranilor în veacurile trecute*, I, 1, p. 180.

[3]) Stefulescu, *Tismana*, p. 206; C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 20.

[4]) *Loc. cit.*

[5]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 37.

[6]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 21.

rumânilor ca să lucreze, sau să dea găleata. Se poate totuşi ca ordinul domnesc să fi fost dat după chiar cererea mănăstirii. Mai lămurit este un doc. dela 1646, care arată că un rumân care fugise, se învoise cu stăpânul său să nu fie adus înapoi, ci să dea găleata [1]).

In Moldova, n'am întâlnit asemenea situaţii. Dar şi aci vecinii fugiţi puteau fi urmăriţi. Astfel, la 1612, un ordin domnesc volniceşte pe un egumen să împiedece să fugă vecinii dintr'un sat al mănăstirii [2]).

Se vede că în amândouă principatele, fugile de vecini erau dese, căci Domnii intervin din când în când ca să mai oprească revendicările reciproce dintre stăpâni.

In Muntenia, acesta a fost unul, — nu singurul, cum credea C. Giurescu [3]), — din rosturile « legăturii » lui Mihai Viteazul. El a dispus că vecinii fugiţi vor rămânea vecini acolo unde se vor afla în momentul legăturii şi nu vor putea fi revendicaţi de foştii lor stăpâni. La 1633, Matei Basarab nu permite decât revendicarea rumânilor fugiţi dela domnia imediat precedentă, a lui Leon Vodă (1629—1632) [4]).

In Moldova, Ştefan Vodă Tomşa (1622—3) nu permite târgoveţilor din Roman să-şi caute decât pe acei vecini cari fugiseră dela Const. Vodă Movilă (1607—1611) încoace [5]). La 1628, Miron Vodă, în urma multor jăluiri ale stăpânilor că li s'au pustiit satele şi li s'au resfirat vecinii prin slobozii, a hotărît ca cei fugiţi « înainte de împăratul » (adică de războiul turco-polon dela 1621) şi cari s'ar întoarce, să fie lăsaţi liberi, iar cei fugiţi de atunci încoace, să poată fi aduşi înapoi de stăpânii lor [6]). Duca Vodă, la 1670, nu îngădue să se readucă la urma lor decât vecinii fugiţi dela Ghica Vodă (1658—9) încoace [7]).

* * *

[1]) *Ibid.*
[2]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 262, nota.
[3]) *Vechimea rumâniei şi legătura lui Mihai Viteazul*; I. C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul.* In « Revista istorică română », 1932, vol. II, fasc. II—III, p. 221 — 230.
[4]) Aricescu, *Ist. Câmpulungului*, I, p. 176. Citat de Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. 1, vol. III, p. 573, nota.
[5]) Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 243. Citat, *ibid.*
[6]) « Arh. ist », I, 1, p. 176. Citat *ibid.*
[7]) V. A. Urechia, *Miron Costin*, I, p. 125. Citat, *ibid.*

In Moldova, doc. din sec. XVII-lea ne arată că oamenii se închinau, sau vindeau, vecini, numai «cu capu», adică închinau, sau vindeau, numai persoana lor. Nu se întâmpină acolo ca cineva să se dea vecin împreună cu o proprietate a sa [1]). Vânzările de persoane şi vânzările de ocine, sunt acte deosebite. Nu există în Moldova vecini cari să fi fost proprietari pe ocinele pe care să nu mai fie decât simpli cultivatori. Cauzele vânzărilor de persoane sunt cele mai felurite. Aşa, la 1600, nişte oameni se vând vecini unui Prăjescu, pentrucă a scos capetele lor de sub consecinţele unui omor de care erau răspunzători [2]). La 1672, nişte oameni se dau vecini unui Rosetti, pentrucă le-a plătit dările [3]). Tot atunci, unul dă zapisul următor: «am fost păstor (la cutare) şi la datul sămii au lipsit boi, vaci; n'am avut cu ce plăti şi m'am dat vecin, cu femeia şi cu feciorii, să muncesc la casa d-sale în veci» [4]).

Avem şi în Muntenia, încă în sec. XVII-lea, astfel de vânzări de rumâni numai «cu capu». Aşa spre pildă, la 1636, un proprietar scrie: «popa Stoica mi-a fost rumân de moşie (adică de moştenire) şi când am vândut ocina, pe el nu l-am vândut, căci a fost rumân numai «cu capu» [5]). La 1661, mai mulţi oameni dau zapis lui Pană Filipescu «că fiind noi oameni judeci (adică liberi) şi şezând la satul d-sale, la Nenciuleşti, ne-am vândut d-lui rumâni, pe bani gata, numai noi, capetele noastre, că moşie n'am avut» [6]). La 1662, un oarecare Moşu dela Cămineşti (Vlaşca) dă zapis lui Radu Kretzulescu că «fiind eu om slobod, megiaş, m'am vândut d-lui a-i fi rumân, capul meu, fără de moşie» [7]).

In Muntenia însă, se mai întâmplă, din sec. XVI-lea, şi un alt fenomen, care în Moldova lipseşte, anume ca proprietari nevoiaşi, vânzându-şi moşia, să se vândă, concomitent, pe sineşi ca rumâni, devenind astfel rumâni pe chiar pământul pe care, până atunci, fuseseră proprietari, cneji, judeci, sau

---

1) R. Rosetti, *o. c.* p. 274.
2) *Ibid.*, p. 273.
3) Iorga, *St. şi doc.*, VI, p. 89.
4) Iorga, *Anciens doc. de droit roumain*, I, p. 214.
5) *Ibid.*, I, p. 212.
6) C. Giurescu, *Despre boieri*, pp. 109—110, nota.
7) Original la d-l George D. Florescu.

megiași. Astfel, la 1517, Basarab Vodă (Neagoe) confirmă lui Calotă vel vornic, în moșia Lupșanu, partea lui Moșu « pentrucă a venit Moșu înaintea D-niei mele de s'au vândut vecin jupânului Calotă » [1]). La 1569, șase mici proprietari din Balaci (Teleorman), neavând cu ce să-și plătească birurile, își vând părțile lor de moșie lui Dragomir logofătul și totodată « s'au închinat ei singuri, de a lor bună voie, să fie vecini lui Dragomir » [2]). La 1592, unii cneji din Valea Pârscoveni, se vând vecini, cu ocinele lor, lui Stanciu marele paharnic [3]). Asemenea vânzări, foarte dese în sec. XVI și XVII, numai în Muntenia, sunt adese ori impuse cu sila de boieri puternici, sau chiar de Domni. Mihai Viteazul și Matei Basarab au rumânit astfel pe mulți proprietari, împreună cu moșiile lor [4]).

Avem, așa dar, numai în Muntenia, dela o vreme, pe lângă vecinii, sau rumânii, cari, din vechime, nu se închinaseră decât cu persoana lor, o altă categorie de vecini, sau rumâni, închinați împreună cu moșia lor, ocina lor, sau « delnița » lor.

Acest fel de rumâni se răscumpără deseori dela stăpânii lor, sau sunt liberați de aceștia, împreună cu delnițele lor, și atunci devin « iarăși cneji » pe ocinele lor. Așa spre pildă, la 1620, Stoica vistierul iartă de rumânie, cu moșie cu tot, pe niște rumâni ai săi [5]). La 1634, un oarecare Pădure dă zapis numitului Brașov că acesta s'a răscumpărat cu delnița lui, pe bani [6]). Exemplele se pot înmulți. Se întâmplă însă ca și acest fel de rumâni să se răscumpere, sau să fie iertați, numai cu capu, iar ocina lor să rămâe vândută. Așa spre pildă, la 1644, Gavrilaș spătarul iartă numai cu capu pe rumânii săi dela Poenari, cari se vânduseră tatălui său, cu ocinele lor [7]). La 1653, un Conda judecește pe Hrizea și pe frații lui, însă fără de moșie [8]). Rumânii din această categorie, cât timp nu se răscumpără, sunt legați de fosta lor proprietate, de delnița lor, în sensul că

[1]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 14, n. 2.
[2]) St. D. Grecianu, *Genealogii documentate*, I, pp. 99—100.
[3]) Rosetti, *o. c.* p. 189, nota.
[4]) Vezi citațiile din studiul meu: *Evoluția claselor sociale*. In « Arhiva pentru știința și reforma socială », anul VI, 1927, Nr. 3—4, p. 319, n. 4, și p. 320, n. 2—3.
[5]) Stefulescu, *Gorjul istoric*, pp. 128—129.
[6]) Iorga, *Anciens documents*, I, p. 227.
[7]) C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 70, nota.
[8]) *Ibid.*, p. 109, nota.

stăpânul nu-i poate vinde fără delniţa lor, nici această delniţă fără ei. Sunt foarte numeroase, mai ales în sec. XVII-lea, asemenea vânzări de rumâni cu delniţele lor. Numai pentru această categorie de rumâni din Muntenia, derivaţi din foşti proprietari, cari s'au închinat împreună cu moşia lor, este exactă afirmaţia d-lui prof. univ. I. Peretz că «rumânul nu se poate concepe fără partea lui de delniţă, fără proprietatea lui» [1].

II. *Cultivatori liberi*

Răposatul Const. Giurescu a susţinut [2] că până în sec. XVII-lea, n'ar fi existat în principate cultivatori liberi, deoarece, până atunci, orice aşezare pe moşia altuia implica neapărat închinarea către persoana proprietarului.

1. Mai întâi, un asemenea fenomen ar fi fost contrar celor petrecute în ţări vecine cu noi, Polonia şi Ungaria, sau în Rusia, unde cultivatori liberi şi oameni dependenţi au coexistat măcar până în sec. XVI-lea.

2. Apoi, ar fi straniu ca situaţia de dependenţă să fi fost impusă tuturor cultivatorilor, într'o vreme când braţele de muncă erau rare şi se căuta să se atragă muncitori, cum dovedesc numeroasele acte privitoare la colonizări cu avantagii fiscale, încă din sec. XV-lea, în amândouă principatele [3].

3. Documentar, s'a citat în favoarea tezei, pentru Muntenia, actul prin care împăratul Sigismund întărea, la 1429, Tismanei, satele cu toţi iobagii [4]. Dar, dacă locuitorii din satele Tismanei vor fi fost în asemenea situaţie, nu rezultă de aci că la fel erau locuitorii tuturor satelor.

S'a mai adus ca dovadă faptul că cel mai vechi act cunoscut cu privire la colonişti aduşi pe o moşie, actul dela 1495 pentru coloniştii de pe moşia Popeşti a mănăstirii Snagov, numeşte pe aceşti colonişti, vecini [5]. Se poate ca aceşti colonişti să se

[1] *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea 1, p. 112.
[2] *Vechimea rumâniei*, p. 12.
[3] P. Muntenia, C. Giurescu, *l. c.*; p. Moldova, Rosetti, *o. c.*, p. 110, nota.
[4] C. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*. In «Revista istorică română», 1932, vol. 2, fasc. 1, p. 41.
[5] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 12.

fi închinat și cu persoana lor mănăstirii, dar aceasta nu înseamnă că pretutindeni coloniștii erau neapărat vecini.

Sunt, dimpotrivă, documente care ne îndrituesc a crede că și la noi, ca și în țările vecine, existau și cultivatori liberi. Astfel, într'un hrisov (fără dată) pentru un sat al Coziei, Mircea Vodă cel Bătrân poruncește ca « oricare va pofti și va iubi, din oamenii cari locuesc prin satele boierești, să meargă în satul mănăstirii, să fie slobod de toate dăjdiile și să nu îndrăsnească nimeni a-l opri » [1]). Mi se pare că un asemenea ordin nu se poate referi la oameni dependenți.

La 1493, Vlad Vodă Călugărul dăruește unor boieri vinăriciul domnesc dintr'un sat « însă numai dela vecinii lor să ia, iar în cel de țară să nu se amestece » [2]). Este clar că se aflau în sat și altfel de locuitori decât vecinii.

Petru Vodă cel Tânăr (1559—1568) învinuește pe un perceptor că a pus la « siromasi » (muncitori cu palmele) pe niște « liude » (oameni) dintr'un sat, deși erau « cu bucate » și trebuiau să intre la cislă [3]). Este vorba deci și de alți oameni din sat decât de vecini.

Niște locuitori din Dragoslavele pretindeau, la 1642, că părinții lor, înainte de legătura lui Mihai Viteazul, umblaseră « din mână în mână, din boier în boier, de au fost dârvari, iar de rumânie n'au avut bântuială ». N'au devenit rumâni decât pe urma legăturii lui Mihai Vodă, care i-a apucat pe moșia lui Raț Giurgi [4]). Un doc. dela 1638 lămurește că un orășan din Argeș, om liber, deși se așezase în satul Flămânzești al mănăstirii Argeș, nu devenise rumân decât pentrucă îl apucase acolo legătura lui Mihai Viteazul [5]).

Când boierii lui Mihai Viteazul, în tratatul cu Bathory dela 1595, cereau să poată fi readuși, dacă fugeau pe ascuns, « coloni *et* iobagiones », cred că nu făceau o simplă tavtologie.

Această categorie de cultivatori liberi a fost șerbită în Muntenia prin « legătura » lui Mihai Viteazul, după expediția lui

---

[1]) C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, p. 57.

[2]) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei* p. 15.

[3]) Original la d-l Const. Horia Rosetti. Comunicat de d-l George D. Florescu.

[4]) Codin și Răuțescu, *o. c.*, pp. 27—28.

[5]) C. Giurescu, *o. c.* p. 47.

Sinan Paşa. Au fost legaţi de glie toţi cultivatorii, liberi sau nu, câţi se aflau pe moşia altuia în momentul legăturii. De aceea, termenul de rumân a pierdut înţelesul primitiv de om de rând, pentru a dobândi pe acela de dependent, de şerb. De atunci încoace, au rămas liberi numai puţinii oameni liberi cari, ulterior legăturii, s'au aşezat pe o moşie, adică oameni cari, cum se exprimă doc., nu erau rumâni nici de moştenire, nici prin efectul legăturii lui Mihai [1]). Aşa-mi explic de ce Gavriil Movilă, ca Domn al Munteniei, într'un hrisov dela 1619, exprima mirarea cum s'ar putea să cumpere un boier moşie fără de rumâni [2]). Tot astfel se înţelege precauţiunea pe care, tot în Muntenia, în sec. XVII-lea, unii vânzători de moşii o iau, să precizeze că nu se vând în acelaş timp pe sineşi rumâni [3]).

Pentru Moldova, în sprijinul tezei că aşezarea pe moşia altuia implica vecinirea, s'a adus [4]) un doc., pe care l-am mai citat, dela 1585, prin care Petru Vodă Schiopu al Moldovei, întărind boierului Bucioc moşie la Lunca Mare, dispune că oricine va veni în acel loc « ca să-i fie susedi » (adică vecin) lui Bucioc, să aibă cinci ani scutire de îndatoriri faţă de domnie [5]). Nu cred că doc. îndrituește generalizarea. De altfel, avem şi doc. care nê duc la altă concluzie. Aşa, la 1445, Domnul Moldovei, dăruind episcopiei de Roman pe un tătar, adaugă că dacă episcopia îl va ierta de robie (desigur pe bani), atunci el « *unde va vieţui* în pământul nostru, acolo să vieţuiască slobod » [6]). Mi se pare evident că dacă tătarul, odată liberat din robie, putea vieţui unde va voi, aceasta însemnează că nu cădea în dependenţă personală de stăpânul locului unde s'ar fi aşezat. De asemenea, la 1470, Ştefan cel Mare, liberând de robie pe un tătar fugit, dispune că acesta, dacă se va întoarce, « să şează în ţara noastră... slobod şi în bună voie fără nici o siluire » [7]). Cred că aceşti termeni exclud dependenţa personală,

[1]) I. C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul, l. c.*
[2]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 14.
[3]) *Ibid.*, p. 3, n. 2; Acelaş, *Vechimea rumâniei*, p. 11, n. 2; Stefulescu, *Gorjiul istoric*, p. 103; « Bulet. Comisiei ist. », V, (1927) p. 188.
[4]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 53.
[5]) Supra, p. 9.
[6]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 50; M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp. 236—237.
[7]) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, pp. 140—142.

ascultarea de un stăpân. In sfârşit şi în tratatul lui Ştefan Răzvan cu Bathory, la 1595, se vorbeşte de « coloni *et* iobagiones », deci de două categorii deosebite.

Avem, pentru a desemna pe locuitorii de prin sate, şi alţi termeni decât cei privitori la oamenii dependenţi.

a) Sirac şi siromah în Muntenia. Cum a arătat d-l prof. univ. Const. C. Giurescu [1]), sirac este cuvântul slavonesc care înseamnă sărac, orfan, iar siromah este un cuvânt de origine grecească, derivând dela *heiromahos* şi înseamnă muncitor cu mâinile, om ce trăeşte din munca braţelor sale. Forma sirac e cea mai veche, iar forma siromah se întâmpină dela 1470 încoace [2]). Aceşti termeni au, în doc. noastre, înţelesul de om lipsit, nevoiaş, pauper, şi chiar de supus, corespunzător cu « homines de populo » şi « subditi » [3]), dar se aplică şi oamenilor de rând, chiar cu oarecare avere, uneori şi negustorilor [4]).

Mircea cel Bătrân, într'un hrisov dat Coziei, vorbeşte de daniile făcute mănăstirii de « boier, slugă a Domniei mele, cneaz, sau altfel de om, zis sirac » [5]). Intr'un hrisov dela 1441, al lui Vlad Vodă Dracul, se zice că « cnejii din Isvorani, să dea bir ca şi ceilalţi săraci din Izvorani » [6]). Radu Vodă cel Frumos, la 1470, porunceşte să nu calce proprietăţile Tismanei « nici boier, nici cneaz, nici sărac » [7]). Termenul s'a păstrat şi mai târziu. Petru Vodă cel Tânăr (1559—1568), într'un act ce am mai citat [8]), învinueşte pe un perceptor că a pus la « siromasi » pe nişte « liude » (oameni) dintr'un sat, deşi erau « cu bucate » şi trebuiau să intre la cislă. La 1601, într'un act românesc dat din Braşov, Nicolae Pătraşcu voevod, fiul lui Mihai Viteazul, făcând danie bisericii din Schei moşia Micşuneşti din Ilfov, aruncă blestem pe acei cari i-ar strica dania « au va fi Domn, au vlădică, au boier, au megiaş, au om sărac » [9]).

---

[1]) In « Revista istorică » (a d-lui Iorga), XIII (1927), p. 25 şi urm.
[2]) C. C. Giurescu, *l. c.*
[3]) Jirecek, îm « Archiv für slav. Philologie », 19 (1897), p. 611.
[4]) I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul*, I, pp. 176, 235, 242 (ex. din sec. XV).
[5]) C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 81.
[6]) I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 35.
[7]) Ştefulescu, *Tismana*, pp. 190—191.
[8]) Supra, p. 20.
[9]) Ştefulescu, *Doc. slavo-rom.*, pp. 144—145.

Aşa dar, se aflau în sate, în sec. XIV—XVII-lea, « săraci » şi « siromahi », concomitent cu posluşnicii şi cu vecinii, sau rumânii, cari, aceştia, erau oamenii în dependenţă personală.

In Moldova, termenul de sărac este rar în sec. XV-lea. Proclamaţia lui Ştefan cel Mare către Munteni, la 1481, este adresată la boieri, judeci, judecători şi siromahi [1]. Este greu de admis că se adresa şi oamenilor dependenţi. Hrisovul aceluiaş Domn pentru Vaslui [2], la 1491, vorbeşte de « soltuzi, pârgari, şi toţi oamenii cei săraci de târgul Vaslui ». Termenul este mai frecvent în sec. XVII-lea.

b) Cuvântul « liude », adică « oameni », are tot înţelesul de oameni de rând. Se găseşte, cu acest înţeles, în zaconicul ţarului sârb Ştefan Duşan. In Rusia, liude şi dobri liude (oameni buni) erau ţăranii liberi [3]. Pentru Moldova, în sec. XV-lea, poate fi uneori, cum am văzut, îndoială dacă se referă la oameni liberi, sau la dependenţi. Hrisoave ca cel al lui Ştefan cel Mare, dela 1466, către episcopul de Roman pentru « oamenii săi » din satul Negoeşti [4], nu lămuresc chestiunea. Intr'un hrisov dela 1612 însă, cuvântul liude se referă la cultivatorii liberi, în opoziţie cu vecinii, când Ştefan Vodă Tomşa scuteşte de dări « pe câţi liude va strânge (Danciu diacul la satele lui) de prin alte ţări..., sau măcar din vecinii lui (cari fugiseră), pe cari-i va afla trăind » [5].

In Muntenia, liude se întrebuinţează rar, în sec. XIV—XVI-lea [6], concomitent cu termenii cari indică pe oamenii în dependenţă personală.

c) « Horane », adică locuitori, în unele doc. din Muntenia în sec. XV-lea [7].

d) Mai ales în Moldova, termenul de « zemleni », indică, în vechile timpuri, pe oamenii de rând ai pământului, ţărani [8].

---

[1] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 361.
[2] S'a păstrat numai în trad. din sec. XIX (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 481).
[3] I. Bogdan, *Note pentru cursul său*, păstrate la Academia română.
[4] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, pp. 95, 97.
[5] V. A. Urechia, *Notiţe despre slobozii*, p. 152; Rosetti, *o. c.* p. 294.
[6] Spre pildă hrisovul citat (p. 20) dela Mircea cel Bătrân, şi cel (p. 20) dela Petru Vodă cel Tânăr (1559—1568).
[7] Vezi p. 25.
[8] Spre pildă la 1479 (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, pp. 230—232).

e) Mai avem în sfârşit, de câteva ori, în doc. slav. din Muntenia, termenul de « vlah ». Astfel, la 1481, Ştefan cel Mare primeşte răspuns, la proclamaţiile lui, dela boierii, cnejii, şi vlahii din Muntenia [1]). Este greu de crezut că i se răspundea şi din partea oamenilor dependenţi. Este de observat că « vlahii » din acest răspuns corespund cu « siromahi » din proclamaţia lui Ştefan. Un hrisov slav. muntean din 1535 fereşte pădurile Tismanei de călcarea oricărui animal străin, fie « boliarschi » (boieresc), fie « vlah [2]) ». Termenul de vlah este întrebuinţat, în sec. XVII-lea, în doc. greceşti cu privire la muncitorii agricoli dela noi [3]).

Corespunzător cu vlah, avem, rar, în Moldova, « volohove ». Astfel doc. dela 1470 al lui Ştefan cel Mare pentru un tătar desrobit, îi îngădue să şează în ţară slobod, « cum şed şi trăesc toţi volohove » [4]).

Influenţat de înţelesul pe care, cred că din cauzele arătate, termenul de rumân îl are în Muntenia în sec. XVII-lea, răposatul Const. Giurescu a conchis că şi termenul corespunzător mai vechi, vlah, a desemnat pe oamenii în dependenţă personală [5]).

Cred că concluzia este greşită, pentrucă şi punctul de plecare era greşit.

* * *

Condiţia Vlahilor, înainte ca şerbia să fi fost introdusă de Mihai Viteazul în Muntenia, ne este arătată de câteva documente.

In Moldova, la 1445, Domnul, printr'un act la care m'am mai referit [6]), dărueşte episcopiei de Roman pe un tătar, cu volnicie să-l libereze din robie, de va voi, iar « dacă-l va ierta, (atunci tătarul) ***unde va vieţui în pământul nostru***, acolo ***să vieţuiască slobod***, ***pre legea voloscă***, iar despre robie nimeni să nu cuteze a-i pomeni ».

---

[1]) I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul*, I, pp. 282, 284.
[2]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 7.
[3]) Ex. la 1624 şi 1630, îm *Hurmuzaki*, XIV, 1, pp. 115, 128, 131.
[4]) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, pp. 140—142.
[5]) C. Giurescu, *o. c.*, p. 52, sq.
[6]) Supra, p. 21.

Tot aşa, la 1470, Ştefan cel Mare dă carte «tătarului şi robului nostru care a fugit dela noi şi din ţara noastră la ţara leşească, anume Oană şi copiilor lui, ca să se întoarcă îndărăt..., iar de robie să fie pentru veci iertat... *şi să şează în ţara noastră... slobod şi în bună voie şi fără nici o siluire*, cum şed şi trăesc în ţara noastră toţi volohove, *după legea voloscâm*... şi să nu dea şi să nu plătească niciodată nimic după dreptul robilor şi al tătarilor, nici coloade, sau dăjdii, să nu plătească boierului său, la care ar trăi, ci să *plătească după legea voloscâm,... iar mai mult decât atât nimănui să nu dea*» [1]).

Mi se pare clar că nu este vorba numai, cum s'a zis [2]), de a înlocui robia prin dependenţă personală, căci omul în această stare nu era slobod să se aşeze oriunde va voi şi nu avea faţă de stăpânul său îndatoriri limitate.

In Muntenia, la 1470, Radu Vodă cel Frumos spune că locuitorii (horane) cari pasc vitele în munţii mănăstirii Tismana, vor plăti călugărilor ceea ce este în « *zacon vlaşki* » [3]).

Aşa dar, « volohove » în Moldova, « vlahii » în Muntenia, au îndatoririle cuprinse în legea « voloscâm » în Moldova, în legea « vlaşki » în Muntenia, ceea ce înseamnează deopotrivă « legea vlahă ». Această lege ne este cunoscută, sub numele de jus Valachorum, jus valachicum, lex Valachorum, antiqua consuetudo Valachorum, de care se pomeneşte din sec. XIV-lea în Galiţia [4]). Ea nu implica dependenţa personală, ci numai îndatoriri reale de dijmă şi de câteva zile de lucru. In Galiţia, era legea obişnuită pentru cultivatorii de neam vlah. In Sârbia, încă în sec. XIV-lea, termenul de vlah îşi păstra înţelesul etnografic, şi se întâmpină acolo « Vlahi » de diferite stări sociale, nobili, proprietari, păstori, agricultori, cărăuşi [5]). E greu de admis ca termenul să fi implicat dependenţa personală tocmai la noi, fie în Moldova, unde însăş ţara se numea « voloscaia zemlea » şi boieri « panii voloscaia » [6]), fie în Muntenia, zisă

---

[1]) Supra, p. 21, n. 7.
[2]) C. Giurescu, *l. c.*
[3]) Ştefulescu, *Tismana*, pp. 190—191.
[4]) Asupra ei a insistat, între alţii, Radu Rosetti, *o. c.*, p. 52. sq.
[5]) Silviu Dragomir, *Vlahii din Sârbia*. In « Anuarul Institutului de istorie naţională » din Cluj, I, p. 280, sq.
[6]) In tratatul lui Alexandru cel Bun cu Vladislav Iagello, 1404 (M. Costăchescu, *o. c.*, II, p. 625).

« vlaşki zemlea », iar boierii ei « boliari vlaşki » [1]). Repet că numai în Muntenia, după şerbia introdusă de Mihai Viteazul, termenul românesc de rumân, corespunzător celui slavonesc de vlah, a putut ajunge să aibă înţelesul de om în dependenţă personală, iar « legea rumânilor » pe acel de lege a acestor dependenţi.

Cultivatorii liberi nu erau faţă de proprietari decât într'o dependenţă reală, decurgând din îndatoririle lor reale de cultivatori ai pământului altuia. Spre deosebire de oamenii în dependenţă personală, nu puteau fi întrebuinţaţi la orice fel de lucru, iar obligaţiunile lor erau limitate. Mărginirea dreptului lor de strămutare nu deriva dintr'o dependenţă personală, ci din îndatoririle lor reale, pe care trebuiau să le îndeplinească, în schimbul concesiunii de pământ ce li se făcea spre folosinţă.

Este adevărat că până în sec. XVII-lea, doc. noastre nu precizează care erau îndatoririle cultivatorilor liberi, dar aceasta nu justifică încheierea că aceştia nu existau.

Dacă în Muntenia, încă din sec. XV-lea, avem termenul de dijmă, sau dijmărit, adică zeciuială, pentru partea cuvenită domniei din unele vite, sau roade ale moşiilor, iar în Moldova, tot de atunci, termenul de deseatină, adică tot zeciuială, pentru partea cuvenită iarăş domniei din orice fel de vite sau roade [2]), în schimb, o singură dată am întâlnit termenul de dijmă în sensul de partea ce cultivatorul trebue să o dea stăpânului moşiei. Este un hrisov dela 1480 al lui Basarab cel Tânăr, prin care dispune că cine va aduce vite la păscut pe hotarul Tismanei « să plătească dijma » [3]). Se poate deci ca o cercetare mai atentă a izvoarelor să ne dea şi alte menţiuni de dijmă în acest sens, înainte de cele din prima jumătate a sec. XVII-lea, privitoare la îndatorirea oamenilor liberi [4]).

---

[1]) I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul*, I, p. 306 (anul 1508).

[2]) Din vin, din albine, din porci (M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp. 186, 252—378). Este interesant de relevat că într'un hrisov dela 1453, care autoriză o mănăstire să-şi colonizeze hotarul şi prevede că oamenii cari vor fi aduşi vor putea cultiva grâu, nu se vorbeşte totuşi, printre scutirile de dări, de desetina din acest rod. (*Ibid.*, p. 462).

[3]) Ştefulescu, *Tismana*, p. 195.

[4]) In Muntenia, la 1630, Leon Vodă dă carte lui Gheorghe din Zorileşti, să ia dijmă dela toţi oamenii cari vor fi pe moşia lui, iar « cine va mai ara de acum înainte neîntrebat, să-l tragă pe acela » (Iorga, *St. şi doc.*, V, p. 704). La 1631, acelaş

De altă parte, nu mi se pare dovedită afirmaţia lui Giurescu că termenii de « câblă » şi « dat » din doc. muntene ale veacurilor XV şi XVI-lea, se refereau numai la obligaţiile oamenilor dependenţi. Documentele ce s'au citat adaugă că vecinii datorau şi lucru, iar acest lucru am văzut că era fără măsură. Nu este exclus ca « datul » şi « câbla », fără lucru, sau numai cu câteva zile de lucru, să fi privit, până în sec. XVII-lea, şi pe cultivatorii liberi. Este de observat, de altfel, că doc. din prima jumătate a sec. XVII-lea, privitoare la îndatorirea de dijmă a cultivatorilor liberi, spun că ea trebue să se dea « cum este obiceiul », adică nu este vorba de ceva nou.

Pentru Moldova, dacă doc., până în sec. XVII-lea, tac în privinţa îndatoririlor cultivatorilor liberi, sunt tot atât de mute pentru acele ale oamenilor dependenţi. Domnii hărăzesc, sau confirmă, în sec. XV şi XVI-lea, stăpâniri de sate « cu tot venitul », fără alte precizări [1]).

Este de crezut că « legea vlahă », sau « obiceiul », la care se referă documentele, erau menţiuni suficiente pentru a se cunoaşte îndatoririle cultivatorilor.

După C. Giurescu, categoria cultivatorilor liberi s'ar fi ivit numai odată cu sec. XVII-lea, pe urma emancipărilor mai dese de vecini, sau rumâni. Tot el constata însă, de altă parte, că în acelaş veac a început să se impue şi acelora oarecare îndatoriri de lucru, adică claca, sub ameninţare de izgonire de pe moşie [2]).

Mai întâi, doc. sec. XVII-lea nu mi se pare că justifică socotinţa lui Giurescu că rumânia era atunci în plină decădere [3]). Dacă sunt atunci numeroase, în Muntenia, actele de iertare de rumânie, continuă însă a fi foarte numeroase şi închinările de

---

Domn împuterniceşte pe popa Gavril dela biserica Ghiormăi, din Buc., să spargă casele unor oameni cari se aşezaseră pe ocina dela Obileşti, a bisericii şi « nimica nu vor să dea al zecelea, ce este venitul şi dijma după acea ocină, *cum este obiceiul* » (C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 28 nota). In Moldova, la 1632, Alexandru Vodă Iliaş autoriză mănăstirea Galata să ia a zecea dintr'un sat, de la cine va fi arat, sau cosit acolo (Rosetti, *o. c.*, p. 214 nota). Doc. în acest sens sunt numeroase în sec. XVII.

[1]) P. sec. XV, M. Costăchescu şi I. Bogdan, în *o. c.* P. sec. XVI, între altele, Ghibănescu, *o. c.*, XXI, p. 87, sq.

[2]) P. Muntenia, C. Giurescu, *Despre rumâni*, pp. 45—46. P. Moldova, Rosetti, *o. c.*, p. 261, nota.

[3]) *Vechimea rumâniei*, p. 35.

rumâni. Domni chiar, ca Matei Basarab [1]) și Constantin Brâncoveanu [2]), rumânesc numeroase sate. In Moldova, spre deosebire de Țara Românească, vecinii nu par să fi fost numeroși în sec. XVI-lea. Avem astfel, încă la 1618, sate în care se află un singur vecin [3]). Tocmai în sec. XVII-lea avem cele mai multe acte de vecinire. Cronicarul Nicolae Costin spune chiar că boierii făcuseră obicei nou, ca oricine stătea pe o moșie 12 ani, să fie vecin [4]). Unii Domni, în acel veac, precum Constantin Șerban și Mihnea III în Muntenia, Constantin Duca în Moldova, au și căutat să se opue tendințelor de aservire.

Apoi, dacă numai odată cu sec. XVII-lea s'ar fi ivit categoria cultivatorilor liberi, pe urma emancipărilor mai dese de vecini, sau rumâni, și li s'ar fi acordat favoarea de a datora numai dijmă, n'ar mai fi convenit stăpânilor de vecini să-i emancipeze pe aceștia și să piarză astfel beneficiul esențial al îndatoririi de « lucru ». Dacă însă admitem că au existat dela început cultivatori liberi, cari nu datorau decât dijmă, ne explicăm de ce asistăm, în sec. XVII-lea, la emancipări de vecini, concomitent cu impunerea îndatoririi de lucru pentru cultivatorii liberi. Această impunere s'a putut face odată cu înmulțirea populației și deci a ofertei de brațe și a îngăduit emancipările mai numeroase de vecini, odată ce aceștia, chiar liberi fiind, puteau fi supuși la îndatorirea de lucru, sau de clacă.

Cu robii de o parte, cu clăcașii de altă parte, proprietarii își puteau exploata moșiile. Reținerea oamenilor prin legătura dependenței personale, pierdea din importanță. Astfel îmi explic scrisoarea dela 1645 a boierului muntean Radu, vel agă, către județul Brașovului, rugându-l să-i restitue niște robi țigani fugiți, căci « cu aceștia ne ținem casele și moșiile și sunt cumpărați cu bani, încă dela părinții noștri, nu dela noi; avem și rumâni acolo destui, ci aceia, de vor vrea să vie de voia lor,

[1]) Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, pp. 220—227; C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 106.
[2]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 3, n. 2 (după cronica lui Radu Popescu).
[3]) Ghibănescu, *l. c.*, p. 196.
[4]) Rosetti, *o. c.*, p. 278 și n. 1. Obicei pe care-l osândia Const. Vodă Mavrocordat în așezământul dela 1741 (*Uricarul* lui Codrescu, IV, p. 398).

vor veni, iar de nu, de aceia nicio supărare n'am» [1]). Se găseau adică clăcaşi cari să-i înlocuiască.

S'a petrecut astfel şi la noi, în sec. XVII-lea, acelaş fenomen ca în ţările vecine, cu un veac mai de vreme, tendinţa de a se impune şi cultivatorilor liberi unele din îndatoririle oamenilor dependenţi şi de a se confunda aceste două categorii. Deosebirea între îndatorirea de «lucru» a cultivatorilor personal liberi şi a celor personal dependenţi era, mai întâi, de ordin juridic: una deriva din adetul convenit, de voie sau de nevoie, pentru pământul primit în folosinţă, iar cealaltă din condiţia personală a cultivatorului [2]). Apoi, una era limitată, cealaltă nu. In sfârşit, cultivatorul liber, dacă îşi îndeplinise obligaţiunile faţă de proprietar şi de fisc, putea părăsi pământul pe care se aşezase, pe când cultivatorul personal dependent rămânea legat de stăpânul său.

Tendinţa stăpânilor de moşii a fost de a considera pe toţi cultivatorii ca pe cei personal dependenţi. S'au împotrivit însă Domnii, fixând numărul zilelor de lucru [3]), până ce, spre mijlocul sec. XVIII-lea, Constantin Mavrocordat a desfiinţat, mai de vreme decât în orice altă ţară, dependenţa personală, unificând pe toţi cultivatorii în categoria clăcaşilor, cu îndatorire de dijmă şi de un număr hotărît de zile de lucru.

---

[1]) Iorga, *St. şi doc.*, X, p. 129.

[2]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 47.

[3]) Uneori chiar ale vecinilor, mai ales mănăstireşti. Astfel, un act dela 1691, ne spune că pentru ţăranii de pe moşia mănăstirii Slobozia din Ialomiţa se hotărîse de Matei Basarab să lucreze trei zile, iar de Duca Vodă, cinci (Iorga, *St. şi doc.*, V, p. 364). La 1660, Ştefan Vodă al Moldovei dispune că locuitorii unui sat al mănăstirii Bârnova vor lucra două zile pe lună (Rosetti, o. c., p. 261, n. 2).

	Lei
G-ral R. ROSETTI. Regulamentul Infanteriei franceze din 1 August 1791 şi influenţa lui asupra regulamentelor de cari s'au servit oştirile româneşti sub Regulamentul Organic	15.—
G-ral R. ROSETTI. Notele unui ofiţer norvegian înaintea şi în timpul războiului de neatârnare 1876—1878	35.—
GR. NANDRIŞ. Patru documente dela Ştefan-cel-Mare	15.—
N. IORGA. Rătăcirile în Apus ale unui pretendent român, Ioan Bogdan, în sec. al XVI-lea	15.—
N. IORGA. Francmasoni şi conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea	5.—
Dr. ANDREI VERESS. Nunţii apostolici în Ardeal	30.—
N. IORGA. Din originile politicianismului român: O acţiune de opoziţie pe vremea Fanarioţilor	8.—
N. IORGA. Informaţii spaniole despre războiul nostru pentru independenţă	32.—
G. CANTACUZINO. Colonizarea orientală în Illyricum	35.—
TOMUL IX (1928—29):	200.—
N. IORGA. Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria Românilor	12.—
N. IORGA. Portretele Domnilor noştri la muntele Athos	20.—
D. ONCIUL. Românii şi Ungurii în trecut	15.—
S. GREAVU-DUNĂRE. Bibliografia Dobrogei, 425 a. Hr.—1928 d. Hr.	80.—
N. IORGA. Portrete şi lucruri domneşti nou-descoperite	20.—
N. IORGA. Comemorarea lui Francesco Petrarca	20.—
N. IORGA. Un boier de provincie în timpul Eteriei şi Reg. Organic	10.—
Păr. H. INGIGIAN. Mărturii armeneşti despre Valahia şi Moldova	35.—
G-ral R. ROSETTI. Rapoarte daneze asupra războiului din 1877—1878	10.—
TOMUL X (1929):	400.—
G-ral R. ROSETTI. Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu	15.—
CL. ISOPESCU. Documenti inediti della fine del Cinquecento	70.—
N. BĂNESCU. Acte veneţiene privitoare la urmaşii lui Petru-Vodă Şchiopul	60.—
G. SOFRONIE. Principiul naţionalităţilor în Dreptul internaţional public	100.—
N. IORGA. Originea moldoveană a lui Enăchiţă Văcărescu	8.—
I. LUPAŞ. «Chronicon Dubnicense» despre Ştefan-cel-Mare	10.—
P. P. PANAITESCU. Miron Costin, Istoria în versuri polone	85.—
N. IORGA. I. Intre Domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, cum se făcea corespondenţa; II. Zugravi noui şi vechi	10.—
N. IORGA. Scrisori domneşti din arhivele din Stockholm	20.—
TOMUL XI (1930):	340.—
N. IORGA. Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?	30.—
G-ral R. ROSETTI. I. Ştiri mărunte şi note relative la istoria armamentului la noi. II. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi	20.—
G. BALŞ. I. Biserica din Lujeni. II. Pridvorul bisericilor moldoveneşti	50.—
S. MEHEDINŢI. Coordonante etnografice. Civilizaţia şi cultura	60.—
N. IORGA. I. Originea lui Ştefan Răzvan. II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol	10.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. I. Armamentul	25.—
N. IORGA. Octoihul Diacului Lorinţ	15.—
ANDREI RĂDULESCU. Juristul Andronache Donici	30.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. II. Organizarea	25.—
ION I. NISTOR. Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi	55.—
ANDREI RĂDULESCU. Asemănările între ideile primitive ale poporului din Bretania şi ale poporului român	20.—
TOMUL XII (1931—32):	300.—
ANDREI RĂDULESCU. Influenţa belgiană asupra Dreptului român	25.—
N. IORGA. Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587	7.—
N. IORGA. La cronologia vechilor Domni moldoveni	5.—

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

Lei

TOMUL I (1922—23): 100.—

TOMUL II (1923—24): 130.—

TOMUL III (1924—26): 840.—

TOMUL IV (1924): 160.—

TOMUL V (1925—26): 160.—

TOMUL VI (1926—27): 300.—

G-ral R. ROSETTI. Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan-cel-Mare. — Mem. IV şi V . . . . 50.—
N. IORGA. O mărturie din 1404 a celor mai vechi « Moldoveni ». . . . 8.—
N. IORGA. O tipăritură românească la Uppsala . . . . 15.—
N. IORGA. Goleştii şi alţi elevi ai lui Töpffer în Geneva . . . . 10.—
ANDREI RĂDULESCU. Şaizeci de ani de Cod Civil . . . . 20.—
N. IORGA. Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre vieaţa muntenească în timpul lui Constantin-Vodă Mavrocordat . . . . . . 18.—
N. IORGA. Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal (1408—9). 15.—
N. BĂNESCU. Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II « Turcitul ». . . . 30.—
G. VÂLSAN. Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir . . . . 30.—
N. IORGA. Foaia de zestre a unei domniţe moldoveneşti din 1587 şi exilul din Veneţia al familiei sale . . . . 15.—
V. MOTOGNA. Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611) . . . . . . 30.—
ETTORE PAIS. Gli scavi di Pompei ed il tesoro di Mahdia . . . . . . 12.—
Dr. ANDREI VERESS. Scrisorile Misionarului Bandini din Moldova (1644—1650) . . . . 25.—

TOMUL VII (1927): 300.—

CONST. C. GIURESCU. Organizarea financiară a Ţării-Româneşti în epoca lui Mircea-cel-Bătrân . . . . 25.—
CONST. I. KARADJA. Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (Baden) în anul 1415 . . . . 30.—
N IORGA. Noui acte româneşti la Sibiu . . . . 25.—
N. IORGA. Momente istorice. . . . . 8.—
N. IORGA. Informaţiuni germane despre România şi Basarabia pe la 1870. 10.—
Dr. ANDREI VERESS. Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara-Românească până la 1821 . . . . 60.—
CONST. C. GIURESCU. Nicolae Milescu Spătarul . . . . 32.—
ŞT. METEŞ. Contribuţiuni nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova . . . . 30.—
I. NISTOR. Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina şi Basarabia . . 12.—
N. IORGA. Ultimele scrisori din ţară către N. Bălcescu. . . . . . . 10.—
N. IORGA. Incă un portret al lui Mihai Viteazul . . . . 10.—
ANDREI RĂDULESCU. Unificarea legislativă . . . . 40.—

TOMUL VIII (1927—28): 320.—

H. PETRI. Relaţiunile lui Jakobus Basilicus Heraclides cu capii Reformaţiunii 25.—
ANDREI RĂDULESCU. Izvoarele Codului Calimach. . . . . 18.—
N. IORGA. Imperiul Cumanilor şi Domnia lui Băsărabă . . . . 10.—
N. IORGA. O gospodărie moldovenească la 1777 după socotelile cronicarului Ioniţă Canta. . . . . 12.—
I. LUPAŞ. Doi umanişti în sec. al XVI-lea . . . . 20.—
N. IORGA. Brodnicii şi Românii . . . . 20.—
P. P. PANAITESCU. Contribuţii la opera geografică a lui D. Cantemir. . 25.—